

**Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler
Enstitüsü Dergisi**

**Bitlis Eren University Social Science Institute
Journals**

Yıl/Year: 2017 – Cilt/Volume: 6 – Sayı/Number: 2

(BEU.SBE.Derg.)

ISSN: 2147-5962

Yazışma Adresi:

BEÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 13000,
Merkez, Bitlis/ TÜRKİYE

Tel: 0 (434) 222 0072 Fax: 0 (434) 222 0101

sbedergi @beu.edu.tr <http://sb.beu.edu.tr>

Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi

Bitlis Eren University Social Science Institute Journals

ISSN	:	2147-5962
e-ISSN	:	2147-5598
Basım Tarihi	:	28 Aralık 2017
Yayın Sezonu	:	Aralık 2017
Cilt	:	6
Sayı	:	2
İlk Yayın Tarihi	:	2012
Yayın Yeri	:	Bitlis
Yayın Dili	:	Türkçe ve İngilizcedir; ancak her sayıda derginin sayfa sayısının en fazla üçte biri kadar olmak üzere yaygın dillerdeki yazılara da yer verilebilir.
Adres	:	BEÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 13000, Merkez, Bitlis/ TÜRKİYE
e-posta	:	sbedergi @beu.edu.tr
URL	:	http://dergipark.gov.tr/bitlissos

BEU.SBE.Derg

Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi

Yıl/Year: 2017 • Cilt/Volume: 6 • Sayı/Number: 2

Yayın Kurulu • Editorial Board

Bitlis Eren Üniversitesi Adına
Sahibi/Owner

Baş Editör / Editor-in-Chief

Editörler / Editors

Yayın Kurulu Üyeleri / Editorial Board Members

Prof. Dr. Erdal Necip YARDIM

Bitlis Eren Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Ahmet ÖZDEMİR

Bitlis Eren Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Erdem KARACA

Bitlis Eren Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Şahin KIZILTAŞ

Bitlis Eren Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Veysel ERAT

Bitlis Eren Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Hatice ÖZDİL

Bitlis Eren Üniversitesi

Prof. Dr. İsmail Hakkı AKSOYAK

Gazi Üniversitesi

Prof. Dr. Mehmet DEMİRTAŞ

Bitlis Eren Üniversitesi

Prof. Dr. Mustafa ALKAN

Gazi Üniversitesi

Doç. Dr. Bülent AKOT

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi

Doç. Dr. İbrahim ARAP

Dokuz Eylül Üniversitesi

Doç. Dr. Ömer Okan FETTAHLIOĞLU

Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Adem ARSLAN

Bitlis Eren Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Coşkun ÇILBANT

Celal Bayar Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Eyüp AKTÜRK

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Fatih GENCER

Bitlis Eren Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Hakan ÖZDEMİR

İnönü Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Hasan TAŞKIRAN

Bitlis Eren Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Mansur TEYFUR

Bitlis Eren Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Metin IŞIK

Bitlis Eren Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Murat PARLAKPINAR

Bitlis Eren Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Yahya DEMİRKANOĞLU

Bitlis Eren Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Yusuf ÇINAR

Bitlis Eren Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Zülfiye KOÇAK

Bitlis Eren Üniversitesi

Arş. Gör. Dilek ALMA SAVAŞ

Bitlis Eren Üniversitesi

Okt. İhsan KONAK

Bitlis Eren Üniversitesi

Yazı İşleri Sorumlusu/Editorial Officer

İngilizce Editörü/English Language Editor

BEU.SBE.Derg

Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi

Yıl/Year: 2017 • Cilt/Volume: 6 • Sayı/Number: 2

BİTLİS EREN ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ YAYIN İLKELERİ

Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sosyal Bilimler Enstitüsü tarafından "Hakemli Dergi" statüsüne uygun yılda iki sayı olmak üzere yayımlanır. Dergi içeriği, tüm kullanıcılara açık, ücretsiz "açık erişimli" bir dergidir. Kullanıcılar yayımcıdan ve yazar/yazarlardan izin almaksızın, dergideki makaleleri tam metin olarak okuyabilir, indirebilir, dağıtabilir, makalelerin çıktısını alabilir ve kaynak göstererek makalelere bağlantı verebilir. Bu dergide yayımlanan makalelerin ilim ve dil yönünden sorumluluğu yazarlarına aittir. Fikirlerden Enstitümüz ve Üniversitemiz sorumlu tutulamaz. Makalelerde belirtilen görüşler, Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisinin görüşünü yansıtmaz.

Dergide yayımlanan makalelerin tüm yayın hakları Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisine aittir. Makalesi dergimizde yayınlanmış olan yazarlar makalenin Özet kısmının veya tamamının PDF olarak dijital ortamda yayınlanmasını kabul etmiş sayılırlar. Dergi yazım kurallarına uymayan makaleler değerlendirmeye alınmaz. Basılmama kararı verilen yazılar varsa hakem raporuyla birlikte yazarına iade edilir. Yayın için kabul edilen yazıların yayın hakkı, yayımlanan yazıların da her türlü telif hakları dergiye aittir. Yazara herhangi bir telif hakkı ödenmez.

Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, aşağıdaki indekslerce taranmaktadır:

- Acarindex (Akademik Araştırmalar İndeksi)
- ASOS (Acedemia Social Science Index)
- COSMOS (Cosmos Impact Factor)
- ESJI (Eurasian Scientific Journal Index)
- Index Copernicus (ICI World of Journals)
- Infobase Index
- International Innovative Journal Impact Factor
- ISAM (TDV İslâm Araştırmaları Merkezi)
- İdealonline
- JIF (The Journals Impact Factor)
- ResearchBib (Academic Resource Index)
- Rootindexing (Root Society for Indexing and Impact Factor Service)
- SIS (Scientific Indexing Service)
- SOBIAD (Sosyal Bilimler Atıf Dizini)
- Sparc Indexing

BEU.SBE.Derg

Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi

Yıl/Year: 2017 • Cilt/Volume: 6 • Sayı/Number: 2

Danışma Kurulu • Advisory Board

Prof. Dr. A. Nuri YURDUSEV
Ortadoğu Teknik Üniversitesi-Türkiye
Prof. Dr. A. Emel KEFELİ
Marmara Üniversitesi-Türkiye
Prof. Dr. Abdulhalik BAKIR
Bilecik Üniversitesi-Türkiye
Prof. Dr. Abdulkadir YUVALI
Erciyes Üniversitesi-Türkiye
Prof. Dr. Adem ÖĞÜT
Selçuk Üniversitesi-Türkiye
Prof. Dr. Adem GÜNEŞ
Gazi Üniversitesi-Türkiye
Prof. Dr. Ahmet KARADAĞ
İnönü Üniversitesi-Türkiye
Prof. Dr. Asaf Savaş AKAT
Bilgi Üniversitesi-Türkiye
Prof. Dr. Aytül KASAPOĞLU
Ankara Üniversitesi-Türkiye
Prof. Dr. Birol AKGÜN
Selçuk Üniversitesi-Türkiye
Prof. Dr. Celalettin VATANDAŞ
Karadeniz Teknik Üniversitesi-Türkiye
Prof. Dr. Cemalettin ÇOGUROĞLU
Fırat Üniversitesi-Türkiye
Prof. Dr. Çağlar KEYDER
Boğaziçi Üniversitesi-Türkiye
Prof. Dr. Çetin PEKACAR
Gazi Üniversitesi-Türkiye
Prof. Dr. Enver ÇAKAR
Fırat Üniversitesi-Türkiye
Prof. Dr. Fatih KARCIOĞLU
Atatürk Üniversitesi-Türkiye
Prof. Dr. Gülden YÜKSEKKAYA
Marmara Üniversitesi-Türkiye
Prof. Dr. Halis ALBAYRAK
Ankara Üniversitesi-Türkiye
Prof. Dr. H. Beril DEDEOĞLU
Galatasaray Üniversitesi-Türkiye
Prof. Dr. Halil SEYĞDOĞLU
Doğuş Üniversitesi-Türkiye
Prof. Dr. İbrahim KAVAZ
Fırat Üniversitesi-Türkiye
Prof. Dr. İbrahim YILMAZÇELİK
Fırat Üniversitesi-Türkiye

Prof. Dr. İlhami DURMUŞ
Gazi Üniversitesi-Türkiye
Prof. Dr. Kadir ARDIÇ
Gaziosmanpaşa Üniversitesi-Türkiye
Prof. Dr. Kemal YILDIRIM
Anadolu Üniversitesi-Türkiye
Prof. Dr. Mahir FİSUNOĞLU
Çukurova Üniversitesi-Türkiye
Prof. Dr. Mehmet KALPAKLI
Bilkent Üniversitesi-Türkiye
Prof. Dr. Mehmet TÖRENEK
Atatürk Üniversitesi-Türkiye
Prof. Dr. Mesut ŞEN
Marmara Üniversitesi-Türkiye
Prof. Dr. Meyda YEĞENOĞLU
Ortadoğu Teknik Üniversitesi-Türkiye
Prof. Dr. Muhammed Beşir AŞAN
Fırat Üniversitesi-Türkiye
Prof. Dr. Muhittin ATAMAN
Yıldırım Beyazıt Üniversitesi-Türkiye
Prof. Dr. Mustafa OFLAZ
Mardin Artuklu Üniversitesi-Türkiye
Prof. Dr. Mustafa ÖZTÜRK
Fırat Üniversitesi-Türkiye
Prof. Dr. Mustafa UÇAR
Dicle Üniversitesi-Türkiye
Prof. Dr. Mustafa UĞURLU
Yakındoğu Üniversitesi-Türkiye
Prof. Dr. Nazan ÖZENÇ UÇAK
Hacettepe Üniversitesi-Türkiye
Prof. Dr. Ramazan KORKMAZ
Ardahan Üniversitesi-Türkiye
Prof. Dr. Sait KINGİR
Siirt Üniversitesi-Türkiye
Prof. Dr. Suat GEZGİN
İstanbul Üniversitesi-Türkiye
Prof. Dr. Talat Saim HALMAN
Bilkent Üniversitesi-Türkiye
Prof. Dr. Vecdi BİLGİN
Uludağ Üniversitesi-Türkiye
Prof. Dr. Yusuf Ş. HAKYEMEZ
Karadeniz Teknik Üniversitesi-Türkiye
Prof. Dr. Zahir KIZMAZ
Fırat Üniversitesi-Türkiye

BEU.SBE.Derg

Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi

Yıl/Year: 2017 • Cilt/Volume: 6 • Sayı/Number: 2

Dergimizin bu sayısındaki makalelerin değerlendirilmesinde hakem olarak katkı sunan değerli öğretim üyelerine teşekkürlerimizi sunarız.

Yayın Kurulu

BU SAYIDAKİ HAKEM KURULU / REVIEWERS OF THIS ISSUE

Prof. İsmail MAZGİT- Dokuz Eylül Ü.	Yrd. Doç. Dr. Mahmut Ünsal ŞAŞMAZ-Uşak Ü.
Prof. Dr. Muhsin HALİS-Kocaeli Ü.	Yrd. Doç. Dr. Mehmet Başak UYSAL- Atatürk Ü.
Doç. Dr. Akartürk KARAHAN- Yıldırım Beyazıt Ü.	Yrd. Doç. Dr. Mehmet KESKİN- Van Yüzüncü Yıl Ü.
Doç. Dr. Bülent AKOT-Yıldırım Beyazıt Ü.	Yrd. Doç. Dr. Mehmet SALMAZZEM-Muş Alparslan Ü.
Doç. Dr. İbrahim G. YONTAR- Dokuz Eylül Ü.	Yrd. Doç. Dr. Mehmet SÜMER-Adıyaman Üniversitesi
Doç. Dr. Murat HİŞMANOĞLU- Uşak Ü.	Yrd. Doç. Dr. Mehmet S. AYDAY-Van Yüzüncü Yıl Ü.
Doç. Dr. Sultan K. ARAP- Dokuz Eylül Ü.	Yrd. Doç. Dr. Metin IŞIK- Bitlis Eren Ü.
Doç. Dr. Şemsettin DAĞLI- Akdeniz Ü.	Yrd. Doç. Dr. Murat PARLAKPINAR-Bitlis Eren Ü.
Doç. Dr. Yaprak Arzu ÖZDEMİR - Gazi Ü.	Yrd. Doç. Dr. Mustafa BOSTANCI-Kastamonu Ü.
Doç. Dr. Yunus Emre ÖZER- Dokuz Eylül Ü.	Yrd. Doç. Dr. Mustafa C. ÖZŞAHİN- Necmettin Erbakan Ü.
Yrd. Doç. Dr. Abdullah OĞRAK- Van Yüzüncü Yıl Ü.	Yrd. Doç. Dr. Mustafa EKŞİSU- Erzincan Ü.
Yrd. Doç. Dr. Adem AÇAR- Siirt Ü.	Yrd. Doç. Dr. Mümin HAKKIOĞLU-Gümüşhane Ü.
Yrd. Doç. Dr. Ayşe Nur B.AKBABA-Bitlis Eren Ü.	Yrd. Doç. Dr. Nazım ÇOĞALTAY-Bitlis Eren Ü.
Yrd. Doç. Dr. Aytaç ÖREN- Recep Tayyip Erdoğan Ü.	Yrd. Doç. Dr. Nuran E. KORKMAZ- Ankara Ü.
Yrd. Doç. Dr. Burcu KARASAR -Amasya Ü.	Yrd. Doç. Dr. Oktay AKARSU-Atatürk Ü.
Yrd. Doç. Dr. Celal ÖNEY- Muş Alparslan Ü.	Yrd. Doç. Dr. Önder ÇAKIRTAŞ- Bingöl Ü.
Yrd. Doç. Dr. Ercan ÇAĞLAYAN-Muş Alparslan Ü.	Yrd. Doç. Dr. Özlem KUTKAN-Kastamonu Ü.
Yrd. Doç. Dr. Ercan ÇELEBİ -Kastamonu Ü.	Yrd. Doç. Dr. Sebahattin KOÇ- Bitlis Eren Ü.
Yrd. Doç. Dr. Erdem KARACA- Bitlis Eren Ü.	Yrd. Doç. Dr. Selim DEMEZ- Hakkâri Ü.
Yrd. Doç. Dr. Esra ÇIPLAK- Muş Alparslan Ü.	Yrd. Doç. Dr. Sultan SÖKMEN-Afyon Kocatepe Ü.
Yrd. Doç. Dr. Emrullah ŞEKER- Muş Alparslan Ü.	Yrd. Doç. Dr. Şahin KIZILTAŞ- Bitlis Eren Ü.
Yrd. Doç. Dr. Faruk KALAY- Van Yüzüncü Yıl Ü.	Yrd. Doç. Dr. Utku AKSEKİ- Ege Ü.
Yrd. Doç. Dr. Fatih GENCER-Bitlis Eren Ü.	Yrd. Doç. Dr. Veysel ERAT- Bitlis Eren Ü.
Yrd. Doç. Dr. Gül GÜN-Munzur Ü.	Yrd. Doç. Dr. Yahya DEMİRKANOĞLU- Bitlis Eren Ü.
Yrd. Doç. Dr. Habip DEMİRHAN- Hakkâri Ü.	Yrd. Doç. Dr. Yıldırım ÖZSEVGİÇ- Recep Tayyip Erdoğan Ü.
Yrd. Doç. Dr. Hakan ÖZDEMİR-İnönü Ü.	Yrd. Doç. Dr. Yusuf Çınar- Bitlis Eren Ü.
Yrd. Doç. Dr. Hasan TAŞKIRAN-Bitlis Eren Ü.	Yrd. Doç. Dr. Zekeriya ÇAM-Muş Alparslan Ü.
Yrd. Doç. Dr. Hatice ÖZDİL-Bitlis Eren Ü.	Yrd. Doç. Dr. Zeki UÇAR- Bitlis Eren Ü.
Yrd. Doç. Dr. Hayriye Esra AKYÜZ- Bitlis Eren Ü.	Yrd. Doç. Dr. Zülfıye KOÇAK-Bitlis Eren Ü.
Yrd. Doç. Dr. J. Ö. Oktay Çerezci- Mimar Sinan Güzel Sanatlar Ü.	Dr. Ali Osman Yalkın- Bitlis Eren Ü.
Yrd. Doç. Dr. Kubilay GEÇİKLİ- Atatürk Ü.	Dr. Fevzi KAÇER- Bingöl Ü.
	Dr. Oytun Sezgin BORAN-Dokuz Eylül Ü.

BEU.SBE.Derg

Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi

Yıl/Year: 2017 • Cilt/Volume: 6 • Sayı/Number: 2

Araştırma Makaleleri / Research Articles

Zerrin TOPRAK KARAMAN, Yakup ÖZKAYA 1-13
KAMU POLİTİKASINDA GÜNDEM BELİRLEME: DAĞLIK ALANLAR PLANLAMASI VE YÖNETİMİ FARKINDALIĞI YARATMA
Determining the Agenda in Public Policy: Creating Awareness of Planning and Management of Mountain Areas

---

Zekeriya ÇAM, Selahiddin ÖĞÜLMÜŞ 14-29
OKUL TÜKENMİŞLİK ENVANTERİ'NİN TÜRKÇEYE UYARLANMASI VE PSİKOMETRİK NİTELİKLERİ
Adaptation into Turkish and Psychometric Properties of School Burnout Inventory (SBI)

Mustafa BOSTANCI, Veli İlker DAĞSEVER 30-55
TALAT MÜMTAZ (YAMAN) VE DOĞRULUK GAZETESİ'NDEKİ KASTAMONU TARİHİNE AİT YAZILARI (23 TEŞRİN-İ EVVEL-22 KANUN-I EVVEL 1930)
Talat Mümtaz (Yaman) and His Articles in Doğruluk (Accuracy) Newspaper About Kastamonu History (23 October-22 December 1930)

İbrahim ARAP 56-82
GÜNCEL GELİŞMELER IŞIĞINDA TÜRKİYE'DE TOPLUM DESTEKLİ POLİSLİK
Community Policing In The Light Of Recent Developments In Turkey

---

Neşe COŞKUN 83-96
XIX. YÜZYILDA ABCFM'NİN OSMANLI TOPRAKLARINDAKİ EĞİTİM UYGULAMALARI
Educational Politics of ABCFM In The Ottoman Lands In The XX. Century

---

Erhan DUMAN 97-112
TÜRKİYE'DE DÜZEY 1 KAPSAMINDA Kİ BÖLGELERİN NORMALİZASYON YÖNTEMİYLE İNOVASYON ENDEKS HESAPLAMASI
The Scope Of Level 1 Regions Calculated Innovation Index With Method Of Normalization in Turkey

---

Adil ÇAMUR 113-129
SURİYELİ MÜLTECİLER VE BELEDİYELERİN SORUMLULUĞU: İZMİR ÖRNEĞİ
Syrian Refugees and the Responsibilities of Municipalities: Izmir Case

---

Hacı GÜRKAN, Cengizhan BARUT, Ozan ÜNSEL, Erdem AYBAY 130-157
DEMOGRAFİK DEĞİŞKENLER İLE İŞ TATMİNİ ARASINDAKİ İLİŞKİNİN İNCELENMESİ: BİTLİS İLİ TURİZM SEKTÖRÜ ÇALIŞANLARI UYGULAMASI
Examination of the relationship between Demographic Variables and Job Satisfaction: Implementation of Bitlis Tourism Sector Employees

---

Zeki UÇAR, Mehmet Akif ERÇELİK	158-176
KÜRESELLEŞME BAĞLAMINDA BAŞARILI BİR TOPLAM KALİTE YÖNETİMİ İÇİN PSİKOLOJİK SAHİPLENME VE İÇ GİRİŞİMCİLİĞİN ROLÜ: KURAMSAL BİR ANALİZ	
The Roles of Psychological Ownership and Internal Entrepreneurship for A Successful Total Quality Management in The Context of Globalization: A Theoretical Analysis	
<hr/>	
Şakir İŞLEYEN, Yener ALTUN	177-193
SOSYAL BİLİMLERDE OKUTULAN MATEMATİK DERSİNE AİT ÖĞRENCİ GÖRÜŞLERİ	
The Opinions Of Student Relative To The Mathematics Course Taught In Social Sciences	
<hr/>	
Emrullah ŞEKER	194-222
AŞK VE İDEOLOJİ BAĞLAMINDA PSİKANALİTİK SÖYLEM ÇÖZÜMLEMESİ	
Psychoanalytic Discourse Analysis in the Context of Love and Ideology	
<hr/>	
Murat HİŞMANOĞLU, Yüksel ERSAN, Raşit ÇOLAK	223-238
MOBİLE ASSISTED LANGUAGE TEACHING FROM PREPARATORY PROGRAM EFL TEACHERS' PERSPECTIVES	
Hazırlık Programı Öğretmenlerinin Perspektifinden CepTelefonu Destekli Dil Öğretim	
<hr/>	
Kerim Eser AFŞAR, Mehmet ÖZYİĞİT	239-262
KARL MARX BİR KLASİK Mİ? "ADAM SMİTH VE KARL MARX ÜZERİNDEN KAVRAMSAL BİR KARŞILAŞTIRMA"	
Is Karl Marx a Classic? "A Conceptual Comparison Over Adam Smith and Karl Marx"	
<hr/>	
Ümit N. ÖZCAN	263-292
ANADOLU'DA TÜRK DEMİRCİLİK SANATI VE BİTLİS'İN DEMİRCİLİĞİ	
Turkish Blacksmithing Art In Anatolia and Blacksmithing In Bitlis	
<hr/>	
Murat PARLAKPINAR	293-314
NİDÂ'NİN TENBİHNÂME ADLI ESERİNDE İSİM VE FİİL ÇEKİMİ	
The Inflection Of Nouns And Verbs In Tenbîhnâme, The Work Of Nidâ	
<hr/>	
Mehmet Bakır ŞENGÜL	315-332
BİTLİS TÜRKÜLERİNDE AŞK, AYRILIK VE SOSYAL HAYAT	
Love, Separation and Social Live in Bitlis Folk Songs	
<hr/>	
Canip KOCAOĞLU	333-353
SELEFİLİĞE TARİHSEL BİR BAKIŞ VE SUUDİ ARABİSTAN'IN SELEFİLİK ÜZERİNE GELİŞTİRDİĞİ POLİTİKAYI YAYMA STRATEJİSİ	
Historical Overview to Salafism and the Strategy of Spreading the Politics Developed by Saudi Arabia on the Basis of Salafasim	
<hr/>	
Seyfettin KAYA	354-373
ORTAÇAĞ'DA ARAP-İSLAM DÜNYASINDA ASTRONOMİ BİLİMİ	
Astronomy Science in the Arab-Islamic World	

Mehmet ALTIN 374-405
KUR'ÂN'DA 'ALÎM' İSMİ VE GEÇTİĞİ ÂYETLERLE İLGİSİ
The Name Alim In The Qur'an And Its Relationship With The Verses In Which It Is Included

---

İbrahim SÜRÜCÜ 406-425
KUR'AN'DA KİŞİLİK EĞİTİMİ ÜZERİNE
On Personal Education In The Qur'an

Mehmet DAĞ, Furkan KILINÇ 426-443
6360 SAYILI KANUN SONRASI BÜYÜKŞEHİR BELEDİYELERİ AÇISINDAN MALİ ÖZERKLİĞİN DEĞERLENDİRİLMESİ
Evaluation of Fiscal Autonomy in terms of Metropolitan Municipalities after Law No. 6360

Özgür ÇETİNTAŞ, N. Rengin OYMAN 444-476
HAT SANATINDA BİR YAZI TÜRÜ OLARAK SELÇUKLU SÜLÜSÜ (DİNİ MİMARİ ESERLER ÖRNEKLEMİNDE BİR DEĞERLENDİRME)
Seljuks Thuluth As A Type Of Artcles in Line Art (The Example of Religious Architectural Works)

Fikret GÜVEN, Erdem AYBAY 477-490
CAN SOCIAL NETWORKS CREATE PUBLIC SPHERE? GEZİ PARK PROTESTS AND INTERSECTIONS WITH THE MEDIA
Sosyal Ağlar Kamusal Ağlar Yaratabilir mi? Gezi Parkı Protestoları ve Medya ile Kesişmeler

---

Umut YUKARUÇ 491-522
A CRITICAL APPROACH TO SOFT POWER
Yumuşak Güce Eleştirel Bir Yaklaşım

Uğur KESKİN, Kadir ÇALIŞKAN 503-518
SEDANter YAŞAM TARZININ YÜCELTİLMESİ: TUNCAY AKGÜN'ÜN MİZAHİ BAKIŞ AÇISI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME
Sublimation of Sedentary Life Style: An Evaluation on Tuncay Akgün's Humorous Perspective

---

Kitap İncelemesi / Book Review

Merve ERGÜNEY 519-522
Çiftci, Ahmet. (2017). **Vatandaşlık Bilgisi: Demokrasi ve İnsan Hakları**. Ankara: Gazi Kitabevi, 371 s.
Çiftci, Ahmet. (2017). **Citizenship Knowledge: Democracy and Human Rights**. Ankara: Gazi Bookstore, 371 p.

Kamu Politikasında Gündem Belirleme: Dağlık Alanlar Planlaması ve Yönetimi Farkındalığı Yaratma

Zerrin TOPRAK KARAMAN

Prof. Dr.
Dokuz Eylül Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Kamu Yönetimi Bölümü
ORCID: 0000-0001-8724-1306
zerrintoprak@gmail.com

Yakup ÖZKAYA

Arş. Gör.
Dokuz Eylül Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Kamu Yönetimi Bölümü
ORCID: 0000-0001-7153-2838
yakup.ozkaya@deu.edu.tr

ÖZ

Dağlık bölgeler, sürdürülebilir kalkınmanın anahtarı gösterilen stratejik alanlar olup, özel bir politika uygulanmasını gerektirmektedir. 11 Aralık “Dünya Dağlar Günü” olarak 2002 yılında ilan edilerek, dağlara dünyanın ilgisi çekilmiştir. Dağ ve dağlık alanlar, Türkiye’de planlama ve yönetim boyutuyla ihmal edilen önemli konulardandır. Oysaki Türkiye’nin ortalama %60’ı dağlık alanlardır. Dağ köylüsü resmi dokümanlarda görünür değildir. Türkiye’de idare ve kamuoyu hak ettiği ilgiyi göstermemektedir. Dağlık alanlardaki belediyelerimizin, özellikle büyükşehir belediye yönetimlerinde mahalle haline gelmiş dağ köylüleri ile hiç ilişkisi yok gibi görünmektedir. Dağ yönetiminin, orman yönetiminden ayrı tutulması ve özel bir yönetim birimine dönüştürülmesi gerekmektedir. Bütünleşik Dağ Yönetimi konusunda ekolojisi, sosyo-kültürel ve ekonomik boyutunda gelişmeyi öne alan kamu politikalarına yönelik ciddi bir idari silkinişe ihtiyaç duyulmaktadır. Bu araştırma, alandaki kamu ve sivil toplum örgütlerinin uygulamalarına dayandırılmış, Dağlık Alanların Sürdürülebilirliği ve Yönetimi Derneği olarak, kamu politikası oluşturmadaki etkileri görülmüş orijinal bir çalışmadır. Bu anlamda literatürde dağ ve dağlık alan yönetimi farkındalığı konusunda yapılan tek çalışmadır.

Anahtar Sözcükler: Dağ, Dağlık Alanlar Belediyeleri, Bütünleşik Dağ Yönetimi, Dağ Köylüsü, Kamu Politikaları.

Determining the Agenda in Public Policy: Creating Awareness of Planning and Management of Mountain Areas

ABSTRACT

The mountainous regions, being key strategic areas as the key to the sustainable development, require a specific policy to be implemented. By announcing December 11 as "World Mountains Day" in 2002, the attention has been drawn to mountains. Mountain and mountain areas are important issues that have been neglected in Turkey in aspects of planning and management. On the other hand, on average 60% of Turkey is mountainous areas. Mountain villager is not visible in official documents. Administration and public opinion in Turkey almost turned its back on the mountains. It seems that the municipalities in mountainous regions does not have any relationship with the mountain villages which has become neighborhoods in metropolitan municipality government. The mountain administration should be separated from the forest administration and transformed into a special administration unit., There is a need for a serious administrative revival for public policies that emphasize the development of ecology, socio-cultural and economic aspects regarding Integrated Mountain Administration. As The Association for Sustainability and Governance of Mountainous Areas this research based on the practices of public and non-governmental organizations in the region and is an original work whose impacts have been seen for creating public policy. In this sense, in the literature, this is the only study about mountain and awareness of mountain area.

Key Words: *Mountain and Mountainous Areas, Integrated Mountain Administration, Mountain Villager, Public Policies*

GİRİŞ

Türkiye'nin yıllarca dağı geri plana itip ormanı bir kaynak olarak öne çıkarması bağlamında; dağı, "orman köylüsü ve orman yönetimi" ilişkisi içine hapsedmesi dağ ve dağlık alanların sahip olduğu kaynakların (su, flora ve fauna, maden vb. enerji kaynakları) kamuoyunca göz ardı edilmesine yol açtığı, uluslararası arenada karanlık ilişkiler ağlarının konusu haline getirdiği kanaatini taşımaktayız. Bugün Türkiye'nin düştüğü travmatik politik iklim, doğal kaynakların Türkiye'nin yararına kullanılmasının engellenmesinin maalesef beklenen bir sonucudur. Dolayısıyla, dağın ve dağlık alanların önemi çalışmalarını önemseme refleksimizin idari olarak da Türkiye ölçeğinde desteklenmesinin zamanının geldiğini görmek gerekir.

Bu çalışmanın mantıksal çerçevesi: dağların ve dağlık alan bölgelerinin ihmal edilmesinin tespitidir. Dağlık alanlar konusunun iklimsel ve bağlantılı olarak sosyo-kültürel ve iktisadi çok yönlü önemini ortaya koymak gerekmektedir. Çalışma; birey ve kullanıcı ilişkisindeki monotonluğu, ilgisizlik ve ihmal edilmişliği üretkenliğe çevirebilme amacıyla hangi yöntemlerle ilgi gruplarının ilgisinin çekilebildiğini tanımlamak; sürdürülebilir dağ yönetimi konularında, kamu politikalarını biçimlendirecek etkili siyasalar geliştirmeyi sağlayacak modelleme içinde eylemlerini tanıtmak ve bugüne kadar gelinen sürecin başarı ölçümünü sorgulamak aşamalarına dayandırılmıştır.

KONUNUN ÖNEMİ

"Dağ ve Dağlık Alanlar" konusu Türkiye'de stratejik önemi arka planda kalan ve etkin yönetim süreci uygulama araçları boyutuyla ihmal edilse de, aslında uluslararası alanda ve Avrupa Konseyi çalışmalarında yer almış önemli konulardandır. Dağlar ve dağlık alanların kullanımı neredeyse bir iktidar aracı haline gelmiş ve uzak durulan, tam olarak da kontrol edilemeyen adeta sahipsiz mekânlara dönüşmüştür. Oysaki gerek Türkiye'nin dağlık alan oranı 3/4 ve kamusal farkındalık çalışmalarının yürütüldüğü İzmir ilinin ortalama %60'ı dağlık alanlardır. Hatta bölgesel olarak bu oranlar artabilmektedir. Dağlık alan yerleşikleri olan, dağ köylüleri ise resmi belgelerde veya raporlarda görünür değildir. Çoğu kere "orman köylüsü" olarak tanımlanmaktadır. 6360 Sayılı Kanun ile büyükşehir belediyesi olan illerde artık köylü sıfatına da sahip değillerdir. Kentli olma ile ilişkilendirilen hizmetlere de erişebilir değillerdir.

Dağlarımız aynı zamanda çoğu kere kıyılarla birleşmektedir. Coğrafi olarak dağlar, kara ve kıyı sınırlarında yer alma ve konumuna göre sınır aşan dağlar özelliği taşıma yönüyle de stratejik alanlardır. Türkiye'de gerek taşıdığı imkân ve araçlar gerekse lojistik önemi açısından dağların, idari açıdan merkez konumuna alınması önem taşımaktadır. Dağ yönetiminin, orman yönetiminden ayrı tutulması ve özel bir yönetim birimine dönüştürülmesi çalışmaları, Avrupa Birliği ve üyesi olduğumuz Avrupa Konseyi düzenlemelerinde yer almaya başlamıştır. Karpat Dağları örneğinde olduğu gibi uygulamalı pilot çalışmalar yapılmaktadır. Türkiye'de doğrudan dağ yönetimi ve dağlık alanlar yönetimine ilişkin akademik çalışmalar

yok denecek kadar azdır.¹ Tespit edilen ilgi eksikliğini gidermek için, sadece akademik olarak değil aynı zamanda ilgi gruplarının da dikkatini çekerek, dağlık bölgelerde **nitelikli kamusal alan** oluşturulmasına yönelik yeni bir ilgi alanı yapılandırmanın gerekliliğini görmek gerekir.

Ormanlık alanlarda idari çalışmaları, çeşitli adlar altında kurulan “Orman, Ağaçlandırma” konuları öne çıkan idari birimler yürütmektedir. Orman merkezli yapılan bu çalışmalar kuşkusuz mekânın özelliklerine göre dağlar ve dağlık alanları da kapsayabilmektedir. Ayrıca, flora ve fauna kaynakları nedeniyle “Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı” çalışmalarında dağlık alanlar yer almaktadır.

ULUSLARARASI YAKLAŞIM

Dağlık alanlar genellikle gelişmemiş bölgelerdir. Dağ yerleşiklerinin yaşam kalitesini koruma hedefini sağlamaya yönelik, bütünsel sektörel kalkınma dinamiklerinin desteklenmesi ve demokrasinin güçlendirilmesi ilişkiler ağı içinde gerçekleştirilen çalışmalar, giderek artan oranda bir ilgi odağı haline gelmektedir. 1992 yılında Dünya, devlet ve hükümet başkanlarının bulunduğu, Birleşmiş Milletler Rio Dünya Zirvesi Konferansı’nda “Gündem 21” Eylem Planı’nda, 13’üncü başlık “Kırılğan Ekosistemin Yönetimi: Sürdürülebilir Dağ Gelişimi” olarak tanımlanmıştır. Avrupa Konseyinin “Yerel ve Bölgesel Yönetimler Kongresi Anlaşma ve Sözleşmeleri” çalışmaları içinde bağlantılı olarak 1995 yılında Avrupa Kongresi’nin tavsiye kararları arasında yer alan “Avrupa Dağlık Bölgeler Şartı” taslağı hazırlanmıştır. Avrupa Konseyi ülkelerine yönelik olarak ortak bir şekilde, dağlık bölgelerin idaresi, kalkındırılması ve korunması politikasının genel ilkelerini belirleme yönünde çalışmalar geliştirilmektedir (Toprak, 2014a: 53). Avrupa Birliği çalışmalarında da dağlık bölgeler konusu insan hakları ve yüksek çevre kalitesini sağlama ortaklığında yer almaktadır. Kısaca, dağ ve dağlık alanlarda uluslararası düzeyde, sürdürülebilir kalkınma ilkelerine göre biçimlenen özel politikalar uygulanması gerekliliği düşünülmektedir (Toprak, 2014b:22-23).

Dağlık alanlarda, doğal kaynakların sürdürülebilirliği ile bağlantılı görülen, beşeri ve toplumsal sermayenin gelişimini sağlamada, kamu yönetimlerinin hassasiyet göstermelerini teşvik amacıyla da, Birleşmiş Milletler Teşkilatı 2002 yılını “Uluslararası Dağlar Yılı” olarak ilan etmiştir. Türkiye de 2002 yılında Bolu’da bir Çalıştay etkinliği düzenleyerek konuya ilgisini gösteren çalışmalarını başlatmıştır. Bu şekilde dağlık alanların önemine dünyanın ilgisi çekilmiştir.

---

¹Yakup Özkaya(2014), *Avrupa Konseyinde Stratejik Dağ Yönetimi Modeli, Türkiye İçin Bir Yaklaşım*, DEU, SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir,2014, (Danışman Prof.Dr.Zerrin Toprak, Karaman)

TÜRKİYE'DE DAĞLIK ALANLAR FARKINDALIĞINDAKİ YENİ DEĞİŞİMLER

Türkiye'nin temel idari yapılanması içinde "orman" konusu önemli bir yere sahiptir. Ormanların korunmasına dayandırılan idari yapılanmalar 1839 Tanzimat Fermanı ile başlatılmış, Cumhuriyet Türkiye'sinde de Anayasal teminat altına alınmıştır. Mamafih orman bitki örtüsünün üzerinde yaşadığı dağlar ve dağların etkin yönetimi "çoğu kere" geri planda kalmıştır. Haritalarda da ancak üç boyutlu ise, dağlık alanlar fark edilmektedir. Haritalarda ormanın yeşil renkle belirtilmesi, görsel olarak da dağ algısını ortadan kaldırmaktadır. Uygulamada da dağ daha çok sportif faaliyetler ve turizm yönüyle gündeme gelmektedir. Türkiye'de Haziran 2016 tarihi itibarıyla, adında dağ ve dağ sporları ile bağlantısı görülen 340 dernek bulunmaktadır². Bu sayılar, dağın giderek daha çok göz önünde olacağını göstermektedir. Dağ ve dağlık alanlara olan kamuoyunun ilgisinin ve dernek sayısının giderek artmasını ummaktayız.

Dağ yönetiminin önemin farkındalığını sağlamaya yönelik ilk ciddi idari hamleler Orman ve Su İşleri Bakanlığı'nın (2011) ilgili birimlerince yapılmıştır. Orman Genel Müdürlüğü'nün Stratejik Plan Raporu'nun (2013–2017), hiçbir bölümünde "dağ yönetimi" ifadesi geçmemekle birlikte, Bakanlığın teşkilat şemasında, Toprak Muhafaza ve Havza Islahı Dairesi Başkanlığı altında, "Dağlık Alan Yönetimi" birimi, Şube Müdürlüğü olarak "en alt kademelenmede" de olsa kamu yönetimi teşkilatlanmasında yerini almıştır. Aslında, Orman Bölge Müdürlüğü'nün Stratejik Plan Rapor içeriğinde *tamamen* orman ağırlıklı bir çalışma yöntemi yer almaktadır. Eylem planları çalışmalarında, tamamen ayrı bir başlık altında Sürdürülebilir Dağlık Alan Yönetimi konusunun ele alınarak değerlendirilmesi bir gereklilik olarak önem taşımaktadır.

Dağlık alanların etkin yönetimine ilişkin olumlu bir adım olarak, 17-20 Eylül 2013 tarihinde Erzurum'da 4. Uluslararası Dağ Ortaklığı (Mountain Partnership,MP) toplantısı 32 ülkeden 105 yabancı ile ulusal ve yerel düzeyde Türkiye'den gelen katılımcılar birlikteliğinde gerçekleştirilmiştir. Türkiye bu toplantıda Avrupa Temsilcisi olarak, 2014–2017 döneminde görev yapacak Yönlendirme Komitesine 20.09.2013 tarihindeki Toplantı özel oturumunda *ilk defa* seçilmiştir.

Bu toplantıya, Türkiye'den dağ sporları ve dağla ilgili konularda çalışan sivil toplum örgütlerinden herhangi bir katılım olmamasından da hareketle, İzmir'de ve Türkiye'de ilk defa 5 Aralık 2013 tarihinde "**Dağlık Alanların Sürdürülebilirliği ve Yönetişimi**" Derneği adıyla bir dernek kurulmuştur. Bu Dernek ilk defa İzmir'de **11 Aralık 2013 tarihinde Uluslararası Dağlar Günü** farkındalık

² 14.6.2016 tarihinde Dernekler Dairesi Başkanlığı birimine 4982 Sayılı Bilgi Edinme Hakkı Kanunu kapsamında edindiğimiz bilginin dayandığı; 15.06.2016 tarihli Dernekler Bilgi Sistemi (DERBİS) verilerine göre adında "Dağ", "Dağcılık", "Dağlık" ibareleri bulunan, "Uludağ", "İlçe", "Elmadağ", "Bozdağ", "Babadag", "Aladağ", "Emirdağ", "Sultandağ", "Altındağ", "Köy", "Yardımlaşma", "Dağtım", "Dayanışma", "Hemşehri", "Cami", "Camii" ibareleri bulunmayan ve ana nevisi "Spor ve Spor ile İlgili Dernekler" olan faal dernek sayısı 340'dır. Bu dernekler daha çok sportif faaliyetler yürütmektedir.

toplantısı yapılmasını organize etmiştir. 2013 tarihinden bu yana Dağlık Alanlar, Afetler ve Dağlık Alanlar, Yaban Hayatı ve Yasa Dışı Yaban Hayatı Ticareti gibi temel konularda, ilgi gruplarının katılımıyla yönetim formatında 9 farkındalık toplantısı gerçekleştirilmiştir. 2017 yılı Uluslararası Dağlar günü etkinliği de rutin olarak planlanmaktadır. Bu toplantılar kamu, özel ve sivil ortaklığı yönetim modeli içinde planlanmakta ve gerçekleştirilmektedir.

Ayrıca, dağlık alanların önemine ve sorun alanlarına ilişkin gerçekleştirilen toplantı içerikleri ve toplantı sonuçları; adı geçen Derneğin gerek www.dagyonetisimi.com web sitesinden ve gerekse Dokuz Eylül Üniversitesi ile farkındalık toplantılarına katkı veren iç ve dış paydaşların web sitelerinden kamuoyuna duyurulmaktadır. Bugüne kadar olan çalışmalar yerel basının **Dağ** konusuna ilgisini çekmiş ve farkındalık oluşturmada destek sağlanmıştır. Farkındalık toplantıları sırasında genelde sivil toplum kuruluşları üyeleri ve üniversite öğrencileri olan katılımcılara tartışma konularını değerlendirme amacıyla “memnuniyet anketleri” dağıtılarak sorgulama yapılmaktadır. Bu toplantılara katılan ortalama 60-80 kişiden, bu toplantılarda paylaşılan bilgileri kazanmaktan memnun olduklarını ve devamını istediklerine ilişkin geri bildirim alınmıştır³.

Orman Yönetiminin teşkilatlanma içinde öne çıkmasına yönelik katılımcı anlayışla yürütülen idari çalışmaların devamında, 21-23 Temmuz 2014 tarihinde Bolu’da düzenlenen Bolu Çalıştay’ında Dağlık Alan Yönetimi Özel İhtisas Komisyonu kurulması kararı alınmıştır. Geliştirilen çalışmalar desteğiyle, “Dağ Yönetimi Strateji Belgesi” oluşturulması için Kayseri’de 13 Ekim 2014 yılında 2. Çalıştay düzenlenmiştir.

Kayseri Çalıştay (2014) çalışmalarının temel konusu dağ ve dağlık alanların sürdürülebilirliği ve yönetimi olmuştur. Kayseri’de gerçekleştirilen Çalıştay’ın temel çalışmaları Avrupa Konseyi, Yerel ve Bölgesel Yönetimler Kongresi Anlaşmaları çalışmalarından olan “Dağlık Alanlar Şartı Taslağı” ilkelerine dayandırılmıştır. Çalıştay değerlendirmesi olan “Dağ Yönetimi Taslak Strateji Belgesi” resmi olarak açıklanmamıştır. Yazarların davetli komisyon üyesi olması nedeniyle elinde bulunan Taslak Strateji Belgesinde yer alan ilkelere göre; Belgenin amacı “Türkiye’de dağlık alanların yönetimi, yöre halkının yaşam koşullarının iyileştirilmesi, doğal yapının korunması ve sürdürülebilir kalkındırılması ve korunması politikasının genel ilkelerini katılımcı bir anlayışla belirlemek” olarak ortaya konulmuştur. Bu belge kapsamında ilgili kurum ve kuruluşlar, “dağlık alanlar” terimini; yükseltisi, eğimli yüzey yapısı ve iklimi insan faaliyetlerinin gerçekleştirilmesini etkileyecek nitelikte özel koşullarda olan alanlar olarak değerlendirilecektir. Avrupa Konseyi’nin dağ özelindeki çalışmalarının hatırlatıldığı bu Çalıştay’da yer alan kurum ve kuruluşlar konuyu önemzediklerini

---

³Örnek toplantı raporu ve memnuniyet anketi için bkz. <http://www.deu.edu.tr/DEUWeb/Icerik/Icerik.php?KOD=22437>
Erişim: 14.6.2016 ; <http://www.dagyonetisimi.com/index.php/news>

açıkça ortaya koymuşlardır. Ancak 2014 yılından bugüne çalışmaları geliştirecek idari bir heves gözlemlenmemiştir.

Dağa yönelik geliştirilen temel bütünleşik-sektörel yaklaşımlar; dağ ve dağlık alanlardaki tarım; ormancılık; endüstri; zanaat ve hizmetler; yapılaşma; turizm; altyapı, ulaşım, tesisler; eğitim, araştırma; enerji; kültür; çevre olarak belirlenmiş ve birbiriyle bağlantılı ilişkiler ağı içinde koruma-kullanma dengesi içinde belirlenmiştir. Belirtilen bu temel başlıkları verilmiş hususlara yönelik yapılması gerekli yasal düzenlemelerin, tüm paydaşların katkılarıyla gerçekleştirilmesi hedeflenmektedir.

Özetle; dağ ve dağlık alan odaklı çalışmaların başlatıldığı 2001 yılından bu yana zaman zaman idari ilgi sıçramaları (2009- Yund Dağı/ 2013-2014) görülmüşse de bu ilgi devam etmemiş ve bize göre günümüzde (2017-2018) kurumsal heyecanını kaybetmiş izlenimi oluşmuştur. ***Bu bağlamda dağ konusunda başta sivil toplum örgütleri olmak üzere ilgi gruplarının ilgisinin devamının sağlanmasına yönelik çalışmaların sürdürülerek kamu politikalarının oluşturulmasının desteklenmesi önem taşımaktadır.***

Türkiye’de dağ yönetimi konusundaki hukuki düzenlemelerde, mahallin en büyük mülki amiri olan vali idari stratejik aktördür. Mamafih valinin, ilin yoğun rutin işleri içinde dağlar ve dağlık alanlarla özel olarak ne kadar ilgilenebildiği konusu incelemeye değerdir. Dağ farkındalığı, Türkiye’de kamuoyunun gündemine sportif faaliyetler desteğinde yeni yeni gelmektedir. 2006 yılından itibaren çalışmaya başlayan Kalkınma Ajanslarının çalışmalarında hemen hiçbir boyutta dağlık alanlar yer almamıştır veya almamaktadır. Oysaki dağı özellikle taşıdığı değerlere karşı işlenen suçlar bağlamında özel konuma yerleştiren Rusya gibi ülkelerdeki idari yapıların incelenmesinin faydalı olacağı düşünülmektedir. Türkiye’de de, seçilmiş dağ ve dağlık alanlarda, özel alanlar olarak, Avrupa Konseyi Yerel ve Bölgesel Yönetimler Kongresi taslak çalışmalarından olan, “Dağlık Alanlar Şartı Taslağı” ve Karpat dağları başta olmak üzere örnek çalışmalardan yararlanılarak, uygun bir yönetim modelinin ve idari yapının oluşturulması gerektiği kanaatindeyiz. Özellikle iklim değişikliklerinin yol açtığı sektörel dönüşümler dağ ve bağlantılı kırsal alanları etkisi altına aldığından günün getirdiği çok yönlü koşulları dağlık alanlar için ayrı bir önem taşıdığı açık olup idari önemsemeyi bu alanlar hak etmektedir.

Dağlık alanlar için Türkiye’de henüz idari anlamda, ***özel bir yönetim biçimi öngörülmemekle*** birlikte kırsal alanlar kalkınma çalışmalarına yönelik olarak yayınlanan “Kırsal Kalkınma Eylem Planı (KKEP, 2015-2018)”, hedefleri içinde (KKEP,2015:8-9) dağlık kırsal alanlar için de uygulama çalışmaları yönünde yer açılmıştır. Eylem planının değerlendirilmesi, gerek 6360 Sayılı Kanun ile yapılandırılan büyükşehir belediyeleri idari alanında yürütülen kırsal alan faaliyetleri gerekse toplum kalkınması çalışmaları yönüyle önem taşımaktadır.

Stratejik eylem planında **dağlık alanlar** konusu, bir boyutuyla **sulama başlığı** ile ilişkilendirilmiştir. Oysaki planda yer alan bütün konuların eylem planları oluşturulurken konumuna göre “kırsal dağlık alan” kavramı içinde yer alması ve belirtilmesi yerinde olacaktır. Nitekim, 3.1.7 kodlu Doğal Afetlerle mücadele için güvenli yerleşim koşullarının sağlanmasına hedefleyen tedbire yönelik “Afet Master Planlarının” hazırlanmasında fiziki koşullara göre oluşan sel, çığ, heyelan ve kaya düşmesi tehdidi altındaki köylerin konumuna göre “dağ köyü” olarak belirlenmesi yerinde olacaktır.

Öncelik listesinde 5.2 kodunda yer alan “Yerel Kalkınmaya Yönelik Girişimlerin Güçlendirilmesi” başlığı altında 5.2.1 kodlu “Kamu ve kamu dışı paydaşların ortaklığında yerel kalkınma stratejilerinin geliştirilmesi ve uygulanması” tedbirine yönelik eylemlerden ilki YK10, “Dağlık ve Ormanlık Alanlardaki Köylerin Sürdürülebilir Kalkınması” olarak belirlenmiştir. Yine YK12 eyleminde yer alan , “Dezavantajlı Kırsal Yörelere Tarımsal Kalkınma Faaliyetlerinin uygulanması” konusuna yönelik yapılacak işlemlerde “Dağlık yörelerdeki dezavantajlı yerleşimler öncelikli olmak üzere pilot projelerle (organik ağırlıklı kiraz, bağ ve çilek yetiştiriciliği, serbest sistem tavukçuluk, örtüaltı tarım, sertifikalandırma, hasat, işleme, paketleme, depolama gibi) örgütlenme, pazarlamanın geliştirilmesi ve aile çiftçiliğinin güçlendirilmesi için mevcut uygulamaları tamamlayıcı destekleme ve yatırım çalışmalarının yürütüleceği” ortaya konulmuştur. İllerin hangi kriterlere göre belirleneceği konusu önemlidir.

YK18 nolu eyleme yönelik “Köy Envanteri Bilgi Sisteminin Oluşturulması” başlığı altında yapılacak çalışmalarda geçmiş dönem köy envanterleri çalışması da gözetilerek köylerin; nüfus, demografik, göç, coğrafi, çevresel, sosyal ve ekonomik yapıları ile kurumsal ve fiziki altyapı durumlarını il ve ilçe kademelenmesinde gösteren envanter çalışmaları yapılırken, “dağ köyü” ve “orman köyü” ayırımına yer verilmesi yerinde olacaktır. Esasen 500-1000 Metre Arası (%17 Eğimli) Dağlık Alan Listesi ile 1000 Metre Üstü Dağlık Alan Listesi yayınlanmış olup, Yüksekliği 500-1000m Arasında Eğimi %17'den Büyük Köyler listesinde 800 üstünde köy ve 1000 metre üstü dağlık alan listesinde 5.800'e yakın köy bulunmaktadır. Kırsal Alan Kalkınma Eylem Planı uygulanırken, özellikle dağlık alanlarla ilgilenen sivil toplum kuruluşları ile irtibatlanmak ve uzmanlıklarına göre kendilerinden yönetim felsefesi içinde yararlanmak yerinde olacaktır. Mamafih dernekler yönüyle de bu düşünce geçerli midir? Bu hipotezi değerlendirmek amacıyla 2016 Haziran ayı içinde İzmir’de Dernek Başkanlarının temsil edildiği bir toplantıda 51 farklı dernek üyesine “dağ ve dağlık alanlar” değerlerine yönelik farkındalıklarının derecesini anlamaya yönelik anket formları dağıtılmış ve 39 üyeden cevap alınmıştır. İlk olarak, derneklerin faaliyetlerine katılmanın “Dağ Yönetimi Derneği” örneğinde, yeni kurulan bir derneğin tanınması sağlamada avantaj olup olmadığını anlamaya yönelik sorular sorulmuştur. İkinci olarak da kamu yönetiminin dağlarla ilgisinin derecesine yönelik değerlendirmeler ölçülmeye çalışılmıştır. Bu anketin sonuçlarına göre;

- Ankete katılan üyelerin %40’ı Dağ Yönetişimi Derneği’nin toplantılara katıldıklarını belirtmişlerdir.
- Kamu yöneticilerinin dağlık alanlara ilişkin sorunlara yeterince ilgi gösterip göstermediğine yönelik soruya 22 kişi (%56) olumsuz, ancak 2 kişi (%5) olumlu yanıt vermiştir. Kısmen diyenler %39 oranındadır.
- İzmir ilinin %60’ının dağlık alanlarla kaplı olduğunu, ancak 21 kişi (%54) farkındadır.
- Üyesi olduğu sivil toplum örgütünün dağlık alanlarla ilgili çalışmasını, ankete katılan 39 kişiden 28’i (%72) istemektedir. Katılanların %28’i konuya ilgisizdir.

“Dağlık alanlardaki temel sorunlar nelerdir?” açık uçlu soruya; İmara açılması ve korunamaması; Halkın bilinçlendirme gerekliliği; Dağ habitatının korunamaması; Doğal kaynakların israfı; Kirlilik; Yangın; Ağaçlandıramama; Yöneticilerin İlgisizliği konularını öne çıkaran cevaplar verilmiştir.

11 Aralık 2015 tarihli “Dünya Dağlar Günü ve Dağlık Alan Belediyeleri” Farkındalık toplantısı sonrasında katılımcılara dağlık alanlara yönelik neler yapılabilir sorusu sorulmuştur. Üzerinde durulan konular: Dağlık alan tanımı ve sınıflandırılmasının yapılması, • Dağlık alanlarda yaşayan yerel halkın karar verme süreçlerine ve yerel planların hazırlanmasına katılımının sağlanması, • Ulusal stratejilerin, planların ve projelerin hazırlanması ve uygulamaya konulmasında sivil toplum kuruluşlarının daha fazla yer almasının teşvik edilmesi, • Dağlık alan kalkınması ile ilgili olarak, dağlık alanlarda yürütülen faaliyetleri desteklemek üzere özel fonların ve teşvik mekanizmalarının kurulması ve uygulanması vb. tedbirlerin alınması, • Dağlık alanlarda üretilen yerel ürünlerin desteklenmesi, • Dağlık alanlar ile ilgili bilincin artırılması, dağlık alanlarda çevrenin ve geçim şartlarının iyileştirilmesi için somut adımlar atılması, • Sürdürülebilir dağlık alan kalkınmasının farklı yönlerinin koordineli, dengeli ve tutarlı olarak ele alınması; • Dağların koruma kullanma dengesi çalışmaları içinde risk haritalarının çıkarılması, toplumsal farkındalıkların yaratılması ve geliştirilmesi (İzmir Dernekler Müdürlüğü, 2015), konularında gruplandırılabilir.

Dağlık Alanlara yönelik eğitime bağlı olarak, toplumsal farkındalıkların artacağını ve eylem planlarının oluşturulmasına katkı verilebileceği düşünülmektedir. Aşağıda dağlık alanların sürdürülebilir yönetimine yönelik ve yönetim ilkeleri dikkate alınarak, yazarlarca, Türkiye için geliştirilmiş bir modele yer verilmiştir.

TABLO 1: SÜRDÜRÜLEBİLİR DAĞ YÖNETİŞİMİ MODELİ

Hedeflenen ilişkiler ağının ve ortaya çıkması beklenen sonuçların başarısı için aşağıda yer alan varsayımların yöntemsel olarak geliştirilmesi önem taşımaktadır.

Varsayım 1. Bilgi Etkileşimi: Ulusal ve DAO paydaşlarının finansal katkılarını sürekli almak, bilginin sürekli güncel tutulması, e-bilgi ağ yoluyla paydaşların devamlı bir şekilde sonuçlara erişimi sağlamak

Varsayım 2. Sürükleyicilik: Ulusal ve DAO temsili ile yerel halkın kararlara katılımı ve ulusal dağ ortaklığı yönetimi oluşturmak. Hedeflerde bütünleşik yaklaşımları sağlamak, öğrenilmiş dersler, deneyimler ve en iyi uygulama örneklerini paylaşmak, paylaşılan veri ve bilgiye erişimi sağlamak, sürdürülebilir dağlık alanlara yönelik bilgi ve uygulama kapasitesini artırmak, modern iletişim kanalları ile toplumsal ve kurumsal farkındalığı oluşturmak, ihtiyaçların gerektirdiği özel bilgi üretmek, özgün işbirlikleri oluşturmak, hedefe eriştirecek somut adımlarda kararlılık sağlamak.

Varsayım 3. Sürdürülebilirlik : Ulusal ölçekte yerel ortakların ve sınır aşan konularda ülkelerin, ortak çalışmalarına, finansal katkılarının sağlanması. Sürekliliğin sağlanması için uygun yönetim modelleri geliştirilmesi

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Kamu Politikaları oluşturulurken, süreç yönetiminde öncelikle sorun alanı tanımlanmakta, problem gündeme alınmakta, çözümüne yönelik öneriler ortaya konulmakta ve hedeflenen çalışmaların yapılabilmesi için hukuki düzenlemeler yapılmaktadır. Sonraki aşamalarda hedeflenen Program uygulamaya konulmakta ve başarısı için göstergeler belirlenerek ortaya çıkan değerler ölçülmektedir. Son süreç sorunun çözümüne yöneliktir. Ancak bazı kamu politikaları süreklilik göstermektedir. Konuya yönelik ilginin sürekliliğini sağlamada kamu politikasına yardımcı aktörler bulunması ihtiyacı; kararlara katılımı esas alan iyi yönetim veya yönetimin tüm süreçlerinde ya da en azından planlama ve denetim sürecinde dikkate alınması hedeflenen kamu, özel ve sivil ortaklı birliktelik anlamındaki yönetim ilkelerinin uygulanmasının sağlanması isteğine temel teşkil etmektedir.

Dağ ve dağlık alanlar konusu ve buradaki yerleşikler kadar çeşitli vesilelerle gelen yerli ve yabancı turistler açısından da değerlendirilmeye ihtiyaç göstermektedir. Etkin bir dağ yönetimi planlaması kalkınma ve toplum kalkınması konularını öne çıkarmaktadır. Bu alanlarda cazibe yaratmak dağlık alanların özelliği gereği güvenlikle de ilişkilidir. Nitekim, dağlarda ortaya çıkan çeşitli afet tipleri etkilerine bağlı olarak farklılıklar da gösterebilen çeşitli güvenlik tehditleri yaratmaktadır. Afet tipleri; doğrudan iklime bağlı: şiddetli sıcak, şiddetli soğuk, kuraklık, kaya düşmesi, fırtına, hortum gibi; Jeolojik: deprem, toprak kayması, kaya düşmesi, çığ, volkan patlaması, tsunami vb; Teknolojik: biyolojik, nükleer, kimyasal silahlar ve çeşitli kazalar (maden, sanayi); Siyasi: savaşlar ve terör; Biyolojik: erozyon, orman yangınları ve salgın hastalıklar, böcek istilaları gibi çok çeşitli konularda ortaya

çıkılmaktadır. Bu sayılan listenin dışında kalan hemen hemen hiçbir alan yok gibidir. Hatta afetlerin birkaçı bir arada da ortaya çıkabilmektedir. Bu nedenle de etkin bir dağlık alan yönetimi, gerek kalkınma gerekse güvenlik tedbirleri itibariyle, farklı uzmanlıkların gerektiği disiplinlerarası araştırmalara ve kurumsal yapılanmalara ihtiyaç göstermektedir. Nitekim yukarıda önerilen modelimizde de bu konu vurgulanmıştır. Söz konusu ilişkiler ağında doğa kaynaklı olgular yanında teknolojik, sosyolojik, ekonomik, politik değişimlerin ve askeri güç kullanımının da etkisiyle farklı nitelikte meydana gelen afet olaylarının, toplumsal güvenliği sağlamayı da hedefleyen alan yönetimi, her zaman stratejik bir öneme sahiptir.

Makaleye konu olan bu ve benzeri çalışmaların yaygınlaştırılması, ilgi gruplarının müzakereci ortamlarda geliştirdiği fikirler ile dağ yönetimine yönelik sorun alanlarını içeren konular olarak seçilmesi, bilimsel toplantılarda kamu, özel ve sivil ortaklarca çok yönlü değerlendirmelerin yapılması, veri oluşturulması, geleceğe yönelik sistematik analizlerin yapılarak bilginin paylaşılması, ilginin sürekli ayakta tutulması önem taşımaktadır. Eylem planları olarak da çok geniş bir ilişkiler ağında dağ ve dağ sporlarına yönelik çalışmalar, iktisadi faaliyetler, yerleşim risk analizlerinin hızla yapılması bir gereklilik haline gelmiştir. Aşağıda bu konu maddeler halinde özetlenmiştir:

- Dağ ve dağlık alan yönetimi model içeriğinde de yer aldığı gibi, dağ odaklı idari yapılanmalar oluşturulmalıdır.
- Gelecek senaryosunda kamu, özel ve sivil ortaklarla işbirliği protokolleri yapılarak Dağ Yönetimi konusunu ve bu adla kurulmuş ilgili birimleri kamu yönetimi teşkilatlanmasında görünür bir kademeye çekmek, Dağlık Alan Belediyeler Birliği benzeri organizasyonlar kurmak yoluyla ortak akıl ve ortak adım oluşturmak önemlidir.
- Seçilmiş pilot dağlar ve etki alanları için yönetim modeli ve bölgesel katılımlarla güçlendirilmiş ulusal bir muhatap organizasyon oluşumunu sağlamak ve bu yöndeki çalışmaların kamu yönetiminde benimsenmesi hedeflenmelidir.
- Türkiye dağ ve dağlık alan yönetimi konusunda stratejik eylem planları hazırlamalı ve etkin çalışma yapmalıdır.
- Dağ Yönetimi konusunda, katılımcı anlayışla, stratejik eylem planı hazırlamak temel hedef olmalıdır. Kamu yönetiminin dağ yönetimi konusunda önemli hamleleri olması önemlidir. Hızla Türkiye’de dağ ve dağlık alanlar yönetimi konusunda kamu politikası oluşturulmalıdır.

- Türkiye’de de takvimlere 11 Aralık tarihini “Uluslararası Dağlar Günü” olarak işaretlemek de önemli ayrıntıların bir boyutunu oluşturmaktadır.

KAYNAKÇA

- Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı. (2015). *2015-2018 Kırsal Kalkınma Eylem Planı*, KKEP, Ankara.,
<http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2016/06/20160601-10.htm>
- <http://www.dagyonetisimi.com/index.php/news>, Erişim: 30.8.2017
- <http://www.deu.edu.tr/DEUWeb/Icerik/Icerik.php?KOD=22437>. Erişim: 14.6.2016
- <http://www.ilksesgazetesi.com/haber/turkiyede-dag-tanimi-yok-2635.html>. Erişim: 14.6.2016
- <http://izmirdernekler.gov.tr/wp-content/uploads/2015/11/da%C4%9Fl%C4%B1k-alanlar%C4%B1n-%C3%B6nemi-.pdf>, Erişim: 30.8.2017
- <http://www.tarim.gov.tr/TRGM/Link/19/Daglik-Alan-Listeleri>. Erişim: 13.06.2016
- Toprak, Zerrin, (Temmuz-Aralık 2014a), Yerel Yönetimler, Yönetişim ve Dağlık Alanların Yönetimi Üzerine, *Yerel Politikalar Dergisi*, ss. 7-26
- Toprak, Zerrin, (2014b), *Yerel Yönetimler*, Siyasal Kitabevi, Ankara.

Okul Tükenmişlik Envanteri'nin Türkçeye Uyarlanması ve Psikometrik Nitelikleri*

Zekeriya ÇAM

Yrd. Doç. Dr.

Muş Alparslan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Bölümü

ORCID: 0000-0002-2965-2390

z.cam@alparslan.edu.tr

Selahiddin ÖĞÜLMÜŞ

Prof. Dr.

Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Eğitim Bilimleri Bölümü,

ORCID: 0000-0002-8737-5141

s.ogulmus@gmail.com

Öz

Bu araştırmanın amacı Salmela-Aro, Kiuru, Leskinen ve Nurmi (2009) tarafından geliştirilen Okul Tükenmişlik Envanteri'nin (School Burnout Inventory) Türkçeye uyarlanması, geçerlik ve güvenilirliğinin incelenmesidir. Okul Tükenmişlik Envanteri; Tükenme, Duyarsızlaşma ve Okulda Yetersizlik Duygusu olmak üzere üç alt boyut ve toplam 9 maddeden oluşmaktadır. Envanterin Türkçe 6'lı Likert formu Ankara'nın farklı ilçelerinde lise öğrenimine devam eden 322 (189 (%58.7) kız ve 133 (%41.3) erkek) kişilik bir çalışma grubuna uygulanmış ve elde edilen sonuçlar değerlendirilmiştir. Doğrulayıcı Faktör Analizi işleminden elde edilen uyum indeksleri incelenmiş ve envanterin 6'lı Likert formunun liseye devam eden öğrencilerde doğrulanmadığı görülmüştür. Daha sonra envanteri geliştiren yazarın görüşüne (Katariina Salmela-Aro) başvurularak envanter, 5'li Likert forma dönüştürülmüştür. Envanterin 5'li Likert formu bu kez Ankara'nın farklı ilçelerinde lise öğrenimine devam eden 180 (117 (%65.0) kız ve 62 (%34.4) erkek) kişilik bir çalışma grubuna uygulanmış ve elde edilen sonuçlar değerlendirilmiştir. Envanterin 5'li Likert formu için gerçekleştirilen Doğrulayıcı Faktör Analizi işlemi sonuçları, envanterin tek faktörlü olarak daha iyi uyum değerleri sunduğunu göstermiştir. Envanterin tek faktörlü yapısına ait uyum indeksi değerleri ise $\chi^2/Sd= 1.78$; RMSEA= .066; GFI= .94; AGFI= .91; CFI=.97; NFI= .94; NNFI= .96; IFI= .97 olarak hesaplanmıştır. Bu değerler envanterin Türkçe formuna ait tek faktörlü yapısının özgün dildeki formuna benzer geçerlik değerlerine sahip olduğunu göstermektedir. Buna ek olarak envanterin güvenilirlik değerlerinin belirlenmesi için Cronbach alfa iç tutarlılık katsayısı hesaplanmış ve bu değer .83 olduğu görülmüştür. Tüm bu bulgulara dayalı olarak 9 maddeden oluşan Okul Tükenmişlik Envanteri'nin Türkiye'de liseye devam eden ergenlerin okul tükenmişlik düzeylerini ölçmede geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı olduğu görülmüştür. Araştırmadan elde edilen bulgular ilgili alanyazın ışığında tartışılarak, gelecekteki araştırmacılara yönelik öneriler geliştirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tükenmişlik, Okul Tükenmişliği, Ölçme Aracı Uyarlama.

* Bu araştırma, ilk yazarın Prof. Dr. Selahiddin Öğülmüş danışmanlığında hazırlanmış olduğu doktora tezine dayalı olarak hazırlanmıştır.

Adaptation into Turkish and Psychometric Properties of School Burnout Inventory (SBI)

Abstract

The purpose of this study is to adaptation into Turkish and examine validity and reliability values of School Burnout Inventory developed by Salmela-Aro, Kiuru, Leskinen and Nurmi (2009). School Burnout Inventory (SBI) consists of 9 items and three sub-dimensions named Exhaustion, Cynicism and Sense of Inadequacy at School. Turkish six-point Likert form of inventory was implemented in a study group consist of 322 students (189 girls (58.7%), 133 boys (41.3%) high school students are enrolled different districts of Ankara. Next this stage obtained datas were evaluated. Fit indexes of confirmatory factor analysis results examined and seen that six-point Likert form of SBI not confirmed. After considering author's (Katariina Salmela-Aro) opinion SBI transformed to five-point Likert type. Five-point Likert type of inventory implemented a study group consist of 180 (117 girls (65.0%), 62 boys (34.4%) high school students are enrolled different districts of Ankara. Unidimension five-point Likert type of inventory showed good fit indexes and fit indexes for unidimensional was calculated for $\chi^2/df = 1.78$; RMSEA=.066; GFI=.94; AGFI=.91; CFI=.97; NFI=.94; NNFI=.96 and IFI=.97. This values showed that Turkish form and original of School Burnout Inventory have similar validity features. In addition for reliability of inventory Cronbach alfa internal consistency coefficient was calculated .83. This results showed that 9 items School Burnout Inventory is a reliable and valid to measure burnout levels of adolescents attending high schools in Turkey. Findings of this study were discussed in the light of relevant literature and suggestions were developed for future researchers.

Keywords: Burnout, School Burnout, Scale Adaptation.

GİRİŞ

Tükenmişlik kavramı sosyal bilimlerde ilk olarak, 1970’lerin ortalarında bir klinik psikolog olan Freudenberger’in (1974) uygulamalarında gözlemlediği bir sendromu ifade etmek için kullanılmaya başlanmıştır. Freudenberger bu sendromu ilk olarak insanlara hizmet sunan örgütlerde, kronik olarak karşılanması zor ve maliyetli olan taleplere uzun süreli maruz kalan çalışanlarda gözlemlemiştir. Daha sonraki uygulamalarda tükenmişlik kavramı, diğer insanlarla yoğun etkileşime girmeyen mavi yakalı (blue-collar) çalışanları bile kapsayan diğer tüm işlere genişletilmiştir (Pines ve Aronson, 1988). Freudenberger’e göre (1974) tükenmişlik kavramı, uzun süreli duygusal tükenme, fiziksel yorgunluk, işe katılmama, müşterilerden birini insanlıktan uzaklaştırma ve düşük iş başarısının bir bileşimi olduğunu ifade etmektedir. Tükenmişliğin ilk kavramsallaştırılması büyük oranda klinik deneyimlerine dayalı olduğu için, Freudenberger daha sonra bu kavrama yeniden odaklanmış ve tükenmişliğe ilişkin yeni bir yapının haberini vermiştir. Freudenberger bu kavramı yeniden temellendirdiğinde tükenmişliği, çeşitli özel sendromlarla sonuçlanan fiziksel ve duygusal kaynakların bitmesi olarak ifade etmiştir. Ayrıca tükenmişlik sendromunun mesleki, örgütsel ve kişisel bağlamlarda meydana geldiğini açıklamıştır. Bu kavramsallaştırmanın ardından Maslach tarafından duygusal tükenme, duyarsızlaşma ve kişisel başarısızlık boyutlarından oluşan üç boyutlu bir ölçek geliştirilmiştir. Bu ölçeğin geliştirilmesi süreci büyük oranda Freudenberger’in görüşlerine dayalıdır. Ayrıca tükenmişlik süreci kişinin içsel enerji kaynaklarının yavaş yavaş tükenmesi ve bu enerji kaynaklarının bitmesi olarak ya da duygusal tükenme, bilişsel yıpranma ve fiziksel yorgunluğun bileşimi olarak tanımlanabilir. Bu süreç zaman içerisinde aşama aşama gerçekleşmektedir (Hobfoll ve Shirom, 2001).

Tükenmişlik kavramı yaygın bir şekilde iş ve çalışma alanında araştırılmış ve son yıllarda bu kavram eğitim psikolojisi alanındaki araştırmacılar tarafından okul ortamına da uyarlanarak incelenmiştir (Fimian ve Cross, 1986; Noh, Shin ve Lee, 2013; Jacobs ve Dodd, 2003; Schaufeli, Martinez, Pinto, Salanova ve Bakker, 2002). Okul da iş gibi öğrencilerden bazı isteklerde bulunmakta ve kimi zaman bu isteklerin yerine getirilmesi için öğrenciler baskı altında (başarılı olma gibi) kalmaktadırlar. Bu durum çalışma yaşamında ele alınan tükenmişlik ile okul tükenmişliği kavramları arasındaki benzerliği göstermektedir (Salmela-Aro, Kiuru, Leskinen ve Nurmi, 2009). Okul tükenmişliği, eğitimleri ile meşgul olan öğrencilerin kaynaklarında, kendisinde veya çevresindeki diğer bireylerin okul başarısındaki beklentilerinde meydana gelen uyumsuzlukların yol açtığı kronik bir stres tepkisi olarak ifade edilmektedir (Barnett ve Flores, 2016; Frydenberg ve Lewis, 2004; Salmela-Aro ve diğerleri, 2009). Burada dikkati çeken önemli bir nokta okul tükenmişliği araştırmalarında ortaya çıkan sonuçların, stresli mesleklerde çalışan bireylerle gerçekleştirilen çalışmalarla benzerlik göstermesidir (Pines, Aronson ve Kafry, 1981). Okul tükenmişliğinin depresyon, okula devamsızlık ve okul terki gibi bazı önemli sorunlar ile ilişkili olduğu bilinmektedir

(Covington, 2000; Fimian ve Cross, 1986; Frydenberg ve Lewis, 2004; Salmela-Aro ve diğerleri 2009; Yang, 2004). Bu nedenle çalışan tükenmişliği ile karşılaştırıldığında görece yeni olan okul tükenmişliği kavramının anlaşılması ve açıklanması önemli görülmektedir (Parker ve Salmela-Aro, 2011).

Lise öğrencilerinde okul tükenmişliğini ölçmek üzere geliştirilmiş birtakım ölçme araçları bulunmaktadır. Alanyazında sıklıkla başvurulmuş ölçme araçlarından biri ise Salmela-Aro ve diğerleri (2009) tarafından geliştirilen Okul Tükenmişlik Envanteridir (School Burnout Inventory). Türkiye'de okul tükenmişliğini ölçmek üzere geliştirilmiş ölçme araçları mevcuttur. Aypay (2011; 2012) tarafından hem ortaokul hem de lise öğrencilerinin okul tükenmişlik düzeylerini belirlemek için tükenmişlik ölçekleri geliştirilmiştir. Ölçeklerin lise öğrencileri için geliştirilen formu 7 faktör ve 34 maddeden oluşmaktadır. Bu çalışmada ise okul tükenmişliğini ölçmek için kısa, geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı olan Okul Tükenmişlik Envanteri Türk kültürüne uyarlanarak psikometrik nitelikleri incelenmiştir.

YÖNTEM

Çalışma Grubu 1

Araştırma verileri iki ayrı çalışma grubundan elde edilmiştir. Çalışma grubu 1'de 322 katılımcı yer almıştır. Bu katılımcılara Okul Tükenmişlik Envanterinin 6'lı Likert formu uygulanmıştır. Katılımcılar, Ankara'nın Altındağ, Çankaya, Keçiören ve Mamak ilçelerindeki Anadolu liselerine devam eden lise öğrencileridir. Ölçek formunu eksik dolduran katılımcılar ve uç değer (outliers) kategorisinde yer alan katılımcılar veri setinden çıkartılmış ve 322 katılımcı üzerinde analizler gerçekleştirilmiştir. Çalışma 1'deki 322 katılımcının yaş ortalaması 16.28 ($S_x=1.04$)'dir. Katılımcıların 189'u (%58.7) kız ve 133'ü (%41.3) erkektir. Ayrıca 104 (%32.3) katılımcı 9. sınıfa, 91 (%28.3) katılımcı 10. sınıfa, 92 (%28.6) katılımcı 11.sınıfa ve 35 (%10.9) katılımcı ise 12. sınıfa devam etmektedir.

Çalışma Grubu 2

Araştırma kapsamında yer alan ikinci çalışma grubuna Okul Tükenmişlik Envanteri'nin 5'li Likert formunun geçerlik ve güvenilirlik analizleri kapsamında ulaşılmıştır. Bu gruptaki katılımcılar Ankara'nın Altındağ, Çankaya ve Mamak ilçelerindeki Anadolu liselerine devam eden 180 lise öğrencisidir. Çalışma grubu 2'deki 180 katılımcının yaş ortalaması 17.23 ($S_x= 1.70$)'dir. Katılımcıların 117'si (%65.0) kız 62'si (%34.4) erkektir. Bir katılımcı ise cinsiyeti hakkında bilgi sunmamıştır. Ayrıca 63 (%35.0) katılımcı 9. sınıfa, 16 (%8.9) katılımcı 10. sınıfa, 64 (%35.6) katılımcı 11.sınıfa ve 37 (%20.6) katılımcı ise 12. sınıfa devam etmektedir.

Veri Toplama Araçları

Okul Tükenmişlik Envanteri (School Burnout Inventory)

Okul Tükenmişlik Envanteri (OTE), Salmela-Aro ve diğerleri (2009) tarafından geliştirilmiş ve tükenmişliğin kuramsal yapısı ile de uyumlu üç alt boyut ve dokuz maddeden oluşmaktadır. Ölçeğin alt boyutları duygusal tükenmeyi ölçen *tükenme* (exhaustion) boyutu (M1, M4, M7, M9), okulun anlamına yönelik duyarsızlaşmayı ölçen *duyarsızlaşma* (cynicism) boyutu (M2, M5, M6) ve okulda yetersizlik duygularını ölçen *yetersizlik* (sense of inadequacy at school) boyutu (M3, M8) olarak adlandırılmıştır. Ayrıca bu envanter 10-16 yaş aralığındaki bireylerin okul tükenmişlik düzeylerini belirlemek amacıyla geliştirilmiş bir ölçme aracıdır. Envanterin özgün formunun geçerlik çalışmalarında üç boyutlu yapıya ilişkin model uyum indekslerinin $\chi^2(25, N= 1344)= 157.51, p <.001, RMSEA= .06, CFI = .96, NNFI= .95, SRMR= .04, AIC= 33966.70$ olduğu görülmüştür. Envanterin yabancı dildeki özgün formu için hesaplanan Cronbach alfa iç tutarlılık katsayısı tüm ölçek için .88, tükenme boyutu için .80, duyarsızlaşma boyutu için .80 ve yetersizlik boyutu için ise .67 olarak hesaplanmıştır. OTE 6’lı Likert tipi bir ölçme aracıdır. Ölçeğin puanlanması ise “Kesinlikle Katılmıyorum” (1), Kısmen “Katılmıyorum” (2), “Katılmıyorum” (3), “Kısmen Katılıyorum” (4), “Katılıyorum” (5) ve “Tamamen Katılıyorum” (6) şeklindedir. Ölçme aracından alınan yüksek puanlar öğrencilerde yüksek düzeyde okul tükenmişliğine, düşük puanlar ise düşük düzeyde okul tükenmişliğine işaret etmektedir.

Envanterin Türkçeye Uyarlanması: OTE başlangıçta araştırmacı tarafından özgün dilden (İngilizce) Türkçeye çevrilmiştir. Çeviri formu ve İngilizce form eğitim bilimleri alanında doktora eğitimi alan üç yabancı dil uzmanına yollanmış ve düzeltme önerileri alınmıştır. Yabancı dil uzmanlarından gelen öneriler doğrultusunda çeviriler gözden geçirilmiş ve Eğitim Psikolojisi, Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık ve Ölçme ve Değerlendirme alanında doktora derecesine sahip ve doktora eğitimi alan yedi alan uzmanının görüşüne sunulmuştur. Alan uzmanlarından gelen son öneriler ile ölçeğe son hali verilmiştir. Son hali verilen ölçek formu Çalışma Grubu 1’de özellikleri belirtilen 322 lise öğrencisine uygulanmıştır.

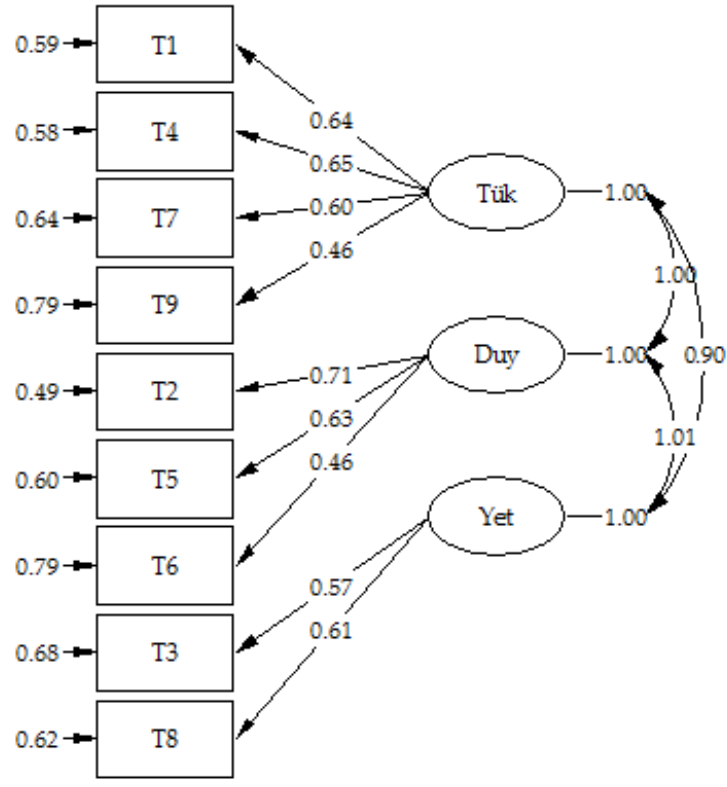
Verilerin Analizi

Araştırmada bir ölçme aracının kültürel uyarlaması gerçekleştirildiği için doğrulayıcı faktör analizi işlemi uygulanmıştır. Doğrulayıcı faktör analizi, farklı kültürlerde geliştirilen ölçme araçlarının kültürel uyarlamalarının yapıldığı çalışmalarda başvurulan bir geçerlik yöntemidir (Deniz, Çam, Uysal, Apaydın-Şen ve Türe, 2012). Bunun yanı sıra envanter için açımlayıcı faktör analizi işlemi de gerçekleştirilmiştir. Açımlayıcı faktör analizi işlemi SPSS, doğrulayıcı faktör analizi işlemi ise LISREL paket programı yardımı ile yapılmıştır.

BULGULAR

Üç yüz yirmi iki katılımcıdan elde edilen veriler üzerinde doğrulayıcı faktör analizi (DFA) işlemi gerçekleştirilerek envanterin Türk kültüründeki yapı geçerliği sınanmıştır. Envanterin özgün formunun geliştirildiği araştırmada olduğu gibi bu çalışmada da önce envanterin üç boyutlu yapısı test edilmiş ve bu yapıya ilişkin model uyum iyiliği değerleri hesaplanmıştır. Hesaplanan bu değerler $\chi^2/Sd=5.73$, RMSEA=.121, GFI=.91, AGFI=.84, CFI=.96, NFI=.95, NNFI=.94, IFI=.96’dır. Bu değerler incelendiğinde χ^2/Sd ile RMSEA değerlerinin kabul edilebilir sınırlar içerisinde olmadığı söylenebilir. Yapılan analizler sonucunda envanterin 6’lı Likert ve üç boyutlu formuna ait yapının doğrulanmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Bununla beraber envanterin boyutları arasındaki kovaryans değerleri incelenmiş ve bu değerlerin çok yüksek olduğu görülmüştür. Örneğin Tükenme ve Duyarsızlaşma boyutları arasındaki kovaryansın 0.99 olduğu gözlenmiştir. Benzer bir durum Salmela-Aro ve diğerlerinin (2009) yaptığı çalışmada da ortaya çıkmıştır. Araştırmacılar envanterin boyutları arasında yüksek ilişkilerin olduğunu belirtmişlerdir. Bu durum envanterde yer alan boyutların ayrışmadığını gösteren bir işaret olarak değerlendirilebilir. Envanterde gözlenen bu durumun yanı sıra envanterin cevap dereceleri incelenmiş ve bu derecelendirmenin Türkçeye uyarlamasının sorunlu olabileceği görülmüştür. Envanterin özgün dildeki puanlaması işe şu şekildedir: 1: Completeley Disagree (Tamamen Katılmıyorum), 2: Partly Disagree (Kısmen Katılmıyorum), 3: Disagree (Katılmıyorum), 4: Partly Agree (Kısmen Katılıyorum), 5: Agree (Katılıyorum) ve 6: Completely Agree (Tamamen Katılıyorum). “Katılmıyorum” ifadesinin “Kısmen Katılmıyorum” ifadesinden önce gelmesinin gerektiği fark edilmiştir. Ancak bu durumda da “Kısmen Katılmıyorum” ile “Kısmen Katılıyorum” ifadeleri yan yana gelmekte ve bu iki ifade farklı gözükse de aslında aynı anlamı ifade etmektedir. Bu nedenle envanteri geliştiren yazar (Katarina Salmela-Aro) ile iletişime geçilmiş ve envanter 5’li likert olarak yeniden düzenlenmiştir. Yeniden düzenlenen envanterin cevap dereceleri uzman görüşleri doğrultusunda 1: Hiç Katılmıyorum, 2: Katılmıyorum, 3: Kararsızım, 4: Katılıyorum ve 5: Tamamen Katılıyorum biçiminde oluşturulmuştur.

Türkçe formu 5’li likert olarak yeniden düzenlenen Okul Tükenmişlik Envanteri Çalışma Grubu 2’de özellikleri betimlenen 180 lise öğrencisine uygulanmıştır. Bu gruptan elde edilen verilerle envanterin yapı geçerliği ve güvenirlik çalışmaları gerçekleştirilmiştir. İlk aşamada envanterin yabancı dildeki özgün formunda olduğu gibi üç faktörlü yapısı test edilmiş, elde edilen sonuçlar Şekil 1’de sunulmuştur.

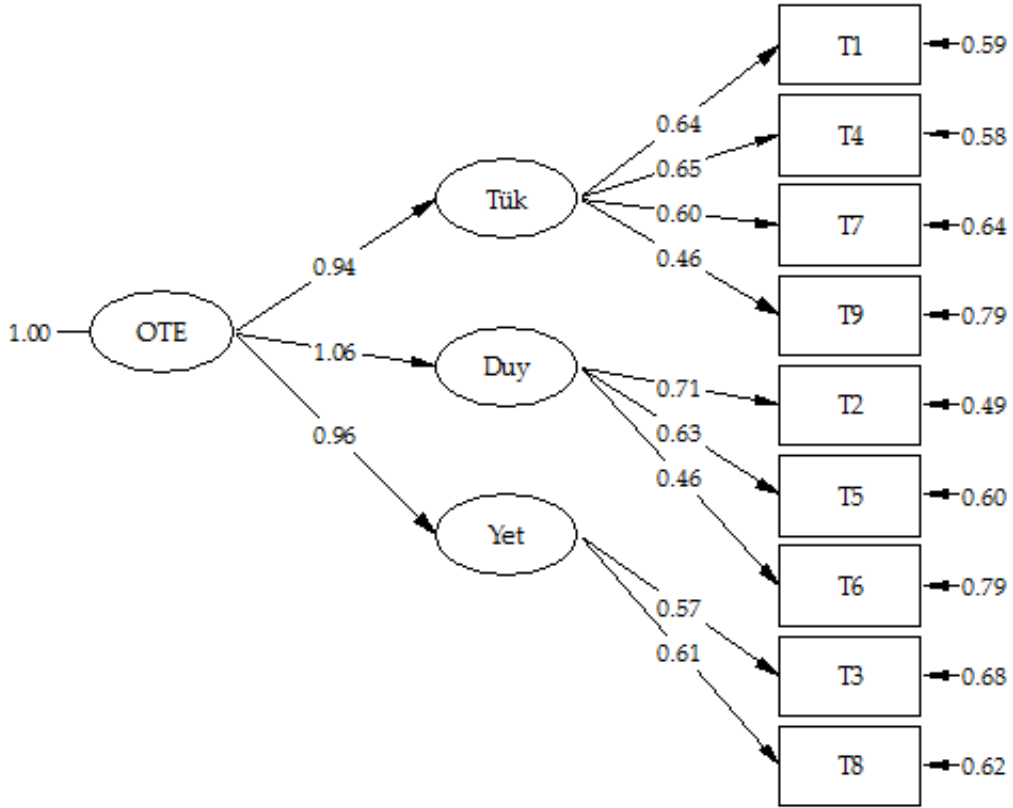

Chi-Square=45.88, df=24, P-value=0.00457, RMSEA=0.071

Şekil 1. Okul Tükenmişlik Envanteri'nin 5'li Likert Formuna Ait Yol Şeması

OTE için gerçekleştirilen analizlerde öncelikle her bir madde için t değerinin $p < .05$ ve $p < .01$ düzeyinde anlamlı olma durumu incelenmiştir. Yapılan incelemede her bir maddenin t değerinin anlamlı olduğu görülmüştür. Bununla beraber, her bir maddenin standardize edilmiş yük değerleri (β) incelenmiş ve maddelerin β değerlerinin .46 ile .71 arasında değiştiği görülmüştür. Daha sonra ölçek için elde edilen uyum indeksleri incelenmiştir. Bu ölçek için hesaplanan değerler ise $\chi^2/Sd = 1.91$; RMSEA=.071; GFI=.95; AGFI=.90; CFI=.97; NFI=.94; NNFI=.95; IFI=.97 olarak hesaplanmıştır.

Yol şeması incelendiğinde envanterin boyutları arasındaki kovaryansların yüksek olduğu görülmektedir. Duyarsızlaşma ve Okulda Yetersizlik Duygusu boyutları arasındaki kovaryansın $\beta = 1.01$ olduğu görülmüştür. Bu durum envanterin boyutlarının yeterince ayrışmadığının ve tek boyutlu bir yapı gösterebileceğinin işareti olarak değerlendirilebilir. Bu nedenle envanter için ikinci düzey DFA işlemi gerçekleştirilerek üç boyutun genel tükenmişlik yapısı ile ilişkisi belirlenmiş ve sonuçlar Şekil 2'de sunulmuştur.

Chi-Square=45.88, df=24, P-value=0.00457, RMSEA=0.071

Şekil 2. İkinci Düzey DFA Sonuçlarına Ait Yol Şeması

Şekil 2’de yer alan yol şeması incelendiğinde envanterin üç boyutunun genel yapıyla ilişkisinin de oldukça yüksek olduğu söylenebilir. Tükenme boyutu ile genel yapı arasında hesaplanan standardize edilmiş regresyon katsayısı $\beta = .94$, Duyarsızlaşma ile $\beta = 1.06$ ve Okulda Yetersizlik Duygusu ile ise $\beta = .96$ ’dır. Bu durumun ardından envanter için açımlayıcı faktör analizi (AFA) işlemi gerçekleştirilmiş ve boyut sınırlamasına gidilmeden envanterin maddelerinin nasıl bir yapı gösterdiği incelenmiştir. AFA işleminin ardından elde edilen sonuçlar Çizelge 1’de sunulmuştur.

Çizelge 1

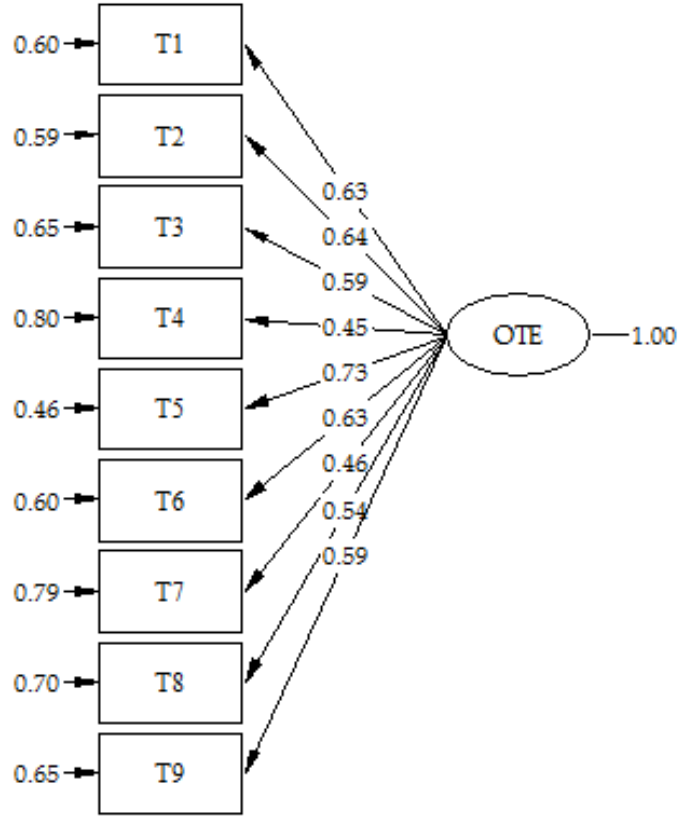
OTE'nin Faktör Yük Değerleri ve Madde Toplam Korelasyonları

Madde No	Faktör Yük Değeri	Madde-Toplam Korelasyonu
M1	.684	.560
M2	.696	.572
M3	.652	.535
M4	.521	.411
M5	.754	.632
M6	.689	.570
M7	.554	.449
M8	.612	.491
M9	.656	.544
KMO	.858	
Bartlett Küresellik Testi	433.924	
Sd	36	
p	.000	
Açıklanan Toplam Varyans (%)	42.272	
Cronbach Alfa Tüm Ölçek	.83	
Cronbach Alfa Tükenme	.66	
Cronbach Alfa Duyarsızlaşma	.71	
Cronbach Alfa Okulda Yetersizlik Duygusu	.45	

OTE'ye ait AFA sonuçları incelendiğinde envanterin tek faktörlü bir yapı sergilediği ve 9 maddeli tek faktörlü yapının toplam varyansın %42.27'sini açıkladığı görülmektedir. Envanterdeki maddelerin madde toplam korelasyonlarının ve Cronbach alfa değerlerinin kabul edilebilir sınırlarda olduğu söylenebilir. Ancak ölçeğin boyutlarına göre alfa değerleri incelendiğinde ise Tükenme boyutunun sınır değer olan .70'e yaklaştığı, Duyarsızlaşma boyutunun bu değerlerin biraz üstünde olduğu ve Okulda Yetersizlik Duygusu boyutunun ise bu

değerin altında kaldığı görülmektedir. Envanterin alt boyutlarında yer alan madde sayılarının az olması alfa değerlerinin de düşük çıkmasına neden olmuş olabilir. Çünkü Tükenme boyutunda 4, Duyarsızlaşma boyutunda 3 ve Okulda Yetersizlik Duygusu boyutunda ise 2 madde yer almaktadır.

OTE'nin boyutları arasındaki ilişkinin yüksek olması ve açıklayıcı faktör analizinden elde edilen sonuçlar bir arada değerlendirilmiş ve envanterin tek boyutlu bir yapı gösterdiği görülmüştür. Alanyazında gerçekleştirilen birçok çalışmada da (Salmela-Aro ve Upadyaya, 2014; Salmela-Aro, Read, Minkkinen, Kinnunen ve Rimpelä, 2017; Salmela-Aro, Upadyaya, Hakkarainen, Lonka ve, 2017) envanterin tek faktörlü olarak kullanıldığı da görülmüş ve bu nedenle OTE tek faktörlü kabul edilerek gerekli analizler yapılmıştır. OTE'nin tek faktörlü yapısına ilişkin gerçekleştirilen DFA işleminden elde edilen sonuçlar Şekil 3'te yer alan yol şemasında yer almaktadır.

Chi-Square=48.03, df=27, P-value=0.00763, RMSEA=0.066

Şekil 3. Tek Faktörlü Yapıya Ait Yol Şeması

AFA sonuçları OTE'nin tek faktörlü bir yapı sergilediğini göstermiştir. Bu tek faktörlü yapı DFA ile de test edilmiştir. Yapılan analizlerde öncelikle her bir madde

için t değerinin $p < .05$ ve $p < .01$ düzeyinde anlamlı olma durumu incelenmiştir. Yapılan incelemede her bir maddenin t değerinin anlamlı olduğu görülmüştür. Bununla beraber, her bir maddenin standardize edilmiş yük değerleri (β) incelenmiş ve maddelerin β değerlerinin .45 ile .73 arasında değiştiği görülmüştür. Daha sonra ölçek için elde edilen uyum indeksleri incelenmiştir. Bu ölçek için hesaplanan değerler ise $\chi^2/Sd = 1.78$; RMSEA=.066; GFI=.94; AGFI=.91; CFI=.97; NFI=.94; NNFI=.96; IFI=.97 olarak hesaplanmıştır.

TARTIŞMA ve SONUÇ

Bu araştırmada Salmela-Aro ve diğerleri (2009) tarafından geliştirilen Okul Tükenmişlik Envanteri’inin (School Burnout Inventory) Türkçe formunun psikometrik özellikleri incelenmiştir. Özgün formu üç alt boyuttan (Tükenme/Exhaustion, Duyarsızlaşma/Cynicism ve Okulda Yetersizlik Duygusu/Sense of Inadequacy at School) oluşan envanterin Türkçe formu kapsamında yapılan geçerlik ve güvenilirlik analizlerinde envanterin tek faktörlü yapısının daha geçerli ve güvenilir sonuçlar verdiği görülmüştür. Özellikle envanterin üç boyutlu formuna yönelik yapılan doğrulayıcı faktör analizi işleminde envanterin alt boyutları arasındaki ilişkilerin yüksek olduğu görülmüş, bu durum envanterin alt boyutlarının iyi ayrışmadığı ve buna dayalı olarak envanterin, tek faktörlü yapıya daha uygun olduğunun bir işareti olarak kabul edilmiştir. Benzer bir durum envanterin özgün formu kapsamındaki geçerlik ve güvenilirlik çalışmasında da gözlenmiştir. Salmela-Aro ve diğerleri (2009) tarafından gerçekleştirilen geçerlik ve güvenilirlik çalışmasında bu araştırmada olduğu gibi Duyarsızlaşma ile Okulda Yetersizlik Duygusu ve Tükenme ile Okulda Yetersizlik Duygusu alt boyutlarının birbirleri ile yüksek ilişki (korelasyon) sunduğu gözlenmiştir. Bu bulgulara dayalı olarak okul tükenmişliğini ölçmek üzere geliştirilen bu envanterin alt boyutlarının iyi ayrışmadığı dolayısıyla tek faktörlü olarak da kullanılabileceği söylenebilir.

Alanyazında OTE’nin tek faktörlü olarak kullanılabileceğini gösteren çalışmalara rastlanmaktadır (Salmela-Aro ve Upadyaya, 2014; Salmela-Aro ve diğerleri, 2017; Salmela-Aro, Upadyaya ve diğerleri, 2017). Boylamsal desende gerçekleştirilen bu araştırmalarda okul tükenmişliği kavramı tek boyutlu olarak ele alınmıştır. Bu durum Okul Tükenmişlik Envanteri’nden tek boyutlu olarak da puan elde edilebileceğini göstermektedir. Buna dayalı olarak araştırma kapsamında elde edilen bu sonucun ilgili alanyazınla tutarlılık gösterdiği söylenebilir.

Tek faktörlü ve 5’li Likert olarak son hali verilen Okul Tükenmişlik Envanteri’nin Türkçe formunun geçerlik ve güvenilirlik analizleri kapsamında ölçme aracına ait doğrulayıcı faktör analizi ve Cronbach alfa iç tutarlılık katsayısı hesaplanmıştır. Doğrulayıcı Faktör Analizi işleminin ardından ölçme aracı için elde edilen uyum indeksi değerleri $\chi^2/Sd = 1.78$; RMSEA=.066; GFI=.94; AGFI=.91; CFI=.97; NFI=.94; NNFI=.96; IFI=.97 olarak hesaplanmıştır. Alanyazında uyum indekslerinden elde edilen hangi değerlerin iyi uyum ya da kabul edilebilir uyuma

işaret ettiği Çizelge 2’de sunulmuştur (Çokluk, Şekercioğlu ve Büyüköztürk, 2010; Schermelleh-Engel ve Moosbrugger, 2003; Sümer, 2000).

Çizelge 2

Model Uyum İndeksi Ölçütleri

Uyum İndeksleri	İyi Uyum	Kabul Edilebilir Uyum
χ^2/Sd	$0.00 \leq \chi^2/Sd \leq 3.00$	$3.00 \leq \chi^2/Sd \leq 5.00$
p	$0.05 < p \leq 1.00$	$0.01 \leq p \leq 0.05$
RMSEA	$0.00 \leq RMSEA \leq 0.05$	$0.05 \leq RMSEA \leq 0.10$
NFI	$0.95 \leq NFI \leq 1.00$	$0.90 \leq NFI \leq 0.95$
NNFI	$0.97 \leq NNFI \leq 1.00$	$0.95 \leq NNFI \leq 0.97$
CFI	$0.95 \leq CFI \leq 1.00$	$0.90 \leq CFI \leq 0.95$
GFI	$0.95 \leq GFI \leq 1.00$	$0.90 \leq GFI \leq 0.95$
AGFI	$0.90 \leq AGFI \leq 1.00$	$0.85 \leq AGFI \leq 0.90$

Doğrulayıcı faktör analizi işleminden elde edilen uyum indeksleri Çizelge 2’de yer alan ölçütlere göre değerlendirildiğinde bu araştırmadan elde edilen uyum indeksli değerlerinin χ^2/Sd için iyi uyuma, RMSEA, GFI, AGFI, CFI, NFI, ve NNFI gibi diğer indeksler için ise kabul edilebilir uyuma işaret ettiği görülmektedir. Envanterin güvenilirlik değerinin belirlenmesinde Cronbach alfa iç tutarlılık katsayısı hesaplanmıştır. Yapılan analizlerde tüm ölçek için hesaplanan Cronbach alfa iç tutarlılık katsayısının .83 olduğu görülmüştür. Salmela-Aro, Kiuru, Leskinen ve Nurmi’nin (2009) çalışmasındaki gibi bu araştırmada da benzer geçerlik değerleri elde edilmiştir. Bununla beraber ölçme aracının özgün dildeki Cronbach alfa değeri tüm envanter için .88, bu araştırmada ise .83 olarak hesaplanmıştır. Bu iki alfa değerinin birbirine oldukça yakın bir değerde olduğu söylenebilir. Buna ek olarak Okul tükenmişlik Envanteri’nin özgün dildeki formu için gerçekleştirilen geçerlik ve güvenilirlik çalışmasından elde edilen bulgular ile bu araştırmadan elde edilen bulguların örtüştüğü söylenebilir. Özetle 9 maddeden oluşan ve 5’li Likert biçiminde hazırlanan Okul tükenmişlik Envanteri’nin liseye devam eden Türk öğrencilerde geçerli ve güvenilir sonuçlar verdiği söylenebilir. Diğer bir ifade ile bu ölçme aracının liseye devam eden öğrencilerin okul tükenmişlik düzeylerini ölçmede geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı olduğu söylenebilir. Okul Tükenmişlik Envanteri okul tükenmişliği konusunda gerçekleştirilecek araştırmalarda kullanılabilir geçerli ve güvenilir bir ölçme aracıdır.

Araştırma, alanyazına sunmuş olduğu bu bulgularla beraber birtakım sınırlılıklara da sahiptir. Bu sınırlılıklardan bir tanesi araştırmanın sadece liseye devam eden ergenlerle gerçekleştirilmiş olmasıdır. Bundan sonraki araştırmalarda farklı yaş gruplarındaki bireylerin de çalışma grubuna dahil edilmesiyle envanterin farklı gruplarda nasıl işlediği çoklu grup doğrulayıcı faktör analizi (multi-group confirmatory factor analysis) işlemi ile incelenerek envanterin ölçme değişmezliği (measurement invariance) incelenebilir.

Bu araştırma kapsamında Okul Tükenmişlik Envanteri'nin Türkçe formunun liseye devam eden öğrencilerde geçerli ve güvenilir sonuçlar verip vermediği incelenmiştir. Dolayısıyla bu araştırmada başka bir değişken ya da değişken seti ile okul tükenmişliği arasındaki ilişkiler incelenmemiştir. Sonraki araştırmalarda okul tükenmişliği ile öz-yeterlik, sosyal destek, stres, yaşam doyumu ve depresyon gibi alanyazında okul tükenmişliği ile ilişkisi sık vurgulanan bu değişkenler çalışılabilir.

KAYNAKÇA

- Aypay, A. (2011). İlköğretim II. Kademe Öğrencileri için Okul Tükenmişliği Ölçeği: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 11(2), 511-527.
- Aypay, A. (2012). Ortaöğretim Öğrencileri İçin Okul Tükenmişliği Ölçeği (OOTÖ). *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 12(2), 773-787.
- Barnett, M. D., & Flores, J. (2016). Narcissus, exhausted: Self-compassion Mediates The Relationship Between Narcissism And School Burnout. *Personality and Individual Differences*, 97, 102-108.
- Covington, M. (2000). Goal Theory, Motivation, And School Achievement: An Integrative Review. *Annual Review of Psychology*, 51, 171-200.
- Çokluk, Ö., Şekercioğlu, G. ve Büyüköztürk, Ş. (2010). *Sosyal Bilimler İçin Çok Değişkenli İstatistik: SPSS ve LISREL uygulamaları*. Ankara: Pegem Yayıncılık.
- Deniz, K. Z., Çam, Z., Uysal, A., Apaydın-Şen, H., ve Türe, E. (2013). Investigating Certain Statistical Analyses Used in Multiple Prediction Studies by SWOT Analysis. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 46(2), 277-295.
- Fimian, M., & Cross, A. (1986). Stress and Burnout Among Preadolescent And Early Adolescent Gifted Students: A Preliminary Investigation. *The Journal of Early Adolescence*, 6, 247-267.
- Fimian, M., & Cross, A. (1986). Stress and Burnout Among Preadolescent And Early Adolescent Gifted Students: A Preliminary Investigation. *The Journal of Early Adolescence*, 6, 247-267.

- Freudenberger, H. J. (1974). Staff Burn-Out. *Journal of Social Issues*, 30(1), 159-165.
- Frydenberg, E., & Lewis, R. (2004). Adolescents Least able to Cope: How do They Respond To Their Stresses? *British Journal of Guidance & Counselling*, 32, 25-37.
- Hobfoll, S. E., & Shirom, A. (2001). Conservation of Resources: Applications to Stress And Management in the Workplace. In R. Golembiewski (Ed.) *Handbook of Organizational Behavior* (pp. 57-80). New York: Marcel Dekker.
- Jacobs, S. R., & Dodd, D. (2003). Student Burnout as a Function of Personality, Social Support, and Workload. *Journal of College Student Development*, 44(3), 291-303.
- Noh, H., Shin, H., & Lee, S., M. (2013). Developmental Process of Academic Burnout Among Korean Middle School Students. *Learning and Individual Differences*, 28, 82-89.
- Parker, P. D., & Salmela-Aro, K. (2011). Developmental Processes in School Burnout: A comparison of major developmental models. *Learning and Individual Differences*, 21(2), 244-248.
- Pines, A., & Aronson, E. (1988). *Career burnout: Causes and cures*. New York: Free Press.
- Pines, A., Aronson, E., & Kafry, D. (1981). *Burnout: From Tedium to Personal Growth*. New York: Free Press.
- Salmela-Aro, K., & Upadyaya, K. (2014). School Burnout And Engagement in the Context of Demands-Resources Model. *British Journal of Educational Psychology*, 84, 137-151.
- Salmela-Aro, K., Kiuru, N., Leskinen, E., & Nurmi, J. (2009). School Burnout Inventory (SBI): Reliability and validity. *European Journal of Psychological Assessment*, 25, 48-57.
- Salmela-Aro, K., Read, S., Minkkinen, J., Kinnunen, J. M., & Rimpelä, A. (2017). Immigrant Status, Gender, and School Burnout in Finnish Lower Secondary School Students. *International Journal of Behavioral Development*, 1-12.
- Salmela-Aro, K., Upadyaya, K., Hakkarainen, K., Lonka, K., & Alho, K. (2017). The Dark Side of Internet Use: Two Longitudinal Studies Of Excessive Internet Use, Depressive Symptoms, School Burnout And Engagement Among Finnish early And Late Adolescents. *Journal of Youth and Adolescence*, 46(2), 343-357.

- Schaufeli, W. B., Martinez, I. M., Pinto, A. M., Salanova, M., & Bakker, A. B. (2002). *Burnout And Engagement In University Students: A cross national study. Journal of Cross-Cultural Study*, 33(5), 464-481.
- Schermelleh-Engel, K. & Moosbrugger, H. (2003). Evaluating The Fit Of Structural Equation Models: Tests of Significance And Descriptive Goodness-of-fit Measures. *Methods of Psychological Research Online*, 8(2), 23-74.
- Sümer, N. (2000). Yapısal Eşitlik Modelleri: Temel kavramlar ve örnek uygulamalar. *Türk Psikoloji Yazıları*, 3(6), 49-74.
- Yang, H. J. (2004). Factors Affecting Student Burnout And Academic Achievement in Multiple Enrollment Programs in Taiwan’s Technical–Vocational Colleges. *International Journal of Educational Development*, 24(3), 283-301.

EK-1

Okul Tükenmişlik Envanteri

Açıklama: Aşağıda sizinle ilgili bazı ifadeler yer almaktadır. Bu ifadeleri okulda geçen son bir ayınızı düşünerek yanıtlayınız ve soruları yanıtızsız bırakmayınız. Okul çalışmaları ile okuldaki dersler, ödevler, yazılılar gibi durumlar kastedilmektedir. Lütfen bu durumu dikkate almayı unutmayınız.						
Madde No	İfadeler	Hiç Katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Tamamen Katılıyorum
1.	Okul çalışmalarından bunalıyorum.					
2.	Okul çalışmalarında motivasyon eksikliği yaşıyorum ve sık sık yarıda bırakmayı düşünüyorum.					
3.	Okul çalışmalarında sık sık yetersizlik duyguları hissediyorum.					
4.	Okul çalışmaları nedeniyle sık sık uykularım kaçıyor.					
5.	Okul çalışmalarına ilgimi kaybettiğimi hissediyorum.					
6.	Okul çalışmalarının bir anlamının olup olmadığı sürekli kafamı kurcalıyor.					
7.	Çoğu zaman boş zamanlarımda bile okul çalışmalarıyla ilgili konuları kara kara düşünüyorum.					
8.	Eskiden okulla ve okul çalışmalarıyla ilgili beklentilerim şimdikinden daha fazlaydı.					
9.	Okul çalışmalarının üzerimdeki baskısı başkaları ile yakın ilişkilerimde problemlere neden oluyor.					

Talat Mümtaz (Yaman) ve Doğruluk Gazetesi'ndeki Kastamonu Tarihine Ait Yazıları (23 Teşrin-i Evvel-22 Kanun-ı Evvel 1930)

Mustafa BOSTANCI

Yrd. Doç. Dr.

Kastamonu Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü

ORCID: 0000-0001-7518-3057

mustafabostanci066@hotmail.com

Veli İlker DAĞSEVER

Kastamonu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih ABD

ORCID: 0000-0002-4648-3680

bukurka_01@hotmail.com

Öz

Kastamonu doğumlu olan Talat Mümtaz, bir süre ilkokul ve lise öğretmenliği yapmış, yurdun çeşitli şehirlerinde Milli Eğitim Müdürlüğü ve Kastamonu Abdurrahmanpaşa Lisesi Müdürlüğü görevlerinde bulunduktan sonra, memuriyetten ayrılarak ticari hayata atılmıştır. Ticaret hayatında da memuriyette olduğu gibi üstün başarı göstermiş; birçok şirket kurarak, yöneticiliğini yürütmüştür.

Talat Mümtaz, Halk Bilgisi Derneği ve Halkevleri dönemlerinde çok iyi bir folklor derlemeci ve araştırmacısıydı. Kastamonu tarihi ve Türk kültürüyle ilgili birçok eser vermiştir. Ticarete atıldıktan sonra işlerinin çokluğu sebebiyle Kastamonu kültür hayatıyla eskisi kadar ilgilenememiş, İstanbul'da şirketlerinin işlerini takip etmiştir.

Şimdiye kadar Kastamonu tarihine ilişkin çeşitli ve teferruatlı çalışmalar, gerek akademik camiada, gerekse bu işe meraklı araştırmacılar tarafından yapılmıştır. Bu çalışmaların özellikle son yıllarda arttığı bir vakıadır. Kastamonu kent tarihine ilişkin yeni belgeler buldukça ve yapılan arkeolojik kazılar neticesinde ortaya çıkarılan yeni obje ve yerleşim kültürleri de bu tarih yazımını devam ettirecektir. Türkiye'de özellikle kent tarihi çalışmaları son yıllarda hızlı bir artış göstermiş ve her kent gibi Kastamonu tarihi üzerine de bilimsel çalışmalar yapılmıştır. Bu bağlamda, Cumhuriyet döneminde geniş ve kapsamlı bir Kastamonu tarihini yazmayı başaran ve kendisi de Kastamonulu olan Talat Mümtaz (Yaman) üzerinde durulmaya değer bir şahsiyettir. Onun, özellikle Cumhuriyetin ilk yıllarında Kastamonu'da çıkan Doğruluk Gazetesinde, Kastamonu tarihine ilişkin yazı dizisi, kent tarihi yazımı için incelenmesi gereken mühim bir çalışmadır. Yine onun Paflagonya adlı eseri de bu alanda kaleme alınmış en önemli çalışmalardan birisi olup başucu kaynağıdır.

Bu çalışmada Talat Mümtaz ve 23 Teşrin-i Evvel 1930 ve 22 Kanun-ı Evvel 1930 tarihleri arasında Kastamonu'da çıkan Doğruluk Gazetesindeki yazı dizisi ele alınmaya ve değerlendirilmeye çalışılacaktır.

Anahtar kelimeler: Talat Mümtaz, Kastamonu, Kent Tarihi, Doğruluk Gazetesi.

Talat Mümtaz (Yaman) and His Articles in Doğruluk (Accuracy) Newspaper About Kastamonu History (23 October-22 December 1930)

Abstract

Talat Mumtaz, who was born in Kastamonu, worked as a primary and high school teacher for a while. After having been in charge of National Education Directorate and Kastamonu Abdurrahmanpaşa High School Directorate in various cities of the country, he left the civil service and got a commercial life. He has shown superior success in commercial life as well as in civil service. He has established many companies and managed his administration.

Talat Mumtaz was a very good folklore compiler and researcher during the period of Folklore Society and People's House. He has done many works related to Kastamonu history and Turkish culture. Because of the commencement of his trade and overwork he could not remain interested in cultural life as old times, instead he followed the works of his companies in Istanbul.

Until now, various and detailed studies on the history of Kastamonu have been made both in the academic area and by interested researchers. It is a fact that these studies have increased in number especially in recent years. The new objects and settlement cultures that are revealed as a result of archaeological excavations as well as new documents about the city history of Kastamonu will continue to write this history. Urban history studies especially in Turkey have shown a rapid increase in recent years and scientific studies have been done on the history of Kastamonu like every city. In this context, Talat Mumtaz (Yaman) who succeeded in writing a broad and comprehensive history of Kastamonu in the Republican period and who was himself a worthy personality. His writings on the history of Kastamonu in the newspaper of Doğruluk, especially in the first years of the Republic, in Kastamonu, are an important work that should be examined for the writing of urban history. Also his work Paflagonya is one of the most important studies taken in this area and it is the source of the bedside.

In this study, Talat Mumtaz and the letter series in the newspaper of Doğruluk published in Kastamonu between October 23, 1930 and December 22, 1930 will be handled and evaluated.

Key Words: Talat Mumtaz, Kastamonu, Urban History, Doğruluk Newspaper.

GİRİŞ

Kastamonu, Kuzeybatı Anadolu’da, Antik dönemde “Paphlagonia” adıyla anılan bölgede yer almaktadır (Eyüpgiller, Topçubaşı, 2008: 1). Yani; Kastamonu şehri; Neolitik dönemden günümüze kadar farklı medeniyetlere ve devletlere ev sahipliği yapmış, Anadolu’nun Türkleşmesi ve İslamlaşmasıyla birlikte bir kültür ve inanç merkezi olmuş, zengin tarihi geçmişi olan bir şehirdir. Tarihi dokusu içerisinde, kendisini korumayı başarabilmiş olan manevi atmosferi olan bir ilimizdir (İbret vd., 2015: 239).

Kastamonu, muhtemelen 1075’lerden itibaren Çankırı-Kastamonu ve Sinop’un Bizanslılardan alınmasıyla başlayan tarihî süreçte, Selçukluların “Uç Beylerbeyi” konumunda bulunan Çobanoğulları’nın merkezi, Candaroğulları’nın payitahtı ve Osmanlıların büyük eyalet birimlerinden biri olması hasebiyle, Türk Tarihi’ndeki mümtaz ve önemli yerini uzun asırlar boyunca korumuş ve sürdürmüştür (Çelebi, 2014: 106).

Kastamonu isminin nereden geldiğiyle ilgili pek çok bilgi ve rivayet bulunmakla birlikte “Kastamonu” adının, bölgenin ilk oturanlarından olan Gasgalar’a ait ve bölgede var olduğunu söyleyen “Tumanna” şehrine dayandırılması, daha mantıklı ve inandırıcı gelmektedir. Arap coğrafyacıları eserlerinde şehri, Kastamuni, Tamuni olarak adlandırmışlardır. Batılılar ise şehre Constamness, Casstimana ve Kastamboli şeklinde isimler vermişlerdir. Osmanlı eserlerinde Kastamoni ismi kullanılmıştır.

Eski çağlarda Hititler, Frigler, Kimmerler, Lidyalılar ve Persler gibi değişik güçlerin elinde bulunmuş olan Kastamonu, M.S 330’lu yıllara kadar Roma İmparatorluğu hâkimiyetinde kalmıştır. Daha sonra Roma (Bizans) İmparatorluğu’nun egemenliği altına girmiş, M.S 626’da ise bir süreliğine Sasaniler’in hâkimiyetinde kalmıştır (İbret vd., 2015: 245).

Kastamonu ve çevresinde Türk kültürünün her alanı ile ilgili örnekler bulmak mümkündür. Çünkü burada, Selçuklu ve Beylikler devrinde sağlam bir Türk kültürü vücut bulmuştur. Bunda Malazgirt Meydan Muharebesi (1071) ve Miryokefelon (Myriocephalon) Zaferi (1176) sonrasında Kastamonu’nun yoğun bir biçimde Oğuz iskânına maruz kalmış olmasının büyük payı olmuştur. Sultan II. Kılıç Arslan (1155-1192) döneminin sonlarında bölgenin Türklere meskûn bir “Uc” sahası ve Selçuklu eyalet merkezi olduğu görülmektedir. 13. yüzyıl başlarında Selçuklulara tabi “Melik’ül-Ümera” (Beylerbeyi) Hüsameddin Çoban Bey yönetiminde Kastamonu’da Çobanoğulları Beyliği teşekkül etmiş ve Bizans’a karşı başarılar kazanılmıştır. 13. yüzyıl ortasında Anadolu’da Moğol İstilası yüzünden birçok Türk boyu, Ilgaz Dağları’nın kuzeyine yani Kastamonu’ya sığınmıştır. 1260’lı yıllarda İbn Sa’îd bu kenti “Türkmenlerin Başkenti” olarak zikretmiştir. Yine onun kaydına göre bu tarihlerde Moğol zulmünden kaçan 100 bin çadır konar-göçer Türkmen halkı Kastamonu bölgesine gelmiştir. Bu şekilde 24 Oğuz boyunun neredeyse tamamı Kastamonu bölgesine sığınmıştır. Çobanoğullarının halefi olan

Candaroğulları Beyliği döneminde de Kastamonu’da Türk yerleşmesi devam etmiştir. Uzun yıllar Selçukluların Kuzey Anadolu’daki askeri-siyasi üssü olarak öne çıkan bu şehir, Anadolu’nun büyük vilayetleri arasına girmiştir. İbn Battuta ve El-Ömeri, Kastamonu’nun bu sosyal iktisadi gücünü dile getirmiştir (Yakupoglu, 2008: 161-162).

El Ömeri’nin Mesalikü’l-Ebsâr isimli eserine göre, Kastamonu Memleketi şöyle ifade edilir: Burası Süleyman Paşa’nın memleketidir. Fakat oğlu İbrahim Şah, babasının sağlığında Sinop sahibi idi. Sonra kendisiyle babası arasında burada bizce zikredilişine lüzum görülmeyen bir takım işler zuhur etti. Neticede Sinop elinde kalmakla beraber babasının mülküne de malik oldu. Sinop’a kendi tarafından bir vali gönderildi. Bu memleket T(D)oğancık İli ile ona komşu olan yerin kuzeyindedir ve Cengiz Hân Ailesi İli’ne sınır olan Bolu İli’nin güneyindedir. Burası doğuda bulunan on iki memlekettten birincisidir. Sinop’tan denize açılmak isteyenler Suğdak’a gelirler çünkü buraya en yakın bu şehirdir. İlin hükümet merkezi Kastamonu’dur. Askeri, 25.000 atlıdan ibarettir. Atların cinsleri burada kıymetlidir. Burada iyi katırlar, doğanlar, şahinler vardır. Bunların güzellikleri emsalsizdir. Deveye gelince burada deve bulunmaz. Çünkü burası devenin yaşayacağı yer değildir. Buranın dağları sarp kayalık, dik yalçındır. Bu memlekettten Padişahımıza gelen elçilerin ardı arkası kesilmez. Buranın kralı, Melik Nasır ed-Devle’nin himayesi altındadır (Yücel, 1991: 196-197).

Osmanlı Devleti, 1460 yılında, Fatih Sultan Mehmet döneminde, Sinop’la birlikte Kastamonu şehrini ele geçirmiştir. Candaroğulları Beyliği’ne dair topraklar, bu tarihten itibaren Osmanlı Devleti’nin sınırlarına dâhil edilmiştir. Kastamonu bu tarihten itibaren ilim ve kültür merkezi olmuştur. Birçok bilim adamı yetişmiştir (Küçük, 2014: 14).

Savaş sırasında bazı askeri ve siyasi sebeplerden dolayı, Osmanlı ordusu dağılmayarak, sınıra uygun yerlerde kışı geçiriyordu. Bunun nedeni kış şartları üç-dört ay civarı sürdüğünden, askerin yerleşim merkezlerinde konaklama ve beslenme ihtiyaçlarının karşılanmasının oldukça ciddi bir organizasyon olmasındandır. Osmanlı Devleti, özellikle 1584 yılındaki Kırım seferinde, Kastamonu’yu kışlak olarak kullanmıştır (Ertaş, 2015: 138-139).

Osmanlı Devleti’nin gerilemesiyle birlikte iç ve dış şartlar Kastamonu’yu etkilemiş; 19. yüzyılın sonlarından itibaren ekonomik ve ticari yönden sarsıntı geçirmiş, bu sarsıntı Cumhuriyet Dönemi’nde artarak devam etmiş, nüfus kaybına uğramıştır. 1965’den itibaren nüfusta kısmen bir toparlanma olmuş ise de bir daha eski gücüne ulaşamamıştır (Şahin, 2009: 8).

Özellikle Çanakkale ve Kurtuluş Savaşlarında en fazla şehit veren iller arasında yer almaktadır. Bu yüzden “Şehitler Diyarı” olarak da bilinir. Milli Mücadele yıllarında Ankara’ya erzak, cephane ve asker akışıyla büyük yarar sağlamıştır. Cumhuriyet’in ilanından sonra Mustafa Kemal Atatürk’ün 23-31 Ağustos 1925 tarihleri arasında Kastamonu’yu ziyaret etmiştir. Cumhuriyete giden yolda verilen başarılı

mücadeleyi, medeni olmanın gerekliliğini, yapılan inkılâp hareketlerinin gerekçelerini ve kıyafet-inkılabının önemi ile ilgili görüşlerini burada ifade etmiştir (Küçük, 2014: 15).

TALAT MÜMTAZ YAMAN KİMDİR?

1904 yılında Kastamonu’da doğan Talat Mümtaz’ın Babası Ali Bey, annesi ise Emine Hanım’dır.

İlk ve orta öğrenimini Kastamonu’da yapan Talat Mümtaz (Tan ve Tan, 2004: 86), Kastamonu Öğretmen Okulu’nu bitirmiş, ilk vazifesi olarak Daday’da bir ilkokula öğretmen atanmış, sonra Kastamonu’ya tayin edilmiştir (Yeni Kastamonu. com, 20 Şubat Pazartesi, Yıl: 13, S. 4963). Bu dönemde Doğruluk Gazetesi Yazı İşleri Müdürlüğü’ne getirilmiştir. Aynı zamanda Vakit Gazetesinin Kastamonu muhabirliği de yapan Talat Mümtaz, gazetenin idaresini aldıktan sonra Açığsöz Gazetesiyle mücadeleye girişmiştir. Bu dönemde, memur olduğu halde politik yazılar yazması tenkitlere sebep olunca, Doğruluk Gazetesi, 6 Kasım 1930 tarihli 18. sayısında “Muallim Talat Mümtaz Bey’in gazetemiz yazıları ile alakası olduğu zehabının bazı taraflarca mevcut olduğunu görüyoruz. Talat Mümtaz Bey’in gazetemizdeki Kastamonu tarihine ait ilmi surette yazmış olduğu yazılardan başka, diğer yazılarla alakası olmadığını tavzih ederiz” diyerek Talat Mümtaz’ı ithamlardan kurtarmak istemiştir.

Buna rağmen, zeki, ateşli ve kalemi kuvvetli CHP taraftarı bir genç olan Talat Mümtaz, Doğruluk’taki imzasız yazılarına devam ettiği gibi, “Kastamonu Tarihindeki Yapraklar”, “Kastamonu Ahval-i Tarihiyesi”, gibi araştırma yazılarını da yayınlamıştır (Demircioğlu, 1973: 93-94).

Talat Mümtaz Yaman ayrıca, Milli Mücadeleden kapanışına kadar geçen zaman içinde, Kuvayı Milliye’nin ilk çıkışından İstiklal Harbinin sonuna kadar sinesinde topladığı çok kıymetli ve çok bilgili yazarlar sayesinde Şimali Anadolu’nun bir fikir ve inkılap kaynağı olan Açığsöz Gazetesinde de yazılar yazmıştır (Demircioğlu, 1973: 91).

Yükseköğrenimini Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü’nde tamamlayan Talat Mümtaz, Kastamonu Sanat Okulu’na Tarih Öğretmeni olarak atanmıştır. Talat Mümtaz, daha sonra Diyarbakır Milli Eğitim Müdürlüğü’ne tayin edilmiş, oradan da Hatay Milli Eğitim Müdürlüğüne atanmış, ardından Zonguldak Milli Eğitim Müdürlüğü yapmıştır.

Talat Mümtaz, Cumhuriyet döneminin yetiştirdiği ilk kadın beden eğitimi öğretmenlerinden olan Emine Hanım’la hayatını birleştirmiştir (Yeni Kastamonu. com, 20 Şubat Pazartesi, Yıl: 13, S. 4963).

Yurdun dört bir yanında görev yaptıktan sonra Kastamonu’ya dönmüş ve Kastamonu Abdurrahman Paşa Lisesi Müdürlüğü’ne tayin edilmiştir (Tan ve Tan, 2004: 86). 1950 seçimleri propaganda çalışmaları sırasında, konuşma yapmak amacıyla Kastamonu’ya gelen Başbakan Şemsettin Günaltay’ı karşılamak üzere,

Kastamonu Valisinin emri ile öğrencilerle Olukbaşı’na çıkmıştır. Ancak seçimler sonucu CHP iktidarı kaybedince, Milli Eğitim Müdürü tarafından görevden alınıp Afyon Lisesi Tarih öğretmenliğine tayin edilmiştir. Görevine gitmeyen Talat Mümtaz, emekliliğini istemiştir (Yeni Kastamonu. com, 20 Şubat Pazartesi, Yıl: 13, S. 4963).

Emeklilik sonrası ticari hayata atılan Talat Mümtaz, ticari hayatında da memuriyette olduğu gibi üstün başarı göstermiş; birçok şirket kurmuş, yöneticiliğini yürütmüştür (Tan ve Tan, 2004: 86). Kamu hizmeti ile geçen onca yılın ardından başlayan ve başarılı bir şekilde süren ticari hayatı onun, girdiği her alanda başarıya ulaşabilecek bir kabiliyetinin olduğunu kanıtlamaktadır.

Ticarete başlaması da ilginçtir. Oğlu Yavuz Yaman’ın anlatımıyla ticarete girişinin öyküsü şöyledir:

“Bir gün kulağına Vehbi Koç’un Kastamonu’da bayi aradığı geliyor. Ford bayisi. Mürakat ediyor, gidiyor Ankara’ya görüşme yapıyor. Vehbi Koç ile yaptığı görüşmede Koç’un “Sen ne iş görüyorsun” sorusuna verilen “Emekli öğretmenim” cevabı doğal olarak Vehbi Bey için yeterli olmuyor. Babam çocuk yaşlarda babasının yanında ticaret yaparken yaşadığı anıları anlattığında Vehbi Bey Ford Bayiliğini Talat Mümtaz Yaman’a veriyor. Sene 1951, o sene 30 tane Ford otomobil satıyor babam. Bir senede 30 tane. Bu görülmüş bir şey değil. Vehbi Koç çok beğeniyor. Kastamonu’da çalışıyor böylece 5-6 sene Vehbi Koç’un bayi olarak. Sonra Vehbi Bey ne satıyorsa onun bayiliğini biz yaptık Kastamonu’da. Mesela Kastamonu’ya ilk buzdolabını biz getirdik. İlk traktörü biz getirdik sattık. Böylece, Yaman Ticaret Evi doğuyor. 1958’de İstanbul’a gelip ithalat işine girmeye karar veriyor. Kastamonu’daki işin başına beni geçirip, kardeşimle birlikte İstanbul’a gidiyor ve yedek parça ithalatına başlıyor. Son derece de başarılı oluyor.” (Yeni Kastamonu. com, 20 Şubat Pazartesi, Yıl: 13, S. 4963).

Talat Mümtaz Yaman, Halk Bilgisi Derneği ve Halkevleri Dönemlerinde çok iyi bir folklor derlemeci ve araştırmacısıydı. Sepetçioğlu Zeybeğini en iyi oynayanlardan biriydi(Tan, 1975: 64). Ticari hayata atıldıktan sonra işlerinin çokluğu sebebiyle Kastamonu kültür hayatıyla eskisi kadar ilgilenememiş, İstanbul’ da şirketlerinin işlerini takip etmiştir (Işık, 2007: 3808).

Talat Mümtaz, 26 Nisan 1975 tarihinde Abdurrahman Paşa Lisesi’nin düzenlediği mezunlar gününde kalp krizi geçirerek vefat etmiştir (Milliyet, 28. 4. 1975: 5).

Türk kültürüyle ilgili belli başlı kitap ve makaleleri şunlardır:

Kitaplar:

Kastamonu Halk İnanmaları, Bürhanettin Basımevi, İstanbul, 1934, 64 sayfa.

Kastamonulu Âşık Kemali¹, Vilayet Basımevi, Kastamonu, 1935, 62 sayfa.

Kastamonu Tarihi (XV. Asrın Sonlarına Kadar)², Ahmet İhsan Basımevi, İstanbul, 1935, 172 sayfa.

Kastamonu’da Toplanmış Maniler, İl Basımevi, Kastamonu, 1936, 98 sayfa.

Cihannüma’nın İlaveli Bir Nüshası, Nadir Kitap, Ankara, 1940, 28 sayfa.

Makaleleri:

“Sepetçioğlu Raksı Nasıl Oynanır?”, Hilal-i Ahmer Gazetesi, 01.06.1923.

“Anadolu Raksları”, Milli Mecmua, C. 10, S. 111, 6/1928, 1791-1792.

“Kastamonu’da Çocuklara ve Çocukluğa Müteallik Adet ve İtikatlar”, Halk Bilgisi Haberleri, I. Yıl, S. 2/1930, 51-53.

“Kastamonu’da Keklik, Katır, Yemişen Ağacına Dair Halk İtikatları”, Halk Bilgisi Haberleri, I. Yıl, S. 8/1930, 161.

“Kastamonu Adetleri”, Halk Bilgisi Haberleri, II. Yıl, S. 11/1930, 9-11.

“Kastamonu Çocuk Oyunlarında Sayılar”, Halk Bilgisi Haberleri, Halk Bilgisi Haberleri, II. Yıl, S. 5/1931, 157-160.

“Kastamonu Köylerinde Kullanılan Eve, Tarlaya, Eşyaya Ait Sözler”, Halk Bilgisi Haberleri, II. Yıl, S. 21-22, 4-51, 1933, 185-188.

“Kastamonu’da Halk İnanmaları”, Halk Bilgisi Haberleri, III. Yıl, S. 34, 3/1934, 283-289; IV. Yıl, S. 45, 2/1935, 200-202.

“Kutşeyh”, Halk Bilgisi Haberleri, IV. Yıl, S. 39, 8/1934, 56-57.

---

¹ Âşık Kemâlî hakkında en geniş bilgi veren ve en çok şiiri barındıran bu kitap Talât Mümtaz Yaman tarafından 1935 yılında yazılmıştır. Bu kitapta; 10 divan, 18 gazel, 14 kalenderî, 16 semai, 14 koşma, 1 satranc, 3 medhiye, 2 münacaat, 1 şarkı ve 1 tarih düşürmesi bulunmaktadır (Tan, 2015: 54). Talat Mümtaz, Şairin 82 parça şiirinin 78 tanesini, kendi el yazısı ile yazmış olduğu küçük bir mecmua halinde Âşık Kemali’nin oğlu Hasan’dan almıştır. 4 tanesini de başka cönklerden (eskiden, saz ozanlarının şiirlerini topladığı, kimi zaman başka saz ozanlarının şiirlerine de yer verdiği, eni boyuna göre uzun olan ve uzunlamasına açılan, deri kaplı şiir defteri) bulmuştur. Fakat Divanın tamamını ele geçirmesi mümkün olmamıştır. Oğlu, kendi el yazısı ile yazmış olduğu divanını bir gece gavur mahallesinde bir mey ve muhabbet meclisinde, Âşık Kemali’nin kaybettiğini söylemiştir (Yaman, 1935: 5-6)

² Kastamonu Tarihi ile ilgili yazılmış ilk ve en önemli eserlerden biridir. Talat Mümtaz bu eseri yazarken tetkik edilmesi gereken bütün vesikaları araştırmış, bütün Kastamonu’yu karış karış dolaşarak Kastamonu tarihini aydınlatmaya yarayacak en küçük eserler üzerinde bile saatlerce durmuş, vasıflarını tespit etmiş ve fotoğraflarını kendisi çekmiştir. Ayrıca, şimdiye kadar Kastamonu hakkında gerek Doğu ve gerekse Batı dilleri ile yazılmış eserlerin hemen pek çoğunu gözden geçirmiştir. Bundan başka Kastamonu tarihi ile ilgili olan kısımların hiç birisini kaçırmamış ve bu suretle kitabın noksan kalmamasını temine çalışmıştır. Talat Mümtaz bu eserinde, Kastamonu’nun ilk sakinlerinden itibaren, Osmanlıların eline geçmesine kadar olan vakaları yazmıştır (Yaman, 1935)

“Etnoğrafya Tetkikleri”, *Varlık*, C. 6, S. 127, 10/1938, 100-101.

“Osmanlıların Son İki Serpuşu Şubara ve Fes Hakkında”, *Varlık*, C. 7, S. 140, 5/1939, 264-273.

“Türkiye’de Kahve ve Kahvehaneler”, *Karacadağ*, C. 5, S. 53, 9/1942, 667-672; C. 5, S. 54-55, 10-11/1942, 691-696; C. 5, S. 56-57, 12-1/1942-1943, 707-712; C. 6, S. 58-59, 2-3/1943, 727-728; C. 6, S. 60-61, 4-5/1943, 739-744 (Tan ve Tan, 2004: 86-87).

Talat Mümtaz’ın ayrıca, *Açıksöz*’de 1919-1922 yılları arasında 12 yazısı ve bir şiiri yayınlanmıştır. Özellikle Kastamonu henüz Kuva-yı Milliye’ye katılmadan önce yazdığı “Anadolu’nun İstanbul’a Hitabı” başlıklı yazısı ses getirmiş ve İstanbul gazetelerinde yer bulmuştur (*Açıksöz*, 2016: 54). Yine, Talat Mümtaz Yaman’ın, 1940’ta yayımlanan “Osmanlı İmparatorluğu Mülki İdaresinde Avrupalılaştırma Hakkında Bir Kalem Tecrübesi” isimli bir kitabı (Akyıldız, 2006: 509), 1940’ta, *Türk Hukuk Tarihi Dergisi*’nde yayınlanan, “Mütesellimlik Müessesesine Dair” isimli bir makalesi (Özkaya, 2006: 204) ve 1938’de “200 Sene Evvel Konya, Uluslu İbrahim Hamdi Efendi’ye Göre” isimli bir yazısı (Ak, 2006: 316) mevcuttur.

TALAT MÜMTAZ’IN KALEMİNDEN KASTAMONU TARİHİ

“Arato, Amut, Ergunt, Erbahı İraht, Erbut, Tebart, Havbut, Kart, Lisit, Mazt, Maşorat, Hant hükümet isimleri olup, nihayetinde görülen (T)’ler Hata dilinde nispet edatı ve isimlerin de Turani oldukları meydandadır.

Bu hükümetlerin 12.’sinden olan “Hant”, Kastamonu vilayeti ve havalisi olup (Mekin) manasına olan (Anay) kelimenin mensubudur. Badehu daha tahfif olunarak “Hant” denmiştir.

Garp asar-ı atika mütehasıslarının Ankara, Konya, Halep vilayetlerinde icra ettikleri hafriyat ve tetkikat ile şark müverrihlerinin verdikleri malumat ve biraz evvel Anadolu Hakanı olarak zikredilen esamiden anlaşıldığına göre Turaniler, bütün Asya’ya tedrici ve fatihi bir surette hicretten 4000 sene evvel intişar etmişlerdir. Bu surette küçük Asya’ya gelen Turanilerle Hatayilerden, Kotay (Hitit) oymakları, Irak’tan Akdeniz’e kadar yayılıp Kızılırmak havzasında Tugayitler ve bunlara muavin olarak oymaklar meskûn olmuşlardı. Binâenaleyh bu kıta (Tugayit, Tûhayit) demekle meşhur olmuştur.

Yukarıdan beri naklede gelmekte olduğumuz vekâyi de bize göstermiştir ki, Anadolu kıtası ve dolayısıyla Kastamonu, kurun-u ulâdan beri Türklerin ana yurdu olarak kalmıştır. Evvelce isimleri geçen Romalıların Anadolu’ya gelmeleri bu şekilde olmuştur: Kumlar, Arilerden Rum bin Neyti evladı olup, Yunaniler ile karabet-i irkiyyeleri vardır. Pek çok vekâyi-i tarihiyeden dolayı Rumlar kurun-u ulâda Hititlerin taht-ı hâkimiyetinde bulunan Anadolu’ya iktidar-ı müstemem şeklinde hicret ederek Akdeniz ve Karadeniz sahillerinde meskûn olmuşlardır. Bu hicret, münhasıran Roma devletinin nüfuzunu Anadolu kıtası üzerinde tesis etmiş

olmakla, Hitit ve İran devletlerinin zaafa mübeddel olduğu esnada kıta-i mezkûrenin iç taraflarına doğru intişar etmişlerdir.

Anadolu’da uzun müddet hüküm süren Hititlerin inkırazına müteakip, kendi taht-ı hâkimiyetlerinde bulunan bazı milletler, müstakil bir idare şeklini kabul etmişler, bu surette Anadolu’nun birçok yerinde bu kabil tecemmül meydana çıkmaya başlamışlardır.

Ankara ve havalisinde Galatya, bugün İzmit, Ödemiş, Bilecik, Bursa vilayetlerini ihtiva eden Lidya, Adana havalisinde Klikya, Kastamonu havalisinde Paflagonya bu cümledendir.

Paflagonya, şarken (Halis-Kızılırmak), garben (Partanus-Sakarya) nehirleri, cenuben (Firiçya) ve (Balatı) memleketlerine mahdut idi. Yani, şimdiki Kastamonu Sinop, Çankırı vilayetleriyle Samsun, Bolu, Zonguldak vilayetlerinin bir kısmını ihtiva eder. Paflagonyalıların menşei hakkında kudemayı müellifin müttetik değildiler. Bunlar daha (Truva) harbinde buraya yerleşmişler, Kapadokya lisanına tekellüm etmişlerdir. Bunlara, (Amastri-Amasra) civarında sakin olan (Hent) kavmi ile karabet-i nisbiyeleri mevcut ve Binâenaleyh (Sit) neslinden mahdut nazari ile bakılabilir. Malum olduğu üzere (Sit)’ler Truva’nın sükûnu müteakip Adriyatik Körfezi sahillerine gitmişler ve (Veneti)’lerin cetlerini teşkil etmişlerdir. Bununla beraber bu kavmin (Sam) nesli olduğunu hiç kimse söylememiştir. Mahaza bunların Halis nehrinin garp tarafında oturan bütün kavimler gibi Trakyalı bir nesilden oldukları iddia olunmaktadır.

Ezmine-i kadimede (Paflagonya)’lılara en kaba adamlar nazarıyla bakılır. Ve umum akvamın en arsız ve şayan- ı nefret olanı addedildiğini küçük Asya müellifi (Şarl Teksy) yazmaktadır. Bununla beraber garp tarihçilerinden (Hummer), bunları (Briyam)’ın imdadına gelen akvam meyanında zikrediyor. Daha o vakitler (Paflogani) cinsinin iyiliği iştihar etmişti. Pafloganyalılar, Mısırlı bir ırk olarak buraya ismi verilen (Paflagon)’un pederi ve bu kıtada ilk defa olarak Tavattun (Phinee) tarafından getirildiklerini iddia ederlermiş. Küçük Asya müellifi, Paflagonyalıların başlıca şehirlerini şunlar olarak zikrediyor: Merkez-i hükümet, bugün Bartın’a tabi bir nahiye merkezi olan (Amasra, Amastra), Sinop (Teiyum), Taşköprü (Pompeipolis, Yermanikapolis), Zafranbolu, Osmancık...

Paflagonya pek dar hudutlar içinde kapalı olmak itibariyle memleketin tarihinde mühim bir mevki-i itirazına müsait değildir. İbtidari büyük devletler, müttetik ve dost gözükererek dâhilde nüfuzlarını yürüten yerli ümera ile idare edildi. Bunlar (Pıryam)’ın yardımına da bu suretle gelmişlerdi.

Paflagonya bu şekilde idare olunup giderken birçok istilalara maruz kaldı. Asuri devletlerinin hayatına nihayet veren İraniler Anadolu’yu da baştanbaşa istila ettiler. Serhas’ın ordusu Halis nehrinin geçerek Firiçya’ya girdi. Ve taa garpta bulunan Yunanlıların (İyonya) müstemlekeleri ile çarpıştılar (Talat Mümtaz, 23 Teşrin-i Evvel 1930: 2).”

İlk Çağlardan itibaren Anadolu tarihini genel hatlarıyla kaleme alan Talat Mümtaz, Kastamonu tarihini işlerken ilk olarak burada kurulmuş müstakil hükümetlerin isimlerinin etimolojik manalarını irdeleyerek bunların Turânî (Türk) oldukları sonucuna varmıştır. Talat Mümtaz, bu idarelerinin isimlerinin sonunda bulunan (T)’lerin Hata dilinde nispet edatı halinde bulunduğunu ve bu durumun Turanilere özgü olduğunu belirtmiştir. Yazar ayrıca, son idari oluşum olan Hant hükümetinin Kastamonu ve havalisinde teşkilatlandığını ve bu ismin Mekin ve Anay kelimelerine mensup olduğunu, daha sonra bu kelimenin yumuşayarak Hant şekline dönüştüğünü ifade etmiştir.

Yapılan araştırmalar neticesinde, Turânîlerin (Türkler) hicretten 4000 yıl önce askeri mücadeleler sonucunda bütün Asya’ya yayıldıklarının ve bu şekilde Anadolu’ya gelen Turânîlerle Hatayilerin, Kotay (Hitit) oymaklarının Irak’tan Akdeniz’e kadar dağıldıklarının ve Kızılırmak havzasında Tugayitlerle birlikte yaşadıklarının tespit edildiğini yazan Talat Mümtaz bundan dolayı adı geçen yere Tugayit veya Tuhayit dendiğini ifade etmiştir. Bu olayların Anadolu ve dolayısıyla Kastamonu’nun İlkçağlardan beri Türk yurdu olduğunu gösterdiğini ve yine bu şekilde kaldığını ifade eden yazar, Rumların, Rum bin Neyti’nin evladı olduğunu ve bunların Yunanlılarla akrabalık bağları bulunduğunu da belirtmiştir. Talat Mümtaz ayrıca, Rumların, İlkçağlardan beri Hititlerin izniyle Anadolu’ya göç ettiklerini ve Akdeniz ile Karadeniz sahillerine yerleştiklerini, Hitit ve İran Devletlerinin zayıflamasıyla da Roma Devleti’nin nüfuzunu Anadolu’nun iç kısımlarına doğru genişlettiğini de ifade etmiştir.

Anadolu’da uzun süre hâkimiyet kuran Hititlerin çöküşüyle birlikte kendilerine bağlı bulunan bazı milletlerin buldukları yerlerde Galatya, Lidya, Kilikya ve Paflagonya gibi müstakil devletçikler kurduklarını ifade eden Talat Mümtaz, Paflagonya’nın doğudan Kızılırmak, batıdan Sakarya nehirleri ile güneyden Friçya ve Balatı memleketleriyle çevrili olduğunu, dolayısıyla, o zamanki Kastamonu’nun şimdiki Sinop, Çankırı, Samsun, Bolu ve Zonguldak vilayetlerinin bir kısmını kapsadığını yazmıştır. Paflagonyalıların etnik kökeni hakkında kesin bilgiler olmamakla birlikte bunların Truva savaşından sonra Kastamonu’ya yerleştikleri ve Kapadokya dilini geliştirerek bunu kullandıkları anlaşıldığını bildiren, bununla birlikte Paflagonyalıların Amasra (Amastris) civârında sakin bulunan Hent kavmiyle akrabalık bağları bulunduğunu ve bundan dolayı Sit neslinden geldiği görüşünü kabul eden Talat Mümtaz, Truva savaşından sonra Adriyatik sahillerine giden Sit’lerin Veneti’lerin atalarını oluşturduklarını ve bu kavmin (Sit) Sam neslinden geldiğini şimdiye kadar hiç kimsenin yazmadığını belirten Talat Mümtaz, Kızılırmak (Halis) Nehri’nin batısında bulunan diğer bütün kavimler gibi Paflagonyalıların da Trakyalı bir nesilden olduklarını ifade etmiştir.

Küçük Asya müellifi Şarl Teksyte, Paflagonyalıların kaba insanlar olduklarını ve Anadolu’daki diğer kavimlerin bunlardan nefret ettiklerini yazmış, Hummer de Paflagonyalıları Briyam’ın yardımına koşan kavim olarak zikretmiştir. Paflagonyalılar ise kendilerinin Anadolu ve dolayısıyla Kastamonu’ya Paflagon’un

babası Phinee zamanında Mısırlı bir ırk olarak geldiklerini iddia etmişlerdir. Şarl Teksyne da Paflagonyalıların belli başlı şehirleri olarak; Amasra (Amastris), Sinop (Teiyum), Taşköprü (Pompeipolis, Yermanikapolis), Zafranbolu, Osmancık’ı zikretmiştir.

Paflagonya’nın sınırlarının dar olması sebebiyle dışarıya kapalı bir durum arz ettiğini ve tarihte önemli bir rol oynamadığından bahseden Talat Mümtaz, bu idarenin diğer büyük devletlere dost ve müttefik görüldüğünü, ayrıca iç işlerini yerli emirlerle birlikte yerine getirdiklerini yazmıştır.

“Bu şekilde idare edilen Paflagonya, tarihi süreçte birçok yıkıma maruz kalmış ve İranilerin Asur Devleti’ni yok etmesiyle Anadolu bütünüyle işgal edilmiştir.

Bu esnada Paflagonyalılar, İranlılarla hoş geçinmişler hatta İran hükümdarı Serhesle ittifak ederek onun ordusuna asakir-i muavine vermişlerdir.

Paflangonya, İran istilasından sonra birde Yunan istilasına maruz kalmıştır. Hududunu Anadolu sevhiline kadar uzatan İran devletinin vaziyetini, kendi vaziyeti için iyi bulmayan Makedonyalı meşhur İskender, topladığı büyük bir ordu ile İran’a harp ilan etmiş ve bilahare İran ordusunu mağlup ederek Anadolu’dan çıkarmış ve istila ettiği yerleri memalik-i mazbutası idadına ithal eylemiştir. İskender birçok memalik zapt ettikten sonra Firiçya üzerine yürüyerek orayı da zapt etmiş ve Tordiyen (Gordiyon) üzerine giderek Tordiyen düğümünü çözmüştür. Ve Paflagonya ile Kapadokya’yı da zapt ve istila etmiştir. Paflagonya bir taraftan İranlıların, diğer taraftan Yunanlıların ve Makedonyalıların zapt ve istilalarına maruz kalmış ve en nihayet Milattan 323 sene evvel vefat eden İskender’in ölümü sayesinde biraz geniş nefes alabilmiş, teşekkül eden diğer tevaif-i mülük gibi Paflagonya da heyet-i mecmuası ile tam bir hükümet-i müstakil şekline ihtisap etmiştir.

Müstakil bir halde yaşamaya başlama bilmenin ahfadı olan Paflagonyalılar, bir hayli müddet istiklallerini muhafaza edebilirler. Lidya Devletinin teşkiline kadar Paflagonya, (Krezüs) hükümetlerinin şark hududunu teşkil ediyordu.

Tarih, Paflagonya hükümdarlarının en meşhurlarından bir kaçını tespit etmiştir. Bundan kablel-milat 179 sene evvel icray-ı hükümet eden (Murzis) ile kablel-milat 131 tarihlerinde hükümdar olan I. Pilman ve milattan 121 sene evvel ölen II. Pilman bilhassa zikredilmektedir.

II. Pilman’ın zaman-ı hükümetinde Pont hükümdarı V. Mihirdat’ın oğlu (Fernağ) (Hicretten 808 sene evvel) Çanakkale Boğazını elde edip Trakya’ya doğru icra-i nüfuz etmiş, (kablel-hicre 753) Galatyalılar-Ankaralıları (Paflagonyalılar) garp ve şimalden Pon kıtasına hücum etmiştir. Fernağ’ın vefatı ile yerine geçen biraderi VI. Mihirdat’ı mağlup etmişlerdir.

Paflagonyalılar ile Pontuslular arasındaki bu husumet ve mücadeleler II. Pilman’ın vefatına kadar devam etti ve en nihayet Pilman, veziri idaresindeki Paflagonya memalikinı Pont kralı VII. Mihirdat’a terk etti ve o andan itibaren Paflagonya, Pont

hükümetine mülhak bir eyalet halinde idare edilmeye başlandı. O zaman Pont Hükümeti, garben şimdiki Samsun vilayetinin nısf-ı şarkiyyesinden itibaren, şimalen Karadeniz’den, şarken Kafkasya ve cenuben (Kapadokya) ile muhattı. Amise (Samsun) Trabzonta (Trabzon), Girosonda (Giresun), Üne (Ünye), Amase (Amasya) meşhur şehirlerindendi.

Mihirdat, bütün akvamı, hükümetine tabi kılarak fütuhatını Halis’in şarkına kadar götürmüş ve 36 sene hükümdarlık ettikten sonra 88 yaşında ölmüştür. Mihirdat ölmeden evvel kablel-milat 88. seneden itibaren Romalılarda harbe tutuşmuş ve birkaç defa harp etmiştir. Mihirdat’dan sonra gelen kral (Pompei), Pont devletini Halis’den Ermenistan’a kadar tavsî etmiş ve Bitini ile birleştirmiştir. Bilahare bu ülkeyi 11 hükümete taksim etmiş ve bu meyanda Paflagonya’dan birkaç nahiye de (Bilaumen)’in ahfadından olan krallara vermiştir. Bu esnada Paflagonya Bitini ile Pont arasında münazi bir yer hükmünde kalmıştı. Bitinya Hükümeti, şimdiki Bursa ve Ertuğrul vilayetleri ile İzmit Vilayetinden ve Bolu Vilayetinin kısımlı garbiyesinden müteşekkil idi. Şarken Paflagonya, cenuben Galatya ve Fragyâ ile garbî cenubi cihetinden Misya, garbî şimalî cihetinden Marmara ve şimalen Karadeniz’le muhat idi. Başlıca şehirleri; Bursa, İznik, İzmit (Nikometya), Ereğli (Herekliya) Kadıköy (Halkidonya) beldeleri idi.

Bilahare Paflagonya hudutları, imparator (Diyeklosiyen) ve (Konstantin) zamanlarında yeniden bir taksim ve tadile uğradı. Kıtanın garp kısmı Bitinya’ya ilhak edilerek, mütebakisiyle payitahtı Amasya olmak üzere (Elenepont) Vilayeti teşkil olundu.

Nihayet Bitini hükümdarlarından Nikomet, Mitirdat memalikinden bir kısmını zapt etti. Fakat bunun ölümüyle hükümetlerin hepsi Kont Vilayeti namı altından Romalılara geçti. “Ögüst”ün son kralları olan (Dejetar Filader)’in halefsiz vefatı üzerine bu vilayete Paflagonya’yı da ilave etti ve bu suretle Paflagonya kablel-milat 63 tarihinde tamamen Romalıların idaresine geçmiş oldu (Talat Mümtaz, 27 Teşrin-i Evvel 1930: 2).”

Talat Mümtaz, Paflagonyalıların bu dönemde İran hükümdarı Serhas ile iyi geçindiklerini hatta İranlılarla ittifak ederek yardımcı askeri kuvvet desteğinde bulduklarını belirtmiştir. Fakat daha sonra politikalar değişmiş ve Paflagonya İran istilasına maruz kalmıştır.

Paflagonya, İran işgalinin ardından Yunan istilasına da maruz kalmıştır. Daha sonra Büyük İskender İran ordusunu bozguna uğratarak Anadolu’dan çıkarmıştır. Ön Asya’daki fetihlerini aralıksız sürdüren İskender, Kapadokya ve Paflagonya’yı işgal edilmiştir. Bir taraftan İranlıların diğer taraftan ise Makedonyalılar ve Yunanlıların istilalarına maruz kalan Paflagonya, M.Ö. 323’de Büyük İskender’in ölümüyle biraz rahatlamış ve Anadolu’daki diğer çağdaşı devletçikler gibi kendi idaresini yeniden tesis etmiştir.

Bir müddet bağımsızlıklarını muhafaza eden Paflagonya hükümdarlarının en meşhurları; Murzis, I. Pilman ve II. Pilman olarak zikredilmiştir.

“II. Pilman zamanında, Pont (Pontus) hükümdarı Çanakkale Boğazını ele geçirmiş ve Trakya taraflarına doğru hâkimiyet alanını genişletmişti. Galatyalılar-Ankaralılar ve Paflagonyalılar batıdan ve kuzeyden Pont topraklarına saldırarak onları mağlup etmişlerdir.

Paflagonyalılar ve Pontuslular arasındaki bu husûmet ve mücadeleler devam etmiş ve sonunda Paflagonya, Pontus hükümetine bağlı bir eyalet halini almıştır. Bu dönemde Pont Devleti batıdan Samsun, kuzeyden Karadeniz, doğudan Kafkasya ve güneyden Kapadokya ile sınırlıydı. En önemli şehirleri ise Amise (Samsun), Trabzonta (Trabzon), Girosonda (Giresun), Üne (Ünye), Amese (Amasya) idi.

VII. Mihirdat, hâkimiyetini kendi coğrafyasında iyice pekiştirerek fetihlerini Kızılırmak (Halis) Nehri’nin doğusuna kadar genişletmiş, sonra Pont Devleti’nin başına geçen Kral Pompei de devletin sınırlarını doğuda Kızılırmak (Halis) Nehrinden Ermenistan sınırlarına kadar batıda ise Bitini Krallığı yani Bursa, Ertuğrul, İzmit, Bolu, Paflagonya’nın batısı, Galatya’nın güneyi, Frigya ile güneybatısında Misya, kuzeybatı yönünden Marmara Denizi ve kuzeyden Karadeniz kıyılarına kadar büyütmişti. Bu krallığın en önemli şehirleri arasında Bursa, İznik, İzmit (Nikometya), Ereğli (Herekliya) ve Kadıköy (halkidonya) gelmektedir. Pompei, ülkesini 11 idari bölgeye taksim etmiş ve Paflagonya’yı da birkaç nahiyeye (Bilaumen) ayırıp bunların idaresine kendi oğullarını getirmişti.

Paflagonya’nın sınırları Pont imparatorları Diyeklosiyen ve Kostantin zamanlarında yeniden düzenlenerek batı tarafları Bitinya’ya katılmış geri kalan kısmı ise Amasya merkez olmak üzere yeni teşkil edilen Elenepont vilayetine bağlanmıştır.

Bitini hükümdarlarından Nikomet, Pont ülkesinin bir kısmını ele geçirmiş, fakat Nikomet’in ölümünden sonra bağlı hükümetlerin hepsi Kont vilâyeti adı altında Romalılara geçmiştir. Sonunda M.Ö. 63 yılından itibaren Paflagonya tamamen Roma idaresine girmiştir.

Bir süre Roma idaresinde kalan Paflagonya, Anadolu’nun mühim bir kısmını Hunların istilalarından kurtaran Bizanslılar, bir müddet sonra da 578-572 senelerinde, şarktan Tatarların, cenubden İranlıların istilalarına maruz kaldılar. Rumlar, garp imparatorluğunu Cermen istilasını neticesi olarak istihaleye uğrayarak zeval bulduğu halde, kendilerinin önemli mevkileri sayesinde yaşayabiliyorlardı. Esasen Rum İmparatorluğunun Asya’da yegâne düşmanı İran devletiydi. İranlılar donanmaları bulunmadığı için imparatorluğun payitahtı olan İstanbul’u zapt edemiyorlar, bilakis Bizanslılar donanmaları sayesinde Anadolu’nun her noktasına asker gönderebiliyorlardı. Hatta İstanbul ile Kayseri arasında ateş muharebe hattı bile vardı. Bu hat, Kızılırmak, Sakarya, İzmit vadilerini takip ediyordu.

Bu suretle bir müddet mukavemet edildi. En nihayet İran hükümdarlarından (Hüsrev Pervez) büyük bir ordu ile Diyarbakır üzerinden Anadolu’ya girdi. Pon ve Kapadokya kıtalarını zapt ederek İstanbul’a doğru taarruz etti ve Kadıköy’e doğru geldi. Bu suretle Anadolu İranlıların eline geçmiş oldu(609). Bilahare Bizans imparatoru (Hreklıos) muntazam donanma ve ordular tertip etmiş ve Karadeniz havalisini baştanbaşa kat ederek İranlıları bozmuştur. II. Hüsrev’in kendi oğlu tarafından öldürülmesi ise istila olunan bütün yerleri Bizanslılara terke mecburiyeti husule getirmiştir(622). Bu mücadele Hz. Peygamberin veladetine tesadüf etmektedir.

Bizans İmparatorluğu ile İran Devleti yekdiğerine karşı giriştikleri uzun muharebeler dolayısıyla yorgun bulunuyorlardı. Her iki hükümet, hudutlarını birbirlerine karşı muhafazayı düşündükleri halde Araplara karşı lakayt davranmışlardı. Bilhassa Şam Hilafeti zamanında Rum imparatorluğu da birbirleriyle mücadeleye başladıkları için 687-708 devrelerinde Arap mücahitlerinden Abdümelikzade (Emir Müslim), Kapadokya kıtasını galibane zapt ediyor. Emir Müslim 705 senesinde Malatya, Kayseri’yi zapt ederek Şark Valisi oluyor. Ve sıra ile Anadolu’nun birçok kasabalarını muharebelerle zapt ederek Ankara’ya bile giriyor. Rumlar buna çok müteessir oluyor. Var kuvvetlerini sarf ederek asker topluyorlar. Emir Müslim’e hücum ediyorlar ve Emir Müslim’i Şam’dan istimdat talep etmeye mecbur ediyorlar (Talat Mümtaz, 6 Teşrin-i Sani 1930: 2).”

Bu nüshada, Paflagonya’nın Roma, Bizans, Tatar ve İranlıların istilalarına maruz kaldığını yazan Talat Mümtaz, özellikle İran istilası üzerinde durmuş, 609’da Anadolu’nun İranlıların eline geçtiğini, ancak Bizans İmparatorunun İranlıları yenilgiye uğrattığını ve 622 yılı itibariyle de Anadolu’nun Bizans’a terk edildiğini belirtmiştir.

Talat Mümtaz ayrıca, Emeviler devrinde Emir Müslim’in fetihlerinden de bahsederek, Kapadokya, Malatya, Kayseri ve Ankara’nın elde edildiğini, buna karşı Rumların bütün güçleriyle kendisine hücum ettiklerini de ilave etmiştir.

“Bizans İmparatorluğu Arapların tasallutundan kurtulduktan sonra 100 sene kadar serbest bir şekilde yaşayabildi. Fakat bu müddet zarfında da valilerden birçoğu İmparatorluğa isyan etmeye başladılar. Birçok dâhili harpler oluyordu.

Bu cıalden istifade, Selçuklu Hükümdarı Tuğrul Han bin Mikail bin Selçuk’un ana bir kardeşi ve dedesi Sungur’un evladından İbrahim İnal denilmekle meşhur İbrahim Han, Rum beldelerine yürüdü. İbrahim Han Anadolu’ya ilk defa Diyarbakır üzerinden yürüdü ise de mukavemete maruz kaldı. Ve biraderinden aldığı bir kuvvetin muaveneti ile tekrar (1062)’de Malazgirt üzerinden yürüdü.

Mesalikü’l-Ebsar, İbrahim Han’ın iptida Erzincan taraflarını, badehu Sivas Vilayetini istila ettikten sonra Trabzon’a geçtiğini oralarda da istila ederek Sinop ve Kastamonu’ya hareket ettiğini yazmaktadır. Buna nazaran Pont Valisi (İsak

Komenüs) Sinop üzerinden müdafaa yaparak münhazim olmuş ve İbrahim Han İstanbul üzerine yürümüştür. Bilahare sulha razı olmuş ve işgal ettiği araziye tahliye etmiştir.

Daha sonraları biraderi (Tuğrul Han) Azerbaycan, Şirvan ümerasının itaatlerini temin ettikten sonra Erzurum tarafını istila etmiş ve 1070’de Diyarbakır ve Harput taraflarını alarak biraderi İbrahim Han’ın uhdesine vermiştir. Bilahare İbrahim Han biraderine isyan etmiş ve çıkan bir muharebede vefat etmiştir. Tuğrul Han bu defa yalnız kalmış ve kendisi 1062’de vefat ettiği için yerine biraderzadesi (Alparslan Han) hükümdar olmuştur. Alparslan mücadelesine devam etmiş ve Adana taraflarını işgal eylemiştir. Ayrıca (Mansur Han) ismindeki Anadolu hükümdarı da bilad-ı Rum’daki kargaşalıktan bil-istifade Kayseri ve Sivas içlerine kadar ilerlemiş (1062) ve karşısına çıkan Anadolu kumandanı Emanuel Komnenos ile yaptığı muharebede galip olarak Sivas, Elbistan, Kayseri, Konya cihetlerini zapt etmiştir. Bu vaziyetlerden fevkalade müteessir olan Rum İmparatoru (Romanus) derhal 200 bin kadar bir askerle Sivas üzerinden Malazgirt üzerine hareket etmiştir. Bunu haber alan Alparslan, Mardin’e gelerek maiyetindeki 15 bin süvarisi ile onları tarumar etmiş ve hatta imparatoru esir etmiştir (1071). Bu suretle Anadolu’nun kısm-ı azamı Selçukluların taht-ı işgaline geçmiştir. Bu sene zarfından Emir İbn-i Nasır Ahmet Tıgani namında bir Türk Beyinin Malatya’yı fethettiği görülmektedir. Alparslan, bu fatihe fethettiği Malatya’yı tevcih etmiş ve bundan sonrada fethedeceği Rum memalikin emaretinin kendisine verileceğine dair bir hilafet menşuru alıvermiştir. Menşuru alan Ahmet Tıgani, 30 bin piyade ve 10 bin süvari ile Pon Vilayeti üzerine yürüyor.

Pon Valisi, Tokat’ı müdafaa için civardaki bütün valileri ve Sinop Valisi Yuvanis’ide Tokat’a gönderiyor. Fakat Ahmet Tıgani’nin kuvvetlerine mani olamıyorlar ve Turhal’ı, Ahmet Tıgani’nin işgaline terk ediyorlar (Talat Mümtaz, 10 Teşrin-i Sani 1930: 2).”

Bu bölümde, Arapların saldırısından kurtulduktan sonra Bizans’ın, yaklaşık bir asır serbest yaşadığını, ancak bu dönemde vali isyanlarıyla, iç savaşlarla meşgul olduğunu yazan Talat Mümtaz, bu fırsattan istifade eden Selçuklu Prenslерinden İbrahim Yınal’ın Anadolu’ya yürüyerek pek çok şehri istila ettiğini ancak İstanbul üzerine yürümeye başladıktan sonra barışa razı olduğunu ve işgal ettiği toprakları boşalttığını bildirmiştir.

Talat Mümtaz ayrıca, Tuğrul Bey ve Alparslan’ın fetihlerinden bahsetmiş, 1071 Malazgirt Muharebesi ile Anadolu’nun büyük bir kısmının Selçukluların eline geçtiğini ve Ahmet Tıgani adlı bir Türk Beyi’nin Pon Vilayeti üzerine yürüdüğünü ve Turhal’ın Türkler tarafından fethedildiğini dile getirmiştir.

“Emir Ahmet Gazi kışı Turhal’da geçiriyor. Ve 1089’da mevcut maiyetiyle Amasya üzerine yürüyor. Ve orasını da uzun müddet muhasara ettikten sonra işgal ediyor. Amasya’nın sükûtunu müteakip Ankara ve Kastamonu firkaları, Pon kıtasının istihlasına memuren hareket ediyor. Fakat Ankara Valisi, Emir Ahmet Gazi’nin

amcazadesi ve Kayseri üzerine gönderdiği ordunun kumandanı Emir Torasan Gazi’nin Kayseri üzerinden gelip Ankara’yı ansızın fethetmesi ve içeride bulunan ve güzelliği ile şöhret olan kızını alıp Ahmet Gazi’ye takdim etmesini haber alınca geri dönüyor ve yolda Emir Turhan Gazi’ye rast gelerek münhezimen İstanbul’a firar ediyor. Kastamonu kumandanı, ordusuyla beraber Amasya’ya takarrüp eylediği halde Ankara hadisesinden müteessir olan Amasya Valisi Ahmet Gazi’ye istiman ediyor ve Amasya fethediliyor. Bu suretle Oğuz Türklerinden Tiganiler bugünden itibaren Anadolu’da bir hükümet tesisine muvaffak oluyorlar. Bu hükümete de Danişmendiye Hükümeti deniyor.

Anadolu’da Danişmendiye Devleti’ni kurmuş olan Melik Danişment Gazi’nin, Selçuki hükümdarlarından Alparslan’ın ümerasından olduğu yukarıda bil-münasebe kaydedilmişti. Bazı tarihler Melik Danişment Gazi’nin, Seyit Battal Gazi’nin hemşerisinin kızı Nazir’ü Cemal’den doğduğunu ve bunun Türkmenlerden Ali bin Matrak Bey adında birisiyle tezevvücünden dünyaya geldiğini yazmaktadırlar. Alparslan’ın ümerası arasına geçmesi de şu surette vaki oluyor. Selçukiler Rum diyarına yaptıkları akınlardan Danişment Ahmet, mensup olduğu Türkmen kabilesi ile bulunmuş ve civarı iyi tanıdığından bu bilgisinden Alparslan çok istifade etmiştir. Alparslan’ın muzafferiyeti üzerine telaşa düşen Bizanslılar, Türk diyarına akınlara başladılar. Ve Danişment ile amcası Emir Ömer’in oğlu Torasan birleşerek yukarıda zikri geçen muhaberatta bulundular. Daha sonra Torasan İstanbul’a kadar yürüdü. Hatta Karadeniz boğazından geçen gemilerden vergiler bile aldı. Orada yalnız ve hiçbir taraftan yardım görmedi. Melik Danişment Ahmet, kendisi ile irtibatını temin edemedi. Alemdağ’ında bir kale inşa ederek Rumlarla çarpışmaya başladı. Ve orada bir kişi kalmayınca kadar çarpıştı ve şehit düştü.

Melik Danişment önce Sivas kalesini zapt etmiş sonra yıkılan duvarlarını tamir ederek Bizanslılarla uzun mücadeleden sonra Kayseri, Tokat, Amasya, Turhal, Çorum, Osmancık, Çankırı, Kastamonu ve havalisini zapt etmiştir. Kastamonu’nun Danişmentliler tarafından işgal edildiğine dair elde tarihi bir vesika mevcut değildir. Yalnız Amasya Tarihi müellifi Hüseyin Hüsamettin; “Melik Ahmet Han’ın Anadolu’da 30 sene yaptığı mücadele neticesinde Danişmentli memleketi, şarken Kafkasya, garben Bitinya, şimalen Karadeniz, cenuben Malatya’nın münteha-yı hududuna kadar varmış olup şimdiki Sivas, Elazığ, Trabzon, Kastamonu, Ankara vilayetlerinin havi olduğu arazi-i vasia idi” demektedir (Yaman, 13 Teşrin-i Sani 1930: 2).”

Talat Mümtaz bu bölümde, Emir Ahmet bahsine devam etmiş, onun Amasya, Ankara ve Kastamonu’yu ele geçirdiğini, böylece Oğuzlardan olan Tiganilerin Anadolu’da Danişmendiye isminde bir yönetim kurduğunu anlatmış ve Danişment Gazi’den bahsederek yaptığı fetihlerle beyliğin sınırlarını genişlettiğini kaydetmiştir.

“Matyu Vakayinamesi ise Danişment Gazi zamanındaki mühim vukuattan birisi olan Malatya’nın zaptı ve ehl-i salip rüesadan Buemon’ın esareti ve bunu müteakip müşarünileyhin büyük bir ehl-i salip ordusuyla çarpışmasını anlatırken; “(Buemon’un) Danişment tarafından esir edilmesi ehli salibe pek ağır geldi. Bunun üzerine (Senjil) Dükası (Reymon)’un kumandasında büyük ve kuvvetli bir salip ordusu İstanbul’dan Ankara’ya hareket etti ve orayı Türklerden alarak Rumlara teslim etti. Ehli salip ordusu buradan şimale yürüyerek Çankırı’yı zapt edip Kastamonu hizasından şarka dönerek Kızılırmak yolunu takip ederek Merzifon önüne geldi” demektedir.

Bu vaka bize Kastamonu ve Sinop’un Danişmentliler yani Melik Ahmet tarafından zapt edilmiş olduğu hissini vermektedir. Şayet evveleri Kastamonu ve Sinop, Ahmet Danişment tarafından zapt edilmiş olsa idi ehl-i salibin Çankırı’ya gelince mühim bir anahtar mesabesinde olan Sinop ve Kastamonu’yu zapt etmesi icap ederdi.

Ehl-i salibin Anadolu ortasına kadar sokulması Danişmend’i tedhiş etti. Konya’dan Selçuklu Hükümdarı Selçuk Arslan ve Halep Emiri Rıdvan ile ittifak ederek mühim bir kuvvet topladı. Amasya ile Sivas arasında vukua gelen müthiş harpte ehl-i salib ordusu perişan edildi. Ve bunlardan pek az kimse kurtulabildi. Rumlar Sinop’a, kumandan Reymon’da Bafra’ya can attılar. Sinop o zaman Kastamonu ile beraber Rumların elinde, yani Bizans İmparatorluğunun müsaadesi ile oturmakta olan Komnenüs ailesinin elinde idi.

Yalnız muhakkak olan bir şey varsa o da Kastamonu ve havalisinin Danişmentlilerin idaresine geçmiş olmasıdır. Bunun, Melik Ahmet’in oğlu İsmail Bey zamanında geçmiş olduğu muhakkaktır. Hatta İsmail Gazi, babasının vefatı ile babasının yerine geçtiği zaman bu havalide uzun müddet harp etmiş ve Kastamonu’yu da zapt etmiştir. Melik Gazi gerek Bizanslılar gerek ehl-i salib ordularla yaptığı muharebelerle büyük zaferler kazandı. Ve muharebelere devam ettiği sırada (1134) tarihinde vefat etti. Yerine oğlu Mehmet geçti. Melik Gazi’nin vefatını haber alan Jan Kommen birbiriyle iyi geçinmekte olan Danişmentlilerle Selçukluların arasını bozdu. Ve Selçuklu hükümdarı Mesut’u kendi tarafına celp eyledi.

Bizans ve Selçuklu orduları Danişmentlilere ait olan Çankırı’yı muhasara etti. Mehmet Gazi, Mesut’u din düşmanlarıyla ittifakından dolayı suçladı. Bu halden müteessir olan Mesut gecedan istifade ederek Bizanslılardan ayrılarak ordusunu geri çekti. Mehmet de Çankırı’yı kurtardı. Ertesi sene Bizanslılar Çankırı’yı muhasara eylediler. Melik Mehmet, biraderi Aynıddevle isyanını bastırmakla uğraştığından Çankırı’ya muavenet edemedi. Melik Nizamettin’in vefatına müteakip, Nizamettin Yağıbasan hükümdar oldu. Bu sıralarda Danişmentlilerin Selçuklularla araları açılmıştı (Yaman, 27 Teşrin-i Sani 1930: 2).”

Bu bölümde Haçlı ordusunun İstanbul’dan Ankara’ya doğru hareket ederek burasını arkasından da Çankırı’yı zapt ettiği anlatılmış, Haçlı ordusunun bu şekilde

Danışmentlileri tehdit etmesi üzerine Selçuk Aslan ve Emir Rıdvan tarafından hazırlanan kuvvetlerin Haçlı ordusunu perişan ettiği yazılmıştır. Bu sırada Kastamonu Rumların elinde bulunuyordu.

Bu bölümde ayrıca, Kastamonu’nun Melik Ahmet’in oğlu İsmail Gazi tarafından zapt edildiği, Melik Gazi’nin gerek Bizans’a gerekse Haçlılara karşı büyük zaferler kazandığı, ifade edilmiş ilaveten, Selçuklularla Danışmentlilerin arası bozulduğu ve Çankırı’nın kuşatıldığı anlatılmıştır.

“En nihayetinde Danışmentli toprakları Bizans ve Selçukluların istilasına uğramış ve bir taraftan Selçuklular diğer taraftan Bizanslılar teker teker buraları ele geçirmişlerdir.

Türkiye Selçukluları zamanında Vezir Muhittin Pervane Kastamonu’ya gelerek Emir Devlet Şah’ın oğullarıyla muharebe yaptıkları, burada bıraktıkları bir eserden anlaşılmaktadır. Bu eser Kastamonu’da Nasrullah Camii civarında bulunan Yılanlı Dergâhı adıyla bilinen tekke ve medresenin kapısı üzerine yazılan bir kitabedir. Bu kitabeden, Kastamonu’nun Muhittin Süleyman’ın diğer oğlu Alâeddin Ali’nin Kastamonu’da hükümet ettiği anlaşılmaktadır. Alâeddin Ali’nin, 675 senesinde Mısırlılar ile Tatar ve Selçuklular arasından vuku bulan ve Mısırlıların galibiyeti ile neticelenen harpten amcası Kutbittin Osman ile esir düşmüş olduğu kayıtlardan anlaşılmaktadır. Kastamonu’da Pervaneler bir müddet hükümet ettikten sonra Devlet Şah oğulları tarafından zapt edilmiş bilahare tamamıyla Selçukluların idaresine geçmiştir. 690 senelerine doğru Amasya hükümdarı II. Mesut Amasya’da hal ve akd-i umura mübaşeret ederek meşahir-i ümeradan Şemsettin Tutuş Beyzade ile Muzafferettin Arslan Bey’i Kastamonu Vilayetine, Devlet Şahzade’yi de Ankara Vilayetine tayin etmiştir. Fakat Devlet Şahzade (Gıyasettin İbrahim Bey) ecdadının memleketi olan Kastamonu şehrine ansızın hücum ederek valisi bulunan (Albürek) demekle meşhur (Müzaferettin (Yavlak) Arslan Bey)’i öldürdü ve şehri zapt etti. Kastamonu’yu eline alan İbrahim Bey, bu kadarla iktifa etmemiş, Sultan Gıyasettin Mesut’un Amasya’da sakin bulunduğu sırada Rükneddin Kılıç Arslan’ı gizlice Kastamonu’ya çağırarak padişahlığını ilan eylemiştir. Kendisi de naib-i saltanat olarak Kılıç Arslan namıyla bütün Danışmentli memleketini istilaya kalkışmıştır. Bu esnada Tebriz’deki Anadolu Nazırı (Keyhatu Han) Erzincan’da bulunuyordu. Kastamonu hâkimi İbrahim Bey’in bu hareketi Keyhatu Han’ın hiddetini celp ettiğinden Sultan Mesut’un maiyetine kâfi miktarda bir kuvvet vererek Kastamonu’ya göndermiştir.

Amasya hükümdarı Mesut Tatar askerlerini alıp Naib-i Saltanat Müceyrittin Emir Şah, Veziri Necmettin Ferruh Beyler ile 690’da Kastamonu üzerine hareket ettiler. Fakat İbrahim Bey ile vuku bulan muharebede münhezim olarak üçü de esir edildiler. Çünkü Mesut’un yanında Tatar askerlerini gören Türkmenler, az oldukları halde Tatar zulmü altında ezilerek can vermemek için candan harp ettiler. Bu harbi müteakip Candar denmekle meşhur Muzafferettin Arslan Bey’in oğlu Şemsettin Timur Paşa, mensup olduğu Alayon(t)lu kabilesi Türkmenlerini yanına alıp Kılıç

Arslan taraftarlarıyla harp etti ve onları iyice bozdu. Mesut’u, Müceyrittin ve Necmettin Beylerle esaretten kurtarıp Osmancık’a kadar götürdü. Buradan Mesut, devlet erkânı ile beraber Amasya’ya avdet etti. Ve Şemsettin Timur Bey’i de Kastamonu valiliğine nasp eyledi. 694’te İlhanlı tahtına çıkan Gazan Han maiyeti olan 80.000 kişilik bir Moğol kitle ile aynı sene İslamiyet’i kabul ile ilan ederek, kendi adını Mahmut’a çeviriyor. Ve bütün Anadolu Müslümanlarının muhabbetini celbe muvaffak oluyordu (Talat Mümtaz, 4 Kanun-ı Evvel 1930: 2).”

Talat Mümtaz bu kısımda, sonunda Danişmentli topraklarının Selçuklular ve Bizanslılar tarafından ele geçirildiğini belirterek, Türkiye Selçukluları zamanında Vezir Süleyman Pervane’nin Kastamonu’ya gelerek burada oğlu Alaaddin Ali ile birlikte bir yönetim oluşturduğunu yazmıştır. Kastamonu’da Pervanelerden sonra Devlet Şah oğulları tarafından elde edilmiş, ardından da tamamıyla Selçukluların yönetimi altına girmiştir. 609’a doğru ise, Gıyaseddin İbrahim Bey Kastamonu’yu zapt etmiş ve Rüknettin Kılıçarşan’ı Kastamonu’ya çağırarak padişahlığını ilan etmiştir. Bu hareket Anadolu nazırı Keyhatu Han’ı kızdırmış, Sultan Mesut’un mahiyetine verdiği kuvvetlerle Kastamonu üzerine göndermiştir. Ancak, Mesut Bey ve beraberindeki beylerin yaptıkları saldırı sonucunda yenilerek esir edilmişlerdir. Bu savaştan sonra Şemsettin Timur, Kılıçarşan taraftarlarıyla mücadele ederek onları iyice bozmuş ve esaretten kurtulan Sultan Mesut tarafından Kastamonu Valiliğine tayin edilmiştir.

“Bu münasebetle Amasya Hükümdarı Mesut Han’ın mahiyetindeki Tatar zulümlerinden bıkmış olan Anadolu Türkleri, Mahmut Gazan Han’a iltica etmişlerdir. Mahmut Han, Anadolu Türkmen Beylerini bu Tatar mezaliminden bıkarak nasıl olsa bir gün buldukları mahallerde ilanı istiklal etmelerini düşünerek 695 Recebinde Selçuklu saltanatını tamamı ile ilga etmiş ve Anadolu’yu dört kısma bölerek her bir kısma senelik 15 tümen vergi tarh ve tevzi eylemiştir. Bu esnada Rum eyaleti mıntıkası olan Kastamonu ve Sinop havalisi de dâhil olduğu halde Kızılırmak havzasını işgal eden sahayı, Amasya Valiliğine, Amasyalı Muhittin Süleyman Pervane Bey’in oğlu Muhittin Bey veya İzzettin Mehmet Bey mültezim şeklinde Gazan Han tarafından tayin edilmişti. Mahmut Gazan Han, Anadolu memalikini dörde taksim etmekle, bir taraftan buranın idaresini doğrudan deruhte etmiş oluyor, diğer taraftan tayin ettiği nazırlar vasıtasıyla Türkmenlerin hareket-i umumiyesini şiddetli bir nezaret halinde bulunduruyordu. Bu suretle zuhuru muhtemel olan vakayı derpiş etmek istemiş ve buraya istiklal vermişti. Gazan Han herhangi bir hadiseye sebebiyet vermemek için Sultan Mesut’u da Konya’dan kaldırarak bir kaleye hapsedmiştir. Fakat bu hapis işi ile beraber dört emirin vaziyeti de değişmiş ve milletten alabildikleri vergi tahsiline başlamışlardı. Bunlar bu paraların bir kısmını nazıra, bir kısmını İlhanlı Hükümdarına vererek mevkilerini kuvvetlendirmeye çalışıyorlardı.

Bu sıralarda Amasya’da oturan Anadolu nazırı vefat etmiş olduğundan Konya Emiri Mücricittin Bey Tebriz’e giderek Gazan Han’a yalvarmış ve Gazan Han da Türkmen Beylerinin ricasını kabul ederek Anadolu’yu yani Selçuklu memalikini

iki kısma ayırmış, Kızılırmak’ın batı cihetini Alâeddin Keykubat’a ve doğu cihetini de hapis bulunan Gıyasettin Mesut’a tevcih eylemiştir. Bu suretle Kastamonu yine Amasya Hükümdarı Mesut’un idaresi altına geçmiştir. Mesut iş başına geçince ilk iş olarak Anadolu’daki iki hükümeti bertaraf ederek Anadolu’da müstakil bir padişahlık tesis etmiştir. Bu hareket Gazan Han’ı kızdırmış bunun üzerine ünlü emirlerinden Kutluk Şah’ı başkumandan tayin ederek maiyetine büyük bir ordu ile Anadolu’ya göndermiştir (968). Bu ordu Mesut’u esir ederek Anadolu’yu işgal eylemiştir. Ve Amasya valiliğine de Sinop Emiri olan Pervane beyzade Mühziptin Bey tayin edilmiştir. Kutluk Şah Anadolu’daki bu başarı üzerine Anadolu Türklerine muavenet ettiklerinden dolayı Mısır Türkleri üzerine hücum etmiş, fakat orda fena halde mağlup olmuştur. Bu mağlubiyeti duyan Türkmen Beyleri İlhanlı hükümetine içerledikten sonra hapiste olan Mesut Han’ın biraderi Alâeddin Keykubat’ı destekleyerek istiklallerini ilan etmek istemişler ve bir cemiyet-i ihtilaliye teşkil ederek Alâeddin Keykubat’ın istiklalini ilan etmişlerdir. Bu cemiyetin teşekkülü esnasında kendilerine mühim bir yardımı dokunan Tatar ümerası da Moğol hükümetine isyan etmiş oluyordu. Gazan Han, bunlara fazla hiddet ederek Anadolu’ya gelmiş ve Tatar Emirini halkın gözünden düşürmek için Alâeddin Keykubat’ın aleyhine çalışmakla itham ederek istila hareketini geçerli göstermeye çalışmıştır. Sonunda yapılan bir suikast neticesinde, gerek Türkmen emiri, gerek Alâeddin Keykubat katledilmişlerdir. Gazan Han’ın bu ikinci sultanı dahi azl ve katlederek Selçuklu saltanatını ortadan kaldırması Türkmenleri çok üzmüş ve beylerin istiklallerini ilan eylemelerine bahis olmuştur (Yaman, 8 Kanun-ı Evvel 1930: 2).”

Bu dönemde İlhanlı Hükümdarı Gazan Han İslamiyet’i kabul etmişti. Bu durum Anadolu’daki Müslümanların muhabbetini çekmiş ve Anadolu Türkleri Gazan Han’a iltica etmişlerdir. Gazan Han da Selçuklu Saltanatını tamamıyla ortadan kaldırmış ve Anadolu’yu dörde bölerek doğrudan yönetmiştir. Bu sırada Rum Eyaleti mıntıkası olan Kastamonu ve Sinop havalisi de dâhil Kızılırmak havzasının da bulunduğu sahayı Amasya Valiliği olarak belirlemiş ve Valiliği de Muhittin Bey’i tayin etmiştir. Gazan Han daha sonra ise Anadolu’yu ikiye ayırarak, Kızılırmak’ı Batısını Alaattin Keykubat’a doğusunu da Gıyasettin Mesut’a vermiştir. Bu şekilde Kastamonu yine Amasya Hükümdarı Mesut’un idaresine geçmiştir. Mesut’un Anadolu’da tekrar bağımsız bir padişahlık kurması Gazan Han’ı kızdırmış ve gönderdiği ordu Mesut’u yenerek esir etmiş ve Anadolu tekrar İlhanlılar tarafından istila edilmiştir. Ancak İlhanlıların Mısır Türklerine mağlup olmaları üzerine Türkmen Beyleri Alaattin Keykubat’ı sultan ilan etmişlerdir. Gazan Han bu duruma yine hiddetlenmiş, neticede Alaattin Keykubat katledilmiş ve Selçuklu saltanatı ortadan kaldırılmıştır. Bu durum Türkmenleri derinden etkilemiştir.

“Bu suretle Kastamonu’da Devlet Şah Beyzade İbrahim Bey, Tire’de Aydın Bey, Manisa’da Saruhan, Muğla’da Menteşe, Silifke’de Karaman, Kütahya’da Kerimiyanzade, Alışir, Isparta’da Hamit, Antalya’da Teke Beyleri ilan-ı istiklal

eylemişlerdir. Hatta Söğüt kasabasında da Osmanlı Hükümeti’nin kurucusu Ertuğrul beyzade Osman Bey kendi namına hutbe-i istiklal okutmuştur. Devlet Şah oğullarının Kastamonu’da istiklaliyetlerini ilan etmeleri şu suretle vaki olmuştu: Amasya valisi Muhzipdin Mesut Bey, Gazan Han’ın Mısır seferinde Amasya Eyaleti Nazırı ile beraber harbe gidince Amasya Eyaleti, Tatar askerinden boşalmış ve her türlü harekâta müsait bir hale gelmişti. Bu müsait ahvalden istifa etmeye çalışan Devlet Şahzade Gıyasettin İbrahim Bey bin Süleyman, öteden beri Sinop livasında bulunan ve bütün Kastamonu Vilayetinde ceddinin ve pederinin fethinden dolayı biraderi İsmail Bey ile ittifak etmiş, ilk olarak Sinop daha sonra Kastamonu ve havalisini zapt ve istila etmiştir. Bu esnada Tutuş oğlu Şemsettin Timur Bey Kastamonu’da vali bulunuyordu. İbrahim Bey Kastamonu’yu istila ve diğer ümera gibi istiklalini ilan eylemişti. Bu olay 699 senesi evveline tesadüf etmektedir. Amasya Eyaleti Valisi Muhziptin Mesut Bey, 699 senesi Cemaziyülevvelinde Mısır harbinden Amasya’ya avdet edince, Devlet Şahzade biraderlerinin Kızılırmak’ın kuzeyini tamamen istila etmiş olduklarını gördü. Muhziptin Mesut son derece zalim ve o nispette haris-i şöhrete sahipti. Mevkiini ve ikbalini muhafaza için Devlet Şahzadelerle harbi zaruri gördü ve derhal askerlerini toplayıp harekete geçti.

Fakat gururu ve fücuru yüzünden ne Tatarlardan ve ne de Türklerden asla bir muavenet temin edememiştir. Nihayet 699 Cemaziyülahiresinde Sinop civarında vukua gelen kanlı muharebede Muhziptin Mesut bin Pervane, Mehmet bin Pervane Süleyman maktul oldu. Bu suretle İbrahim ve İsmail Beyler mevkilerini sağlamlaştırmış oldular.

Devlet Şah oğlu Gıyasettin İbrahim Bey bu başarısı üzerine bölgede nüfuzunu eline alarak Kastamonu ve Ankara vilayetlerini idaresi altına aldı. Hatta Bafra Kasabasını da alıp Amasya Eyaletini de tehdit etmeye başlamıştı. Ayrıca Mahmut Gazan Han’a karşı da direnişçi bir meslek takip ediyordu. Mısır muharebeleriyle meşgul olan Gazan Han da bunun harekâtına karşı durmak mecburiyetinde bulunuyordu. Gazan Han, İbrahim Devlet Şah’ın bağımsızlığını onaylayacak olursa Mısır Hükümetinin Anadolu ümerasını daire-i ittifakına alacağını, esasen zülüm ve işkencelerinden dolayı kendisini sevmeyen Türkmenlerin daha ziyade husumetini celp edeceğini düşünüyordu. Bu suretle İlhanlı Hükümetinin Anadolu’da tesirini azaltacağını takdir ediyordu. II. Sultan Gıyasettin Mesut 704 senesinde meflûç bir halde Amasya’da ölmüştü. Bu esnada beylerin taht-ı istiklalinde bulunan memalik müstesna olmak üzere Selçuklu memleketleri, Anadolu, Amed, Rum, Karaman, Kastamonu adlarıyla beş eyalete taksim edilmiştir. Karaman’a Bedrettin Mahmut, Kastamonu’ya Devlet Şah oğlu Gıyasettin İsmail Beyler müstakil hükümdar oldular. Anadolu, Amed, Rum Eyaletleri ve doğrudan İlhanlı idaresine intikal etti (Talat Mümtaz, 11 Kanun-ı Evvel 1930: 2).”

Talat Mümtaz bu nüshada Anadolu Selçuklu Beylikleri döneminden bahsederek, özellikle Devlet Şah oğullarının Kastamonu’da bağımsızlıklarını ilan etmeleri üzerinde durmuştur. Devlet Şah Oğullarının bağımsızlık kazanmalarında 699’da Sinop yakınlarında meydana gelen muharebe önemlidir. Burada kazanılan zafer,

Gıyasettin İbrahim Bey’in Kastamonu ve Ankara’nın yönetimini elde etmesini sağlamıştır. Bu dönemde meydana gelen önemli bir hadise de Sultan II. Gıyasettin Mesut’un 704’te ölümü ve Selçuklu ülkesinin beş eyalete taksim edilmesi olmuştur. Kastamonu’ya Gıyasettin İsmail Bey, Karaman’a Bedrettin Mahmut hâkim olurken, Anadolu, Amed ve Rum Eyaletleri doğrudan İlhanlı yönetimine geçmiştir.

“Eyaletlerin her birine bir nazır tayin olunduğu esnada, sabık Amasya Nazırı (İşbu Ganoyin) kemakân Anadolu Nazırı bulunuyordu. Bu esnada (Tutuş oğullarından) (Hüsrev Şahzade) (Gıyasettin Mahmut) (Şehabettin Ahmet) ve (Kaplan Bey zade) (Seracettin Umur) ve (Melik Arslan beyzade) (Şemseddin Timur) (Bedrettin Mahmut) beyleri de taht-ı himayesine aldı.

Takriben (707)’de Kastamonu hâkimi (Gıyasettin İsmail) vefat etmiş yerine (Tacettin Devlet Şah Bey) Kastamonu hâkimi olmuştur. Anadolu Nazırı (İşbu Ganoyin) ise Kastamonu Eyaletini daire-i nüfuzu altına almak için taht-ı himayesinde bulunan sabık Kastamonu Valisi Melikü’l- Ümera (Arslan Bey zade) (Şemseddin Timur Paşa)’yı teşvik etmeye başlamıştı. Çünkü (Timur) Paşa Gıyasettin İsmail Han’ın kerimezadesi ve sabık Kastamonu Valisi ve valizadesi olduğu münasebeti ile Kastamonu Hükûmetine iki cihetten iddia-yı hukuk ediyordu.

Bu defa kendi kuvvetine (İşbu Ganoyin) in muaveneti de inzıam etmişti. (708)’de vuku bulan muharebede Kastamonu’yu zapt ve istila etti. Kastamonu Eyaleti valiliği (İlhanlı) tahtında bulunan (Olcayto Mehmet Hüdabende Han) tarafından tasdik olundu. Bu suretle Kastamonu da (İşbu Ganoyin)’in daire-i nüfuzuna ithal edilmiş oldu. 710 senelerine doğru Anadolu’daki eyaletlerde mezhep meselesi yüzünden taraf taraf isyanlar çıkıyordu. Şiiliği meşru tamim etmek isteyen (Mehmet Olcayto Han)’a mukabil Sünni olan Türkmenler gittikçe etrafa dal budak salmıştı.

(Mehmet Olcayto Han) 60 bin kadar Tatarla (Kazancık Noyan)’ı Mısır ve Şam taraflarına göndermiş, O da Anadolu’dan geçerken birçok şehri yağma ve tahrip ederek viraneye çevirmişti. Uç beyleri bundan fena halde müteessir olmuşlar, bilhassa Karaman, Antalya, Teke Beyleri müttehit bir cephe teşkil ederek (Kazancık Noyan)’ı berbat ve perişan eylemişlerdi. Anadolu’nun garp ciheti Tatarlardan bu suretle tecrit edilince, şark tarafları da Türkmen Beylerinin mücadelesi ile Tatar zulmünden kurtarılmaya çalışılıyordu.

Bu esnada (Tutaş oğlu Gıyasettin Mahmut) amcazadesi (Bedrettin Mahmut) Devlet Şahı (Tacettin Devlet Şah) Kazancık Noyan’ın hezimetinden bilistifade, ittihat ederek zulüm ve istibdadından bıkip usandıkları Anadolu Valisini öldürdükten sonra (Gıyasettin Mesut)’un Şehzadesi bulunan ve (Gazi Çelebi) denmekle meşhur olan (Tacettin Altınbaş)’ı Selçuklu tahtına iclas etmişlerdi. Fakat bu beyler (Altınbaş)’ı Selçuklu tahtına iclas etmekle beraber (Mehmet Olcayto Han)’a da mutavaat ederek Sultanın Amasya tahtında ipkasını talep ediyorlardı.

Anadolu’da (Kazancık Noyan)’ın hezime-i kahrariyesi İlhanlı Hükümetinin nüfuzunu ortadan silecek derecede mühim bir vaziyet ihdas etmesi yüzünden ve buna sebep olan mezhep meselesinden dolayı (Mehmet Olcaytu Han) müteessir olmuştu. Hatta ne kadar Şii varsa hepsini memleketten kovarak Sünniliği kabul etmiş ve (Altunbaş)’ı da Amasya Hükümetinde ipka etmişti. Bu gürültüler esnasında (İşbu Ganoyin) tekrar Anadolu Nazırlığında bırakılmıştı. (Gazi Çelebi)’nin Amasya Hükümdarı olması üzerine ona müzahir ve muavin olan (Tutuş oğlu Gıyasettin Mahmut) ve (Devlet Şah Bey’ evvelce (İşbu Ganoyin)’in adamı olduğu için ellerinden zorla aldığı emareti (Şemsettin Timur Bey)’den tekrar almak emeline düşmüşler ve (Gıyasettin Mahmut Bey) harben Kastamonu emaretini zapt ederek (Şemsettin Timur)’u Kastamonu’dan kovmuştu. Şemsettin Bey de İlhanlı Hükümdarı (Ebu Sait Bahadır Han)’ın yaşının küçük olması dolayısıyla, tasarrufât-ı hükümeti yed-i iktidarına alan (Çoban Noyan)’ın oğlu ve Sivas Valisi bulunan (Timurtaş Bey)’in yanına kaçmıştı.

(Gıyasettin Mahmut) tekrar Kastamonu Valisi olunca Ankara Valiliğine de genç (Tacettin Devlet Şah Bey)’i tayin etmişti. Aradan bir müddet geçince Mehmet Olcayto’nun vefatından istifade ederek (İşbu Ganoyin) (Gazi Çelebi)’yi hal ederek Anadolu Hükümetinde istiklalini ilan eylemişti. Bu sıralarda (Ganoin’in) daire-i hükümeti Erzurum, Ankara, Kastamonu vilayetleriyle mülhakatından ibaret olup Ankara Valisi (Devlet Şah oğlu) (Tacettin Devlet Şah) Kastamonu Valisi (Tutuş oğlu Gıyasettin Mahmut Bey)’ler de evvelce (Ganoin) in zaman-ı nezaretinde nasp ettiği kimseler oldukları cihetiyle kendisine istiklalini ilan ettikleri sırada da itaat etmişlerdi (Talat Mümtaz, 22 Kanun-ı Eevvel 1930: 2).”

Talat Mümtaz bu son nüshada ise, Kastamonu hâkimi Gıyasettin İsmail’in vefatından itibaren meydana gelen hadiseleri ele almıştır. İsmail Bey’den sonra yerine Tacettin Devlet Şah Bey geçmiş ancak 708’de meydana gelen muharebede yenilince Kastamonu, İşbu Ganoyin’in yönetimine dâhil edilmiştir. Bu dönemde Anadolu kargaşa içindeydi ve fırsattan istifade eden Gıyasettin Mahmut Bey, elde ettiği zaferle Şemsettin Timur’u Kastamonu’dan çıkarmıştır. Gıyasettin Mahmut yeniden Kastamonu Valisi olunca, Ankara Valisiyle birlikte Anadolu Eyaletinde bağımsızlığını ilan etmiş bulunan Ganoin’e itaat etmiştir.

SONUÇ

Eğitimcilik ve idarecilik geçmişine sahip bulunan Talat Mümtaz, aynı zamanda bir tarihçidir. Kastamonu tarihi ve Türk kültürüyle ilgili birçok eseri de bulunan Talat Mümtaz, çok iyi bir folklor derlemeci ve araştırmacısıydı. Memuriyet hayatından sonra ticarete atılmış ve bu alanda da oldukça başarılı olmuştur.

Kastamonu’nun günlük yerel gazetesi Doğruluk’ta, 1930-1931 yılları arasında sıralı yazı dizisi şeklinde Kastamonu kent tarihi hakkında yazılar yazan Talat Mümtaz, bu konu hakkında diğer yerel gazetelerden farklı bir yol izlemiştir. Çünkü kent tarihi konusunu ele alan sadece kendisidir. Yazıları içerik olarak genel itibarıyla Kastamonu’nun, Antik Çağdan başlayan ve Osmanlı’ya kadar uzanan

tarihiyle ilgilidir. Yazılarda ara ara kopukluklar ve tarihi hatalar olsa da inceleme neticesinde bunların çoğunluğunun teknik hatalardan kaynaklandığı görülecektir. Yazıların ekserisinde kaynak göstermeyen yazar, bazı konular hakkında metin içinde kaynaklara birkaç defa atıfta bulunup konuyu kapatmıştır ki bu yönüyle eleştiriye açıktır. Fakat bunu da dönemin teknik eksikliklerinde aramak daha uygun olacaktır.

Yazıları dil yönünden değerlendirecek olursak, ağır süslü bir anlatım yoktur. O dönemde okuma yazma bilenlerin ve biraz tarihi altyapıya sahip olanların kolayca anlayabileceği bir üslup kullanmıştır. Aslında yazıları, dil ve muhteva yönünden eleştirmek isteyenlere verilecek en güzel cevap; harf inkılabından sadece iki yıl sonra, kırsal bir bölgede çıkan herhangi bir yerel gazetede Latin Harfleri esas alınarak bir tarih yazmak elbette ki hem yazan için hem de teknik altyapı bakımından kolay olmayacağıdır. Bu bağlamda, herhangi birisinin, herhangi bir yerde, kültür adına bir şeyler yapmaya çalışması, Türk milletinin aydınlanmasına katkıda bulunması, elbette ki büyük bir iştir.

KAYNAKÇA

- Ak, Mahmut (2006), *TDV. İA*, “İbrahim Hamdi” maddesi, C. 21, İstanbul, s. 314-316.
- Akyıldız, Ali (2006), *TDV. İA*, “Osmanlılar” maddesi, C. 33, İstanbul, s. 506-509.
- Çelebi, Ercan(2014), “Milli Mücadelede Kastamonu”, *CTAD*, Yıl: 10, Sayı: 19, Bahar, s. 105-117.
- Dede-torun “Talat Mümtaz”lardan Sepetçiöğlü’na, Müzikten Kastamonuspor’a, Ticaretten Dernekçiliğe, Yeni Kastamonu. Com, 20 Şubat Pazartesi, Yıl: 13, S. 4963.
- Demircioğlu, Aziz (1973), *100 Yıllık Kastamonu Basını (1872-1972)*, Kastamonu.
- Ertaş, M. Yaşar (2015); “Osmanlı Seferlerinde Olağandışı Bir Kışlak: Kastamonu”, *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi OTAM*, 18, 137-149.
- Eyupgiller, Kutgün ve Topçubaşı, Mine (2008), “Kastamonu’da 19. Yüzyıl Ticaret Yapıları”, *METU JFA*, 2008/2 (25,2) 1-20.
- Işık, İhsan (2007), *Türkiye Edebiyatçıları ve Kültür Adamları Ansiklopedisi*, Elvan Yayınları, C. 9, s. 3808.
- İbret, Ünal; Aydınözü Duran ve Uğurlu Mustafa (2015), “Kastamonu Şehrinde Kültür ve İnanç Turizmi”, *Marmara Coğrafya Dergisi*, Sayı:32, Temmuz.
- Küçük, Nail (2014), *Kastamonu Gezi Rehberi*, Amaç Matbaası, İstanbul.
- Milliyet Gazetesi (28. 04. 1975), s. 5.

- Özkaya, Yücel (2006), TDV. İA, “Mütesellim” maddesi, C. 32, İstanbul, s. 203-204.
- Şahin, Burhan (2009), “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Kastamonu Nüfusu”, *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi*, S.17, Temmuz-Ağustos, s. 1-10.
- Talat Mümtaz (10 Teşrin-i Sani 1930), “Kastamonu’nun Ahvâli Tarihiyesi”, *Doğruluk*, Sene: 1, Numara: 19, s. 2.
- Talat Mümtaz (11 Kanun-ı Evvel 1930), “Kastamonu’nun Ahvâli Tarihiyesi”, *Doğruluk*, Sene: 1, Numara: 26, s. 2.
- Talat Mümtaz (13 Teşrin-i Sani 1930), “Kastamonu’nun Ahvâli Tarihiyesi”, *Doğruluk*, Sene: 1, Numara: 21, s. 2.
- Talat Mümtaz (22 Kanun-ı evvel 1930), “Kastamonu’nun Ahvâli Tarihiyesi”, *Doğruluk*, Sene: 1, Numara: 29, s. 2.
- Talat Mümtaz (23 Teşrin-i Evvel 1930), “Kastamonu’nun Ahvâli Tarihiyesi”, *Doğruluk*, Sene: 1, Numara: 15. s. 2.
- Talat Mümtaz (27 Teşrin-i Evvel 1930), “Kastamonu’nun Ahvâli Tarihiyesi”, *Doğruluk*, Sene: 1, Numara: 17, s. 2.
- Talat Mümtaz (27 Teşrin-i Sani 1930), “Kastamonu’nun Ahvâli Tarihiyesi”, *Doğruluk*, Sene: 1, Numara: 22, s. 2.
- Talat Mümtaz (4 Kanun-ı Evvel 1930), “Kastamonu’nun Ahvâli Tarihiyesi”, *Doğruluk*, Sene: 1, Numara: 24, s. 2.
- Talat Mümtaz (6 Teşrin-i Sani 1930), “Kastamonu’nun Ahvâli Tarihiyesi”, *Doğruluk*, Sene: 1, Numara: 18, s. 2.
- Talat Mümtaz (8 Kanun-ı Evvel 1930), “Kastamonu’nun Ahvâli Tarihiyesi”, *Doğruluk*, Sene: 1, Numara: 25, s. 2.
- Tan, Nail (1975), “Talat Mümtaz Yaman”, *Türk Folkloru Araştırmaları Yıllığı*, Ankara Üniversitesi Basımevi, s. 207-208.
- Tan, Nail (2005), “Kastamonulu Âşık Kemali Bibliyografyası”, *Kültür Evreni*, Sayı: 23, s. 52-58.
- Tan, Nail ve Tan, Özdemir (2004), *Gurur Kaynağımız Kastamonulular II*, BRC Basım, Ankara.
- Yakupoğlu, Cevdet (2008), “Selçuklu ve Beylikler Dönemi Kastamonu Yer Adları: Meyve İle İlgili Olanlar” *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Cilt/Volume XXIII, Sayı/Number 2, Aralık/December 2008, s. 159-184.
- Yaman, Talat Mümtaz (1935), *Kastamonu Tarihi I* “XV. asrın sonlarına kadar” , Ahmet İhsan Matbaası.

Yaman, Talat Mümtaz (1935), *Âşık Kemali, Hayatı ve Eserleri*, Vilayet Matbaası, Kastamonu.

Yılmaz, M. Serhat (2016), “Açıksöz Gazetesinde Yazı Yazan Önemli Şahsiyetler”, *Milli Mücadelenin Anadolu’daki Basın Bayraktarı Hüsnü Açıksöz, 1896-1939*, Yayına Hazırlayan, Basın İlan Kurumu Genel Müdürlüğü, I. Baskı, İstanbul.

Yücel, Yaşar, *Anadolu Beylikleri Hakkında Araştırmalar I*, TTK, Ankara 1991.

Güncel Gelişmeler Işığında Türkiye’de Toplum Destekli Polislik*

İbrahim ARAP

Doç. Dr.

Dokuz Eylül Üniversitesi, İİBF, Kamu Yönetimi Bölümü, İzmir-Türkiye

OCRCID: 0000-0001-5890-5927

ibrahim.arap@deu.edu.tr

Öz

Küreselleşme sürecinde devlet ve kamu yönetimindeki değişim devletin temel işlevlerinden birisi olan güvenliğin sağlanmasında da yansımalarını bulmaktadır. Dünyadaki gelişmelere koşut olarak, Türkiye’de güvenliğin sağlanması yeni gelişmelerden etkilenmektedir. Bu çalışmada 1980’li yıllarda başlayan kamu yönetimindeki yeniden yapılanma sürecinin Türkiye’de Emniyet Örgütüne ve güvenlik hizmetine nasıl yansıdığı yeni bir polislik stratejisi olan Toplum Destekli Polislik (TDP) bağlamında incelenmektedir. Çalışmada ilk olarak TDP modeli kavramsal olarak açıklanmış ve daha sonra Türkiye uygulamasına yer verilmiştir. TDP, Emniyet Örgütündeki yeniden yapılanmanın önemli unsurlarından birisidir. 2009 yılı içerisinde 81 ilde uygulanmasına başlanan TDP projesinin zaman içerisinde güvenlik hizmetlerinin yerine getirilmesinde temel polislik stratejisi olması olasıdır. Bununla birlikte, 2009-2017 yılları arasındaki gelişmeler bu olasılığı teyit etmemektedir.

Anahtar Sözcükler: Yönetişim, Güvenlik Yönetişimi, Emniyet Genel Müdürlüğünde Yeniden Yapılanma, Toplum Destekli Polislik.

---

* Bu çalışma Prof. Dr. Yeşim E. Şahin yönetiminde 2009 yılında hazırlanan “Kamu Yönetiminde Yeniden Yapılanma Bağlamında Devletin Temel İşlevlerinden Olan Güvenlik Hizmetlerindeki Dönüşüm” başlıklı doktora tezinin belirli bölümlerinin gözden geçirilmiş ve 2009-2017 yılları arasındaki gelişmelerle güncellenmiş biçimindedir.

Community Policing In The Light Of Recent Developments In Turkey

Abstract

State and its administrative structure has underwent a major transformation during the globalisation process. As a result, this transformation has effected policing which is among the essential functions of the state. Turkey, like many countries, has been under the influence of these developments. This study aims to analyse the transformation of policing as part of the restructuring of the Turkish Public Administration. Community Policing is one of the important elements in restructuring the General Directorate of Security. It is likely that Community Policing which has been introduced in 81 provinces in 2009 would be the basic strategy of policing in the future. However, recent developments between 2009-2017 have not confirmed this possibility

Keywords: Governance, Security Governance, Restructuring the General Directorate of Security, Community Policing.

GİRİŞ

Devletin temel işlevlerinden birisi olan güvenliği sağlamak, tarihsel olarak birbirinden farklı yöntemlerle yerine getirilmekle birlikte devlet var olduğundan bu yana süregelen bir olgudur. Modern devletle birlikte sanayi devrimini takip eden süreçte güvenlik profesyonelleşmiş bir kamusal örgüt tarafından yerine getirilmeye başlanmıştır. Güvenlik kavramının modern devletin toplumu yönetme, yönlendirme ve denetlemesi bakımından da büyük önemi bulunmaktadır. Weber’in tanımlamasıyla fiziksel şiddetin meşru kullanımını başarıyla tekelinde bulunduran modern devlet,¹ güvenlik adına “istisnai önlemler”i haklı gösterebilmektedir. Devletin, “zor kullanma”yı da kapsayan güvenliği sağlama işlevi, özellikle modern devletle birlikte bir kamu hizmeti niteliği de kazanmıştır. Yurttaşların güvenliğini sağlamak devletin topluma sunmak zorunda olduğu temel bir kamu hizmeti haline gelmiştir.

Küreselleşme sürecinde devletin yeniden yapılandırılması güvenlik kurumlarını da etkilemektedir. Devletin kolluk güçleri tarafından, kamu yararına dönük bir kamu hizmeti olarak sunulan güvenlik hizmeti günümüzde ticarileşmekte, özel sektörün kâr sağladığı bir alan haline gelmektedir. Modern devletin güvenliği sağlamada tekel olma özelliği aşınmakta, polisin yanı sıra gönüllü ve özel güvenlik devreye girmektedir. Düzenleyici devlet ve Yeni Kamu İşletmeciliği anlayışı doğrultusunda gerçekleştirilen yeniden yapılanma sürecinin dünya ölçeğinde polis örgütlerindeki etkisi özel güvenlik, yerelleşme, sivilleşme, gönüllü güvenlik gibi unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Yeniden yapılanma süreci bir bütün olarak çözümlendiğinde geri dönüşler içerse de bir kamu hizmeti olarak güvenlik hizmetinin özelleştirilmesi ve gönüllülere devredilmesi doğrultusunda bir eğilim olduğu, en azından kamu güvenlik örgütlerinin iş yapış biçimlerinde özel sektörün iş-eylem biçimlerini benimseme eğilimleri görülmektedir.

Bu çalışma modern devletin temel işlevlerinden biri olan güvenlik hizmetinde meydana gelen değişimin Türkiye’ye yansımalarını ve etkilerini Toplum Destekli Polislik (TDP) bağlamında incelemeyi amaçlamaktadır. Güvenlik alanındaki dönüşümün yönü ve nedenlerinin anlaşılması devletin demokratikleşmesi ve kamu yararına yönelik nasıl bir tutum ve davranış belirleyeceğinin anlaşılması bakımından önem taşımaktadır. Küresel ve ulusal ölçekte uygulanan ve gönüllü polislik uygulamasını da içeren Toplum Destekli Polislik (TDP) modeli Türkiye’de içsel etkenlerin yanı sıra Avrupa Birliği’nin ve diğer Batılı polis örgütlerinin etkisiyle yaşama geçirilmiştir. Bir boyutu yumuşak polislik stratejisi olan TDP’nin diğer boyutu güvenlik yönetiminden “güvenlik yönetimi”ne geçiştir. Çalışmada TDP stratejisinin güvenlik hizmetine etkileri, Emniyet Örgütünde yarattığı değişim, güvenliği sağlamada ve toplumu yönetip denetlemede kullandığı pratikler, TDP’nin kamu yararına dönük bir işlevsellik kazanıp kazanamayacağı sorgulanmaktadır. Çalışma kapsamında literatür incelemesinin yanı sıra 2008-2017 yılları arasında

---

¹ Max Weber, *Sosyoloji Yazıları* (Çev. T. Parla), İstanbul, İletişim, 1998.

otuzu aşkın çeşitli rütbelerde ve farklı birimlerdeki Emniyet Örgütü personeli ile yapılandırılmamış görüşmeler yapılmıştır.

TOPLUM DESTEKLİ POLİSLİĞİN KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ

Polislik görevinin özel bir devlet kurumu tarafından yapılır oluşu, modern döneminin bir ürünüdür. Tarihsel olarak bakıldığında, bugün polisin görevi sayılan görevlerin bir kısmı toplumun tüm bireyleri tarafından doğal görev ve bir toplum üyesi olmanın gereği olarak yapılırdı.² Modern polis örgütünün kurulmasıyla birlikte devletin görevi olarak düşünülmeyen bazı görevler polis tarafından yerine getirilmeye başlanmış, halk zamanla polislik işinden soyutlanmıştır.³ Günümüzde polisin halkın güvenlik endişelerini gidermede yeterli olmadığı ya da bu amaçla sağlanacak hizmetlerin bütününe polis tarafından yerine getirilmesinin gerekli olmadığı biçiminde bir görüş vardır. Bu görüşe göre, halkın güvenlik endişelerini giderecek biçimde hizmetler çeşitlenmelidir. Özel güvenlik kullanılmalı, toplum destekli projeler üretilmeli ve gönüllü polis (special constables) uygulaması yaygınlaştırılmalıdır.⁴ Ayrıca, rütbe ve hiyerarşiye dayanan geleneksel polislik anlayışının yeni güvenlik anlayışı ile uyumlu olmadığı, emir-komutanın yerleşmesi gerektiği belirtilmektedir. Yurttaş müşteri gibi davranılmalı, suç ve tutuklama istatistikleri yerine kamuoyunun düşüncesine dayanan performans ölçümü yapılmalı ve polisin olumsuz davranışlarına ilişkin sivil denetim artırılmalıdır.⁵

Polisin toplumsal meşruiyetinin sağlanmasında suç önleme çalışmaları önemli bir araçtır. Suç önleme çalışmalarında polisin gerek imaj, gerek performans olarak kendisinden bekleneni veremediği durumlarda halktan gelen desteği kaybetmesi söz konusudur.⁶ 1960’lı yıllarda polisin salt suç ve suçla mücadeleye yönelmesinin polis-halk ilişkilerini zayıflattığı fark edilmiştir.⁷ Polise ve polis uygulamalarına duyulan güven erozyonu 1980’lerde sürmüştür.⁸ Klasik polislik anlayışının yetersizliğinin ortaya çıkması siyasetçileri ve polisi yeni arayışlara yöneltmiştir. Polisin performansı geliştirmek için bulunan çözümlerden birisi de, 1970’li yıllardan itibaren uygulanmaya başlanan ve 1980’li yıllarda popüler olan⁹ TDP’dir.

---

² Polis Sorunu ve Pol-Der Olayı, *Birikim*, Sayı: 46-47, 1978, s. 96-97.

³ Ferdan Ergut, “Polis Çalışmaları İçin Kavramsal Bir Çerçeve”, *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt: 34, Sayı: 1, 2001, s. 62.

⁴ Stephen Savage, “Tackling Tradition: Reform And Modernization Of The British Police”, *Contemporary Politics*, Vol: 9, No:2, 2003, s. 182.

⁵ David Bayley, ve Shearing, Clifford, “The Future of Policing”, *Law & Society Review*, Vol: 30, No: 3, 1996, s. 591.

⁶ Ferdan Ergut, “Polis Çalışmaları İçin Kavramsal Bir Çerçeve”, *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt: 34, Sayı: 1, 2001, s. 66.

⁷ James Doig, , “Polis Sorunları, Öneriler ve Yeniden Düzenleme Stratejileri”, *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 4, 1970, s. 63.

⁸ Robert Reiner, “Policing a Postmodern Society”, *The Modern Law Review*, Vol: 55, No: 6, 1992, s. 764.

⁹ David Bayley, *Gelecek İçin Polis*, Ankara, EGM Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı, 2006.

Herkesin hakkında konuşmasına rağmen anlamı üzerinde çok az uzlaşma vardır.¹⁰ Tek bir tanımı bulunmayan TDP, polisle topluluk üyelerinin birlikte çalışmalarını¹¹ ve toplumun kamu güvenliğinin sağlanmasında daha aktif rol almasını içeren¹² bir yaklaşımdır.

TDP çok yönlü ve kimi zaman birbiri ile çelişkili bir ele alış getirmektedir. Bir yönüyle polisin meşruiyetini pekiştirmek için ihtiyaç duyduğu sivil bağlantıları¹³ elde etmesini sağlarken, diğer yönüyle polislik aleyhine gelişmeler içermektedir. Bir yönüyle polis örgütlerinde kaynak tasarrufu sağlama potansiyeli varken, diğer yönüyle ek kaynaklar gerektirmektedir. TDP’nin felsefesi, toplumun katılımı olmaksızın polisin suçları önleme ve soruşturmada başarılı olamayacağı anlayışına dayanır. Bu nedenle, polis toplulukları güvenlik hizmetlerinin pasif tüketicisi konumundan çıkartıp kamu güvenliğinin sağlanmasında polise katkıda bulunan aktif ortak durumuna getirmelidir.¹⁴

TDP’nin isim babası İngiltere’de emniyet müdürlüğü yapmış olan John Alderson’dur. Ancak Alderson’un ana fikrinin orijinal olmadığını, bu düşüncelerin modern polisliğin kurucusu Robert Peel’e kadar gittiğini de belirtmek gerekir.¹⁵ Peel (1788-1850) polisin görevini yerine getirebilmesi için, halkın saygısının kazanılması ve halkın işbirliğinin sağlanması, halkla ilişki kurulması gerektiğini belirtmektedir. Bu işbirliğinin düzeyi fiziksel güç kullanımını da azaltacaktır. En ünlü ilkesi, Polis halktır, halk polistir (The police are the public and the public are the police).¹⁶

Yıllar içinde TDP uygulamaları çeşitlenmiş, farklı uygulama programları ortaya çıkmıştır.¹⁷ Günümüzde TDP terminoloji altında yürütülen polislik proje ve programları çok çeşitli ve neredeyse “sınır tanımaz” durumdadır.¹⁸ Bu kapsamda şu uygulamalar sayılabilir; yaya devriye hizmetleri, çevresel düzenlemeler yoluyla (kamera, aydınlatma, uygun yerleşim yerleri oluşturulması vb.) suçların önlenmesi,

---

¹⁰ Jeremo Skolnick, ve Bayley, David, “Theme and Variation in Community Policing”, *Crime and Justice*, Vol: 10, 1988, s.4.

¹¹ Tülin İçli, “Toplum Destekli Polislik Amaçları ve Etkinliği”, *Polis Dergisi*, Sayı: 42, 2004, s. 125.

¹² Jeremo Skolnick, ve Bayley, David, “Theme and Variation in Community Policing”, *Crime and Justice*, Vol: 10, 1988, s. 4-5.

¹³ Tanıl Bora, *Medeniyet Kaybı*, İstanbul, Birikim, 2006, s. 216.

¹⁴ David Bayley, ve Shearing, Clifford, “The Future of Policing”, *Law & Society Review*, Vol: 30, No: 3, 1996, s. 588.

¹⁵ Cox ve Fitzgerald’dan aktaran, Bertus R. Ferreira, *The Use And Effectiveness Of Community Policing In A Democracy, Policing In Central and Eastern Europe: Comparing Firsthand Knowledge with Experience from the West* içinde, Ed. Milan Pagon. 1996, <https://www.ncjrs.gov/policing/use139.htm>.

¹⁶ Larry Plummer, “Community Policing: Thriving Because It Works”, *Police Quarterly*. Vol: 2, No: 1, 1999, ss. 96-97.

¹⁷ Jeremo Skolnick, ve Bayley, David, “Theme and Variation in Community Policing”, *Crime and Justice*, Vol: 10, 1988, s.4.

¹⁸ EGMADB (Emniyet Genel Müdürlüğü Asayiş Dairesi Başkanlığı), *Toplum Destekli Polislik: Hizmet Standardı ve Kılavuz Belgeleri*, Ankara, EGMADB, 2007, s. 8.

okul ziyaretleri, halkla toplantılar, danışma kurulları, mahalle (komşuluk) gözetleme sistemi-gönüllü güvenlik, özel güvenlik, polisin çeşitli sosyo-kültürel etkinlikler yapması.

Skolnick ve Bayley kamuya karşı hesap verebilirliğinin artmasını, emir-komuta zincirinin yerleşmesini ve idari hizmetlerde sivil personel çalıştırmayı aşan sivilleşmeleri TDP uygulamaları arasında saymakta ve her yeniliği TDP olarak nitelendirmenin kavramının içini boşalttığını belirtmektedir.¹⁹ TDP uygulama programları arasında özel güvenlik de sayılmaktadır. Gleizal ve diğerlerine göre²⁰ TDP modeli; “büyük...yapılardan kaçınıp gönüllülüğü teşvik ederek faydalananlara en az masrafla en iyi hizmeti sunmayı gerektiren yeni bir kamu çalışması vizyonuna uygun düşer.” Polis ile kamu ve özel örgütlerin ve diğer sosyal aktörlerin ortaklığı üzerinde durur. Gönüllü polislik ve özel güvenlik gibi unsurları içerir.

TDP modelinin uygulanmasında ülkeden ülkeye ve ülke içinde bölgeden bölgeye farklı “yöntemler ve araçlar” kullanılmakta, uygulamalar arasında farklılıklar olabilmektedir. TDP, bir örgütteki tüm görevliler tarafından yapılabilmekte ya da uzman bir birime verilebilmektedir. Mevcut birimlere ya da bu amaçla özel olarak oluşturulacak bir birime verilebilmektedir. Toplum destekli (TD) polisler, devriye polislerine koşut olarak, mıntikalara dağıtılacağı gibi, bölgeler üzerinde çalışan gruplar halinde oluşturulabilmekte ya da merkeze konuşlandırılabilir. Yaya olarak, bisikletle ya da motorize olarak görev yapabilmektedirler. Ofiste, karakolda ya da aracında görev yapılabilmektedir. Bazı ülkelerde TDP çalışmalarına halkın katılımı mümkünken (polis karakol kadrolarında sivillerin çalışması, sivil telsizli devriyeler vb.) bazı yerlerde TD polisler yalnız çalışmaktadır.²¹ Genel olarak değerlendirildiğinde TDP’yi yerel taleplere odaklanan bir polislik yaklaşımı olarak değerlendirmek mümkündür.²²

TDP stratejisi ile “tepkici” polislik anlayışı yerine “önleyici” polisliğin önem kazandığı, önleyici polisliğin başarılabilmesi için de “halkın katılımı” kavramının öne çıktığı söylenebilir. Halkın katılımını sağlamak için polisin güç kullanma özelliğinin geri plana itilmesi önemli bir stratejidir. Önleyici hizmetlerin geliştirilmesi sadece suçu önlemek açısından değil ayrıca yurttaşlara hizmet açısından da önemlidir. Ancak bu konuda görev salt polislerin değildir. Tıpkı modern polis örgütü ortaya çıkıncaya kadar polislik işine herkesin katkıda

---

¹⁹ Jeremo Skolnick, ve Bayley, David, “Theme and Variation in Community Policing”, *Crime and Justice*, Vol:10, 1988, s.1, 5.

²⁰ Gleizal, Jean-Jacques, Domenach, Jacqueline G. ve Journes, Claude, *Batı Demokrasilerinde Polis*, Ankara, Temiz, 2000, s. 341-343.

²¹ David Bayley, *Gelecek İçin Polis*, Ankara: EGM Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı, 2006, s. 110.

²² EGMADB (Emniyet Genel Müdürlüğü Asayiş Dairesi Başkanlığı), *Toplum Destekli Polislik: Hizmet Standardı ve Kılavuz Belgeleri*, Ankara, EGMADB, 2007, s. 9.

bulunması gibi, bu konuda da herkesin gönüllü katkısının alınması gereklidir.²³ Halkın katılımı bağlamında, halkın polise olan en büyük yardımı tanıklık ve ihbardır.²⁴ Polis hizmetlerinde halkın katılımının diğer unsurları; yurttaşların planlama ve operasyonlarda polise yardımcı olması, polisin suç önleme kampanyalarına destek sağlanması biçiminde olabilmektedir. Batı’da halkın güvenlik hizmetlerine katılımı il polis yöneticisini belirlemesine kadar varmaktadır. Halkın güvenlik hizmetlerine katılımı her ülke polis örgütünün istediği bir durumdur.²⁵

Geleri, polis-halk işbirliğinin sağlanmasında özel sektörün sürece dahil edilmesinin önemine dikkat çekmekte ve halkın temsilcilerinin polisiye konularda ve sorunlarda bilgi sahibi olması gerekliliğini vurgulamaktadır.²⁶ Önleyici polislik uygulamalarının başarısı için yurttaşlar suç önleme konusunda bilgilendirilmeli ve eğitilmelidir. Verilen desteğin “gönüllü” olması da önemlidir.²⁷

Polis örgütleri, suç önleme performanslarını geliştirmek için oluşturdukları stratejilerini toplumla paylaşmak ve bunları tartışmaya açmak amacıyla düzenli toplantılar yapıp, meclisler oluşturabilir. Danışma amaçlı olan bu meclisler polise yerel sorunlar ve ihtiyaçlar hakkında önerilerde bulunur. Halk şikayetlerini bürokrasi engelinden uzakta polisle yüz yüze tartışır. Bu toplantılar polise suç konusunda halkı eğitmek için fırsat verir ve suçla mücadelede halkla işbirliği yapılmasına olanak sağlar. Halkla yapılan toplantılar polisin performansı hakkında polise geri bildirim de sağlar. Uygulamada danışma meclislerinin bileşimi ve sayısı ülkeden ülkeye, aynı ülkede polis örgütünden polis örgütüne değişebilmektedir. Örneğin Avustralya New South Wales’da tüm polis karakollarında toplum danışma komiteleri oluşturulmuştur. Japonya’da aynı görevi polis noktaları yapmaktadır.²⁸

Güvenliğin sağlanmasına ilişkin kamu örgütlerinin, özel sektörün ve gönüllülerin katkılarının ideal bileşimi uzun süredir gündemde olan bir konudur. 1970’lerin sonu ile 1980’lerin başlarında güvenliğin sağlanmasında daha çok gönüllü yurttaşların ve özel güvenliğin kullanılması moda olmaya başlamıştır. Ancak güvenliğin ağırlıklı olarak özel kesimin finansal kaynaklarıyla sağlanması yoksul kesimler açısından dezavantaj yaratacaktır.²⁹

Apan’a göre, toplumu kamu güvenliğini artırmaya katılımda bulunmak için teşvik etmenin en etkili yollarından biri, sorun çözücü ve diğer kamu işlerine yardımcı

---

²³ Robert Reiner, “Polis, Sınıf ve Siyasa”, *Birikim*, Sayı: 46-47, 1978, s. 108.

²⁴ Herman Goldstein, “Kentsel Bazı Sorunlar ve Polis”, *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 4, 1970, s.90.

²⁵ Aytekin Geleri, *Önleyici Polislik*, Ankara, Seçkin, 2003,s. 75.

²⁶ Aytekin Geleri, *Önleyici Polislik*, Ankara, Seçkin, 2003,s. 53.

²⁷ Aytekin Geleri, *Önleyici Polislik*, Ankara, Seçkin, 2003,s. 29.

²⁸ David Bayley, *Gelecek İçin Polis*, Ankara, EGM Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı, 2006, s.113-123.

²⁹ Lawrence Sherman, “Policing Communities: What Works?”, *Crime and Justice*. Vol.8, 1986, s.352.

olabilecek TDP’yi oluşturmaktır.³⁰ Ancak TDP’yi oluşturmak kolay değildir. Toplum katılımını zorlukları yenmede başarısızlığa yol açan bir etken olarak gören bazı bürokratlar, TDP’nin “toplumsuz” da yapılabileceğini iddia etmektedir.³¹ Skolnick ve Bayley TDP’nin sıklıkla “retorik” olarak kullanılabilirdiğini belirtmektedir.³² Pek çok üst düzey emniyet görevlisi TDP hakkında konuşmakta ancak uygulamamaktadır. Bir kısmı uygulamayı denemiş ve başarılı olamamıştır. Bir kısmı uygulamış ve başarıya ulaşmıştır. Bir kısmı ise halen uygulamaya çalışmaktadır.

TDP teorik olarak polis-halk ilişkileri açısından büyük ümitler sunsa bile uygulamaların istenen sonuçları vermediği tespit edilmiştir. Uygulamada bir takım sınırlılıklarla karşılaşmaktadır. Polislerin önleyici hizmetleri gerçek polislik olarak değerlendirmedikleri ve aktif hizmet olarak gördükleri diğer birimlerde çalışmayı tercih ederek kendilerine verilen görevleri önemsemedikleri görülmektedir. Diğer bir deyimle polis alt kültürünün önleyici hizmetlere karşı direnç göstermeleri TDP anlayışının iyi bir şekilde uygulanamamasına sebep olmaktadır. Ayrıca planlama, kurumlar arasındaki koordinasyondaki eksiklikler ve uygulama da çıkan bir takım sorunlar TDP’nin başarısını olumsuz yönde etkilemektedir. TDP’nin başarılı olabilmesinin ön şartı, polis alt kültürünün değiştirilmesidir. Polis alt kültürünün değiştirilebilmesi için öncelikle nitelikli personelin mesleğe seçilmesi gerekmektedir. Yasal düzenlemeler yapıp, hizmet öncesi ve hizmet içi eğitimin geliştirilmesi gerekmektedir.³³

Polis tek başına suçların önlenmesinde yetersiz kalmaktadır. Polisin halkın gözünde meşruiyetini sürdürebilmesi hem başarılı olmasına hem de yurттаşla karşı karşıya gelmemesine bağlıdır. Maliyet açısından ise, “önleme” “tedavi”den ucuzdur. Bütün bu nedenlerden dolayı polis örgütleri yeni bir strateji olarak TDP’yi, ihtiyaçlarına göre, değişik uygulamalar biçiminde benimsemeye başlamıştır. Dünyada polis örgütleri tarafından daha etkili ve verimli olduğu gerekçesiyle yeni bir strateji olarak uygulanmaya başlanan TDP, gittikçe yaygınlaşmaktadır, ancak sonuçları konusunda netlik bulunmamaktadır. Polis örgütleri içinde dirençle karşılaşabilen bu uygulama önümüzdeki dönemde güvenlik alanında bir süre daha gündemde kalacak görünmektedir.

TÜRKİYE’DE TOPLUM DESTEKLİ POLİSLİĞİN KURULUŞU VE İÇERİĞİ

Yönetişim modelinin polis örgütlerinde uygulanması olan TDP kavramsal olarak 1990’lı yılların ikinci yarısından itibaren Emniyet Örgütünde gündeme gelmiştir.

---

³⁰ Ahmet Apan, “Toplum Destekli Polislik”, *Polis Dergisi*, S. 42, 2004, s. 14.

³¹ Ahmet Apan, “Toplum Destekli Polislik”, *Polis Dergisi*, S. 42, 2004, s. 16.

³² Jeremo Skolnick, ve Bayley, David, “Theme and Variation in Community Policing”, *Crime and Justice*, Vol.10, 1988, s.16, 35.

³³ EGMEDB (Emniyet Genel Müdürlüğü Eğitim Dairesi Başkanlığı), *Toplum Destekli Polislik: Genel Geliştirme Eğitimleri*, Ankara, EGMEDB, 2004, s.18.

Yurtdışında lisansüstü eğitim yapan ve Polis Akademisinde görevlendirilen akademisyenler TDP’yi derslerinde ve çalışmalarında gündeme getirmişlerdir. Ayrıca, Polis Dergisi’nde konuyla doğrudan ya da dolaylı ilgili yazılar çıkmaya başlamıştır. 1996 yılında Polis Dergisinin 7. sayısında yer alan “Toplum Polisliği” başlıklı çeviri yazı ilk örneklerdendir.³⁴

1990’lı yılların başından başlayarak ve özellikle 1990’ların sonlarına doğru “şeffaf karakol”, “pembe karakol”, “pembekol” söylemleri hem siyasal düzlemde, hem de Emniyet Örgütü içinde kullanılmaya başlanmış, Emniyet Örgütü yurttaşlarla ilişkilerini geliştirmek amacıyla “Huzur Toplantıları” adı altında uzun yıllar süren bir uygulama başlatmıştır.³⁵ Bu yılların Türkiye’de askeri darbenin etkilerini yavaşta olsa üzerinden atmaya başladığı zaman dilimi olması dikkat çekicidir.

“Şeffaf karakol” uygulaması, karakolların modernize edilmesi ile sınırlı, birkaç iyi örnek uygulamanın dışına çıkamayan biçimsel, imaja dönük girişimler olarak kalmış, yeni ve kalıcı bir perspektif sağlanamamıştır. Biçimsel kalsa da bu yöndeki çabaların Türkiye’nin demokratikleşmesi süreci ve AB ile bağlantısı olduğunu düşünmek yerindedir. 1987 yılında Türkiye’nin AT’ye tam üye olmak üzere başvurması sonrasında 1991 yılındaki siyasal iktidar değişikliği, 1995 yılında belirli ölçüde de olsa demokratikleştirici yönde Anayasa değişiklikleri, 1996 yılında gümrük birliği ve 1998 yılında AB’ye üyelik için belirlenmiş kriterler ışığında ilk ilerleme raporunun yayımlanmasını hatırlamak gerekir. AB ile her yakınlaşma, Emniyet Örgütünün “yumuşak” polislik için adım atması ile karşılık bulmuştur. Kuşkusuz Emniyet Örgütünün Batılı polis örgütleriyle yakın temas içinde olması AB ile uyum sürecine daha yatkın olmasını da sağlamıştır. 1999 yılında Helsinki Zirvesi sonrasında Türkiye’ye adaylık statüsünün tanınması ve mali fonların kullanılabilmesi, Emniyet Örgütünde bazı projelerin yaşama geçmesi için motivasyon sağlamıştır. Bütün bu süreç TDP için bir altyapı oluşturma dönemi olarak değerlendirilebilir.

AB Helsinki Zirvesinde Türkiye’ye adaylık statüsünün tanınması ile birlikte Türkiye ile AB arasında mevzuat ve uygulama açısından yakınlaşma, işbirliği ve etkileşim artmış buna bağlı olarak ortak projeler geliştirilmeye başlanmıştır. 1999

---

³⁴ Understanding Community Policing adlı kitabın bir bölümünün çevirisi olan yazı İnterpol Dairesi Başkanlığı’nda görevli bir komiser yardımcısı tarafından çevrilmiştir.

³⁵ Huzur toplantıları günümüzde TDP çatısı altında sürmektedir (bkz. TDP Yönetmeliği, md. 58-60). Yönetmeliğe göre amaç güvenlik hizmetlerine halkın katılımını sağlamaktır. Huzur toplantıları katılım araçlarından biri olup bilgilendirme (insanlara neyin yapılacağını anlatılması) ile görüşlerinin sorulması (danışma) aşamalarını içermektedir Bununla birlikte, hizmetlerin yapılmasına katılım söz konusu değildir. Örneğin Belediye Kanunu md.77’de yer aldığı biçimiyle gönüllü katılım boyutu bulunmamaktadır. Nitekim, TDP yönetmeliğinin 4. md.si vatandaş katılım programlarını güvenlik hizmetlerinin geliştirilmesi kapsamında toplumun bilgilendirilmesini ve önleyici tedbirler konusunda bilinçlendirilmesini amaçlayan toplantılar olarak tanımlamaktadır. Katılımın danışma boyutu vurgulanmamaktadır (Katılımcılıkla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Arap, 2009: 973-979). TDP yönetmeliğinin ilk biçiminde “en az üç” kez toplantı öngörülürken, 2011 yılında yapılan değişikliklerle toplantı sayısı “en az iki” olarak belirlenmiştir.

yılı, Türk Emniyet Örgütündeki dönüşüm açısından yeni bir kanalın açılması olarak değerlendirilebilir. Bu nedenle TDP’nin Türkiye’deki tarihi de bir başlangıç tarihi belirtmek gerekirse 1999 ile başlatılabilir. 2003 yılında AB’nin eşleştirme projesi ile sürece dahil olmasıyla katılımçılık boyutu daha ön plana çıkan ve sistemli-programlı çabanın olduğu bir dönem başlamıştır. Bu noktada AB’nin mali desteğinin Emniyet Örgütünün uygulamak istediği bazı projeler (örneğin TDP) için itici güç yarattığı söylenebilir.

TDP’nin Emniyet Örgütü açısından “keşfi”nde iç dinamiklerin etkisi göz ardı edilmemelidir. Polis-halk ilişkilerinin yumuşatılması açısından başlangıç dönemi olarak değerlendirebileceğimiz 1990’lı yıllarda halkla ilişkiler çabaları ağır basarken, 1999-2003 yılları arasında bir adım daha ileri gidilerek, halka daha iyi hizmet öne çıkmıştır. Ancak bu dönemdeki çabaların systemsiz olduğu söylenebilir.

TDP kavramının mevzuata yansması 2000’li yıllarda gerçekleşmiştir. İçişleri Bakanlığı Strateji Merkez Başkanlığı’nın 08.07.2003 gün ve B.05.OSTM0710001/93 sayılı “Toplum Destekli Güvenlik Hizmeti” konulu genelgesinde, TDP kavramı çerçevesinde ele alınması gereken konuların büyük ölçüde yer aldığı görülmektedir. Bu durum TDP konusunda bilginin yanı sıra irade ve bilinç oluştuğunun göstergesi olarak yorumlanabilir. Genelgede TDP bağlamında vurgulanan bazı önemli unsurlar şunlardır;

- Güvenlik faaliyetlerinin yalnızca güvenlik görevlilerine bırakılmadan, toplumsal işbirliği ve sorumluluk paylaşımıyla yürütülmesi gerektiği,
- Suç önleme politikaları ve stratejilerinin, toplumun tüm kurumlarının ve yurttaşların katılımıyla tespit edilmesi gerektiği,
- Farklı alanlarda hizmet veren birçok kurum ve sivil toplum örgütlerinin bu faaliyetin içine çekilmesi gerektiği,
- Halka yakın çalışan alt kademe personelin, halkla işbirliğini güçlendirmesine imkan tanınacak şekilde yetkilendirileceği,
- Devriyelerin site yönetimi ve okul-aile birliği toplantıları gibi sosyal etkinliklere katılacakları,
- Sivil toplum örgütlerinin ve yurttaşın aktif olarak suçun önlenmesi faaliyetleri içerisine girebilmesi ve katılımında bulunabilmesi için danışma toplantıları yapılacağı, belirtilmektedir.

Valilikler, Ağustos 2003’de, İçişleri Bakanlığı Strateji Merkez Başkanlığı’nın yazısına istinaden Toplum Destekli Güvenlik Hizmeti genelgesi yayınlamışlardır. İçişleri Bakanlığı’nın 2004 tarihli genelgesinde, “TDP Hizmetleri Projesi’nin Türkiye’nin her noktasında uygulanmaya başlanacağı” belirtilerek, “yurttaş memnuniyetini ve buna bağlı olarak halk desteğini sağlamayı hedefleyen projenin

2003 yılında pilot çalışma olarak uygulamaya konulduğunu” vurgulanmaktadır.³⁶ Ancak AB ile yürütülen Türk Polis Teşkilatının Sorumluluğunun Verimlilik ve Etkinliğinin Güçlendirilmesi Eşleştirme projesine kadar genel, somut ve kalıcı bir uygulama görülmemektedir.

Emniyet Genel Müdürlüğünün AB ile uyum kapsamında yürüttüğü eşleştirme projelerinden konumuz açısından en önemlisi Türk Polis Teşkilatının Sorumluluğunun Verimlilik ve Etkinliğinin Güçlendirilmesi Eşleştirme Projesidir. “Toplum Destekli Polislik”, projenin beş alt bileşeninden birisidir ve Asayiş Daire Başkanlığı tarafından yürütülmüştür. AB ülkeleri uygulama standartları göz önünde bulundurularak, Projenin eş üye ülkesi İspanya’nın polis yöneticileri, Asayiş Daire Başkanlığı yetkilileri ve pilot olarak belirlenen il Emniyet temsilcilerinden oluşan bir çalışma grubu ile “Toplum Destekli Polislik Hizmetleri Standardı” hazırlanmıştır. Proje sürecinde yurt içinde ve yurt dışında yapılan çalışmalar sonucunda, İspanya ile birlikte proje çalışmaları tamamlanmış ve pilot olarak uygulamaya aktarılmıştır (31/05/2006 tarih ve B.05.1.EGM.0.11.05.01-50 sayılı İçişleri Bakanlığı EGM Genelgesi) Bu kapsamda amir ve memur sınıfından 600 personele TDP Temel Eğitim Kursu verilmiş, TDP hizmetlerini yürütmek üzere pilot illerde Toplum Destekli Polislik Büro Amirlikleri kurulmuştur.³⁷

TDP pilot uygulaması başlangıçta, ülkemizin coğrafi farklılıkları ve demografik özellikleri göz önünde bulundurularak öncelikle Ankara, İstanbul, İzmir, Bursa, Adana, Kayseri, Trabzon, Erzurum, Diyarbakır, Antalya illerinde başlatılması uygun görülmüş ve bu illerde 15.06.2006 tarihi itibari ile pilot uygulamaya geçilmiştir.³⁸ 2006 yılında 10 ilde başlatılmış olan uygulamaya 2007 yılında 15 il daha eklenerek toplam 25 ilde³⁹ fiilen yaşama geçirilmiştir.⁴⁰ 2008 yılında projenin

---

³⁶ İçişleri Bakanlığı, Vatandaş Memnuniyetine ve Halk Desteğine Bağlı Polislik Hizmeti Hedefliyor, 2006, <http://www.dunyagazetesi.com.tr/haberArsiv.asp?id=185809>, (Erişim tarihi: 10.12.2006).

³⁷ Proje, 2003 yılı Ulusal Programında yer alan “Üyelik Yükümlülüklerini Üstlenebilir Kapasitesi” çerçevesinde Adalet ve İçişleri müzakere başlığının “Öncelikler listesinde” bulunan “Polis İşbirliği, Schengen Bilgi Sistemi ve Europol’e Katılım” kısmının “Mevzuatın Uyumu ve Uygulanması İçin Kurumsal Yapılanma”sı çerçevesinde geliştirilmiş bir projedir. Projenin beş alt bileşeni şunlardır; 1.Emniyet Örgütünün idari kapasitesinin geliştirilmesine yönelik “stratejik planlama enstrümanının” oluşturulması, 2. Çağdaş bir polis hizmeti olarak toplum destekli polislik ve hizmet standartlarının belirlenmesi, 3. “Polis Eğitim Programlarının Geliştirilmesi”, 4. “Polis Personel Sisteminin Geliştirilmesi” 5. İnsan hakları uygulamaları yönüyle “Türk Polis Etik Kodunun üretilmesi” ve “Polisiye Hizmet Binaları ve Uygulamalarının Geliştirilmesi” projeleridir. EGM (Emniyet Genel Müdürlüğü), *2007 Mali Yılı Faaliyet Raporu*, Ankara, EGM, 2008.

³⁸ EGMADB (Emniyet Genel Müdürlüğü Asayiş Dairesi Başkanlığı), Toplum Destekli Polislik: Hizmet Standardı ve Kılavuz Belgeleri, Ankara, EGMADB, 2007.

³⁹ Balıkesir, Kocaeli, Tekirdağ, Adıyaman, Osmaniye, Mersin, Konya, Denizli, Manisa, Çorum, Samsun, Malatya, Van, Batman ve Rize (22/01/2007 tarih ve 10 nolu EGM Genelgesi)

⁴⁰ EGM (Emniyet Genel Müdürlüğü), *2006 Mali Yılı Faaliyet Raporu*, Ankara, EGM, 2007, s.35.

uygulandığı il sayısı toplam 51’e yükseltilmiştir⁴¹. TDP’yi ülke düzeyinde tüm illere yaygınlaştırma hedefi 2009 yılında gerçekleştirilmiştir.

2009-2011 yıllarını kapsayan EGM Performans Programının temel politika ve öncelikleri arasında, toplum destekli asayiş hizmeti sunulmasına devam edilmesi ve bu uygulamanın yaygınlaştırılması bulunmaktadır. Programda “suç önleme ve aydınlatma oranlarını arttırmak” amacı doğrultusunda, TDP anlayışının yaygınlaştırılması hedeflenmektedir. Bu hedefin performans göstergesi TDP’nin 2009 yılında 81 ile yaygınlaştırılmasıdır. Ayrıca TDP’de çalışan personel sayısı 2007 yılı için 700, 2008 yılı için 1.150 ve 2009 yılı için 1.750 2010’da 2.250 ve 2011’de 3.000 olarak belirlenmiştir.⁴²

Performans Programında Toplum Destekli Polislik Projesinin genel amacı olarak dört ana unsur sayılmaktadır;⁴³

1. Türkiye’de güvenlik hizmetlerinin toplumun katılım ve desteğini sağlamak suretiyle etkin ve hızlı bir şekilde yürütülmesi,
2. Toplum-polis ilişkilerinin geliştirilmesi,
3. Suçla mücadelenin güçlendirilmesi,
4. Polislik hizmetlerinde çağdaş uygulamaların yaşama geçirilmesi.

2013 yılı Performans Programında TDP anlayışının yaygınlaştırılacağı dönemin Bakanı tarafından ifade edilmektedir.⁴⁴ Yaygınlaştırma ile kastedilenin ne oldu açık değildir. Tüm illere yapılan yaygınlaştırmanın dışında personel sayısı artırılarak yatay bir yaygınlaştırma (daha fazla mahalle/alan) mı kastedilmektedir yoksa diğer polis birimlerine felsefenin yaygınlaştırılması mı anlatılmak istenmektedir.

2013 Yılı Programında “Temel Politika Ve Öncelikler” başlığında toplum destekli asayiş hizmeti sunulmasına yaygınlaştırılarak devam edileceği teyit edilmektedir. Programda TDP’nin başarılı olduğuna dair bir değerlendirme bulunmaktadır; “Uygulamanın ülke geneline yaygınlaştırılması ile toplumun polise bakışında olumlu yönde önemli değişimler olduğu görülmüştür”. Bu nedenle TDP’nin “suçla mücadelede etkin bir şekilde kullanılmasına 2013 yılında da devam” edileceği belirtilmektedir.⁴⁵ Aşağıda incelenen EGM’nin 2013 yılından sonra yayımlanan Performans Programları ile Faaliyet Raporlarında TDP’nin başarısına ilişkin buna benzer bir değerlendirme bulunmamaktadır.

---

⁴¹ Edirne, Çanakkale, Aydın, Muğla, Kütahya, Eskişehir, Kırıkkale, Bartın, Isparta, Niğde, Kırşehir, Amasya, Tokat, Giresun, Sivas, Kahramanmaraş, Gaziantep, Sakarya, Şanlıurfa, Mardin, Siirt, Şırnak, Bitlis, Elazığ, Erzincan ve Kars.

⁴² EGM (Emniyet Genel Müdürlüğü), *Performans Programı 2009-2011*, Ankara, EGM, 2009, s. 11-12, 17.

⁴³ EGM (Emniyet Genel Müdürlüğü), *Performans Programı 2009-2011*, Ankara, EGM, 2009, s. 23.

⁴⁴ EGM (Emniyet Genel Müdürlüğü), *Performans Programı 2013*, Ankara, EGM, 2013, s. 5, 19.

⁴⁵ EGM (Emniyet Genel Müdürlüğü), *Performans Programı 2013*, Ankara, EGM, 2013, s. 27.

EGM’nin 2010 yılında başlayarak 2011 ve 2012 yılı Faaliyet Raporunda Toplum Destekli Polislikle ilgili bir başlık bulunmakta ve TDP kapsamında yapılan faaliyetler/etkinlikler sayısal olarak değerlendirilmektedir.⁴⁶

2013 yılı EGM Faaliyet Raporunun kendisinden sonraki raporlardan önemli bir farkı TDP’ye ilişkin açıklayıcı bilgilere yer verilen son rapor olmasıdır. Rapor 2012 yılı kadar ayrıntılı olmasa da bazı değerlendirmeler içermektedir. Bu kapsamda, Sorumluluk Alanı Huzur Toplantıları sayısına yer verilmiş, 2013 yılı için 3.642 toplantı hedeflenmişken %270 artışla 9.816 toplantı gerçekleştirildiği bilgisine yer verilmiştir. Artışa gerekçe olarak şu açıklamaya belirtilmektedir; “Suç önleme stratejilerinin belirlenmesinde; Toplum Destekli Polislik faaliyetlerinin öneminin artması ve bunun il emniyet müdürlüklerince benimsenmesi ve desteklenmesi sonucunda Toplum Destekli Polislik Şube Müdürlüğündeki personel sayılarının artırılması, 2009 yılından beri 81 ilde Şube müdürlüğü seviyesinde hizmet vermeye başlanması ve halk ile iletişimin en kolay ve sağlıklı yürütüldüğü yerlerin başında Sorumluluk Alanı Huzur Toplantıları (SAHT)’nın gelmesinin bir sonucu olarak faaliyetlerde artış gözükmektedir.”⁴⁷

EGM’nin 2013 ve sonraki yıllara ait raporları TDP bağlamında (2013 yılına ilişkin yukarıda belirtilen açıklama dışında) birbirinin tekrarı biçimindedir. Emniyet Teşkilatının vizyonu 2013 yılı EGM Faaliyet Raporundan başlayarak “birey ve toplum odaklı proaktif polislik anlayışıyla güvenlik hizmeti sunan örnek bir teşkilat olmak”⁴⁸ biçiminde açıklanmaktadır. Temel politika/öncelik olarak “toplum destekli asayiş hizmeti sunulmasına devam edileceği”,⁴⁹ “toplum desteğini sağlamak suretiyle suçla mücadeleyi başarılı kılma”⁵⁰ hedefi her Raporda⁵¹ vurgulanmaktadır. Son üç yılın (2014-2015-2016) EGM Raporlarında TDP konusuna ilişkin ayrı bir başlık bulunmaması ve TDP kapsamındaki faaliyetlere/verilere yer verilmemesi dikkat çekicidir.

2017 Performans Programında da TDP ifadesi bulunmamaktadır. TDP ile ilişkili olabilecek en önemli vurgu Halkla İlişkiler Politikası olarak; “Vatandaş odaklı

---

⁴⁶ EGM (Emniyet Genel Müdürlüğü), *Faaliyet Raporu 2010*, Ankara, EGM, 2010, s. 45-46; EGM (Emniyet Genel Müdürlüğü), *Faaliyet Raporu 2011*, Ankara, EGM, 2011, s. 71; EGM (Emniyet Genel Müdürlüğü), *Faaliyet Raporu 2012*, Ankara, EGM, 2012, s. 32-35.

⁴⁷ EGM (Emniyet Genel Müdürlüğü), *Faaliyet Raporu 2013*, Ankara, EGM, 2013, s. 57.

⁴⁸ EGM (Emniyet Genel Müdürlüğü), *Faaliyet Raporu 2014*, Ankara, EGM, 2014, s. 2; EGM (Emniyet Genel Müdürlüğü), *Faaliyet Raporu 2015*, Ankara, EGM, 2015, s. 3.

⁴⁹ EGM (Emniyet Genel Müdürlüğü), *Faaliyet Raporu 2013*, Ankara, EGM, 2013, s. 44;

EGM (Emniyet Genel Müdürlüğü), *Faaliyet Raporu 2015*, Ankara, EGM, 2015, s. 51.

⁵⁰ EGM (Emniyet Genel Müdürlüğü), *Faaliyet Raporu 2014*, Ankara, EGM, 2014, s. 21, 52; EGM (Emniyet Genel Müdürlüğü), *Faaliyet Raporu 2015*, Ankara, EGM, 2015, s. 20. 2014 Raporunun 2015’ten bir farkı öneri ve tedbirler kısmında “önleyici polislik alanlarını güçlendirmek” tespitine yer verilmesidir.

⁵¹ EGM (Emniyet Genel Müdürlüğü), *Faaliyet Raporu 2016*, Ankara, EGM, 2016, s. 41.

güvenlik hizmeti anlayışı ile polis halk ilişkilerini en üst seviyeye çıkarma”nın⁵² benimsenmesidir. Programın ilerleyen sayfalarında trafik kazalarının önlenmesi için toplumun tüm kesimlerine önemli görevler düştüğü⁵³ tespiti bulunmaktadır. Bunun dışında, ne TDP’nin başarısına, ne TDP kapsamındaki faaliyetlere, ne de TDP sayısına ilişkin bir değerlendirme bulunmamaktadır.

EGM Faaliyet Raporlarından ve Performans Programlarından hareketle TDP hizmetlerinin suçla mücadeledeki etkililiği dolayısıyla başarısı gerek verilerdeki süreksizlik gerekse de verilerin bu tip bir değerlendirme için yeterli olmayışı (salt nicel artışlara yer vermesi nedeniyle belirlenememektedir.⁵⁴ 2013 yılında veri derlemedeki sınırlılık, 2014 ve sonrası için veri bulunmaması TDP’nin siyasal desteğini yitirip yitirmediği, Emniyet Örgütü içinde üst düzey sahiplenmenin varlığını sürdürüp sürdürmediğini sorgulatmaktadır. 2017 yılındaki son gelişme TDP’lerin diğer polis birimlerine aktarılması ve salt idari büronun çalışır vaziyette tutulmasıdır. Bu durum bir anlamda TDP’nin suni solunum cihazına bağlanmasıdır.

İzleyen bölümde, mevzuattan hareketle TDP’nin amacı ve ilkeleri incelenerek bir polislik stratejisi olarak Türkiye’deki vizyonu ortaya konmaya çalışılacaktır. Bu kapsamda 31/05/2006 tarihli B.05.1.EGM.0.11.05.01-50 Sayılı Toplum Destekli Polislik konulu genelge, 2007 tarihli “Toplum Destekli Polislik Hizmetleri Standardı” ve 2009 tarihli Toplum Destekli Polislik Hizmetleri Yönetmeliğinden⁵⁵ yararlanılmıştır. Standart ile Yönetmelik hükümleri karşılaştırmalı olarak birlikte değerlendirilmektedir.

TOPLUM DESTEKLİ POLİSLİĞİN AMACI-İLKELERİ

TDP’nin amacının ayrıntılı olarak ifade edildiği ilk mevzuat 31/05/2006 tarih ve B.05.1.EGM.0.11.05.01-50 sayılı EGM genelgesidir. Genelgede TDP’nin amacı; güvenlik hizmetlerinin, halkın katılım ve desteğini sağlamak suretiyle etkin ve hızlı bir şekilde yürütülmesini, yurttaş-polis ilişkilerinin geliştirilmesini, suçla mücadelenin etkinleştirilmesini ve polislik hizmetlerinin yürütülmesinde çağdaş uygulamaların yaşama geçirilmesini sağlamak olarak ifade edilmektedir. Genelgede ayrıca, TDP’nin polis ile halk arasında ilişkiyi güçlendiren, toplumda ortaya çıkan problemlerin altında yatan nedenleri bulmaya çalışarak, suçla etkin bir

---

⁵² EGM (Emniyet Genel Müdürlüğü), *Performans Programı 2017*, Ankara, EGM, 2017, s. 22. Programın, Halkla İlişkilerin ve Kurumsal İmajın Güçlendirilmesi hedefi doğrultusunda “Emniyet Teşkilatı ile kamuoyu arasında etkin iletişim kanallarını kullanarak zamanında, doğru, etkili ve verimli iletişimi ve bilgi akışını sunarak polis halkla ilişkilerin etkin şekilde yürütülmesini sağlamak” performans göstergesi olarak belirtilmektedir.

⁵³ EGM (Emniyet Genel Müdürlüğü), *Performans Programı 2017*, Ankara, EGM, 2017, s. 87.

⁵⁴ Aynı yönde görüş için bkz. Berkay Kırdar, *Kamu Güvenlik Politikası Tercihinde Toplum-Destekli Polislik*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Celal Bayar Üniversitesi, 2015, s.255. Kırdar tespitini 2014 ve öncesi raporlar için yapmaktadır. Başarıyı ölçecek özel bir araştırma ihtiyacını vurgulamaktadır. 2014-2016 yılları arasındaki raporlar için bu saptama veri bulunmaması nedeniyle *a fortiori* doğrudur.

⁵⁵ Yönetmelik 2011 yılında güncellenmiştir. Çalışma kapsamında güncellemelere de ilgili kısımlarda değinilmektedir.

mücadele sağlayan bir polislik anlayışı olduğu belirtilmektedir. TDP çalışmalarının asıl hedefinin, toplumun gönüllülük esasına dayanan desteğini sağlamak, halkın güvenlik hizmetlerinden memnuniyetini artırmak olduğu bilgisine yer verilmiştir.

2007 yılında yayımlanan TDP Hizmetleri Standardında⁵⁶ TDP’nin amaçları “stratejik” ve “uygulamaya ilişkin” amaçlar olarak ikiye ayrılmaktadır. Buna göre, TDP’nin stratejik amacı; toplumsal katılımı sağlayan, çevrenin sosyal yapısıyla bütünleşmiş, topluma olabildiğince yakın, *kaliteli güvenlik hizmeti sunan* ve toplumun güvenlik taleplerine her durumda cevap veren, güvenlik olgusuna *bütüncül* yaklaşan örnek bir polis modeli oluşturmak ve bu modeli *ülke geneline* kademeli olarak yaygınlaştırmaktır.

2009 tarihli Yönetmelik 2011 yılında güncellenmiştir. Güncellemede amaçlar açısından bir değişiklik bulunmamaktadır. Yönetmelikte amaçlar, Standarttakinine koşut olarak, stratejik ve uygulamaya yönelik olarak ikiye ayrılmaktadır. Stratejik amaçlar Standarttaki ile aynı cümlelerle tekrarlanmaktadır. Yönetmelikte son cümle Standarttan farklılaştırılmıştır; “...*bu modeli bütün polis birimlerine benimsetme*” (md.5/2) ifadesi bulunmaktadır.⁵⁷ Her iki düzenlemede birbirini tekrar ediyor gibi görünse de yönetmelikte yer alan “modeli bütün polis birimlerine benimsetme” amacı önemli bir farklılıktır.

Yönetmeliğe göre TDP hizmet anlayışı, temel bir yaklaşım olarak bütün birimler tarafından benimsenir ve uygulamalarına yansıtılır. Polislik hizmetlerinin bu anlayışla yürütülmesi için gerekli tedbirler alınır. İl düzeyinde TDP hizmet anlayışının benimsenmesi ve uygulamalara yansıtılmasından, etkin bir şekilde yürütülmesinden, personelin bilgilendirilmesi, yönlendirilmesi ve eğitimden geçirilmesinden il Emniyet Müdürü sorumludur (md. 8). TDP’yi tek bir birimin işi görmeyen yaklaşım TDP’nin temel polislik stratejisi olmasını sağlayacak önemli unsurlardan birisidir. Bu nedenle yönetmelikteki vurgu önemlidir.⁵⁸

---

⁵⁶ EGMADB (Emniyet Genel Müdürlüğü Asayiş Dairesi Başkanlığı), *Toplum Destekli Polislik: Hizmet Standardı ve Kılavuz Belgeleri*, Ankara, EGMADB, 2007, s. 15.

⁵⁷ Yönetmeliğin 8. Maddesine göre, TDP “temel bir yaklaşım olarak bütün birimler tarafından benimsenir ve uygulanır”. Yönetmeliğin 28. Maddesine göre, “TDP hizmetlerinin yürütülmesine ve bu hizmetlerden beklenen ve elde edilen sonuçlara ilişkin diğer polis birimleri düzenli olarak bilgilendirilir...”. 29. Maddeye göre “TDP hizmetlerini yürüten birimler ile diğer birimler arasında düzenli ve sistematik bilgi akışını” sağlamak üzere “bilgi değişim ve hizmeti yönlendirme toplantıları” yapılır. 43. Maddeye göre “TDP genel yaklaşımı bakımından başta Polis Merkezlerinde görevli personel olmak üzere TD-P’lerin alt görev alanlarında hizmet yürüten devriyelerin, motosikletli polis timlerinin, trafik polislerinin, asayiş ekiplerinin ve diğer birimler personelinin genel anlamda TDP yaklaşımı, TDP’nin hedefleri ve kapsamı konusunda bilgilendirilmelerini sağlayacak nitelikte bilgilendirme eğitimleri düzenlenir”

⁵⁸ Yönetmeliğin 28. maddesinde yer alan “güvenlik hizmetlerinin yürütülmesinde, TDP hizmetlerinde görevli uygulayıcı birimler ile polisiye hizmetlerde görevli diğer birimler arasında hizmetlerin yürütülmesine ilişkin bilgi paylaşımı ve hizmetlerin geliştirilmesi amaçlı işbirliği esastır” hükmü ile TDP hizmetlerini yürüten birimler ile diğer birimler arasında düzenli ve sistematik bilgi akışını ve güvenlik hizmetlerine ilişkin sorunların çözümünü sağlamak üzere

Standartta “Uygulamaya İlişkin Amaçlar” olarak şu unsurlara değinilmektedir; uygulanacağı bölgenin sosyo-kültürel yapısına, demografik, ekonomik ve diğer koşullarına göre belirlenmekle birlikte genel olarak *suç korkusunu azaltmak, sorunların çözümünde işbirliğinde bulunmak, suç analizi yapmaktır*. Yönetmelikte bu ayrıntılara girilmeden hizmet sunulan yere özgü olacağı belirtilmektedir.

Standartta ve Yönetmelikte TDP’nin uygulanmasına ilişkin genel ilkeler ve yardımcı ilkeler aşağıda tablolar halinde karşılaştırılmaktadır.

Tablo 1. Genel İlkelerin Karşılaştırılması

Standart (Genel İlkeler)	Yönetmelik (Temel İlkeler)
Toplumda güvensizlik kaygısının azaltılması	Toplumda genel güvensizlik hissini ve suç korkusunu azaltmaya çalışmak ve bu yönde hizmet yürütmek
Toplumun içinde yer alma ve insanlarla iletişime açık olma	Toplumla iç içe ve her zaman insanlarla iletişime açık olmak
Güvenlik hizmetlerine toplumun aktif katılımı	Güvenlik hizmetlerine toplumun katılımını sağlamak; Toplumun üyeleri ile işbirliğinde bulunmak; Vatandaşın güvenlik hizmetlerinin yürütülmesinde sorumluluk alma bilincini geliştirmek
TDP hizmet anlayışının görev alanının tamamına yaygınlaştırılması	TDP anlayışını, yürütülen görevde temel yaklaşım olarak benimsemek ve görev alanının bütününe yaygınlaştırmak
TDP hizmetine yerel ihtiyaç ve önceliklere uygun olarak yön verilmesi ve dış <i>müşteri odaklılık</i>	Güvenlik hizmetlerine toplumsal taleplere göre yön vermek
-	Herkeseye aynı düzeyde ve eşit nitelikte hizmet sunulmasını sağlamak; Hizmetlerin yürütülmesinde objektif bir yaklaşımı benimsemek

toplantılar düzenlemek hükmü (md. 29) birlikte değerlendirildiğinde bir yandan TDP anlayışını diğer birimlere benimsetmek diğer yandan TDP’nin polislik olmadığı biçimindeki algıyı kırmanın amaçlandığı söylenebilir.

Tablo. 2. Yardımcı (Destekleyici) İlkelerin Karşılaştırılması

Standart (Destekleyici İlkeler)	Yönetmelik (Destekleyici İlkeler)
Toplum-polis işbirliği mekanizmalarının oluşturulması ⁵⁹	Toplumla işbirliği yapmaya ve iletişim kurmaya yönelik mekanizmalar oluşturmak
Toplumsal sorunları çözmeye çok yönlü yaklaşım ⁶⁰	Toplumsal sorunlara çok yönlü yaklaşmak ve sorunların çözümünü çok yönlü ele almak
Toplumun risk altındaki kesimleri ile diyalog kurulması	Toplumun risk altındaki kesimleri ile irtibat kurmak
İç müşteri odaklılık ⁶¹	Hizmet sunumunda personel odaklı yaklaşımı benimsemek
TDP hizmet birimlerinin bilgi sistem ve teknik donanımının sağlanması ⁶²	Kaliteli ve etkin bir güvenlik hizmeti sunumu için gerekli teknik, idari ve diğer tedbirleri almak ve uygulamaya koymak
-	Hizmetlerin yürütülmesinde bölgesel özellikleri ve farklılıkları dikkate almak

Standarttaki amaç ve ilkeler birlikte değerlendirildiğinde, katılım, kalite, bütüncülük, “müşteri” odaklılık, yerel çözümler, iletişim, suç korkusunun azaltılması gibi unsurların ön plana çıktığı görülmektedir. Söylem düzeyinde yeni kamu işletmeciliği yaklaşımının dilinin benimsendiği görülmektedir. Temeldeki kurumsal amacın ise meşruiyet ve verimlilik (başarı) olduğu söylenebilir. Yönetmelik hazırlanırken dil açısından gözden geçirildiği görülmektedir. “İç müşteri” yerine “personel” kelimesinin seçilmesi buna iyi bir örnektir.

Her iki düzenlemede de, ön plana çıkmaya da, gönüllülük/katılım, değinilen bir unsurdur. Standartta her TDP’nin görev alanında bulunan *sokaklardan sorumlu gönüllü kişiler* belirleyeceği bilgisi yer almaktadır. Polislerle işbirliği yapmak amacıyla olan gönüllü kişilerin de bu hizmetlere dahil olması için gereken kolaylığın sağlanması, bu kişilerle “periyodik ve sürekli” iletişim kurulması gerektiği belirtilmektedir.⁶³ Yönetmelikte toplum katılımının sağlanması (md.6,

⁵⁹ Polisin sorumluluk alanındaki toplumu tanıması ve onlarla iletişim kurması, toplumun isteklerinin dinlenebileceği mekanizmaların kurulması, bireylerin şikayet, ihbar ve taleplerini bildirmesinin sağlanması, TD polislerin sorumlu olduğu bölgedeki toplulukla toplantılar düzenlenmesi, sorumluluk alanını tanıması, Sivil Toplum Kuruluşları (STK) etkinliklerine polisin katılımının sağlanması, sorumlu olduğu alanda her türlü bilgiyi edinme.

⁶⁰ Sorunların çözümünde ilgili kurum-kuruluşlar ile toplumsal kesimlerle bir araya gelme

⁶¹ TDP hizmetlerini yürüten personelin memnuniyetinin sağlanması, çalışma koşulları ile diğer birimlerden farklı yapılandırılması

⁶² Her çalışmanın kaydının tutulması, TDP hizmetlerine ilişkin arşiv oluşturulması, bilgi işlem alt yapısının geliştirilmesi

⁶³ EGMADB (Emniyet Genel Müdürlüğü Asayiş Dairesi Başkanlığı), *Toplum Destekli Polislik: Hizmet Standardı ve Kılavuz Belgeleri*, Ankara, EGMADB, 2007, s.78-79.

md. 58) öngörülmektedir⁶⁴. TDP’lerle yapılan görüşmelerde sokaklarda gönüllüler tespit ettikleri bilgisi edinilmiştir. Yönetmelikte gönüllüler ile iletişim kurmak “Toplumla İletişim ve Proje Geliştirme Büro Amirliği”nin görevleri arasında sayılmaktadır. Hukuksal düzenlemelerde gönüllülüğe yer verilmekle birlikte gönüllülerin TDP uygulayan diğer ülkelerde olduğu gibi devriye görevi görmesi türünden polislik faaliyetlerine aktif katılmasına Emniyet personeli ile yapılan görüşmeler sonucunda Emniyet Örgütünde sıcak yaklaşılmadığı belirlenmiştir.

TOPLUM DESTEKLİ POLİSLİK ÖRGÜTLENMESİ

Yönetmeliğin üçüncü kısmı “Toplum Destekli Polislik Birimleri Kuruluşu, Görevleri ve Çalışma Esasları” başlığını taşımaktadır. Buna göre TDP hizmetleri, illerde Şube Müdürlüğü düzeyinde yürütülmektedir.⁶⁵ Şube Müdürlüğü; İdari Büro Amirliği, Planlama ve Eğitim Büro Amirliği, Risk Analiz ve Destek Büro Amirliği, Toplumla İletişim ve Proje Geliştirme Büro Amirliği, Durum Tespit ve Değerlendirme Büro Amirliği ve Görev Takip Büro Amirliği’nden oluşmaktadır.⁶⁶

Şube müdürlüğünün görevleri incelendiğinde TDP’nin polislik olmadığı biçimindeki Emniyet Örgütü içinden yapılan eleştirilerin gerçekçi olmadığı, bir yandan önleyici polisliğe ilişkin diğer yandan da Emniyet Örgütünün halk nezdindeki meşruiyetini güçlendirici faaliyetleri içerdiği görülmektedir. Örneğin, toplumun suçlara yönelik alabilecekleri önlemler konularında bilgilendirilmelerini sağlamak (md. 17/ğ) önleyici polisliğin bir gereği olduğu kadar polis-halk ilişkisini geliştirici yönü de bulunmaktadır.

TDP hizmetlerini yürütmek üzere, nüfusu otuz binden fazla olan ilçelerde Büro Amirliği kurulması öngörülmektedir. Büyükşehir sınırları içerisindeki ilçelerde Büro Amirliği kurulmaksızın bu hizmetler Şube Müdürlüğü’nce yürütülebilecektir⁶⁷. Nüfusu otuz binden az olan ilçelerde Büro Amirliği kurulabileceği gibi TDP hizmetleri, Polis Merkezleri bünyesinde görevlendirilecek yeterli sayıda toplum destekli polis tarafından da yürütülebilir (md. 14).

---

⁶⁴ Yönetmeliğin 58. maddesine göre toplumun katılımı mahalledeki “Huzur Toplantıları” ile ve Kent düzeyindeki Kent Güvenlik Danışma Kurulu toplantısına katılım ile sağlanacaktır. 61. Maddeye göre “danışma kurullarına vatandaşların katılımı gönüllülük esasına dayanır.” Yönetmelikte gönüllü kelimesi 11 kez belirtilmektedir.

⁶⁵ Yönetmeliğe göre hizmetler, İl Emniyet Müdürünün sorumluluğunda, Emniyet Müdür Yardımcılarından birisi tarafından yapılır. İlçelerdeki yapılanma için bkz. Yönetmelik md. 14.

⁶⁶ Büro Amirliği biçimindeki yapılanma profesyonelleşmenin ve verilen önemin göstergesi olarak değerlendirilebilir.

⁶⁷ Ayrıca md.77’de çeşitli iletişim kanallarıyla toplumun bilgilendirileceği öngörülmektedir. 78. maddede güvenlik hizmetlerine ilişkin bilgilendirme/bilinçlendirme amacıyla “vatandaş katılım programları” öngörülmektedir.

TDP hizmetlerinin merkezi düzeyde yürütülmesinden ve bu hizmetlere ilişkin ülke genelinde koordinasyonun sağlanmasından Asayiş Dairesi Başkanlığı sorumludur⁶⁸ (md. 15).

Yönetmelikle Emniyet Genel Müdürlüğü Toplum Destekli Polislik Merkez Takip ve Değerlendirme Kurulu (MTDK) kurulmuştur. TDP uygulamasının yaygınlaştırılmasına ilişkin genel strateji Asayiş Dairesi Başkanlığının teklifi çerçevesinde MTDK'ca belirleneceği öngörülmektedir⁶⁹.

TDP örgütlenmesi kapsamında il düzeyinde Kent Güvenlik Danışma Kurulu, ilçelerde İlçe Güvenlik Danışma Kurulu kurulması öngörülmektedir. Amacı ilin/ilçenin genel güvenliğine ilişkin yürütülecek hizmetlere toplumun katılımını ve desteğini sağlamak, güvenliğe ilişkin sorunları yerel düzeyde tespit etmek ve hizmetleri geliştirmek olarak açıklanmaktadır. Kurul toplantıları kamu kuruluşlarının (kamu kuruluşları yönetmelikle belirlenmiştir) yanı sıra sivil toplum kuruluşları ile gönüllü vatandaşların katılımına açıktır (md. 59-60).

Bu yapılanmaya ek olarak İl Emniyet Müdürlükleri Toplum Destekli Polislik İl Yürütme Kurulu oluşturulmuştur (md. 68-71). İlin üst düzey Emniyet bürokrasisinden oluşan Kurulun kuruluş amacı, il düzeyinde politika tespiti yapmak, karar almak ve TDP hizmetlerini geliştirmektir. Kurul, TDP hizmetinin uygulanmasında diğer birimlerin rollerini belirlemekten de sorumludur (md. 70/1.b).

TDP örgütlenme açısından incelendiğinde iyi planlanmış ve ihtiyaca göre güncellenen bir yönetmelikle düzenlenmiştir. Bununla birlikte, TDP gibi yeni bir polislik stratejisinin kısa bir düzenleme ile de olsa 2559 Sayılı Kanunda ya da 3201 Sayılı Teşkilat Kanununda açıkça düzenlenmesi yararlı olurdu. Bu tür bir düzenleme Emniyet Örgütü içinde TDP'ye olan direncin bir ölçüde de olsa azalmasına katkıda bulunurdu.

TOPLUM DESTEKLİ POLİSLİĞİN TÜRKİYE UYGULAMASININ DEĞERLENDİRİLMESİ

TDP Türkiye'de, polis sayısı ve ayrılan kaynak açısından sembolik durumdadır. Polis sayısı ilden ile oransız biçimde değişmektedir. Örneğin Kocaeli'nde kuruluş aşamasında 8 polis TDP iken, Adana'da bu sayı 120'dir. İzmir'de 58 amir ve memur görev yapmaktadır. TDP sayısı 2007 yılında 700'dür, 2008 yılı için 1.150 sayısı öngörülmüştür. Ancak 2008 yılında ulaşılan sayı 1.000'in altındadır.⁷⁰

---

⁶⁸ Genel Müdürlük bünyesinde TDP uygulamalarını planlamak, belirlenen stratejileri uygulamak, takip etmek, sorunları tespit ederek çözüm önerilerini ilgili yerlere sunmak, hizmetleri geliştirmek, uygulamaya yön vermek ve koordinasyonu temin etmek amacıyla Başkanlıkta hizmet birimi kurulur. Birimin yapılması Başkanlıkça belirlenir

⁶⁹ MTDK ile ilgili hükümler yönetmeliğin 72-74. maddelerinde belirtilmektedir.

⁷⁰ EGM (Emniyet Genel Müdürlüğü), *Performans Programı 2009-2011*, Ankara, EGM, 2009, s.11-12, 17.

Uygulamanın 81 ile yaygınlaştırılması ile ulaşılması 2009 yılı sonunda TDP sayısının 2.000 civarında olması öngörülmüştür.⁷¹

TDP'de ideal polis sayısı ülkeden ülkeye farklılıklar göstermektedir. Ülkemizde 10.000'de 1 oranı kabul edilmektedir. Adrese dayalı nüfus kayıt sistemine göre 31.12.2008 itibariyle kent nüfusu 53.611.723'du ve Türkiye genelinde 5.300 civarında TDP'ye ihtiyaç vardı. Oysa EGM Performans Programında 2011 yılında TDP sayısı 3.000⁷² olarak belirlenmişti. EGM, 2009 yılı içerisinde 81 ilde TDP'yi yaygınlaştırmayı kararlaştırırken; TDP birimlerinde çalıştırılmak üzere Türkiye genelinde 4.000 ila 5.000 personel istihdam etmek hedeflenmekteydi.⁷³ Dolayısıyla uygulamanın başlangıcında öngörülen ve olması gereken personel sayılarına ulaşamamıştır.

2016 yılında Türkiye nüfusunun %92.3'ü kentsel nüfus (73.509.496) olduğu dikkate alındığında bugün TDP sayısına ilişkin projeksiyonlar da geçersizleşmiştir. 10.000'de 1 oranı temel alınır ise bugün Türkiye'de 7.350 TDP'nin görev yapması gerekmektedir. Bununla birlikte, yukarıda da belirtildiği gibi alınan bir kararla idari büroda çalışanlar hariç TDP'ler diğer birimlere kaydırılmış, bir anlamda TDP'nin sahadaki faaliyetleri fiilen durdurulmuştur. Kararın geçici mi yoksa kalıcı mı olacağı zaman içerisinde görülecektir. Alınan karar Türkiye'nin içinde bulunduğu güvenlik konjonktürü ile açıklanamaz çünkü 2013 yılı ve öncesi Emniyet Örgütü içinden yapılan resmi değerlendirmelerde ve çalışma kapsamında TDP birimde çalışanlarla yapılan görüşmelerde "başarılı" bulunan bir uygulamadır. Eğer bu değerlendirmeler doğru ise henüz bebeklik çağındaki projeden vazgeçilmemesi gerekirdi.

TDP projesinin uygulandığı ilk iki yıllık (2006-2008) dönemde başarılı olarak değerlendirilmesine neden olan sonuçları şu biçimdedir; 17 binden fazla yurttaşa danışmanlık ve psikolojik destek hizmeti verilmiş, toplumun güvenlik hizmetlerine katılımının sağlanması ve bilgilendirilmesi amacıyla 1 milyon 603 bin broşür dağıtılmış, 74 bin afiş bastırılmış ve 64 bin yurttaşa elektronik posta ile mektup gönderilmiş, 50 binden fazla huzur toplantısı yapılmıştır. TD polisler, 476 binden fazla esnaf ile işyeri sahibi ziyaret etmiş, 2 bin 870'den fazla okul aile birliği toplantısına katılmış; öğrenciler, STK'lar ile esnafa yönelik bilgilendirme toplantılarına 380 bin yurttaş katılmıştır. Yurttaşların çözümlenmek üzere TD polisler ile iletişimi 21 bin konu görevli kurum ve kuruluşlara iletilmiştir. TD polisler bin 60'dan fazla olaya el koymuş, 800'e yakın şüpheli ve zanlı yakalanmış, elde edilen bilgiler sonucunda bin 300 olay aydınlatılmış ve şüpheliler adli makamlara sevk edilmiştir.⁷⁴

---

⁷¹ Bilgi Edinme Kanunu çerçevesinde EGM'den alınan bilgi.

⁷² EGM (Emniyet Genel Müdürlüğü), *Performans Programı 2009-2011*, Ankara, EGM, 2009, s.11-12.

⁷³ Bilgi Edinme Başvurusuna EGMADB'nin 26/01/2009 Tarihli 109-23666 Sayılı Cevabı.

⁷⁴ Oğuz Kağan Köksal, "Ayın Konuşu", *Standard*, Yıl 47, S. 559, 2008, s. 25.

Kavramsal olarak TDP modelinin, göreceli olarak homojen olan topluluklarda başarılmasının daha kolaydır. Ülkemizde, ekonomik ve sosyo-kültürel farklılaşmaların varlığına rağmen, TDP’nin pilot olarak uygulandığı birbirinden farklı bölgelerde başarılı sonuçlar alındığı siyasal iktidar ve Emniyet yetkilileri tarafından belirtilmekteydi. Ancak TDP’nin yaygınlaşmasına koşut olarak benzer başarıların elde edilip edilmeyeceği sorgulanmıştır.⁷⁵ TDP’deki yaygınlaşma başarısız uygulamaları, sahiplenmemeyi de beraberinde getirmiştir. TDP emniyet içi başlangıç değerlendirmelerde “başarılı” bulunsada yeni bir uygulama olması nedeniyle “başarılı” olarak nitelenmesi için sürdürülebilirliğinin sağlanması ve sürdürülebilir içinde başarılı olması gereklidir. Diğer polis birimlerinde TDP’ye yönelik bilgilendirme sağlanmış ancak bilinçlenme/sahiplenme yeterince sağlanamamıştır. Bütçe, personel ve mekan sorunları sürmektedir. Diğer yandan, TDP felsefesine karşı Emniyet Örgütünde üst ve alt kademelerde değişik nedenlerle “direnc” olduğu bilinmektedir.⁷⁶ Bu sorunlara karşın, projeye Emniyet üst yönetiminin ve siyasal desteğin sürmesi projenin başarısını etkileyecek önemli bir etmendir. Son yıllarda bu yöndeki desteğin düştüğü görülmektedir. Destekteki düşüş hem sahada polislerle yapılan görüşmelerde hem de EGM raporlarında konuya ayrılan yerdeki azalış ve birbirini tekrar eden kes-kopyala biçimindeki ifadeler ile yansımış durumdadır.

Türkiye’de TDP geleneksel polislik faaliyetlerini tamamlayıcı nitelikte kalmıştır. Yeni bir uygulamadır ancak geleneksel polislik faaliyetlerini engelleyici değildir ve bunların yerini alma hedefi söylem düzeyinde bulunsada görüşmelerle teyit edilmemektedir. Önleyicidir, özellikle küçük olay ve suçlara yöneliktir. Kuramda polisin imajını belirleyen küçük suçlarda takındığı tutum olduğu, ayrıca küçük olayların önlenmesinin büyük olayları engelleyeceği yönündeki bulgu ve görüşler, TDP uygulamasına geçilmesini özendirilmektedir. Ülkemizde ve dünyada küçük suçlarda mevcut polislik anlayışı yetersiz kalmaktadır. Bu anlayışının değiştirilmesi bakımından TDP’nin belirli bir pozitif işlev görmesi mümkündür. Ancak Türkiye’de farklı polis uzmanlık birimlerinin birbirleriyle işbirliği Türkiye’de hiyerarşik yapı nedeniyle başarılı görünse de, “yumuşak polislik” ile “sert polislik”in farklı birimlerin sorumluluğu haline gelmesi örgüt içi çatışmalara kaynaklık edebilmektedir.

TDP ile klasik polislik (sert polislik) bazı yönlerden birbiriyle bağdaşmazlık içerir. Bu nedenle TDP stratejisinin başarısı örgüt içinde kısa vadede sorun yaratmasada uzun vadede çeşitli sorunlara yol açabilme potansiyeline sahiptir. Bir polislik stratejisi, diğer polislik stratejisinin uygulanması üzerinde aksaklığa neden olabilir. Farklı birimlerin amaç çatışması gibi bir durum doğabilir. Emniyet içindeki bir

---

⁷⁵ İbrahim Arap, *Kamu Yönetiminde Yeniden Yapılanma Bağlamında Devletin Temel İşlevlerinden Olan Güvenlik Hizmetlerindeki Dönüşüm*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir, 2009, s . 185, 207.

⁷⁶ USAK (Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu), İstanbul Kent Güvenliği Projesi II, *Çalıştay Değerlendirme Raporu*, Ankara, 2008, s. 14.

birim yurttaşla “dostça” ilişkiler kurarken örgütün diğer bazı birimlerince gerçekleşen çeşitli olumsuz olayların olması (insan hakları ihlalleri, aşırı güç kullanımı vb.) polisin oluşturmaya çalıştığı saygınlık ve imajı zedeler. Türkiye açısından, iki stratejinin karşıtlığından çok tamamlayıcılığının sağlanabileceği söylenebilir. Ancak bu durum gerçekleşirse sert polisliğin yumuşak polisliği kapsamı biçiminde olacaktır. TDP’nin klasik polisliği besleyen, destekleyen bir özellik kazanması mümkündür, bu soruna eğilmek ve aşmak gerekmektedir. Bugün gelinen noktada klasik polisliğin TDP’ye baskın geldiği ve onu geriletliği söylenebilir.⁷⁷

Başar, ülkemizde bazı polis birimlerinde TDP’yi sadece bir “büro faaliyeti veya halkla ilişkileri geliştirme aracı” görmek gibi yaklaşımın olduğunu, illere göre farklı uygulamaların olmasının ve bazı yerlerde TDP kapsamında hiçbir proje üretilmemesinin bu gözlemi doğruladığını belirtmektedir.⁷⁸ Ekmekçi Ankara ilinde 32 TDP’li ile yaptığı alan araştırmasında TDP uygulamalarına Emniyet teşkilatının diğer birimlerinin bakış açıları konusundaki bulgulara göre 32 personelden; %50’si (16 kişi) diğer birimlerdeki personelin kendilerini görevde pek bir iş yapmayan, zevklerine göre gezen personel olarak tanıdıklarını, %38’i (12 kişi) diğer birimlerdeki personelin TDP hakkında bilgi sahibi olmadıklarını, 10 %31’i (10 kişi) polis merkezlerinde çalışan personelin yardımcı olmak yerine zorluk çıkardıklarını, %16’sı (5 kişi) diğer birimlerdekilerin kendilerine küçümseyerek baktıklarını, 2 (iki) kişi bazı personelin işlerini arttırdığı düşüncesiyle olumsuz baktığını belirtirken, yalnızca 1 (bir) kişi ise teşkilatın diğer birimlerinin olumlu baktığını beyan etmiştir.⁷⁹

TDP Türkiye’de salt yurttaştan bilgi alma yönüyle değil, güvenlik alanında yurttaşı bilgilendirme ve bilinçlendirme açısından da rol oynayabilecek potansiyeldedir. TDP stratejisinde polis, yurttaşın Emniyet Örgütüne bakışı ile ilgili geri bildirim almaktadır. Polisin beğenilmeyen, takdir görmeyen yönlerini tanıması ve kendini anlatma olanağı bulması bu yaklaşımın olumlu yönüdür. Ancak henüz iki yönlü bir ilişki kurulduğuna ilişkin yeterli veri yoktur. Polis halka yakınlığı, bilgi alma ve verme olarak görmektedir ve bu bağlamda TDP polisi güçlendirmekte ancak halk bu uygulamada pasif konumdan kurtulamamaktadır. TDP halkın isteklerinin, beklentilerinin polislik hizmetlerine yansımaları olamamaktadır.

Polis, TDP uygulamasıyla ile halka yakınlaşmaktadır ama halkın polise yakınlaşmasında halen sorunlar vardır. Olumlu ve olumsuz gelişmeler bir aradadır. Polisliğin klasik yapılanmasının ötesine gidilmesi çabaları olumludur ancak amaçların çok açık, samimi olması, eleştirel değerlendirmelere kulak verilmesi de

---

⁷⁷ Emniyet için övünç kaynağı olan “Web Üzerinden Mahalle Polisine Erişim Projesi” 2017 yılı itibarıyla işlevsizdir.

⁷⁸ Cengiz Başar, *Toplum Destekli Polislik Hizmeti Uygulamaları: İskenderun Örneği*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Mustafa Kemal Üniversitesi, Hatay, 2016, s.121-122.

⁷⁹ Kamil Ekmekçi, *Personel Bakış Açısıyla Toplum Destekli Polislik: Ankara Örneği*, Polis Akademisi, Ankara, 2010, s.86.

bu süreçte gereklidir. Bu konuda çok umutlu olmak mümkün görünmemektedir. Polis, örgüt dışından gelen seslere yeterince kulak vermemekte, savunma refleksiyle hareket etmektedir.

Türk Emniyet Örgütünün yumuşak polislik ile sert polislik tercihi/dengesi arasında hangi noktada duracağına Türkiye’nin iç dinamiklerinin yanı sıra AB ile ilişkilerin de belirli bir etkisinin olacağı söylenebilir.

TDP, sivil ve gönüllü kuruluşların katılımını içeren bir güvenlik yönetimi modelidir. Katılımcılık boyutunda yönetim mekanizmasını kullanmaya dönük bir modeldir. Ancak, katılımcılık boyutu Türkiye’deki uygulamada araşsaldır. Bilgi alma ve verme, yurttaşla iyi ilişkiler kurma ya da danışma ile sınırlıdır. “Siz polis olsaydınız ne yapardınız” yaklaşımı en üst katılım anlayışıdır. Batıda daha gelişmiş mekanizmalar özellikle yerel düzeyde oluşturulmuştur ancak bu mekanizmaların da gerçek bir katılım sağlamadığı söylenebilir. Temsil mekanizması ile katılım sağlanmaya çalışıldığında, temsil edilenle temsil eden arasında kopukluk en başta gelen sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Doğrudan halk katılımı söz konusu olduğunda güvenlik konularının uzmanlık gerektirmesi, katılan toplumsal kesimlerin beklentileri arasındaki farklılıklar gibi nedenler gerçek bir katılımı sınırlamaktadır. Örneğin farklı cinsiyet, yaş, etnik kimlik ve gelir düzeyine göre farklı güvenlik beklentileri olmaktadır.

Türkiye örneğinde 1990’ların başından beri yapılan ve şimdilerde TDP kapsamına alınan huzur toplantıları geçmişte ya katılımcı yurttaş olamadığı için iptal edilmiş, ya katılımcılar “zorla” toplanmış ya da katılımcılar sadece dinlemiş ve alkışlamıştır.⁸⁰ Kuşkusuz, kötü örnek, örnek olmaz ve bu kötü uygulamalar huzur toplantılarının iptal edilmesine gerekçe olamaz. Bu toplantıların başarılı olabilmesi için gerekli düşüncel ve uygulamalı çabalar gösterilmelidir. Ama makro çözümlerin önemi bir kez daha karşımıza çıkmaktadır. Düşünen ve konuşan bir Türkiye, demokratikleşen bir Türkiye’ye doğru gidildiği ölçüde, ailede ve okulda demokrasi uygulanıp öğrenildikçe katılımcı mekanizmalar amaca uygun çalışabilecektir.

TDP’ye yönelik siyasal ve bürokratik desteğin sağlanması durumunda halk desteğin de sağlanabileceği söylenebilir. Bu ise, salt polislik hizmetlerine indirgenebilecek bir anlayış değildir. Siyasal düzlemde ülkenin demokratikleşmesi ile yakından ilişkilidir. TDP, ister toplumun polislik yapması olarak algılanıp uygulansın, isterse de polisin sunduğu hizmetlerin toplum tarafından desteklenmesi olarak anlaşılсын nasıl uygulandığı önemli bir değişken olarak karşımıza çıkacaktır. Bu bağlamda devletin demokratikleşmesi önemli bir koşuldur.⁸¹

---

⁸⁰ Kemal Çelebi, “Huzur Toplantısı ve Sonrası”, *Çağın Polisi*, S. 29, 2004.

⁸¹ Robert Reiner, “Polis, Sınıf ve Siyasa”, *Birikim*, S. 46-47, 1978, s. 104.

SONUÇ

Kamu yönetiminde yeniden yapılanma kapsamında, Dünya’da kamusal güvenlik hizmetlerinde yerleşme, gönüllü güvenlik, sivilleşme ve özel güvenlik unsurlarını kapsayan bir değişim süreci yaşanmaktadır. Güvenliğin sağlanmasına çok kurumlu yaklaşım ve “gönüllülük” söylemiyle Türkiye’de TDP yönetim modelinin güvenlik hizmetlerine yansması potansiyelini içermektedir. Özel güvenlik, yerleşme, sivilleşme ve gönüllü güvenlik unsurları kullandığı ölçüde de yeni liberal politikaların güvenlik hizmetlerine aktarılmasına aracılık edebilecek bir modeldir. Diğer yandan da artan güvenlik gereksinmesine, mevcut polislik stratejisinin yetersizliklerine bir yanıt arayışının sonucu olarak uygulanmaya başlamıştır.⁸²

TDP güvenliğin salt polis eliyle sağlanması değildir. Güvenliğin sağlanmasına özel sektörün, sivil toplum örgütlerinin ve yurttaşların katılımını öngörmektedir. Bu nedenle TDP bütünüyle yeni olmasa da yeni unsurlar içeren ve farklı yönleri bulunan bir polislik anlayışıdır. Türkiye’deki uygulamasına bakıldığında da güvenliğin sağlanması açısından yeni unsurlar taşıdığı görülmektedir.

TDP’nin “önleme” fikrini yeniden canlandırması yönüyle modern polisliğin kurulmasındaki amaca yöneldiği söylenebilir. Türkiye’de TDP yeni uygulanmaya başlanması nedeniyle yönetim mekanizması ve gönüllü güvenlik bakımından, birkaç deneyim ve çaba dışarıda bırakılırsa henüz işlememektedir. Türkiye’de TDP’nin “devlet odaklı” kurgulandığı söylenebilir. Ayrıca asayiş birimine özgü bir proje olarak planlandığı, küçük suçları önlemeyi hedeflediği, suç korkusunu azaltarak güvenlik algısını yükseltmeyi amaçladığı anlaşılmaktadır. TDP’nin diğer boyutu da, ülkemizde, halkla ilişkiler faaliyeti ya da “imaj yenileme” çalışması olarak değerlendirilmesidir. Ancak bu değerlendirme statik olup dinamik bir bakış açısından TDP’nin özel güvenlik ve gönüllü güvenlik yönlerinin de dikkate alınması gerekir. Her iki gelişmenin güvenliğin sağlanmasında kapladığı alan arttıkça ve polisin görünürlüğünün azalması durumunda, gelecekte polisin konumunun halk tarafından sorgulanmasına söz konusu olabilecektir. Türkiye’de bu yönde bir gelişme henüz belirmemiştir ve yakın dönemde de öngörülebilir değildir.

Kurulduğu günden bu yana TDP kapsamındaki faaliyetler ve gelişmeler incelendiğinde temel polislik stratejisine dönüşme olasılığı bulunmayan, klasik polisliği tamamlayıcı bir görünümde olan TDP 2017 yılında alınan idari bir kararla işlevsizleşmiştir. Kararın geçici mi yoksa kalıcı mı olacağı zaman içinde görülecektir. Olasılıkla TDP’ye yönelik yüksek beklenti uygulamada

---

⁸² Yönetmelikte “işbirliği” kelimesi 30, “katılım” kelimesi 50 kezden fazla geçmektedir. Polise bilgi akışı kolaylaştırmak (md. 10/4) amaçlardan birisidir. Yerel sorunlara odaklılık (md. 9) ve bu nedenle yerel çözümler üretme (md. 9-11) de vurgulanmaktadır.

gerçekleşmemiştir. Kaldı ki TDP faaliyetlerinin gerçek anlamda hayata geçirilmesinde eksikliklerin bulunduğu belirlenmiştir⁸³.

TDP, suçun önlenmesine yönelik bir anlayış içermektedir. Ancak makro sorunlar (işsizlik, gelir dağılımı adaletsizliği, kamu hizmetlerinin etkinliği, etnik sorunlar vb.) çözülmeden suçun önlenmesi olanaklı değildir. Suçu doğuran nedenlere müdahale etmek gerekmektedir. Ancak bu müdahale salt polisin görevi değildir. Bu durumda polisin aslında başarması “imkansız” bir görevi yerine getirmekle görevli bir kurum olduğu değerlendirilmesi gerçekçi görünmektedir. Güvenliğin sağlanmasında bütüncül bakış büyük önem taşımaktadır.

KAYNAKÇA

- Apan, Ahmet. “Toplum Destekli Polislik”, *Polis Dergisi*, Sayı: 42, 2004, ss. 13-18.
- Arap, İbrahim. *Kamu Yönetiminde Yeniden Yapılanma Bağlamında Devletin Temel İşlevlerinden Olan Güvenlik Hizmetlerindeki Dönüşüm*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir, 2009.
- Arap, Kavili Sultan. *Belediyeler ve Katılımcı Uygulamaları*. Ulusal Kalkınma ve Yerel Yönetimler Sempozyum Bildirileri Kitabı-2. TODAİE, 2009, ss.971-992.
- Başar, Cengiz. *Toplum Destekli Polislik Hizmeti Uygulamaları: İskenderun Örneği*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Mustafa Kemal Üniversitesi, Hatay, 2016.
- Bayley, David, *Gelecek İçin Polis*, Ankara: EGM Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı, 2006.
- Bayley, David ve Shearing, Clifford. “The Future of Policing”, *Law & Society Review*, Vol.30, No.3, 1996, ss. 585-606.
- Bora, Tanıl. *Medeniyet Kaybı, Birikim*, İstanbul, 2006.
- Çelebi, Kemal. “Huzur Toplantısı ve Sonrası”, *Çağın Polisi*, Sayı: 29, 2004, ss. 29-30.
- Doig, James. “Polis Sorunları, Öneriler ve Yeniden Düzenleme Stratejileri”, *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 4, 1970, ss. 61-72.
- EGM (Emniyet Genel Müdürlüğü). 2006 Mali Yılı Faaliyet Raporu, Ankara, EGM, 2007.
- EGM (Emniyet Genel Müdürlüğü). 2007 Mali Yılı Faaliyet Raporu, Ankara, EGM, 2008.
- EGM (Emniyet Genel Müdürlüğü). *Performans Programı 2009-2011*, Ankara, EGM, 2009.

---

⁸³ Berkay Kırdar, *Kamu Güvenlik Politikası Tercihinde Toplum-Destekli Polislik*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Celal Bayar Üniversitesi, 2015, s.216.

- EGM (Emniyet Genel Müdürlüğü). Performans Programı 2013, Ankara, EGM, 2013.
- EGM (Emniyet Genel Müdürlüğü). Faaliyet Raporu 2012, Ankara, EGM, 2012.
- EGM (Emniyet Genel Müdürlüğü). Faaliyet Raporu 2013, Ankara, EGM, 2013.
- EGM (Emniyet Genel Müdürlüğü). Faaliyet Raporu 2014, Ankara, EGM, 2014.
- EGM (Emniyet Genel Müdürlüğü). Faaliyet Raporu 2015, Ankara, EGM, 2015.
- EGM (Emniyet Genel Müdürlüğü). Faaliyet Raporu 2016, Ankara, EGM, 2016.
- EGM (Emniyet Genel Müdürlüğü). 2017 Yılı Performans Programı, Ankara, EGM, 2017.
- EGMADB (Emniyet Genel Müdürlüğü Asayiş Dairesi Başkanlığı). Toplum Destekli Polislik: Hizmet Standardı ve Kılavuz Belgeleri, Ankara, EGMADB, 2007.
- EGMEDB (Emniyet Genel Müdürlüğü Eğitim Dairesi Başkanlığı). Toplum Destekli Polislik: Genel Geliştirme Eğitimleri, Ankara, EGMEDB, 2004.
- Ergut, Ferdan. “Polis Çalışmaları İçin Kavramsal Bir Çerçeve”, *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt: 34, Sayı: 1, 2001, ss. 59-79.
- Ferreira, Bertus R. “The Use And Effectiveness Of Community Policing In A Democracy”, *Policing In Central and Eastern Europe: Comparing Firsthand Knowledge with Experience from the West* içinde, Ed. Milan Pagon. 1996, <https://www.ncjrs.gov/policing/use139.htm>
- Geleri, Aytekin. *Önleyici Polislik*, Ankara, Seçkin, 2003.
- Gleizal, Jean-Jacques, Domenach, Jacqueline G. ve Journes, Claude. *Batı Demokrasilerinde Polis*, Ankara, Temiz, 2000.
- Goldstein, Herman. “Kentsel Bazı Sorunlar ve Polis”, *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 4, 1970, ss. 85-91.
- İçişleri Bakanlığı. Vatandaş Memnuniyetine ve Halk Desteğine Bağlı Polislik Hizmeti Hedefliyor, (2006), <http://www.dunyagazetesi.com.tr/haberArsiv.asp?id=185809>, (Erişim tarihi: 10.12.2006).
- İçli, Tülin. “Toplum Destekli Polislik Amaçları ve Etkinliği”, *Polis Dergisi*, S. 42, 2004, ss. 124-127.
- Kırdar, Berkay. *Kamu Güvenlik Politikası Tercihinde Toplum-Destekli Polislik*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Celal Bayar Üniversitesi, 2015,
- Köksal, Oğuz Kağan. “Aydın Konuşu”, *Standard*, Yıl 47, S. 559, 2008, ss. 22-27.

Plummer, Larry. "Community Policing: Thriving Because It Works", *Police Quarterly*. Vol. 2, No. 1, 1999, ss. 96-102.

Polis Sorunu ve Pol-Der Olayı, *Birikim*, S. 46-47, 1978, ss. 96-100.

Reiner, Robert. "Polis, Sınıf ve Siyasa", *Birikim*, Sayı: 46-47, 1978, ss. 101-110.

Reiner, Robert. "Policing a Postmodern Society", *The Modern Law Review*, Vol. 55, No. 6, 1992, ss. 761-781.

Savage, Stephen. "Tackling Tradition: Reform And Modernization Of The British Police", *Contemporary Politics*, Vol: 9, No: 2, 2003, ss. 171-184.

Sherman, Lawrence. "Policing Communities: What Works?", *Crime and Justice*. Vol.8, 1986, ss. 343-386.

Skolnick, Jeremo ve Bayley, David. "Theme and Variation in Community Policing", *Crime and Justice*, Vol.10, 1988, ss.1-37.

USAK (Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu). İstanbul Kent Güvenliği Projesi II. Çalıştay Değerlendirme Raporu, Ankara, 2008

Weber, Max. *Sosyoloji Yazıları* (Çev. T. Parla), İstanbul, İletişim, 1998.

Mevzuat

08/07/2003 tarihli İçişleri Bakanlığı Strateji Merkez Başkanlığı'nın B.05.0STM0710001/93 sayılı "Toplum Destekli Güvenlik Hizmeti" konulu genelgesi.

Ağustos 2003 tarihli Valiliklerin Toplum Destekli Güvenlik Hizmeti Genelgesi

2004 tarihli İçişleri Bakanlığı TDP Hizmetleri Projesi Genelgesi

31/05/2006 tarih ve B.05.1.EGM.0.11.05.01-50 sayılı İçişleri Bakanlığı EGM Genelgesi (Toplum Destekli Polislik)

26/01/2009 tarihinde Bilgi Edinme Başvurusuna EGMADB'nin 109-23666 Sayılı Cevabı

18/02/2009 tarihli Emniyet Genel Müdürlüğü Toplum Destekli Polislik Hizmetleri Yönetmeliği (28/11/2011 tarihinde güncellenmiştir).

XIX. Yüzyılda ABCFM'nin Osmanlı Topraklarındaki Eğitim Uygulamaları

Neşe COŞKUN

Yrd. Doç. Dr.

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Turizm Otel İşletmeciliği Yüksek Okulu, Van-Türkiye

ORCID: 0000-0002-1112-156

neşecoskun@yyu.edu.tr.

Öz

1810 yılında Amerika Birleşik Devletleri'nde kurulan bir Protestan misyoner örgütü olan ABCFM (The American Board Of Commissioners For Foreign Missions- Amerikan Yabancı Misyonlar Masası) çok kısa zaman içinde kurumsallaşma sağlayarak pek çok farklı ülkede ve özellikle de Osmanlı coğrafyasında faaliyet göstermeye başlamıştır. Özellikle eğitim alanında çalışmalar yapan bu kuruma mensup misyonerler istasyon adı verilen yerleşkelerde ve yakın yerleşim alanlarında kurum politikaları dâhilinde yaygın ve yoğun bir eğitim ve öğretim çalışması sürdürmüştür. Osmanlı ülkesinde insanları din değiştirmeye ikna etmenin zorluğu nedeniyle hedef kitle özellikle Hıristiyan ailelere mensup çocuklardır. Anaokulu seviyesinden kolej seviyesinde çok farklı yaş aralıklarındaki çocuklara kimi zaman yatılı olarak hem dini hem de pozitif bilimler eğitimi verilmiştir. Sürekliliğin sağlanabilmesi için kurumun öz kaynaklarından okullara ve eğitim hizmeti veren misyonerlere finansal destek verilmiş, finansal kaynak yaratmak için kurum politikalarıyla belirlenen yollar kullanılmıştır. Açılan öğretmen kolejlere ve okullarda uygulanan Rus Modeli ile sistemin kendi öğretmenlerini ve finansal kaynaklarını üreterek kendi kendini devam ettirmesi amaçlanmıştır. Bu çalışmada sadece Bilkent Üniversitesi Mikrofilm Koleksiyonu'nda ABCFM üst başlığı ile araştırmacıların hizmetine sunulan mikrofilm tasnifi kullanılmış, kurumsal ve şahsi yazışmalar incelenerek ve misyonerlerin kendi beyanları esas alınarak ABCFM'nin Osmanlı ülkesinde uyguladığı eğitim politikalarının ana çerçevesi tanımlanılmaya çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: ABCFM, Osmanlı Devleti, misyoner, eğitim, Welsh Modeli.

Educational Politics of ABCFM In The Ottoman Lands In The XX. Century

Abstract

ABCFM (The American Board of Commissioners For Foreign Missions), established in Boston, in 1810, as a Protestant missionary organisation to spread the Christ all over the world, tried to make all possible preparations for the kingdom of God by touching the hearts of people as they said in their own documents by educational activities in different parts of world, especially in Ottoman state. Children and teenagers were the targets to reach. In special campuses called station, bulidings used as school and missionaries worked as instructors. In the Ottoman State, ABCFM workers called missionaries wanted to educate all children of Christian families owing to the difficulties in changing natives's old beliefs and religions. Wide and effective aducational approach required a great financial support that donated by both the government and people of the U.S.A. Also the Russian Modal-Welsh Modal was used especially in teachers collages and other schools to create self-sufficient generations. In this article, only selected microfilms of ABCFM in the collection of Bilkent University microfilms archieve used to define the politics on educational activities to imagine a general review on the minds of researchers.

Key words: ABCFM, Ottoman State, missionaries, education, Welsh Modal.

GİRİŞ

1810 senesinde Amerika Birleşik Devletlerin Boston şehrinde kurulan bir Protestan misyoner örgütü olan ABCFM (The American Board Of Commissioners For Foreign Missions) kısa zaman içinde teşkilatlanmasını tamamlamış ve Osmanlı coğrafyasının da içinde olduğu pek çok farklı ülkede “dini tebliğ” söylemiyle özellikle Hıristiyanlar için yoğun ve yaygın eğitim faaliyetlerine başlamıştır. Hedef kitlenin olduğu bölgelerde satın alma ya da kiralama usulüyle binalar temin edilerek anaokulu seviyesinden kolej seviyesine kadar düzenli eğitim hizmeti verilmiştir.

Bu çalışmada sadece Bilkent Üniversitesi Mikrofilm Koleksiyonu’nda ABCFM üst başlığı ile araştırmacıların hizmetine sunulan mikrofilmler esas alınarak söz konusu teşkilata mensup misyonerlerin kendi beyanları esas alınarak Osmanlı ülkesinde verdiği eğitim hizmetlerinin ana hatları ortaya konulmaya çalışılacaktır.

ABCFM’ NİN OSMANLI COĞRAFYASINDAKİ EĞİTİM POLİTİKALARI

Osmanlı Devleti topraklarında yaklaşık iki asır boyunca kurum misyonerleri vasıtasıyla yaygın ve yoğun olarak dini ve dünyevi eğitim hizmeti veren ABCFM çalışmalarının tümünde genel kurum politikaları çerçevesinde gerçekleşmiştir. İstasyon adı verilen yerleşkelerde ve yakın çevrede bulunan okullarda kurum personeli olan öğretmen misyonerler eğitim çalışmalarında bulunmuşlardır.

Misyonerlerin ilk ilkesi dünyevi alanda eğitim faaliyetinde bulunan öğretmenlerin üst seviyede teolojik bilgi ve donanıma sahip olmasıdır (ABCFM: 606/389-390). Temel amaç kendilerinin beyanına göre Tanrısal Krallık’ın oluşumuna ve devamına katkı sunacak insan topluluklarının eğitim sayesinde yaratılmasıdır. Bu kişiler ise adeta birer misyoner yani göreve odaklanmış özverili işçilerdir. Amaçlanan yapıya sahip bir toplumun yaratılmasında en uygun hedef kitle ise okullarda zihinleri yeniden şekillendirilen ve verilen eğitimi kendi hayatlarına bütünüyle uygulayacakları düşünülen çocuklardır (ABCFM: 618/376). Belli bir yaşa ulaşmış bireylerin sonradan öğrendiklerini içselleştirmesi ve hayatlarına katmaları zordur. Bu sebeple zihinleri henüz bir hamur gibi işlenmeye müsait olan çocuklar kesinlikle eğitim çalışmalarının bir numaralı hedefi olmalıdır. Çocukların kalbine ise onları eğitenler yani öğretmen misyonerler kolaylıkla dokunabilir. Bu ise nihai amaca ulaşmakta elzemdir (ABCFM: 606/66). Bu sebeplerle misyon okullarında hizmet veren öğretmenlerin yeterli seviyede dini bilgi ve uygulamalara hakim olması gereklidir. Ancak yeni nesillerin amaca uygun yetiştirilmesinde sadece dini bilgi ve donanım yeterli değildir.

ABCFM misyonerlerinin eğitim çalışmalarının ikinci ilkesi sadece teolojik bilgi ile değil aynı zamanda güncel pozitif bilim ilkelerine sahip öğretmenleri eğitim çalışmalarına dâhil etmektir. Columbia Teachers’ Collage (Columbia Öğretmen Koleji) adeta kurumun öğretmen yetiştirme birimi gibi çalışmıştır (ABCFM: 628/617). Bu okul Protestan ilkelerle yapılan eğitim faaliyetlerinin devamlılığı için “üstün” vasıflara sahip öğretmenler yetiştirmektedir. Hem dini hem de dünyevi bilgiyle donatılmış olan bu kişiler hizmet verdikleri çocuklar ve onların ailelerinin de yaşamlarını “zenginleştirmektedir” (ABCFM: 618/375). Çocuklar okullarda kendilerine verilen eğitimi evlerine de taşımakta ve tüm sosyal grup çok daha fazla bireye şahsen erişilmeden “dokunulabilir” olmaktadır.

Güncel bilimsel teknikler ve mikroskop gibi eğitim araçlarının kullanıldığı misyon okullarının (ABCFM: 617/378) verdiği hizmetlerde insanların hayatlarına dokunan iyi eğitilmiş öğretmenlerin varlığı son derece önemlidir ama yeterli değildir. Eğitim sürekli olmak zorundadır ve öğretmenler de daimi olarak kendilerini yenilemek zorundadır. Bu nedenle Osmanlı ülkesindeki okullarda çalışan misyoner öğretmenler kimi zaman Avrupa’daki okullara bilgi ve deneyimlerini arttırmak amacıyla gönderilmişler ve tüm harcamaları da ABCFM tarafından karşılanmıştır. Tek amaç kaliteyi arttırmaktır (ABCFM: 629/18). Ayrıca Amerika Birleşik Devletleri ve Avrupa’da sürekli mesleki eğitim alan öğretmenler Osmanlı ülkesinde hizmet verdikleri süre boyunca da periyodik olarak farklı yerleşim alanlarında bulunan kuruma ait okullara giderek eğitim teknikleri konusunda kurum içi eğitime tabii tutulmuşlardır (ABCFM: 629/599). Başka bir ifadeyle hizmet içi eğitim ile öğretmenlerin yeniliklerden ve güncel eğitim uygulamalarından haberdar olmaları sağlanmıştır (ABCFM: 617/378). Gaye daha önce de beyan edildiği üzere üstün donanımlara sahip eğitim kadroları ile nihai amaca daha kolay ulaşmaktır. Çünkü eğitim hizmetlerinde ortaya çıkabilecek herhangi bir aksaklık tüm çalışmalarını zorlaştırabilir ya da tehlikeye atabilirdi (ABCFM: 712/525-532). Osmanlı ülkesinde “özveriyle” yapılan tüm çalışmaların başarısı temelde eğitim çalışmalarında sağlanan başarı ile orantılıdır ve her geçen gün daha fazla donanımlı öğretmen yetiştirmek hedef kitle olan çocukların kazanılmasında hayati önem arz etmektedir (ABCFM: 618/421).

Donanımlı öğretmen yetiştirmek düşüncesinin misyon çalışmalarına yansımaları; misyonerlerin kimi zaman yarı zamanlı görev yeri değişikliği olarak ortaya çıkmıştır. Her misyoner sadece kendi görev yerinde değil aynı zamanda başka misyon istasyonlarında da eğitim çalışmalarında görev yapmıştır (ABCFM: 606/269). Ayrıca lüzum görüldüğü durumlarda misyoner öğretmenler hizmet bölgelerinde yerli halkın açtığı okullarda da görev yapmıştır. Amaç bu yerli eğitim

birimlerindeki öğretmenlerin de güncel eğitim uygulamalarını öğrenmeleri ve uygulamalarıdır (ABCFM: 712/525-539). Zira kurum politikası misyonerlerin erişemediği yerli ailelerin çocuklarına kendi öğretmenleri aracılığıyla erişilmesi ve seküler ailelere mensup bu çocukların da kazanılması yönündedir (ABCFM: 717/316).

Tüm çocukları kazanmak amacıyla olan misyonerler bu gayeyle kimi zaman eğitim birimlerinde farklı disiplin uygulamalarını gerçekleştirmişlerdir. Van Okulu örneğinde öğrencilere okullarda tütün ikramı söz konusuken (ABCFM: 712/525-532) başka okullardaki sıkı disiplin şikâyetlere sebep olmuştur (ABCFM: 618-418-419). Bir başka ifadeyle çok daha fazla sayıda çocuğu okullara çekebilmek için bölgesel sosyal özelliklere göre değişen uygulamalar hayata geçirilmiştir.

Farklı uygulamaların söz konusu olduğu okullarda benzer fiziksel altyapı şartları söz konusudur (ABCFM: 712/539). En temel sorun okullarda temiz içme suyu bulmaktır. Bu durum salgın hastalıkların toplu yaşam alanlar olan eğitim birimlerinde çok hızlı bir şekilde yayılmasına neden olmaktadır. Okul yatakhanelerinde kullanılan yorgan ve yatakların düzenli olarak temizlenmemesi hastalıkların yayılmasının bir diğer nedeniydi (ABCFM: 712/542). Genellikle Türk ve Müslüman çocukların tercih etmediği Hıristiyan çocukların eğitildiği birimlerde bu sorun eğitim çalışmalarının aksamasına neden olduğu için nihai amaca ulaşmak için ivedi olarak çözülmesi gerekli bir problemdir. ABCFM kurum politikası ile bu duruma bölgesel çözümler üretmişlerdir. Misyonerler hizmet verdikleri çocuklara kişisel bakım becerileri kazandırınca hijyen şartları da kısa zamanda oluştu ve okullar salgın hastalıklar konusunda adeta izole bölgeler haline geldiler (ABCFM: 628/580).

Amerikan misyoner okullarında kazandırılan öz bakım becerileri ile hedef kitle olan çocukların sağlıklı olmalarının sağlanması için kurumun geliştirdiği politika aslında Welsh modeli olarak da bilinen Rus Modeli’dir (ABCFM: 715/257). Uygulama hizmet alanındaki tüm yerli halkın sağlıklı olmasını, okullarda “ruhlarına dokunulan” çocukların kendi sosyal çevrelerine kazandıkları öz bakım becerilerini kazandırmaları ve kendine yeterlilik fikriyle üretim aktivitelerine düzenli ve daimi sağlanması düşüncesi üzerine kurulmuştur. Çocuklar ve gençler bu üretim çalışmaları ile hem kendi hayatlarını hem de aileleri ile tüm sosyal çevrelerinin hayatlarını zenginleştirebilirdi. Ayrıca Rus Modeli kurum çalışmalarının devamlılığını sağlayabilecek finansal destek anlamına da gelmektedir (ABCFM: 633/493). Zira mamul maddelerin pazarlanması ile elde edilen gelirin bir kısmı istasyon bütçesine eklenmiştir. Bu vazgeçilmez politika ile yerli halktan kadınların

da eğitilen çocuklarından öğrendikleri ile üretime kazandırılması amaçlanmıştır. Kadınların kendi evlerinde ya da kuruma ait atölyelerde ürettiklerinin pazarlanma işini de misyonerler üstlenmiş ve bu çalışmalardan kazanılan paranın da bir kısmı kurum bütçesine eklenmiştir (ABCFM: 712/580-581).

Rus Modeli’nden sağlanan gelir eğitim çalışmalarının devamı için önemlidir ama yeterli değildir. Temel yaşamsal kaygıları olan misyoner çalışanların eğitim çalışmalarında başarılı olamayacağı bilincinde olan kurum merkezi daha etkin ve verimli bir “hizmet” için düzenli olarak öğretmenlerine para ödemiştir (ABCFM: 629/283). Başka bir ifadeyle kimi zaman hedef kitlenin olduğu istasyonun bulunduğu yaşam alanında yetersiz kalsa da (ABCFM: 628/625) ABCFM misyoner ve ailelerinin temel ihtiyaçlarını karşılayabilecek kadar meblağı aylık maaş şeklinde ödemiştir. Kurum çalışanlarının kendi beyanlarına göre dini coşku dünyevi beklentilerin önüne geçtiği için hayatlarındaki maddi yetersizlikler misyonerleri menfi anlamda etkilememiştir. Eğitim faaliyetlerinde hizmet sunan kişi sayısı az olduğunda kurum yerli yardımcılardan da (ABCFM:618/421) para mukabili destek alma yoluna gitmiştir (ABCFM:629/283). Ayrıca kurum okullarından mezun olanlar da eğitim çalışmalarında değerlendirilmiştir (ABCFM: 618/334). Genellikle kendi köy ve kasabalarında eğitim çalışmalarına katılan eski mezunlar için de ABCFM cüzi bir miktarda maaş ödemesi yapmıştır (ABCFM:717/318).

Kurumun hizmet alımı yaptığı insanlara ve kendi misyonerlerine verdiği maaşlar okul çalışmalarının kesintisiz sürmesi için yeterli değildir. Birimlerde dini ve dünyevi eğitim için yazılı kaynak ve materyallere de gereksinim bulunmaktadır (ABCFM:629/30). Özellikle pozitif bilimler alanındaki kaynakların düzenli olarak yenilenmesi ve yazılı literatürün takip edilmesi eğitim hizmetlerinin kalitesinin artırılması için elzemdir. Çözüm üretebilmek için misyoner öğretmenler “hediye” adı altında (ABCFM:617/378) ayni ve nakdi bağış toplamışlardır (ABCFM:629/197). Kitap ve eğitim araç- gereçlerinin de aynı usulle tedarik edilmesi hedeflenmiştir. Bu şekilde okullara düzenli olarak Amerika Birleşik Devletleri ve Avrupa menşeli kaynakların gelmesi sağlanmıştır (ABCFM: 629/283). Ders kitaplarının çoğu Viyana ve Venedik’ten satın alınmış ve Osmanlı ülkesinde basılmış kitaplar çok zorunlu kalınmadıkça tercih edilmemiştir. Amaç Osmanlı Devleti’nin resmi ideolojisi ile şekillenen eğitim materyallerini eğitimden uzak tutmaktır (ABCFM:712/568-572). Burada kurumun eğitim politikası bir kez daha ortaya çıkmaktadır. Hıristiyan çocuklar ve gençler kendilerini Tanrı Krallığı’na ulaşılmaktan engelleyecek her türlü etkiden uzak tutulmalıdır. Onlarla çalışılırken Protestan misyonerlerin kendi amaç ve ilkeleri doğrultusunda üretilmiş olduğundan emin oldukları eğitim araçları kullanılmalıdır. Bu araçlara ulaşım

kuruma ciddi bir finansal yük getirmektedir. Ancak kurum dışından toplanan bağışlarla bu sorun mümkün olduğu kadar çalışmaları ve nihai amaca varmayı engellemeyecek kadar minimize edilebilecektir. Hedef kitle içinde yer alan kimsesiz Hıristiyan çocukların da çok sayıda oluşu ve kara tahtalı sınıf bulmanın çok zor tebeşir bulmanın da neredeyse imkânsız oluşu (ABCFM:712/580-581) zaten eğitim çalışmalarını yeterince zorlaştırmaktadır. Misyonerler için ulaşılması gereken hedef Tanrı Krallığı’nda çalışkan Hıristiyan işçiler yaratmaktır. Bu gayeye var olan zorlukların engel teşkil etmesinin olabildiğince önüne geçilmesi elzemdir. Öğretmenlerin eğitim hizmetleri verirken kaynak sağlamak için buldukları son yol da tam olarak nihai hedefe hizmet eder niteliktedir. Öncelikli olarak okullardaki yazılı eğitim materyalleri kısmı zamanlı olarak öğrencilere kiralanmıştır. Bu şekilde hem okul bütçesine kaynak yaratmak hem de ortaklık ve amaç birliği düşüncelerinin çocuklar tarafından içselleştirilmesi düşünülmüştür (ABCFM: 629/187).

Misyonerlere göre bir çocuk ne kadar küçükse yeni öğrendiğini o kadar içselleştirip hayatına katabilirdi (ABCFM:606/66). Bu nedenle misyonerler eğitimin başarısının okul öncesi eğitimle de yakından alakalı olduğu gerçeğinden yola çıkarak anaokulları açtılar (ABCFM:717/155-156). Okul öncesi eğitim kurumlarında hedef kitle sadece bir din grubu değildir (ABCFM:628/599). Türk ve Müslüman ailelerin çocuklarının da bu kurumlarda eğitilmesi amaçlanmış ancak çocuğunun bir Hıristiyan okulunda eğitim alması fikrine sıcak bakmayan bu kitle arasında misyonerlerin okul öncesi eğitim birimleri itibar görmemiştir. Kurum anaokullarının daha fazla yaygınlaştırılması arzusundadır (ABCFM:717/317) ve eğitimin mümkün olan en erken yaşta başlamasını istemektedir. Ancak Osmanlı Devleti ve halkının güncel gerçeklikleri (Osmanlı Devleti’nin artık güncel milletlerarası siyasi konjüktürde çok fazla söz sahibi olamaması, mali sorunlar, askeri kayıplar, toprak kayıpları, sağlık ve eğitim alanlarında kitlelere yaygın ve etkili hizmet sunamaması) ve temel yaşamsal kaygıları ABCFM’nin yaygın anaokulları fikrinin gerçekleşmesini engellemiştir.

Eğitim çalışmalarının planlanması ve uygulanmasında kurumun uygulamaları ile beraber Osmanlı ülkesinin kendi gerçeklikleri de belirleyici olmuştur. Genelde 9 yıl eğitim verilen Amerikan erkek okullarına (ABCFM:712/539-541) talep oldukça fazladır. Bu durumun iki sebebi vardır. İlk olarak; cepheye alınmamak için tek çare okula devam etmektir. Osmanlı Devleti savaş alanlarında uzun süredir galibiyet kazanmamıştır ve kayda değer sayıda insan cephelerde ölmüştür. Savaşların yakın zamanda bitmesi beklenmemektedir. Dolayısıyla 1900’lü yıllarda Osmanlı tebaası için askere alınmak dönüşü olmayan bir yola gitmek anlamındadır. Aileler ise

kaçınılmaz sondan erkek çocuklarını esirgemek için onları okula göndermektedirler (ABCFM:629/115). İkinci sebep ise toplumsal cinsiyet rollerinden ve dini inançtan kaynaklanmaktadır. Erkek çocukların hayatlarının ileriki dönemlerinde baba ve dini topluluğun bir üyesi olmaları sebebiyle sosyal ve mali yükleri oldukça ağır olacaktır. Sosyal rollerin grup içinde çok belirleyici olduğu gerçeğinden yola çıkan aileler için oğullarını bir meslek sahibi olabilecekleri Amerikan okullarına göndermek akılcı bir seçenektir. Bu durum kurum ve misyonerlerin erkek okullarında yapılan eğitim çalışmalarını çok daha fazla önemsemelerini ve finansal kaynakların öncelikli olarak erkek okulları için kullanılmasına neden olmuştur (ABCFM:717/316). Son derece yetenekli ve hevesli oldukları öğretmenlerce beyan edilen erkek çocuklarının (ABCFM:628/603) eğitimin her alanında desteklenmesi son derece önemlidir. Ancak kimsesiz erkek çocuklarının eğitimi hem cinslerinden çok daha önemlidir. Misyonerlere göre onlar kilise ve cemaatin çocuklarıdır. Cemaatin ayrılmaz bir parçası olarak kendilerini gören bu çocukların gerçek ailesi bir başka Hıristiyandır. Dolayısıyla yetimlerin Tanrı Krallığı’nda alacakları roller çok daha önemlidir çünkü onların “inançlı gerçek Hıristiyan işçilere dönüştürülmeleri” çok daha zahmetsiz olacaktır. Kiliseyi aileleri olarak gören bu çocuklar kendilerine verilen her türlü vazifeyi tam bir sadakat duygusuyla gerçekleştirecektir (ABCFM:618/383).

Çocukların ve gençlerin amaca uygun olarak dönüştürülmesinde eğitimin kendini üretmesi anlamına gelen ve misyonerlerce idare edilen öğretmen okulları açmak ABCFM’ nin bir diğer politikasıdır. Hizmetin devamlılığı için “hizmetkâr” sayısı önemlidir. Çalışanları belli bir yaşın üstündeyken amaca kazanmak zor bir iştir. Ancak eğitim kendi öğretmenlerini üretirse bu zorluğun üstesinden gelmek mümkün olabilecektir. Kurumun açtığı öğretmen okullarının tamamı kolej olarak adlandırılmıştır. Farklı yaş grubundan hedef kitleyi bir araya toplayan bu öğretmen kolejlere misyonerler için kısıtlı zaman ve olanakla çok daha fazla sayıda insana ulaşmak anlamına gelmektedir (ABCFM:717/486). Dolayısıyla nihai amaç için son derece önemlidir (ABCFM:633/546). Zira yatılı eğitim verilen bu birimler öğrencilerin her alanda eğitilmesi anlamına gelmektedir (ABCFM:628/626). Eğitilen ve öğrendiklerini uygulama şansı bulan bu öğretmen koleji öğrencileri ilerleyen süreçte kurum politikalarına uygun kararlar verme ve kararlarını uygulama yeterliğine de sahip olacaktır (ABCFM:628/627). Bu ise ABCFM’nin uzun süreli amaçlarından birinin gerçekleşmesini sağlayacaktır. Hizmet döngüsünün herhangi bir sebeple aksamaması için tüm çalışanların ortak amaç etrafında kenetlenmiş olması gereklidir. Öğretmen kolejlere ise bu birlikteliği özveriyle sağlayıp devam ettirebilecek insanlar üretmektedir. Ayrıca kolejlere yerel

halkın milli düşüncelerini de beslemektedir. Bu durum misyonerlerin arzu ettiği kitlelerin “kendi değerlerini yitirmeden dönüştürülmesi” sonucunu doğuracaktır. Çünkü hedef kitlenin milli duygularını unutmaması dini geçmişine de sahip çıkması anlamına gelmektedir (ABCFM:715/259). Kendi tarihine sahip çıkan ve kabullenen bireyler için Tanrı Krallığı’nın vefakâr işçileri olmak çok daha kolay olacaktır. “Vefakâr” çalışanlar ise dünyayı kazanmayı değil kaybolmuş ruhlara dokunmayı ve onları kazanmayı amaçlar. Bu ise sadece misyon okullarında kazandırılacak bir niteliktir.

Amerikan okullarında “vefakâr” öğrenciler yetiştirme politikası beraberinde kurumun okullarında eğitim hizmeti alan çocuklar ile ailelerinin var olan hizmete destek sunmasının gerekli olduğu düşüncesini de beraberinde getirmiştir. Katkı sunmanın ilk yolu öğrencinin mensubu olduğu ailenin sosyal ve ekonomik durumuna göre (ABCFM:629/197) okula nakdi destek vermektir (ABCFM:629/312). Ancak bu oldukça kısıtlı bir destektir. Eğitim çalışmalarına kurumun ayırdığı finansal payın tamamının hedef kitleden bütünüyle tahsil edilmesi söz konusu olmamıştır (ABCFM:618/352). Kurumun öğrenciler vasıtasıyla finansal kaynak yaratma düşüncesinin ikinci şekli eğitilen kitlenin bilgisi ve tecrübesi ölçüsünde eğitim hizmetlerinde görev almasıdır (ABCFM:618/355). Okullarda öğretmen eksikliği söz konusu olduğunda üst sınıflardaki öğrencilerden kendilerinden daha alt sınıflarda olan çocuklara öğretmenlik yapmaları söz konusu olmuştur (ABCFM:633/495). Ayrıca yetimhanede kalan çocuklara sunulan bakım ve eğitim hizmetlerinde de diğer öğrencilere vazifeler verilmiştir. Burada amaç çocukların kaynaşması ve herkesin dini hayat içinde yaşa ve eğitimi ölçüsünce bir diğerine karşı sorumlulukları olduğu fikrinin içselleştirilmesini sağlamaktır. Pazar ayınları sonrasında yetimhanede kalan çocuklara dini şarkılar söylemek bu fikrin hayata dönüştürülmesinin sadece bir şeklidir (ABCFM:618/374). Ayrıca okul yemekhanesinde yemek hazırlanırken ve mutfak temizlenirken nöbet usulüyle dönüşümlü olarak hizmet etmek gibi uygulamalar hem çocuklara sorumluluk kazandırmış hem de kurumun dışarıdan hizmet alımı yapmayarak giderleri olabildiğince azaltmak politikasını hayata geçirmiştir. Ayrıca her öğrencinin kendine ait çatal ve kaşığı varken iki öğrencinin bir tabaktan yemek yemesi de ortaklık fikrini güçlendirmeye yönelik bir uygulamadır. “Cömert” bir öğrenci tabağındaki yemeği bir diğer kardeşiyle paylaşırken aslında aldığı dini eğitimi uygulama şansı bulmaktadır. Bu ise hem kendi gelişimi hem de “ortağının” dönüşümü için paylaşmayı öğretmek kurum politikasına ve verilen hizmete katkı sunmak anlamına gelmektedir (ABCFM:712/562-566).

Kurum eğitimlerinin bir noktasında “ruhlarına dokunulmuş” çocukların eğitimlerini tamamlamaları için azami gayretin gösterilmesini istemiştir. Bu nedenle bir istasyonda eğitimine başlamış olan bir çocuğun herhangi bir nedenle ikamet ettiği yerden ayrılırsa yeni gittiği yerde de ABCFM’ye bağlı bir okulda eğitimine devam etmesi sağlanmıştır. Başka bir ifadeyle kurumsal amaç ve mantık içerisinde bir tek çocuğun bile kaybedilmemesi düşüncesi okuldan okula nakil yapılması suretiyle gerçekleştirilmiştir. (ABCFM: 618/386).

Kurumsallaşmanın ve sistematik eğitim politikalarına bağlı kalındığının bir başka göstergesi de okulların açıldığı ve kapandığı günlerde umuma açık yapılan müzikli gösterilere ait davetiyeler basılarak (ABCFM: 632/530) mümkün olduğu kadar çok insana bu çağrının iletilmesi sağlanmıştır. Ayrıca kayıt dönemlerinde öğrencilerin okullara gelmesinin sağlanması için dikkat çekici törenler yapılmıştır (ABCFM:717/316). Amaç hizmet bölgesindeki insanların okullara ilgisinin sürekli kılınmasıdır. Ödül ve ceza uygulamaları da yine sistematik bir eğitimin var olduğunun kanıtı olarak gösterilebilir (ABCFM:627/589). Eğitim döneminde kendilerinden beklenen başarıyı yakalamış olan öğrenciler ödül olarak Amerika Birleşik Devletleri’ne kurum tarafından hiçbir bedel ödemeksizin bilgi ve görgülerini arttırmaları ve İngilizce öğrenmeleri (ABCFM:633/495) için Protestan ailelerin yanında misafir edilmek üzere tatile gönderilmiştir (ABCFM:607/141). Bu davranışın en önemli sebebi Amerika Birleşik Devletleri’nde yaşam tecrübesi kazanmış olan öğrencilerin kendi yaşam alanlarına geri döndükleri zaman kazandıkları deneyimleri diğer öğrencilere sunmalarını sağlamaktır (ABCFM:629/283).

SONUÇ

Amerika Birleşik Devletleri’nde kurularak dünyanın pek çok yerinde ve Osmanlı ülkesi topraklarında eğitim çalışmaları yapan ABCFM tüm faaliyetlerinde tamamen kurumsallaşmış bir organizasyon izlenimi vermektedir. Çalışmada sadece kurumun kendi arşiv kaynakları kullanıldığı için yapılan tüm çalışmalara temel teşkil eden ilkelere misyonerlerin kendi beyanları esas alınarak tanımlanmıştır.

ABCFM misyonerlerinin hizmet verdiği okullardaki uygulamaları bütünüyle kurum tarafından belirlenen ilkelere uygun olarak yürütülmüştür. Temel amaç “Tanrısal Krallık”ın kurulmasında görev alacak “iyi Hıristiyan işçiler” yetiştirmektir. Bu nihai gayeye erişmenin tek yolu mümkün olduğu kadar çok insana “dokunarak”, hem dini hem de dünyevi bilgiyle donatılmış ve sürekli kendilerini yenileyerek geliştiren öğretmenlerle onları ortak amaç ve hedef çerçevesinde eğitmektir.

Yaygın ve yoğun eğitimin kurum için en büyük açmazı daimi finansal kaynak yaratmaktır. Çalışanlarına düzenli olarak maaş veren ve eğitim hizmetlerinin devam ettirildiği mekânlarda farklı harcama kalemlerini karşılamak zorunda kalan ABCFM ancak pratik çözümler üreterek kesintisiz ve verimli eğitim çalışması yapabilecektir. Aksi halde yapılan tüm çalışmalar tehlikeye düşecektir. Daimi mali kaynak yaratmanın en önemli vasıtası ayni ve nakdi bağışlar toplamaktır. Gönüllülük esasıyla hedef kitleye sunulan hizmetlerde görev yapacak yerli insan kaynağı yaratmak da kurumun bir başka politikası olarak ortaya çıkmaktadır.

Hedef kitlenin büyüklüğü göz önüne alındığında en kısa zamanda kayda değer başarıyı yakalamak için mümkün olduğu kadar erken yaşlarda eğitime başlanılmasının elzem olduğu ortadadır. Zira erken yaşlarda kazanılan bilgi ve deneyimlerin içselleştirilmesi ve uzun ömürlü olması mümkündür. Ayrıca sosyal ve dini gerçekliklerden kopmadan yapılacak eğitim planlamalarının başarılı olma ihtimali çok daha fazladır. Bu nedenle özellikle cemaat içinde daha etkin roller üstlenecek olan erkek çocuklarına erişilmesi hayati önem arz etmektedir. Ancak sosyal ve dini gerçeklerden kopmadan yapılacak olan yaygın ve yoğun eğitim nihai amaç olan “Tanrı Krallığı”nın kurulmasına sebep olacaktır.

KAYNAKÇA

- ABCFM. REEL 606/66, Bilkent Üniversitesi Mikrofilm Koleksiyonu, Ankara.
ABCFM. REEL 606/269, Bilkent Üniversitesi Mikrofilm Koleksiyonu, Ankara.
ABCFM. REEL, 606/389, Bilkent Üniversitesi Mikrofilm Koleksiyonu, Ankara.
ABCFM. REEL, 606/390, Bilkent Üniversitesi Mikrofilm Koleksiyonu, Ankara.
ABCFM. REEL, 607/141, Bilkent Üniversitesi Mikrofilm Koleksiyonu, Ankara.
ABCFM. REEL 617/378, Bilkent Üniversitesi Mikrofilm Koleksiyonu, Ankara.
ABCFM. REEL 618/334, Bilkent Üniversitesi Mikrofilm Koleksiyonu, Ankara.
ABCFM. REEL 618/352, Bilkent Üniversitesi Mikrofilm Koleksiyonu, Ankara.
ABCFM. REEL 618/355, Bilkent Üniversitesi Mikrofilm Koleksiyonu, Ankara.
ABCFM. REEL 618/374, Bilkent Üniversitesi Mikrofilm Koleksiyonu, Ankara.
ABCFM. REEL 618/375, Bilkent Üniversitesi Mikrofilm Koleksiyonu, Ankara.
ABCFM. REEL 618/376, Bilkent Üniversitesi Mikrofilm Koleksiyonu, Ankara.
ABCFM. REEL 618/383, Bilkent Üniversitesi Mikrofilm Koleksiyonu, Ankara.

ABCFM. REEL 618/386, Bilkent Üniversitesi Mikrofilm Koleksiyonu, Ankara.
ABCFM. REEL 618/418, Bilkent Üniversitesi Mikrofilm Koleksiyonu, Ankara.
ABCFM. REEL 618/419, Bilkent Üniversitesi Mikrofilm Koleksiyonu, Ankara.
ABCFM. REEL 618/421, Bilkent Üniversitesi Mikrofilm Koleksiyonu, Ankara.
ABCFM. REEL 627/589, Bilkent Üniversitesi Mikrofilm Koleksiyonu, Ankara.
ABCFM. REEL 628/617, Bilkent Üniversitesi Mikrofilm Koleksiyonu, Ankara.
ABCFM. REEL 628/580, Bilkent Üniversitesi Mikrofilm Koleksiyonu, Ankara.
ABCFM. REEL 628/599, Bilkent Üniversitesi Mikrofilm Koleksiyonu, Ankara.
ABCFM. REEL, 628/603, Bilkent Üniversitesi Mikrofilm Koleksiyonu, Ankara.
ABCFM. REEL 628/625, Bilkent Üniversitesi Mikrofilm Koleksiyonu, Ankara.
ABCFM. REEL 628/626, Bilkent Üniversitesi Mikrofilm Koleksiyonu, Ankara.
ABCFM. REEL 628/627, Bilkent Üniversitesi Mikrofilm Koleksiyonu, Ankara.
ABCFM. REEL 629/18, Bilkent Üniversitesi Mikrofilm Koleksiyonu, Ankara.
ABCFM. REEL 629/30, Bilkent Üniversitesi Mikrofilm Koleksiyonu, Ankara.
ABCFM. REEL 629/115, Bilkent Üniversitesi Mikrofilm Koleksiyonu, Ankara.
ABCFM. REEL 629/187, Bilkent Üniversitesi Mikrofilm Koleksiyonu, Ankara.
ABCFM. REEL 629/197, Bilkent Üniversitesi Mikrofilm Koleksiyonu, Ankara.
ABCFM. REEL 629/283, Bilkent Üniversitesi Mikrofilm Koleksiyonu, Ankara.
ABCFM. REEL 629/312, Bilkent Üniversitesi Mikrofilm Koleksiyonu, Ankara.
ABCFM. REEL 629/599, Bilkent Üniversitesi Mikrofilm Koleksiyonu, Ankara.
ABCFM. REEL 632/530, Bilkent Üniversitesi Mikrofilm Koleksiyonu, Ankara.
ABCFM. REEL 633/493, Bilkent Üniversitesi Mikrofilm Koleksiyonu, Ankara.
ABCFM. REEL 633/495, Bilkent Üniversitesi Mikrofilm Koleksiyonu, Ankara.
ABCFM. REEL 633/546, Bilkent Üniversitesi Mikrofilm Koleksiyonu, Ankara.
ABCFM. REEL 712/525, Bilkent Üniversitesi Mikrofilm Koleksiyonu, Ankara.
ABCFM. REEL 712/526, Bilkent Üniversitesi Mikrofilm Koleksiyonu, Ankara.
ABCFM. REEL 712/527, Bilkent Üniversitesi Mikrofilm Koleksiyonu, Ankara.

ABCFM. REEL 712/528, Bilkent Üniversitesi Mikrofilm Koleksiyonu, Ankara.
ABCFM. REEL 712/529, Bilkent Üniversitesi Mikrofilm Koleksiyonu, Ankara.
ABCFM. REEL 712/530, Bilkent Üniversitesi Mikrofilm Koleksiyonu, Ankara.
ABCFM. REEL 712/531, Bilkent Üniversitesi Mikrofilm Koleksiyonu, Ankara.
ABCFM. REEL 712/532, Bilkent Üniversitesi Mikrofilm Koleksiyonu, Ankara.
ABCFM. REEL 712/533, Bilkent Üniversitesi Mikrofilm Koleksiyonu, Ankara.
ABCFM. REEL, 712/534, Bilkent Üniversitesi Mikrofilm Koleksiyonu, Ankara.
ABCFM. REEL 712/535, Bilkent Üniversitesi Mikrofilm Koleksiyonu, Ankara.
ABCFM. REEL 712/536, Bilkent Üniversitesi Mikrofilm Koleksiyonu, Ankara.
ABCFM. REEL 712/537, Bilkent Üniversitesi Mikrofilm Koleksiyonu, Ankara.
ABCFM. REEL 712/538, Bilkent Üniversitesi Mikrofilm Koleksiyonu, Ankara.
ABCFM. REEL 712/539, Bilkent Üniversitesi Mikrofilm Koleksiyonu, Ankara.
ABCFM. REEL 712/540, Bilkent Üniversitesi Mikrofilm Koleksiyonu, Ankara.
ABCFM. REEL 712/541, Bilkent Üniversitesi Mikrofilm Koleksiyonu, Ankara.
ABCFM. REEL 712/542, Bilkent Üniversitesi Mikrofilm Koleksiyonu, Ankara.
ABCFM. REEL, 712/562, Bilkent Üniversitesi Mikrofilm Koleksiyonu, Ankara.
ABCFM. REEL, 712/563, Bilkent Üniversitesi Mikrofilm Koleksiyonu, Ankara.
ABCFM. REEL, 712/564, Bilkent Üniversitesi Mikrofilm Koleksiyonu, Ankara.
ABCFM. REEL, 712/565, Bilkent Üniversitesi Mikrofilm Koleksiyonu, Ankara.
ABCFM. REEL 712/566, Bilkent Üniversitesi Mikrofilm Koleksiyonu, Ankara.
ABCFM. REEL 712/568, Bilkent Üniversitesi Mikrofilm Koleksiyonu, Ankara.
ABCFM. REEL 712/569, Bilkent Üniversitesi Mikrofilm Koleksiyonu, Ankara.
ABCFM. REEL 712/570, Bilkent Üniversitesi Mikrofilm Koleksiyonu, Ankara.
ABCFM. REEL 712/571, Bilkent Üniversitesi Mikrofilm Koleksiyonu, Ankara.
ABCFM. REEL 712/572, Bilkent Üniversitesi Mikrofilm Koleksiyonu, Ankara.
ABCFM. REEL 712/580, Bilkent Üniversitesi Mikrofilm Koleksiyonu, Ankara.
ABCFM. REEL 712/581, Bilkent Üniversitesi Mikrofilm Koleksiyonu, Ankara.

ABCFM. REEL 715/257, Bilkent Üniversitesi Mikrofilm Koleksiyonu, Ankara.

ABCFM. REEL 715/259, Bilkent Üniversitesi Mikrofilm Koleksiyonu, Ankara.

ABCFM. REEL 717/155, Bilkent Üniversitesi Mikrofilm Koleksiyonu, Ankara.

ABCFM. REEL 717/156, Bilkent Üniversitesi Mikrofilm Koleksiyonu, Ankara.

ABCFM. REEL 717/316, Bilkent Üniversitesi Mikrofilm Koleksiyonu, Ankara.

ABCFM. REEL 717/317, Bilkent Üniversitesi Mikrofilm Koleksiyonu, Ankara.

ABCFM. REEL 717/318, Bilkent Üniversitesi Mikrofilm Koleksiyonu, Ankara.

ABCFM. REEL 717/486, Bilkent Üniversitesi Mikrofilm Koleksiyonu, Ankara.

Türkiye’de Düzey 1 Kapsamında ki Bölgelerin Normalizasyon Yöntemiyle İnovasyon Endeks Hesaplaması

ERHAN DUMAN

Ögr. Gör. Dr.

Bitlis Eren Üniversitesi-Finans Bankacılık ve Sigortacılık-Bitlis-Türkiye

ORCID:0000-0002-6681-0036

eduman@beu.edu.tr

Öz

Günümüzde ekonomik karar birimleri toplumsal refahı ve rekabeti yükseltebilmek için iktisadi büyümeyi sağlayacak ve geliştirecek olan kaynaklara ihtiyaç duymaktadırlar. Ekonomik yapı içerisinde bu kaynaklar; bilgi, teknoloji ve inovasyonla ortaya çıkmaktadır. Özellikle iktisadi büyümede ihtiyaç duyulan kaynakların karşılanmasında inovasyon merkezi rol üstlenmektedir. Bu nedenle inovasyonun bir üretim faktörü gibi karşımıza çıktığı yeni dünya ekonomisinde iktisadi büyüme ile arasındaki ilişkinin analiz edilmesi önem arz etmektedir. Bu çalışmada Türkiye’deki bölgelerin Düzey 1 kapsamında inovasyon performans kapasitelerinin ve bölgelerin karşılaştırılmasına imkân tanıyan ölçütlerinin oluşturulması hedeflenmektedir. Bu kapsamda analiz sonucunda düzey 1 bölgelerinin inovasyon endeksleri 0-1 arasında değerlendirilmektedir. Bölgelerin inovasyon endeks puanları sırasıyla; İstanbul (0.84), Batı Anadolu (0.48), Doğu Marmara (0.46), Ege (0.41), Akdeniz (0.40), Batı Marmara (0.26), Güney Doğu Anadolu (0.25), Orta Anadolu (0.22), Batı Karadeniz (0.20), Doğu Karadeniz (0.17), Ortadoğu Anadolu (0.15) ve Kuzeydoğu Anadolu bölgesi de (0.08) puan almıştır.

Anahtar Kelimeler: Bölgesel İnovasyon, Normalizasyon Yöntemi ve İnovasyon Endeks Hesaplaması.

The Scope Of Level 1 Regions Calculated Innovation Index With Method Of Normalization in Turkey

Abstract

Today the economic decision units are need in order to raise competitiveness and economic growth to provide resource to develop social welfare. The economic structure in these resources are emerging knowledge, technology and innovation. Especially the economic growth assume central role in the compensation of resources needed in the innovation systems. Therefore, the new world economy as a production factor is important where innovation of analyzing the relationship between economic growth. In this study, the relationship between regional innovation and economic growth are investigated normalization methods. In this context, the innovation performance and capacity of the regions aim to develop within the scope of the level 1 metrics that allow comparison of the areas in Turkey. In this context, as a result of the analysis of the innovation region indices are evaluated between the 0-1 level 1. The region's innovation index scores taken points respectively; Istanbul (0.84), Western Anatolia (0.48), Eastern Marmara (0.46), Aegean (0.41), Mediterranean (0.40), Western Marmara (0.26), South-Eastern Anatolia (0.25), Central Anatolia (0.22), Western Black Sea (0.20), Eastern Black Sea (0.17), Middle Eastern Anatolian (0.15) and Northeast Anatolia Region (0.08).

Key words: Regional Innovation, Normalization Method and Innovation Index Calculation.

GİRİŞ

Küreselleşme olgusu bilgi, teknoloji ve inovasyonla dünyayı her geçen gün değiştirmeye devam etmektedir. Bu nedenle küreselleşme sürecinde ortaya çıkan ekonomik birimler, politik çevreler, sosyal ve kültürel değerler gelişen sistemin birer parçası olmaktadır. Bu kapsamda, teknolojideki yeniliklere ayak uydurmanın veya yenilikleri yakalamanın güçleştiği ve bilginin hayati önem taşıdığı günümüz dünyasında, ekonomiler büyümenin ayrılmaz bir parçası olarak inovasyonu öne çıkarmaktadırlar. Bu çerçevede iktisadi büyümeyi hedefleyen ülkelerin veya bölgelerin hemfikir olduğu nokta; inovasyon politikalarına yönelik bilimsel ve teknolojik ilerlemeleri yakından takip etmenin yanı sıra bu politikalar için gerekli olan altyapıyı oluşturmaktır. Sosyal, kültürel, politik ve ekonomik sistem içerisinde inovasyonun önemini kavrayabilmek için bu anlayışı hâkim kılmak gerekmektedir.

Geçtiğimiz yüzyıllar içerisinde gereksinimler sonucu gelişen teknoloji ve bilgi 21. yy. inovasyon politikalarının temelini oluşturmaktadır. İnovasyon politikaları; icattan bilimsel ve teknolojik ilerlemeye daha sonra da ekonomik katma değer kazanana kadarki yeni bir ürün-süreç şeklinde ifade edilmektedir (Aslan, 2002:330). Bu ürün ve süreç araştırmalarının tamamını kapsayan kavram ise inovasyondur.

Bölgesel inovasyon sistemlerini önemli kılan unsurların başında bölgeselleşme, kurumsal altyapı ve ekonomik büyümede arasındaki pozitif ilişkidir. Bu pozitif yönlü ilişkinin oluşabilmesi için; bilgi ve teknolojik ürünün üretilmesi, pazarlanması, organize edilerek farklı şekillerde sunulması ve ticarileşmesi gerekmektedir. Bu durumda inovasyon sistemleri ulusların ve bölgelerin rekabet gücünü arttırarak ekonomik büyümeye çok önemli katkı sağlamaktadır (Kalça ve Atasoy, 2008:95-96). Bu doğrultuda, üniversite-sanayi işbirlikleri, ar-ge enstitüleri, teknopark-teknokentler, kalkınma ajansları ve araştırma merkezleri gibi kurum-kuruluşlar ekonomik büyüme sürecinde hem ulusal hem de bölgesel anlamda önemli rol oynamaktadırlar. Ayrıca inovasyon sistemleri ülkelerin ve bölgelerin ekonomik, siyasi ve sosyal yapılarında köklü değişikliklere yol açan bir süreçtir. Gerek ülkelerin gerekse de bölgelerin istikrarlı bir ekonomik büyüme gerçekleştirebilmesi; etkin bir inovasyon sistemine sahip olması, teknik açıdan ileri seviyede inovasyon teknolojilerini üretmesi ve kullanması gerekmektedir (Niosi, 2008:614-615). Dolayısıyla inovasyon faaliyetlerin yoğunluğu, ar-ge harcamaları teşvikleri, girişimciliğin destekleme açısından görev üstlenen kurum ve kuruluşların finansmana erişim kolaylığı gibi faktörler ülkelerin gelişmişliği anlamında oldukça önemlidir.

TEORİK VE KAVRAMSAL ÇERÇEVE

İktisat tarihinde inovasyon kavramı açıklamak için pek çok çalışma yapılmıştır. Bunun nedeni inovasyonun sürekli bir değişim halinde olmasıdır. Bu yüzden, inovasyon kavramını teknik bir kelime olarak ifade etmek anlamsal bütünlük için

kolaylık sağlamaktadır (Tiryakioğlu, 2004:511). Latince kökenli bir kavram olan inovasyon (yenilik) ‘innovatus’ kelimesinden türemiştir. İnovasyonun sözcük anlamı ekonomik, sosyal, kültürel ve idari konularda yeni yöntemlerin kullanılmaya başlanmasıdır (TDK, 2011:542). Bu tanıma göre inovasyon yalnızca bir süreci değil aynı zamanda bir sonucu da ifade etmektedir. Bu kapsamda yenilik ifadesi ekonomik değer özelliğine sahip olan inovasyon için kullanılmaktadır. Dolayısıyla, toplum ve ekonomi için inovasyon özelliği taşıyan oluşumlar refahın artmasına katkı sağlayacak şekilde ticari bir nitelikte olmalıdır (Turanlı ve Saridoğan, 2010:9-10).

Bu tanım doğrultusunda ilk olarak icat ve inovasyon arasındaki kavram karmaşasını ortadan kaldırmak gerekmektedir. Schumpeter inovasyon ve icatlar arasındaki farka dikkat çekmiştir. Schumpeter’e göre bir ürün veya üretim süreci fikrinin ilk defa geliştirilmesi icat, yeni bir fikrin ilk defa ekonomik değere dönüştürülmesi ise inovasyondur. Aynı zamanda inovasyon bilgi birikiminin bir sonucudur. İcatlar ise, bilimsel faaliyetlerin bir ürünü olmakla beraber her zaman inovasyon ile sonuçlanmamaktadır. Dolayısıyla icatlar tek başlarına ekonomik bir etkiye sahip değildir. İcatların inovasyona dönüşmesi yani ticarileşmesi kişisel yetenekle yani girişimciyle alakalıdır (Schumpeter, 1939:80-81). Schumpeter’e göre, teknolojik ilerlemeler sonucunda girişimciye kâr getiren her şey inovasyon olarak tanımlanmaktadır. Bu çerçevede inovasyonun faaliyetleri; yeni bir üretim yöntemi ve piyasa meydana getirmek, ürün icat etmek ve ham madde girdisi sağlamak amacıyla üretim faktörleri oluşturmak gibi konulardan meydana gelmektedir. Bu kapsamda inovasyon; bilimsel açıdan yeni bir üretim şeklinin ortaya çıkarılması, üreticiler tarafından daha önce keşfedilmemiş ve tüketicilerinde karşılaşmadığı yeni bir ürünün bulunmasıdır (Schumpeter, 1934:66).

İnovasyon alanları itibariyle ekonomik açıdan fayda ve kâr maksimizasyonu içeren yeni faaliyetleri kapsamaktadırlar. Bu faaliyetler; hem mevcut üretim yönteminin yeni bileşenleri hem de yeni üretim yöntemleri ve markaları içermektedir. İnovasyon faaliyetlerindeki bileşenler çok farklı olmanın yanı sıra bu bileşenlere ait süreçler de oldukça karmaşıktır. Bu karmaşıklığın en aza indirgenebilmesi için bileşenler teknolojik ve bilimsel bilgi ile birlikte kullanılmalıdır (Edquist, 1997:1). Ekonomik alanda inovasyon faaliyetleri bazen yavaş, aşamalı veya hızlı bir şekilde gerçekleşebilmektedir. Ekonomik açıdan inovasyon faaliyetleri; icatlar, araştırmalar, teknolojik ilerlemeler, yeni ürün-pazar gibi sürekli değişimi içeren yöntemlerin tamamıdır. Bu bağlamda inovasyon aynı anda birden fazla yerde gerçekleşebilecek bir oluşumdur (Lundvall, 1992:8).

İnovasyon, ekonomik sürecin bütün unsurlarını içine alan ve ar-ge faaliyetleriyle öğrenme sürecini etkileyen kurumsal yapı da dâhil olmak üzere bütüncül bir sistemi ifade etmektedir. Ayrıca bu kurumsal yapı, firmalar arasındaki değişimler sonucunda inovasyon kapasitesini ortaya çıkarmaktadır. Bu değişimler dikey ve

yatay olmak üzere iki şekilde meydana gelmektedir. Dikey değişim, tedarikçi firmalardaki teknolojik ilerleme ve bilgi kaynaklarını oluştururken, yatay değişim rakip firmalar ile ticari faaliyetlerin yanında bilgiye erişim ile mümkün olmaktadır (Kasza, 2004:5-7). İnovasyon sistemleri temelde ulusal ve bölgesel olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Bu çalışmanın konusu olan bölgesel inovasyon sistemi incelenecektir.

Bölge kavramının ekonomi politikalarında önemli bir unsur haline gelmesinde artan dünya ticareti ve küreselleşme etkili olmuştur. Bu bağlamda inovasyon konusunda sistematik yaklaşımın ulusal seviyede olduğu gibi bölgesel seviyede de incelenmektedir. Ülke içerisinde bilginin belirli bir kara parçasında yoğunlaşması ve bu yoğunlaşmanın bölgeler arasında farklılık göstermesi bölgelerin inovasyon açısından analiz edilmesine yol açmaktadır (Karaata, 2010:5).

Bölgesel inovasyon sistemi; piyasa aktörlerinin koordineli olarak bölgesel bütünleşmeyi oluşturduğu ve etkileşimli bir öğrenmeyle dâhil oldukları bir yapıdır. Ayrıca bu sistem sürekli değişimi ve öğrenmeyi destekleyen ekonomik, sosyal, politik, kültürel bir bütünüün yapı taşlarını oluşturmaktadır. Bu yapıda bölgesel seviyede gerçekleşen inovasyon işbirlikleri önemlidir. Bu sistem; eğitim kurumları, firmalar, araştırma merkezleri, finansman kuruluşları ve sivil toplum örgütleri gibi çeşitli değişkenler arasında etkileşimin olduğu ortamdır (Cappellin ve Wink, 2009:107). Bu değişkenler arasındaki etkileşim gerek bölgesel inovasyon gerekse de ekonomik büyüme açısından önem taşımaktadır.

İNOVASYONUN EKONOMİK AÇIDAN ÖNEMİ

İnovasyon hem ülkeler hem de firmalar açısından artan küresel rekabet ortamında büyük önem arz etmektedir. Uluslararası piyasa da ekonomik anlamda rekabet edecek olan firmaların veya ülkelerin inovasyona önem vermeleri gerekmektedir. Bu kapsamda inovasyon ekonomik karar birimleri açısından; rekabet, verimlilik ve ekonomik büyüme gibi anahtar bir kavram özelliği taşımaktadır (Çiftçi, 2004: 66).

İnovasyon ekonomik yapıyı değiştiren, işletmelerin rekabet gücünü belirleyen ve sistem içerisindeki rekabet ortamını şekillendiren temel belirleyicilerin başında gelmektedir. Sistemli bir şekilde inovasyon faaliyetlerini gerçekleştiren ülkeler veya firmalar kar paylarını ve gelirlerini artırmaktadırlar. Bu bağlamda, ülkeler veya firmalar rekabet üstünlüğünü ve uluslararası piyasalarda üst sıralarda yer almalarını sağlayan inovasyonu vazgeçilmez bir unsur olarak görmektedirler. Ülkelerin inovasyon süreçlerini etkin bir şekilde yönetmesi rekabetin en güçlü silahı olarak görülmektedir (Iraz, 2010: 76-77). Ekonomik karar birimleri amaçlarını (fayda, kâr ve refah artışı) gerçekleştirebilmek için inovasyonlara ihtiyaç duymaktadır. Amaç fonksiyonlarının zaman ve şartlara göre değişiklik göstermesi sonucunda inovasyonların sağlayacağı katkıda farklı olmaktadır. Bu bağlamda inovasyon; teorik ve ampirik bir çerçevenin ortaya çıkarılması, teknik

özelliklerin geliştirilmesi ve teknik ilerlemenin toplum refahını yükseltmesi için ticari değere dönüştürülmesidir (Turanlı ve Sarıdoğan, 2010: 7).

İnovasyon çalışmaları firma düzeyinde; performans, pazar payı, rekabetçi yapı ve kârlılığa sağladığı katkılar doğrultusunda önemlidir. Firmalar; ürün, hizmet, pazar, organizasyonel ve süreç inovasyonları gerçekleştirmek zorundadırlar. Firmalar rakipler için uygulanması güç olan karmaşık değişimleri gerçekleştirebilmeli, rekabetçi faktörlerin değişimini ve genişletilmesini sağlayabilmeli ki sürdürülebilir rekabet avantajlarına hâkim olabilsinler. Üstelik firmalar inovasyon ile ekonomik büyüme süreçlerini istikrarlı hale getirebilmektedirler (Uzkurt, 2008: 14). Firmaların verimlilikleri üzerinde etkide bulunan inovasyon, firmalara rakiplerine kıyasla daha düşük maliyetli üretimini gerçekleştirme imkânı sunmaktadır. Dolayısıyla düşen maliyetler firmaların verimliliklerini arttırmakta ve böylece rakipleri karşısında büyük avantajlar elde etmelerine neden olmaktadır (Güleş ve Bülbül, 2004: 44)

İnovasyonlar, ülkelerin rekabet avantajı ve karşılaştırmalı veya mutlak üstünlük elde etmesine katkı sağlamaktadır. Günümüzde küresel ekonominin yönü artık klasik üretim faktörlerinden emek ve sermayenin yanı sıra, yenilikçi oluşumlardan meydana gelmektedir. Küresel dünyada ekonomik, sosyal ve politik açıdan ilk sıralarda olmak isteyen ülkeler için; bilim, teknoloji ve inovasyon politikaları önem taşımaktadır. Ayrıca uluslararası rekabet gücü kazanılması da, teknolojik olarak gelişmeye bağlıdır. Bu bağlamda ülkeler inovasyonu, ekonominin temel belirleyicisi olarak düşünmektedirler. İnovasyon bir ülkenin ekonomik yapısının gelişmesi ve rekabet gücünün artmasına katkı sağlamaktadır. Ülkeler açısından inovasyon ekonomik büyüme, rekabet gücü ve istihdam olanaklarını sürdürebilmesi gibi yeni fikirleri hızlı bir biçimde ticarileşmesine bağlıdır (Yılmaz, 2004: 52-53).

Ekonomik karar birimleri tarafından istikrarlı ekonomik büyümenin itici gücünün teknolojik inovasyon olduğu kabul edilmektedir. Ülkelerin sahip olduğu inovasyon gücü; ekonomik büyümenin yanı sıra refah seviyesinde de kademeli olarak artış meydana getirir. İnovasyon sürecinin sonunda bireylerin yaşam standartları artmaktadır. Bu kapsamda; istikrarlı ekonomik büyüme, inovasyon performansı ve refah artışı arasında pozitif bir ilişki mevcuttur (Zawislak ve Dalmarco, 2010: 2).

Özet olarak birey, firma, bölge ve ülke düzeyinde; faydanın ve kârın artırılması rekabetin ve verimliliğin yükseltilmesi, istikrarlı ekonomik büyüme ve kalkınmanın sağlanması, yaşam standartlarının yükselmesi için inovasyon vazgeçilmez bir unsurdur. Ülkelerin ve firmaların inovasyona verdikleri önem ölçüsünde ekonomik yapıları dinamik hale gelecek ve başarıya ulaşabileceklerini söylemek mümkündür. Bu bağlamda inovasyonun ar-ge, teknoloji ve bilgi ile olan ilişkisinin incelenmesi önem arz etmektedir.

LİTERATÜR

Literatür de inovasyonla ilgili yapılmış birçok ampirik çalışma vardır. Bu çalışmalar firma, bölge ve ülke düzeyinde inovasyonun belirleyicileri nelerdir, inovasyonun performans ölçümü nasıldır ve inovasyonun rekabeti artıran bir süreç midir şeklindeki soruların cevapları aranmaktadır. Bu nedenle, inovasyon performans ölçümü ve endeks değerlerinin oluşturulmasındaki bileşenlerin inovasyon çıktıları üzerine etkilerini inceleyen çalışmaların yanı sıra inovasyonun ekonomik büyüme ve bölgesel rekabet bağlamında yapılan ampirik çalışmalarda mevcuttur. Bu çalışmalardan bazıları aşağıdaki gibidir.

Jaffe (1989) yılında ABD yaptığı 1972-1981 dönemleri arasında üniversite araştırmalarının ve özel sektöre ait ar-ge harcamalarının inovasyon üzerine etkilerini incelemiştir. Analizlerini ilaç, kimya ve elektrik sektörü olmak üzere üçe ayırmıştır. Çalışmanın sonucunda; üniversite araştırmaları ve özel sektör ar-ge harcamaları arasında pozitif bir ilişki olmakla birlikte en güçlü ilişki ilaç sektörüne ait olduğunu belirtmektedir. Bu ilişki üniversite araştırmalarındaki artışın özel sektör ar-ge harcamalarını ve inovasyon üretiminin artmasına yol açmaktadır.

Porter, Stern ve Furman (2002) yılında inovasyon belirleyicileri kapsamın da bir çalışma yapmışlardır. İnovasyon belirleyicilerini bilgiye dayalı içsel büyüme modeline, ulusal inovasyon sistemine ve Porter’in rekabet teorisini dayandırarak açıklamışlardır. Bu modellerin çok fazla ortak yanını olmasına rağmen faktörler açısından farklılık arz ettiğini vurgulamışlardır. Çalışmada; içsel büyüme teorisi ile ekonomideki bilgi stokuna ve ar-ge’de çalışan sayısına, rekabet teorisi ile inovasyonun mikroekonomi yönüne, ulusal inovasyon sistemiyle de ulusal politika, yüksek eğitim ve ülkelerde ki kurumların rolünü incelemişlerdir.

Huggins (2003), 1993-1999 yılları arasında İngiltere’deki bölgeler üzerinde endeks çalışması yapmıştır. Çalışmada, bölgesel ekonomik büyüme, yenilik faaliyetleri, rekabet gelişimi ve bilgi tabanlı firmaların sayısı olmak üzere dört değişkeni analiz etmiştir. Analiz sonucunda değişkenler arasında güçlü bir korelasyonu olduğunu bulunmuştur.

Martin (2004), yılında yaptığı çalışmada Avrupa da 207 bölge üzerinde ekonomik büyümeye etki eden faktörleri incelemiştir. Bu kapsamda, 1980-2001 yılları arasında ele aldığı bileşenler dâhilinde ekonomik büyüme üzerindeki etkileri Barro tipi yakınsama yaklaşımıyla tahminde bulunmuştur. Bu bileşenler kişi başına milli gelir, ar-ge harcamaları, fiziksel sermaye, toplam istihdam içinde yüksek teknoloji sektörlerinin payı, yükseköğretim öğrenci oranı ve dışsal ekonomilerden meydana gelmektedir. Bölgesel olarak bu bileşenlerden kişi başına milli gelir ve ar-ge harcamalarının etkilerinin anlamlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Hu ve Mathews (2005), 1970-2000 arasında Tayvan, Çin, Kore, Singapur ve Hong-Kong ülkelerinin inovasyon kapasitesinin belirleyicileri üzerine çalışma

yapmışlardır. Bu çalışmada; nüfus, kişi başına milli gelir, bilim insanı sayısı, ar-ge harcamaları, risk sermayesi piyasa gücü, akademik dergiler yayın sayısı, fikri mülkiyet koruma gücü, uluslararası yatırım ve ticarete açıklık, antitröst politikalarının sıklığı ve yükseköğretim harcamalarının GSYH payını bağımsız değişken olarak kullanmışlardır. Analiz sonucunda fikri mülkiyet hakları korunması inovasyonu olumsuz etkilemektedir. Diğer değişkenlerle inovasyon kapasitesi arasında pozitif ilişkinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Lenger (2008) 1998-2005 arasındaki yılları kapsayan Türkiye İBBS 1. Düzey bölgeleri üzerine bir araştırma gerçekleştirmiştir. İnovasyon performansının belirleyicisi olan patent başvurularının faydalı modele, bölgelerde ki devlet üniversitelerinin sanayi ile olan işbirliğine ve üniversitelerde ki yayın sayılarına olan etkilerini analiz etmiştir. Ayrıca çalışmada değişkenlere ait verilerin Genelleştirilmiş Momentler Yöntemi (GMY) ile incelenmiştir. Analiz sonucunda patentle diğer değişkenler arasında pozitif ve güçlü bir etkinin olduğu ulaşılmıştır.

Gömlüksiz (2012) yılında Türkiye İBBS Düzey 2 bölgelerinin inovasyon indeksini hesaplamıştır. Küresel endeks alt değişkenleri dikkate alınarak minimum-maksimum normalizasyon yöntemiyle gerçekleştirilen çalışmada inovasyon gidileri; beşeri sermaye-egitim, altyapı-kültür, piyasa gelişimi ve iş ortamından meydana gelmektedir. İnovasyon çıktıları ise; refah, yaratıcı ve bilimsel çıktılar oluşmaktadır. Tüm bu alt değişkenler 45 bileşen dâhilinde incelenmiştir.

YÖNTEM

Türkiye’nin bölgesel inovasyon endekslerin oluşturulmasında Avrupa inovasyon skorboard ve bölgesel inovasyon ölçüm yöntemi olan normalizasyon yöntemi kullanılmıştır. Bölgesel inovasyon endekslerinin oluşturulmasına etki eden faktörler ve bu faktörlerin bölgeler üzerindeki etkileri incelenmiştir. Bu bağlamda bölgelere etki eden faktörler normalizasyon yöntemiyle (minimum-maksimum) analiz edilmiştir. Ayrıca bölgelerin birbirleriyle karşılaştırılabilmesi için bu yöntem tercih edilmiştir. Bir standartlaştırma işlemi olan normalizasyon yöntemiyle inovasyon girdi ve çıktı değişkenlerine ait veriler her bölge için endeks değerleri hesaplanmaktadır.

Bölgesel inovasyon endekslerin oluşturulmasında AB ile uyum içinde verilerin geliştirilmesinde NUTS göstergeleri incelenmiş ve literatürde ele alınan bazı değişkenler bulunmaktadır. İnovasyon girdileri ve çıktıları altında incelenen bu değişkenler; beşeri, ekonomik, sosyal ve yapısal değişkenlerden meydana gelmektedir. Bu bağlamda inovasyon girdileri; mümkün kılıcılar, altyapı-kültür ile girişimcilik-ticaret gibi ana değişkenlerden oluşmaktadır. Ana değişkenleri oluşturan alt değişkenler ise; insan kaynakları, araştırma sistemleri, yatırım-kredi-destekler, nüfus, enerji, bilgi iletişim teknolojileri, sağlık, ulaştırma, kültür, girişimcilik, ticaret ve mali aracı kuruluşlardan meydana gelmektedir. Ayrıca bu

alt değişkenler 48 bileşenden oluşmaktadır. İnovasyon çıktıları ise; yenilikler, bilimsel çıktılar, ekonomik çıktılar ve toplumsal refah olmak üzere 4 alt değişken şeklinde sıralanmaktadır. Bu alt çıktılar da 20 bileşenden meydana gelmektedir. Endeks değişkenlerin oluşturulmasında bileşenlere ait olan bilgiler en son erişilebilir yıl esas alınarak bir araya getirilmiştir. Bu çerçevede toplanan bilgiler 2005-2016 yılları arasındaki dönemi kapsamaktadır. Söz konusu bu endeks değişkenleri ve bileşenlerin genel çerçevesi tablo 1’de gösterilmektedir.

Tablo 1: Bölgesel İnovasyon Endeks Değişkenleri

1. Mümkün Kılınlar	Veri Kaynağı	Erişilen Son Yıl
1.1. İnsan Kaynakları		
1.1.1. İlk ve ortaöğretimde öğrenci başına düşen öğretmen sayısı	TÜİK	2014
1.1.2. Ortaöğretimde net okullaşma oranı	TÜİK	2014
1.1.3. Bin kişi başına düşen lise ve dengi meslek okulu mezun sayısı	MEB	2014
1.1.4. Fen-matematik ve okuma alanlarındaki başarı oranları	PISA	2012
1.1.5. Binkiş başına düşen yükseköğretim mezunları	YÖK	2014-2015
1.1.6. Bin kişi başına eğitim durumuna göre işgücü sayısı	TÜİK	2014
1.1.7. Yükseköğrenim mezunlarının toplam işgücü içerisindeki oranı	TÜİK	2014
1.1. Araştırma Sistemleri		
1.2.1. Ar-ge insan gücü (Kamu- ticari ve yükseköğrenim)	TÜİK	2014
1.2.2. Onbin çalışan kişi başına düşen araştırmacı personel	TÜİK	2014
1.2.3. Onbin çalışan kişi başına düşen ar-ge personel	TÜİK	2014
1.3. Yatırım, Kredi ve Destekler		
1.3.1. Kişi başına düşen GSYH’da ar-ge harcamalarının dağılımı (bin tl)	TÜİK	2014
1.3.2. Kişi başına düşen toplam kamu yatırımları (bin tl)	TCKB	2015
1.3.3. Kişi başına düşen toplam özel yatırımlar (bin tl)	TCKB	2015
1.3.4. Bölgesel KOBİ yatırım desteği (%)	TCEB	2015
1.3.5. Kişi başına düşen toplam kredi (İhtisas+ihtisas dışı milyon tl)	TBB	2014
1.3.6. TGB ve TEKMER’lerin sayısı	TCEB-TCBSTB	2015
1.4. Nüfus		
1.4.1. Kentsel nüfus oranları (%)	TÜİK	2015
1.4.2. 0-14 yaş nüfus bağımlılık oranı	TÜİK	2015
1.4.3. 65 yaş ve üzeri nüfus bağımlılık oranı	TÜİK	2015
1.4.4. Net göç oranı (%)	TÜİK	2014
2. Alt yapı ve Kültür:		
2.1. Enerji		
2.1.1. Kişi başına düşen toplam elektrik tüketimi (kwh)	TÜİK	2014
2.1.2. Kişi başına yeşil enerji üretim miktarı (kwh, hidrolik+termal)	TÜİK	2005
2.2. Bilgi İletişim Teknolojileri		
2.2.1. Bilgisayar ve internet kullanım oranı (%)	TÜİK	2015
2.2.2. Hanelerde internet erişim oranı (%)	TÜİK	2015
2.3. Sağlık		
2.3.1. Aktif çalışan aile hekimi başına düşen hasta sayısı	TCSB	2015
2.3.2. Yüz bin kişiye düşen toplam hekim sayısı	TÜİK	2014
2.3.3. Milyon kişi başına düşen toplam hastane yatak sayısı	TÜİK	2014
2.3.4. 112 Acil yardım ambulans başına düşen vaka sayısı	TCSB	2015
2.4. Ulaştırma		
2.4.1. Toplam yol uzunlukları (km)	TÜİK	2014
2.4.2. Toplam araç sayısı	TÜİK	2015
2.4.3. Milyon kişi başına trafik kazalarında ölüm sayısı	TÜİK	2014
2.4.4. Toplam hava yolu kullanan yolcu sayısı	TÜİK	2014
2.5. Kültür		
2.5.1. Sinema filmi başına düşen kişi sayısı (seyirci say. / gösteri say.)	TCKTB	2014
2.5.2. Tiyatro gösterisi başına düşen kişi sayısı (seyirci say./gösteri say.)	TCKTB	2014
2.5.3. Bin kişi başına halk kütüphanelerinden yararlanma sayısı	TCKTB	2014
3. Girişimcilik ve Ticaret:		

3.1. Girişimcilik		
3.1.1. Toplam iş kayıtlarına göre girişim sayısı	TÜİK	2014
3.1.2. Toplam kurulan şirket ve kooperatif sayısı	TÜİK	2009
3.1.3. Toplam kapanan şirket sayısı	TÜİK	2009
3.1.4. Toplam girişimler içinde imalat sektörünün payı	TÜİK	2014
3.1.5. Toplam girişimler içinde bilgi ve iletişim sektörünün payı	TÜİK	2014
3.1.6. Toplam girişimler içinde mesleki, bilimsel ve teknik faaliyetlerin payı	TÜİK	2014
3.1.7. Toplam girişimler içinde eğitim faaliyetlerinin payı	TÜİK	2014
3.2. Ticaret ve Mali Aracı Kuruluşlar		
3.2.1. Kişi başına düşen ihracat (ABD \$)	TÜİK	2014
3.2.2. Kişi başına düşen ithalat (ABD \$)	TÜİK	2014
3.2.3. İmalat sektöründeki ihracat (ABD \$)	TÜİK	2014
3.2.4. İmalat sektöründeki ithalat (ABD \$)	TÜİK	2014
3.2.5. Finansal hizmetlerde yerel birimlerin sayısı	TÜİK	2013
3.2.6. Kredi kuruluşlarında yerel birimlerin sayısı	TÜİK	2013
4. İnovasyon Çıktıları:		
4.1. Yenilikler		
4.1.1. Toplam ekonomik faaliyette teknolojik inovasyon girişi (%)	TÜİK	2008-2010
4.1.2. Toplam ekonomik faaliyette ürün-süreç inovasyonu girişi (%)	TÜİK	2012-2014
4.1.3. Toplam ekonomik faaliyette organizasyon-pazar. ino. girişi (%)	TÜİK	2012-2014
4.1.4. Toplam ekonomik faaliyette ino. devam eden girişimler (%)	TÜİK	2012-2014
4.2 Ekonomik Çıktılar		
4.2.1. Toplam tescil sayılarına göre faydalı model	TPE	2015
4.2.2. Toplam tescil sayılarına göre patent	TPE	2015
4.2.3. Toplam tescil sayılarına göre endüstriyel tasarım	TPE	2015
4.2.4. Toplam tescil sayılarına göre marka sayısı	TPE	2015
4.3. Bilimsel Çıktılar		
4.3.1. Milyon kişi başına düşen yayın sayısı	ULAKBİM	2013
4.3.2. Toplam makale puan ortalaması	URAP	2015-2016
4.3.3. Toplam atıf puan ortalaması	URAP	2015-2016
4.3.4. Toplam bilimsel doküman puan ortalaması	URAP	2015-2016
4.3.5. Doktora öğrenci puan ortalaması	URAP	2015-2016
4.3.6. Öğretim üyesi / Öğrenci puan ortalaması	URAP	2015-2016
4.3.7. Bölge üniversitelerin toplam akademik puan ortalamaları	URAP	2015-2016
4.4. Toplumsal Refah		
4.4.1. Harcama gruplarına göre genel satın alma gücü paritesi	TÜİK	2012
4.4.2. Emek başına üretilen katma değer	TÜİK	2011
4.4.3. Tüm aile mutluluk düzeyi	TÜİK	2013
4.4.4. Tüm aile umutluluk düzeyi	TÜİK	2013
4.4.5. Medyan gelirinin %60 oranına bin kişi başına yoksul sayısı	TÜİK	2014

Piyasa aktörlerinin karar verme sürecinde dinamik piyasa yapısı analiz etmek zorundadırlar. Bu yapı içerisinde pek çok alternatifin incelenmesi ve bu alternatifleri değerlendirerek bir karşılaştırma yapması gerekmektedir. Bu durum dinamik yapı içerisinde çok farklı karar verme yöntemlerinin gelişmesine neden olmaktadır. Farklı değişkenlere sahip olan bileşenlerin analiz edilmesinde normalizasyon tekniklerinden faydalanılmaktadır. Bu yöntemle yapılan çalışmalar incelendiğinde normalizasyon yöntemlerinin tercih edildiği görülmektedir (Wang vd., 2009:2272).

Minimum-maksimum normalizasyon yöntemi bölgesel inovasyon endekslerinin oluşturulmasında kullanılan normalizasyon yöntemi genel bir standartlaştırma işlemidir. İncelenen değişkenlere ait her bileşen bölgelerin endeks değerlerinin oluşmasında kullanılmaktadır. Bu endeks değerleri bileşenler dâhilinde;

minimum- maksimum normalizasyon yöntemine göre 0 ile 1 puan aralığında yer almaktadır (Aydın, 2012:4-22). Bahsedilen bu bölgeler genel endeks puan ortalamasına göre sıralanmaktadır. Minimum-maksimum normalizasyon yönteminin denklemi aşağıda gösterilmektedir.

$$Endeks_{xi} = \frac{x_i - x_{min.}}{x_{mak.} - x_{min.}}$$

Denklemde;

x_i ; endeks değeri hesaplanacak bölgelerin grup içindeki sayısal değerini

$x_{min.}$; her bir grupta yer alan minimum değeri

$x_{mak.}$; ise her bir grupta yer alan maksimum değeri ifade etmektedir.

Bölgesel İnovasyon Verimliliği = İnovasyon Çıktı Ortalaması / İnovasyon Girdi Ortalaması

Her bir bölgenin endeks değerleri; bölgeye ait grup değeri ile gruptaki minimum değer farkının, gruptaki maksimum değer ile minimum değer arasındaki farka bölünmesiyle bulunmaktadır. Değişkenler arasında inovasyon performansı yüksek olan bölgeler 1 ve 1’e yakın değerler alırken, inovasyon performansı düşük olan bölgeler ise 0 ve 0’a yakın değerler almaktadır (Çakır, 2012:10-11). Ayrıca bölgelerin inovasyon ve verimlilik endeksleri de aşağıdaki tabloda verilmektedir.

Tablo 2: Bölgesel İnovasyon Endeks ve Verimlilik Puanları

Bölge	Genel Puan Ort.	Verimlilik Puanı	Mümkün Kılıçlar	Altyapı-Kültür	Girişimcilik-Ticaret	İnovasyon Çıktıları
TR1	0.84	1.16	0.88	0.55	1	0.94
TR5	0.48	0.89	0.59	0.59	0.28	0.44
TR4	0.46	0.71	0.59	0.57	0.34	0.35
TR3	0.41	0.56	0.53	0.60	0.27	0.26
TR6	0.40	0.62	0.53	0.55	0.25	0.28
TR2	0.26	0.54	0.26	0.54	0.08	0.16
TRC	0.25	0.53	0.39	0.37	0.12	0.15
TR7	0.22	0.56	0.23	0.45	0.07	0.14
TR8	0.20	0.68	0.23	0.36	0.08	0.15
TR9	0.17	0.65	0.18	0.33	0.03	0.12
TRB	0.15	0.35	0.18	0.34	0.02	0.07
TRA	0.08	0.51	0.08	0.20	0.01	0.05

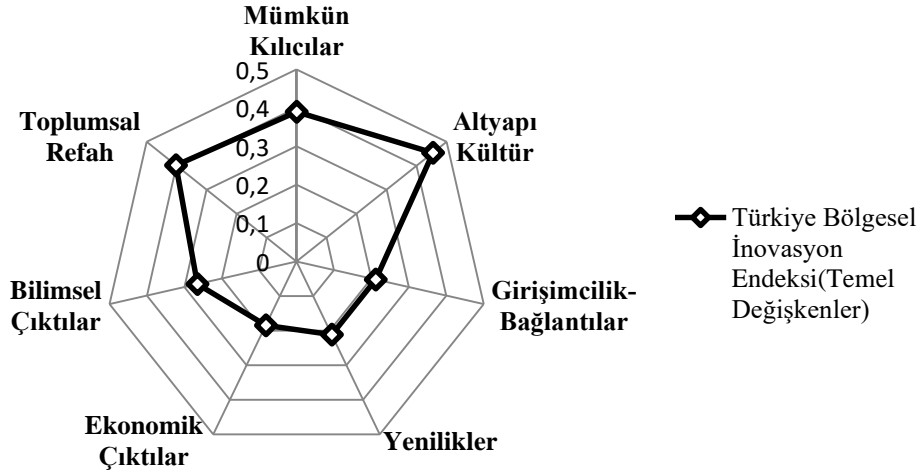
Tabloda minimum-maksimum yöntemine göre bölgesel inovasyon endeksleri ve verimlilik puanları sunulmaktadır. Tabloda ki sıralama genel puan ortalamasına göre yapılmıştır. Hesaplamalara göre TR1 (İstanbul) bölgesi endeks puan ortalamasında ve verimlilik puan sıralamasında birinci sırada yer almaktadır. Ayrıca TR1 bölgesi inovasyon bağlamında verimliliği yüksek olan tek bölgedir. Genel puan ortalamasına göre TR1 bölgesini, 0,48 puanla TR5 (Ankara, Konya,

Karaman) bölgesi takip etmektedir. TR5 bölgesi inovasyon çıktılarında ve verimlilik endeks sıralamasında ikinci sırada yer almaktadır. Genel puan ortalamasına göre 0,46 puan ortalaması ile üçüncü sıra yer alan TR4 (Bursa, Eskişehir, Bilecik, Kocaeli, Sakarya, Düzce, Bolu, Yalova) bölgesidir.

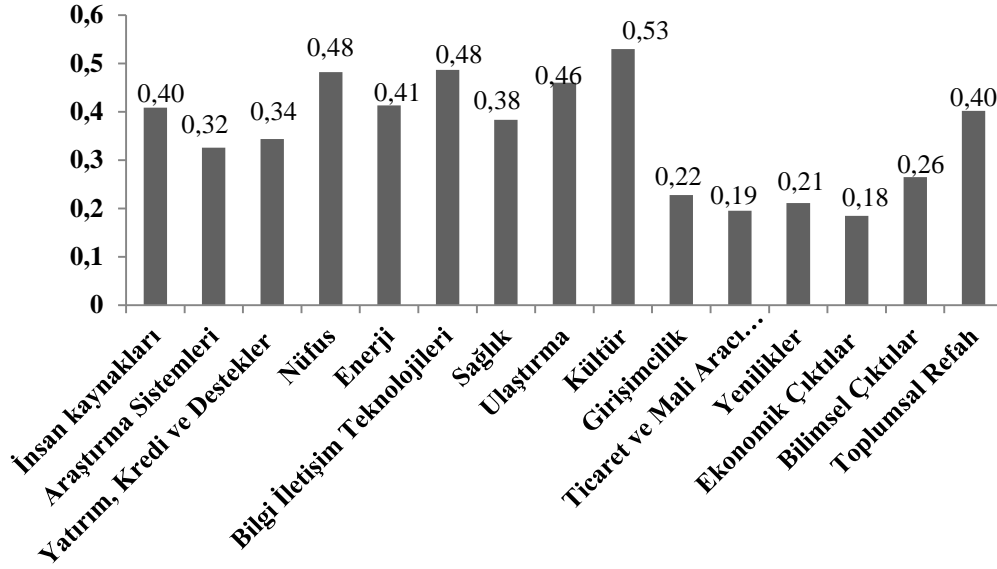
Genel puan ortalamasına göre ilk üç bölgeyi takip eden bölgeler sırasıyla; TR3 (İzmir, Aydın, Denizli, Muğla, Manisa, Afyon, Kütahya, Uşak), TR6 (Antalya, Isparta, Burdur, Adana, Mersin, Hatay, Kahramanmaraş, Osmaniye), TR2 (Tekirdağ, Edirne, Kırklareli, Balıkesir, Çanakkale), TRC (Gaziantep, Adıyaman, Kilis, Şanlıurfa, Diyarbakır, Mardin, Batman, Şırnak, Siirt) , TR7 (Kırıkkale, Aksaray, Niğde, Nevşehir, Kırşehir, Kayseri, Sivas, Yozgat) ve TR8 (Zonguldak, Karabük, Bartın, Kastamonu, Çankırı, Sinop, Samsun, Tokat, Çorum, Amasya) bölgesidir.

Genel puan ortalama sıralamasındaki son üç bölge ise sırasıyla; 0,17 puan ile TR9 (Trabzon, Ordu, Giresun, Rize, Artvin, Gümüşhane), 0,15 puanla TRB (Malatya, Elazığ, Bingöl, Tunceli, Van, Muş, Bitlis, Hakkâri) ve 0,08 puanla TRA (Erzurum, Erzincan, Bayburt, Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan) bölgesidir. Bu bölgelerin gerek inovasyon girdilerinde gerekse de inovasyon çıktılarında son sırada yer alması az gelişmişliklerini göstermektedir. Çalışmanın devamında, 12 bölge için hesaplanan endeks puanlarının temel ve alt değişkenlere ait puanların Düzey 1 ortalaması ile karşılaştırması yapılmaktadır.

Şekil 1: Türkiye Ait Değişkenlerin Karşılaştırılması

Şekil 2: Alt Endeks Değişkenlerin Karşılaştırılması

Türkiye’de ekonomik büyümenin istikrarlı bir yapıda olması için alt değişkenlerinden özellikle girişimcilik, ticaret, yenilik, ekonomik ve bilimsel çıktılarının iyileşmesi Türkiye ekonomisinin daha dinamik olmasına katkıda bulunacaktır. Özellikle nitelikli emek geliştirilmesine yönelik uygulanacak olan gerek bölgesel gerekse de ulusal politikalar Türkiye’nin iktisadi büyümesini ve uluslararası rekabet gücünü sürekli kılarak artırabilir. Ayrıca bölgeler içinde üniversite-sanayi işbirliği ile araştırmaya yönelik merkezlere yapılacak olan yatırımlar oldukça önemlidir. Ar-ge faaliyetleri bağlamında girişimcilik ve ticari sektörün desteklenmesi bölgesel inovasyon performansının artmasına katkı sağlayabilir. Çünkü girişimci faktörü inovasyon sürecinde kilit rol üstlenmektedir. Bir başka deyişle bölgesel inovasyon performansının artırılmasında girişimcilik doğrudan etkili olacaktır. Bu durumda ekonomik sektörler içerisinde katma değeri yüksek mal ve hizmet üretilebilir ve markalaşma sağlanabilir. Ayrıca alt değişkenlerden kültürün yüksek çıkmasının sebebi bileşenlerden kaynaklanmaktadır. Bu bağlamda kültür alt değişkenine ait farklı bileşenler oluşturulabilirse (sosyal sermaye ve güven endeksi gibi) inovasyon endeks hesaplamasında daha sağlıklı sonuçlar alınabilir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bilgi ekonomisi çağında ülkeler ve bölgeler iktisadi büyüme için inovasyon yaklaşımını benimsemişlerdir. Bu yaklaşım; kapitalist ekonomik sistem içerisinde farklılaşan üretim süreçlerine, tüketim toplumlarının sonsuz ihtiyaçlarına ve

üretim süreçlerinde inovasyona duyulan gereksinimlere dayanmaktadır. Bu kapsamda, inovasyon yaklaşımı içerisinde faaliyet gösteren ekonomik, sosyal ve beşeri pek çok yapısal faktörler arasındaki ilişkilerin ölçülmesi önem arz etmektedir. Bu çalışmada inovasyon yaklaşımına yönelik teorik ve kavramsal çerçeve içerisinde; inovasyonun tanımlarına, özelliklerine, modellerine, belirleyicilerine, sistemlerine ve ekonomik büyümeyle arasındaki ilişkilere yer verilmektedir.

Türkiye’nin sürdürülebilir ekonomik büyüme gerçekleştirebilmesinin ön koşulu inovasyon politikalarını geliştirmesine bağlıdır. Bu çalışmada, Türkiye ekonomisi açısından gerek ulusal gerekse bölgesel inovasyon politikalarının gelişimi kalkınma planları dâhilinde 1923-2018 yılları arasında irdelenmektedir. Özellikle kalkınma planlarını kapsayan dönemde temel kurumlar, finansmana yönelik kuruluşlar ve inovasyon üreten firmalar inovasyon politikalarının gelişime katkı sağlamaktadırlar. Bu doğrultuda inovasyon sistemi içerisindeki; insan kaynakları, araştırma sistemleri, yatırım-kredi-destekler, nüfus, enerji, bilgi iletişim teknolojileri, sağlık, ulaştırma, kültür, girişimcilik, ticaret-mali araçlar, yenilikler, ekonomik ve bilimsel çıktılar ile toplumsal refah alt değişkenleri arasındaki performansın ölçülmesi gerek ülke gerekse de bölge açısından önem taşımaktadır. Bu önem alt değişkenlerin hem ekonomik büyümede hem de inovasyon sistemi içerisinde önemli bir rekabet faktörü olmasından kaynaklanmaktadır. Ulusal ve bölgesel rekabet üstünlüğüne etkileyen bu faktörler, teknolojinin hızla ilerlemesiyle birlikte iktisadi büyümeyi de olumlu yönde etkilemektedir.

Bu çalışmada bölgesel inovasyon sistemi içerisindeki 15 alt değişken ve bu değişkenlere ait toplam 68 bileşen, belli bir inovasyon girdi-çıkıtı tablosuyla Türkiye İBBS 1. Düzey bağlamında analiz edilmiştir. Bu çerçevede bölgesel inovasyon ve iktisadi büyümeye etki eden bu girdi-çıkıtı modeli normalizasyon yöntemiyle incelenmiştir. Bu durumda ekonomik sektörler içerisinde katma değeri yüksek mal ve hizmet üretilebilir ve markalaşma sağlanabilir. Bu bağlamda, kurum ve kuruluşlar bölgesel özelliklere göre planlar hazırlayabilir ve bu planları öncelikli devlet politikası şeklinde uygulayabilirse bölgesel anlamda istikrarlı bir ekonomik büyüme gerçekleştirebilir. Ayrıca bölgelerde yaşayan nüfusun iktisadi büyüme anlamında inovasyonun vazgeçilmez bir unsur olduğuna inanması ve kültür haline getirilmesi bölgesel inovasyonu olumlu şekilde etkileyecektir.

KAYNAKÇA

Aslan, A. Esra (2002). *Örgütte Kişisel Gelişim* (1. Baskı). Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

Aydın, Cüneyt (2012). *MATLAB Ders Notları*,

http://www.yildiz.edu.tr/~caydin/publications_dosyalar/Matlab_basic.pdf,

Tarihi: 17.04.2016.

Erişim

- Cappelin, Riccardo and Wink, Rüdiger (2009). *International Knowledge and Innovation Network* (1th Edition). Cheltenham, UK: Edward Elgar Publishing Limited.
- Çakır, Serhat (2012). Bileşik Ar-ge ve Yenilik Göstergeleri. <http://ocw.metu.edu.tr/course/view.php?id=186&lang=tr>, Erişim Tarihi: 23.03.2016.
- Çiftçi, Hakkı (2004). Türkiye’nin Bilim ve Teknoloji Stratejisi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 13(1), 57-73.
- Edquist, Charles (1997). *Systems of Innovation: Technologies, Institutions and Organizations* (2th Edition). London: Routledge.
- Gömleksiz, Mustafa (2012). Bölgesel İnovasyon Sistemleri ve Türkiye: İBBS’da Düzey 2 Bölgelerinin İnovasyon İndeksi, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Güleş, K. Hasan ve Bülbül, Hasan (2004). *Yenilikçilik* (1.Baskı). Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Hu, M-Chih and John A. Mathews (2005). National Innovative Capacity in East Asia. *MGS Working Papers In Management Research Policy*, 34, 1-58.
- Huggins, Robert (2003). Creating a UK Competitiveness Index: Regional and Local Benchmarking. *Regional Studies*, (37), 89-96.
- Iraz, Rıfat (2010). *Yaratıcılık ve Yenilik Bağlamında Girişimcilik ve KOBİ’ler*. Konya: Çizgi Kitabevi.
- Jaffe, B. Adam (1989). Real Effects of Academic Research, *The American Economic Review*, 79 (5), 957-970.
- Kalça, Adem ve Atasoy, Yeşim (2008). Ekonomik Büyüme Aracı Olarak Bilgi Yayılımları ve İnovasyon. *The Journal of Knowledge Economy & Knowledge Management* 2008, (3), 95-110.
- Karaata, Selçuk (2010). İnovasyonlar ve Ana Eğilimler Bölgesel İnovasyon Sistemleri, http://ref.sabanciuniv.edu/sites/ref.sabanciuniv.edu/files/ref_01_10.pdf, Erişim Tarihi: 22.08.2013.
- Kasza, Artur (2004). *Innovation Networks, Policy Networks, and Regional Development in Transition Economies: A Conceptual Review and Research Perspectives*. Paper for EPSNET Conference, 18-19 June 2004, Prague: 1-18.
- Lenger, Aykut. (2008). Regional Innovation Systems and the Role of the State: Institutional Design and State Universities in Turkey. *European Planning Studies*, 16(8), 1101-1120.
- Lundvall, Å. Bengt (1992). *National Systems of Innovation: Towards a Theory of Innovation and Interactive Learning*. New York: Anthem Press.
- Martin, L. Ronald (2004). A Study on the Factors of Regional Competitiveness. http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docgener/studies/pdf/3cr/competitiveness.pdf, Erişim Tarihi: 25.06.2014.

- Niosi, Jorge (2008). Teknoloji, Gelişim ve İnnovasyon Sistemleri: Bir Giriş, *Journal of Development Studies*, 44(5), 613-621.
- Porter, E. Michael and Stern, Scott (2001). National Innovative Capacity. The Global Competitiveness Report, New York: Oxford University Press.
- Schumpeter, A. Joseph (1934). The Theory of Economic Development: An Inquiry into Profits, Capital, Credit, Interest and the Business Cycle. USA: Harvard University Press.
- Schumpeter, A. Joseph (1939). Business Cycles: A Theoretical, Historical and Statistical Analysis of the Capitalist Process. New York: McGraw-Hill Book Company.
- TDK (Türk Dil Kurumu). (2011). İktisadi Terimler Sözlüğü Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınevi.
- Tiryakioğlu, Murad (2004). Yenilikçi Rekabet Stratejileri Açısından Türk İmalat Sanayii ve Yenilikçilik, 25-26 Mayıs 2004, III. Ulusal Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi Bildiri Kitabı, Eskişehir: Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi, 511-525.
- Turanlı, R. ve Sarıdoğan, E. (2010-2013). Bilim-Teknoloji-İnnovasyon Temelli Ekonomi ve Toplum, İstanbul: İTO, Akademik Yayınlar.
- Uzkurt, Cevahir (2008). Pazarlamada Değer Yaratma Aracı Olarak Yenilik Yönetimi ve Yenilikçi Örgüt Kültürü, (1.Baskı).İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Wang, J. Jiang, Jing, Y.You, Zhang, F. Chun and Zhao, H. Jun (2009). Review On Multi-Criteria Decision Analysis Aid In Sustainable Energy Decision-Making, *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, (13), 2263–2278.
- Yılmaz, N. (2004). Sanayi İşletmelerinde Yenilik Yönetimi ve Gıda Sektöründe Bir Araştırma, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Konya.
- Zawislak A. Paulo and Dalmarco Gustavo. (2010), The Silent Run: New Issues and Outcomes for University-Industry Relations in Brazil, *Journal of Technology Management & Innovation J. Technol. Manag. Innov.* 2011, Volume 6, Issue 2.

Suriyeli Mülteciler ve Belediyelerin Sorumluluğu: İzmir Örneği*

Adil ÇAMUR

Arş. Gör.

Dokuz Eylül Üniversitesi, İİBF, Kamu Yönetimi

ORCID: 0000-0003-3067-6899

adilcamur@hotmail.com/adil.camur@deu.edu.tr

Öz

Suriyeli göçünün başladığı Nisan 2011'den bu yana en fazla sayıda Suriyeli mülteciyi[†] barındıran ülke olarak Türkiye, mülteciler için hem geçiş hem de konaklama ülkesi olmuştur. Karşı karşıya kalınan kitlesel insan hareketi Türkiye'nin göç mevzuatını da değiştirmiştir. Suriyeli mültecilerin hukuki durumunun belirlenmesi için "geçici koruma" statüsü getirilmiş ve ilgili mevzuat yeniden düzenlenmiştir. Merkezi idareye bağlı yapılanmalar yanında, yerel yönetimler de başta 5393 sayılı Belediye Kanununun Hemşehri Hukuku başlıklı 13. Maddesi olmak üzere çeşitli düzenlemelerden hareketle mültecilere hizmet sunumu açısından görevlendirilmiştir.

İzmir, Suriyeli mülteciler için yaşama ve Avrupa'ya geçiş noktası olarak tercih edilen illerden biridir. Suriyeli mülteciler, kent merkezindeki çöküntü alanlarında barınmaktadırlar. Çevre ilçelerde ise mevsimlik işçi olarak çalışmakta ve geçici çadır alanlarında yaşamaktadırlar. Beslenme ve barınma gibi en temel ihtiyaçların giderilmesinde dahi sorunlar yaşanmaktadır. Bu durumda Suriyeli mültecilerin yaşamlarını devam ettirmeleri için yerel yönetimlerin önemi artmaktadır. Neredeyse Türkiye'nin tüm illerine dağılmış olan Suriyeli mültecilerin yerel yönetimlerin hizmetlerinden yararlanmasında uygulama birliği bulunmamaktadır. Belediyelerin bir kısmı mültecilere hizmet sunumuyla görevli olmadıklarını ifade ederken bir kısmı mültecilere hizmet sunmaktadır.

Bu çalışmada İzmir'deki büyükşehir dâhil otuz bir belediyenin Suriyeli mültecilere yönelik hizmet sunumları değerlendirilmektedir. Çalışmada, Suriyeli mültecilerin hukuki durumu ve belediyelerin sorumluluğu ele alındıktan sonra 4982 sayılı Bilgi Edinme Hakkı Kanunu kapsamında belediyelerden edinilen bilgiler paylaşılarak, hizmet sunumuna ilişkin değerlendirme yapılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Mülteci, Belediyeler, Hemşehri Hukuku, Geçici Koruma.

* Büyükşehir Belediye 1. Uluslararası Yerel Yönetimler Kongresi'nde aynı adla sunulan bildirinin geliştirilmiş halidir.

[†] Suriye'den gelenler Türkiye hukukunda "geçici koruma" statüsünde değerlendirilse de çalışmada mülteci terimi tercih edilmektedir. Uluslararası hukukta "mülteci" kavramı, vatandaşı olduğu ülke dışında olan ve "ırkı, dini, tabiiyeti, belirli bir sosyal gruba mensubiyeti veya siyasi düşüncesi nedeniyle zulme uğrayacağından haklı sebeplerle korktuğu" için vatandaşı olduğu ülkeye dönemeyen veya dönmek istemeyen kişileri ifade etmektedir.

Syrian Refugees and the Responsibilities of Municipalities: Izmir Case

Abstract

Since the beginning of the Syrian emigration in April 2011, Turkey has been the transit country and accommodation for refugees. The mass migrant influx encountered so far, also led to a change in Turkey's immigration legislation. In order to determine the legal status of Syrian refugees, the status of "temporary protection" has been introduced and the relevant legislation has been rearranged. In addition to the structures under the central administration, the local administrations were also tasked with the provision of services to the refugees with various arrangements, mainly, Article 13 of the Law on Municipalities Law No. 5393 entitled "Citizenship Law".

İzmir is one of the most preferred living places for the Syrian refugees and the point of transition to Europe. Syrian refugees reside in the slums in the city center. They work as seasonal workers in the environmental districts and live in temporary camps. Even when the basic needs such as nutrition and housing, problems still arise. In this case, the importance of local governments is increasing for the survival of Syrian refugees. There is no consistency in the services provided by the local governments for Syrian refugees, which are almost scattered all over Turkey. Some of the municipalities express that they are not in charge of providing services to the refugees, while some provide limited services to the refugees.

In this study, the services provided by thirty one municipalities, including İzmir Metropolitan Municipality for Syrian refugees are evaluated. After the legal situation of the Syrian refugees and the responsibilities of the municipalities are discussed, the information obtained from the municipalities under the Law on Acquisition of Information No. 4982 is shared and the quality of service delivery is evaluated.

Key words: Refugee, local administrations, the rights of citizen, temporary protection.

GİRİŞ

Soğuk Savaş sonrası dönemi tanımlayan önemli özelliklerden birisi uluslararası göçün dünyanın her tarafında belirgin bir şekilde artmasıdır. Küreselleşmenin de etkisiyle artan uluslararası göç hareketliliği ve buna dayanılarak “Göçler Çağı” olarak nitelendirilen bu durumun kalıcı olmasına neden olan başlıca unsurlar şunlardır: Kuzey ve Güney arasındaki eşitsizlik insanları daha iyi yaşam koşulları arayışına itmektedir; siyasal, ekolojik ve demografik sıkıntılar birçok insanı mülteci olmaya zorlamaktadır; etnik ve siyasal çatışmalar kitlesel kaçışlara neden olmaktadır; yeni ticaret bölgelerinin ortaya çıkması emek hareketlerini arttırmaktadır (Castles ve Miller, 2008:3, 7; Erat, 2017: 202). Birleşmiş Milletlerin Uluslararası Göç Raporu’na göre, 2000’de 173 milyon olan göçmen sayısı, 2010’da 222 milyona ve 2015’te 244 milyona ulaşmıştır (United Nations, 2016: 1). 2010 yılında göçmenlerin 43,7 milyonunu yerinden edilmiş kişiler oluştururken (Hazan, 2015: 183), 2017 itibariyle bu sayı 65,6 milyona ulaşmıştır. Bunun rakamın 22,5 milyonunu mülteciler oluşturmaktadır. Mültecilerin çoğu (%55’i), Suriye başta olmak üzere Güney Sudan ve Afganistan’dan gelmektedir (UNHCR, 2017).

Göç hareketleri Türkiye’yi de etkilemiştir. Birleşmiş Milletler’in Uluslararası Göç Raporu’na göre, 2014 yılında dünya üzerinde bulunan 19,5 milyon mültecinin 1,6 milyonunun yaşadığı Türkiye, dünyanın en fazla sayıda mülteci barındıran ülkesi olmuştur (United Nations, 2016: 1). Güncel veriler bu durumun sürdüğünü göstermektedir. Bunun başlıca nedeni Arap Baharı’nın dalgası olarak Suriye’de başlayan iç savaştır. Suriye’deki savaş, sonuçları itibariyle, bu zamana kadar görülmemiş sayıda insanı etkileyen ve milyonlarca kişinin yerinden edilmesinin sebebi olarak tarihe geçmiştir. Beş milyondan fazla insan Suriye’den ayrılmak zorunda kalırken, altı milyondan fazlası Suriye içinde yer değiştirmiştir (Syrian Civil War Fast Facts, 2017). Suriyeliler halen ülke içerisinde, şehirler arasında ve başta komşu Lübnan ve Türkiye olmak üzere, ülkeler arasında yer değiştirmeye devam etmektedir.

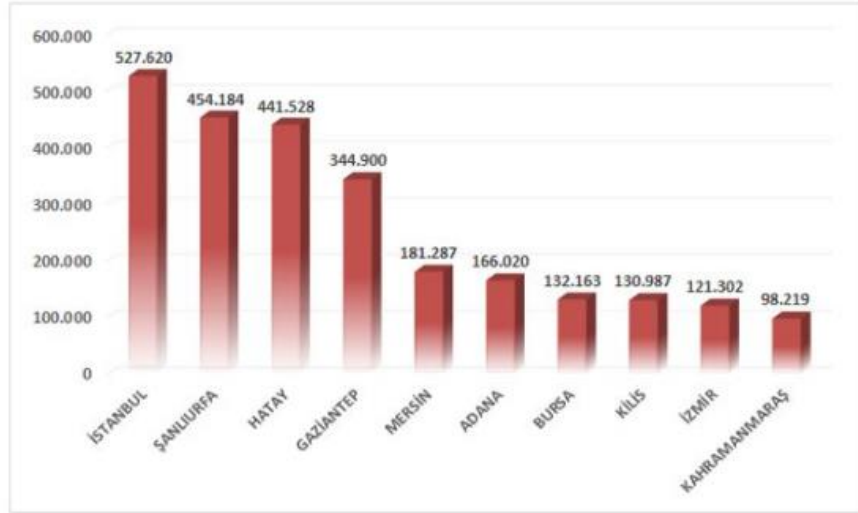
Suriye’deki iç savaş nedeniyle Türkiye’ye girişler 2011 yılında başlamıştır. Aradan geçen 6 yılı değerlendirdiğimizde, Türkiye tarihinin en kapsamlı göç hareketiyle karşı karşıya kaldığı görülmektedir. Türkiye tarihi boyunca 1.8 - 2 milyon göç alınmışken bugün Türkiye’de 3.320.814 geçici koruma statüsünde Suriyeli mülteci bulunmaktadır. Ayrıca Pakistan, Afganistan, İran, Irak ve çeşitli Afrika ülkelerinden 1.000.000 civarında mülteci Türkiye’de bulunmaktadır. Suriyeli mültecilerin 228.408’i geçici barınma merkezlerinde 3.092.406’sı geçici barınma merkezleri dışında yaşamaktadır (Göç İdaresi Başkanlığı, 16.11.2017).

Suriyeli göçünün başladığı 2011’den bu yana, belirli dönemlerde uygulanan açık kapı politikasının da etkisiyle en fazla sayıda Suriyeli barındıran ülke olarak Türkiye mülteciler için hem geçiş hem de konaklama ülkesi olmuştur. Türkiye sınırından giren Suriyeli mültecilerin bir bölümü kamplara yerleşmiş, bir bölümü

şehirlere dağılmış, bir bölümü ise Avrupa'ya geçmiştir. Binlercesi ise Ege'nin sularında hayatını kaybetmiştir. Karşı karşıya kalınan kitlesel insan hareketi Türkiye'nin göç mevzuatını ve kurumsal mekanizmasını da değiştirmiştir. Türkiye tarihinin en kalabalık göç hareketi sonucu Suriyeli mülteciler ülkenin tüm şehirlerine dağılmıştır. Kamplar mülteci nüfusunun kısıtlı bir bölümüne ev sahipliği yaparken geriye kalanlar kentlerde ve kasabalarda yaşamlarını sürdürmeye çalışmaktadır.

İzmir, Suriyeli mülteciler için yaşama ve Avrupa'ya geçiş noktası olarak tercih edilen illerden biridir. Geri kabul anlaşması öncesinde, Yunanistan'a geçişlerin fazla olduğu dönemlerde, yoğun Suriyeli nüfusu barındıran İzmir, sonrasında da en kalabalık Suriyeli mülteci barındıran illerden olmuştur. Kayıtsız ve güvencesiz iş kollarında düşük ücretle çalışan Suriyeli mülteciler, kent merkezinde çöküntü alanlarındaki binalarda, yüksek kiralar ödeyerek barınmaktadırlar. Çevre ilçelerde ise mevsimlik işçi olarak çalışmakta ve geçici çadır alanlarında yaşamaktadırlar.

Grafik 1: Geçici Koruma Kapsamında Bulunan Suriyelilerin İlk On İle Göre Dağılımı

Kaynak: Göç İdaresi Başkanlığı, 16.11.2017.

İzmir kent merkezi ve başta Torbalı olmak üzere, tarım alanlarında yoğun olarak yaşayan Suriyeli mülteciler, eğitim, sağlık gibi hizmetlere erişmekte güçlük çekmektedirler. Beslenme ve barınma gibi en temel ihtiyaçların giderilmesinde dahi sorunlar yaşanmaktadır. Bu durumda Suriyeli mültecilerin yaşamlarını devam ettirebilmeleri için belediyelerin önemi artmaktadır. Neredeyse, Türkiye'nin tüm illerine dağılmış olan Suriyeli mültecilerin belediyelerin hizmetlerinin yararlanıcısı olarak değerlendirilmesi gerekirken, uygulamada farklı yaklaşımlar görülmektedir.

Son dönemde, mültecilerin hizmetlere erişiminde belediyelerin/yerel yönetimlerin sorumluluğuna ilişkin çalışmalar yayınlanmaktadır. Bu kapsamda dört çalışmaya değinmek yerinde olacaktır. İlk olarak Erdoğan, “Kopuştan Uyuma Kent Mültecileri: Suriyeli Mülteciler ve Belediyelerin Süreç Yönetimi: İstanbul Örneği” isimli çalışmasında İstanbul’daki belediyelerin Suriyeli mültecilere yönelik hizmetlerini detaylı olarak analiz etmiştir. İkincisi, İstanbul Politikalar Merkezi’nden Woods ve Kayalı’nın “Engaging Syrian Communities: The Role of Local Governments in Istanbul” başlıklı raporlarında belediyeler yanında kaymakamlıkların da süreçte aldıkları rol değerlendirilmiştir. Benzer üçüncü çalışma olan Marmara Belediyeler Birliği’nin “Kent Mültecilerine Hizmette Belediyelerin Rolü” çalıştay raporunda yerel yönetimlerin bu alana ilişkin durumunu tespit edilerek çözüm önerileri geliştirilmiştir. Son olarak Şehir Plancıları Odası İstanbul Şubesi’nin hazırladığı “Kent Mülteciliği ve Planlama Açısından Yerel Sorumluluklar Değerlendirme Raporu” Suriyeli mültecilerin İstanbul’daki durumunu belediyelerin hizmet sunumu çerçevesinde detaylıca ele almaktadır.

Yukarıda değinilen örneklerden de esinlenen çalışmada İzmir’deki büyükşehir dâhil otuz bir belediyenin Suriyeli mültecilere yönelik hizmet sunumları değerlendirilmektedir. Çalışma Bilgi Edinme Hakkı Kanunu kapsamında belediyelere yaptığım başvurular ile mültecilere yönelik çalışmalarıyla bilinen Halklar Arası Dayanışma Köprüsü Derneği üyesi olarak dernek faaliyetlerindeki gözlemlerime dayanmaktadır. Çalışma İzmir ile kısıtlıdır. İzmir ile kısıtlı olmasının sebebi çalışmanın genelinde belirtildiği üzere İzmir’in en yoğun mülteci barındıran il olması ve İzmir’de yaşamam nedeniyle alana ilişkin gözlem yapabilme olanağına sahip olmamdır. Belediyelerin verdiği cevapların bir standardının olmaması, bazı belediyelerin ayrıntılı yanıt verirken bazılarının verdiği yetersiz cevaplar başka bir kısıt olarak değerlendirilebilir.

Çalışmada, Suriyeli mültecilerin hukuki durumu ve belediyelerin sorumluluğu üzerine yapılan tartışmaların özetle ele alınarak, İl Göç İdaresi Başkanlığı’ndan ve belediyelerden edinilen bilgiler, bilgi edinme süreci ve cevaplar bağlamında değerlendirilmektedir.

SURİYELİ “MÜLTECİLER”: HUKUKİ DURUM

Türkiye’nin Cenevre Sözleşmesi’ne koyduğu çekince nedeniyle Avrupa dışından gelenler yasal olarak “mülteci[‡]” şeklinde tanımlanamamaktadır. Bu durumdakiler

---

[‡] YUKK. Md 61: Avrupa ülkelerinde meydana gelen olaylar nedeniyle; ırkı, dini, tabiiyeti, belli bir toplumsal gruba mensubiyeti veya siyasi düşüncelerinden dolayı zulme uğrayacağından haklı sebeplerle korktuğu için vatandaşı olduğu ülkenin dışında bulunan ve bu ülkenin korumasından yararlanamayan ya da söz konusu korku nedeniyle yararlanmak istemeyen yabancıya veya bu tür olaylar sonucu önceden yaşadığı ikamet ülkesinin dışında bulunan, oraya dönemeyen veya söz konusu korku nedeniyle dönmek istemeyen vatansız kişiye statü belirleme işlemleri sonrasında mülteci statüsü verilir

için “sığınmacı[§]” kavramı mevzuatta yer almaktayken 2013 yılında çıkarılan Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu (YUKK) çerçevesinde, 22 Ekim 2014’te yürürlüğe giren Geçici Koruma Yönetmeliği’yle “sığınmacı” kavramı kaldırılarak, “şartlı mülteci^{**}”, “ikincil koruma”^{††} ve “geçici koruma” kavramları getirilmiştir.

YUKK ve ilgili yönetmelik, Türkiye’ye başka ülkelerden gelen göç hareketlerini sınıflandırmaktadır. Çalışmamızın konusu olan Suriyeli mülteciler, tanımında kitlesel göç hareketlerine yer veren “**geçici koruma**” statüsünde değerlendirilmektedir.

Geçici Koruma: (1) Ülkesinden ayrılmaya zorlanmış, ayrıldığı ülkeye geri dönemeyen, acil ve geçici koruma bulmak amacıyla kitlesel olarak sınırlarımıza gelen veya sınırlarımızı geçen yabancılara geçici koruma sağlanabilir. (2) Bu kişilerin, Türkiye’ye kabulü, Türkiye’de kalışı, hak ve yükümlülükleri, Türkiye’den çıkışlarında yapılacak işlemler, kitlesel hareketlere karşı alınabilecek tedbirlerle ulusal ve uluslararası kurum ve kuruluşlar arasındaki iş birliği ve koordinasyon, merkez ve taşrada görev alacak kurum ve kuruluşların görev ve yetkilerinin belirlenmesi, Bakanlar Kurulu tarafından çıkarılacak yönetmelikle belirlenir.

Bu haliyle Türkiye iltica hukuku, geçicilik üzerinden inşa edilmiştir. Geçicilik, haklardan yararlanmanın önünde engel olarak durmaktadır. Geçici özne olarak tanımlanan sığınmacılar, ülkede kaldıkları süre boyunca hizmetlere erişim ve haklardan yararlanma konusunda sorunlar yaşamaktadır (Biner, 2016:87). Geçici

---

§ Türkiye’ye İltica Eden veya Başka Bir Ülkeye İltica Etmek Üzere Türkiyeden İkamet İzni Talep Eden Münferit Yabancılar ile Topluca Sığınma Amacıyla Sınırlarımıza Gelen Yabancılara ve Olabilecek Nüfus Hareketlerine Uygulanacak Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik Md 3: Irkı, dini, milliyeti, belirli bir toplumsal gruba üyeliği veya siyasi düşünceleri nedeniyle takibata uğrayacağından haklı olarak korktuğu için vatandaşı olduğu ülke dışında bulunan ve vatandaşı olduğu ülkenin himayesinden istifade edemeyen veya korkudan dolayı istifade etmek istemeyen ya da uyuşu yoksa ve önceden ikamet ettiği ülke dışında bulunuyorsa oraya dönmeyen veya korkusundan dolayı dönmek istemeyen yabancı.

** YUKK. Md 62: (1) Avrupa ülkeleri dışında meydana gelen olaylar sebebiyle; ırkı, dini, tabiiyeti, belli bir toplumsal gruba mensubiyeti veya siyasi düşüncelerinden dolayı zulme uğrayacağından haklı sebeplerle korktuğu için vatandaşı olduğu ülkenin dışında bulunan ve bu ülkenin korumasından yararlanamayan, ya da söz konusu korku nedeniyle yararlanmak istemeyen yabancıya veya bu tür olaylar sonucu önceden yaşadığı ikamet ülkesinin dışında bulunan, oraya dönemeyen veya söz konusu korku nedeniyle dönmek istemeyen vatansız kişiye statü belirleme işlemleri sonrasında şartlı mülteci statüsü verilir. Üçüncü ülkeye yerleştirilinceye kadar, şartlı mültecinin Türkiye’de kalmasına izin verilir.

†† YUKK. Md 63: (1) Mülteci veya şartlı mülteci olarak nitelendirilemeyen, ancak menşe ülkesine veya ikamet ülkesine geri gönderildiği takdirde; a) Ölüm cezasına mahkûm olacak veya ölüm cezası infaz edilecek, b) İşkenceye, insanlık dışı ya da onur kırıcı ceza veya muameleye maruz kalacak, c) Uluslararası veya ülke genelindeki silahlı çatışma durumlarında, ayırım gözetmeyen şiddet hareketleri nedeniyle şahsına yönelik ciddi tehditle karşılaşacak, olması nedeniyle menşe ülkesinin veya ikamet ülkesinin korumasından yararlanamayan veya söz konusu tehdit nedeniyle yararlanmak istemeyen yabancı ya da vatansız kişiye, statü belirleme işlemleri sonrasında ikincil koruma statüsü verilir

korumanın belirsiz süreyi kapsamaması, süreklilik oluşturmaması ve yerleştirme imkânı sunmaması kalıcı çözümleri engellemektedir (Akbaş, Demirel, 2015: 66).

Yukarıda sayılarla ifade ettiğimiz yeni durum nedeniyle iltica ve göç yönetimine ilişkin de kurumsal yapılanmanın yenilenmesi ihtiyacı doğrultusunda YUKK ile Göç İdaresi Genel Müdürlüğü kurulmuştur. Müdürlük, öncesinde emniyet birimlerinin yürüttüğü işleri üstlenerek, göç yönetimi alanında merkezi bir kurum olarak tasarlanmıştır. Sorumluluk paylaşımı çerçevesinde illerdeki müdürlükler hizmetlerin sunumuyla görevlendirilmiştir. Afet Acil Durum Yönetimi Başkanlığı'nın (AFAD) ve Kızılay'ın mültecilere hizmet sunumunda yer aldıkları görülmektedir.

BELEDİYELERİN SORUMLULUĞU

Yerel yönetimler, tanımlanmış hizmetleri sorumluluk alanlarına giren bölgelerde yurttaşlara sunma ile görevlendirilmişlerdir. Sunulan hizmetlerin hedef kitlesi, sorumluluk sahasında bulunanların tamamı olarak değerlendirilmektedir. Sunulan hizmetin gereği yerel yönetim sınırları içerisinde geçecekler dahi hizmet alan konumunda olmaktadır. Bu bağlamda mültecilerin hizmet sunumu kapsamı dışında tutulması mümkün görünmemektedir.

Yerel yönetimlere ilişkin hukuki düzenlemelerden ve iltica mevzuatında yerel yönetimlere yapılan atıflardan hareketle Suriyeli mülteciler konusunda yerel yönetimlerin sorumluluğunu aşağıdaki şekilde tartışmak mümkündür.

Hemşehri Hukuku: 5393 sayılı Belediye Kanunu'nun 13'üncü maddesi şu şekilde düzenlenmiştir:

5393-Md.13: “Herkes ikamet ettiği beldenin hemşehrisidir. Hemşehrilerin, belediye karar ve hizmetlerine katılma, belediye faaliyetleri hakkında bilgilendirme ve belediye idaresinin yardımlarından yararlanma hakları vardır. Belediye, hemşehriler arasında sosyal ve kültürel ilişkilerin geliştirilmesi ve kültürel değerlerin korunması konusunda gerekli çalışmaları yapar.”

Burada “hemşehri” ikametinden hareketle tanımlanmaktadır. Avrupa dışından Türkiye'ye gelip üçüncü ülkelere sığınma başvurusunda bulunanlar ikamet için uydu kentlere yönlendirilmektedir. Sığınma taleplerinin değerlendirilmesi sürecinde bu kentlerde yaşamaları gerekmektedir. Suriyeli mültecilerin uydu kent uygulamasında olduğu gibi Türkiye'de herhangi bir yerde ikamet etmeleriyle ilgili bir düzenleme bulunmadığından, istedikleri yerlerde ikamet edebilmektedirler. Bir yerde yaşamak belediye hizmetlerinden yararlanma koşulu olarak hemşehriliğin edinilmesi için yeterlidir.

5393-Md.14: “Belediye hizmetleri, vatandaşlara en yakın yerlerde ve en uygun yöntemlerle sunulur. Hizmet sunumunda engelli, yaşlı, düşkün ve dar gelirli durumuna uygun yöntemler uygulanır.”

Bu madde bağlamında değerlendirdiğimizde, belediyelerin Suriyeli mültecilere ilişkin hizmet sunumu ile görevlendirildiği görülmektedir. Yine aynı kanunun

“belediye başkanının sosyal yardım bütçesini ilçedeki yoksul ve muhtaçlar için kullanabileceği düzenlemesi”, bu savı desteklemektedir.

Yasada geçen “vatandaşlık” kavramı, aşağıdaki tabloda da görüleceği üzere bazı belediyeler açısından “Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı” şeklinde değerlendirilerek, hizmet sunmamanın gerekçesi olarak kabul edilmektedir. Böylece, Suriyeli mültecilerin hizmetlerden yararlanması güçleştirilmektedir. Oysa ki belediyelerin hizmet sunumunu vatandaşlıkla sınırlamak bu hizmet birimlerinin varlığı ile çelişmektedir.

6458 sayılı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu:

Madde96/1:

Genel Müdürlük, ülkenin ekonomik ve mali imkânları ölçüsünde, yabancı ile başvuru sahibinin veya uluslararası koruma statüsü sahibi kişilerin ülkemizde toplumla olan karşılıklı uyumlarını kolaylaştırmak ve ülkemizde, yeniden yerleştirildikleri ülkede veya geri döndüklerinde ülkelerinde sosyal hayatın tüm alanlarında üçüncü kişilerin aracılığı olmadan bağımsız hareket edebilmelerini kolaylaştıracak bilgi ve beceriler kazandırmak amacıyla, kamu kurum ve kuruluşları, **yerel yönetimler**, sivil toplum kuruluşları, üniversiteler ile uluslararası kuruluşların öneri ve katkılarından da faydalanarak uyum faaliyetleri planlayabilir.

Madde 104/2: Genel Müdürlük, görevleriyle ilgili konularda kamu kurum ve kuruluşları, üniversiteler, **yerel yönetimler**, sivil toplum kuruluşları, özel sektör ve uluslararası kuruluşlarla iş birliği ve koordinasyonu sağlamakla yetkilidir.

Suriyeli mültecilerin Türkiye’deki yaşamına ilişkin temel düzenleme olan 6458 sayılı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu yerel yönetimlerin bu konudaki sorumluluğunu açıklamaktan uzaktır. Hizmet sunumuna değinilmeyerek, yerel yönetimlerin yalnızca öneri ve katkı ile görevlendirildikleri görülmektedir. Yerel yönetim birimlerinden olan belediyelerin durumu ayrıca ele alınmamıştır. Belediyelerin hizmet kapasiteleri değerlendirildiğinde ilgili mevzuatta yalnızca yerel yönetimler şeklindeki tanımlama uygulama açısından muğlaklığı beraberinde getirmektedir.

SURİYELİ MÜLTECİLER ve BELEDİYELERİN SORUMLULUĞU: İZMİR ÖRNEĞİ

İzmir, Yunanistan adalarına yakınlığı ve mevsimlik işçiliğe uygun geniş tarımsal alanları nedeniyle mülteciler için uygun bir geçiş ve konaklama yerleşimidir. Özellikle kent merkezindeki Basmane bölgesi mültecilerin Avrupa’ya geçiş hazırlıkları yaptığı ve konakladıkları yerlerin başında gelmektedir. Işıkkent ayakkabıcılar sitesinde ve kent merkezinde atölyelerde çok sayıda kayıt dışı Suriyeli mülteci çalışmaktadır. İzmir çevresindeki tarım arazilerinde ise mevsimlik işçi olarak Suriyeli mülteciler tercih edilmektedir.

Tablo 1: İlçelere Göre Geçici Koruma Kapsamında Kayıt Sayıları ve Hizmet Sunumu Durumu

İlçe	Geçici Koruma	Nüfus	Hizmet Var/Yok	İlçe	Geçici Koruma	Nüfus	Hizmet Var/Yok
İzmir	109.549 121.302 ^{**}	4.223.545	VAR	Seferihisar	263	37.697	VAR
Konak	27.555	370.662	VAR	Tire	249	83.082	YOK
Karabağlar	23.221	480.253	YOK	Karaburun	245	9.575	YOK
Bornova	20.458	438.549	YOK	Dikili	171	41.275	VAR
Buca	10.941	482.337	YOK	Ödemiş	168	131.728	VAR
Bayraklı	5.724	314.008	YOK	Aliağa	163	91.026	YOK
Torbali	5.243	164.981	YOK	Bergama	104	102.090	YOK
Menemen	1.195	163.565	YOK	Selçuk	102	35.960	VAR
Gazimir	1.141	132.566	VAR	Urla	91	62.439	VAR
Menderes	1.080	86.494	YOK	Narlidere	78	64.800	YOK
Kemalpaşa	967	103.806	VAR	Kınık	61	28.265	YOK
Karşıyaka	690	338.485	YOK	Balçova	56	78.086	VAR
Çiğli	491	186.717	YOK	Kiraz	38	43.845	YOK
Bayındır	337	40.216	VAR	Beydağ	15	12.300	YOK
Foça	324	28.591	YOK	Güzelbahçe	8	29.835	YOK
Çeşme	287	40.312	YOK	Bilinmiyor	8.083		

Kaynak: İl Göç İdaresi (04.05.2017), Belediyelerden Bilgi Edinme Kanunu Kapsamında Elde Edilen Veriler.

İzmir İl Göç İdaresi'nden elde edilen veriler, tüm ilçelerde geçici koruma kapsamında kayıt yaptırmış Suriyeli mülteci olduğunu göstermektedir. İkamet adresi belirtmemiş 8.083 kişi ve kayıt yaptırmamış kişiler de düşünüldüğünde sayıların daha yüksek olduğu tahmin edilmektedir.

^{**} 16.11.207

Aşağıdaki tabloda Bilgi Edinme Kanunu kapsamında belediyelere sorulan soruların yanıtları yer almaktadır. Sunulan hizmetler ve hizmet sunulmuyorsa belediyelerin gerekçeleri –cevapta yer aldığı şekliyle- aynı sütunda paylaşılmıştır. Ardından veri toplama süreci ve hizmet sunumu üzerinde değerlendirme yapılmıştır.

Tablo2: İzmir’de Yerel Yönetimlerin Mültecilere Yönelik Hizmetleri

	Sunan Birim	Sunulan Hizmet / <i>Sunulmama Nedeni</i>	Kaç Kişiye Ulaştı?
İzmir Büyükşehir	Sosyal Projeler Dairesi	Kukla ve fotoğraf atölyesi Kök Basmane Buluşmaları Kent Körfez Turu Kadın Sağlığı Eğitimi Psiko-drama Valilik koordinasyon toplantısına katılım Süt kuzusu (Süt Dağıtımı)	45 Çocuk 16 kişilik kadın grupları 50 kadın + çocuk 14 kadın 12 kadın 3.000 çocuk ^{§§}
Konak	Kadın ve Aile Hizmetler Müdürlüğü	Türkçe kursu Çeşitli kuruluşlara yol göstericilik (gıda, temizlik, yakacak yardımı dağıtımına destek) Budanan ağaçlardan yakacak yardımı Siroz hastası takibi Her gün çorba dağıtımı Kent Konseyi’nin mülteci meclisi var fakat cevapta yer almıyor.	147 kişi
Karabağlar		<i>Sayıştay ile yapılan şifahi görüşme neticesinde ilçe nüfusuna kayıtlı olmadıklarından maddi karşılığı olan yardım yapılamaz.</i>	

^{§§} İzmir Büyükşehir Belediyesi’nin aylık yayınından alınmıştır. Nisan 2017

Bornova		<i>Sorumluluk valilik ve kaymakamlığa ait</i>	
Gazimir	Sosyal Yardım İşleri Sağlık İşleri	İhtiyaç sahiplerine yapılan yardımlar talepte bulunan ya da tespit edilen Suriyeli mültecilere de ulaştırılmaktadır.	
Kemalpaşa	Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü	Sosyal Market	67 kişi
Karşıyaka		<i>Belediye Kanunu 13. Maddesi gereği ilçe dışında ikamet eden vatandaşlara ya da misafirlere herhangi bir yardım yapılması mümkün değil</i>	
Bayındır	Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü	Giyecek yardımı	1 kişi
Seferihisar	Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü	Fizibilite ve projelendirme çalışması Giyim ve eşya yardımı	20 hane
Karaburun		<i>Kamp veya barınma yeri yok Talep yok.</i>	
Dikili	Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü	Sıcak yemek Giyecek Yardımı Battaniye Elektrikli soba Bebek bezi ve maması Ulaşım desteği	600 kişi 270 kişi 60 adet 15 adet 250 adet 10204 kişi
Ödemiş	Sosyal Yardım İşleri Müdürlüğü	Ev eşyası ve kıyafet	139 kişi
Selçuk	Sosyal Yardım İşleri Müdürlüğü	Erzak, yakacak, giyecek yardımı ve ekmek dağıtımı	55 kişi
Urla	Kadın ve Aile Hizmetleri Müdürlüğü	Kıyafet, Gıda-Erzak Kolisi, Bebek ve Kadın	26 kişi

		Ürünleri	
Narlidere		<i>Talep olmadığından</i>	
Kınık		<i>İlçede yaşayan Suriyeli vatandaşı olmadığından</i>	
Balçova	Sosyal Yardım İşleri	Sıcak yemek, yakacak ve okul ihtiyacı	5 kişi
Kiraz		<i>Suriyeli mülteci bulunmadığından</i>	
Beydağ		<i>Suriyeli mülteci bulunmadığından</i>	
Güzelbahçe		<i>Suriyeli mülteci bulunmadığından</i>	

Kaynak: İl Göç İdaresi (04.05.2017), Belediyelerden Bilgi Edinme Kanunu Kapsamında Elde Edilen Veriler.

Belediyeler ve Bilgi Edinme Hakkı

İzmir Büyükşehir ve 30 ilçe belediyesine bilgi edinme kanunu kapsamında sorulan sorulara verilen yanıtlara ve Göç İdaresi Müdürlüğü’nden elde edilen verilere dayanan bu çalışmanın değerlendirmesine veri toplama sürecinin ele alınmasıyla başlamak gerekiyor.

Çalışma verisini elde etmek için kanun kapsamında belediyelere 3 soru sorulmuştur:

- 1- Belediyenizin, Suriyeli mültecilere ilişkin herhangi bir hizmeti var mıdır?
- 2- Hangi alanda, hangi birim tarafından hizmet sunulmuştur?
- 3- Hizmetlerden kaç kişi yararlanmıştı?

Sorular öncelikle belediyelerin kurumsal internet sitelerindeki “bilgi edinme” yönlendirmeleriyle sorulmaya çalışılmıştır. Fakat neredeyse otuz bir belediyenin yarısında özel olarak “bilgi edinme” sistemi yer almamaktadır. Bir kısmında bilgi edinme başvurusunun yapılacağı mail adresi paylaşılmıştır. Bilgi edinmeye ilişkin sitelerinde yönlendirme olmayan belediyeler ise telefonla aranarak başvuru süreci hakkında bilgi alınarak süreç tamamlanmıştır. Sonuç olarak, başvurular, bilgi edinme sistemlerinden ve bilgi edinme talepli mail göndererek tamamlanmıştır. Bilgi edinme talebi iletildikten sonra bazı belediyeler defalarca aranarak sürecin sona erdirilmesi için çaba harcanmıştır. Aşağıdaki tabloda görüleceği üzere özellikle bilgi edinme yönlendirmesi bulunmayan belediyelerden yanıt almak gecikmiştir. Yasada ön görülen 15 günlük cevap verme süresine belediyelerin 3’te

2'si uymamıştır. Tüm belediyelerin geç de olsa cevap vermesi, cevap vermeyi reddetmemesi olumlu olarak değerlendirilebilir.

Tablo 3: Bilgi Edinme Süreci Verileri

Başvuru Tarihi	Belediye	Bilgi Edinme Yönlendirmesi / Sistemi	Cevap Tarihi
07.02.2017	İzmir Büyükşehir	Var	14.02.2017
	Konak		09.02.2017
	Gaziemir		07.02.2017
	Buca		12.02.2017
	Menemen		09.02.2017
	Karabağlar		13.02.2017
	Çiğli		07.02.2017
	Karşıyaka		20.02.2017
	Bayraklı		16.03.2017
	Bornova		09.03.2017
	Selçuk		24.03.2017
	Foça		20.03.2017
	Aliağa		08.03.2017
	Urla		27.02.2017
	Narlidere		15.03.2017
	Ödemiş		16.02.2017
	Tire		24.03.2017
	Çeşme		12.04.2017
Dikili	22.03.2017		
Balçova	05.04.2017		

15.02. 2017	Menderes		20.03.2017
	Seferihisar		16.03.2017
	Kınık		28.03.2017
	Karaburun		21.02.2017
	Beydağ		01.03.2017
	Güzelbahçe		28.02.2017
	Bergama	Yok, telefonla arandı, mail atıldı	17.03.2017
	Kemalpaşa		17.03.2017
	Bayındır		10.04.2017
	Torbali		03.03.2017
Kiraz	06.03.2017		

Göç İdaresi Genel Müdürlüğü ve Veriye Erişim

İzmir’in “ilçelerine göre geçici koruma kapsamında kayıtlı Suriyeli” sayısını talep eden yazı, Genel Müdürlüğe ileilmek üzere İzmir İl Göç İdaresi’ne verilmiştir. Talep yazısına çalışmanın nerede sunulacağı, çalışmanın özeti ve benzer verinin Doç. Dr. Murat Erdoğan’ın çalışması için (İstanbul ilçelerine kayıtlı geçici koruma kapsamındaki sayıları) sağlandığını gösteren ilgili sayfa eklenmiştir. Aradan iki hafta geçtikten sonra Genel Müdürlüğü takip için aradığımızda, İzmir’e dair verilerin paylaşılacağı ifade edilmiştir; fakat ısrarlı itirazımız sonunda veriler paylaşılmıştır. Bu örnek, geçici koruma kapsamındaki Suriyelilere ilişkin verilen paylaşımı konusunda bir standart olmadığını göstermektedir.

Hizmet Sunanlar, Sunmayanlar, Yok Sayanlar

Kayıtlı Suriyeli mülteci sayısı ve hizmet sunumu ilişkisi açısından değerlendirdiğimizde, sayı fazla olan bazı ilçelerde herhangi bir hizmet yokken, sayının az olduğu bazı ilçelerde hizmet sunulduğu görülmektedir. Belediyelerin sunduğu hizmetler “yardımlardan” oluşmaktadır. Suriyeli mültecilerin hizmet taleplerinin yoksulluk çerçevesinde değerlendirilerek, aynı yardımlara ağırlık verildiği görülmektedir. Örneğin, belediyeler, Basmane bölgesine seyyar tuvalet hizmeti sunmak yerine aynı bölgede çorba dağıtmayı tercih etmişlerdir. Hizmet sunulan kitlenin kayıtlı mülteci sayısı ile oranına baktığımızda sunulan hizmetlerin son derece sınırlı kesime ulaştığı görülmektedir. Hizmet sunan birimleri ele alırsak; en yoğun Suriyeli mülteci barındıran ilçelerde dahi, bu konuda ayrı bir yapılanmaya gidilmemiştir. Genel bir değerlendirme ile yerel yönetimlerin mültecilere yönelik hizmetleri, merkezi yönetimin sunduğu hizmetlerden farklılaşmamaktadır.

Herhangi bir hizmet sunmayan belediyelerin gerekçesi çoğunlukla Suriyeli olmadığı iddiasıdır. İl Göç İdaresi veriler bu iddiayı desteklememektedir. Yerel yönetimlerin Suriyeli mültecilere hizmet sunumunun hukuki alt yapısına ilişkin yukarıda özetlediğimiz tartışma açısından ele aldığımızda ise “görev alanına girmeme” ve “Sayıştay’ın uygun görmemesi” gerekçeleri yerinde değildir. Gerek İzmir uygulamaları gerekse giriş kısmında değindiğimiz çalışmalarda paylaşıldığı üzere hizmet sunmama ve görmezden gelme belediyelerin politika tercihlerinden kaynaklanmaktadır.

İzmir’deki yerel yönetimlerin Suriyeli mültecilere hizmet sunma/sunmama kararları değerlendirildiğinde şu çıkarımları yapmak mümkündür:

- Hizmet sunumuyla ilgili kurumsallaşma sağlanmamıştır;
- Hizmetler ve yardımlar sistematik değildir;
- Sayılar göz önünde alındığında etkili ve yaygın hizmet sunumundan söz edilemez;
- Hangi hizmetlerin sunulacağına dair netlik yoktur. Örneğin İzmir Büyükşehir Belediyesi valilik koordinasyon toplantılarına katılımı yapılan hizmet olarak belirtmiştir;
- Hizmet sunma ya da sunmama belediyelerin politika tercihiyle ilişkilidir;
- Geçicilik statüsü hizmete erişimde ve hizmet sunumunda sorunlara yol açmaktadır;
- Vatandaş olmamaktan kaynaklı ayrımcılık yapılmaktadır. Suriyeliler resmi olarak “mülteci” statüsü olsa dahi hizmet sunuma dair tablo değişmeyecektir;
- Belediyeler arası koordinasyon ve bilgi akışı yoktur.

SONUÇ

Suriye göçü komşu ülkelerden başlayarak, tüm coğrafyayı doğrudan, sonuçları itibarıyla tüm dünyayı dolaylı olarak etkilemiştir. Milyonlarca insanın kitlesel olarak yer değiştirmesi ülkeleri siyasal, sosyolojik ve ekonomik olarak etkilemiştir. Türkiye açısından değerlendirdiğimizde Suriye göçünün başlamasından bu yana şehirlerin demografik yapısı etkilenmiştir. Ulusal göç mevzuatının yenilenmesi gerekmiş ve bu alandaki kurumsal yapılanma değişmiştir. Ülkenin politik atmosferinde ise Suriyeli göçü önemli bir etki yaratmıştır. Siyasal tartışmalarda, Suriyeli mülteciler, onlara sunulan hizmetler ve ayrılan kaynaklar tartışma konusu haline gelmiştir.

Bugün Türkiye’nin tüm şehirlerinde Suriyeli mülteci barınmaktadır. İzmir en çok Suriyeli mülteci barındıran dokuzuncu ildir. Geçici koruma statüsü kapsamında

tutulan kayıtlara göre Türkiye’ye dağılımlarına benzer şekilde İzmir’in tüm ilçelerinde de Suriyeli mülteci bulunmaktadır. Büyük çoğunluğu gündelik yaşamlarını sürdürmek ve temel ihtiyaçlarını karşılayabilmek için yardıma gereksinim duyan Suriyeli mültecilere yönelik; merkezi idarenin, yerel yönetimlerin ve sivil toplum kuruluşlarının faaliyetleri görülmektedir.

Belediyeler, yukarıda paylaşıldığı üzere hizmet sunumu için sorumlu olmakla birlikte politikalara bakıldığında farklı uygulamalarla karşılaşmaktadır. Türkiye genelinde belediyelerin bu meseleye yaklaşımları aynı değildir. İzmir için de aynı çıkarım yapılabilir. Büyükşehir dâhil otuz bir belediye yukarıdaki tabloda görüleceği üzere Suriyeli mültecilere ilişkin farklı uygulamalar geliştirmişlerdir.

Türkiye’nin iltica hukukundaki coğrafi çekincesi, uygulamada karşımıza ayrımcılık olarak çıkmaktadır. Aradan geçen yıllar içerisinde bu durum düzeltilememiş, Suriyeli göçüyle birlikte daha da karmaşık hal almıştır. Yeni duruma adapte olmaya çalışan idarenin geleneksel reflekslerinden kurtulması kolay olmayacaktır. Soruna geçicilik algısıyla yaklaşımın devam etmesi, çözümü güçleştirmektedir. Nihai çözüm için geçici koruma kapsamındakilerin kalıcılıkları üzerinden planlama yapılmalıdır.

KAYNAKLAR

- Akbaş, Demirel, Cansu (2015), Türkiye’deki Suriyeliler: Statüler ve Hükümet Politikaları, I. Körükmez & İ. Südaş (Ed.) Göçler Ülkesi, Ayrıntı Yayınları, 45-68.
- Biner, Özge (2016), Türkiye’de Mültecilik: İltica, Geçicilik ve Yasallık ‘Van Uydu Şehir Örneği’, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Castles, S., & Miller, M. J. (2008). Göçler çağı. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Ceki Hazan, Jacop (2015). Geçmişten Geleceğe Zorunlu Göç: Mülteciler ve Ülke İçinde Yerinden Edilmiş Kişiler, S. G. İhlamur-Öner, & N. A. Öner (Ed.) Küreselleşme çağında Göç, İletişim Yayınları, 183-198.
- Erat, Veysel (2017), Küreselleşme ve Ulus Devlet Sarmalında Devletlerin Göçmen Politikası, *KAUJEASF*, 8(15), 197-209.
- Erdoğan, Murat (2015), Türkiye’deki Suriyeliler: Toplumsal Kabul ve Uyum, Bilgi Üniversitesi yayınları, İstanbul.
- Erdoğan, Murat (2017), http://marmara.gov.tr/UserFiles/Attachments/Publication/Publication_2526_GocRaporu.pdf (05.05.2017).
- GİB (2017), Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, <http://www.goc.gov.tr/main/#> (15.11.2017).

- Kent Mültecileri Raporu,
[http://marmara.gov.tr/UserFiles/Attachments/Publication/Publication_465_Kent
MultecileriRaporu.pdf](http://marmara.gov.tr/UserFiles/Attachments/Publication/Publication_465_Kent_MultecileriRaporu.pdf)
- Syrian Civil War Fast Facts, (2017).
[http://edition.cnn.com/2013/08/27/world/meast/syria-civil-war-fast-
facts/index.html](http://edition.cnn.com/2013/08/27/world/meast/syria-civil-war-fast-facts/index.html)
- Şehir Plancıları Odası İstanbul Şubesi, Kent Mülteciliği ve Planlama Açısından Yerel Sorumluluklar Değerlendirme Raporu
- United Nations. (2015). International migration report 2015.
[http://www.un.org/en/development/desa/population/migration/publications/migra-
tionreport/docs/MigrationReport2015_Highlights.pdf](http://www.un.org/en/development/desa/population/migration/publications/migrationreport/docs/MigrationReport2015_Highlights.pdf) (23.11.2017).
- Woods, Auveen ve Kayalı, Nihal (2017), [http://ipc.sabanciuniv.edu/wp-
content/uploads/2017/01/Engaging-Syrian-Communities-The-Role-of-Local-
Government-in-Istanbul_Auveen-Woods-Nihal-Kayal%C4%B1.pdf](http://ipc.sabanciuniv.edu/wp-content/uploads/2017/01/Engaging-Syrian-Communities-The-Role-of-Local-Government-in-Istanbul_Auveen-Woods-Nihal-Kayal%C4%B1.pdf)(05.05.2017)

Demografik Değişkenler ile İş Tatmini Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: Bitlis İli Turizm Sektörü Çalışanları Uygulaması

Hacı GÜRKAN

Öğr. Gör.

Bitlis Eren Üniversitesi, Hizan Meslek Yüksekokulu
ORCID: 0000-0002-3485-098
hgurkan@beu.edu.tr

Cengizhan BARUT

Öğr. Gör.

Bitlis Eren Üniversitesi, Tatvan Meslek yüksekokulu
ORCID: 0000-0001-5460-5150
cbarut@beu.edu.tr

Ozan ÜNSEL

Öğr. Gör.

Bitlis Eren Üniversitesi, Hizan Meslek Yüksekokulu
ORCID: 0000-0002-0575-0172
ounsel@beu.edu.tr

Erdem AYBAY

Öğr. Gör.

Bitlis Eren Üniversitesi, Yabancı Diller Bölümü
ORCID: 0000-0002-6251-9380
eaybay@beu.edu.tr

Öz

Yapılan araştırma; demografik değişkenlerin iş tatmini üzerindeki etkilerini ölçme amacı taşımaktadır. Yapılan pek çok araştırma da çalışanların iş tatmini sağlamasının, işletmenin arzu ettiği davranışlara olumlu etki ettiği belirtilmektedir. Araştırma için uygulama alanı olarak turizm sektörü seçilmiştir. Turizm sektöründe çalışanlar yüz yüze hizmet vermektedir. Bu sebeple işlerine karşı geliştirdikleri olumlu duyguların müşteriye yansıtacağı düşünülmektedir. Literatür incelemesi sonucunda turizm sektörüne yönelik yapılan benzer çalışmaların genellikle kıyı bölgelerinde yapıldığı tespit edilmiş ve diğer bölgelerde yapılacak çalışmaların faydalı olacağı düşünülmüştür. Araştırmada yüz yüze anket tekniği kullanılmıştır. Ölçme aracı olarak Minnesota İş tatmini ölçeğinden yararlanılmıştır. Çalışanların iş tatmini düzeyleri, içsel ve dışsal boyutları ile ele alınmıştır. Araştırmada 5'li likert ölçeği kullanılarak veriler SPSS 17.0 istatistik programı ile analiz edilmiştir. Ölçeğin Cronbach Alpha katsayısı %84,6; KMO değeri 0,825 ve p=0,000 olarak elde edilmiştir. Çalışmada demografik değişkenlerden medeni durum ve cinsiyet, t-testi ile analiz edilmiş, diğer değişkenler için anova testi uygulanmıştır. Anova testi sonuçlarına göre post-hoc testi yapılmıştır. Çalışmanın sonucunda yaş, öğrenim durumu, ücret, toplam hizmet süresi ve unvanda bulunulan süreler ile iş tatmini alt boyutları arasında ilişkiler belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: İş Tatmini, İçsel Tatmin, Dışsal Tatmin.

Examination of the relationship between Demographic Variables and Job Satisfaction: Implementation of Bitlis Tourism Sector Employees

Abstract

In the research conducted; the effects of demographic variables on job satisfaction is aimed to be measured. In many studies; it has been indicated that providing job satisfaction with employees has a positive effect for the behaviours desired by the business. Tourism sector has been selected as a field of application for the research. Employees in tourism sector provides face to face service. For this reason, the positive feelings they have developed against their business are thought to be reflected on the customer. As a result of the literature review, it has been determined that similar studies on the tourism sector have been carried out in coastal regions and it is thought that studies which will be done in other regions would be beneficial. Face-to-face survey technique was used in the research. As a measurement tool, Minnesota Job satisfaction scale is implemented. The job satisfaction levels of the employees are handled with their inner and external dimensions. The data was analyzed using the 5-point likert scale with the SPSS 17.0 statistical program. The Cronbach Alpha coefficient of the scale was 84.6%; The KMO value was 0.825 and $p = 0.000$. In the study, demographic variables like marital status and gender were analyzed by t-test and Anova test was applied for other variables. Post-hoc test was performed according to the Anova test results. As a result of the study, the relationship between “age, education status, salary, total service duration and duration of the work”, and “job satisfaction sub-dimensions” were determined.

Key Words: Job Satisfaction, Inner Satisfaction, External Satisfaction.

GİRİŞ

İşletmelerin daha fazla kar elde etmek ve sürdürülebilirliklerini devam ettirmek için rekabet üstünlüğü sağlamaları kaçınılmaz bir durum haline gelmiştir. Bu ortamda işletmeler verimliliklerini artırma adına kaynaklarını etkin bir şekilde kullanmak zorundadır. İnsan kaynağı diğer tüm kaynakların etkinliğini ve verimliliğini artıran en önemli unsurdur. Bu sebeple çalışanların veriminin artması işletmenin tüm kaynakları üzerinde olumlu bir etki meydana getirecektir. İş tatmini sağlayan işgörenin, bireysel verimi artacağı gibi işletme adına yararlı davranışlar sergilemesi ve örgüt için gerekli olan uygun ortamın oluşmasına katkıda bulunması mümkün olacaktır. İnsan davranışları üzerinde mutlak etkisi olan demografik değişkenlerin iş tatmini üzerinde de etkili olacağı düşünülmektedir.

İşletmelerin tüm kaynakları, ancak insan kaynağı harekete geçirildiğinde amaçlara katkı sağlayabilirler. Gerekli donanımın sağlanması ve personelin yüksek nitelikli olması durumunda bile, insan kaynağı istekli bir duruma getirilmedikçe istenen yararları almak güçleşir. (Can vd., 1995: 317).

Rekabetin yoğun bir hale gelmesi neticesinde işletmelerin rekabet üstünlüğü elde edebilmesi için kaynakların etkili ve verimli kullanılması gerekmektedir. Çalışanların iş tatmininin sağlanması, işletme başarısında en etkili faktörlerden biri olarak işletmelerin temel amaçlarından olmuştur (Bernal vd. 2005: 279-280)

“Günümüzün çalkantılı çevre koşullarında, örgütsel etkinlik, müşteri değerini anlama ve bu değeri, tatmin düzeyi yüksek olan çalışanların yaptıkları faaliyetlerle sağlamaya bağlıdır. Çünkü iş tatmini, işletmede sinerji yaratarak müşteri tatmin düzeyinin artmasına yol açar” (Naktiyok ve Küçük, 2003: 228).

Konaklama işletmelerinin emek-yoğun üretim tarzı nedeniyle, çalışanların iş tatmini düzeyleri müşteri memnuniyetine ve bunun sonucu olarak da işletmenin başarısına doğru orantılı bir etki edecektir. Çalışanların iş tatmini sağlaması müşterilerin memnuniyet derecelerini artıracaktır. Sektörde üretim ve tüketimin aynı zamanda gerçekleşmesi bu durumun önemini açıklamaktadır (Karakoç, 2006:1-2).

Yöneticiler, işletmenin önemli yerlerinde müşterilere yüz yüze temas eden çalışanların iş tatminlerini arttırmaya çalışmalıdır (Rogers, 1994: 5). Çalışanın hizmet sunduğu müşterisi ile yüz yüze bulunması, müşterinin memnun olacağı hizmeti sunabilmesi için iş tatmininin düşük olmamasını gerektirir. Hizmetin kalitesi çalışanın iş tatmini, hizmeti gerçekleştirdiği sıradaki duyguları ve düşünceleri ile yakından ilişkilidir (Toker, 2006: 154). Müşteriler ile tedarikçilerin uyumu konusundaki etkinlik, işletme başarısında

kritik öneme sahiptir. Çalışanların hizmet sağlama yoluyla tedarikçi olarak kabul edilmesi gerekmektedir (Whitten, Bentley ve Barlow, 1994: 20).

İşletmelerin başarısında iş tatmininin önemli katkıları bulunduğu gibi, iş tatminsizliği de çalışanlarda verimsizliğe, devamsızlığa vb. davranış bozukluklarına yol açarak olumsuz sonuçlar doğurmaktadır (Lambert vd., 2007:650).

İş tatmini düşük olduğunda, çalışanların işletmeye bağlılığında azalma meydana gelir. Böyle bir durumda iş tatmini sağlayacakları bir işe geçme çabası içinde olurlar veya çalışmalarında isteksiz davranırlar. Bu durum verimsiz olmalarına yol açar. Tam tersine iş tatmin düzeyinin artması işletmenin etkinliğini artırır (Ay ve Karadal, 1995: 63).

Çalışanların iş tatmini sağlayabildiği işletmelerin, çalışan sağlama ve bunların sürekliliği konusunda sıkıntı yaşamadığı, iş tatmini sağlayamayan işletmelerin bu konuda sıkıntı duyduğu gözlenmektedir (Vecchio, 1991: 117).

Kişilere ait değerler ve bu değerlerin kişi için önemine göre iş tatmini düzeyleri de farklılık gösterir. Bazıları için ücret birinci derece önemli iken bazılarında yükselme olanakları veya başka bir faktör önemli olabilmektedir. İsteddiği işi yapabilen, aldığı ücretin ihtiyaçlarını karşıladığını, koşulların büyük ölçüde istediği gibi olduğunu düşünen çalışanın, maddi ve manevi gereksinimlerini büyük ölçüde karşılaması sonucu hem iş, hem de iş hayatı dışında daha mutlu olacağı düşünülmektedir (Örücü vd.; 2006:40).

İŞ TATMİNİ

İş tatmini kavramını stres ve yorgunluğu en aza indirecek yöntem ile çalışmak şeklinde Taylor ve Gilbert ilk olarak 1911 yılında kullanmıştır. Hawthorne araştırmalarının bu konudaki esas bilimsel çalışmaların başlangıcı olduğu kabul görmektedir (Yazıcıoğlu ve Sökmen, 2007: 74).

Çalışanların işlerine yönelik hissettiği pozitif duygular ve bunların ortaya çıkardığı sonuçlar iş tatmini ile ifade edilmektedir (Cranny ve diğ., 1992: 1).

Genel olarak iş tatmini birey tarafından işe karşı duygusal yönden geliştirilen olumlu tepkiler olarak ifade edilmektedir. (Baş ve Ardiç, 2002: 73).

İş tatmini kişinin, iş çevresinin tamamından elde ettiği ve onu rahatlatan duyguların ifadesidir. İşin kendisi, yöneticiler, iş arkadaşları ve işe dair diğer faktörler iş çevresini oluşturmaktadır (Cribbin,1972: 155).

Bullock iş tatminini, bireyin arzu ettiği ve etmediği işe yönelik pek çok deneyimini birleştirerek yorumlaması sonucu ortaya çıkan bir tutum olarak ifade etmiştir (Çalışkan, 2005: 9).

İş tatmini işgörenlerin farkında olarak ya da olmayarak ulaşmak istedikleri ve kendileri için değer karşılığı olan bir takım sonuçların ifadesidir. İşgörenlerin

çalışma hayatından elde ettiği değerler ne kadar önemli ise, iş tatminleri de o kadar yüksek hale gelecektir (Wagner, Hollenbeck, 2010:138).

Çalışanın işi ve işletmesinden bir takım beklentileri vardır. Bunlar karşılandığında işine ve işletmesine gösterdiği duygusal tepkilerin tamamı iş tatmini ile ifade edilmektedir (Sönmezer ve Eryaman, 2008: 192). İş tatmini, ihtiyaçları karşılanan çalışanın işine gösterdiği duygusal tepkilerdir (Miner, 1992:116).

Kişinin ihtiyaç duyduğu ve kendisi için önemli olan değerler ile işi arasındaki uyum iş tatminini gerçekleştirmektedir. İşe ait farklı yön ve faktörler ile ilgili geliştirilen tutumların bir araya gelmesi, yapılan işin karşılığında bireyin beklentilerinin ne kadarının karşılandığı, iş tatmininin oluşmasına vesile olmaktadır (Eren, 1996:112).

İşgörenlerin iş tatmini, ihtiyaçlarının tamamının karşılanması ile oluşmaz. İş tatmininin ortaya çıkması, çalışanların nelere değer verdiği ve bunları ne kadar istediği ile ilişkili olarak gerçekleşmektedir (Lawler, 1973, Akt. İmamoğlu vd., 2004: 169).

İş tatmini kavramı örgütsel davranış geliştirilmesi ile ilgili araştırmalarda, verimliliği artıran bir faktör olarak değerlendirilmiştir. Kişisel ve duygusal bir kavram olan iş tatmininin sağlanması için, yöneticilerin çalışanlarına yardımcı olması önemlidir (İşcan ve Timuroğlu 2007: 125)

Kişilerin psikolojik olgunluğa ulaşmasında etkili olan iş tatmini gerçekleşmediğinde hayal kırıklına yol açar. Tatmin düzeyinin düşük olması işe karşı soğumaya, verimin düşmesine, moral bozulmasına ve sonuç olarak toplumun sağlıksız hale gelmesine sebep olur (Dil, 2005: 62).

İş tatmini sağlanamadığında çalışanlarda işten soğuma, kaçma, ayrılma, yakınma, işin geleceği ile ilgili umutsuzluğa neden olan duygu ve düşüncelerin gelişmesi gibi olumsuz durumlar gelişebilmektedir (Durak ve Serinkan, 2007: 120).

Çalışanların tatminsiz olması işletmede grev, verimin düşmesi, işin yavaşlatılması gibi bir takım disiplin sorunları ile sonuçlanmaktadır. İşletmeler çalışanlardan üst seviyede verim almaya çalışırken, onları korumalı ve istekli hale getirmeye çalışmalıdır (Samadov, 2006: 6).

Tatmin sağlayan unsurlar iş ortamındaki ödeme, yönetim ve denetim şekilleri, işin kendisi ve iş yerindeki arkadaşlar gibi durumlar ile ilişkilidir (Judge, ve Locke, 1975: 475-476)

İşgörenlerin yeteneklerini kullanabilmesi, başarıma isteği, gelişebilecekleri koşulların sağlandığına inanması, güven duygusu, işletmenin uyguladığı politikalar, ödeme şekilleri, yaratıcılığın değerlendirilmesi ve diğer çalışma

koşulları iş tatminini ölçmek için kullanılan faktörlerden bazılarıdır. (Ghiselli, Lalopa ve Bai, 2001: 28-37).

İş tatminine etki eden faktörler Porter ve Lawler (1968) tarafından iki gruba ayrılmıştır. İşin kendisi ile ilgili olan başarıma, kazanma, bağımsız çalışabilme, kontrol hisleri gibi işin yapılmasına yönelik faktörler iç tatmini oluştururken, işin kendisi ile doğrudan ilgili olmayan yöneticilerin davranışları, iş arkadaşları ile olan ilişkiler, çalışma ortamının durumu, elde edilen gelir gibi faktörler dış tatmini oluşturmaktadır (Porter, Lawler 1968, Akt. Onaran, 1981:76).

Kişinin çalışırken hissettiği tatmin içsel tatmini ifade ederken, çalışmasının karşılığında elde ettiği tatmin ise dışsal tatmini ifade etmektedir (Eroğlu, 2006:353).

İçsel tatmin düzeyi yüksek çalışanların dışsal tatmin düzeyi yüksek çalışanlara göre çevreye karşı daha duyarlı oldukları ve hak arama konusunda daha istekli ve kararlı oldukları belirlenmiştir (Özen Kutanis ve Mesci, 2010: 531)

İçsel Tatmin

Çalışanların iş tatminini etki eden faktörleri, bireysel faktörler ve örgütsel faktörler şeklinde gruplandırmak mümkündür (Akıncı, 2002: 4).

İşgörenin yeteneklerini sergileyebilmesi, bireysel amaçları elde etmesi ile ilgili duyguları hissetmesi, diğer insanlar üzerindeki etki seviyesi, çalışmalarındaki bağımsızlığı, işletme ile etik değerler konusundaki uyumu, kullanabildiği yetki ve sorumluluklar, güven duyabilmesi, sosyal imkânlara sahip olması, elde ettiği sosyal statü gibi bir takım faktörler ile alakalı tatmin, bireyin içsel tatminini tanımlar. (Weiss vd., 1967: 132).

Luthans (1992) içsel faktörler olarak yaş, cinsiyet, tanınma, başarıma, yaratıcılık, tecrübe, serbestlik, sorumluluk, değer görme, saygınlık şeklinde tanımlamıştır (Luthans, 1992: 126).

İçsel tatmin duygusunu ortaya çıkaran, çalışanların yapılan işin özellikleri sonucunda hissettikleri tatmin duygusudur (Yıldırım ve diğ., 2011: 167).

İçsel tatmin işgörenlerin işi yerine getirmeleri için gerekli becerilerine ve morallerine olumlu veya olumsuz etki eder (Öcal, 2011: 22).

Çalışırken kazanılan doyumun ifadesi olan iç tatmin, çalışanın hedeflediği kalite standartlarına kavuşması, yeni metodları uygulamadaki başarısı ile artacaktır (Açıkalin, 2011: 240).

Davran (2014: 17), çalışanların işyeri dışındaki kişisel beklentilerinin işyerindeki beklentilerinden farklı olabileceğini, bunlar arasında uyum

sağlandığında ise iş yeri motivasyonlarının ve içsel tatminlerinin artacağını belirtmiştir.

Dışsal Tatmin

Çalışanın, yapmış olduğu çalışmalar sonucunda elde edilen tatmin durumu dışsal tatmin şeklinde ifade edilmektedir. (Şimşek vd., 2001: 138).

İş yerindeki genel çalışma şartlarının yanında, kullanılan malzemelerin ve ortamın temizliği, işletme politikaları, yönetim şekilleri ve benzeri faktörler dışsal tatmin sağlayan faktörler olarak belirlenmiştir (Öcal, 2011: 22).

Luthans (1992) dışsal faktörler olarak işin özelliklerini, ödülleri, ücreti, çalışma koşullarını, yönetim uygulamalarını, iş arkadaşlarını belirlemiştir (Luthans, 1992: 126). Çalışanın yapılan iş karşılığında hak ettiği ücret ve diğer yardımlar ve işin sürekliliği dışsal tatmin ile doğru orantılıdır (Gür, 2006: 78).

"Herzberg'in hijyen faktörleri olan onanma, hak etme ve hiyerarşik yapı ile açıklanabilecek olan Dışsal Tatmin, Maslow'un İhtiyaçlar Hiyerarşisi Kuramı ile ele alındığında fizyolojik ihtiyaçlar, güvenlik ihtiyacı ile sosyal ihtiyaçlar ile açıklanabilir (Erdil vd., 2004: 18).

Kuramsal Çerçeve

İş tatmini, davranış içeren motivasyondan bir tutum olarak farklıdır. Fakat literatürde sistematik olarak incelenmesi ilk olarak motivasyon kuramlarıyla gerçekleşmiştir. (Yüksel, 2005: 294).

Çalışanların iş tatminini açıklamak üzere oluşturulan kuramlar iki grupta ele alınmaktadır. Bunlar; içerik kuramları ve süreç kuramları olarak belirtilmektedir.

İçerik kuramları olarak, Maslow'un (1954) İhtiyaçlar Hiyerarşisi, Herzberg'in (1959) Çift Etmen, Alderfer'in (1972) ERG ve McClelland'ın (1961) Başarı Güdüsü Kuramları gösterilebilir.

Süreç kuramları motivasyon kuramları olarak adlandırılır. Vroom'un (1964) Beklenti Kuramı, Adams'ın (1965) Eşitlik Kuramı, Locke'un (1968) Amaç Saptama Kuramı bunlardandır (Efil, 2006; Lunenburg ve Ornstein, 2000; Bassett-Jones ve Lloyd, 2005; Akt. Yılmaz ve Altinkurt, 2012:2)

Maslow'un (1954) İhtiyaçlar Hiyerarşisi kuramı bireyin fizyolojik ve psikolojik ihtiyaçları üzerinedir. Her basamaktaki ihtiyaç karşılandığında kişi diğerlerini karşılamak için isteklenir. Bireylerin sergilediği her davranış, belirli ihtiyaçlarını karşılamak üzere gerçekleşmektedir (Oral ve Kuşluvan, 1997: 98)

Herzberg (1959) Çift Etmen Kuramında iş tatmini sağlayan faktörleri Hijyen faktörleri ve motivasyon faktörleri olarak gruplandırmıştır. Hijyen faktörleri

ait olma, sosyal ihtiyaçlar, güvenlik ve fizyolojik ihtiyaçlardan oluşurken Maslow’dan farklı olarak işin kendisi, başarı, gelişebilme imkanı, sorumluluk alabilme, terfi durumları gibi ihtiyaçlar motivasyon faktörleri olarak kabul edilmiştir (Barlı, 2005: 23). Maslow’un alt düzey ihtiyaç karşılığı olan hijyen faktörlerinin (işletmenin uyguladığı politika, yönetim şekli, çalışan ilişkileri, çalışma ortamı ve koşulları, ücret); güdüleyici rolü bulunmamaktadır. İş tatminini artırmazlar fakat eksikliklerinde tatminsizliğe yol açarlar. Güdüleyiciler olarak belirtilen motivasyon faktörleri (tanınma, başarıma, işin kendisi, terfi, sorumluluk alma vb.) iş tatminini artırıcı özelliklere sahiptir. Güdüleyiciler hijyen faktörleri mevcut ise devreye girerler (Toker, 2007: 4)

Alderfer, Maslow’un belirlediği ihtiyaçları üç grupta toplamış ve ihtiyaçların hiyerarşik olarak karşılanması düşüncesinin tersine bu üç ihtiyacın da aynı anda hissedilebildiğini belirtmiştir (Okumuş, 2011: 47-48). Bu ihtiyaçlar; Varolma (Fizyolojik ihtiyaçlar ve güvenlik ihtiyaçları), Ait olma-İlişki kurma (Diğer insanlar ile ilişkide bulunma ve bir arada olma) ve gelişme (Kendisini ve yeteneklerini geliştirme) ihtiyaçlarıdır (Efil, 2006: 158,159).

McClelland, insanların motivasyon yapısının çok küçük yaşlarda oluştuğunu, sonraki motivasyonlarda buna göre hareket ettiğini belirterek, çalışma hayatında insanın ihtiyaçlarını başarı, bağlanma ve güç olarak sınıflandırmıştır. (Başaran 1991: 156). McClelland, bireyleri ve toplumu etkileme konusunda başarının daha etkili olduğunu belirterek, başarının amaç düzeylerini yükselteceğini, böylece insanların daha fazla çalışarak daha çok ilerleme kaydedeceklerini ifade etmiştir (Davis 1984: 33) McClelland’a göre, kişiler başarı güdüsünden yoksun olduklarında üretim yavaşlayacak ve verim azalacaktır. (Özgener 1996: 71). Çalışanların iş yerindeki başarısını artırmak için, başarısızlığa neden olan durumların düzeltilmesi gerekecektir (Eren 2001: 516).

Vroom’un (1964) Beklenti Kuramı’na göre çalışanlar, çaba gösterdiklerinde, değerli bir sonuca ulaşmayı başarabileceklerine inandıklarında gayretli olacaklardır. Bir iş tamamlandığında, birey için değerli olan bir fayda sağlıyorsa çekiciliği olacaktır (Yücel ve Gülveren, 2008: 69-84). Sonuç olarak beklenti kuramı, çalışanların işinde ve örgütünde performansının yükselmesine etki eden gayreti sağlayacak faktörlerin araştırılmasını konu almaktadır (Altuğ, 1997: 88). Beklenti kuramı çalışanların işe yönelik davranışlarının bireysel amaçlar ile ilişkisini açıklamaktadır. İşletmelerin bireyleri eğitmesi, iş ve iş yeri ile ilgili engelleri kaldırması, güveni sağlaması, ödülleri uygulaması gibi görevleri bulunmaktadır (Tümgan, 2007: 40).

Adams’a göre, iş tatmini çalışanın ortaya koyduğu çaba karşılığında ulaştığı sonuçlar ile aynı ortamda diğerlerinin ortaya koyduğu çaba karşılığında elde ettiklerini karşılaştırması sonucunda gerçekleşen bir durumdur (Toker, 2007: 5). Çalışılan ortam ile ilgili algılanan eşitlik ve eşitsizlikler, bireyin başarısı

ve tatmin düzeyini etkilemektedir. Bu kurama göre başarının yükselmesinin yüksek tatmin ile sonuçlanabilmesi, çalışanların çabalarının karşılığında bekledikleri ile elde ettikleri arasında denge kurulması ve adil ödül dağıtılmasına bağlıdır (Yüksel, 2003: 151).

Locke Amaç Kuramı’nda bireylerin davranışını güdüleyen bilinçli amaçlar bulunduğunu, amaçlarına ulaşmaya çaba gösteren bireyin amacına ulaşana kadar çalışacağını belirtmiştir (Can vd., 2001, 317). Emmons (1999) insanların kendi belirledikleri amaçlarını yaşama aktardığını belirtmiştir. İnsanlar girdikleri farklı ortamlar içerisinde kendi amaçları doğrultusunda etkileşim kurar ve davranır (Yetim, 2001; Akt. Eryılmaz, 2011: 2-3). Çalışanların amaç belirleme ve bu amaca ulaşma çabalarının özendirilmesi ve pekiştirilmesinin, işletmenin önderlik görevini yerine getirmesi, örgütsel amaçların gerçekleştirilmesine katkıda bulunması, çalışanı ödüllendirmesi ile ilişkisi bulunmaktadır (Başaran 1991: 161).

İş tatmini, çalışanların kişisel özellikleri ile örgüt kaynaklı bazı faktörlerle ilişkilidir (Agho, Mueller ve Price, 1993: 1022).

Bireylerin duyguları ile ifade edilen iş tatmininin, bireyin algı ve tutumlarına etki eden eğitim, cinsiyet, yaş, ekonomik durum, tecrübe gibi bir takım kişisel özelliklerden olumlu ya da olumsuz etkilenebileceği düşünülmelidir (Grunberg, 1993, Akt. Ulusoy, 1993:78).

İş tatmine etki eden faktörler genelde bireysel faktörler ve örgütsel faktörler olarak iki grupta incelenmektedir. Yaş, cinsiyet, eğitim seviyesi, çalışma süresi, kişilik vb. özellikler bireysel faktörler olarak ele alınırken, iş ortamı, işin niteliği, yönetim şekli, güvenlik, iletişim, ücret, çalışma arkadaşları, terfi olanakları vb. özellikler ise örgütsel faktörler olarak ele alınmaktadır (Tengilimoğlu, 2005: 28).

Schultz ve Schultz (1998)’ a göre cinsiyet, yaş, çalışma süresi, unvan, öğrenim durumu ve kişilik gibi pek çok bireysel özellik iş tatminini etkilemektedir, bazı kişilerde ise iş tatminine yönelik duyguların sabit kaldığını ve bu sebeple bazı özelliklerin bu kişileri çok az etkileyebileceğini belirtmişlerdir. Örgüt veya yöneticiler bu etkenleri değiştiremeseler de birtakım kestirimlerde bulunabilirler.

Yapılan çalışmalarda iş tatmini ile cinsiyet farklılıklarına göre ilişki sonuçları tutarsızdır. Hulin ve Smith (1964) araştırmalarında kadınların işlerinden daha az tatmin oldukları sonucuna varmışlardır.

Clark (1997), yapmış olduğu araştırmada, kadınların erkeklere göre daha yüksek iş tatminine sahip oldukları sonucuna ulaşmış, evliliğin ise kadınların iş doyumları üzerinde olumlu etki ettiğini, erkeklerin iş tatminlerini etkilemediğini belirtmiştir.

Yaş ile iş tatmini arasında genellikle olumlu bir ilişki bulunduğu (Sun, 2002: 35-36), ücret ile iş tatminleri arasında güçlü bir ilişki olduğu (Davis, 2004: 499), çalışma süresi arttıkça iş tatmininin arttığı (Özgen vd. 2001: 331), eğitim seviyesi ile iş tatmini arasında genelde olumsuz bir ilişkinin var olduğu (Akıncı; 2002: 24) ifade edilmektedir.

HİPOTEZLER

H1= Genç ve ileri yaştakilerin iş tatmin düzeyleri arasında farklılık vardır.

H2= Kadın çalışanların ve erkek çalışanların iş tatmin düzeyleri farklılık göstermektedir.

H3= Evli çalışanlarla bekâr çalışanların iş tatmin düzeyleri farklılık göstermektedir.

H4= Çalışanların iş tatmin düzeylerinde eğitim durumlarına göre farklılık vardır.

H5= Çalışanların iş tatmin düzeylerinde ücret durumlarına göre farklılık vardır.

H6= Çalışanların iş tatmin düzeyleri çalışma sürelerine göre farklılık göstermektedir.

H7= Çalışanların iş tatmin düzeylerinde buldukları unvanda geçen süreler göre farklılık vardır

ARAŞTIRMA YÖNTEMİ

Araştırma verileri 5’li likert tipi anket kullanılarak yüz yüze yöntemi ile toplanmıştır. Anket formu iki bölümden oluşmaktadır. Anketin ilk bölümü çalışanların sosyodemografik özellikleri ile unvanda buldukları süreler, toplam hizmet süreleri gibi değişkenleri ölçmek için hazırlanmıştır. İkinci bölümde ise 20 sorudan oluşan ve yapılan literatür çalışmalarında alanda en fazla kullanıldığı anlaşılan Minnesota İş Tatmini Ölçeği kullanılmıştır. Anket formundaki 12 soru içsel faktörleri, diğer 8 soru ise dışsal faktörleri ölçmek için kullanılmaktadır (Vural Özkan, 2011: 215).

Belirlenen evren için %95 güven aralığında, $\pm$ %5 örnekleme hatası ile hesaplama yapılarak örneklem büyüklüğünün minimum $n= 384$ kişi olması gerektiği belirlenmiştir (www.surveysystem.com/sscalc.htm). Araştırmaya katılmayı kabul eden çalışanlara toplam 500 anket formu dağıtılmış, bunlardan 432 adet form doldurulmuş şekilde toplanmıştır. Bu formlardan bazıları uygun araştırmada kullanılacak şekilde doğru doldurulmadığından (eksik veya birkaç şık bir arada işaretlenmesi) 396 adet form analizlerde kullanılmıştır. Verilerin analizi, SPSS 17.0 istatistik programı kullanılarak gerçekleştirilmiştir.

Ölçeğin Güvenilirliği

	Madde Sayısı	Cronbach- α Katsayısı	KMO değeri	Bartlett Testi
iştatmini	20	0.846	0.825	$\chi^2= 2312,301$ p= .000

Cronbach Alpha katsayısı %84,6 olarak bulunmuştur. Bu değer çalışmada kullanılan iş tatmini ölçeğinin oldukça güvenilir olduğunu göstermektedir. İş tatmini ölçeğinin faktör analizi sonuçları incelendiğinde KMO değeri 0,825 ve p=0,000 olarak elde edilmiştir. Bu sonuç örneklem büyüklüğünün faktör analizi için uygun olduğunu göstermektedir (p<0,05).

Ölçeğin Geçerliliği

Minnesota İş Tatmini Ölçeği, 1967 yılında Weiss ve arkadaşları tarafından geliştirilmiştir ve Türkçe güvenilirlik ve geçerlilik çalışması 1985 yılında A. Baycan tarafından (Cronbach Alpha Değeri: 0,77) gerçekleştirilmiştir. Yurt içi araştırmalarında Cronbach Alfa katsayısı 90 bulunmuş olup, yurt dışı araştırmalarında da alfa katsayısı 82 ile 92 arasında değişmektedir (Tambağ vd., 2015:144).

Araştırmaya Katılanların Demografik Özellikleri

Demografik özellikler	Sayı	(%)
Cinsiyet		
Kadın	55	13,9
Erkek	341	86,1
Yaş Grupları		
20 den küçük	48	12.1
20-25	184	46.5
26-30	67	16.9
31-35	32	8.1
36-40	43	10.9
41 ve üzeri	22	5.6
Medeni Durum		
Bekâr	208	52,5
Evli	188	47,5
Öğrenim Durumu		
İlköğretim	75	18.9
Lise ve dengi	139	35.1
Önlisans	109	27.5
Lisans	69	17.4

Lisansüstü	4	1
Ücret		
1-1500 TL	38	9,6
1501-2000 TL	189	47,7
2001-2500 TL	123	31.1
2501-3000 TL	38	9,6
3001 TL ve üzeri	8	2
Toplam Hizmet Süresi		
1 yıldan az	141	35.6
1-5 yıl	170	42.9
6-10 yıl	52	13.1
11-15 yıl	12	3
15 yıl üzeri	21	5.3
Bulunulan Unvandaki Hizmet Süresi		
1 yıldan az	172	43.4
1-5 yıl	181	45.7
6-10 yıl	22	5.6
11-15 yıl	4	1
15 yıl üzeri	17	4.3
Toplam	396	100

Araştırmaya katılanların %13,9’u kadın ve %86,1’i erkektir. Bu durum Doğu Anadolu Bölgesi’nde sosyo-kültürel yapı nedeniyle kadınların iş hayatına katılımının az olması ile açıklanabilir. Katılımcıların %46,5’i 20-25 yaş aralığındadır. Turizm sektöründe emek yoğun bir üretimin söz konusu olması ve işlerin mevsimlere göre yoğunlaşp azalması genç yaştaki çalışanların sektörde daha fazla yer bulmasının nedeni olarak gösterilebilir. Çalışanların toplam hizmet süresi bakımından %42,9’unun 1-5 yıl aralığında ve %35,6’sının 1 yıldan az süredir sektörde çalıştığı görülmektedir. Katılımcıların %45,7’sinin buldukları unvanda 1-5 yıl aralığında ve %43,4’ünün 1 yıldan az sürelerde çalıştıkları belirlenmiştir. Turizm sektörünün daha önce belirtilen yapısının, sektördeki çalışma sürelerini olumsuz etkilediği düşünülmektedir. Aynı şekilde sektördeki çalışma sürelerinin kısa olmasının sonucu olarak aynı unvanda çalışma süreleri de olumsuz etkilenmektedir. Çalışanların eğitim durumuna bakıldığında, lise ve dengi okul mezunlarının katılımcıların %35,1’ini oluşturduğu ve daha üst seviye eğitim alanların sektörde azalan bir oranda yer aldıkları görülmektedir. Üniversite eğitimi almış işgücünün turizm seviyesi yüksek bölgelerde çalışmayı tercih ettikleri söylenebilir. Turizm sektöründe çalışanların

aldıkları ücretler incelendiğinde 1501-2000 TL ücret alanların çalışanların %47,7’sini oluşturduğu ve daha yüksek ücret alanların azalan bir oran sergilediği tespit edilmiştir. Belirlenen bu oranların eğitim durumu oranlarına benzerlik göstermesi, eğitim durumu ile ücret arasında bağlantılı bir durumu işaret edebileceği gibi, toplam hizmet süresi ve bulunulan unvandaki çalışma sürelerinin de çalışanların ücret durumlarında etkili olabileceği düşünülebilecektir.

İş tatmini Alt Ölçeği Puan Ortalamalarının Cinsiyet ve Medeni Durum Değişkenlerine Göre Karşılaştırılması

Ölçek alt boyutları		n	Ortalama	S.S	t-testi	p
Cinsiyet						
İçsel Tatmin	Kadın	55	1.789	0.516	-0,022	0,982
	Erkek	341	1.791	0.521		
Dış Tatmin	Kadın	55	2.213	0.604	0,340	0,734
	Erkek	341	2.179	0,701		
Medeni Durum						
İçsel Tatmin	Bekar	208	1.753	0.510	-1.500	0.134
	Evli	188	1.832	0.528		
Dışsal Tatmin	Bekar	208	2.194	0.609	0,315	0,753
	Evli	188	2.172	0.767		

S.S: Standart sapma, $p < 0,05$

Tablo içsel ve dışsal tatmin düzeyleri cinsiyet bakımından incelendiğinde iki grup arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olmadığı belirlenmiştir ($p > 0,05$). Medeni durumu bakımından incelendiğinde ise iki grup arasında anlamlı bir fark olmadığı elde edilmiştir ($p > 0,05$).

İş Tatmini Alt Ölçeği Varyans Analizi Sonuçları

Ölçek alt boyutları		n	Ortalama	S.S	F	p
Yaş Grupları						
İçsel Tatmin	20 den küçük	48	1.682	0.516	2.894	0.014
	20-25	184	1.784	0.510		
	26-30	67	1.985	0.566		
	31-35	32	1.789	0.384		
	36-40	43	1.668	0.537		
	41 ve üzeri	22	1.731	0.478		
Dışsal Tatmin	20 den küçük	48	2,247	0,561	5,027	0,000
	20-25	184	2,206	0,580		

	26-30	67	2,121	0,706		
	31-35	32	2,613	1,169		
	36-40	43	1,857	0,601		
	41 ve üzeri	22	2,068	0,641		
Öğrenim Durumu						
İçsel Tatmin	İlköğretim	75	1,938	0,617	4,541	0,001
	Lise ve dengi	139	1,693	0,501		
	Önlisans	109	1,780	0,515		
	Lisans	69	1,875	0,390		
	Lisansüstü	4	1,229	0,125		
Dışsal Tatmin	İlköğretim	75	2,328	0,731	3,052	0,017
	Lise ve dengi	139	2,050	0,722		
	Önlisans	109	2,295	0,618		
	Lisans	69	2,125	0,638		
	Lisansüstü	4	2,125	0,500		
Ücret						
İçsel Tatmin	1-1500 TL	38	2,131	0,737	12,920	0,000
	1501-2000 TL	189	1,857	0,455		
	2001-2500 TL	123	1,708	0,473		
	2501-3000 TL	38	1,528	0,458		
	3001 TL ve üzeri	8	1,104	0,131		
Dışsal Tatmin	1-1500 TL	38	2,753	0,928	18,265	0,000
	1501-2000 TL	189	2,268	0,630		
	2001-2500 TL	123	2,069	0,547		
	2501-3000 TL	38	1,779	0,616		
	3001 TL ve üzeri	8	1,187	0,211		
Toplam Hizmet Süresi						
İçsel Tatmin	1 yıldan az	141	1,817	0,594	2,994	0,019
	1-5 yıl	170	1,829	0,485		
	6-10 yıl	52	1,775	0,473		
	11-15 yıl	12	1,562	0,277		
	15 yıl üzeri	21	1,468	0,312		
Dışsal Tatmin	1 yıldan az	141	2,227	0,650	3,742	0,005
	1-5 yıl	170	2,080	0,540		
	6-10 yıl	52	2,444	0,956		

	11-15 yıl	12	2,375	1,244		
	15 yıl üzeri	21	1,982	0,629		
Bulunulan Unvandaki Hizmet Süresi						
İçsel Tatmin	1 yıldan az	172	1,779	0,568	3,812	0,005
	1-5 yıl	181	1,839	1,490		
	6-10 yıl	22	1,708	0,362		
	11-15 yıl	4	1,312	0,079		
	15 yıl üzeri	17	1,406	0,304		
Dışsal Tatmin	1 yıldan az	172	2,221	0,676	5,933	0,000
	1-5 yıl	181	2,125	0,592		
	6-10 yıl	22	2,738	1,207		
	11-15 yıl	4	1,656	0,359		
	15 yıl üzeri	17	1,845	0,497		

S.S: Standart sapma, $p < 0,05$

Yaş değişkenine göre içsel ve dışsal tatmin düzeyleri bakımından anlamlı bir farklılık bulunmuştur. İçsel tatmin düzeyi bakımından en yüksek ortalamaya sahip olan yaş grubunun 26-30, dışsal tatmin düzeyi bakımından ise 31-35 yaş grubu olduğu belirlenmiştir.

Öğrenim durumu ilköğretim seviyesinde olanların daha yüksek içsel tatmin ve dışsal tatmin düzeylerine sahip oldukları görülmüştür. Lisansüstü öğrenim düzeyindeki kişilerin ise içsel tatmin düzeylerinin belirgin bir şekilde daha düşük olduğu saptanmıştır.

Ücret bakımından incelendiğinde düşük ücret alanların içsel ve dışsal tatmin düzeylerinin daha yüksek olduğu gelir arttıkça tatmin düzeylerinin azaldığı görülmüştür.

Çalışanların toplam hizmet sürelerine bakıldığında 1-5 yıl arasında hizmet süresi olanların daha yüksek içsel tatmin düzeyine sahip oldukları, dışsal tatmin düzeyleri bakımından ise 6-10 yıl hizmet süresine sahip olanlarda daha yüksek olduğu görülmüştür. 6-10 yıl ve üzerinde hizmet verenlerin içsel ve dışsal tatmin düzeylerinin azalan bir eğilim gösterdiği elde edilmiştir.

Bulunulan unvandaki hizmet süresi bakımından 1-5 yıl aynı unvanda çalışanların içsel tatmin ve 6-10 yıl çalışanların dışsal tatmin düzeylerinin en yüksek olduğu belirlenmiştir.

Çalışmada demografik değişkenler ile içsel ve dışsal tatmin düzeyleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olup olmadığını belirlemek için Varyans Analizi sonuçları yukarıdaki gibi elde edilmiştir. Sonuç olarak; Varyans analizi tablosu incelendiğinde hem içsel tatmin hem de dışsal tatmin

boyutları için bütün değişkenler arasında anlamlı bir farklılık bulunmuştur ($p<0,05$).

Her iki tatmin düzeyi bakımından hangi gruplar arasında farklılık olduğunu belirlemek için Post Hoc (ikili karşılaştırma) testlerinden Tukey testi tercih edilmiş ve elde edilen sonuçlar aşağıdaki tabloda verilmiştir. Tablodaki harflendirmeler gruplar arasındaki benzerliği veya farklılığı ifade etmektedir.

Gruplar Arası İkili Karşılaştırma Testi Sonuçları

Ölçek alt boyutları	Demografik değişkenler	Ortalama±S.S
İçsel Tatmin	20 den küçük	1.682±0.516 ^a
	20-25	1.784±0.510 ^{ab}
	26-30	1.985±0.566 ^b
	31-35	1.789±0.384 ^{ab}
	36-40	1.668±0.537 ^a
	41 ve üzeri	1.731±0.478 ^{ab}
Dışsal Tatmin	20 den küçük	2,247±0,561 ^{abc}
	20-25	2,206±0,580 ^a
	26-30	2,121±0,706 ^a
	31-35	2,613±1,169 ^b
	36-40	1,857±0,601 ^c
	41 ve üzeri	2,068±0,641 ^c
İçsel Tatmin	ilköğretim	1,938±0,617 ^a
	Lise ve dengi	1,693±0,501 ^b
	önlisans	1,780±0,515 ^{ab}
	lisans	1,875±0,390 ^{ab}
	Lisansüstü	1,229±0,125 ^{ab}
Dışsal Tatmin	ilköğretim	2,328±0,731 ^a
	Lise ve dengi	2,050±0,722 ^b
	önlisans	2,295±0,618 ^a
	lisans	2,125±0,638 ^{ab}
	Lisansüstü	2,125±0,500 ^{ab}
İçsel Tatmin	1-1500 TL	2,131±0,737 ^{bc}
	1501-2000 TL	1,857±0,455 ^b
	2001-2500 TL	1,708±0,473 ^b
	2501-3000 TL	1,528±0,458 ^b

	3001 TL ve üzeri	1,104±0,131 ^a
Dışsal Tatmin	1-1500 TL	2,753±0,928 ^d
	1501-2000 TL	2,268±0,630 ^{bc}
	2001-2500 TL	2,069±0,547 ^b
	2501-3000 TL	1,779±0,616 ^b
	3001 TL ve üzeri	1,187±0,211 ^a
İçsel Tatmin	1 yıldan az	1,817±0,594 ^a
	1-5 yıl	1,829±0,485 ^{ab}
	6-10 yıl	1,775±0,473 ^a
	11-15 yıl	1,562±0,277 ^a
	15 yıl üzeri	1,468±0,312 ^a
Dışsal Tatmin	1 yıldan az	2,227±0,650 ^{ab}
	1-5 yıl	2,080±0,540 ^a
	6-10 yıl	2,444±0,956 ^b
	11-15 yıl	2,375±1,244 ^{ab}
	15 yıl üzeri	1,982±0,629 ^{ab}
İçsel Tatmin	1 yıldan az	1,779±0,568 ^a
	1-5 yıl	1,839±1,490 ^a
	6-10 yıl	1,708±0,362 ^{ab}
	11-15 yıl	1,312±0,079 ^{ab}
	15 yıl üzeri	1,406±0,304 ^b
Dışsal Tatmin	1 yıldan az	2,221±0,676 ^a
	1-5 yıl	2,125±0,592 ^a
	6-10 yıl	2,738±1,207 ^{ab}
	11-15 yıl	1,656±0,359 ^a
	15 yıl üzeri	1,845±0,497 ^a

S.S: Standart sapma

İkili karşılaştırma testinin sonuçları incelendiğinde; içsel tatmin düzeyi bakımından yaşı 20'den küçük olanlar ile 26-30 yaş aralığında olanlar arasında farklılık bulunmuştur. Dışsal tatmin düzeyi bakımından 31-35 yaş aralığında olanların, yaşı 20'den küçük olanlar haricinde bütün gruplardan farklılık gösterdiği belirlenmiştir.

Eğitim durumuna göre ilköğretim seviyesinde mezuniyeti olan çalışanlar ile lise ve dengi okul mezunu olan çalışanların içsel tatmin düzeylerinin farklılık gösterdiği görülmüştür. Diğer eğitim seviyelerine sahip olanların, içsel tatmin düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık saptanmamıştır. Dışsal tatmin

düzeyleri bakımından ise sadece ilköğretim mezunları ile lise ve dengi okul seviyesinde eğitimi olanlar arasında farklılıklar olduğu bulunmuştur.

Çalışanların aldığı ücret durumlarına bakıldığında; içsel tatmin düzeylerinin yalnızca 3001 TL ve üzeri ücret alanlar ile diğer tüm ücret grupları arasında farklılık bulunduğu, diğer gruplar arasında anlamlı bir fark olmadığı tespit edilmiştir. Dışsal tatmin düzeyleri incelendiğinde; 1-1500 TL ücret alan çalışanlar ile 3001 TL ve üzeri ücret alan çalışanların arasında farklılık görülmüştür. Ayrıca bu iki grubun her birinin diğer gruplar ile arasında dışsal tatmin düzeyleri bakımından farklılıklar olduğu belirlenmiştir.

İşletmedeki toplam çalışma süreleri incelendiğinde içsel tatmin düzeyleri bakımından gruplar arasında herhangi bir farklılık tespit edilmemiştir. Dışsal tatmin düzeyleri ile ilgili işletmedeki hizmet süresi 1-5 yıl arasında olanlar ile 6-10 yıl arasında olanlar arasında farklılık bulunmuştur.

Buldukları unvandaki hizmet süreleri 15 yıl ve üzeri olan çalışanlar ile unvanlarındaki hizmet süreleri 1 yıldan az ve 1-5 yıl arasında olanların içsel tatmin düzeyleri arasında farklılık tespit edilmiştir. Unvanlarındaki hizmet süreleri bakımından çalışanların dışsal tatmin düzeyleri arasında anlamlı bir farklılığa rastlanmamıştır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

İşletmelerin kıt olan kaynaklarından azami şekilde yararlanmaları, büyük oranda insan kaynaklarını etkin bir şekilde kullanmalarına bağlıdır. İnsan kaynaklarının verimliliği diğer kaynakları verimli hale getirebileceği gibi, sürekliliği de işletmenin bu alanda maliyetlerinin azalmasına katkı yapacaktır. Çalışanın işletmesi adına yapacağı gönüllü katkılar ve işletme de uzun yıllar kalmak istemesi, işinden sağladığı tatmin ile alakalıdır.

İş tatmini; bireyin iş ortamında elde ettiği maddi ve manevi kazanımları, bireysel değerlendirme sürecinden geçirmesi sonucunda ortaya çıkan tutum ve davranışlarıdır. Bireyin işinden elde ettiği tatmin duygusu, işine ve iş hayatı dışındaki yaşantısına olumlu yansıtacaktır.

Turizm sektörü çalışanlarına uygulanan bu çalışmada, sektördeki çalışanların iş tatmini ve alt boyutlarında elde edilen ortalamalarının yüksek olduğu tespit edilmiştir.

Cinsiyet ile iş tatmini arasında anlamlı bir sonuç elde edilmemiştir. Kadın ve erkeklerin iş tatmini arasında (iş ve meslek faktörü sabit olmak koşuluyla) farklılık olduğunu gösteren geçerli bir kanıt bulunmamaktadır (Toker; 2007: 103). İncir (1990:52), yapmış olduğu çalışmada, iş tatmin düzeyleri bakımından kadın ve erkekler arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark olmadığını tespit etmiştir. Bilgiç (1998)' te yaptığı araştırmada aynı sonuca ulaşmıştır.

Hulin ve Smith (1964), kadınların erkeklerden daha az doyum elde ettiklerini saptamışlardır. Sauser ve York (1978) da çalışmalarında bu sonucu doğrulamıştır. İşin özellikleri kadınlar ve erkeklere eşit derecede çekici geldiği halde aynı işten kadınlar erkeklere oranla daha az beklentide bulunabilirler. Böyle bir durumda kadınların iş tatmini düzeyleri erkeklerden daha fazla olabilmektedir (Kirel, 1999:117-118).

Clark (1997)’a göre kadınların iş dünyasındaki konumları ve beklentilerinin artması, cinsler arasındaki farkın sebebi olmakla beraber, kadınların değerinin artması durduğunda kadınlar ve erkeklerin iş tatmini düzeyleri dengelenecektir.

Medeni durum ile iş tatmini arasında anlamlı bir sonuç elde edilmemiştir. Bilgiç’ de (1998) yapmış olduğu araştırmada, iş tatmini üzerinde medeni durumun etkisi olmadığı sonucuna ulaşmıştır.

Özkalp ve Kirel, evli olan çalışanların bekârlardan daha fazla tatminkâr olduğunu belirtmiştir (Özkalp ve Kirel, 1996:149). Böyle bir sonuç evlilerin iş ile ilgili beklentilerinin değişmesi veya aile hayatında elde ettikleri doyumunu işe yansıtması ile açıklanabilecektir (Telman ve Ünsal, 2004:59).

Çalışanların yaşları ile içsel ve dışsal tatmin düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık belirlenmiştir. İçsel tatmin düzeyi bakımından 26-30 yaş grubunun en yüksek ortalamaya, dışsal tatmin düzeyi bakımından ise en yüksek ortalamaya 31-35 yaş grubunun sahip olduğu bulunmuştur. Katılımcıların büyük bir çoğunluğu belirtilen yaş grubundadır.

Yaş ve iş tatmini arasında olumlu bir ilişki olduğunu belirten çok sayıda araştırma mevcuttur. Genç çalışanların işten beklentilerinin daha fazla olması tatminsizliğe neden olabilmektedir. Yaş ilerledikçe terfi olanaklarının, ödüllerin artması iş tatmininin oluşmasına katkı yapmaktadır (Organ ve Lingl, 1995: 345) Lee ve Wilbur (1985) yapmış olduğu araştırmada yaş ilerledikçe iş tatminlerinin arttığı sonucuna ulaşmıştır. Carrel ve Elbert (1974) de yaptıkları çalışmada iş doyumunu ile yaş arasında anlamlı bir ilişki tespit etmişlerdir.

Çalışanların işte kaldıkları süre uzadıkça yaşları da ilerleyecektir. İlerleyen yaş ile beraber işletmede kalmaya devam eden çalışanların iş tatmini düzeyleri yükselecektir (Aktaş ve Aktaş, 1991:78).

İleri yaşlardaki çalışanların daha doyumlu olmalarının sebebi, genç çalışanların yükselme ve diğer iş koşulları ile ilgili beklentilerinin daha yüksek olması ve işe başladıkları ilk zamanlar daha doyumsuz olma ihtimallerinden kaynaklanıyor olabilir (Davis, 1984: 99). Hunt ve Saul (1975) çalışanların iş tatminleri ile yaş ve kıdemleri arasında pozitif, doğrusal bir ilişki olduğunu sonucuna ulaşmıştır.

Glenn vd. (1977) çalışmalarında, hem kadın hem de erkek çalışanların iş doyumuna yaşın doğrudan etkisinin olduğunu tespit etmişlerdir.

Herzberg’e göre çalışma hayatının ilk başlarında iş tatmini yüksek düzeyde iken 30 yaşına doğru düşmeye başladığını, ileri yaşlarda ve çalışma hayatının sonlarında yeniden yükseldiğini belirterek bu durumu U şeklinde bir eğri ile açıklamıştır (Uyargil, 1988:22). Saleh ve Otis, bir yöneticinin iş tatmininin 60 yaşına kadar arttığını, emekliliğine doğru azaldığını belirterek U çizgisinin her zaman geçerli olmadığını ifade etmişlerdir (Dikmen, 1987:58-59).

Öğrenim durumu ilköğretim seviyesinde olanların daha yüksek içsel tatmin ve dışsal tatmin düzeylerine sahip oldukları belirlenmiştir. Bu durum düşük eğitim seviyesine sahip bireylerin başka fırsatları olmadığını düşünmeleri ile açıklanabilir. Lisansüstü öğrenim düzeyindeki kişilerin içsel tatmin düzeylerinin belirgin bir şekilde daha düşük olduğu saptanmıştır. Bu sonucun lisansüstü öğrenime sahip olanların ise beklentilerinin daha yüksek olmasından kaynaklandığı düşünülebilecektir.

Eğitimin iş tatminini üzerinde önemli derecede etkili olan kişisel faktörlerden biri olduğu belirtilmektedir. Bazı işlerde, yükseköğrenim seviyesinde eğitime sahip işgörenlerin, daha düşük öğrenim seviyesine sahip işgörelere göre daha düşük iş tatminine sahip olduğu ifade edilmektedir (İncir, 1990:53). Ağaoğlu (1991) yapmış olduğu çalışmada, üniversite eğitimi alan çalışanların işlerine yönelik beklenti ve ihtiyaçlarının daha fazla olduğu turizm sektöründe ise bunu karşılayacak şartların bulunmadığını belirtmiştir (Ağaoğlu, 1991: 119). Burris (1983) çalışmasında işgörenlerin, işin gerektirdiğinden çok yükseköğrenim seviyesinde eğitime sahip olduklarında iş tatminsizliğinin meydana geldiğini, işin gerektirdiğinden orta derecede yükseköğrenim seviyesinde eğitime sahip olduklarında ise bu değişkenler arasında çok az bir etkileşim görüldüğünü aktarmaktadır (Burris1983, 454-467).

Ücret bakımından incelendiğinde düşük ücret alanların içsel ve dışsal tatmin düzeylerinin daha yüksek olduğu gelir arttıkça tatmin düzeylerinin azaldığı görülmüştür.

Ücretin kişilerin en temel çalışma amaçlarından birisi olmasının nedeni, bireyin hayatını devam ettirecek yaşam standartları için bir gelire ihtiyacı olmasıdır (Keser, 2009:102).

İş tatminsizliğini ortaya çıkaran nedenlerden birisi de, bireyin aynı seviyedeki diğerlerinden daha düşük ücret alması ve özellikle yetenek olarak kendisinden daha alt seviyede olduğunu düşündüğü kişilere göre ücretinin düşük olduğuna inanmasıdır (Erdoğan, 1996: 116).

Mount ve Bartlett (2002)’in çalışmasında iş tatmini ile en az ilişkili faktör olarak ücreti tespit etmiştir.

Eğitimleri yüksek çalışanların ücrete yönelik beklentilerinin daha fazla olması nedeniyle iş tatminsizliğine düştüğü fakat daha fazla ücret alarak örgütsel ödüllere ulaştıkları durumlarda iş tatminlerinin yükseldiği görülmektedir (Erol, 1998: 40).

Hayatını idame ettirecek seviyede ücrete ihtiyaç duyanların ücret ile güdülenebildiği, yüksek ücret alanların daha fazla ücret beklentisinde olabileceği veya diğer tatmin sağlayan unsurlara ihtiyaç duyduğu, böyle bir durumda ücretin tek başına tatmin sağlayan bir faktör olmadığı düşünülebilir.

Çalışanların toplam hizmet sürelerine bakıldığında 1-5 yıl arasında hizmet süresi olanların daha yüksek içsel tatmin düzeyine sahip oldukları, dışsal tatmin düzeyleri bakımından ise 6-10 yıl hizmet süresine sahip olanlarda daha yüksek olduğu görülmüştür. 6-10 yıl ve üzerinde hizmet verenlerin içsel ve dışsal tatmin düzeylerinin azalan bir eğilim gösterdiği elde edilmiştir. Çalışanların çalışma süreleri ile beraber ücret, kıdem ve diğer kazanımlara yönelik beklentilerinin arttığı fakat sektör içerisinde bu imkânı bulamadıkları, bunun sonucunda ise iş tatmin düzeylerinin azaldığı söylenebilir. Çalışma süresi arttıkça yaşın da artması sebebiyle sonuçlar arasında ilişki olabileceği düşünülebilir.

Gilmer (1975) yapmış olduğu araştırmada “ilk işe girişten sonra iş gören iş tatmininin yüksek olduğu, daha sonra ise bu düzeyin düştüğü” sonucuna ulaşmıştır.

Çalışma süresi arttıkça işten duyulan tatmininde arttığını gösteren çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Artan çalışma süresi ile birlikte daha gerçekçi beklentilerin oluşması, iş ortamına uyum sağlanması, yükselen pozisyonların ücret ve çalışma şartlarını iyileştirmesi sonuç üzerinde etkili olabilmektedir (Bingöl, 1996: 83).

Bulunulan unvandaki hizmet süresi bakımından 1-5 yıl aynı unvanda çalışanların içsel tatmin ve 6-10 yıl çalışanların dışsal tatmin düzeylerinin en yüksek olduğu belirlenmiştir.

İşgörenler işleri tamamen öğrendiklerinde işten sıkılmaya başlayarak mevcut yetki ve sorumsuzluklarının yetersiz olduğunu düşüneceklerinden yükselme ihtiyacı hissederler. İşyerinde yükselme imkânları mevcut olmadığında çalışma gayretleri ve istekleri azalacağından yükselme, teşvik ve güdüleme aracı olarak ifade edilebilecektir (Eren, 1984:333).

Yükselme ile birlikte ücret dışı gelir ve yükseldikleri pozisyona göre semboller alacaklarından, pozisyonun ödüllendirmenin önemli bir faktörü olduğu belirtilmektedir (Lawler, 2000: 51)

Yöneticiler ile ilgili araştırmaların sonucunda üst yönetim kademesindekilerin iş tatminlerinin daha yüksek olduğu görülmektedir (Uyargil, 1988:26).

Bitlis İli turizm sektörü çalışanlarının daha çok 20-25 yaş aralığında ve çoğunluğunun ilköğretim ile lise seviyesinde öğrenime sahip olduğu sonucu görülmüştür. Bölge üniversitelerinin turizm alanına yönelik bölüm ve programlar ile sektöre destek olabileceği, mevcut işverenlere, çalışanlara ve paydaşlara turizm ve bileşenleri konularında kurs, seminer ve konferanslar verilmesinin katkıları sağlayabileceği düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Açıkalın, C., (2011). “İçsel ve Dışsal Doyumun Örgütsel Bağlılığa Etkisi: Eskişehir Üretim Sektörü Örneği”. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, , s.240.
- Agho, A. O., Mueller, C. W. ve Price, J. L., (1993). “Determinants of Employee Job Satisfaction: An Emprical Test of a Causal Model” *Human Relations*, 6 (8), s.1007-1027.
- Ağaoğlu, O. K., (1991). “Türkiye’de turizm eğitimi ve etkenliği”. Ankara, MPM Yayınları, , s.119.
- Akıncı, Z.; (2002).“Turizm Sektöründe İşgören İş Tatmini Etkileyen Faktörler: Beş Yıldızlı Konaklama İşletmelerinde Bir Uygulama”, *Akdeniz İİBF Dergisi*, 4, s.1-25.
- Aktaş, R.; Aktaş, A., (1991). “Uzmanlaşma, Yazılı Kurallar ve Yerinden Yönetimin İş Doyumu Üzerinde Etkisi”, *Verimlilik Dergisi*, No:2, Ankara, s.78.
- Altuğ, D. “Örgütsel Davranış”. Haberal Eğitim Vakfı, Ankara
- Ay, Ü., Karadal, H., (1995). “Örgütsel İş Doyumu Etkenleri ve Doyum Düzeylerine İlişkin Yurtkur’da Bir Araştırma”, *Çukurova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 5 (1), s.63-74.
- Barlı, Ö.,)2005). “Türk Yöneticisinin Yararlandığı Motivasyonel Araçlar”. 1. Baskı. Ankara: Atlas Yayın Dağıtım, s.23.
- Baş, T., Ardıç, K.; (2002). “Yüksek Öğretimde İş Tatmini ve Tatminsizliği”, *İktisat İşletme ve Finans*, 17, s.72-81.
- Başaran, İ. E., (1991). “Örgütsel Davranış”. Gül Yayınevi: Ankara, s. 156-161.
- Baycan, A.; (1985). “Analıysis of Several Aspects of Job Satisfaction Between Different Occupational Groups”, Boğaziçi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul.
- Bernal, J. G., Gargallo, C. A., Marzo, N. M., Rivera, T. P., (2005). “Job satisfaction: Emprical evidence of gender differences”. *Women in Management Review*, 20 (4), p.279-288.
- Bilgiç, R., (1998). “The Relationship Between Job Satisfaction and Personal Characteristics of Turkish Workers”. *The Journal of Psychology*, 132(5), s. 549-557.
- Bingöl, D., (1996).” *Personel Yönetimi*”, Beta Yayınevi, İstanbul, s.83

- Burrıs, V., (1983). "The social and political consequences of overeducation". *American Sociological Review*, 48 (4), pp.454-467.
- Can H., Akgün A., Kavuncubaşı Ş., (1995). "*Kamu ve Özel Kesimde Personel Yönetimi*", Siyasal Kitapevi, Ankara, s.317.
- Carrell, M.R. ve Elbert, N.F., (1974). "Some Personal and Organizational Determinants of Job Satisfaction of Postal Clerks". *Academy Of Management Journal*, 17(2), 368-373.
- Clark, A. E., (1997). "Job Satisfaction and Gender: Why are women so happy at work?" *Labour Economics*, vol. 4, pp. 341-343.
- Clark, A. E.; (1997) "Why are Women So Happy At Work?", *Labour Economics*, 4, p.341-372.
- Cranny, C.L., Smith, P& Stone F.F., (1992). "*Job Satisfaction: How People Feel About Their Job and How It Affects Their Performance*," Levington Books, New York, s.1.
- Cribbin, J.J.; (1972). *Effective Managerial Leadership*, American Management Association, New York, p.155
- Çalışkan Z.; (2005). "İş Tatmini: Malatya'da Sağlık Kuruluşları Üzerine Bir Uygulama", *DAUM Dergisi*, s.9-18.
- Davis, K., (1994). "*İşletmelerde İnsan Davranışı*", Arizona State University, 5. baskıdan çev. Kemal Tosun,
- Davran, D., (2014). "*Örgütsel Bağlılık ve İş Tatmini İlişkisi: Van İli İlk ve Ortaokulları Öğretmenleri Üzerine Bir Uygulama*". Yüksek Lisans Tezi. Yüzüncüyıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s.17.
- Dikmen, H.; (1987). "Çalışan Kişilerin İşlerinde Tatmin Olmalarına Etki Eden Faktörler", *Ev Ekonomisi Dergisi*, s.58-59.
- Dil, M., "*İnsan Kaynakları Yönetiminde Performans Değerlemenin İş Doyumu Üzerindeki Etkisi ve Bir Uygulama*", Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya, 2005, s.62.
- Durak, İ., Serinkan, C., (2007). "Hemşirelerde İş Tatmini: Denizli Devlet Hastanesi Yoğun Bakım Ünitelerinde Bir Araştırma", *Karaman İİBF Dergisi*, Sayı:13, 119-135.
- Edward E. LAWLER III., E. E., (2000). "*Rewarding Excellence, California*", USA, Jossey-Bass Publishers, s. 51.
- Efil, İ., (2006). "*İşletmelerde Yönetim ve Organizasyon*", İstanbul: Alfa Aktüel, s.158,159.
- Erdil, O., Keskin, H., İmamoğlu, S. Z., & Erat, S., (2004). "Yönetim Tarzı ve Çalışma Koşulları, Arkadaşlık Ortamı ve Takdir Edilme Duygusu ile İş Tatmini Arasındaki İlişkiler: Tekstil Sektöründe Bir Uygulama", *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, s.17-26.

- Eren, E. (2001). "Yönetim ve Organizasyon - Çağdaş ve Küresel Yaklaşımlar". Beta Basım Yayım Dağıtım: İstanbul, s.516.
- Eren, E., (1996). "Yönetim Psikolojisi", Beta Basım Yayım, İstanbul, s.112.
- Eren, E., (1984). "Yönetim Psikolojisi". İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, No: 3182, s.333.
- Eroğlu, F.; (2006). "Davranış Bilimleri", 7.Basım, İstanbul, s.353.
- Erol, V., (1998). "İş Tatmini ve Örgütsel Bağlılık", Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s.40.
- Eryılmaz, A., (2011). "İhtiyaç doyumu ve yaşam amaçları belirleme: Lise öğrenimi gören ergenler için bir öznel iyi oluş modeli." *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri* 11.4, s. 1747-1764.
- Ghiselli, R. F., Lalopa, J. M. ve Bai, B., (2001). "Job Satisfaction, Life Satisfaction and Turnover Intent". *Cornell Hotel and Restaurant Administration Quarterly*, 42 (2), 28.
- Gilmer, B.V.H., (1975). "Applied Psychology Adjustment in Living and Work". New York: McGraw Hill.
- Glenn, N.D., Taylor, P.A. ve Weaver, C.N., (1977). "Age and Job Satisfaction Among Males and Females: A Multivariate, Multisurvey Study". *Journal Of Applied Psychology*, 62(2), p.189-193.
- Grunberg, M. M., (1976). "Job Satisfaction", Unwin Brothers Ltd., London, s. 167
- Gür, D., (2006). "Özelleştirmenin İş Tatmini Üzerine Etkisi Kütahya Şeker Fabrikası A.Ş. Uygulaması". Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s.78.
- Hulin, C.L. ve Smith, P.C., (1964). "Sex Differences in Job Satisfaction". *Journal of Applied Psychology*, 48(2), 88-92.
- Hunt, J.W. ve Saul, P.N.. (1975). "The Relationship of Age, Tenure, and Job Satisfaction in Males and Females". *The Academy of Management Journal*, 18(4), 690-702.
- İmamoğlu, S.Z., Keskin, H., Erat, S., (2004). "Ücret, Kariyer ve Yaratıcılık ile İş Tatmini Arasındaki İlişkiler: Tekstil Sektöründe Bir Uygulama". *Yönetim ve Ekonomi-CBÜ İİBF Dergisi*, 11, 1, s. 167-176.
- İncir, G., (1990). "Çalışanların İş Doyumu Üzerine Bir İnceleme", Milli Produktivite Merkezi Yayınları, Ankara, s.52-53.
- İşcan, Ö. F.; Timuroğlu M.K.; (2007). "Örgüt kültürünün iş tatmini üzerindeki etkisi ve bir uygulama." *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 21.1, s.125.
- Judge, T.A., Locke, E.A., (1975). "Effect of Dysfunctional Thought Process on Subjective Well-Being and Job Satisfaction", *Journal of Applied Psychology*, vol.3, p.475-476.

- Karakoç, N.; (2006). "Konaklama İşletmelerinin Yönetmelik Uygulamaları ve Sorunları." (*Çevrimiçi*), <http://iktisat.uludag.edu.tr> s.1-20.
- Keser, A., (2009). "Çalışma Psikolojisi", Ekin Yayınevi, Bursa, s.102.
- Kırel, Ç.; (1999). "Esnek Çalışma Saatleri Uygulamasında Cinsiyet, İş Tatmini ve İş Bağlılığı İlişkisi", *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, Cilt 28, Sayı 2, İstanbul, s. 117-118.
- Kuşlivan, Z., Kuşlivan S., (2005). "Otel İşletmelerinde İş ve İşletme ile İlgili Faktörlerin İşgören Tatmini Üzerindeki Görece Etkisi: Nevşehir Örneği." *Anatolia: Turizm Arastirmalari Dergisi*, 16.2, s.183-203.
- Lambert, E.G., Hogan, N.L. ve Griffin, M.L., (2007). "The Impact Of Distributive and Procedural Justice on Correctional Staff Job Stress, Job Satisfaction, and Organizational Commitment" *Journal of Criminal Justice*, p.644–656.
- Lee, R. ve Wilbur, E.R. (1985). "Age, Education, Job Tenure, Salary, Job Characteristics, and Job Satisfaction: A Multivariate Analysis. *Human Relations*", 38(8), s.781-791.
- Luthans, F., (1992). "Organizational behavior". New York, Mc Graw Hill, s.126.
- Miner, J. B. (1992). "Industrial-organizational psychology". New York: McGraw-Hill Book Company, p.116
- Mount, D. J., (2002). "Bartlett, A.L., Development of a Job Satisfaction Factor Model for The Lodging Industry", *Journal of Human Resources in Hospitality & Tourism, Haworth Press*, 1 (1), s.17-39.
- Naktiyok, A.; Küçük O., (2003). "İşgören (İç Müşteri) Ve Müşteri (Dış Müşteri) Tatmini, İşgören Tatmininin Müşteri Tatmini Üzerine Etkileri: Ampirik Bir Değerlendirme." *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi* 17, s.225-243.
- Okumuş, M., (2011). "Öğretmenlerde Meslek Tatmini ve İş Stresi". 1. Baskı. İstanbul: Özgü yayınları, s.47-48.
- Onaran, O., (1981). "Çalışma Yaşamında Güdülenme Kuramları". Ankara: A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, s.76.
- Oral, S., Ve Kuşlivan, Z., (1997). "Motivasyon Konusunda Oluşturulan Yaklaşımlar ve İşletmelerde Motivasyonu Artırmaya Yönelik Olarak Kullanılan Araçlar", *Verimlilik Dergisi, MPM Yayınları*, (4), Ankara, s.106-119.
- Organ, D. W., Lingl, A., (1995). "Personality, Satisfaction and Organizational Citizenship Behavior", *The Journal of Social Psychology*, No: 135/3, s.345.
- Öcal, Ö., (2011). "İlköğretim Okullarında Görev Yapan Öğretmenlerin İş Tatmini Düzeylerinin Demografik Özelliklere Göre İncelenmesi", Yüksek Lisans Tezi Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s.22.
- Örücü, E., Yumuşak, S., Bozkır, Y.; (2006). "Kalite Yönetimi Çerçevesinde Bankalarda Çalışan Personelin İş Tatmini ve İş Tatminini Etkileyen

- Faktörlerin İncelenmesine Yönelik Bir Araştırma", *Celal Bayar Üniversitesi, İİBF Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 13 (1), s.39-51.
- Özen Kutanis, R., Mesci, M. (2010). "Örgütsel Adaletin Çalışanların İş Tatminine Etkisi: Turizm Alanında Eğitim Veren Bir Yükseköğretim Kurumuna Yönelik Bir Örnek Olay Çalışması" *Selçuk Üniversitesi İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, s.527-552.
- Özgen, H., Öztürk, A., Yalçın, A.; (2001). "*İnsan Kaynaklar Yönetimi*", Nobel Kitapevi, Adana, s.331.
- Özgener, Ş. (1996). "*Gelişmekte Olan Ülkelerde İşgörenin Güdülenmesi ve Toplam Kalite Yönetiminin İşgörenin Güdülenmesine Katkıları*". Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, s.71.
- Özkalp, E., Kirel, A.Ç., (1996). "*Örgütsel Davranış*", Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, s.149.
- Porter, L., Lawler, E., (1968). "*Managerial Attitudes and Performance*," Homewood, Illinois: The Dorsey Press.
- Rogers, J. D. (1994). "Increasing Job Satisfaction of Service Personnel" *Journal of Services Marketing*, 8 (1): 14-26.
- Samadov, S., (2006). "*İş Doyumu ve Örgütsel Bağlılık: Özel Sektörde Bir Uygulama*", Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, s.6.
- Sausser, W.I. ve York, C.M., (1978). "Sex Differences in Job Satisfaction: A Re-Examination". *Personnel Psychology*, 31(3), p.537-547.
- Schultz, D.P. & Schultz, S.E.; (1998). "*Psychology and Industry Today: An Introduction to Industrial and Organizational Psychology*", New York: Macmillan Publishing Company.
- Sönmezer, M. G.; Eryaman M.Y.; (2008). "Kamu Ve Özel Eğitim Kurumlarında Çalışan Öğretmenlerin İş Tatmin Düzeylerinin Karşılaştırılması." *Eğitimde Kuram ve Uygulama, Journal of Theory and Practice in Education* 4.2, s. 189-212.
- Sun, H. Ö.; (2002). "*İş Doyumu üzerine Bir Araştırma*", Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası Banknot Matbaası Genel Müdürlüğü, Uzmanlık Yeterlilik Tezi, Ankara, s.35-36.
- Şimşek, Ş., Akgemci T.; Çelik A.; (2001). "*Davranış Bilimlerine Giriş ve Örgütlerde Davranış*", Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, s.137-138.
- Tambağ, H.; Can, R.; Kahraman, Y., Şahpolat, M.; (2015). "Hemşirelerin Çalışma Ortamlarının İş Doyumu Üzerine Etkisi", *Bakırköy Tıp Dergisi*, (11) s.143-149.
- Telman, N.; Ünsal, P., (2004). "*Çalışan Memnuniyeti*", Epsilon Yayıncılık, İstanbul. s.59.

- Tengilimoğlu, D.; (2005). “Hizmet İşletmelerinde Liderlik Davranışları ile İş Doyumu Arasındaki İlişkinin Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma”, *Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1(24), s.23-45.
- Toker, B. (2006). “Konaklama İşletmelerinde İşgören Motivasyonu ve Motivasyonun İş Doyumuna Etkileri: İzmir’deki Beş ve Dört Yıldızlı Otellere Yönelik Bir Uygulama”. Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir. s.154.
- Toker, B., (2007). “Demografik Değişkenlerin İş Tatminine Etkileri: İzmir’deki Beş ve Dört Yıldızlı Otellere Yönelik Bir Uygulama”. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 8, s.92- 107.
- Tümgan, C., (2007). “*Kamu Örgütlerinde Motivasyon ve Tatmin*”, (Yüksek Lisans Tezi), Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Kahramanmaraş, s.27.
- Ulusoy, T., (1993). “*İşletmelerde İş Doyumu ve Karşılaştırmalı Bir Uygulama Araştırması*”, Doktora Tezi, İ.Ü. İşletme Fakültesi, İstanbuls.78.
- Uyargil, C. (1988). “İş Tatmini ve Bireysel Özellikler, Türkiye’de Özel Sektörde Yapılmış Bir İş Tatmini Araştırması”, *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Yayını*, İstanbul, s.22.
- Uyargil, C., (1988). “*İş Tatmini ve Bireysel Özellikler, Türkiye’de Özel Sektörde Yapılmış Bir İş Tatmini Araştırması*”, İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Yayını, İstanbul, s.26.
- Vecchio, R. P. (1991). *Organizational Behavior*, 2nd. edition, Mc Graw Hill Book Company, London, s. 117.
- Vural-Özkan, G.; (2011). *İş Yerinde Yıldırma (Mobbing) ve İş Doyumu İlişkisi*, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi), İzmir, s.215.
- Wagner, J.A., Hollenbeck, J.R., (2010). “*Organizational Behavior: Securing Competitive Advantage*”, Routledge, New York, P.138.
- Weiss, D. J. , Dawis, R. V. England, G. W. and Lofquist, L. H.; (1967). “*Manual for the Minnesota Satisfaction Questionnaire*”. Vol. 22, Minnesota Studies in Vocational Rehabilitation, Minneapolis: University of Minnesota, Industrial Relations Center, p.31-35.
- Whitten, Jeffrey L. Bentley, Lonnie D., Barlow, Victor M., (1994). *System Analysis and Design Methods*, Printice Hall, New York.
- Yazıcıoğlu, İ., Sökmen, A.; (2007). “Otel İşletmelerinin Yiyecek Departmanlarında Görev Yapan İşgörenlerin İş Tatmin Düzeylerinin Değerlendirilmesi: Adana’da Bir Uygulama”, *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 18, s.73-95.
- Yıldırım, H., Albayrak, A. S., Gümüş, M., & Akalın, T. C.; (2011). “Yüzme Hakemlerinin Örgütsel Bağlılık ile İş Tatmini Arasındaki İlişkinin Kanonik

Gürkan vd. (2017), “Demografik Değişkenler ile İş Tatmini Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: Bitlis İli Turizm Sektörü Çalışanları Uygulaması ”, *BEÜ SBE Derg*, 6(2), ss. 130-157.

Korelasyon Analizi ile İncelenmesi”. *Zonguldak Karaelmas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, s.163–186.

Yılmaz K., Altınkurt Y.; (2012). “Okul Yöneticilerinin Kullandıkları Güç Kaynakları İle Öğretmenlerin İş Doyumu Arasındaki İlişki”, *Kastamonu Eğitim Dergisi*, Cilt:20 No:2, s.385-402.

Yücel, C. ve Gülveren, H., (2008). “*Sınıfta Öğrencilerin Motivasyonu. M. Şişman ve S.Turan (Edt.), Sınıf Yönetimi*”, Ankara: Pegem A Yayıncılık, s. 69–84.

Yüksel, İ. (2005). “İletişimin iş tatmini üzerindeki etkileri: bir işletmede yapılan görgül çalışma”, *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 6 (2), s.291-306.

Yüksel, Ö, (2003). “*İnsan Kaynakları Yönetimi*”, 5. Baskı, Gazi Kitabevi, Ankara, s.151.

Küreselleşme Bağlamında Başarılı Bir Toplam Kalite Yönetimi İçin Psikolojik Sahiplenme ve İç Girişimciliğin Rolü: Kuramsal Bir Analiz

Zeki UÇAR

Yrd. Doç. Dr.

Bitlis Eren Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü

ORCID: 0000-0001-7491-5703

zucar@beu.edu.tr

Mehmet Akif ERÇELİK

Öğr. Gör.

Bitlis Eren Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu

ORCID: 0000-0001-6387-853X

maercelik@beu.edu.tr

Öz

Küreselleşmenin sınırları aşındırmasıyla birlikte dünyamız global bir pazar haline gelmiş ve yıkıcı rekabet küçük büyük bütün işletmeleri etkisi altına almıştır. Bu yeni düzen ne üretirsem satarım anlayışını temelinden sarsarken, müşteri memnuniyetini merkeze alan yeni ve dinamik bakış açılarının oluşmasına ortam hazırlamıştır. Bu noktada Japonya' dan dünyaya yayılan Toplam Kalite Yönetimi (TKY) anlayışı üç temel unsur (kalite, hız ve uygun maliyet) ekseninde müşteri memnuniyetini hedeflemiştir. TKY sayesinde Japon işletmeleri yıkıcı rekabeti yüksek getiri sağlayan fırsatlara dönüştürmeyi başarmıştır. Bununla birlikte, dinamik bir süreç olan TKY'nin sürdürülebilir olması için uygun bir örgüt ikliminin varlığı önemlidir. Buradan hareketle TKY'yi etkin kılacak unsurların belirlenip örgütsel alanın bu unsurlara göre yeniden kurgulanması gerekmektedir. Özellikle de bu yeni yönetim anlayışının tüm çalışanlarca sahiplenilmesi ve iç girişimsel yaklaşımlarla dinamik bir sürece dönüştürülmesi TKY sürdürülebilir olması açısından önem arz etmektedir. Bu çalışmada TKY anlayışının etkinliğini ve sürekliliği açısından önemli olduğu düşünülen Psikolojik sahiplenme ve iç girişimcilik unsurlarının TKY üzerindeki etkisi kuramsal bağlarla açıklanmıştır. Çalışma TKY, Psikolojik Sahiplenme ve İç Girişimcilik olgularını ilk kez bir arada ele alırken, sonradan yapılacak araştırmalara kuramsal bir alt yapı sağladığı için de ayrıca önemlidir.

Anahtar Kelimeler: Küreselleşme, TKY, Psikolojik Sahiplenme, İç Girişimcilik

The Roles of Psychological Ownership and Internal Entrepreneurship for A Successful Total Quality Management in The Context of Globalization: A Theoretical Analysis

Abstract

With globalization eroding the borders, our world has become a global market and destructive competition has affected all small and large businesses. Whilst this new order shake the ground the understanding of what you produce sell, has prepared a occasion to the new and dynamic aspects centered customer satisfaction. At this point, Total Quality Management (TQM) approach had spread from Japan to the world has targeted customer satisfaction on three main elements (quality, speed and cost). Thanks to TQM, Japanese businesses have managed to turn destructive competition into high-yielding opportunities. At the same time, the existence of an appropriate organizational climate is essential for the sustainability of TQM as a dynamic process. Move from here, the components that make TQM effective should be identified and the organizational field must be re-constructed on the basis of these ingredients. Especially, It is important for TQM to be sustainable the fact that this new management mentality should be owned by all employees and transformed into a dynamic process via internal entrepreneurship approaches. In this study, the effects of the psychological ownership and internal entrepreneurship phenomenons, which is thought to be a positive effect on the TQM, has been theoretically examined. The study is also important because it provides a theoretical infrastructure for subsequent research, also TQM, Psychological Ownership and Internal Entrepreneurship are considered together for the first time.

Key words: Globalization, TQM, Psychological Ownership, Internal Entrepreneurship

GİRİŞ

Geçen yüzyılın ortalarına kadar ulusal sınırlar dâhilinde ürün ve hizmet üretip satmak işletmelerin başarılı olabilmesi için yeterli görülmekteydi. Arzın talebi karşılama yeteneğinin tam olmadığı bu dönem içerisinde ihracat rakamları hasılatın çok küçük bir kısmını karşılık geldiği için fazla önemsenmemiştir. İhracat pazarına genelde Amerikan firmaları egemendi ve üretmiş oldukları tüm ürünleri satma kabiliyetine sahiptiler. Ancak 20. Yüzyılın üçüncü çeyreğinin sonlarına doğru haberleşme ve ulaşım teknolojilerinin etkisi ve bununla birlikte Japon firmalarının 20 yıla yakındır çıkmış oldukları kalite serüveninde büyük başarılar elde etmesi, dünya üzerindeki dengeleri neredeyse tersine çevirmiştir. Artık ulusal sınırlar içerisinde faaliyet gösteren hiçbir firma bu durumun yaratmış olduğu tehditten bağımsız değildir ve adına *küreselleşme* denen bu yeni düzenle birlikte her şey sürekli ve hızlı bir şekilde değişmeye başlamıştır.

Küreselleşme süreci, ekonomik, mali, siyasi ve kültürel boyutlarıyla tüm dünyayı derinden etkilemektedir. Süreç içerisinde iletişim teknolojilerindeki gelişmeler, ulaşımın ucuzlaması, fiber optik gelişmeler, bilgi paylaşım hızındaki inanılmaz artış ve sınırsız miktarlarda bilgilerin depolanması ve işlenmesi gibi teknolojik gelişmeler küreselleşmeye çok önemli katkılar sunmuştur. Bu gelişmeler ürün ve üretim teknolojilerinin gelişim ivmesini arttırırken, özellikle de ekonomik boyutta 20. Yüzyılın sonlarından itibaren işletmecilik yaşamına damgasını vurmuş ve köklü değişikliklere neden olmuştur. Yerel firmalar yerini uluslararası, çok uluslu ve küresel firmalara bırakmış ve rekabette yerel nitelikli rakiplerden çok küresel özellik taşıyan rakipler söz sahibi olmuştur. Dolayısıyla dünyanın en ücra köşesindeki kişinin bile hedef pazarın içine girdiği bir dönemde yaşamaktayız. İşletmeler, dünyanın birçok yerinde birbirlerine rakip haline gelmiştir (Dinçer, 2007: 80). Rekabetin bu denli yoğunlaştığı bu ortamda işletmeler için ayakta kalabilmek kullanacakları rekabet stratejilerine göre şekillenecektir (Doğan, 2010: 12).

Bu bağlamda, Japonya’dan tüm dünyaya yayılan ve sınırsız müşteri memnuniyeti ve tatminini hedefleyen ve buna yönelik kalite, hız ve üretim maliyetlerine vurgu yapan Toplam Kalite Yönetimi’nin (TKY) işletmelerin küresel stratejilerine yön vermesi açısından araçsal bir yönetim biçimi olduğu değerlendirilmektedir. Çünkü kaynakların en iyi şekilde kullanımı, israfın, duraklamaların ve ara stokların olmaması esasına dayalı TKY anlayışı kıt kaynakların en verimli şekilde kullanılarak sınırsız insan ihtiyaçlarının karşılanması zorunluluğunun bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır (Küçük, 2016: 67). Ancak TKY anlayışının bir işletme içerisinde içselleştirilmesi uygun bir ortamın varlığıyla mümkün olacaktır. Bu bağlamda birçok unsurun yanında psikolojik sahiplenme bu yeni anlayışın benimsenip sahiplenilmesine ortam hazırlarken diğer taraftan iç girişimcilik etkisiyle sürekli gelişme dinamik bir hal alacaktır. Dolayısıyla bu çalışmada psikolojik sahiplenme ve iç girişimciliğin TKY üzerindeki etkileri kuramsal temelde ele alınmıştır.

KÜRESELLEŞME VE REKABET

Kavram olarak “Küresel” (global) sözcüğünün kökeni, 400 yıl öncesine dayanmaktadır. Ancak “küreselleşme” kavramı literatürde oldukça yeni bir kavramdır. İlk olarak 1960’larda ortaya çıkmış ve 1980’lerde sıkça kullanılmaya başlamıştır. 1990’larda bilim dilinde önemi vurgulanmış, anahtar bir sözcük haline almış ve ekonomiden siyasete, sosyal politikadan kültüre, hemen hemen yeryüzündeki değişimi ifade etmek için kullanılan sihirli bir sözcük haline gelmiştir (Bozkurt, 2010). Aşağıdaki tanımlardan da anlaşılacağı üzere kavram, farklı disiplinlerce tarafından, farklı bakış açılarıyla değerlendirilmekte ve kavrama farklı anlamlar yüklenmektedir (Seymen ve Bolat, 2005: 3).

Küreselleşme, en basit anlamda, yerkürenin farklı bölgelerinde yaşayan insan, toplum ve devletlerarasındaki iletişim ve etkileşim derecesinin artması “dünyanın küçülmesi”, “dünyanın tek bir mekân olarak algılanması”, “yeni dünya düzeni” olarak tanımlanabilir (Seymen ve Bolat, 2005: 3).

Küreselleşme, dünya ölçeğinde ekonomik, siyasal ve kültürel bütünleşme, fikirlerin, görüşlerin, pratiklerin teknolojilerin küresel düzeyde kullanılması, sermaye dolaşımının evrenselleşmesi, ulus-devlet sınırlarını aşan yeni ilişki ve etkileşim biçimlerinin ortaya çıkması, mekanların yakınlaşması, dünyanın küçülmesi, sınırsız rekabet, serbest dolaşım, pazarın dünya ölçeğinde büyümesi ve ulusal sınırların dışına çıkması, kısaca dünyanın “tek pazar” haline gelmesidir (Balay, 2004: 62-63).

IMF, 2002 tarihli “World Economic Outlook” adlı raporunda küreselleşmeye basitçe ticaret ve finansın entegrasyonu” olarak tanımlamaktadır. Dünya Bankası “Küreselleşme, Büyüme ve Fakirlik” adlı raporunda (2002) küreselleşme sürecini “dünyadaki ekonomilerin ve toplumların süregiden bütünleşmesi olarak tanımlamış ve nedenleri olarak ta taşıma maliyetlerinin düşmesi, düşük ticari engeller, düşüncelerin hızlı iletimi, artan sermaye akışları ve artan göç baskısı olarak sıralamıştır (Erdoğan, 2003: 8)

Amerikan Ulusal Savunma Enstitüsü küreselleşmeyi “malların, hizmetlerin, paranın, teknolojinin, fikirlerin, enformasyonun, kültürün ve halkların hızlı ve sürekli bir biçimde sınır ötesine akışı” biçiminde tanımlamaktadır. Bu yaklaşıma göre, küreselleşme sayesinde ülkelerin ekonomileri arasında daha önce örneği görülmemiş bir bütünleşme sağlanmakta, bir enformasyon devrimi yaşanmakta ve pazarlar, şirketler, örgütler ve yönetim uluslararası hale gelmektedir (Öymen, 2000: 26). Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komisyonu, küreselleşmeyi “sadece ekonomik olmayan sosyal, siyasal, çevresel, kültürel ve hukuksal boyutları da olan bir süreç” olarak tanımlamaktadır. Bu tanımda da görüleceği gibi, küreselleşme pek çok kavramı içerisine alan karmaşık bir olgudur. Tek başına ne siyasi, ne ekonomik,

ne üretim ve ne de sermaye hareketleri olarak değerlendirilebilir (Öymen, 2000: 27).

Küreselleşme kavramının anlamına ilişkin olarak yaşanan karmaşanın yanı sıra, tarihsel gelişimi konusunda da bir uzlaşma söz konusu değildir. Kimi yazarlar küreselleşmenin yeni bir gelişme olmadığını ve çok daha önce başlayan bir sürecin devamı olduğunu ileri sürerken; bazıları özellikle son çeyrek yüzyılda bilgi teknolojisinde ve telekomünikasyondaki gelişmelerle küreselleşmenin hız kazandığını ileri sürmektedir (Seymen ve Bolat, 2005: 17). Konuya ilişkin olarak Köse'nin (2012: 6) ifadeleri oldukça çarpıcıdır: “Büyük dinlerin küresel amaçlar taşıdıkları bilinmektedir. 19. Yüzyıl ütopyiklerinin özlemleri küresel bağlamda değerlendirilebilir. Proudhon'un dünya federasyonu özlemleri, Marx'ın proleterya enternasyonalizmi düşüncesi de küreselleşmedir. 1848'de yazdığı Komünist Manifesto'da Marx'ın yaptığı “yerel ve ulusal düzeyde kendine yeterlilikten vazgeçen uluslar, evrensel olarak karşılıklı bağımlılığı benimserler” şeklindeki değerlendirmenin, günümüzde küreselleşme olarak tanımladığımız süreci ifade ettiği açıktır. Bununla birlikte ilgili yazında küreselleşme olgusunun üç dönemde incelendiği görülmektedir.

Birinci Küreselleşme Dönemi: İlk küreselleşme dalgası 1870'de başlayıp 1914'de Birinci Dünya Savaşı'nı başlangıcına kadar devam etmiştir. Küreselleşmenin iktisadi anlamda oldukça ileri bir seviyede olduğu bu dönemde denizcilik ve tren yolu ulaşımının önemli ölçüde geliştiği, telgrafın icadı ile uzak mesafelerle iletişimin sağlandığı, böylece dış ticaretin arttığı görülürken; diğer taraftan (Aslan, 2005: 7-8) uluslararası ticaretin önündeki engel ve tarifeler yok denecek seviyelere gerilemiş, küresel piyasaların entegrasyonu derinleşmiş, ulaşım maliyetleri ve uluslararası alanda kişilerin serbest dolaşımı önündeki kısıtlamalar en düşük seviyeye inmiştir (Bayar, 2012: 26). Örneğin Balkanlı, küreselleşmeyi kar maksimizasyonu sağlamak amacıyla, girişimcilerin pazarlarını dünya ölçeğinde genişletmeyi hedeflemeleri olarak ele almakta ve bu hammadde ve pazar boyutunda 18.yy'ın sonu ve 19.yy başında geçerli olduğunu vurgulamaktadır (Aktaran Seymen ve Bolat, 2005: 18).

İkinci Küreselleşme Dönemi: Küreselleşme lehinde gelişen ilk evredeki olumlu hava 1914'lerden 1945-50'lere kadar süren evre içerisinde tersine dönmüştür. I. Dünya Savaşı ile başlayan, *Büyük Bunalım* ile devam eden ve II. Dünya Savaşı'nın bitmesiyle sona eren bu dönem, küreselleşme dinamiklerinin ve global entegrasyon akımlarının ciddi bir biçimde sekteye uğradığı bir dönemdir. Siyasi anlamda aşırı-milliyetçilik, iktisadi anlamda korumacılık ve kendi kendine yeterlilik türündeki eğilimler bu dönemin tipik özelliğidir (Bayar, 2012: 26). II. Dünya Savaşı Döneminde Avrupa'nın üretim kapasitesi tahrip olurken ABD dünyanın hâkim ekonomik ve sosyal gücü olarak yeniden liberalleşme eğilimlerini ön plana çıkarmıştır. 1944 Bretton Woods ile Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası (Dünya Bankası- IBRD) kurulmuş ve uluslararası

ticareti engelleyen düzenlemelerin azaltılması yönünde kararlar alınmıştır (Aslan, 2005: 8)

Üçüncü Küreselleşme Dönemi: 1945-50 sonrası dönemde ve özellikle 1980 sonrasında ise küreselleşme büyük bir ivme kazanarak benzeri görülmemiş bir seviyeye ulaşmıştır. Bu durumun türlü nedenleri mevcuttur. Ekonomik anlamda, uluslararası ticaret hacmi ve uluslararası sermaye akımlarının hızı daha önceden eşi görülmemiş seviyelere erişmiş, küresel üretim süreçleri büyük bir dönüşüm yaşamıştır. Öte yandan, özellikle II. Dünya Savaşı sonrası dönemde böyle büyük bir savaşın bir kez daha yaşanmamasını teminen, siyasi küreselleşme ivme kazanmıştır. Ayrıca teknolojik anlamda, bu dönemde, yerkürenin hemen her kesimini etkisi altına alan bir iletişim devrimi yaşanmıştır. Son olarak ve bilhassa 1980 sonrasında, küreselleşmenin çevresel demografik ve kültürel boyutları dünya gündeminin ilk sıralarında yer almaya başlamıştır (Bayar, 2012: 27).

1980’li yıllarda gelişmekte olan ülkelerin özelleştirme, piyasa ekonomisine ve dünya ile bütünleşme sürecine geçiş çabaları yoğunluk kazanmıştır. 1990’larda ise doğu bloğu ülkelerinin yıkılması ile beraber küreselleşme hız kazanmıştır. Yine 1990’lı yıllarda GATT Uruguay Turu görüşmeleri çerçevesinde uluslararası ticaret üzerindeki engellerin kaldırılması ve WTO’nun kurulması söz konusu dönemde küreselleşmeye ivme kazandıran etmenler olmuştur. II. Dünya Savaşı sonrası hız kazanan küreselleşme 2000’li yılları yaşadığımız bu günlerde de dünya ölçeğinde de etkisini sürdürmeye devam etmektedir.

Ekonomik ve ticari açıdan yaşanan küreselleşmeyle birlikte eş anlı olarak gelişen bir diğer olgu ise rekabettir. Yakın bir geçmişe kadar ulusal sınırlar içerisinde mal ve hizmet üretip satmak işletmeler için yeterliydi (Dinçer, 2007: 79). Özellikle Neo-liberal küreselleşme ile birlikte rekabet ülkelerin ve firmaların ulusal ve uluslararası düzeyde başvurdukları önemli bir kavram haline gelmiştir (Erat ve Arap, 2016: 149). Dünyanın tek bir pazar haline gelmesi ulusal sınırlar içerisinde üretim yapan işletmeleri dünyanın ücra bir köşesinde üretim yapan farklı bir firmayla rekabet yapmak zorunda bırakmıştır. Bununla birlikte dışa açılma stratejileri, 1980’lere kadar egemen olan yaklaşımların yerine dünya piyasalarında sürdürülebilir ve rekabet gücüne dayalı bir anlayışa bırakmıştır (Erat ve Arap, 2017: 147).

Rekabet farklı amaçlarla, farklı unsurlar vurgulanarak tanımlanabilen ve iktisadi, siyasi ve sosyal boyutları olan bir kavramdır. En geniş anlamıyla, kıt bir şeyi paylaşmak veya bir ödül elde etmek amacıyla belirli kural ve kısıtlamalar çerçevesinde temel özgürlüklerin ve insan haklarının garanti altına alındığı ve hiçbir ayrıcalığın ve ayrımcılığın olmadığı bir ortamda birden fazla oyuncu arasında oynanan bir oyun veya bir yarış olarak tanımlanabilir (www.rekabetdernegi.org). Rekabet toplum içerisinde kimin daha iyi olduğunu belirlemekle birlikte, en iyi ikincinin birinciden daha iyi olmak için daha çok çaba göstermesini sağlar (Akgemici, 2008: 165). Aslında rekabet kavramı genel anlamda kişi ya da örgütlerin daha iyi, daha önde olmak için uğraş halinde olmaları olarak ifade

edilebilir. Diğer bir ifade ile rekabet, bir işletmenin müşterilerinin isteklerini, diğer işletmelerden daha etkin olarak yerine getirmesi, yani mal ve hizmetleri daha kaliteli ve ucuz olarak üretip pazara sunması yarışıdır. Rekabetçilik ya da rekabet edebilirlik kavramı işletmelerin kaynak, kabiliyet ve varlıkları ile sektörde faaliyet gösteren rakipleri karşısında ayakta kalabilme ve mücadele edebilme durumunu ifade eder (Gürpınar ve Döven, 2007: 15). Kavram en basit tanım ile üstün olma mücadelesidir (Saruhan ve Yıldız, 2009: 34).

1960’lı yıllarda işletmeler için en önemli konu verimliliği arttırma ve daha fazla üretebilmek olduğundan rekabet bu dönemde üretim odaklıdır. 1970’li yıllara gelindiğinde dünya genelinde arzın talebi aşmaya başlaması ile birlikte uluslararası ticaretin ilk adımları atılmış ve maliyet ve fiyat kavramları ön plana çıkmıştır. Dolayısıyla bu dönemde rekabet maliyet ve fiyat odaklıdır. 1980’li yıllarda ise TKY felsefesinin yaygınlaşmasıyla birlikte kalite kavramı ön plana çıkmış ve rekabet kalite odaklı olmuştur. 1990’lı yıllara gelindiğinde hız ve esneklik rekabet çabalarında önemli kavramlar haline gelmiştir. 2000’lerde ise yenilikçi ve yaratıcı felsefenin ürünü olan benzersiz ve müşteriye özel ürünler üzerinden rekabet şekillenmiştir. Dolayısıyla bu dönem yenilik ve yaratıcılık odaklıdır (Akgemici, 2008:167).

TOPLAM KALİTE YÖNETİMİ

Dünyanın tek bir pazar halini dönüştüğü bu yeni düzen içerisinde rekabet oldukça dinamikleşmiş ve rekabet edebilirlik işletmeler açısından hayati bir önem taşımaya başlamıştır. Nitekim farklı ülkelerde üretilen birçok marka ürün dünyanın diğer farklı ülkelerinde en yakın mağaza ve satış merkezlerinden temin edilebilir hale gelmiştir (Küçük, 2016: 25). Bu noktada müşteri memnuniyetini temel hedef olarak belirleyen TKY anlayışı, müşterinin arzu etmiş olduğu kalitede mal ve hizmeti daha uygun maliyette ve daha hızlı bir biçimde müşteriye ulaştırmayı başarının temel unsurları olarak belirlemiş ve yıkıcı rekabetten ancak kaliteli mal ve hizmet üreterek baş edilebileceğine vurgu yapmıştır.

Kelimeleri tek tek ele alırsak, “*toplum*” o ürün veya hizmetle ilgili her birimi, her fonksiyonu ve her süreci kapsar. “*Kalite*” kelimesi ölçülebilen yönetim değerleri demektir. “*Yönetim*” ise mükemmelliği sağlayabilmek için tüm kaynaklar ve faaliyetlere uygulanan teknik ve prensiplerdir. TKY’nin bütün tanım ya da anlatımlarında üst kademe yönetimin desteği, müşteri ve tedarikçilerle ilişkiler ve çalışanların katılımı gibi bazı ortak unsurların temel görülmektedir (Ateş ve Batuk, 2007).

TKY anlayışının temeli, kalite kontrol kavramına dayanmaktadır. Kavram ilk olarak 1947 tarihinde Japonya’da Faigenbaum tarafından tanımlanmıştır. Faigenbaum, Kalite Kontrolünü; “bir üretim sistemi içerisinde kalitenin önceden tasarlanmış standartlara uygun bir biçimde gerçekleştirilmesine yönelik faaliyetler” şeklinde tanımlamıştır (Halis, 2000: 58). İşletmelerde üretilen ürün ve hizmet bakımından arzu edilen kalite standartlarına ulaşabilmek ve kalitenin sürekli olarak

geliştirilebilmesi için kalite kontrol işlemlerinin gerçekleştirilmesi gerekmektedir (Tekin, 1999: 61). Bununla birlikte Toplam Kalite Kontrolü (TKK) kavramının açıklanması gerekmektedir. Yine Faingenbaum’ a göre tüketici ihtiyaçlarına en üst düzeyde tatmin sağlamak amacıyla ürün ve hizmetlerin en düşük maliyette üretebilmek için, bir örgütteki farklı birimlerin kalite geliştirme, kaliteyi kararlı hale getirme ve kaliteyi iyileştirme uygulamalarını uyumlaştırıp bir araya getiren etkin bir sistemdir (Iswikawa, 1997: 92). Dolayısıyla kavramın yönetim kavramını da barındırdığı anlaşılmaktadır.

TKY kaynakların en verimli şekilde kullanılarak insan ihtiyaçlarının karşılanması gerekliliğinin sonucunda ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla kaynaklardan en iyi şekilde istifade etmek; israfın, duraklamaların ve ara stoklamaların olmaması esasına dayanmaktadır (Küçük, 2016: 67).

TKY, sosyal bir varlık olan işletmeler açısından bir yaşam felsefesiyken; ürün açısından ise kalite uygulamalarına yönelik sistemsel bir gelişimi ifade eden bir yaklaşımdır. Bu yaklaşım içerisinde iç ve dış tüm müşterilerin girdi, problem çözme ve karar almaya katılımlarını öngören katımlı yönetim (yönetişim) anlayışını öngörür. Kısacası TKY sistemli ve planlı olarak mükemmelliğe ulaşma, kalitenin geliştirilmesine yönelik sürekli devam eden bir döngü içerisinde daha iyiyi ve daha mükemmeli arama’ süreci olarak tanımlayabiliriz (Ateş ve Batuk, 2007). Bir diğer tanımda Küçük (2016: 68) TKY’yi, örgüt fonksiyonları ve sonuçları yerine süreçler üzerinde odaklanan, tüm çalışanların niteliklerinin geliştirilmesiyle yönetim kararlarını sağlıklı bilgi ve veri toplanması analizine ve tüm personelin katılımına dayandıran, örgütün beşeri faktörler dahil tüm kaynaklarının bütünlük içinde ele alan bir yaklaşım, şeklinde tanımlamaktadır. Dolayısıyla TKY tüm çalışanların sorumluluğu altında, insan odaklı, sürekli iyileşme ve gelişme anlayışı içerisinde gelişen bir kalite bilincinin oluşmasına ve yönetilmesine vurgu yapmaktadır.

İÇ GİRİŞİMCİLİK

Yıkıcı küresel rekabetin yaygınlaşması, ekonomik, teknolojik, yasal, politik ve kültürel çevredeki hızlı değişim ve dönüşümlerin dinamikleşmesi, küresel firmalarda olduğu gibi ülkemizde de birçok işletmeyi hayatta kalabilmek adına kendi girişimsel potansiyellerini harekete geçirmeleri yönünde teşvik etmektedir (Ağca ve Yörük, 2006: 157). Faaliyet halindeki bir organizasyondaki bu potansiyelin harekete geçirilmesi işlemine kısaca iç girişimcilik denmektedir. Ağca ve Kurt’un (2007) belirtmiş olduğu üzere akademisyenler ve uygulamacılar iç girişimcilik kavramına 80’li yıllardan beri ilgi göstermektedirler. Bunun nedeni iç girişimcilik olgusunun firma karlılığı ve ekonomik büyümeye önemli katkılarının olmasıdır.

Girişimciliğin bir alt alanı olarak beliren iç girişimcilik kavramı, örgüt içindeki girişimcileri ifade ederken, girişimci kişilik ya da girişimci karakteristikler konusunda yeni bir alanın açılmasına da zemin hazırlamıştır (Özdevecioğlu ve Karaca, 2015). İç girişimcilik bir örgütsel ağ içinde veya kurulu bir işletme içinde

kendi yeteneğini kanıtlamış bireylerin, diğer insanlarla ilişki geliştirerek, iletişim kurarak ve bunları kendi yetenek ve değerleriyle bir araya getirip değerlendirerek kendilerini tanıyıp keşfetmeleri ve kendilerinin farkına varmaları ile başlayan bir başka girişimciliğin içinde yaşama imkânı bulmaya başlayan girişimcilik türüdür. Günümüzde işletmeler için iç girişimcilik giderek önem kazanmaktadır. Çünkü iç girişimcilik sayesinde girişimcilik ile ilgili sorumluluklar bir kişide değil tabandan tavana tüm yönetim kademelerine yayılır. Bu durumda işletmelere rekabet avantajı sağlar. Çünkü iç girişimcilik; karlılığı, stratejik yenilenmeyi, yeniliği, bilgi kazanımını ve uluslararası başarı için harekete geçmeyi özellikle vurgular.

Bağımsız girişimci ile iç girişimcilik kavramı birbiri ile aynı kavramlar değildir. Bu iki kavram üç nedenden dolayı birbirinden ayrılır. Bu nedenlerden birincisi iç girişimci kurulu bir işletme içerisinde dar bir alanda hareket edip kararlar alırken, bağımsız girişimci son derece geniş bir pazarda çalışmaktadır. İkincisi iç girişimci zaten kurulu olan bir ortamın içerisinde çalışırken bağımsız girişimci çalışabileceği bir ortam kurmaya çalışmaktadır. Üçüncü ve sonuncusu ise aldıkları risk ve ikna etmeye çalıştıkları grupların farklılığıdır. İç girişimci bir firmanın içerisinde çalışmaktadır. Bundan dolayı aldıkları kararlar firma riskini oluşturur. Oysa bağımsız girişimcinin aldığı risk kendisini ilgilendirir. Sonuç olarak bağımsız girişimci müteşebbisdir. İç girişimci ise müteşebbisin yanında bir çalışandır.

Ağca ve Yörük (2006: 161-162) The American Heritage Dictionary of the English Language’ den alıntıladıkları tanımda iç girişimciyi (intrapreneur) büyük bir firma içinde bir fikri, risk alma ve yenilik yapma yoluyla karlı nihai bir ürüne dönüştürme sorumluluğunu üstlenen kişi” olarak tanımlandığını belirtmektedirler.

İç girişimcilik kavramına ilişkin dış yazın incelendiğinde kavrama ilişkin farklı isimlendirmelerin olduğu görülmektedir. Bunlar; Intrapreneurship (İç Girişimcilik) (Kuratko vd., 1990; Hostager vd., 1998; Antoncic ve Hisrich, 2001); Corporate Entrepreneurship (Firma Girişimciliği) (Zahra vd., 2000; Zahra, 1991; Hornsby vd., 2002), Corporate Venturing (Kurumsal Girişim) MacMillan ve George, 1985; Stopford ve Baden 1994), Internal Corporate Entrepreneurship (Kurumsal İç Girişimcilik) Jones ve Butler (1992) ve Entrepreneurial Orientation’dur (Girisimcilik Yönelimi) (Lumpkin ve Dess 1996; Knight; 1997).

İç girişimciliğe ilişkin tanımlar genel olarak değerlendirildiğinde, organizasyon içerisinde yeni ürün ve hizmetler, yeni düşünce ve fikirler, yeni hizmetler, yeni teknolojiler, yeni yönetim teknikleri, yenilikçi stratejiler ve rekabet pozisyonu geliştirme, kurum içerisinde yeni işler yaratma, yeni kaynak kombinasyonları oluşturma, yeni yetenekler elde etmek, fırsat alanlarının genişletilmesi, organizasyonel dönüşüm, değer yaratma, kazanç getirici beceri ve yetenekler geliştirme, firma karlılığının artması, uzun dönemli büyüme, sürekli iyileştirmelerin yapılması, rekabetçi pozisyonu geliştirmek gibi kavramların ön plana çıktığı görülmektedir.

PSİKOLOJİK SAHİPLENME

Örgüt araştırmaları içerisinde PS olgusunun psikolojik bağlamda ele alındığı görülsede PS'ye ilişkin çalışmaların insan gelişimi, psikoloji ve sosyoloji literatürüne dayandığı bilinmektedir. Kimi yazarlar sahipliğin doğası gereği çok boyutlu olduğuna vurgu yapmaktadır (Etzioni, 1991: 465; Pierce vd., 1991: 124). Bunlar yasal (formal,) sahiplik olgusu ve psikolojik bağlamda deneyimlenen sahiplik olgularıdır. Ancak yazın bu olguları ilişkili görmesine rağmen, yasal ve psikolojik sahiplenme arasında önemli farklılıkların olduğu belirtilmiştir. Yasal sahiplik kamusal bağlamda yasal dayanaklara sahipken, PS ise kişisel bağlamda sahip olunan hislere dayanmaktadır (Pierce vd., 2003: 5-6). Bununla birlikte psikolojik bağlamda içerisinde üç önemli tespit yapıldığı görülmektedir: 1) sahiplenme duygusunun insani bir durumdur. 2) İnsanlar doğadaki maddi ve maddi olmayan çeşitli tüm objelere yönelik sahiplenme hissi geliştirebilir. 3) Sahiplenme duygusunun önemli davranışsal, duygusal ve psikolojik sonuçları vardır (Pierce vd., 2001: 299; Pierce vd., 2003: 5).

İşletmeler özelinde sahiplik araştırmaları üç dönemde ele alınabilir. İlk çalışmaların finansal sahiplik ekseninde geliştiği görülmektedir. Bu ilk dönem araştırmaları temelde iş gören devir hızı, devamsızlık, şikâyetleri azaltma, iş gören yabancılaşması, örgütsel etkililik gibi işyerlerinde var olan temel problemlerin çözümüne odaklanmıştır (Pierce vd., 1991: 121). İkinci dönemde ise araştırmaların psikolojik çıktılara yöneldiği anlaşılmaktadır. Bunlar pozitif işgören tutum ve davranışları geliştirmeye yöneliktir (Pierce vd. 1991; Pierce ve Furo, 1991). Ancak her iki döneme de ait finansal sahiplik ile işgören tutum ve davranışları arasındaki ilişkileri konu alan araştırmaları bir bütün olarak incelediklerini belirten Pierce ve Furo (1991) finansal sahiplik planlarının, işgörenlerin olumlu tutum ve performansları üzerinde çelişkili sonuçlar ortaya çıkardığını belirtmişlerdir. Sorunun kaynağına inen araştırmacılar yasal sahiplikle eşdeğer olarak değerlendirilen finansal sahipliğin her koşulda olumlu sonuçlar doğurmayacağını, bunun için yasal sahipliğin bireye tanımış olduğu tüm hakların finansal sahiplikte de konu olması gerektiğini vurgulamışlardır. Ancak bu şekilde yasal sahiplik duygusal düzeye ulaşacaktır. Bu haklar 1) nesnenin fiziksel ve/veya finansal değeri üzerinde bir kısım hisselere sahip olma hakkı, 2) sahip olunan nesne üzerindeki kullanma (kontrol) hakkı, 3) sahip olunan nesne hakkında bilgi alma hakkıdır (Pierce vd., 1991: 125). Dolayısıyla bu haklar sahipliğin duygusal yönünün gelişmesine zemin hazırlamaktadır. Bu durum finansal sahiplik olmaması durumunda da işgörenlerin işlerine ve örgütlerine karşı sahiplenme hissedebileceklerini ortaya çıkarmış ve psikolojik sahiplenme üzerine araştırmalar başlamıştır.

Dış yazında psychological ownership (psikolojik sahiplenme/psikolojik sahiplik) olarak kavramsallaştırılan PS olgusu pozitif iş gören tutum ve davranışlarının önemli bir etkileyicisi olarak görülmektedir (Van Dyne ve Pierce, 2004: 439). Pierce vd., (2001) tarafından örgütsel düzlemde ele alınan (Pierce vd., 2004: 511)

bu olgu, belirli koşullar altında örgüt üyelerin örgüt ve çeşitli örgütsel faktörlere ilişkin geliştirdikleri sahiplik hissi olarak tanımlarken, kişinin kendini sahipliğin odağında yada sahipliğin bir parçasıymış gibi hissetmesinin bir ifadesi olarak ifade edilmektedir (Pierce vd., 2001: 298, 299). Bir diğer tanımda Mahhew vd. (2007: 477) PS’yi mülkiyet hakkının resmi ya da yasal iddiasının yokluğundaki sahiplenme duygusu olarak tanımlarken, bu tanıma benzer bir şekilde Vandewalle vd.’nin de (1995: 211) işgörenlerin yasal bir sahiplikleri olmamasına rağmen iş ve örgütlerine karşı sahiplenme duyguları hissetmeleri olarak tanımladığı görülmektedir.

Psikolojik sahiplenmeye ilişkin bu temel güdüleri araştıran Pierce vd (2001), psikolojik sahiplenme boyutları diye tanımladıkları üç temel güdü ortaya koymuşlardır. Bu boyutlar etkililik ve etkileme, öz-kimlik ve bir alana sahip olmadır. Bu boyutlardan farklı olarak Avey vd. (2009), yeni bir boyut olarak değerlendirdikleri “sorumluluk” boyutuna değinmektedir. Mahhew vd. (2007: 477) psikolojik sahiplenmenin iş yeri düzleminde iki farklı şekilde çıktığını iddia etmektedirler. Bunlar iş tabanlı psikolojik sahiplenme ve örgüt tabanlı psikolojik sahiplenmedir. Bir diğer çalışmada Pierce vd., (2001) psikolojik sahiplenmenin destekleyici ve önleyici olmak üzere iki odağa sahip olduğunu belirtmektedirler.

TOPLAM KALİTE YÖNETİMİ PSİKOLOJİK SAHİPLENME VE İÇGİRİŞİMCİLİK İLİŞKİSİ

İnsanlar çeşitli somut ve soyut hedeflere ilişkin sahiplik duygusu hissettikleri andan itibaren hedefe yönelik bir yakınlık hissetmektedir. Bu hedef bazen şirket kafeteryasında oturma yeri olarak tercih edilen küçük bir koltuk olabileceği gibi bazen de bir bütün olarak tüm endüstri veya örgüt olabilmektedir. Örneğin bir işyerinde bir tekniker için sahipliğin hedefi tercih etmiş olduğu bir bilgisayar programı ya da bir alet seti olabilmekteyken, bir mühendis için belirli bir ürünün tasarımı olabilmektedir ya da bir yönetici daha özelde örgütün stratejik önceliklerine, misyonuna, bir fikre sahiplenme hissedebilmektedir (Avey, 2009: 174,175). Bu yönüyle değerlendirildiğinde TKY anlayışının örgüt içerisinde işgörenler tarafından sahiplenilmesi ve TKY anlayışına yönelik pozitif tutum ve davranışlar geliştirmesi psikolojik sahiplenme olgusuyla sağlanabilir.

Örgüt içerisinde arzu edilen bir durumun işgönerlerce sahiplenilmesi bu durumun kalıcı olabilmesi açısından önemlidir. TKY anlayışının kalıcı olabilmesi ancak işgönerlerin onu benlikleriyle bütünleştirmelerine ve örgüt içerisindeki kimliklerini onun üzerinden inşa etmelerine bağlıdır. Bu bakımdan hedef, insanların kendilerini ne şekilde tanımladıklarına ilişkin bir sembol olarak değerlendirilmektedir (Avey vd., 2009: 174). Diğer bir ifade ile insanlar sahip oldukları ile diğer kişilere kendi kendilerini tanımlama, öz-kimliklerini ifade etme ve zaman içinde öz devamlılıklarını sağlamayı amaçlamaktadırlar (Pierce vd. 2001: 300). Sahiplik ve ilişkili olduğu psikolojik durum, kişi tarafından belirli bir hedefi sahiplenmeyle ifade edilebilir. Kişi potansiyel olarak kendisinin olduğunu hissedeceği hedefe

yönelik enerji ve kaynak harcadığı sahiplik sayesinde bu güdüsünü tatmin edecektir (Pierce vd., 2001: 300).

TKY felsefesinin odağında insan vardır. Örgüt fonksiyonlarının icra edicisi ve nihai hedefin tüketiciler olması bakımından insan faktörü TKY içerisinde son derece önemli hale gelmektedir. Başarılı bir takım oyuncusu olmak insan davranışını güdülemekte ve işgörenlerin davranışlarını etkilemektedir (Işık ve Zincirli, 2016: 93). Nitekim diğer örgütsel unsurlara ilişkin verimliliklerin artırılması da insan unsuruna bağlıdır. Bu bakımdan tüm çalışanların katılımı TKY açısından en önemli ilkelerden biridir (Küçük, 2016: 27). TKY anlayışının odaklanmış olduğu kalite anlayışı yönetim kadar tüm çalışanlarında sorumluluğunda olan bir durumdur (Küçük, 2016: 69). Dolayısıyla insan unsurunun bu denli önemli olduğu TKY anlayışı içerisinde psikolojik bağlamın ötelenmesi düşünülemez. Nitekim Pierce vd. (2003: 1) sahiplik duygusunun önemli davranışsal, duygusal ve psikolojik sonuçlarının olduğunu belirtmektedirler. Bu bağlamda PS TKY anlayışının örgütsel bir kültür haline dönüşmesinde önemli bir görevi yerine getirebilir.

TKY anlayışı tüm çalışanların sorumluluğunda gelişebilir. Avey vd., (2009: 177) sorumluluk hissinin sahiplenme PS'nin bir bileşeni olarak değerlendirmektedir. Yine TKY anlayışı içerisinde organizasyonun tüm çalışanları müşterilerin talep ve beklentilerini en iyi şekilde karşılamakla sorumludur. Bu durum yetki ve sorumluluk alanlarının genişlemesine ve dolayısıyla örgütsel bilgi akışının son derece etkin olmasına bağlıdır. Psikolojik sahiplenme yazını içerisinde hedef nesne hakkında bilgi alma sahiplenme için gerekli haklardan biri olarak belirtilmektedir. Nitekim Pierce vd., (1991) yazının, yasal sahipliği genel olarak üç temel hak üzerinden tanımlandığını belirtirken bunlardan birinin de sahip olunan nesne hakkında bilgi alma hakkı olduğunu belirtmektedirler (Pierce vd., 1991: 125). Bu durum sahipliğin duygusal yönünü geliştirmekte ve sahiplenmeye ortam hazırlamaktadır. Dolayısıyla örgüt içerisindeki etkin ve açık iletişim bilginin gerekli zamandan gerekli olduğu yerde olmasını sağlamasının yanı sıra hem TKY'nin gelişmesini hem de çalışanların TKY anlayışını sahiplenmesine katkı sağlayacaktır.

TKY'nin temel ilkelerinden bir tanesi Tam Katılım ilkesidir. Bu ilke, kalitenin tüm iş ve süreçlerde tüm organizasyon çalışanlarının katılımıyla gerçekleştirilmesini temel almaktadır. Dolayısıyla kişilerin etkinliği TKY içerisinde en önemli vurgulardan biridir. Bununla birlikte bireylerin çalışmış oldukları örgüt ve yapmış oldukları işlerini sahiplenmeleri onun üzerindeki etkililik ve etkileme güdülüleriyle yakından ilişkili görülmektedir. Bu güdünün altında yatan ana neden kontrol sahibi olma isteğidir. Sahiplik ve bu durumun sağladığı haklar kişilerin çevrelerini keşfetme ve değiştirmelerine izin verir. Bu şekilde kişiler doğalarındaki başarılı olma ihtiyacından dolayı tatmin olmaktadır. Kişinin kontrol veya eylemleri sonucunda istenilen çıktılar elde edildikçe etkililik duygusu, memnuniyet ve dışsal bir tatmin oluşmaktadır. Çevreyi değiştirmede nedensel etkililiği yaşama arzusu,

sahip olma girişimlerine ve sahiplik hislerinin ortaya çıkmasına neden olmaktadır (Pierce vd. 2001: 300).

TKY anlayışının bir organizasyonda başarılı bir şekilde uygulanması ancak üst yönetimin onu sahiplenmesi ve desteğiyle sağlanabilir. Bu destek sahiplenmeye uygun örgüt yapısının geliştirilmesiyle sağlanabilir. Nitekim O’Driscoll vd., (2006: 390) işgören duygu, motivasyon ve davranışlarının örgüt yapısından etkileneceğini belirtmektedir. Liderlik ve Psikolojik sahiplenme üzerine yapılan araştırmalarda önem düzeyi yüksek ilişkilere rastlanmıştır (Avey vd., 2009; Ghafoor vd., 2011; Bernhard ve Driscoll, 2012; Zhu vd., 2013; Avey vd., 2012; Avey vd., 2009; Ghafoor vd., 2011; Bernhard ve O’Driscoll, 2011; Zhu vd., 2013). Kimi liderlik özellikleri işgörenlerin yapmış oldukları iş ve örgütleri üzerindeki öz etkinliklerini, mesuliyet ve sorumluluk hislerini arttırmakta ve yapmış oldukları işleri ve içerisinde çalışmış oldukları örgütlerini benlikleriyle bütünleştirmelerini sağlamaktadır. Ancak, psikolojik sahiplenme üzerindeki liderlik etkisini sadece doğrudan bir etki olarak değerlendirmemek gerekir. Çünkü lider, davranışlarının dışı yansımalarının toplamı olarak değerlendirilen yönetim felsefesi ile örgüt yapı ve özellikleri arasında çoğu zaman sıkı bir ilişki olduğu bilinmektedir (Uçar, 2016: 183). İşgörenlerin sahiplenme hisleri, norm, kural, hiyerarşi, uzmanlaşma, standartlaşma, merkezileşme gibi unsurların örgütsel düzeyine bağlıdır. Özellikle işlerin aşırı standartlaştığı ve çalışanların tek tip davranışlar sergilemelerinin beklendiği katı ve mekanik örgüt yapıları, bir yandan bireylerin psikolojik sahiplenme için gerekli güdülerini bastırmalarına neden olurken diğer taraftan psikolojik sahipliğin gelişmesine katkı sağlayan mekanizmaların oluşmasını da engellemektedir (Pierce vd., 2003: 24-25). Dolayısıyla psikolojik sahiplenme iş üzerinde kontrole ve yetki göçerimine vurgu yapmaktadır. TKY anlayışının her çalışana yüklemiş olduğu sorumluluk, katılımcı ve demokratik yönetim anlayışı psikolojik sahiplenmenin öncülleriyle birebir örtüşmektedir. Denebilir ki; TKY’nin varsayımları sahiplenmeyi ortaya çıkaran uygun örgütsel ortam faktörlerine vurgu yapmaktadır.

İç girişimcilik olgusunun kavramsallaştırılmasına yönelik araştırmalar organizasyon içerisinde yeni ürün ve hizmetler, yeni düşünce ve fikirler, yeni hizmetler, yeni teknolojiler, yeni yönetim teknikleri, yenilikçi stratejiler ve rekabet pozisyonu geliştirme, kurum içerisinde yeni işler yaratma, yeni kaynak kombinasyonları oluşturma, yeni yetenekler elde etmek, fırsat alanlarının genişletilmesi, organizasyonel dönüşüm, değer yaratma, kazanç getirici beceri ve yetenekler geliştirme, firma karlılığının artması, uzun dönemli büyüme, sürekli iyileştirmelerin yapılması, rekabetçi pozisyonu geliştirmek gibi kavramları ön plana çıkarmıştır. (Kuratko vd., 1990; Hostager vd.1998; Antoncic ve Hisrich, 2001; Zahra vd., 2000; Zahra,1991; Hornsby vd., 2002;-MacMillan ve George, 1985; Stopford ve Baden 1994; Jones ve Butler(1992; Lumpkin ve Dess1996; Knight; 1997). Nitekim KY örgütün her alanında bütünsel bir gelişime vurgu yapmaktadır. Çoğu araştırmacı her alanda yeniliği iç girişimciliğe yönelik

operasyonların odak noktası olarak değerlendirmektedir. İç girişimciliğin yenilikçi yönü ürün ve hizmet geliştirmeyi kapsamış olmasının yanı sıra yönetim, üretim, pazarlama, satış, dağıtım gibi organizasyon fonksiyonlarına yönelik yeni yönetim ve teknolojileri de kapsamaktadır. Dolayısıyla bu yeniliklerin sonuçları yeni ürünlerden yeni pazarlara ve yeni süreçlere kadar uzanmaktadır (Ağca ve Kurt, 2007: 93). Knight, gittikçe şiddetini arttıran küresel rekabet şartları içerisinde yenilikler yapmada öncü olan kuruluşların karşı karşıya olduğu tehditler açısından yaratıcı ve benzersiz çözümler geliştirdiğini belirtmektedir. Bir diğer ifadeyle iç girişimcilik firmaların yaşamlarına devam etmeleri ve büyük başarılar sağlamaları için önemli bir araçtır (1997: 214). Tüm bu nedenlere bağlı olarak TKY anlayışının iç girişimcilikle desteklenmesi kaçınılmaz hale gelmektedir. Çünkü iç girişimcilik sayesinde girişimcilik ile ilgili sorumluluklar bir kişide değil tabandan tavana tüm yönetim kademelerine yayılır. Bu durumda işletmelere rekabet avantajı sağlar. Çünkü iç girişimcilik; karlılığı, stratejik yenilenmeyi, yeniliği, bilgi kazanımını ve uluslararası başarı için harekete geçmeyi özellikle vurgular. Dolayısıyla iç girişimcilik TKY'nin doğasında zaten var olması gerekli bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü TKY'nin temelinde sürekli gelişim, sürekli iyileşme ve sürekli yenileşme yatmaktadır.

SONUÇ

Günümüz dünyasında artan rekabetle baş etmek örgütler için bir takım yeteneklerin kazanılmasına bağlıdır. Özellikle de insan unsuru işletmeler açısından oldukça önemli bir kaynaktır. Bu kaynağı en etkin ve verimli bir biçimde kullanmak küresel ortamda işletmeler için çok önemli başarılarla ortam hazırlamaktadır. TKY anlayışı insana yapmış olduğu vurgu bakımından önemlidir. Bu anlayış içerisinde başarı bütünsel hareket tarzının bir sonucu olarak değerlendirilmektedir. Dolayısıyla tüm çalışanların katılımı ve sahiplenmesi TKY açısından vazgeçilmezdir. Bununla birlikte çalışanların örgütsel karar ve yönelimlere direnç göstermenin aksine sahip çıkmaları gerekmektedir. Bu noktada örgüt ve yönetim araştırmalarında pozitif örgütsel davranış çıktılarıyla olumlu yönde ilişkilendirilen psikolojik sahiplenme olgusu önemli hale gelmektedir. Çalışanların TKY anlayışına sahip çıkmaları için onlara bir takım ortamlar hazırlanmalıdır. Örneğin istedikleri zaman bilgiye ulaşabilmeli, işleri üzerinde kontrollerinin ve etkilerinin olduğunu bilmeleri ve sorumluluk hissetmeleri psikolojik sahiplenme hissini oluşması açısından önemlidir.

TKY anlayışının temel çıktıları sürekli iyileşme, sürekli gelişme ve sürekli yenileşmedir. Buradan hareket ettiğimizde iç girişimcilik kavramının TKY açısından nedenli önemli olduğu kolayca anlaşılabilir. Küresel ölçekte işletmelerin dinamiklerinin gücü ürün, hizmet, süreç, yönetim teknikleri, yeni stratejiler vb. birçok hususta yenilikçi girişimlerine bağlıdır. Bu durum onların hem küresel rekabet ortamında yaşamlarını sürdürmeleri açısından önemliyken hem de yeni fırsat alanları yaratması bakımından da çok daha önemli hale gelmektedir.

İşletmelerin küresel rekabet ortamında hayatta kalabilmeleri ve hatta rekabeti yönlendirmeleri onların TKY anlayışına ne denli adaptasyon sağladıklarıyla ilgilidir. İşletmeler açısından yaşamsal olan bu stratejik unsuru besleyecek mekanizmaların tespit edilmesi ve buralardan beslenmesinin sağlanması gerekmektedir. Bu bakımdan psikolojik sahiplenme ve iç girişimcilik olguları TKY için önemli hale gelmektedir. Dolayısıyla bilim insanlarının ve yönetim uygulamacılarının bu gerçeklere göre hareket etmeleri ve örgüt yapı ve yönetim esaslarını bu temelde inşa etmeleri önemli hale gelmektedir.

Çalışmada ele alınan bağlantılara dayalı olarak TKY anlayışının küreselleşme ve küreselleşmenin hızına bağlı olarak ivmesini attıran rekabet açısından önemli hale geldiği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla işletmelerin küresel rekabet ortamında yaşamlarını sürdürebilmeleri etkin ve sürdürülebilir bir rekabet altyapılarının olmasına bağlıdır. TKY bu anlamda önemli bir yaklaşım olarak benimsenebilir. Ancak TKY'nin bir örgüt kültürü olarak benimsenmesi ve tüm çalışanlarca sahiplenilmesi gerekmektedir. Bu doğrultuda psikolojik sahiplenme TKY anlayışının bir örgütte yerleşmesini ve devamlılığını sağlayacak bir ortam hazırladığından önemli bir unsurdur. TKY açısından bir diğer önemli unsur sürekli gelişme ve yenileşmedir. Bir firma içerisinde buna yönelik en önemli araç ise iç girişimcilik olgusunun varlığı ve bu olgunun firma içerisindeki düzeyidir. Dolayısıyla sürekli gelişim ve dinamizm için TKY iç girişimcilikten beslenmesi gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Ağca V., Yörük D. (2006). “Bağımsız Girişimcilik ve İç Girişimcilik Arasındaki Farklar: Kavramsal Bir Çerçeve”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, C:8, Sayı:2: 155-173, 2006.
- Ağca, V., & Kurt, M. (2007). “Intrapreneurship and Its Deta Conceptual Framework” Erciyes Universty. *Journal of Faculty Economics and Administrative Sciences*, 29, 83-112.
- Ağca, Veysel, Yörük, D. (2006). “Bağımsız Girişimcilik ve İç Girişimcilik Arasındaki Farklar: Kavramsal Bir Çerçeve”. *Afyon Kocatepe Üniversitesi, İ.İ.B.F. Dergisi* (C.VIII, S.2, 2006). SS: 155-167
- Akgemici, T. (2008) *Stratejik Yönetim*, (Yenilenmiş İkinci baskı). Gazi kitabevi: Ankara
- Antoncic, B. ve Hisrich, R.D., (2001). “Intrapreneurship: Construct Refinement and Cross-Cultural Validation”, *Journal of Business Venturing*, 16 (5), ss. 495-527.

Uçar ve Erçelik (2017), “Küreselleşme Bağlamında Başarılı Bir Toplam Kalite Yönetimi İçin Psikolojik Sahiplenme ve İç Girişimciliğin Rolü: Kuramsal Bir Analiz”, *BEÜ SBE Derg.*, 6(2), ss. 158-176.

- Aslan, N. (2005). *Dünya Ekonomisinde Gelişmeler: Küreselleşme, Ekonomik Entegrasyon Küresel ve Bölgesel Yaklaşım* Osman Küçükahmetoğlu, Hamza Çeştepe, Şevket Tüylüoğlu (Ed.), (ss: 5–22), Ankara: Ekin Kitapevi.
- Avey, J. B., Avolio, B. J., Crossley, C. D., ve Luthans, F (2009). “Psychologicalownership: Theoretical Extensions, Measurement and Relation to Work Outcomes” *Journal of Organizational Behavior*, 30(2), 173-191.
- Balay, R. (2004). “Küreselleşme, Bilgi Toplumu ve Eğitim”. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 37(2): 61-82
- Bayar, F. (2008). “Küreselleşme Kavramı ve Küreselleşme Sürecinde Türkiye”. *Ekonomik Sorunlar Dergisi*, (32): 25-44
- Bozkurt, V. (2007). “Küreselleşme; Kavram, Gelişim ve Yaklaşımlar”. [http://www.genbilim.com/content/view/1659/86/\(18/02/2012\)](http://www.genbilim.com/content/view/1659/86/(18/02/2012)).
- Diñçer, Ö. (2007). *Stratejik Yönetim ve İşletme Politikası*. İstanbul: Alpha Basım Yayın ve Dağıtım Ltd. Şti.
- Doğan, Ö. (2007). *Teknoloji Yönetimi ve Küresel Rekabet*. Bursa: Dora Yayınları.
- Erat, V. ve Arap, İ. (2016). *Dünyada ve Türkiye’de Bilim-İktidar İlişkisinin Evrimi*, Ankara: Notabene Yayınları.
- Erat, V. ve Arap, İ. (2017). Kalkınmadan Rekabete Türkiye’de Planlamanın Dönüşümü. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 1(18), 137-156.
- Erdoğan, E. (2003). “Küreselleşen Dünyada Türkiye’nin Rolü ve Kırılgan Demokrasiyi Korumak”. <http://www.urbanhobbit.net/PDF/kuresellesme.pdf> (24.02.2012)
- Etzioni, A. (1991). “The Socio-Economics of Property. In F. W. Rudmin (Ed.), To Have Possessions: A Hand Book on Ownership and Property”, *Special Issue, Journal of Social Behavior and Personality*, 6(6), 465-468.
- Etzioni, A. (1991). *The Socio-Economics of Property. In F. W. Rudmin (Ed.), To Have Possessions: A Hand Book on Ownership and Property. Special Issue, Journal of Social Behavior and Personality*, 6(6), 465-468.
- Gürpınar, K., & Döven, S. (2007). “Stratejik yönetim perspektifinden Türk mobilya sektörünün rekabet durumunun analizi”. *Afyon Kocatepe Üniversitesi, İİBF Dergisi* 9(1) 173-190.
- H. Ateş, F, Batuk, (2007). *Toplam Kalite Yönetimi*.<http://www.hkmo.org/tr/>

Uçar ve Erçelik (2017), “Küreselleşme Bağlamında Başarılı Bir Toplam Kalite Yönetimi İçin Psikolojik Sahiplenme ve İç Girişimciliğin Rolü: Kuramsal Bir Analiz”, *BEÜ SBE Derg.*, 6(2), ss. 158-176.

Hornsby, J.S., Kuratko, D.F. Ve Zahra, S.A. (2002). “Middle Managers’ Perception of The Internal Environment For Corporate Entrepreneurship: Assessing A Measurement Scale”, *Journal of Business Venturing*, 17 (3), ss. 253-273.

Hostager, T.J.; Neil, T.C., Decker, R.L., Ve Lorentz, R.D.; (1998), “Seeing Environmental Opportunities: Effects of Intrapreneurial Ability, Efficacy, Motivation and Desirability”, *Journal of Organizational Change Management*, 11 (1), ss. 11-25

Ishakawa, Kauro. (1997). *Toplam Kalite Kontrol*, 2. Baskı Çeviren: Kalder. Yayın No: 7, İstanbul.

Iswikawa, K. (1997). *Toplam Kalite Kontrol*. 2. Baskı. Çeviri: Kalder. Yayın no: 7. İstanbul.

Işık, M. ve Zincirkıran, M. (2016). “Kurumsal itibar algısının iş tatminine etkisinde örgütsel özdeşleşmenin aracı rolü: Doğu Anadolu Bölgesi üniversiteler üzerinde bir uygulama”. *İşletme Araştırmaları Dergisi*. 8 (3). 89-106.

Jones, G.R., Ve Butler, J.E.; (1992), “Managing Internal Corporate Entrepreneurship: An Agency Theory Perspective”, *Journal of Management*, 18 (4), ss. 733-749.

Knight, G.; (1997), “Cross-Cultural Reliability and Validity of A Scale To Measure Firm Entrepreneurial Orientation”, *Journal of Business Venturing*, 12 (3), ss. 213-225

Köse, Ö. (2003). “Küreselleşme Sürecinde Devletin Yapısal ve İşlevsel Dönüşümü”. *Sayıştay Dergisi*, 49, 3-46.

Kuratko, D.F.; Montagno, R.V., Ve Hornsby, J.S.; (1990), “Developing An Intrapreneurial Assessment Instrument for Effective Corporate Entrepreneurial Environment”, *Strategic Management Journal*,. 11 (5), ss. 49-58.

Küçük, O. (2016). *Kalite Yönetimi Sınırsız İyileşme – EFQM Mükemmellik Modeli*. 3. Baskı. Seçkin. Yayıncılık, ANKARA

Lumpkin, G.T., Ve Dess, G.G.; (1996), “Clarifying The Entrepreneurial Orientation Construct and Linking It To Performance”, *Academy of Management Review*, 21 (1), ss. 135-172.

MacMillan, I.C., ve George, R.; (1985), “Corporate Venturing: Challenges for Senior Manager”, *Journal of Business Strategy*, 5 (3), ss. 34-43.

Uçar ve Erçelik (2017), “Küreselleşme Bağlamında Başarılı Bir Toplam Kalite Yönetimi İçin Psikolojik Sahiplenme ve İç Girişimciliğin Rolü: Kuramsal Bir Analiz”, *BEÜ SBE Derg*, 6(2), ss. 158-176.

Mayhew, M. G., Ashkanasy, N. M., Bramble, T., ve Gardner, J. (2007) “A study of the antecedents and consequences of psychological ownership in organizational settings”, *The Journal of social psychology*, 147(5), 477-500.

Öymen, O. (2000). *Geleceği Yakalamak*, Remzi Kitapevi, İstanbul.

Özdevecioğlu, M., ve Karaca, M. (2015). *Girişimcilik, Girişimci Kişilik, Kavram ve Uygulama*. Konya: Eğitim Yayınevi.

Pierce, J. L., Kostova, T., ve Dirks, K. T. (2003) “The State of Psychological Ownership: Integrating and Extending A Century of Research” *Review of general psychology*, 7(1): 84.

Pierce, J. L., Kostova, T., ve Dirks, K. T. (2003). “The State of Psychological Ownership: Integrating and Extending A Century of Research”, *Review of general psychology*, 7(1): 84.

Pierce, J. L., ve Furo, C. A. (1991) “Employee Ownership: Implications for Management” *Organizational Dynamics*, 18(3): 32-43.

Pierce, J. L., ve Furo, C. A. (1991). “Employee Ownership: Implications for Management”, *Organizational Dynamics*, 18(3): 32-43.

Pierce, J. L., Kostova, T., ve Dirks, K. T. (2001) “Toward A Theory of Psychological Ownership in Organizations” *Academy of Management Review*, 26(2): 298-310.

Pierce, J. L., Kostova, T., ve Dirks, K. T. (2001) “Toward A Theory of Psychological Ownership in Organizations”, *Academy of Management Review*, 26(2): 298-310.

Pierce, J. L., O'driscoll, M. P., ve Coghlan, A. M. (2004) “Work Environment Structure And Psychological Ownership: The Mediating Effects Of Control”, *The Journal of Social Psychology*, 144(5): 507-534.

Pierce, J. L., Rubenfeld, S. A., ve Morgan, S. (1991) “Employee Ownership: A Conceptual Model of Process and Effects” *Academy of Management Review*, 16(1): 121-144.

Pierce, J. L., Rubenfeld, S. A., ve Morgan, S. (1991) “Employee Ownership: A Conceptual Model of Process and Effects”, *Academy of Management Review*, 16(1): 121-144.

Rekabet Derneği, Rekabet Nedir?
http://www.rekabetderneği.org/rekabethakkında.htm#rekabet_nedir

resimler/ekler/CHUD_2b1cd168ec62844_ek.doc

Saruhan, S. C. Ve Yıldız, M. L. (2009). *Çağdaş Yönetim Teknikleri*. İstanbul: Beta yayınları.

Uçar ve Erçelik (2017), “Küreselleşme Bağlamında Başarılı Bir Toplam Kalite Yönetimi İçin Psikolojik Sahiplenme ve İç Girişimciliğin Rolü: Kuramsal Bir Analiz”, *BEÜ SBE Derg.*, 6(2), ss. 158-176.

Seymen, O.A., Bolat, T. (2005). *Küreselleşme Olgusuna Kavramsal Bir Bakış*, Küreselleşme ve Çok uluslu İşletmecilik (ss. 3-31). Ankara: Nobel Yayın Dağıtım

Stopford, J.M., Ve Baden-Fuller, C.W.F. (1994). “Creating Corporate Entrepreneurship”, *Strategic Management Journal*, 15 (7), ss. 521-536.

TEKİN, M. (1999). *Toplam Kalite Yönetimi*. Konya: Kuzucular Ofset.

Uçar, Z. (2017). Psikolojik Sahiplenme: Örgütsel Alana İlişkin Bir Model Önerisi. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 32(1).

Van Dyne, L., ve Pierce, J. L. (2004) “Psychological Ownership and Feelings of Possession: Three Field Studies Predicting Employee Attitudes and Organizational Citizenship Behavior” *Journal of Organizational Behavior*, 25(4): 439-459.

Vandewalle, D., Van Dyne, L., ve Kostova, T. (1995). “Psychological Ownership: An Empirical examination of Its Consequences”, *Group & Organization Management*, 20(2): 210-226.

Zahra, S.A.; Neubaum, D.O., Ve Huse, M.; (2000), “Entrepreneurship in Mesium-Size Companies: Exploring The Effects of Ownership and Governance Systems”, *Journal of Management*, 26 (5), ss. 947-976.

Zahra, S.A; (1991). “Predictors and Financial Outcomes of Corporate Entrepreneurship: An Exploratory Study”, *Journal of Business Venturing*, 6 (4), ss. 259-285.

Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / *Received*: 05.12.2017 • Kabul Tarihi / *Accepted*: 09.12.2017

Sosyal Bilimlerde Okutulan Matematik Dersine Ait Öğrenci Görüşleri*

Şakir İŞLEYEN

Yrd. Doç. Dr.

YYÜ İİBF Ekonometri Bölümü-VAN-TÜRKİYE

ORCID: 0000-0002-8186-1990

sakirisleyen@yyu.edu.tr

Yener ALTUN

Yrd. Doç. Dr.

YYÜ Erciş İşletme Fakültesi İşletme Bölümü VAN-TÜRKİYE

ORCID: 0000-0003-1073-5513

yeneraltun@yyu.edu.tr

Öz

Bu çalışma, Sosyal Bilimlerde okutulan matematik dersinin hâlihazırda bu ders hakkında ön yargıları olan öğrenci kitlesinin, ders hakkındaki görüş ve düşünceleri ile dersten beklentilerini belirleyebilmek amacıyla gerçekleştirilmiştir. Çalışma, YYÜ İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İşletme Bölümü'nde öğrenim gören 100 öğrenci üzerinde yapılmış ve öğrencilerden kendilerine sözlü ve yazılı olarak aktarılan soruları cevaplandırmaları istenmiştir. Öğrencilerin verdikleri cevaplar belli puan aşamalarından geçirilerek nicel veriler elde edilmiştir. Daha sonra elde edilen bu veriler Eviews 7 programına aktarılıp, programdan grafiklere dökülerek sonuçlar değerlendirilmiştir. Bu çalışmanın sonunda, öğrencilerin matematik dersine yönelik son derece karamsar bir tutum ve kaygı içerisinde olduğu belirlenmiş ve bu doğrultuda bazı çözüm önerileri sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Matematik Öğretimi, Sosyal Bilimler, Önyargı.

---

*27-29 Ekim 2017 Tarihleri arasında Bitlis'te düzenlenen İMESET'17 BITLİS konferansında sunulmuş olan bildirinin genişletilmiş halidir.

The Opinions Of Student Relative To The Mathematics Course Taught In Social Sciences

Abstract

This study was carried out in order to determine the opinions and thoughts about the course and from expectations of the students who already have preliminary judgments about the course of the mathematics course taught in Social Sciences. The study was conducted on 100 students studying at YYU Faculty of Economics and Administrative Sciences Department of Business Administration, and students were asked to answer the questions that were communicated to them verbally and in writing. The answers given by the students were passed through certain points and quantitative data were obtained. Then, these obtained data were transferred to Eviews 7 program and poured into the graphs of the program and the results were evaluated. At the end of this study, it was determined that the students were in a very pessimistic attitude and anxiety towards the mathematics course and some solution suggestions were presented in this direction.

Key words: Mathematics Teaching, Social Sciences, Prejudice.

GİRİŞ

Birçok insan için matematik, hayatını zehir eden derslerden, içine korku salan sınavlardan ve okulu bitirir bitirmez kurtulacağı bir kâbustan ibarettir. Bazıları içinse matematik, hayatı anlamının ve sevmenin bir yolu olabilmıştır (Sertöz, 2002). Matematik bilimi ciddi bir iştir. Ama aslında asık yüzlü ve korku duyulan bir disiplin olmayıp, tersine yaşam gibi eğlenceli, neşeli ve insanı dinlendiren bir uğraş alanıdır da (Dönmez, 2002). Okullarda matematik dersinin öğrenciler için bir korkulu rüya halini aldığı bilinmektedir. Bunun sebepleri arasında matematik öğretiminde kullanılan yöntemler ve öğretmenin davranışlarının da önemli bir yeri vardır (Akın ve Cancan, 2007). Matematik bizi doğruya, kesin bilgiye götüren düşünme yöntemidir (Yıldırım, 1996).

Matematik, çocukların sezgisel ve informal düşünceleri arasında bir bağ kurmaya yardımcı olur. Çocukların bir problemi yeni bir şekle dönüştürebilmesine, konuşma, dinleme, yazma ve okuma anahtar ilişki kurabilme becerilerinin gelişmesine yardımcı olur. Bu sayede çocukların düşünceleri berraklaşır (Savaş, 1999). Matematik, bir öğrenme alanı olarak bir takım temel bilgi ve becerilerin kazandırılacağı, önemli ve zorunlu derslerden biridir. İlköğretim matematik programının geliştirmeyi hedeflediği bir takım beceriler içinde bilişsel beceriler olarak adlandırabileceğimiz (a) problem çözme, (b) iletişim, (c) vurma (akıl yürütme, muhakeme) ve (d) ilişkilendirme gibi temel becerileri bulunmaktadır. Matematik derslerinde ve düzenlenen öğrenme etkinliklerinde öğrencilerin olumlu duyuşsal gelişimi önemli bir boyut olup matematiksel kavram ve beceriler geliştirirken, öğrencilerde bu duyuşsal gelişimi de göz önünde bulundurulmalıdır (Ersoy, 2006).

Matematik, insanlığa günlük yaşamlarında karşılıklarına çıkabilecek problemlerle baş edebilmek için, mantıklı, akılcı ve analitik düşünmeyi ve objektif değerlendirme yapmasını sağlayan vazgeçilmez bir dosttur. Gelişmiş çağdaş ülkelerde ve uygar toplumlarda, bilgiyi paylaşma, geliştirme ve yeniden üretme amacıyla yapılandırılan her düzeyde örgün ve yaygın eğitim kurumlarının işleyişinde bilişim (bilgi ve iletişim) teknolojilerinden yararlanmaya, yeniden düzenlenen öğretim programlarında matematik, bilim ve teknoloji eğitimine öncelik verilmektedir (Ersoy, 2002). Öğrencilerin matematik dersine yönelik tutumlarında ve matematik dersi hakkındaki düşüncelerinde dersin içeriğinin oldukça etkili olduğu, öğrencilerin çoğunun oyunlarla ve etkinliklerle öğrenmeyi sevdiği belirlenmiştir (Memnun ve Akkaya, 2010). Bu nedenle temel eğitim süresinde herkesin yeterli düzeyde bilgi ve beceri edinerek Matematik okuryazarı olması ve matematikte güçlenmesi istenmektedir (Ersoy, 2003).

Matematik okuryazarlığı kazanmış bir bireyin nitelikleri şunlardır:

Sayılarla işlem yapma yollarını anladığını sergileyebilme, farklı şekillerde sayısal modeller üretebilme ve düzenleyebilme, çeşitli sosyal ve kültürel bağlamlarda

matematiğin tarihsel gelişimini anladığını sergileyebilme, matematiksel dili; matematiksel düşüncelerin, kavramların, genellemelerin ve süreçlerin ifadesinde kullanabilme, sosyal, politik ve ekonomik işlerde ne tür matematiksel ilişkiler olduğunu analiz edebilme, çeşitli mantıksal süreçleri; isabetli tahminlerde bulunma, test etme ve formülleştirmede kullanabilme. Çeşitli açılardan yeterliğe ve güvenilirliğe karar verebilme, bilgiye dayalı kararlar vermede verileri analiz edebilme, bütün duyuları kullanarak; şekil, uzay, zaman ve hareketle ilgili deneyimleri tanımlayabilme, doğal şekilleri, kültürel ürünleri ve süreçleri; zaman, şekil ve uzayın temsilcileri olarak analiz edebilme (Tekin ve Tekin, 2004).

Başlangıçtan günümüze matematik, her türlü insan etkinliğinin en önemli boyutunu oluşturmuştur. Ticaret, tarım, din, savaş vs. tüm bunlar matematiğin etkisini hissetmiş ve karşılığında da matematikçilerin ilgi alanlarını belirlemişlerdir. (Mankiewicz, 2002).

Matematiğin kültürel, sosyal ve teknolojik gelişmelere yapabileceği katkının ne ölçüde olabileceği, matematikten daha etkin şekilde nasıl yararlanabileceği düşüncesi toplumları matematik öğretimi ile ilgili yeni arayışlara yöneltmiştir. Geleneksel matematik eğitiminin, çağımızın değişen ihtiyaçlarına yanıt vermediği ve daha önce işlem yapma, hesap yapabilme becerileri ön plandayken artık problem çözme, akıl yürütme, tahminde bulunma, desen arama gibi becerilerin büyük önem kazandığı görülmektedir (Olkun ve Toluk, 2003). Geleneksel öğretim yöntemleri, bilindiği gibi, öğretmen merkezlidir. Oysaki etkinlik temelli öğretim yöntemi ile yapılan öğretim çalışmalarında, öğrencileri öğrenme sürecinin merkezine alması bu yöntemin başarısının daha efektif olmasına neden olabilir (Altun, 2016). Öğrencilerin gruplar halinde çalışmaları ve müzakere yapmaları için gerekli ortam sağlanmalıdır. Öğrencilere problemin yeterince gerçekçi ve çözülmeye değer olduğuna inandırmalıyız (Atkinson, 1992).

Matematik, insanın zihinsel olarak yarattığı bir sistemdir. Bu sistem; yapılar, bağlantılar -ilişkiler ve bu yapıların ardışık soyutlamalar ve genellemelerinden oluşan bir süreçtir. Soyut bir yapıya sahip olan matematiği öğrenmek ve öğretmek oldukça zordur. Matematik materyaller ve oyunlar ile somutlaştırılmalıdır (Acar, 2005). Öğrenme ve öğretme esasta psikolojik bir problemdir. Matematik öğretiminde gelişme sağlamanın yolu, onun insan tarafından nasıl öğrenildiğinin bilinmesine bağlıdır (Skemp, 1986).

Matematik öğretiminin ilkeleri şunlardır:

- a) Matematik dersinin ana ilkelerinden biri öğretimin her safhasında sağlam bir kavram öğretiminin esas olmasıdır. “İşlem, sayı, üçgen, dörtgen, toplama” vb. gibi kavramları bilmeden dersin işlenmesi ve ilerleme yapmak mümkün olmamaktadır.
- b) Matematik dersinde öğrenilenlerin uygulamada kullanılması öğrencilerin,

hayata başarılı bir şekilde uymalarına yardımcı olur.

c) Matematik öğretiminde öğrencinin önceki öğrenmelerinin sonraki öğreneceklerine temel teşkil ettiği bilindiği için “ön şartlılık ilkesi”, konuların hepsi aynı derecede önemli sayılmalı ve bütün konularda tam öğrenme gerçekleştirilmelidir.

d) Öğretmen bireysel farklılıkları göz önüne alarak, planlı öğretim yapmalıdır.

e) Öğrencilerin derse aktif katılımını sağlamak için yerine göre ipucu ve dönüt verilmeli, düzeltmeler yapılmalıdır (Ergün ve Özdaş, 1997).

f) Matematik dersinde teknolojinin bütün imkânlarından faydalanılmalı, kuru bilgi vermekten kaçınılmalıdır.

Öğrencilerin matematik derslerindeki başarılarını artırma yolları olduğu gibi başarısız olmalarına neden olan faktörler de vardır. Önemli olan bu faktörlerin belirlenmesi ve öğrenciler lehine işlevsel hale getirilebilmesidir (Dursun ve Dede, 2004). Öğrencinin öğrenme süreci içinde aktif olarak yer alması hem sosyalleşme hem de öğrenmenin zevkini yaşaması açısından olumlu bir katkı sağlayabilir. Buna ek olarak etkinliklerin içeriğinde yer alan örneklerin, öğrencilerin içinde buldukları sosyal çevreden ve güncel örneklerden seçilmesi, denekler üzerinde olumlu bir etki bırakmakla birlikte matematiğe karşı sahip oldukları olumsuz tutumları olumlu bir duruma dönüştürmekte faydalı olabilir (Altun, 2006).

ARAŞTIRMANIN AMACI

Araştırmanın amacı, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İşletme Bölümü öğrencilerinin matematiğe karşı önyargı, korku, kaygı ve tutumlarını belirlemek ve matematik dersindeki başarılarını arttırmak için çözüm önerileri sunmaktır.

ARAŞTIRMANIN SINIRLILIKLARI

Araştırmanın çalışma grubunu, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İşletme Bölümünde öğrenim gören 100 öğrenci oluşturmaktadır.

ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Bu çalışma, nitel araştırma kapsamı bakımından öğrencilerin matematik dersindeki başarılarını arttırmak ve matematiğe karşı olan tutum ve kaygılarını ortadan kaldırmak için yapılan bir özel durum çalışmasıdır.

Bu çalışmada;

1) Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İşletme Bölümünde öğrenim gören 100 öğrenci ile öncelikle bire bir mülakat şeklinde görüşme yapılmıştır.

2) Yazılı olarak öğrencinin adı soyadı yazılmış şekilde bireysel görüşleri alınmıştır.

3) Yazılı olarak öğrencinin adı soyadı yazılmamış şekilde bireysel görüşleri alınmıştır.

4) Bire bir yapılan görüşmelerde konuşma ve diksiyon, özgüven ve kendilerini ifade etme becerileri 10 puan üzerinden değerlendirildi.

5) Bire bir yapılan görüşmelerde matematiğe karşı görüşleri almak için;

a) Sizce matematik nedir?

b) Matematiğin güncel hayattaki yeri nedir?

c) Matematik gerekli midir?

soruları soruldu.

6) Yapılan yazılı sınavda öğrencilere aşağıda belirtilen sorular soruldu:

a) Matematik nedir? Matematik ile ilgili düşünceleriniz nelerdir?

b) Dört işlem içeren basit bir problem soruldu.

c) Analitik düşünceyi ölçen basit geometrik bir soru soruldu.

d) Matematikte mantığa dayalı bir soru soruldu.

7) Birebir ve yazılı sonuçları (Tablo1 ve Tablo2) EvIEWS 7 programına aktarılıp, programdan grafiklere dökülerek sonuçlar değerlendirildi.

TARTIŞMA VE SONUÇ

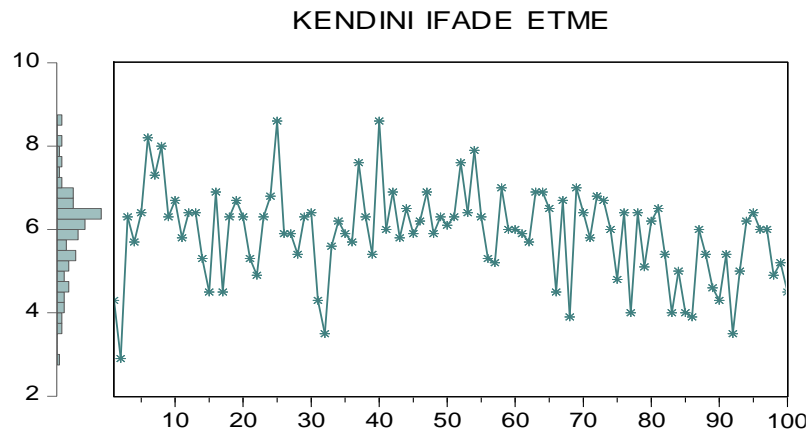
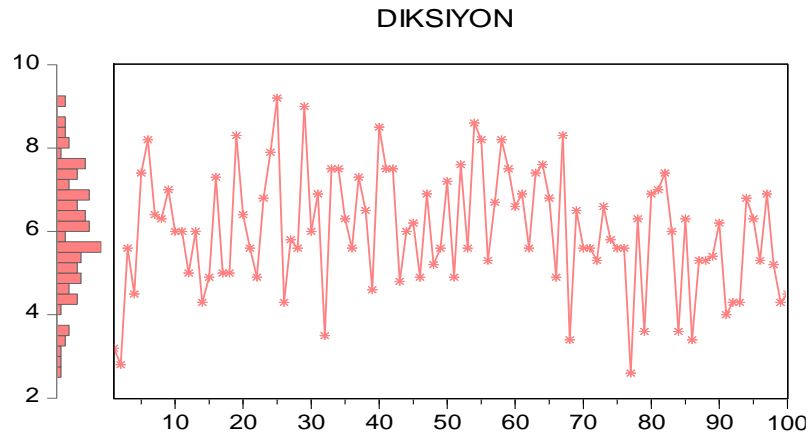
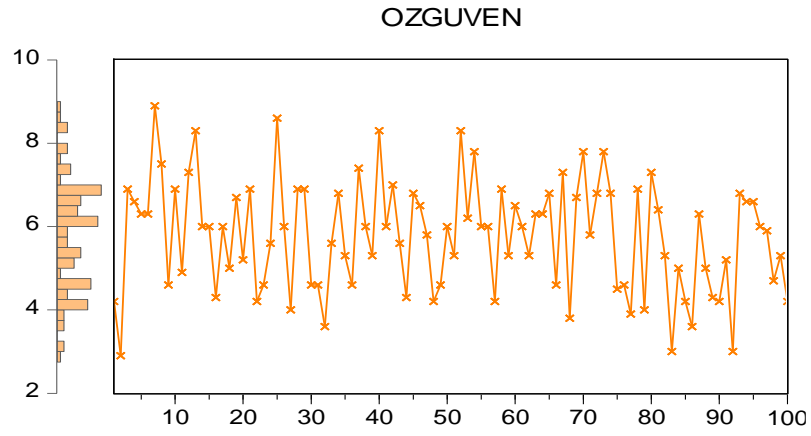
1. Sözlü Mülakat Sonuçları

- Öğrencilerle yapılan bire bir görüşmelerde öncelikle genel olarak öğrencilerin konuşma ve diksiyon açısından değerlendirilerek 10 puan üzerinden ortalama 6,006 değer alındığı tespit edildi.

- Öğrencilerle yapılan birebir görüşmelerde özgüven açısından 10 puan üzerinden yapılan değerlendirmede ortalama 5,768 çıktığı tespit edildi.

- Öğrencilerle yapılan bire bir görüşmelerde kendilerini ifade etme açısından 10 puan üzerinden yapılan değerlendirmede ortalama 5,898 çıktığı tespit edildi.

10 puan üzerinden her kategoriye ait değerlendirmeler EvIEWS 7 programına aktarılıp aşağıdaki grafiklerde verilmiştir.

2. Yazılı Değerlendirme Sonuçları

Öğrencinin adı ve soyadı belli olmak şartıyla:

Öğrencilere matematik hakkındaki görüşleri, yazılı olarak dört işlem içeren basit bir problem, analitik düşünceyi ölçen basit geometrik bir soru, mantığa dayalı bir soru ve ‘Matematik nedir?’ sorusu sorularak değerlendirme yapıldı. Elde edilen bulgular analiz edildi. Sonuç olarak;

- 1) Öğrencilerin işlem yapma yetenekleri 10 üzerinden 5,298,
- 2) Analitik düşünme ve muhakeme yetenekleri 10 üzerinden 4,523,
- 3) Mantıksal muhakemede ise 10 üzerinden 4,489

puan aldıkları tespit edildi.

Ayrıca ‘Matematik nedir?’ sorusuna; matematiğin insan hayatında önemli bir rol oynadığı ve matematiği sevdiğini ancak başaramadıklarını yazdılar. Bu kısım için herhangi bir puanlama yapılmamıştır.

Öğrencinin adı ve soyadı belli olmamak şartıyla:

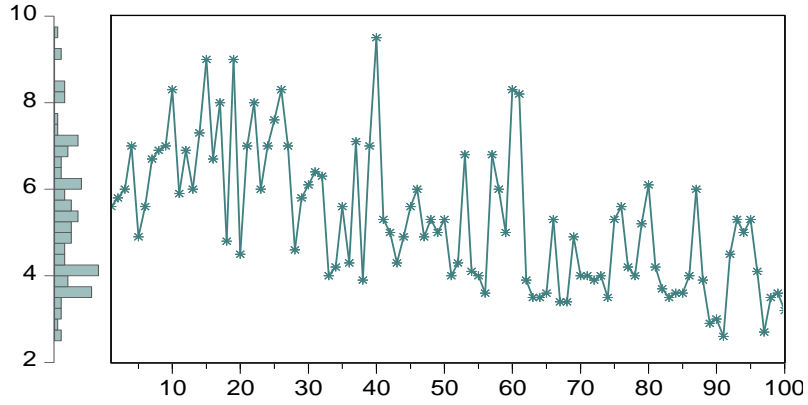
Öğrencilere matematik hakkındaki görüşleri, yazılı olarak dört işlem içeren basit bir problem, analitik düşünceyi ölçen basit geometrik bir soru, mantığa dayalı bir soru ve ‘Matematik nedir?’ sorusu sorularak değerlendirme yapıldı. Elde edilen bulgular analiz edildi. Sonuç olarak;

- 1) Öğrencilerin işlem yapma yetenekleri 10 üzerinden 5,298,
- 2) Analitik düşünme ve muhakeme yetenekleri 10 üzerinden 4,523,
- 3) Mantıksal muhakemede ise 10 üzerinden 4,489,

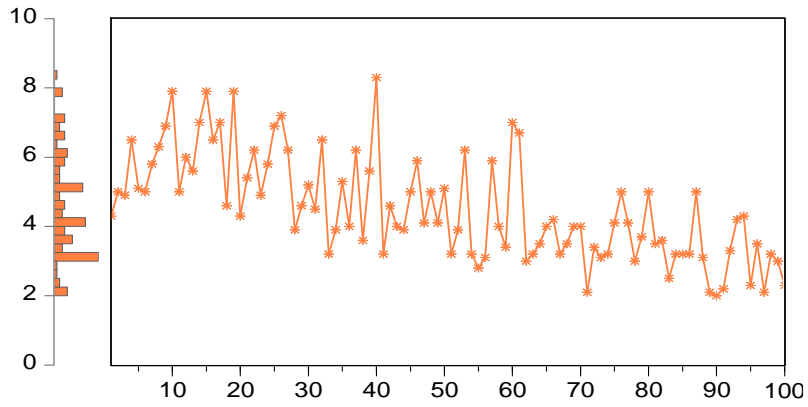
puan aldıkları tespit edildi.

Ayrıca matematiğin günlük hayattaki yeri, matematik gerekli midir ve ‘Matematik nedir?’ sorusuna; öğrencilerin büyük bir kısmı, matematiğin insanlığın kâbusu olduğu, günlük hayatta hiçbir işe yaramadığı, saçma sapan karmaşık bir sayı sisteminden ibaret olduğunu belirttiler. Aşağıdaki grafiklerde yazılı sayısal içerikli sınav sorularına öğrencinin adı soyadı belli ve belli olmamak şartıyla verilen cevapların ortak değerlendirilmesi verilmiştir.

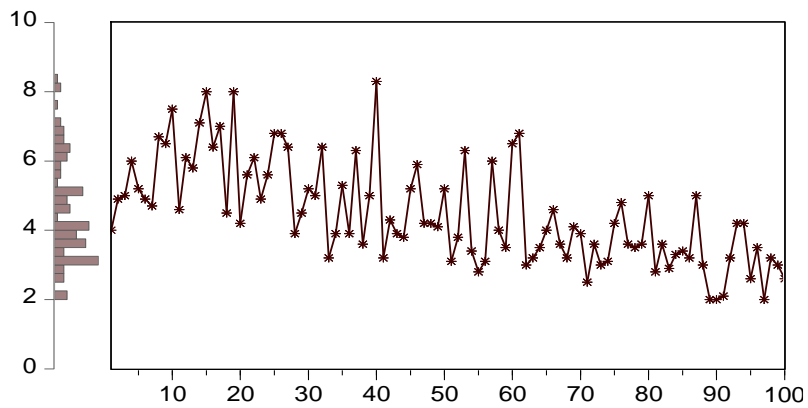
ISLEM YETENEĞI

ANALITIK DUSUNME

MANTIK

Sonuç olarak, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İşletme Bölümü öğrencilerinin isimleri yazılı iken özellikle “ Matematik nedir?” sorusuna, özgüven eksikliğinden kaynaklı verdikleri yanıtta, deşifre olma kaygısıyla gerçeği yansıtmayan ve sayısal olarak sorulan diğer sorulara verilen cevaplarla tutarsız bir sonuç ortaya çıkarmıştır. Diğer bir taraftan, isimsiz olarak verdikleri cevaplarda samimi bir şekilde yazdıkları ve sayısal sorulara verilen cevaplarla tutarlı olan sonuçlar doğrultusunda matematiğe karşı son derece karamsar bir tutum içerisinde oldukları gerçeği görüldü.

Ayrıca öğrencilerle birebir yapılan görüşmelerde büyük bir özgüven eksikliğinin olduğu ve bu özgüven eksikliğinden kaynaklı matematiğe karşı oluşan önyargıdan dolayı sürekli başarısızlık kaygısı olduğu görülmüştür. Bu nedenle öncelikle matematiğe karşı olan önyargının yıkılması gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Bu önyargının da ilköğretim ve ortaöğretim yıllarında öğretmenin öğrenciye vereceği özgüvenle yıkılacağı gerçeği mevcuttur. Bu durumun kişisel gelişim dersleri ve rehber öğretmen desteği ile daha rahat aşılabileceği gerçekliği de göz ardı edilmemelidir.

KAYNAKLAR

- Acar, C., (2005). Aktif Öğrenmenin Matematik Başarısı Üzerine Etkisi, Yüksek Lisans Tezi, Y.Y.Ü., Fen Bilimleri Enstitüsü, Van.
- Akın, Y., Cancan, M., (2007). Matematik öğretiminde problem çözümüne yönelik öğrenci görüşleri analizi, *Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 16, 374-390.
- Altun, Y., (2006). Ortaöğretim Matematik Öğretiminde Etkinlik Kullanmanın Öğrenci Başarısına Etkisi, Yüksek Lisans Tezi, YYÜ, Fen Bilimleri Enstitüsü, Van.
- Altun, Y., (2016). Ortaöğretim Matematik Öğretiminde Geleneksel Öğretim ile Etkinlik Temelli Öğretim Yöntemlerinin Öğrenci Başarısı Üzerindeki Etkisi, *The Journal of Academic Social Science*, Sayı 27, 466-485.
- Atkinson, S., (1992). *Mathematics with Reason*, Hodder & Stoughton Educational, London.
- Dönmez, A., (2002). *Matematiğin öyküsü ve serüveni*, Cilt 1, İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları.
- Dursun, Ş., Dede, Y., (2004). Öğrencilerin Matematikte Başarısını Etkileyen Faktörler: Matematik Öğretmenlerinin Görüşleri Bakımından, *GÜ, Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 24(2), 217-230.
- Ergün, M., Özdaş, A., 1997. *Öğretim İlke ve Metodları*, Sanal Kütüphane Yayınları, İstanbul.

- Ersoy, Y., (2002). Bilişim teknolojileri ve matematik eğitimi-II: köklü yenilikler ve bilişsel araçların etkileri, *Matematik Sempozyumu Bildiri Kitabı* (ss. 7-26), Ankara: Matematikçiler Derneği.
- Ersoy, Y., (2003). Matematik okuryazarlığı-II: Hedefler, Geliştirilecek Yetiler ve Beceriler. MATDER, İnternet: [http:// www.matder.org.tr/index](http://www.matder.org.tr/index).
- Ersoy, Y., (2006). İlköğretim Matematik Öğretim Programlarındaki Yenilikler-I: Amaç, İçerik ve Kazanımlar, *İlköğretim Online*, 5(1), 30-44.
- Sertöz, S., (2002). *Matematiğin Aydınlik Dünyası*, TÜBİTAK, Popüler bilim kitapları 36, Ankara: Semih ofset.
- Savaş, E., (1999). *Matematik Öğretimi*, Kozan Yayıncılık, Ankara.
- Mankiewicz, R., (2002). *Matematiğin tarihi*, Çev. Gökçen Ezber, İstanbul: Güncel Yayıncılık.
- Memnun, D. S., Akkaya, R., (2010). İlköğretim Yedinci Sınıf Öğrencilerinin Matematik Dersi Hakkındaki Düşünceleri, *Kuramsal Eğitimbilim*, 3 (2), 100-117.
- Olkun, S., Toluk, Z., (2003). *İlköğretimde Etkinlik Temelli Matematik Öğretimi*, Anı Yayıncılık, Ankara.
- Skemp, R. (1986). *The Psychology of Learning Mathematics*, Penguin Books Ltd., London, England.
- Tekin, B., Tekin, S., (2004). Matematik Öğretmen Adaylarının Matematiksel Okuryazarlık Düzeyleri Üzerine Bir Araştırma, MATDER, İnternet: [http:// www.matder.org.tr/index](http://www.matder.org.tr/index).
- Yıldırım, C., (1996). *Matematiksel Düşünme*, Remzi Kitabevi, İstanbul.

Ek 1: Aşağıdaki tablolarda birebir ve yazılı sonuçları her öğrenci numaralandırılarak verilmiştir.

Tablo 1: Birebir yapılan görüşmelerde alınan sonuçlar:

ÖĞRENCİ	DİKSİYON	ÖZGÜVEN	KENDİNİ İFADE ETME
1	3,2	4,2	4,3
2	2,8	2,9	2,9
3	5,6	6,9	6,3
4	4,5	6,6	5,7
5	7,4	6,3	6,4
6	8,2	6,3	8,2
7	6,4	8,9	7,3
8	6,3	7,5	8
9	7	4,6	6,3
10	6	6,9	6,7
11	6	4,9	5,8
12	5	7,3	6,4
13	6	8,3	6,4
14	4,3	6	5,3
15	4,9	6	4,5
16	7,3	4,3	6,9
17	5	6	4,5
18	5	5	6,3
19	8,3	6,7	6,7
20	6,4	5,2	6,3
21	5,6	6,9	5,3
22	4,9	4,2	4,9
23	6,8	4,6	6,3
24	7,9	5,6	6,8
25	9,2	8,6	8,6
26	4,3	6	5,9
27	5,8	4	5,9
28	5,6	6,9	5,4
29	9	6,9	6,3
30	6	4,6	6,4
31	6,9	4,6	4,3
32	3,5	3,6	3,5

33	7,5	5,6	5,6
34	7,5	6,8	6,2
35	6,3	5,3	5,9
36	5,6	4,6	5,7
37	7,3	7,4	7,6
38	6,5	6	6,3
39	4,6	5,3	5,4
40	8,5	8,3	8,6
41	7,5	6	6
42	7,5	7	6,9
43	4,8	5,6	5,8
44	6	4,3	6,5
45	6,2	6,8	5,9
46	4,9	6,5	6,2
47	6,9	5,8	6,9
48	5,2	4,2	5,9
49	5,6	4,6	6,3
50	7,2	6	6,1
51	4,9	5,3	6,3
52	7,6	8,3	7,6
53	5,6	6,2	6,4
54	8,6	7,8	7,9
55	8,2	6	6,3
56	5,3	6	5,3
57	6,7	4,2	5,2
58	8,2	6,9	7
59	7,5	5,3	6
60	6,6	6,5	6
61	6,9	6	5,9
62	5,6	5,3	5,7
63	7,4	6,3	6,9
64	7,6	6,3	6,9
65	6,8	6,8	6,5
66	4,9	4,6	4,5
67	8,3	7,3	6,7
68	3,4	3,8	3,9
69	6,5	6,7	7

70	5,6	7,8	6,4
71	5,6	5,8	5,8
72	5,3	6,8	6,8
73	6,6	7,8	6,7
74	5,8	6,8	6
75	5,6	4,5	4,8
76	5,6	4,6	6,4
77	2,6	3,9	4
78	6,3	6,9	6,4
79	3,6	4	5,1
80	6,9	7,3	6,2
81	7	6,4	6,5
82	7,4	5,3	5,4
83	6	3	4
84	3,6	5	5
85	6,3	4,2	4
86	3,4	3,6	3,9
87	5,3	6,3	6
88	5,3	5	5,4
89	5,4	4,3	4,6
90	6,2	4,2	4,3
91	4	5,2	5,4
92	4,3	3	3,5
93	4,3	6,8	5
94	6,8	6,6	6,2
95	6,3	6,6	6,4
96	5,3	6	6
97	6,9	5,9	6
98	5,2	4,7	4,9
99	4,3	5,3	5,2
100	4,5	4,2	4,5

Tablo 2: Yazılı sınav sonuçları:

ÖĞRENCİ	İŞLEM YETENEĞİ	ANALİTİK DÜŞÜNME	MANTIK
1	5,6	4,3	4
2	5,8	5	4,9

3	6	4,9	5
4	7	6,5	6
5	4,9	5,1	5,2
6	5,6	5	4,9
7	6,7	5,8	4,7
8	6,9	6,3	6,7
9	7	6,9	6,5
10	8,3	7,9	7,5
11	5,9	5	4,6
12	6,9	6	6,1
13	6	5,6	5,8
14	7,3	7	7,1
15	9	7,9	8
16	6,7	6,5	6,4
17	8	7	7
18	4,8	4,6	4,5
19	9	7,9	8
20	4,5	4,3	4,2
21	7	5,4	5,6
22	8	6,2	6,1
23	6	4,9	4,9
24	7	5,8	5,6
25	7,6	6,9	6,8
26	8,3	7,2	6,8
27	7	6,2	6,4
28	4,6	3,9	3,9
29	5,8	4,6	4,5
30	6,1	5,2	5,2
31	6,4	4,5	5
32	6,3	6,5	6,4
33	4	3,2	3,2
34	4,2	3,9	3,9
35	5,6	5,3	5,3
36	4,3	4	3,9
37	7,1	6,2	6,3
38	3,9	3,6	3,6
39	7	5,6	5

40	9,5	8,3	8,3
41	5,3	3,2	3,2
42	5	4,6	4,3
43	4,3	4	3,9
44	4,9	3,9	3,8
45	5,6	5	5,2
46	6	5,9	5,9
47	4,9	4,1	4,2
48	5,3	5	4,2
49	5	4,1	4,1
50	5,3	5,1	5,2
51	4	3,2	3,1
52	4,3	3,9	3,8
53	6,8	6,2	6,3
54	4,1	3,2	3,4
55	4	2,8	2,8
56	3,6	3,1	3,1
57	6,8	5,9	6
58	6	4	4
59	5	3,4	3,5
60	8,3	7	6,5
61	8,2	6,7	6,8
62	3,9	3	3
63	3,5	3,2	3,2
64	3,5	3,5	3,5
65	3,6	4	4
66	5,3	4,2	4,6
67	3,4	3,2	3,6
68	3,4	3,5	3,2
69	4,9	4	4,1
70	4	4	3,9
71	4	2,1	2,5
72	3,9	3,4	3,6
73	4	3,1	3
74	3,5	3,2	3,1
75	5,3	4,1	4,2
76	5,6	5	4,8

77	4,2	4,1	3,6
78	4	3	3,5
79	5,2	3,7	3,6
80	6,1	5	5
81	4,2	3,5	2,8
82	3,7	3,6	3,6
83	3,5	2,5	2,9
84	3,6	3,2	3,3
85	3,6	3,2	3,4
86	4	3,2	3,2
87	6	5	5
88	3,9	3,1	3
89	2,9	2,1	2
90	3	2	2
91	2,6	2,2	2,1
92	4,5	3,3	3,2
93	5,3	4,2	4,2
94	5	4,3	4,2
95	5,3	2,3	2,6
96	4,1	3,5	3,5
97	2,7	2,1	2
98	3,5	3,2	3,2
99	3,6	3	3
100	3,2	2,3	2,6

Aşk ve İdeoloji Bağlamında Psikanalitik Söylem Çözümlemesi

Emrullah ŞEKER

Yrd. Doç. Dr.

Muş Alparslan Üniversitesi, Yabancı Diller Eğitimi Bölümü

ORCID: 0000-0002-7834-1214

emrullahseker@yahoo.com

Öz

Bu çalışmanın amacı herhangi bir söylem parçasını psikanalitik bir yaklaşımla incelemektir. Bu amaçla aşk ve ideoloji temel içgüdülerle ilişkilendirilerek, bunların insan zihnindeki yeri ile sözlü ve yazılı ifadelerdeki dışavurumları incelendi ve söylem psikanalitik bir çözümlenmeye tabi tutuldu. Bunu yaparken asıl amacımız eleştirel söylem çözümlenmesini mümkün olduğunca öznel değerlendirmelerden arındırıp eleştirileri kuramsal temellere oturtmaktır. Bu bağlamda sevisel veya ideolojik söylem içerisinde yer alan dilsel göstergeler *haz, korku, sevi, yıkım, bastırım* ve *dışavurum* gibi psikanalitik olgular açısından değerlendirilmiştir. Bu çalışma ile *aşk, ideoloji* ve *zihinsel katmanlar* arasındaki ilişkiyi dışı vuran söylemsel öğeleri kuramsal dayanaklarıyla ortaya çıkarabilen örnek bir dilbilimsel söylem çözümlenmesi modeli ortaya koymayı amaçlıyoruz. Bu bağlamda *benlik, üst benlik* ve *alt benlik* işlevleri ile sözlüksel ve işlevsel kategoride yer alan anlambilimler arasında *temel içgüdüler, duygular, bastırım* ve *geri dönüşler* şeklinde sınıflandırılan model sözcük dizileri oluşturulmuş ve örnek bir veri sınıflandırma tablosu hazırlanmıştır. Daha sonra söylem içerisinde geçen anlam birimler bu sınıflandırma tablosu göz önüne alınarak çalışmanın amaçlarına göre değerlendirilmiş ve örnek bir veri değerlendirme ölçeği hazırlanmıştır. Bu kuramsal çalışma sonunda ortaya çıkan psikanalitik söylem çözümlenmesi modeli ile veri çözümlenme ve değerlendirme yöntemi sadece dilbilim alanında değil aynı zamanda sosyoloji, psikoloji, kriminoloji gibi diğer alanlarda da söylem çözümlenmesinin önemli bir veri kaynağı olmasına yardımcı olacaktır.

Anahtar Kelimeler: ideoloji, aşk, söylem çözümlenmesi, psikanaliz, değerlendirme ölçeği

Psychoanalytic Discourse Analysis in the Context of Love and Ideology

The purpose of this study is to examine any discourse sample through a psychoanalytic approach. By associating love and ideology with basic instincts, we exposed the discourse to psychoanalytic analysis by examining their place in the human mind and their symptoms in verbal and written expressions. In doing so, our main goal is to refine the analysis of critical discourse as far as possible from subjective evaluations and to put the criticism on a theoretical basis. In this context, linguistic signs in libidinal or ideological discourse were evaluated in terms of psychoanalytic phenomena such as *pleasure, fear, love, destruction, repression* and *expression*. Through the study, we aim to suggest a model of linguistic discourse analysis which can reveal the discursive items putting forth the relationship between *love, ideology* and *mental layers* through theoretical foundations. In this context, model word sequences classified as *basic instincts, emotions, repression* and *returns* were formed between the *id, ego,* and *superego* functions and the phrases formed by the lexical and functional categories and a sample data classification table was suggested. Then, the phrasal units in the discourse were evaluated as to the purposes of the study according to this sample classification table and a sample data evaluation scale was prepared. The psychoanalytic discourse analysis model and the data analysis and evaluation method suggested by this theoretical study will help not only the field of linguistics but also other fields such as sociology, psychology and criminology become an important data source of discourse analysis.

Keywords: ideology, love, discourse analysis, psychoanalysis, evaluation scale

GİRİŞ

Üretilen bir söylem parçasının hangi bağlamda neden ve nasıl üretildiğini sorgulama ve söylemi buna göre çözümleyip söylenen sözün ötesine erişmek ve söz sahibi hakkında daha derin veriler elde etmek her zaman ilgi çeken bir çalışma alanı olmuştur. Yalan makinesi gibi araçlar, suçluyu sorgulama teknikleri, tefsir çalışmaları, söylem ve metin çözümleme tekniklerinin tümü bu gizemli bilgiyi elde etmek için günümüze kadar geliştirilmiş olan araç ve yöntemlerdir. Hatta fabl, tiyatro, fıkra, şiir gibi yazılı ve sözlü edebiyat türleri ile resim, müzik ve heykeltıraşlık gibi sanatsal faaliyetlerin daha çok ifade özgürlüğünün kısıtlandığı ortamlarda dinleyici veya okurlara sözün maddi anlamının ötesinde mesajlar iletmek için geliştirilen dolaylı duygu ve düşünce aktarım yolları olduğu iddia edilebilir. Bu gibi dolaylı ileti yöntemlerine özellikle söylev, vaaz, slogan gibi dini ve ideolojik propaganda türlerinin doğrudan gerçekleştirilemediği durumlarda başvurulmuştur. Orta çağ Avrupa’sının baskıcı dini ve siyasi ortamında gelişen edebi ve sanatsal faaliyetlerin dolaylı yollarla halka verdiği mesajlar ve öğretiler halkın önemli derecede aydınlanmasına neden olmuş ve baskıcı güç odaklarının iktidarını sonlandırmıştır. Benzer şekilde sanat ve edebiyat tarih boyunca baskı unsurlarıyla baskılanan unsurlar arasında bir iletişim şekli olmuştur. İktidara veya hâkim otoriteye karşı dile getirilmek istenen eleştiriler şiir, roman, masal ve tiyatro eserlerinin dize, satır ve repliklerinde ortaya çıkmıştır. Eleştirilen gerçek kişilikler bu eserleri oluşturan karakterlerde canlandırılmışlardır. Benzer durumlar resim ve heykeltıraşlık için de geçerlidir. Bu tür edebiyat ve sanat eserlerinin içeriği incelendiğinde baskılanan ifadelerin içeriğini genellikle *dini-ideolojik* ve *cinsel* duygu ve düşüncelerin oluşturduğu görülür. Bu nedenle bu sanat ve edebiyat eserlerini anlamak ve değerlendirmek için yürütülen eleştirel çözümlemeler de genellikle *aşk ve ideoloji* bağlamında gerçekleşir. Dini duygu ve düşünceler kutuplaşma, taraftar ve düşman tanımlamalarındaki benzerlikler ve çatışma özellikleri nedeniyle *ideolojik* duygu ve düşünceler ile ortak özellikler göstermektedir. Aynı şekilde, cinsellik de merhamet, muhabbet, sevgi gibi birleşmeye ve bir araya gelme arzusuna yönelik özellikleri nedeniyle *aşk*, veya *sevi*, faaliyeti olarak görülebilir. Bu *çatışmacı* ve *sevici* özellik temelli sınıflandırmayı sözlükçemizde bulunan diğer sözcükler için de yapmaya çalıştığımızda farklı bağlamlarda üretilen her türlü sözce veya söylem türü ile sanat ve edebiyat eseri *aşk ve ideoloji* bağlamında yatan tetikleyici *sevi* veya yıkım içgüdüleri ile değerlendirilebilecektir.

Aşk, veya *sevi*, “aşırı sevgi ve bağlılık duygusudur.”¹ *Sevisel söylem* *aşk*, âşık veya maşuk bağlamında üretilmiş olan duygusal veya bedensel ilişki odaklı, eşine karşı sevgi veya cinsellik içerikli sözcüktür (söz parçasıdır). Lacan’a (1975) göre ise *aşk*

---

¹ Büyük Türkçe Sözlük,
http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.58aaa67ba3ac81.74200161

“cinsel ilişki eksikliğini telafi etmek amacıyla sevgiliyle kaynaşmayı hayal eden, aldatici bir hayal ürünüdür” (s.44). Lacan (1977) ayrıca aşkın aslında eksikliği duyulan şeyi (yani penisi) vermek olarak görülmesinin yanıltıcı bir yanılsama olduğunu ve esasen aldatici olduğunu iddia eder (s.268). Yani “aşk birine sahip olmadığı şeyi vermektir” (Lacan, 1991:147). Lacan (1994) aşkın aslında aşk aracının veya objesinin sahip olduğu şeye değil yoksun olduğu şeye yönlendirildiğini iddia eder ve objeye bu yoksunluğun yerini tuttuğu sürece değer verildiğini belirtir (s. 156). Lacan ayrıca aşk ve saldırganlık arasındaki yakın ilişkiye de büyük bir önem verir ve erotizm ile saldırganlığı narsisim ile ilişkilendirir (Evans, 2006: 30). Öte yandan Freud ise aşkı ve saldırganlığı *yaşam dürtüsü* ve *ölüm dürtüsü* olarak tanımladığı ve insanın sahip olduğunu varsaydığı iki temel dürtü ile ilişkilendirmekte, ilkinin *yaşam dürtüsünün* bir sonucu olarak görürken, saldırganlığı ise *ölüm dürtüsünün* dışavurumu olarak görmektedir (Evans, 2006: 30). Buna göre Dijk’in (2015) “bir toplumsal grup ya da hareketin paylaştığı toplumsal, siyasi veya dini düşüncelerdir” şeklinde tanımladığı *ideoloji* saldırganlık ve ölüm gibi kavramlarla ortak özellikler içerdiğinden, bu ortak özelliklere göre belirlenen ve ölüm dürtüsü kaynaklı duygu ve düşüncelerden oluşan bir kavramsal sınıfa dâhil olacaktır. Bu bağlama *ideolojik söylem* dinsel, ırkçı veya ekonomik siyaset bağlamında üretilmiş olan ayrıştırıcı, yıkıcı, ötekileştirici, saldırgan ve düşmanına ölüm arzulayan bir sözcüktür. Aşk sevgi arzuların odağına eşi ve yaşamı konumlandırırken, ideoloji yıkıcı arzuların odağına düşmanı ve ölümü konumlandırır. Her ikisi de haz veya korku kaynaklı aşırı duygu içeriği açısından benzerlik gösterir. Duygusal yoğunluk, heyecan, bağlılık ve sembolizm gibi ortak özellikler gösteren bu her iki söylem şekli ayrıca sanat ve edebiyat alanına olan etkileri ile de benzeşmektedir. Bu benzerlikler bizi söylem çözümlemesinde aşk ve ideolojinin kaynağının ortak bir sebebe dayandığı gibi daha minimalist ve ekonomik bir varsayımda bulunmaya yöneltti. Bu ortak söylemsel özellikleri duygu ve düşüncenin merkezi olan zihinden bağımsız düşünmek yanlış bir yol olurdu. Bu nedenle çalışmalarımızda aşk ve ideoloji ile zihinsel özellikler arasındaki ilişkiyi ortaya koyacak çalışmaları inceledik. Bu çalışmalar aşk ve ideoloji konulu dilbilimsel eleştirel söylem çözümlemelerinden psikanalitik yaklaşımla eleştirilmiş aşk içerikli roman ve şiir incelemesi yapan edebi çalışmalara ve psikoloji alanında yapılan aşk ve zihin içerikli çalışmalara kadar değişiklik gösteriyordu. Bu çalışmalar arasında aşk ve ideolojinin benzerliğinin zihinsel temelleri ile ilgili bir çalışmaya rastlanmadı. Ancak aşk ve zihin ilişkisi ile ilgili olarak Freud’un psikanalizi ve psikanaliz ile de dil ve söylem ilişkisi ile ilgili olarak Lacan’ın çalışmaları oldukça önemli kuramlar içermekteydi.

Psikanaliz bize aşk ve ideolojinin daha önce açıklayamadığımız söylemsel, duygusal ve zihinsel benzerlikleri ile ilgili varsayımlarda bulunmaktadır. Bu varsayımlar aşk ve ideolojinin benzerlikleri ile ilgili önceki öngörülerimizi zihin kaynaklı dışavurumlarla açıklamaktadır. Psikanalizin dilbilim için taşıdığı önemi

açıklarken de, Freud (2014) söz, jest, mimik ve yazı gibi yollarla ortaya çıkan dilin düşüncelerin birer dışavurumları olduğunu ve bunların araştırılması gerektiğini belirtiyor. Bu bağlamda derinden gelen duygu ve düşüncelerin yüzeyde beliren şekli olarak kabul edilen bu dilsel göstergeler şüphesiz ki çıktığı kaynağın biçimsel ve anlamsal izlerini taşımaktadır. Bu nedenle ilk iş olarak dilin çıktığı kaynağı iyi çözümlenmek bu biçimsel ve anlamsal izleri sürmemiz açısından gereklidir. Bu amaçla söylem çözümleme çalışmalarımızda doğal insan dillerinin kaynağı olan, insanı ruhsal ve bedensel olarak tanımlayan ve onun “davranışlarının ve düşüncelerinin kaynağını sebep sonuç ilişkisiyle anlamaya götüren” psikanaliz (ruh çözümleme) kuramını temel aldık (Kalay, 2016: 20). “İnsanın kendini tanıması ve tanımlamasında psikanalizin önemli bir yeri vardır” (Kalay, 2016: 19). Ruh çözümlemesi anlamına gelen psikanaliz her ne kadar insanların ruhsal problemlerini tedavi etmeyi amaçlayan bir sağaltım yöntemi olarak ortaya çıktıysa da ve genel olarak bu şekilde kabul görse de, sanat, edebiyat, sosyoloji ve dil gibi insanı ilgilendiren diğer alanlarda da etkisini göstermiştir.

Freud’un yaşam dürtüsü ve ölüm dürtüsü olarak varsaydığı iki temel insani dürtü daha geniş bir anlamda hayvanları da içine alan biyolojik bir çerçevede *sevi* (libido) ile *yıkım* (destrudo) diye adlandırılan iki temel içgüdü olarak tekrar tanımlanır (Freud, 2015: 200). “Freud bu ikisi arasındaki çekişmenin insanın yaşamını oluşturduğunu düşünmüştür” (Kalay, 2016: 28). İnsan kendi varlığını sürdürebilmesi için gerekli olan unsurlara ulaşmada bir arzu, istek enerjisi duyarken, kendi varlığını ve haz kaynaklarını tehdit eden unsurlara da bir yok etme, yıkım içgüdüsüyle yaklaşır. Bu her iki temel içgüdüün de koordine edilmemiş bir şekilde zihnin “*alt benlik* (İd) diye tanımlanan katmanında” bulunduğu varsayılır. “Koordine edici, alt benliğin isteklerini gerçeklikle değerlendirip dengeleyen ve zihnin orta katmanını oluşturduğu varsayılan katman *benlik* (Ego) olarak kabul edilirken”, eleştirel ahlakı barındıran alt benliği kontrol altına almaya, hatta baskılamaya çalışan “zihinsel katman da *üst benlik* (*süper ego*) olarak” varsayılır (Freud, 2015: 18). Buna göre alt benlik sadece hayatını devam ettirmek olan, bu amaç için bir ölçüsü olmayan, doğru ve yanlış ayırımına gitmeyen, haz odaklı, ısrarcı, çıkarıcı, asi, ekonomik ilkel benliği ve istek enerjisinin çıkış noktasını oluşturur (Freud, 2015: 95). “Düşüncenin mantıksal yasaları alt benlikte geçerli değildir ve bu her şeyden önce karşıtlık yasası için geçerlidir” (Freud, 1998: 95). Benlik ise alt benliğin isteklerini dengeler ve karşılar, ve alt benlik ve üst benlik arasında dengeleyici bir rol oynar. “Eleştirel, kısıtlayıcı ve karşı koyucu nitelikte istemleri temsil eden üst benlik alt benlikten gelen kontrol dışı istekleri bastırır veya mantıksal yasaların izin verdiği ölçüde izin verir” (Freud, 1998: 90). Ayrıca gözlemleri sonucunda Freud (1998) “düşlerin sansürünün de bu ögenin işlevi olduğu ve düşlerin yapımında süper egonun rol oynadığı” sonucuna ulaşır (s. 51-52). Süper ego din, gelenek, görenek, tabular ile baba figürlerinin kontrol etme ölçütü olarak belirlendiği ve içselleştirildiği yerdir. Alt benliğin ihtiyaç ve

taleplerine karşı saldırgandır ve bunlara karşı savaşıır. Alt benliğin bu isyanı üst benlik tarafından bastırılır (represyon) ve bu bastırma “nevrotik sorunların ortaya çıkışında belirtilerin oluşumu için önkoşul oluşturur” (Freud 2013: 79). Örnek olarak da Freud’un (1988) anksiyete nevrozunun en genel nedenini doyurulmamış uyarılmalara bağladığını söyleyebiliriz (s. 103). Freud (2013) ayrıca belirtilerin hastanın cinsel isteklerinin doyuma kavuşturulmasına hizmet ettiğini ve onun gerçek hayatta ele geçiremediği bir doyumun yerini tuttuğunu iddia etmektedir (s. 85). Bu nedenle bu gibi hastalarda çoğu zaman aslında arzu edilen cinsel objenin bir başka obje ile değiştirilmiş olduğu düşünülür (fetişizm) (s. 94). Benzer şekilde takıntılıların büyük bir bölümünün mastürbasyonun kılık değiştirmiş yinelenişlerinden başka şeyler olmadığı iddia edilir (Freud 2013: 100).

Psikanalizin iç dünyamızı ve işleyişini betimlemek için ileri sürdüğü varsayımlar sadece nevrotik rahatsızlıkların sağaltımında değil aynı zamanda toplumsal vakaların incelenmesinde de sosyologlar tarafından kullanılmıştır. Tıpkı psikanalistlerin bireyin davranışlarını çözümlmek için bireyin zihnin dünyasından kaynaklanan dışavurumları inceledikleri gibi, psikanalitik sosyologlar da toplum davranışlarını çözümlmede benzer yöntemlere başvurmuşlardır (Reich, 1933). Psikanalizin toplum ile ilişkilendirilmesi Freud’un medeniyeti bireyin zihninde ortaya çıkan iki temel içgüdü (sevi ve yıkım) arasındaki çatışmanın bir sonucu olarak görmesiyle başlar. Jones’a (2004) göre toplumsallaşma sürecinin ilk evresi olan aile yaşamındaki deneyimler; inkâr, kısıtlama, yasaklama ve otorite ilkelerinin genellikle baba ile ilişkilendirilmesine yol açar. Buna göre “baba gerçeklik ilkesini, anne ise haz ilkesini temsil eder” (s. 34). Toplum bizi yıkım içgüdümüzü kontrol etmeye ve baskılamaya zorladığı için, baskılanan bu içgüdüsel itkiler tekrar egonun kendisine geri döner. İçte doğru yönlendirilen bu saldırganlık süper egonun oluşumuna ve egonun cezalandırılmasına neden olur. İçte doğru yöneltilen saldırganlık arttıkça süper ego daha da güçlenir. Bu bağlamda Freud medeniyetin insandaki mutsuzluğun, hoşnutsuzluğun ve rahatsızlıkların kaynağı olduğunu, dolayısıyla da insanın topluma ve medeniyete karşı bilinçaltı bir düşmanlık beslediğini düşünür. Bireyin gücü ve istekleri grubun gücü ve isteklerine feda edilir. Toplu yaşam bireyin özgürlüğünü kısıtlar ve özgürlükleri korumak için var olduğu düşünülen sosyal kurumlar aslında özgürlükleri sınırlar ve birçok hoşnutsuzluğun da temelini oluşturur. Toplumsal baskılar insandan içgüdülerini terk etmesini veya bastırmasını ister. Bu durum da bireylerde *anksiyete*, *mazoşizm*, ve *sadizm* gibi patolojik rahatsızlıkların ortaya çıkmasına neden olur (Freud, 1998; 1999).

Freud genel anlamda örgütlü din ve dindarlık olgusunun kitlesel bir yanlıgı olduğunu ve bunun nedenini bebeğin sahip olduğu çaresizlik ve daha güçlü bir kuvvet tarafından korunmaya olan gereksinim ile açıklar. Benzer şekilde Freud davranışlarda ve zihinde ortaya çıkan birçok durumu da ekonomi ilkesi ile açıklar. Buna göre içgüdüler asla yok edilmez ancak yönlendirilir. Gay’a (1995) göre, bu

yönlendirmeler ya *fantezi*, *sanat*, *fetişizm* gibi farklı formlardaki coşkular şeklinde ya da alkol, uyuşturucu veya sigara gibi madde kullanımı şeklinde ortaya çıkar. Bununla birlikte, Gay (1995) nefsin köreltilmesi için uzlete çekilme, sofî yaşamı, rahip hayatı gibi yaşantıların denenmesi, içgüdülerin kontrol altına alınması için atak, aktivist, politikacı, devrimci bir kişiliğe bürünme gibi davranış şekillerinin de bu bastırılmış dürtülerin yönlenebileceği alanlar olduğunu belirtir.

Tüm bu varsayımlardan yola çıkarak, *aşk* bastırılmış yasaklı sevinin geri dönüşü olarak tanımlanabilirken, *ideoloji* ise bastırılmış yasaklı yıkım içgüdüsünün geri dönüşü olarak tanımlanabilir. Böylece *ideolojik söylem* çatışma içerirken, *sevisel söylem* aşk içerir. Örneğin, Marksist söylemin temelinde bireyin sermaye, iktidar, burjuva, devlet otoritesi ve toplumdaki diğer bireylerle olan çatışması vardır. Öte yandan Mevlana söyleminin temelinde de ilahi aşk vardır. İlahi aşk ile beraber her türlü varlığa duyulan sevgi, hoşgörü, uzlaşma vardır. Sevi içgüdüsel temel olarak cinsel ilişki kurma isteğini tetiklerken, yıkım içgüdüsel ise doğanın acımasızlığı ile olan çatışmada yok etme isteğini tetiklemektedir (ayrıca Bkz. Gay, 1995). Sonuç olarak Freud’un bu zihin ve psikanaliz ile ilgili kuram ve varsayımları zihnin duygu, düşünce ve davranış üretimindeki işlevlerini açıkladığından ve birey ile toplum arasındaki ilişki ile ilgili çok temel gözlemler içerdiğinden söylem çalışmaları için oldukça önemlidir. Ayrıca Fransız bir psikanalist olan Jacques Lacan’ın dil, söylem ve psikanaliz ilişkisi üzerindeki çalışmaları oldukça dikkatimizi çekmiştir. Lacan’ın dilbilimsel olaylara olan ilgisi aslında onun öğrencilik zamanlarında sürrealist şiire duyduğu ilgi ile başlar ve daha sonraları doktora tezinde paranoyak bir kadın olan Aimée’nin yazılarını çözümlerken fark ettiği psikotik dil ilgisini çeker (Evans, 2006: 104). Ayrıca Macey (1988) Lacan’ın dilbilime olan ilgisinin tamamen Ferdinand de Saussure (1857–1913) ve Roman Jakobson’un (1896–1982) çalışmaları ile ilgili olduğunu belirtir (s.121-122). Evans (2006) Lacan’ın “dilbilim bilgisi ileletmenin ötesinde ilk ve en önemli işlevinin muhatabının ilgisini çekmek olduğunu iddia ettiğini ve dilsel göstergelerin gönderimsel özelliğinden ziyade etkisel yönüyle ilgilendiğini belirtir (s.104). Lacan, hatta, Freud’un dilbilimsel bir gözle tekrar okunması durumunda çağdaş dilbilimsel kuramlara dair belli başlı unsurları öngördüğünü iddia eder (Evans, 2006: 104). Böylece söylem çözümleme çalışmaları bu psikanalitik varsayımlar temelinde ele alınarak ideoloji ve aşk bağlamında değerlendirildiğinde söylemin derininde yatan içgüdüleri değerlendiren çıkarımlarda bulunulabilir.

Çalışmanın amacı, farklı söylem örneklerinde ortaya çıkan aşk ve ideoloji içerikleri ile bastırılmış temel içgüdüler arasında ilişki kurmak ve bu tür söylem örneklerinin aslında bastırılmış temel içgüdülerin geri dönüşleri olduğu varsayımı temelinde bir söylem çözümleme yöntemi geliştirmektir. Ayrıca çalışmada psikanalizin temel kuramları çerçevesinde *psikanalitik söylem çözümleme yönteminin* tanıtılması da hedeflenmektedir. Bu bağlamda birinci bölümde çalışmanın konusu, amacı ve

kuramsal çerçevesini oluşturan psikanaliz kavramı açıklanmıştır. İkinci bölümde psikanalize dayalı yapılacak söylem çözümlemesi modelinin veri çözümleme ve değerlendirme yöntemi anlatılmıştır. Çalışmanın üçüncü bölümünde sevisel ve ideolojik söylem örneklerinin Psikanalitik Söylem Çözümlemesi yöntemi ile çözümlenmesine örnekler verilmiştir. Çalışmanın dördüncü ve son bölümünde ise bu kuramsal çalışmanın sonucunda ortaya çıkan psikanalitik söylem çözümleme modelinin diğer söylem türleri içinde kullanılabilmesi ve diğer alanlara olan katkısı tartışılmıştır.

PSİKANALİTİK SÖYLEM ÇÖZÜMLEMESİ

Söylem konuşucu, dil ve bağlam arasındaki ilişkiler göz önünde bulundurularak iletişimsel amaçla üretilen dilsel üründür (Günay, 2013: 36; Kıran ve Kıran, 2000:222). Bir psikanalist olan Lacan (1969) ise ‘söylem’ kavramını “özneler arası bir baskı ile ortaya çıkan ve dil ile kurulan sosyal bir bağ” olarak kullanmaya başlar (s. 21). Her ne kadar Freud’un iddia ettiğinin aksine cinsel dürtülerin başka nesnelere yönlendirilmesi gibi bir durumu kabul etmese de, Lacan (1932) Freud’un iddia ettiği gibi dürtülerin yönlendirilmesi gibi bir durumun olduğu kabul edilse bile böyle bir durumda bunun sembolik veya içgüdüsel değil ancak dilsel bir işlevinin olması gerektiği varsayımında bulunur. Bu durumda dil ile kurulan sosyal bir bağ aracı olan ve konuşucunun bilinç dışı durumu ile ilgili izler taşıyan söylemi bir veri kaynağı olarak değerlendirmek ve onu çözümlyerek konuşucunun bilinçdışı ve bilinçaltı ile ilgili veri toplamaya çalışmak oldukça önemli bir araştırma yöntemi olarak tanımlanabilir. Buna göre *söylem çözümlemesi* üretilen bir sözcüde sözcük durumuna göre konuşan kişinin söylediklerinin, söylemek istediklerinin ve söylemek istemediklerinin tespit edilmeye çalışılması olarak tanımlanabilir (Günay, 2013: 52). Söylem çözümlemesinin ideolojik, dini, etnik, ulusal, ırkçı, cinsel veya ideolojik yaklaşımlar ile toplumsal güç ilişkilerinin yansımaları inceleyen türü de *eleştirel söylem çözümlemesi* olarak tanımlanır (Günay, 2013; Büyükkantarcioglu, 2001). Herhangi bir söylem örneğinin içerdiği anlam birimsel unsurları sayım yoluyla nicel verilere dönüştürüp, bu nicel verilerden hareketle çıkarımlarda bulunma şeklinde gerçekleşen çözümleme yöntemine ise *içerik çözümlemesi* denir (Günay, 2013: 159; Gür, 2013:193).

Söylem araştırmalarında dikkate alınan ve incelenen en yaygın konulardan biri ideolojik motiftir. “İdeolojiler çoğu zaman metinde ve konuşmada sadece dolaylı olarak ortaya çıkarlar” (Dijk, 2015: 29). Duyduğumuz, okuduğumuz veya izlediğimiz herhangi bir söylem örneğindeki sözcük alanı bize konuşucunun veya yazarın zihinsel modeli hakkında bir fikir verir. Buna göre söylem örneği ideolojik alana ait kavram veya sözcükler içeriyorsa “bu konuşucu veya yazarın zihinsel modelinin ideolojik olarak önyargılı olduğu” söylenebilir (Dijk, 2015: 35). Benzer şekilde zihinsel modelin oluşmasında da insanın temel özellikleri ve zihinsel yapısının etkisinin olmaması düşünülemez. Üretilen bir sözcüğün üretildiği dış

ortam ile ilişkileri ne kadar önemli ise, konuşucunun iç dünyası ve zihinsel yapısıyla olan ilişkisi de o kadar önemlidir. Her ne kadar üretilen somut sözcenin alıcısıyla ve üretildiği zaman ve uzam ile ilişkisi o sözcenin üretiliş amacıyla ilişkili olsa da, o sözcenin üretim kaynağı da zihinde töz halinde bulunan duygu ve düşüncelerdir. Yani bağlamsal durum sözcenin üretiliş amacı ile ilişkiliyken, zihinsel itkiler tözün oluşma nedenidir. Böylece bir söylem örneğinde üretilen sözce ile birlikte o sözcenin tözünü oluşturan zihinsel nedenler de çözümlemeye dâhil edilecektir. Böylece Psikanalitik Söylem Çözümlemesinin amaçları aşağıdaki gibi özetlenebilir:

1. Söylemi temel içgüdüler açısından değerlendirmek
2. Söylemin altta yatan ahlaki ve etik değerlerini ortaya çıkarmak
3. Söylemi temel duygular açısından değerlendirmek
4. Söylemde bastırılmış içgüdüleri belirlemek
5. Söylemde Nevrotik ifadelerin tespit etmek

Verilerin Çözümlemesi

Bu kuramsal çalışmadaki temel ve öncelikli amacımız Frued’un zihin ve psikanaliz ile ilgili kuram ve varsayımlarını temel alarak belirli bir kurama dayanan özgün bir söylem çözümlemesi yöntemi ortaya koymaktır. Çalışmamız her ne kadar sevisel ve ideolojik söylem örnekleri üzerine yoğunlaşsa da, psikanalitik temelli olduğundan tüm söylem türlerinin çözümlemesi için kuramsal temele dayalı bir yöntem sunmaktadır. Tabi ki “psikanaliz birçok soruya doğrudan bir yanıt veremez ama onun yardımıyla açığa çıkan veriler dolaylı cevap oluşturabilir” (Freud, 1998: 69-70). Böyle düşünüldüğünde çalışmamızın önceki bölümünde açıklanan temel psikanalitik kavram ve varsayımlar çerçevesinde psikanalizin eleştirel söylem çözümlemesi ya da içerik çözümlemesi açısından zihnin yapısıyla ilgili ortaya koyabileceği dolaylı veriler aşağıdaki şekilde sınıflandırılabilir:

- Zihinsel katmanların kavramsal alanlarının belirlenmesi (Ör: Sevi alt benlik alanı alt benliğin sevi içgüdüleri ile ilgili işlevlere gönderme yapan anlam birimleri içerirken, *yıkım alt benlik* alanı alt benliğin yıkım içgüdüleri ile ilgili işlevlere gönderme yapan anlam birimleri içerir).
- Sözce içinde kullanılan anlam birimlerin zihnin kavramsal alanlarına göre değerlendirilmesi (ör: *sevmek*, *öpmek* gibi sözlük birimler sevi alt benlik alanı içerisinde bir sözcük iken, *savaşmak*, *çatışmak* gibi sözlük birimler yıkım alt benlik alanı içerisinde değerlendirilir).
- Benliğin dengeleyici işlevini yerine getirememesinden ortaya çıkabilecek dengesizliklerin sebep olduğu *anksiyete*, *takıntı*, *yerine koyma (fetişizm)*, *suçluluk* gibi Nevrotik bozuklukların söylemdeki görünümünün tespiti (ör:

Ayakkabı bağlamsız bir sözcüde yineleyici bir şekilde *ayakkabı* sözcüğünü kullanan bir konuşucu için bastırılmış cinselliğinin yerine ayak fetişizmini veya *ayakkabı takıntısını* koyduğu sonucuna ulaşılır)

Sonuç olarak bizim bu kuramsal çalışmada yapmak istediğimiz şey “psikanalitik sosyologlarının psikanalistlerin bireyin davranışlarını çözümlemede kullanmak için başvurdukları yöntemleri toplumu çözümlemek için kullandığı” gibi psikanalitik yöntem ve kuramları dilbilimsel söylem çözümlemesinde kullanmaktır (Reich, 1970).

Zihinsel Kavram Alanlarının Belirlenmesi

Anadil ediniminin ilk evrelerinde çocukların ilk çıkardığı sözcüklerin genellikle *anne (mummy)*, *baba (daddy)*, *mama*, *meme* gibi sözcüklerini kullanmaya başladıklarını ve ayrıca çocukların ilk çıkardığı sesli seslerin genellikle *p*, *d*, *b*, ve *m* olması nedeniyle birçok dilde bu sözcüklerin benzer seslere ve sesletim şekline sahip oldukları gerçeği göz önüne alındığında sözlüksel alanların zihinsel katmanlarla olan ilişkileri hakkında ilginç varsayımlarda bulunabiliriz (Halldórsdóttir, 2014; Gleason and Ratner, 1993). Bununla birlikte, dil sürçmeleri gözlemlenerek yapılan çalışmalarda birbiriyle ses ya da anlam yoluyla benzeşen sözcüklerin yanı sıra birbiriyle görünürde hiçbir fonetik veya semantik benzerliği olmayan sözcüklerin dahi dil sürçmelerinde birbirlerinin yerine kullanılabilir oldukları görülmüştür (Aitchison, 2012: 21). Görünürde alakasız gibi görünen bu sözcüklerin aslında farklı bağlamlarda ilişkilendirilen sözcükler olduğu düşünülebilir. Bu durumlar dikkate alındığında varsayımlarımız daha da dikkat çekici hale gelmektedir. Bu gözlemlerle birlikte, dilin gerçekleşmesine katkı sağlayan en önemli etkenin, ya da başlatıcı unsurun, duygu ve düşünce aktarımı (iletişim) gereksinimi olduğu düşünüldüğünde, dilin zihinle olan ilişkisi göz ardı edilemez. İşte burada bizim yaptığımız şey söylem çözümlemesinde üretilen herhangi bir sözün oluşumuna etki etmiş olabilecek duygu ve düşünceleri dikkate almaktır. Freud’un zihinsel alanlarının işlevsel olduğunu varsaymaktır. Yani tıpkı anlamsal olarak birbirine yakın sözcüklerin aynı dizisel alan içerisinde olduklarını varsaymak gibi, sevi ve yıkım gibi işlevlere sahip olan alt benliğin de bu işlevler ile ilgili tüm kavramların tözünün bu alanda oluşturduğunu varsayabiliriz. Eğer bu durumu Saussure’un dil ve dil göstergeleri ile ilgili kullandığı kavramlarla ifade edersek soyut duygu ve düşüncelerin kavramlaşmamış şekilsiz hali olarak varsayılan *töz* ile yine soyut kavramsal dizileri oluşturan *gösterilenlerin* ilişkilendirilmesi işleminin bu zihinsel alanlarda gerçekleştirildiği varsayılabilir. Adların bazı dillerde *eril* ya da *dişil* cinsiyetler yüklenmesinde de yine bu ilişkilendirme işlemleri sırasında ortaya çıkan *fetişizm* ve *yönlendirme* gibi nevroitik sapmaların rol oynamış olabileceği düşünülebilir. Ancak şimdilik, en azından bu çalışmada, dilbilgisi ile zihinsel katmanlar arasındaki ilişkiye fazlaca girmek istemiyoruz. Bu konuyu Şeker (2017) “Sözcüklerin Seksi” adlı makalesinde ele almış dilbilgisinin sözdizimsel

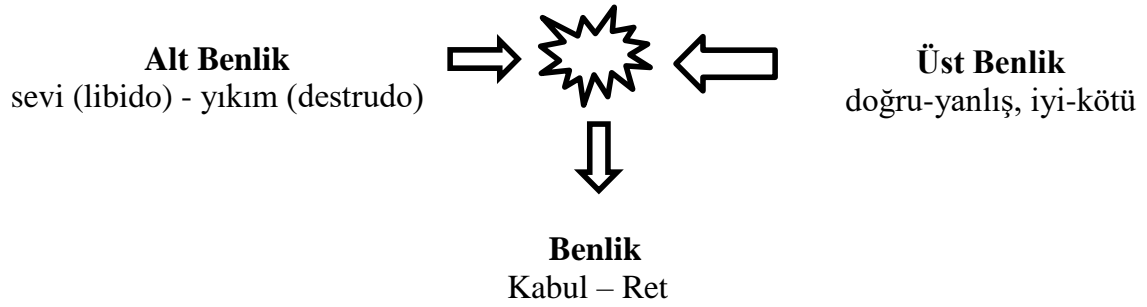
özelliklerini psikanalitik bir açıdan değerlendirmiştir. Aşağıdaki tablo (Tablo 1) Freud’un psikanaliz kuramına göre belirlenmiş zihinsel katmanlardan oluşan temel benlik işlevlerine göre sözcüklerin sınıflandırılacağı temel sözcük alanlarını göstermektedir.

Tablo 1. Zihinsel Kavram Alanları

Alt Benlik (İd) temel içgüdüler		Benlik (Ego) karar		Üst Benlik (Süper Ego) değer, yargı
Sevi (Libido) sevme, ilişki kurma, temas	Yıkım (Destrudo) öldürme, yok etme	Onay haz	Ret korku, bastırma	doğru, yanlış, iyi, kötü

Bu kavram alanlarının psikanalitik açıdan yorumlanması psikanalizin benlik oluşumunun için ileri sürdüğü ilişkilerle yorumlanacaktır (Şekil 1):

Şekil 1. Zihinsel Kavram Alanları

Anlam Birimlerin Psikanalitik Sınıflandırılması

Ses ve anlam benzerliği ile zihinsel kavram alan benzerliği nedeni ile ortaya çıkabilen yaygın dil sürçmelerine karşın, farklı zihinsel katmanlara ait kavramsal alandaki sözcükler arasında karıştırma veya dil sürçmesi örneğine çok nadiren rastlanır. Örneğin, ‘çok *güzel* bir ev’ ifadesinde alt benlik zihinsel alanına ait *güzel* sözcüğünün yerine, üst benlik kavramsal alanına ait *doğru* sözcüğünün kullanıldığı ‘çok *doğru* bir ev’ ifadesini kullanmak çok nadiren görülebilecek bir durumdur. Ancak anlamca çok zıt olsa dahi alt benlik zihinsel alanına ait *çirkin* sözcüğünün yine aynı zihinsel kavram alanına ait *güzel* sözcüğünün yerine kullanılması daha olasıdır (Ör: ‘çok *çirkin* bir ev’). Böylece yaşanan dil sürçmelerinin genellikle aynı zihinsel kavram alanına ait olması bizi dilsel sözlüğün zihinsel katmanlarla ilişkisi olduğu varsayımında bulunmaya itti. Buna göre zihinsel katmanlar, bu katmanlarda oluşan soyut zihinsel töz ve bu tözü sembolize eden ve Saussure’ ün *gösterilen* olarak tanımladığı dilin yüzeysel yapısında kullanılan somut dilsel göstergeler

arasındaki ilişki göz önüne alındığında sözlükbirim veya biçimbirimlerden oluşan anlam birimlerin farklı zihinsel katmanlara ait oldukları varsayılabilir. Hatta Lacan (1977) gösterilen için önceleri bastırımın nesnesi tabirini kullanırken, daha sonra bu görüşünden vazgeçer ve bunun yerine bastırılanın her zaman gösteren olduğunu iddia eder (s.218). Tüm sözlük birimler gibi tüm biçim birimler de zihinsel katmanlarla ilişkili olduğunu düşünüyoruz. Hatta Şeker (2017) gibi evrensel dilbilgisi ilkelerinin dahi sevi ve yıkım, değerlendirme ve karar verme gibi zihinsel katman işlevleri ile ilgili olduğunu iddia edebiliriz. Bu nedenle dilbilgisel özelliklerin bile konuşucunun kişisel durumu ve dillerin evrensel özelliklerinin kökeni ile ilgili psikanalitik veriler sunabileceğini düşünüyoruz. Örneğin, sözcüklerin birbirleriyle olan ilişkisi, birleşme ve tamamlama özelliği bireyin alt benliğinin sevi işleviyle, taşıma ve silme gibi evrensel dilbilgisi ilkeleri bireyin alt benliğinin yıkım işleviyle ilişkilendirilebilir. Ancak bu çalışmada dilbilgisi ilkeleri ile dilbilgisel özelliklerin kökenlerine yönelik sebep-sonuç ilişkisine dayalı detaylı bir psikanalitik değerlendirme yapmayacağız ve bu yapısal çözümlemeyi ileri bir çalışmaya bırakacağız. Bu nedenle bu çalışmada sınıflandıracağımız anlam birimler özellikle sözlüksel kategorilere ait unsurları içermektedir. Aşağıda zihinsel katmanlara göre yapılan sınıflandırmalar sadece sözlük birimlerin sınıflandırılmasını içermektedir.

Tablo 2. İçgüdü Kaynaklı Sözcük Dizisi

Alt Benlik Temel İçgüdüler	
Sevi sevme, ilişki kurma sevme, ilişki kurma, sevgi, temas, dişi, yemek, su, uyku, arzu, ilişki, yeme, içme, üreme, uyuma, dokunma, öpme, okşama, dost, anne, baba, çocuk, hayvan, doğa, çiçek, meyve, toprak, birleştirme, yaratma, ikram, cömert, eli açık, cimri, harcama, biriktirme, verme dikme, ekme, onarma, tamir etme, inşa etme, merhamet, rahim, imar, tohum, ekin ekmek, barış vb.	Yıkım öldürme, yok etme er, asker, öldürme, yok etme, düşman, saldırma, yıkma, avlanma, korunma, savunma, barınma, av, barınak, kesme, kırma, güç, alet, silah, rekabet etme, ayrılma, yarışma, boşanma, parçalama, değiştirme, gazap, azap, kirlenme, gasp etme, işgal, ele geçirme, fetih, cihat, cinayet, hırsızlık, kalem, kitap, çağrı, davet, düşünme, araştırma, inceleme, merak, okuma, yazma, sahip olma, para, mal, savaş vb.

Bu alandaki sözcükler kökü temel yaşam faaliyetleri ile ilgili olan ve bu yaşam faaliyetlerini yürütmek için bir tehdit unsuru olarak algılanan varlıklara karşı bir savunma ve saldırı mekanizması işleten somut işlevlerle ilgili sözcükler içerir. Bazı dillerde rastlanan dilbilgisel cinsiyet özelliğinin bu zihinsel alan kaynaklı olduğu varsayılabilir. Bu nedenle söylem içinde kullanılan sözcükler temel cinsiyet rolleri *erkek-dişi*, *sevme-nefret etmek*, *yaşatmak-öldürmek* karşıtlıkları temelinde sınıflandırılır.

Tablo 3. Ahlak Kaynaklı Sözcük Dizisi

Üst Benlik

doğru, yanlış, iyi, kötü

ayıp, yasak, yasal, helal, haram, günah,
sevap, uygun, uygunsuz, ahlaki

Bu alandaki sözcükler daha çok alt benliğin gerçekleştirmek istediği sevi ve yıkım işlevi kaynaklı söze karşı çıkan üst benliğin ideolojik, dini veya kültürel değerler sistemini yansıtan alt benliğin bu değerler sisteme uymayan isteklerine karşı gelen *yasaklayıcı* bir sözlük içerir. *Yasak-serbest, doğru-yanlış, iyi-kötü, helal-haram, sevap-günah* karşıtlığı içerisinde değerlendirilecek sözcükler bu alanda sınıflandırılır.

Tablo 4. Haz ve Korku Kaynaklı Sözcük Dizisi

Benlik	
Karar, Denge, Uzlaş, Duygu	
Onay Haz	Ret Korku, Bastırma
haz, zevk, doyum, tatmin, günah, isyan, inkâr, tövbe, özür, şükür, pişmanlık, utanç, mutluluk, tokluk, memnuniyet, huzur, mutluluk, güven, tatmini, doyum, iyimserlik	korku, doyumсуzлuk, tatminsizlik, sabır, itaat, kulluk, takva, sadakat, saflık, mutсуzлuk, kaygı, huzursuzluk, endişe, sinirlilik, kıskançlık, kin, öfke, kötümserlik, saldırganlık, taraf, hizipçilik,

Bu sözcük dizisi daha çok alt benliğin talepleri ile üst benliğin değerlerinin çatışması sonucu ortaya çıkan anlaşmazlık ile ilgili *dengeleme, yargılama, uzlaştırma* ve sonuçta taleplerin *onay* veya *ret* şeklinde sonuçlandırılması ile ilgili *haz ve korku* içerikli soyut anlamlı duygu içerikli sözcükler içerir. Haz-korku, güven-kaygı, tokluk-açlık karşıtlığı içerisinde yer alan sözcükler bu alanda sınıflandırılır.

Nevrotik Sapmaların Dilsel Dışavurumlarının Tespiti

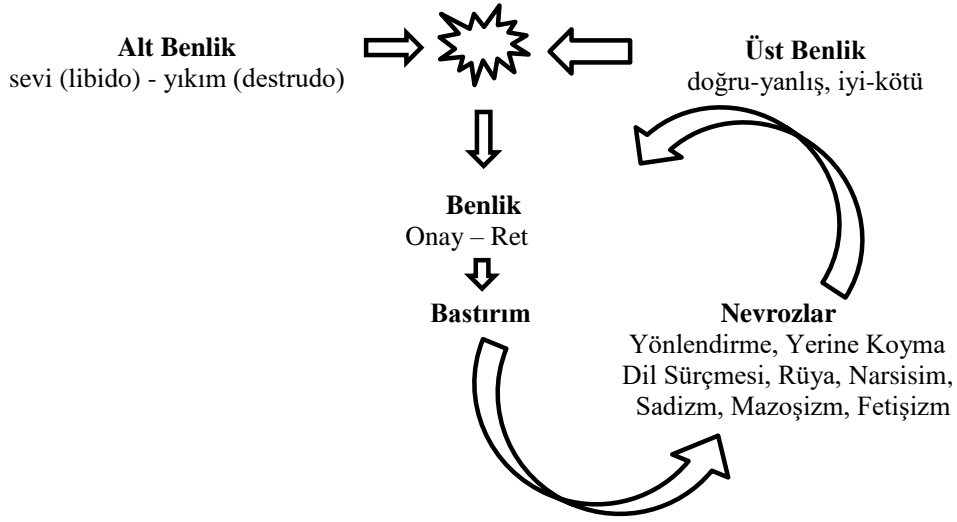
Benliğin üst benliğin değerleriyle alt benliğin taleplerini baskılamasının davranışlarda sebep olduğu nevroitik durumları dil kullanımından bağımsız düşünmek yanlış olur. Dilin de iletişimsel bir davranış şekli olduğu düşünüldüğünde bu baskılamadan kaynaklı etkileri hesaba katmamak eksik bir değerlendirmeye neden olurdu. Lacan'a göre bastırma nevrozu diğer klinik bulgulardan ayıran en önemli işlemdir ve nevroitik belirti kavramı yüzey ve derin arasındaki temel bir ayrım olarak görülür (Evans, 2006: 168). Lacan (1953)

nevrotik belirtilerin bilinçaltının oluşumları olduğu ve bunların iki temel benliğin çatışması arasında bir uzlaşma ürünü olduğu konusunda Freud ile aynı görüşleri paylaşır ve nevrotik belirtinin kendisini tamamen dilin çözümlemesi ile dışa vuracağını, bunun sebebinin de nevrotik belirtinin yapısının da dile benzemesi olduğunu iddia eder (s.205). Süper egonun dayatmasıyla bastırılan içgüdüler eninde sonunda geri döner (Freud, 2011). Bu geri dönüş ise süper egonun onayından geçebilecek bir kılıkta *yönlendirilmiş* veya *yerine başka bir şey konmuş* olarak gerçekleşir. Bu yönlendirilen ve yerine konan yeni kavram ise süper egonun değerlerine uygun, yağcı, rüşvetçi, takıyyeci, sansüre takılmayacak bir şey olur. Bu nedenle ‘söyleme yansıyan bu geri dönüşlerin genel olarak dini, kültürel, ve/ya ideolojik içerikli olduğu’ varsayımında bulunabiliriz. Bu durum meşhur ‘Leyla’yı ararken Mevla’yı bulmak’ aşk ilke sözünde karşılığını bulmaktadır. Hatta bu verilere dayanarak radikal ideolojik söylemin kaynağını da açıklayabiliriz. İdeolojik söylemin dost ve düşman tanımı, kutsal değerleri, sloganları aslında hep süper egonun sansürüne uğrayan ve ego tarafından dışlanan temel içgüdülerin (sevi ve yıkım) geri dönüşü olarak yorumlanabilir. Zira Freud (1907) da benzer şekilde dini inanç ve faaliyetleri evrensel bir takıntı nevrotu olarak görüp değerlendirmesi de bu durumla ilgilidir.

Tıpkı Lacan’ın (1988) narsisim belirtilerinin cinsel dürtüler kaynaklı olduğunu iddia ettiği gibi, çalışmanın bu kısmında biz de derin zihinsel katmanlarda ortaya çıkan baskılanmanın sebep olduğu *yönlendirme*, *yerine koyma*, *anksiyete*, *takıntı*, *fetişizm*, *sadizm*, *mazoşizm*, *narsisim* gibi durumların dilin yüzeyindeki sözlükbirimsel ve biçimbirimsel görünüşlerini sınıflandırmayı amaçlıyoruz. Örneğin *ayakkabı* bağlamsız bir sözcüde yineleyici bir şekilde *ayakkabı* sözcüğünü kullanan bir konuşucu için bastırılmış cinsellikte karşı cinsin yerine ayak *fetişizmini* veya ayakkabı *takıntısını* koyduğu sonucuna ulaşılabilir. Ya da bir söylem parçasında sıklıkla gerçekleşen kod değiştirme ve kod karıştırma verileri alt benliğin yıkım veya sevi ifade özgürlüğünün aşırı baskılanmasının bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Ayrıca *ilişki kurmak* diyeceği yerde *ilişkiye girmek* ifadesini kullanan, hiç alakası yokken *burun* sözcüğünü kullanması gereken yerde *meme* sözcüğünü tercih eden, *gözünü seveyim* yerine *gözünü yiyeyim*, *müsaait bir yerde* demek yerine *mübarek bir yerde* diyen bir konuşucunun bu dil sürçmelerinde sadece kazazede olduğunu düşünmek yanlış olur. Bastırılmış arzuların oluşturduğu bilinçdışı durumların yön ve şekil değiştirerek tekrar döndüğü ve bu yeni şekilleri ile üst benliği ve benliği ikna edip tekrar geri döndükleri ve bireyin davranış ve söyleminde izler bıraktığını varsayılabilir. Bu durumda bu dönüşlerin süper egonun değerleriyle çatışmadığı sonucuna varabiliriz. Böyle bir varsayım bize bireyin düşünce ve inanç yapısıyla ilgili veriler de sağlar.

Şekil 2. Zihinsel Kavram Alanları Arasındaki Psikanalitik İlişkiler

Buna göre üst benliğin bastırımı sonucu dile yansıyabilecek dilsel form ve içeriklerin çözümlemesi aşağıdaki tabloda örnek olarak gösterilmiştir:

Tablo 5. Bastırılmış Güdülerin Geri Dönüşü ile ilgili Sözcük Alanları

Geri Dönüşler	Bastırılmış Sevi	Bastırılmış Yıkım
baskılanmış, sembolik, takıyyeci, takıntılı geri dönüşler		
Yönlendirme (sanat, edebiyat, spor)	sanat, müzik, spor, resim, heykeltıraşlık, tiyatro, roman, şiir, aşk, özlem, ayrılık temaları, devrik sözdizim, uyak, siyaset, kafiye, eş sesli, eş anlamlı, zıt anlamlı sözcük kullanımı, dil sürçmeleri, küfür, kod karıştırma, kod değiştirme, espri, ironi vb. söz sanatları vb.	
Yerine Koyma (İdeoloji, Din, Örf, Simge, Sembol)	millet, vatan, bayrak, aşk, aşık, sevgili, kutsallık, lider, imam, önder, evliya, veli, takım, flama, simge, sembol, cennet, huri, melek, emek, eşitlik	Tanrı, Rab, İlah, şeytan, put, totem, tapınma, devlet, ibadet, cin, hastalık, faşist, komünist, dinci, laik, cihat, kurban, cehennem, zebani, Azrail, kıyamet, sermaye, kader, aşiret, soydaş, dindaş, yoldaş vb.
Nevrozlar (Ruhsal sorunlar, takıntılar, saplantılar, sapkınlıklar)	kendini beğenme, sevme, övme, yerme ifadeleri (narsizm), yakın akrabaya olan aşırı ilgi ve düşkünlük ifadeleri (ensest), aşırı çocuk içeriği (pedifoli), aşırı hayvan ilgisi, yoğun bağlam dışı nesne kullanımları (fetişizm) vs.	kendine eziyet etme, acıdan haz alma ifadeleri (mazoşizm), acı çektirmekten haz alma ifadeleri (sadizm), komplo teorileri, korku, kaygı ve güvensizlik ifadeleri (anksiyete)

Sonuç olarak bilinçdışının tüm ürünleri semboliktir ve önemli mesajlar verirler (Jung, 2014). Benlik zihinsel katmanı üst benliğin onaylamaması sonucu alt benlik kaynaklı reddedilmiş ve baskılanmış güdülerin sembolik, ideolojik, dini, kültürel kılıflarda yönlendirilmiş veya temel bir içgüdünün yerine konmuş bir şekilde egoyu ikna ederek söylem içerisinde tekrar beliren her türden anlam birim içerebilir. Bu durumda yönlendirilmiş veya başka bir kavramın yerine konmuş birçok farklı

sembol aslında aynı şeyi göstermekte ve aynı gerçekliğe göndermede bulunmaktadır (Daniels, 2011). Bu nedenle bu türden anlam birimler yapacağımız bu psikanalitik söylem çözümlemelerinde süper ego hakkında da veri sağlayan yoğun dini, örfi, ideolojik sözcük kullanımları ile edebi ve sanatsal dil kullanımlarının kaynağını oluşturduğu varsayılabilir.

Tüm bu sınıflandırmalar dikkate alındığında söylem içinde yer alan sözcüklerin zihinsel katmanlara ve bastırılmış içgüdülerin geri dönüş formlarına göre sınıflandırması ve bu yolla elde edilecek verilerin çözümlenmesi aşağıda Tablo 6’da gösterildiği şekilde özetlenebilir.

Tablo 6. Psikanalitik Söylem Çözümlemesi: Veri Sınıflandırma Tablosu

ALT BENLİK		
İçgüdüler	SEVİ	YIKIM
Anlam Birimler	sevme, ilişki kurma, sevgi, temas, dişi, yemek, su, uyku, arzu, ilişki, yeme, içme, üreme, uyuma, dokunma, öpme, okşama, dost, anne, baba, çocuk, hayvan, doğa, çiçek, meyve, toprak, birleştirme, yaratma, ikram, cömert, eli açık, cimri, harcama, biriktirme, verme dikme, ekme, onarma, tamir etme, inşa etme, merhamet, rahim, imar, tohum, ekin ekmek, barış vb.	er, asker, öldürme, yok etme, düşman, saldırma, yıkma, avlanma, korunma, savunma, barınma, av, barınak, kesme, kırma, güç, alet, silah, rekabet etme, ayrılma, yarışma, boşanma, parçalama, değiştirme, gazap, azap, kirletme, gasp etme, işgal, ele geçirme, fetih, cihat, cinayet, hırsızlık, kalem, kitap, çağrı, davet, düşünme, araştırma, inceleme, merak, okuma, yazma, sahip olma, para, mal, savaş vb.
ÜST BENLİK		
Engelleme	Yanlış, Kötü, Ayıp, Günah, Haram, Cehennem, Ahiret, Ceza, Ahlak, Etik, Kültür, Yasa, Töre, Kural, Önyargı, Bilim, Bilgi, Öğreti vb.	
BENLİK		
Karar	ONAY	RET
Duyular	haz, zevk, doyum, tatmin, günah, isyan, inkar, tövbe, özür, şükür, teşekkür, pişmanlık, utanç, mutluluk, huzur, sükûnet, bireysellik, özgürlük, sağlık, barış, güven, ümit, umut, iyimserlik vb.	korku, doyumsuzluk, tatminsizlik, sabır, itaat, kulluk, takva, sadakat, saflık, mutsuzluk, kaygı, huzursuzluk, endişe, sinirlilik, kıskançlık, kin, öfke, saldırganlık, taraf, hizipçilik, yoldaşlık, grupçuluk, dindarlık, savaş, güvensizlik, ümitsizlik, umutsuzluk, karamsarlık, vb.
		Bastırma
Yönlendirme (sanat, edebiyat, spor)	müzik, spor, resim, heykeltıraşlık, tiyatro, roman, şiir, devrik sözdizim, uyak, siyaset, kafiye, eş sesli, eş anlamlı, zıt anlamlı sözcük kullanımı, dil sürçmeleri, kod karıştırma, kod değiştirme, espri, ironi vb. söz sanatları vb.	
ÜST BENLİK		
	ONAY	RET
		Bastırma
Yerine Koyma (İdeoloji, Din, Örf, Simge, Sembol)	millet, vatan, bayrak, aşk, aşık, sevgili, kutsallık, lider, imam, önder, evliya, veli, takım, flama, simge, sembol, cennet, huri, melek, emek, eşitlik	Tanrı, Rab, İlah, şeytan, put, totem, tapınma, devlet, ibadet, cin, hastalık, faşist, komünist, dinci, laik, cihat, kurban, cehennem, zebani, Azrail, kıyamet, sermaye, kader, aşiret, soydaş, dindaş, yoldaş vb.
ÜST BENLİK		
	ONAY	RET
		Bastırma
Nevrozlar (Ruhsal sorunlar, takıntılar, saplantılar, sapkınlıklar)	kendini aşağılama, övme, methetme (narsisim); bağlamsız yoğun nesne kullanımı (fetişizm)	acı çektirme, azarlama, sözlü şiddet, küfür, şaka (sadizm); acı sevicilik, kendini aşağılama (mazoşizm); komploteorileri, korku, kaygı ve güvensizlik ifadeleri (anksiyete)

Buna göre alt benlik ile ilgili sözcüklere verilen örnekler temel sevi ve yıkım içgüdüleri kaynaklı sözcükler olarak kabul edilmiştir. Bu türden sözcüklerin bulunduğu söylemler alt benlik kaynaklı içgüdüleri yansıtan, temel ihtiyaçları doyurma odaklı haz alma amaçlı söylemlerdir. Bu talep ve istekler ahlak ve etik gibi değerleri temsil eden üst benliğin doğru-yanlış, iyi-kötü, helal-haram, günah-sevap sansüründen geçip kara makamı olan benliğin onayına sunulur. Burada alt benliğin talepleri doğrultusunda veya orta yol bulunarak çıkan kararlar haz, doyum ve mutluluk ile sonuçlanan duygulara neden olur. Üst benliğin sansürüne takılan, ama buna üst benliğe rağmen gerçekleşen istekler pişmanlık, günahkârlık, tövbe gibi duyguların tecrübe edilmesine veya bastırma sonucu bilinçaltının derinliklerine gönderme ile sonuçlanır. Ancak benliğin üst benliğin baskısı sonucu derine gönderdiği bu bilinçaltı düşünceler ve arzular bir daha üst benliğin sansürüne takılmadan geçebilecek bir şekilde bürünerek geri dönerler. Bu geri dönüşler bireyin davranışlarına veya söylemlerine ya bastırılmış arzuların farklı ifade veya davranış şekillerine yönlendirilmesi ya da bunların yerine daha farklı tutum davranış veya kavramların kullanılması ile sonuçlanır dolaylı bir hazza ve rahatlamaya sebep olur. Bu bağlamda şiir, roman, tiyatro gibi sanatsal söylem türleri ile dil sürçmeleri ve espriler yönlendirilmiş sevi ya da yıkım içgüdüleri olarak sınıflandırılır. Öte yandan kamplaşma, taraf olma, ötekileştirme gibi farklı ideolojik ve dini kaynaklı tutum ve söylemler yine bastırılmış içgüdülerin yerine konmuş tutumlar şeklinde sınıflandırılır. Bu yönlendirme ve yerine koymalar üst benliğin sansürüne bir daha takılmamak için genellikle üst benliğin değerleriyle modifiyeli olarak gelirler. Bu nedenle bu çalışmamızda aşk ve ideoloji sevi ve yıkım içgüdülerinin geri dönüşüm şekli olarak tanımlanmaktadır. Bundan dolayıdır ki çalışmamız psikanalitik söylem çözümlemesini aşk ve ideoloji bağlamında ve odağında yürütmektedir. Bununla birlikte söyleme yansıyan saplantılı ve tekrarlayan, aşırı düşkünlük ve bağıllık görünümündeki ideolojik, dini ve örfi söylemler genel olarak üst benliğin değerleri ile ilgili bilgi vermekle beraber altta yatan bastırılmış içgüdülerle de ilişkilidir. Son olarak daha şiddetli ve uzun dönemli bastırımların geri dönüşü olarak da Nevrotik davranışlar ve bunların söyleme yansıması şekilleri betimlenmiştir.

Verilerin Değerlendirilmesi

Aslında her orijinal dilsel ifade de bir tür çeviridir. Her söz soyut duygu ve düşüncenin bir tözün biçimlendirilmesi ya da somutlaştırılması olarak düşünülebilir (Saussure, 2001; Kıran ve Kıran, 2000). O zaman ‘hiçbir söz tek bir göndergeye sahip değildir’ de denebilir. Söz aynı zamanda ‘sahiplenmiş konuşucusu tarafından imzalanmış bir dilsel ifadedir’ de diyebiliriz. Diğer bir deyişle “bir toplum da tek bir dil olmasına karşın o dilsel topluluğu oluşturan bireylerin sayısı kadar söz vardır” (Kıran ve Kıran, 2000: 119). Bu durumda böyle bir varsayım üzerine temellendirilecek bir söylem çözümlemesinde söylemde yer alan anlam birimler üzerinden söylem sahibinin ruhsal durumu, ideolojik yapısı, inanç sistemi ve

bilinçaltı durumu ile ilgili daha nesnel çıkarımlarda bulunabiliriz. Freud insanlığın en büyük kültürel kurumlarından biri olan sanata çok önem verir ve özel de bazı sanat eserlerine, genelde ise sanatsal yaratıcılığa birçok çalışmada yer vermiştir (Evans, 2006: 13). Freud bu sanatsal yaratıcılığı özellikle cinsel içgüdülerin cinsel olmayan nesnelere yönlendirilmiş biçimi olarak değerlendirmiştir. Freud ayrıca edebiyat eserlerinin daha dikkatli bir şekilde psikanalitik bir bakış ile okunmasının yazarın psikişik durumu ile ilgili unsurları gün yüzüne çıkarabileceğini iddia etmiştir (Evans, 2006: 13). Her ne kadar Lacan, Freud’un aksine, cinsel dürtülerin yönlendirilmesi varsayımını ve bir psikanalistin bir sanat eserine dayanarak sanatçının ruhsal durumu hakkında yorumda bulunmasını doğru bulmasa da, biz bu çalışmamızda Freud gibi insan kaynaklı her sanatsal faaliyeti içgüdülerin yönlendirilmiş şekli olarak değerlendirmeyi tercih ediyoruz. Buna göre, bir sözce içerisinde kullanılan sözcüklerin gerçek dünyadaki göndermeleri ile sözcüklerin ilişkilendirilebilecekleri zihinsel katmanlar arasında kurulacak ilişkilerle konuşucunun veya yazarın somut sözleri ile bastırılmış duyguları, yönlendirilmiş içgüdüleri, Nevrotik durumu hakkında eleştirel söylem çözümlemesine göre nispeten daha nesnel tespit ve çıkarımlarda bulunulabilir. Benzer şekilde sözce içerisinde kullanılan ideolojik, dini, kültürel kavramlarla konuşucunun üst benliği ve ideolojik kimliği hakkında değerlendirilmelerde bulunulabilir. Kullanılan kavram veya sözcüklerin ait oldukları diziler ilişkili zihinsel katmanlara göre sınıflandırıldığında konuşucu veya yazarın hangi benliğinin daha baskın olduğunu, kişiliğinin, inanç ve düşünce sisteminin hangi dengeler üzerine kurulu olduğunu yorumlayabiliriz. Bu sayede söylem çözümlemesi için nispeten daha nesnel, gözleme ve kurama dayalı bir değerlendirme elde edebiliriz. Verilerin bu şekilde değerlendirilmesinde nitel veya nicel yollar izlenebilir. İçerik çözümlemesi yoluyla zihinsel katmanlara ait sözcükler sayılarak nicel bir şekilde sınıflandırılabilir. Ortaya çıkan sayısal sonuçlara göre yorum yapılır. Ya da nitel yolla sözce içerisinde kullanılan tek bir sözcük üzerinden dahi psiko-ideolojik çıkarımlarda bulunulabilir. Böylece psikanalitik çözümleme yoluyla elde edilen veriler içerik çözümlemesi yoluyla nicel bir yöntemle veya eleştirel söylem çözümlemesi şeklinde nitel yöntemlerle psikanalitik açıdan değerlendirilip tartışılabilir. Psikanalitik temelli değerlendirmeler açık uçlu ve öznel değerlendirmeleri daha da sınırlandıracağından ve onları kuramsal bir zemine oturtacağından eleştirel söylem çözümlemesine göre daha nesnel sonuçlar sağlayacaktır.

Çalışmamızın veri tabanını oluşturan söylem parçaları yargı taşıyan en büyük sözdizimsel birim olarak kabul edilen tümceler halinde derlenir ve değerlendirilmeye tabi tutulur. Tümceler şeklinde değerlendirilen söylem örnekleri daha küçük anlam birimlere ayrılarak zihinsel katmanlarla ilişkilendirilir ve buradan psikanalitik çıkarımlarda bulunulur. Her ne kadar biçimbirimlerin zihinsel katmanlarla olan ilişkisi sözlük birimlerden çok farklı olmasa da bu çalışmada biçim birimlerin psikanalitik çözümlemesi ayrı ayrı değil, sadece tek bir anlam

birim şeklinde eklendikleri sözcüklerle oluşturdukları öbek yapılar halinde değerlendirilmektedir. Diğer bir deyişle bu çalışmada söylemsel öğeleri en küçük anlamlı sözdizimsel gruplar şeklinde değerlendirmekteyiz. Bunu yaparken işlevsel kategorilere ait tüm biçim birimler (çekim ekleri) ve niteleyici özelliğe sahip sözlüksel kategoriler (belirleyiciler, sıfatlar ve zarflar) eklendikleri sözcüklerle birlikte bir bütün olarak değerlendirilmektedir. Yani bu söz grupları öbek başı, gösteren, niteleyiciden (sıfat veya zarftan) oluşan tüm bir büyükçül yansıma olarak ele alınır (ör: ‘Bu çalışmanın amacı’ ifadesinde geçen *bu, çalışma, -(n)In, amaç-ı* anlam birimlerinin her birini ayrı ayrı sınıflandırmak yerine, tek bir büyükçül yansıma öbek olarak sayılır). Böylece birbirine yapısal olarak bağlı unsurlar tek bir bütün şeklinde tek bir amaç için türetilmiş yapılar olarak kabul edilip aynı sözlüksel alan içinde değerlendirilir. Eylem, ad, ilgeç gibi öbek kurucu sözlüksel unsurlar zihinsel katmanlara göre sınıflandırılırken, sıfat, zarf gibi niteleyici özelliğe sahip sözlüksel kategorilerle, belirleyici, zaman, çatı, görünüş, olumsuzluk gibi işlevsel kategorilere sahip biçim birimler sadece öbek kurucu adlara veya eylemlere özellik ve nitelik katan unsurlar olarak kabul edilmiştir. Böylece bunların her biri eklendikleri öbek kurucu unsur ile değerlendirilecektir. Sıfat ve zarflar ayrıca haz ve korku temel duyguları ile ilişkilendirilmiştir. Göndergesi soyut his veya duygular olan tüm duygu ifadelerinin temel sevi ve yıkım içgüdüleri kaynaklı haz ve korku duygularının yaşanması, yaşanmaması, yerinin doldurulması, yönlendirilmesi ve bastırılması ile ilişkili olduğu varsayımından yola çıkarak, duygusal ifadeleri haz ve korku temel duyguları ile ilişkilendirdik. Ayrıca devrik sözdizimi, eş anlamlı, eş sesli ve zıt anlamlı sözcük kullanımları, ironi, sembolizm, uyak kullanımları, şiir, sanat, edebiyat, spor gibi alanlar da bastırılmış temel içgüdülerin geri dönüşte yönlendirilmiş şekli olarak değerlendirilmiştir. Yerine koyma şeklinde gerçekleşen geri dönüşlerin değerlendirilmesi sonucunda konuşucunun veya yazarın süper egosu, inanç sistemi veya ideolojisi hakkında çıkarımlarda bulunulmuştur. Yönlendirmeler alt benlik kaynaklı temel içgüdülerle ilgili veri sağlarken, yerine koyma şeklinde gerçekleşen geri dönüşler üst benlikle ilgili veri sağlamaktadır. Buraya kadar değindiğimiz tüm bu varsayımlardan yola çıkarak psikanalitik söylem çözümlemesi için yukarıda verdiğimiz özet veri sınıflandırma ve çözümleme tablosundan faydalanarak aşağıdaki şekilde bir değerlendirme ölçeği hazırladık. Bu ölçeğin amacı söylem parçalarını, yani söylem içinde geçen belli tümce veya söz gruplarında bulunan psikanalitik açıdan veri sağlayacak dilsel unsurları tespit ederek nitel değerlendirmelerde bulunmaktır. Böylece Psikanalitik Söylem Çözümlemesi yoluyla sınıflandırılan veriler aşağıdaki amaçlar doğrultusunda değerlendirilir:

1. Söylemi Temel İçgüdüler açısından değerlendirmek
2. Söylemin altta yatan Ahlaki ve Etik değerlerini ortaya çıkarmak
3. Söylemi temel duygular açısından değerlendirmek

4. Söylemde bastırılmış içgüdüleri belirlemek

5. Söylemde Nevrotik ifadelerin tespiti

Bu amaçlarla ilgili olarak Tablo 6'daki gibi sınıflandırılan veriler aşağıdaki şekilde değerlendirilirler:

Tablo 7. Psikanalitik Söylem Çözümlemesi: Veri Değerlendirme Ölçeği

İlgi	Veri	Psikanalitik Değerlendirme
1	Temel içgüdüler ile ilgili sözcük ya da sözcük grubu	<i>sevi/yıkım</i> içgüdüğü odaklı olduğunu gösterir
2	Üst benliğin değer yargılarını oluşturduğu varsayılan inanç, ideoloji ve töre ile ilgili sözcük ya da sözcük grubu	İncelenen söylemin değer yargılarını <i>devrimci/muhafazakâr</i> bir gelenek yaklaşımı; <i>seküler/dini</i> bir inanç sistemi; <i>ekonomi/din/ırk</i> odaklı bir ideoloji oluşturmaktadır
3	Temel içgüdülerin benlik tarafından onaylanması veya reddedilmesi sonucu oluşan haz ve korku kaynaklı duygular ile ilgili sözcük ya da sözcük grubu	İncelenen söylemin ağırlıklı odağını oluşturan <i>sevi/yıkım</i> içgüdüünün <i>onaylanmış /bastırılmış</i> bir içgüdü olduğunu gösterir.
4	Bastırılmış içgüdülerin sanat, spor, edebiyat gibi formlarda tutku, hobi ve saplantı şeklinde geri dönüşleri olarak varsayılan sözcük ya da sözcük grubu, dil sürçmesi, kod karıştırma Bastırılmış içgüdülerin bağlam dışı veya gerçek anlamları dışında, daha çok dini ve ideolojik motiflerde geri dönüşlerini gösteren sembolik sözcük veya sözcük grupları	İncelenen söylem örneklerinin bastırılmış <i>sevi/yıkım</i> içgüdüünün <i>sanata, edebiyat ürününe, şiire, dil sürçmesine, kod karıştırmaya, hobiye, fobiye</i> veya <i>bir tutkuya</i> yönlendirilmiş olduğunu gösterir İncelenen söylem örneklerinde tespit edilen sembolik kullanımların bastırılmış <i>sevi/yıkım</i> içgüdüünün yerine geçtiğini, onu sembolize ettiğini gösterir
5	Bastırılmış içgüdülerin aşırı ve saplantılı hale geldiği davranış bozukluklarını gösteren sözcük veya sözcük grupları	İncelenen söylem örneklerindeki sözcük veya sözcük grupları <i>Sadizm/Mazoşizm/Fetişizm/Narsisim</i> gibi bir Nevrotik bozukluğun belirtisi olabilir

PSİKANALİTİK SÖYLEM ÇÖZÜMLEMESİ ÖRNEKLERİ

Çalışmamızın bu bölümünde bir önceki bölümde psikanalitik söylem çözümlemesi için önerdiğimiz kuramsal veri toplama, çözümleme ve değerlendirme yöntem ve tekniklerine uygulamalı örnekler veriyoruz. Bu model çözümlerimizde farklılık ve benzerlikleri daha iyi görebilmek adına yazılı söylem türlerinden alıntılanmış iki adet aşk ve ideoloji içerikli söylem parçası örneği incelenmiştir. Biri Mehmet Akif Ersoy’un yazdığı İstiklal Marşının ilk mısrası diğeri ise Mevlana Celaleddi-i Rumi’ye ait iki örneği psikanalitik söylem çözümlemesi yoluyla çözümlenecek ve değerlendirilecektir.

“Korkma! Sönmez bu şafaklarda yüzen al sancak” (İstiklal Marşı, Mehmet Akif Ersoy)

Çözümleme

Bu söylem örneği toplam beş büyükçül yansıma öbekten oluşmaktadır: *korkma*, *Sönmez*, *bu şafaklarda*, *yüzen*, *al sancak*. Bu sözdizimsel birimlerin zihinsel katmanlara göre dağılımı Tablo 8’de gösterilmiştir.

Tablo 8. Anlam Birimlerin Zihinsel Katmanlara Göre Dağılımı

ALT BENLİK		
İçgüdüler (İstek, Arzu, İhtiyaç)	SEVİ	YIKIM
	-	-
ÜST BENLİK		
Engelleme (Ahlak, Etik, Töre, Önyargı)	-	
BENLİK		
Karar Verme (Duygular)	ONAY	RET
	-	korkma
Yerine Koyma (İdeoloji, Din, Örf, Simge, Sembol)	yüzen, al sancak	sönmez, bu şafaklarda

Buna göre *korkma* reddedilmiş yıkım içgüdüsu kaynaklı korku duygusu olarak sınıflandırılırken, *yüzen (dalgalandan)*, *al sancak (Türk devleti)*, *sönmez (işgal, indirilme)* ve *bu şafaklarda (bu vatan)* ifadeleri gerçek anlamlarında kullanılmadığından benlik zihinsel katmanında bastırılmış sevi ve yıkım temel içgüdülerin geri dönüşleri olarak sınıflandırılmıştır.

Değerlendirme

Yukarıda elde edilen veriler psikanalitik söylem çözümlemesi ölçeğine göre değerlendirilmiştir:

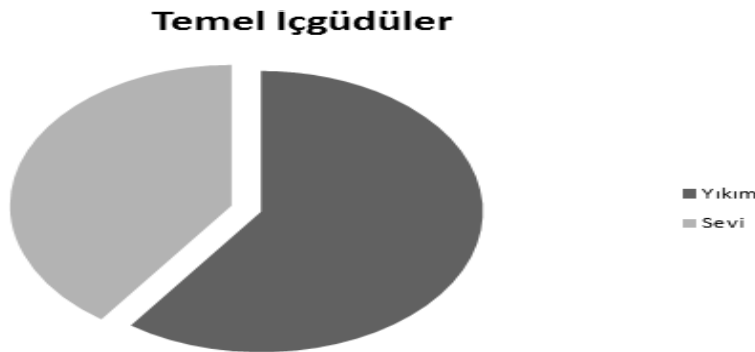
Tablo 9. Elde Edilen Verilerin Psikanalitik Değerlendirilmesi

İlgi	Veri	Psikanalitik Değerlendirme
1	yüzen: dalgalanan (sevi), al sancak: devlet, baba (sevi), sönmez: yok olmak (yıkım), bu şafaklarda: barınak (yıkım), korkma: korku (yıkım)	Ağırlıklı <i>yıkım</i> içgüdü
2	al sancak: Türk devleti	<i>İrk</i> odaklı ideoloji
3	korkma: korku	<i>Korku</i> ağırlıklı duygu, bastırılmış <i>yıkım</i>
4	devrik söz dizimi yüzen (dalgalanan, sevi), al sancak (devlet, millet, baba)	Bastırılmış <i>yıkım</i> içgüdü <i>devrik</i> söz dizimine yönlendirilmiş <i>yüzen</i> , <i>al sancak</i> : bastırılmış <i>sevi</i> içgüdü <i>sönmez</i> , <i>bu şafaklarda</i> : bastırılmış <i>yıkım</i> içgüdü.
5	-	-

Bu değerlendirme tablosuna göre incelenen söylem ağırlıklı olarak *yıkım* içgüdü odaklıdır. Bu söylemin değer yargısı *ırka* dayalı bir ideolojiye dayanmaktadır. *Korku* bu dizinin ağırlıklı duygusunu oluştururken, bu duygunun kaynağı *bastırılmış yıkım* içgüdüdür. Ayrıca incelenen söylem örneğinde tespit edilen *yüzen* ve *al sancak* sembolik kullanımları *bastırılmış sevi* içgüdüünün yerine; *sönmez* ve *bu şafaklarda* sözcük grupları ise *bastırılmış yıkım* içgüdüü yerine konmuştur. Yıkım içgüdüü kaynaklı bastırılmış ve bu durum takip eden sözcüde devrik sözdizimi ve sembolizm olarak geri dönmüştür. Yoğun devrik kullanımı ve kullanılan sembolik sözcüklerin içeriği yıkım ve sevi temel içgüdülerin bastırılmasının geri dönüşü şeklinde yorumlanabilir (nevrotik söylemin kanıtı olarak değerlendirilir). *Vatan*, *bayrak*, *millet* gibi anlam birimler sevi objesi yerine konurken, yoğun devrik ve sembolik kullanımlar ise yıkım içgüdüünün yönlendirilmiş biçimi olarak yorumlanabilir. Sembolik olarak kullanılan *al sancak* sözcük grubu yazarın ideolojik üst benliğinin milliyetçi ve ırka dayalı bir ideolojiye sahip olduğunu göstermektedir.

Şekil 3. Söylemin İçgüdüsel Ağırlığı

Söylem parçasının içgüdüsel yoğunluğunu temel yıkım içgüdüü oluşturmaktadır.

“Kaderde sevmek var ama kavuşmak yok ise şayet, olsun! Vuslata âşık gönül susmaya da razı”² (Mevlana)

Çözümleme

Bu söylem örneği toplam on iki anlam birimden oluşmaktadır: *sevmek, kavuşmak, kaderde, var, (ama) yok, ise (şayet), olsun, razı, vuslata, âşık, gönül, susmaya da*. Bu sözdizimsel birimlerin zihinsel katmanlara göre dağılımı Tablo 10’de gösterilmiştir.

Tablo 10. Anlam Birimlerin Zihinsel Katmanlara Göre Dağılımı

ALT BENLİK		
İçgüdüler (İstek, Arzu, İhtiyaç)	SEVİ	YIKIM
	sevmek, kavuşmak, var	(ama) yok
ÜST BENLİK		
Engelleme (Ahlak, Etik, Töre, Önyargı)	-	
BENLİK		
Karar Verme (Duygular)	ONAY	RET
	olsun, razı	kader(de), ise şayet
Yerine Koyma (İdeoloji, Din, Örf, Simge, Sembol)	vuslata, âşık, gönül,	susma-(ya da)

Buna göre *sevmek, kavuşmak* ve *var* anlam birimleri alt benlik zihinsel alanı içerisinde sevi içgüdüleri kaynaklı olarak sınıflandırılırken, *ama yok* ifadesi ise alt benlik zihinsel alanı içerisinde yıkım içgüdüleri kaynaklı olarak sınıflandırılmıştır. Öte yandan *olsun* ve *razı* ifadeleri *onaylanmış sevi* kaynaklı *haz (rıza) duygusu* şeklinde sınıflandırılırken, *kaderde* ve *ise şayet* anlam birimleri *bastırılmış sevi* kaynaklı *korku (endişe, belirsizlik) duygusu* şeklinde sınıflandırılmıştır. Ayrıca gerçek anlamlarında kullanılmadığından, *vuslata (kavuşmaya)*, *âşık (bekleyen)* ve *gönül (kişi)* ifadeleri bastırılmış temel sevi içgüdülerinin yerini alan geri dönüşler olarak sınıflandırılırken, *susmaya da* (kavuşmama, ayrılık) ifadesi ise bastırılmış bir temel yıkım içgüdülerinin geri dönüşü olarak sınıflandırılmıştır.

Değerlendirme

Yukarıda elde edilen veriler psikanalitik söylem çözümlemesi ölçeğine göre değerlendirilmiştir:

Tablo 11. Elde Edilen Verilerin Psikanalitik Değerlendirilmesi

² <https://tr-tr.facebook.com/turkiyefinans/photos/pcb.10153982037001436/10153982029411436/?type=3>

İlgi	Veri	Psikanalitik Değerlendirme
1	sevmek, kavuşmak, var, olsun, razı (kabul eden, isteyen), vuslata (kavuşma), aşık (seven), gönül (kişi) (sevi); kaderde (belirsizlik), ama yok, ise şayet (şart, belirsizlik), susmaya (ayrılığa) da (yıkım),	Ağırlıklı <i>sevi</i> içgüdü
2	kader: yazgı, yazılmış gelecek	<i>Din</i> odaklı ideoloji (dünya görüşü)
3	olsun, razı: haz; (yok) ise şayet, kaderde: korku	<i>Haz-Korku</i> dengeli duygu, bastırılmış <i>sevi/yıkım</i>
4	eş anlamlı sözcük kullanımı (kavuşmak-vuslat) vuslata (kavuşmaya), aşık (bekleyen) gönül (kişi), susmaya (ayrılığa) da	Bastırılmış <i>sevi</i> içgüdü <i>eş anlamlı sözcük kullanımına</i> yönlendirilmiş <i>vuslat, aşık, gönül</i> : bastırılmış <i>sevi</i> içgüdü <i>susmaya da</i> : bastırılmış <i>yıkım</i> içgüdü
5	susmaya da razı (acı sevicilik/mazoşizm) vuslata aşık (sevgilinin yerine vuslat)	<i>susmaya da razı</i> sözcük grubu acı çekmekten haz alma: <i>Mazoşist</i> belirti, <i>sevgili</i> yerine <i>vuslat</i> kavramına aşık olma: <i>Fetişist</i> belirti

Bu değerlendirme tablosuna göre incelenen söylem ağırlıklı olarak *sevi* içgüdü odaklıdır. Bu söylemin değer yargısı din odaklı bir dünya görüşüne dayanmaktadır. Bu söylem parçasında *haz-korku* duygusal dengesi sağlanmışken, bu duyguların kaynağını bastırılmış *sevi* ve *yıkım* içgüdüleri oluşturmaktadır. Ayrıca incelenen söylem örneğinde tespit edilen eş anlamlı sözcük kullanımı bastırılmış *sevi* içgüdü olarak değerlendirilmiştir. *Vuslat, aşık, gönül* sembolik kullanımları bastırılmış *sevi* içgüdüünün yerine; *susmaya da* sözcük grubu ise bastırılmış *yıkım* içgüdüü yerine konmuştur. Yoğun *sevi* içgüdüü bastırılmış ve bu durum sözce içerisinde eş anlamlı sözcük kullanımı ve sembolizm olarak geri dönmüştür. *Susmaya rıza gösterme* acı çekmekten haz duyma, sevgili yerine *vuslata aşık olma* ise fetişizm şeklinde ortaya çıkan Nevrotik belirtiler olarak değerlendirilmiştir. Eş anlamlı sözcük kullanımı ve kullanılan sembolik sözcüklerin içeriği *yıkım* ve *sevi* temel içgüdülerin dini değerlerle şekillenmiş bir üst benlik tarafından bastırılmasının geri dönüşü olarak yorumlanabilir. Nevrotik belirtilerin olması yoğun *sevi* içgüdüüünün üst benlik tarafından şiddetli bir şekilde bastırıldığını göstermektedir.

Şekil 4. Söylemin İçgüdüsel Ağırlığı

Temel İçgüdüler

Söylem parçasının içgüdüsel yoğunluğunu temel sevi içgüdüğü oluşturmaktadır.

SONUÇ

Zihnin, duygu, düşünce ve davranış arasındaki ilişkileri açıklamaya çalışan Freud'un zihin ve psikanaliz ile ilgili kuram ve varsayımları ile psikanaliz ile dil ve söylem ilişkisi üzerine Lacan'ın görüşleri bireyin zihinsel yapısı, davranışları ve söylemi arasında çok temel varsayımlar içerdiğinden söylem çözümleme çalışmaları açısından oldukça önemlidir. Bu nedenle bu çalışmada Freud ve Lacan'ın zihin, psikanaliz ve dil ile ilgili kuram ve varsayımlarını temel alan nesnel verilere dayanan özgün bir söylem çözümlemesi yöntemi geliştirmek. Bu amacı gerçekleştirmek için öncelikle benlik, alt benlik ve üst benlik zihinsel katmanlarına göre sözlüksel alanlar belirlendi. Bu kategorilere göre örnek sözcük dizileri oluşturuldu. Yine dil sürçmesi, kod karıştırma ve kod değiştirme gibi dil kullanım problemleri anksiyete, sadizm, mazoşizm, fetişizm veya takıntı gibi bastırılmış içgüdülerin neden olduğu Nevrotik bozukluk belirtileri şeklinde sınıflandırıldı. Bu sınıflandırma şekli örnek bir veri çözümleme tablosu şeklinde düzenlendi. Daha sonra örnek söylem parçaları hazırlanan bu örnek veri çözümleme tablosuna göre değerlendirildi ve bu sınıflandırma tablosuna uygun bir örnek veri değerlendirme ölçeği hazırlandı. Buna göre, söylem öncelikle temel içgüdüler açısından değerlendirildi. Böylece herhangi bir söylem parçasının içeriğinde yer alan dilsel göstergelerden söylemin altta yatan ahlaki ve ideolojik temelleri incelendi. Söylem içerisinde yer alan sözcük dizilerinden yola çıkılarak söylem temel duygular açısından değerlendirildi. Ayrıca, yine bu değerlendirmeler yoluyla söylem örneğinde ortaya çıkan bastırılmış içgüdüler belirlenmeye çalışıldı. Nevrotik göstergeler tespit edilip bunların bastırılmış içgüdülerle olan ilişkileri hakkında yorumlarda bulunuldu. Sevisel veya ideolojik söylem içerisinde yer alan dilsel göstergeler haz, sevi, yıkım, bastırım ve dışavurum gibi psikanalitik kavramlar açısından değerlendirildi.

Sonuç olarak bu çalışmada birbirinden farklı söylem örnekleri psikanalitik bir yaklaşımla aşk ve ideoloji bağlamında değerlendirildi. Söylemin aslında bastırılmış temel içgüdülerin geri dönüşleri ile ilgili izler taşıdığı varsayımı temelinde bir söylem çözümlemesi yöntemi geliştirildi. Böylece herhangi bir söylem türünü psikanalizin temel kuramları çerçevesinde psikanalitik bir bakış açısıyla çözümleme anlamına gelen *psikanalitik söylem çözümlemesi* yöntemi tanıtıldı. Böylelikle ideoloji ve zihinsel katmanlar arasındaki ilişkiyi ortaya koyan, söylemsel öğeleri kuramsal dayanakları olan bir dilbilimsel söylem çözümlemesi modeli ortaya konuldu. Bu kuramsal çalışma sonunda ortaya çıkan psikanalitik söylem çözümlemesi modeli ile veri çözümleme ve değerlendirme yöntemi sadece dilbilim alanında ideolojik söylem örneklerinin çözümlemesi için değil aynı zamanda sosyoloji, psikoloji, kriminoloji gibi diğer alanlara da katkı sağlayacaktır.

KAYNAKLAR

- Aitchison, J. (2012). *Words in the mind: An introduction to the mental lexicon*. Singapore:Wiley-Blackwell.
- Büyükkantarcıoğlu, N. (2001). Yazınsal Eleştiri Kuramları İçerisinde Eleştirel Söylem Çözümlemesinin Yeri ve İşlevi. *TÖMER Dil Dergisi: Dilbilimsel Eleştiri Özel Sayısı*, 17-29.
- Daniels, V. (2011). *The Analytical Psychology of Carl Gustav Jung*. Retrieved August, 24, 2013.
- Dijk, Teun Van (2015). ‘Söylem ve İdeoloji: Çok Alanlı Bir Yaklaşım’. *Söylem ve İdeoloji*, Ed. Barış Çoban, Zeynep Özarslan. Çev. Nurcan Ateş. İstanbul: Su Yayınevi.
- Evans, D. (2006). *An introductory dictionary of Lacanian psychoanalysis*. London and New York: Routledge, ISBN 0-203-17633-2.
- Freud, S. (1907). ‘Obsessive Actions and Religious Practices’, SE IX, 116.
- Freud, S. (1998). *Ruhçözümlemesine Yeni Giriş Konferansları* (Çev: Emre Kapkın, Ayşen Kapkın). İstanbul: Payel Yayınları.
- Freud, S. (2011). *Cinsellik Üzerine*. Çev. Emre Kapkın, İstanbul: Payel Yayınları.
- Freud, S. (2013). *Psikanalize Giriş: Nevrozlar*. Çev. Kamuran Şipal, İstanbul: Say Yayınları.
- Freud, S. 2014. *Psikanaliz Üzerine*. Çev. Kamuran Şipal, İstanbul: Cem Yayınevi.
- Freud, S. (2015). *Psikanalize Giriş*. Çev. Cem A. İdemen, İstanbul: Cem Yayınevi.
- Gay, P. (Ed.). (1995). *The Freud Reader*. London: Vintage.

- Gleason, J. B., & Ratner, N. B. (1993). Language development in children. *Psycholinguistics*, 301-350.
- Günay, V. D. (2013). *Söylem Çözümlemesi*. İstanbul: Papatya Yayıncılık Eğitim.
- Gür, T. (2013). Post-modern bir araştırma yöntemi olarak söylem çözümlemesi. *Zeitschrift für die Welt der Türken/Journal of World of Turks*, 5(1), 185-202.
- Halldórsdóttir, G. E. (2014). First Language Acquisition. The rate and style of vocabulary growth in the first years.
- Jones, E. (2004). *Freud Hayatı ve Eserleri*. Çev. Emre Kapkın, Ayşe Tekşen Kapkın, İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Jung, C. G. (2014). *Collected Works of CG Jung, Volume 9: New Jersey: Princeton University Press*.
- Kalay, Faruk. (2016). *Şu Philip Roth Ne İster?*. Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları.
- Kıran, Z.& Kıran, A. E. (2000). *Dilbilime Giriş*. 3. Baskı, Ankara: Seçkin Yayınları.
- Lacan, J. (1953). The function and field of speech and language in psychoanalysis. In *Écrits: A Selection*, trans. Alan Sheridan, London: Tavistock, 1977.
- Lacan, J. (1968). *The language of the self: The function of language in psychoanalysis* (A. Wilden, Trans.). Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Lacan, J. (1975). *Le Séminaire. Livre XX. Encore, 1972–73*, ed. Jacques-Alain Miller, Paris: Seuil.
- Lacan, J. (1977). *The Seminar. Book XI. The Four Fundamental Concepts of Psychoanalysis, 1964*, trans. Alan Sheridan, London: Hogarth Press and Institute of Psycho-Analysis.
- Lacan, J. (1988). *The Seminar. Book II. The Ego in Freud's Theory and in the Technique of Psychoanalysis, 1954–55*, trans. Sylvana Tomaselli, notes by John Forrester, New York: Norton; Cambridge: Cambridge University Press.
- Lacan, J. (1991). *Le Séminaire. Livre VIII. Le transfert, 1960–61*, ed. Jacques-Alain Miller, Paris: Seuil.
- Lacan, J. (1994). *Le Séminaire. Livre IV. La relation d'objet, 1956–57*, ed. Jacques-Alain Miller, Paris: Seuil.
- Macey, David (1988) *Lacan in Contexts*, London and New York: Verso.
- Reich, W. (1970). *The Mass Psychology of Fascism*. Macmillan.
- Saussure, F. D. (2001). *Genel Dilbilim Dersleri*. Çev. Berke Vardar. İstanbul: Multilingual Yayınları.

Şeker, E. (2017), "Aşk ve İdeoloji Bağlamında Psikanalitik Söylem Çözümlemesi", *BEÜ SBE Derg*, 6(2), ss. 194-222.

Şeker, E. (2017). "Sex of the Words: A Psychoanalytic Approach to Grammar". *International Journal of Language Academy*. 5/6, 172-187.

Mobile Assisted Language Teaching From Preparatory Program Efl Teachers' Perspectives¹

Murat Hişmanoğlu

Doç. Dr.

Uşak University, Faculty of Science and Letters, Department of Western Languages and Literatures
ORCID: 0000-0001-3391-2015
murat.hismanoglu@usak.edu.tr

Yüksel Ersan

Yrd. Doç. Dr.

Uşak University, Faculty of Science and Letters, Department of Western Languages and Literatures
ORCID: 0000-0003-2273-6556
yuksel.ersan@usak.edu.tr

Raşit Çolak

Arş. Gör. Dr

Uşak University, Faculty of Science and Letters, Department of Western Languages and Literatures
ORCID: 0000-0001-5119-1634
rasid.colak@usak.edu.tr

Abstract

The aim of this study is to investigate preparatory program EFL teachers' (n=50) perspectives on mobile assisted language teaching. To achieve this aim, a questionnaire consisting of five parts - the first part on demographic data, the second part on teachers' use of mobile phones in teaching English as a foreign language, the third part on teachers' use of common social media and instant messaging tools in teaching English as a foreign language, the fourth part on teachers' acceptance of mobile phones and the last part on five open ended questions - was administered to the participants. The results of the study revealed that while most of the preparatory program EFL teachers' views on mobile assisted language teaching were positive, some of the EFL teachers' views were negative related to mobile assisted language teaching.

Key words: language teaching, mobile assisted teaching, mobile assisted language teaching, educational technology, English preparatory program

---

*The paper is extended version of the study presented at 4th World Conference on Educational and Instructional Studies-WCEIS 2015. With this paper, it is aimed to share all results and discussions.

Hazırlık Programı Öğretmenlerinin Perspektifinden CepTelefonu Destekli Dil Öğretim

Öz

Bu çalışmanın amacı hazırlık programında İngilizceyi Yabancı Dil olarak öğreten öğretmenlerin (50) cep telefonu destekli dil öğretimine olan bakış açılarını değerlendirmektir. Bunun için birinci bölümde demografik, ikinci bölümde öğretmenlerin İngilizcenin yabancı dil olarak öğretiminde cep telefonu kullanımları, üçüncü bölümde İngilizcenin yabancı dil olarak öğretiminde yaygın sosyal medya ve anlık mesaj araçlarını kullanımı, dördüncü bölümde öğretmenlerin cep telefonunu kabullenmeleri ile ilgili bilgilerin ve son bölümünde beş açık uçlu sorunun sorulduğu bir anket yöneltilmiştir. Çalışmanın sonuçları göstermiştir ki İngilizceyi yabancı dil olarak öğreten öğretmenlerin çoğunun cep telefonu destekli dil öğretimi ile ilgili görüşleri olumlu iken, bazı öğretmenlerin cep telefonu destekli dil öğretimi ile ilgili görüşleri olumsuzdur.

Anahtar Kelimeler: dil öğretimi, cep telefonu destekli öğretim, cep telefonu destekli yabancı dil öğretimi, eğitim teknolojisi, İngilizce hazırlık programı

INTRODUCTION

In recent years, the use of smart mobile phones for educational purposes has gained popularity (Chinnery, 2006). Researchers, EFL teachers, foreign language education policy makers, ELT curriculum developers, ELT materials designers, educational technologists and computer programmers have commenced to explore the effectiveness of mobile devices as beneficial supports for L2 learning and teaching. Researchers have begun to investigate the positive effects of using mobile phones on teaching language skills such as listening (Kukulka-Hulme, 2013; Pegrum, 2014), speaking (Salamat & Pourgharib, 2013), reading (Huang, 2011; Shimane & Shimane, 2013), writing (Oyinloye, 2009) as well as language components such as vocabulary (Abbasi & Hashemi, 2013; Cavus & Ibrahim, 2009; Zhang, Song, Burston, 2011), grammar (Baleghizadeh & Oladrostam, 2010) and pronunciation (Saran, Seferoglu, Cagiltay, 2009).

Mobile teaching is a kind of teaching model that helps teachers to do teaching via mobile technologies regardless of location and time. Mobile assisted language teaching is the facilitation of L2 teaching by using mobile devices through a wireless medium. Today, mobile technologies, such as mobile phones, pocket electronic dictionaries, personal digital assistants (PDAs), MP3 players, and tablet PCs are utilized for educational purposes (Suwantarathip & Orawiwatnakul, 2015) since they have a high potential for developing EFL teaching by creating a new learning context for learners. However, there is very little research on mobile assisted language teaching from preparatory program EFL teachers' perspectives. Hence, there is no doubt that such research can be highly beneficial for EFL teachers who are willing to do mobile assisted language teaching in their English preparatory program.

LITERATURE REVIEW

Over the last decade, many EFL teachers have begun to infuse the technology into their teaching in that technology has become an integral part of education in a variety of ways. Researchers (e.g. Cuing & Wang, 2008; Reinders, 2010; Sad, 2008) have tried to focus on how to use mobile phones in teaching English as a foreign language. In most of the currently available mobile phones, mobile features such as SMS, GPS, camera, downloading, Bluetooth, Wi-Fi, etc. can be utilized for a variety of educational purposes. Cuing and Wang (2008) indicates that SMS system can be used to help students to learn foreign languages and teachers can use SMS to communicate with one student or even one group of students. Reinders (2010) stresses that mobile phones can be used in the classroom to do a variety of activities such as using the camera feature to take pictures of a text, using the voice memo recorder feature to record conversations outside the classroom, using the mobile phone for social networking, using the mobile phone to check student comprehension and get feedback. Sad (2008) listed four ideas (e.g., a short film, a

documentary, an instructional video and a commercial) so that students can produce a drama project with their mobile phones.

A majority of L2 researchers (e.g. Mehta, 2012; Sharples, Taylor, Vavoula, 2007; Wagner & Kosma, 2005) have examined the benefits of using mobile phones for teaching English as a foreign language. For instance, Mehta (2012) listed the benefits of mobile phones as personalizing learners' environment, offering learning experience beyond the classroom context, making language learning process entertaining by recording, contributing to develop the morale of the learners, not being forced to utilize PC as the only object to have access to materials.

Researchers (e.g. Atwell, 2012; Kukulska-Hulme & Traxler, 2005) have investigated the drawbacks of using mobile phones for teaching English as a foreign language. To illustrate, Atwell (2012) indicates that using mobile phones was a loss and theft and potential bullying, distracting. Among the weaknesses of utilizing mobile phones in the classroom were taking photos of tests and passing them on to others, texting responses of texts to other students, etc.

Researchers (e.g. Cakir & Atmaca, 2015; Riyonto, 2013; Yunus, Salehi & Chenzi, 2012) have also attempted to investigate the positive effects of EFL teachers' use of common social media and instant messaging tools (e.g. WhatsApp, Viber, Tango, Facebook, SMS) on improving students' learning English as a foreign language. For example, the study conducted by Yunus et al. (2012) indicated that incorporating social networking services into ESL writing classroom could aid students in widening their knowledge, maximizing their motivation and building confidence in learning L2 writing.

In the literature, a number of studies have been done to investigate a) how to use mobile phones in teaching English as a foreign language, (b) the benefits and drawbacks of using mobile phones, (c) the positive effects of EFL teachers' use of common social media and instant messaging tools (d) the positive effects of using mobile mobile phones on teaching language skills as well as language components. However, very little research has been done on mobile assisted language teaching from preparatory program EFL teachers' perspectives. Hence, there is no doubt that such research can be highly beneficial for EFL teachers who are willing to do mobile assisted language teaching in their English preparatory program.

METHODOLOGY

Sample Characteristics

The study was conducted with the participation of 50 EFL teachers working in the Basic English Department of three state universities in Turkey. The age of the teachers ranged from 21 to 41. Nine were males and forty-one were females. Regarding teaching experience, twenty-seven teachers had 1-5 years of teaching

experience, ten teachers had 11-15 years of teaching experience, seven teachers had 6-10 years of teaching experience, 4 teachers had 16-20 years of teaching experience and two had 21-21+ years of teaching experience. With respect to graduated department, twenty-nine teachers graduated from English Language Teaching Department, nine teachers graduated from English Language and Literature Department, nine teachers graduated from English Translation and Interpretation Department and three teachers graduated from American Culture and Literature Department. All of the teachers had access to the Internet. While thirty-eight teachers had 3G type of mobile service, twelve teachers had 4G type of mobile service. Regarding talk time per day, fifteen teachers had talk time more than 20 minutes, twelve teachers for 11-15 minutes, eleven teachers 10 minutes, six teachers 6-20 minutes and six teachers less than 6 minutes. With respect to the number of SMS received and sent per day, while twenty-one teachers received less than 5 SMS, eighteen teachers received 6-10 SMS, eight teachers received 11-15 SMS and three teachers received more than 20 SMS, thirty-three teacher sent less than 5 SMS, eight teachers sent 11-15 SMS, six teachers sent 6-10 SMS and three teachers sent more than 20 SMS. The demographic features of the participants are presented in Table 1.

Table 1: Demographic Properties of the Participants

		Frequency Percentage (%)	
Age	21-25	9	18
	26-30	17	34
	31-35	15	30
	36-40	6	12
	41-41+	3	6
Gender	Male	9	18
	Female	41	82
Teaching Experience	1-5 Years	27	54
	6-10 Years	7	14
	11-15 Years	10	20
	16-20 Years	4	8
	21-21+ Years	2	4
Graduated Department	English Language Teaching	29	58
	English Language and Literature	9	18
	American Culture and Literature	3	6
	English Translation and Interpretation	9	18
Internet Access	Yes	50	100
	No	-	-

Mobile Service	2/2.5 G	-	-
	3G	38	76
	4G	12	24
	4.5G	-	-
Talk time per day	Less than 5 minutes	6	12
	6-10 minutes	11	22
	11-15 minutes	12	24
	16-20 minutes	6	12
	More than 20 minutes	15	30
Number of SMS received per day	Less than 5 SMS	21	42
	6-10 SMS	18	36
	11-15 SMS	8	16
	16-20 SMS	-	-
	More than 20 SMS	3	6
Number of SMS sent per day	Less than 5 SMS	33	66
	6-10 SMS	6	12
	11-15 SMS	8	16
	16-20 SMS	-	-
	More than 20 SMS	3	6
Total		50	100

Instrument and Data Collection

A questionnaire adapted by (Hismanoglu, Yuksel & Colak, 2015) was administered to English preparatory program EFL teachers to collect data on their use and acceptance of mobile phones for different language teaching purposes. The questionnaire consisted of five parts. In the first part, teachers were asked to complete demographic data such as age, gender, teaching experience and graduated department. In the second part, there were nineteen items on teachers' use of mobile phones in teaching English as a foreign language based on a 5-point Likert scale (from 1=never to 5=always). In the third part, five items on teachers' use of common social media and instant messaging tools in teaching English as a foreign language based on a 5-point Likert scale (from 1=never to 5=always) were included. In the fourth part, eleven items on teachers' acceptance of mobile phones based on a 5-point Likert scale (from 1=strongly disagree to 5=strongly agree) were incorporated. In the last part of the questionnaire, five open ended questions were asked to teachers to reveal their individual responses with respect to the related subject.

Two native EFL teachers and three non-native EFL teachers evaluated the adapted questionnaire for content and face validity and they indicated that the questionnaire was suitable and comprehensive for the context of the study. To check reliability, the questionnaire was analysed via the Cronbach's Alpha Coefficient $\alpha = 0.95$,

which showed a high level of reliability. The questionnaires were administered to 114 English preparatory program EFL teachers at four state universities located in a rural area in Turkey through the Internet during October 2015. However, the return rate from these EFL teachers was 43.9 % (N=50).

RESULTS

Students' Scores on Questionnaire

Table 2: Distribution of Mean Scores on English Preparatory Program EFL Teachers' Use of Mobile Phones for Teaching English as a Foreign Language

Items	SD	M
1. In my lessons, I use my mobile phone to play English songs for my students.	1.84	1.00
2. In my lessons, I use my mobile phone to play basic English conversations for my students.	1.42	0.61
3. In my lessons, I use my mobile phone to play basic audio stories for my students	1.36	0.48
4. I talk with my students in English on my mobile phone.	2.26	1.07
5. I talk with my peers in English on my mobile phone.	2.74	1.27
6. In my lessons, I encourage my students to read basic level English reading passages on the Internet on their mobile phones.	2.90	1.34
7. In my lessons, I encourage my students to read basic level English stories on the Internet on their mobile phones.	2.80	1.26
8. I write basic mobile messages to my students from my mobile phone.	2.88	1.30
9. I write basic mobile messages to my peers from my mobile phone.	3.16	1.45
10. I use the Internet function of my mobile phone to teach basic grammatical structures in English.	2.26	1.12
11. I use the Internet function of my mobile phone to teach the meanings of basic grammatical structures in English.	2.44	1.43
12. I use the Internet function of my mobile phone to teach the uses of basic grammatical structures in English.	1.90	0.97
13. I use the Internet function of mobile phone to have access to the examples with respect to the basic grammatical structures in English.	2.32	1.13
14. I use the Internet function of my mobile phone to teach the meanings of unknown words from the electronic dictionaries on the Internet.	3.80	1.44
15. I use the Internet function of my mobile phone to teach the meanings of unknown idioms from the electronic dictionaries on the Internet.	3.64	1.35
16. I use the Internet function of my mobile phone to teach the present, past and past participle forms of English irregular verbs from the electronic dictionaries on the Internet.	2.62	1.24
17. I encourage my students to use the Internet function of their mobile phones to listen to how native speakers pronounce English words and they try to pronounce these words just like native speakers do.	3.82	1.41
18. I encourage my students to use the video camera of their mobile phones to videotape my pronunciation of English words and to try to pronounce these English words just like I do.	2.98	1.44
19. I encourage my students to use the video camera of their mobile phones to videotape their peers' pronunciation of English words and try to find out their peers' articulation mistakes.	2.08	1.12
Overall score	2.59	1.18

As seen in table 2, the results of the questionnaire indicate that English preparatory program EFL teachers *sometimes* (a) write basic mobile messages to their peers from their mobile phones (item 9, M=3.16; SD=1.45). They (b) use Internet function of mobile phone to teach the meanings of unknown (i) words (item 14; M=3.80; SD=1.44) and (ii) idioms (item 15; M=3.64; SD=1.35) from electronic dictionaries on Internet. They (c) encourage their students to use Internet function of their mobile phones to listen to how native speakers pronounce English words and they try to pronounce these words just like native speakers do (item 17; M=3.82; SD=1.41). They *rarely* (a) talk with their students (item 4, M=2.26; SD=1.07) and their peers (item 5, M=2.74; SD=1.27) in English on their mobile phones. They (b) encouraged their students to read basic level (i) English reading passages (item 6, M=2.90; SD=1.34) and (ii) English stories (item 7, M=2.80; SD=1.26) via internet on their mobile phones, they also (c) write basic mobile messages to their students from their mobile phones (item 8, M=2.88; SD=1.30). They (d) used the Internet function of their mobile phone to teach (i) the basic grammatical structures in English (item 10, M=2.26; SD=1.12) and (ii) the meanings of basic grammatical structures in English (item 11, M=2.44, SD=1.43). They (e) use the Internet function of mobile phone (i) to have access to the examples with respect to the basic grammatical structures in English (item 13, M=2.32; SD=1.13) and (ii) to teach the present, past and past participle forms of English irregular verbs from electronic dictionaries on Internet (item 16, M=2.62; SD=1.24). They (f) encourage their students to use the video camera of their mobile phones to videotape (i) their teacher's pronunciation of English words and to try to pronounce these English words just like their teacher does (item 18, M=2.98; SD=1.44) and (ii) their peers' pronunciation of English words and try to find out their peers' articulation mistakes (item 19; M=2.08; SD=1.12). The results of the questionnaire also reveal that teachers *never* (a) use their mobile phones to play (i) English songs for their students (item 1, M=1.84; SD=1.00), (ii) basic English conversations for their students (item 2, M=1.42; SD=0.61) and (iii) basic audio stories for their students (item 3, M=1.36; SD=0.48) and (b) use the Internet function of their mobile phones to teach the uses of basic grammatical structures in English (item 12, M=1.90; SD=0.97). In general, English preparatory program EFL teachers deploy mobile phones very fairly when teaching English as a foreign language.

Table 3: Distribution of Mean Scores on English Preparatory Program EFL Teachers' Use of Common Social Media and Instant Messaging Tools in Teaching English as a Foreign Language

Items	M	
SD		
20. I use WhatsApp to communicate with my students beyond the classroom context.	3.64	1.48
21. I use Viber to communicate with my students beyond the classroom context.	1.18	0.52
22. I use Tango to communicate with my students beyond the classroom context.	1.12	0.33
23. I use Facebook to communicate with my students beyond the classroom context	.3.58	1.36

24. I use SMS to communicate with my students beyond the classroom context.	2.72	1.29
Overall score	2.45	1.00

As seen in table 3, the results of the questionnaire indicated that although English preparatory program EFL teachers *sometimes* used (a) WhatsApp (item 20, M=3.64; SD=1.48) and (b) Facebook (item 23, M=3.58; SD=1.36), they *rarely* used SMS to communicate with their students beyond the classroom context. As for the use of Viber and Tango, the results of the questionnaire showed that they *never* used (a) Viber (item 21, M=1.18; SD=0.52) and (b) Tango (item 22, M=1.12; SD=0.33).

Table 4: Distribution of Mean Scores on English Preparatory Program EFL Teachers' Acceptance of Mobile Phones for Teaching English as a Foreign Language

Items	SD	M
25. Mobile phones increase the quality of English education and instruction.	3.30	1.20
26. I am interested in using mobile phones as English language teaching tools.	3.30	1.30
27. Mobile phones help me to develop my students' listening skills.	3.24	1.33
28. Mobile phones help me to develop my students' speaking skills.	3.18	1.41
29. Mobile phones help me to develop my students' reading skills.	3.26	1.32
30. Mobile phones help me to develop my students' writing skills.	2.84	1.40
31. Mobile phones help me to develop my students' grammatical skills.	2.90	1.20
32. Mobile phones help me to develop my students' vocabulary skills.	4.04	1.28
33. Mobile phones help me to develop my students' pronunciation skills.	3.64	1.31
34. Mobile phones are useful tools for teaching English as a foreign language in the classroom.	3.04	1.41
35. Mobile phones are useful tools for teaching English as a foreign language outside the classroom.	3.98	1.10
Overall score	3.34	1.30

As seen in table 4, the results of the questionnaire indicated that although English preparatory program EFL teachers agreed that mobile phones helped them to develop their students' vocabulary skills (item 32, M=4.04; SD=1.28), most of these English preparatory program EFL teachers were undecided about whether or not (a) mobile phones increased the quality of English education and instruction (item 25, M=3.30; SD=1.20), (b) they were interested in using mobile phones as English language teaching tools (item 26, M=3.30; SD=1.30), (c) mobile phones

helped them to develop their students' (i) listening skills (item 27, M=3.24; SD=1.33), (ii) speaking skills (item 28, M=3.18; SD=1.41), (iii) reading skills (item 29, M=3.26; SD=1.32) and (iv) pronunciation skills (item 33, M=3.64; SD=1.31), (d) mobile phones were useful tools for teaching English as a foreign language in the classroom (item 34, M=3.04; SD=1.41) and (e) mobile phones were useful tools for teaching English as a foreign language outside the classroom (item 35, M=3.98; SD=1.10). As for developing students' writing and grammatical skills, the results of the questionnaire showed that English preparatory program EFL teachers disagreed that mobile phones helped them to develop their students' (i) writing skills (item 30, M=2.84; SD=1.40) and (ii) grammatical skills (item 31, M=2.90; SD=1.20). Overall, English preparatory program teachers were mostly undecided about accepting mobile phones for teaching English as a foreign language by scoring between 3.04 and 3.98 on eight items out of eleven items on the five point scale.

Responses to open-ended questions

1. Should mobile phones be used as language teaching tools at English preparatory programs?

In response to the first question concerning whether mobile phones should be used as language teaching tools at English preparatory programs or not, forty-two EFL teachers (84 %) indicated that mobile phones be used as language teaching tools at English preparatory programs, whereas eight EFL teachers (16 %) stated that mobile phones should not be used as language teaching tools at English preparatory programs.

2. Should mobile phones be integrated into English preparatory programs?

In response to the second question regarding whether mobile phones should be infused into English preparatory programs or not, while forty-two EFL teachers (84 %) stated that mobile phones should be infused into English preparatory programs, eight EFL teachers (16 %) expressed the view that mobile phones should not be infused into English preparatory programs.

3. How should we use mobile phones in teaching English as a foreign language?

In response to the third question with respect to how to use mobile phones in teaching English as a foreign language, the participants emphasized the importance of (a) using mobile phones as dictionaries, (b) using mobile phones to make short video clips, bring them into the classroom and talk about them, (c) using mobile phones to encourage students to speak/write in English through instant messages/WhatsApp/social networks outside the classroom, (d) using mobile phones to develop students' listening and reading skills by encouraging them to search on the Internet or play English games, (e) using mobile phones outside the

classroom to download listening posts, videos, pronunciation software, free online dictionaries, (f) using mobile phones for games, competitions and the activities in which the students can both enjoy and learn, (g) having the books on the mobiles and creating some communicative activities with them, (h) giving interactive tasks through mobile phones like sending an e-mail or text message, making online quizzes and competitions in which students join via their mobile phones and making use of video cameras to create dialogues and film them. The quotations below exemplify the participants' views on how to use mobile phones in teaching English as a foreign language:

'They could be used as dictionaries, they are great timesavers with dictionary apps.' (Participant 8)

'We can ask students to make short video clips and bring them into the classroom and talk about these.' (Participant 15)

'They could be used to encourage students to speak/write in English through instant messages/WhatsApp/social networks outside the classroom of course.' (Participant 40)

'We can use mobile phones to develop the students' listening and reading skills by encouraging them to search on the Internet or play English games.' (Participant 23)

'Mobile phones should be used outside of the class. Students may be provided with the links where they can download listening posts, videos, pronunciation software, and free online dictionaries.' (Participant 11)

'We can use mobile phones for games, competitions and the activities in which the students can both enjoy and learn.' (Participant 33)

'We can have the books on the mobiles and maybe create some communicative activities with them.' (Participant 20)

'We can give interactive tasks through mobile phones like sending an e-mail or text message. Or we can make online quizzes and competitions in which students join via their mobiles. They can make use of their video cameras to create dialogues and film them.' (Participant 45)

4. What are the benefits of using mobiles for teaching English as a foreign language?

In response to the fourth question related to what the benefits of using mobile phones for teaching English as a foreign language are, the participants indicated five basic benefits which were (a) learning better how to pronounce the words in English via online dictionaries, (b) having quick access to the dictionary, (c) studying or doing homework anywhere like a bus stop or café, (d) gaining time

because it is easier to write, to read, to listen and to speak, (e) having fun and learning/practicing their knowledge. The following quotations show the participants' views on how to use mobile phones in teaching English as a foreign language:

'They can learn better how to pronounce the words in English via online dictionaries.' (Participant 17)

'In the lesson, quick access to the dictionary, which fastens their finishing the given activities.' (Participant 25)

'They never forget them at home! They can study or do homework anywhere like a bus stop or café.' (Participant 38)

'Gaining time because it is easier to write, to read, to listen and to speak.' (Participant 19)

'Students can have fun and learn/practice their knowledge. Since the students' life is mostly based on technological devices, they feel good when they see that they can use it and integrate into their learning process.' (Participant 13)

5. *What are the weaknesses of using mobile phones for teaching English as a foreign language?*

Related to weaknesses of using mobile phones for teaching English as a foreign language, the participants stressed two weaknesses which were (a) difficulty of monitoring and controlling students' usage of mobiles during in-class activities, (b) social media applications' interrupting students' attention, (c) students' getting lazier and lazier because of having mobile phones and (d) using smart phones for social networking. The quotations below show the views expressed by the participants:

'Monitoring and controlling students' usage of mobiles is really difficult for teachers during in-class activities.' (Participant 3)

'Students attention can be interrupted with social media applications.' (Participant 12)

'In my point of view, mobiles phones are nothing but distractions. Student are getting lazier and lazier because they have mobile phones. They get used to the vivid and quick nature of mobiles and then they become patientless to learn, or read or write (with a pencil) in a language. I am totally against using mobile phones.' (Participant 34)

'In my opinion, most Turkish students do not know how to use smart phones for good purposes. They just use them for social networking and when it comes to research they directly take the first information they can find. When i assign them a writing task, the students write the topic on google and copy what they find first.'

They even do not check whether it is related or not. When I let them use mobiles for a writing task in the class they do the same. Sometimes, a top student writes the task and takes a picture of it and sends it to his/her friends. They always use google translate and are not willing to take notes because they have smart phones and the internet and whenever they need they can access the information so learning does not happen. They do not bother to keep something in mind because their phones do it. In short, the thing they learn by a mobile flies away and is never put into practice.' (Participant 16)

CONCLUSION

The results of the study show that English preparatory program EFL teachers use mobile phones very fairly when teaching English as a foreign language. Related to teachers' use of common social media and instant messaging tools in teaching English as a foreign language, this research reveals that teachers sometimes use Whatsapp and Facebook despite rarely using SMS and not using Viber and Tango. Relevant to teachers' acceptance of mobile phones for teaching English as a foreign language, this research indicates that although teachers agreed that mobile phones help them to develop their students' vocabulary skills, they are mostly undecided about accepting mobile phones for teaching English as a foreign language. Results of the questionnaire may change when number of the participants increases by including them from state run and private universities.

With respect to whether or not mobile phones should be used as language teaching tools at English preparatory programs and whether or not they should be integrated into English preparatory programs, most of the students state that mobile phones should be used as language teaching tools and they should be infused into English preparatory programs. Considering that technological and financial opportunities of the students and teachers in different parts of Türkiye are not equal, mobile assisted language teaching is not possible in language teaching classrooms. Even today, in the eastern regions of Türkiye internet is not available let aside smart phones.

Relevant to how to use mobile phones in teaching English as a foreign language, this research reveal that mobile phones can be used for a variety of purposes ranging from making short video clips to downloading listening posts, videos, pronunciation software, free online dictionaries, having the books on the mobiles and creating some communicative activities with them, giving interactive tasks through mobile phones like sending an e-mail or text message, making online quizzes and competitions in which students join via their mobile phones, etc.

Related to benefits and weaknesses of using mobile phones for teaching English as a foreign language, this research unearths five basic benefits which are (a) learning better how to pronounce the words in English via online dictionaries, (b) having

quick access to the dictionary, (c) studying or doing homework anywhere like a bus stop or café, (d) gaining time because it is easier to write, to read, to listen and to speak, (e) having fun and learning/practicing their knowledge and four weaknesses which are (a) difficulty of monitoring and controlling students' usage of mobiles during in-class activities, (b) social media applications' interrupting students' attention, (c) students' getting lazier and lazier because of having mobile phones and (d) using smart phones for social networking.

REFERENCES

- Abbasi, M. & Hashemi, M. (2013). The impact/s of using mobile phone on English language vocabulary retention. *International Research Journal of Applied and Basic Sciences*, 4(3), 541-547.
- Attwell, G. (2012). 25 Practical ideas for using mobile phones in the classroom. Retrieved October 15, 2015 from <http://www.pontydysgu.org/2009/11/25-practical-ideas-for-using-mobile-phones-in-the-classroom>.
- Baleghizadeh, S. & Oladrostam, E. (2010). The effect of mobile assisted language learning (MALL) on grammatical accuracy of EFL students. *Mextesol Journal*, 34(2), 1-10.
- Cavus, N., & Ibrahim, D. (2009). M-learning: An experiment in using SMS to support learning new English language words. *British Journal of Educational Technology*, 40(1), 78–91.
- Cuing, G., & Wang, S. (2008). Adoption cell phones in EFL teaching and learning. Retrieved September 20, 2015 from www.notworthprinting.wordpress.com/category/mobile-learning.
- Cakir, A., & Atmaca, Ç. (2015). Pre-service teacher perceptions about the use of facebook in English language teaching. *Digital Culture & Education*, 7(2), 110-130.
- Chinnery, G. (2006). Going to the MALL: Mobile assisted language learning. *Language learning & technology*, 10(1), 9-16.
- Hismanoglu, M., Ersan, Y. & Colak, R. (2015). A study on English preparatory program students' use and acceptance of mobile phones. *International Journal on New Trends in Education and Their Implications*, 6(3), 63-76.
- Huang, L.-L. (2011). EFL learners' reading on mobile phones. *The Jalt Call Journal*, 7(1), 61–78.
- Kukulska-Hulme, A. (2013). Mobile-assisted language learning. In C. A. Chapelle (Ed.), *The Encyclopedia of Applied Linguistics* (pp. 3701-3709). New York: Wiley-Blackwell.

- Kukulska-Hulme, A. & Traxler, J. (Eds.). 2005. *Mobile learning: A handbook for educators and trainers*. London: Routledge.
- Mehta, N.K. (2012). Mobile phone technology in English teaching: Causes & concerns. Retrieved August 25, 2015 from <http://site.iugaza.edu.ps/nmasri/files/2010/09/Mobile-Phone-Technology.pdf>.
- Oyinloye O, G. (2009). Assessing the need for mobile communication mediated instructional strategy in the teaching of writing skills. *International Journal of Soft Computing*, 39-44.
- Pegrum, M. (2014). *Mobile learning: Languages, literacies and cultures*. New York: Palgrave Macmillan.
- Reinders, H. (2010). Twenty ideas for using mobile phones in the classroom. *English Teaching Forum*, No. 3. Retrieved July 10, 2015 from http://exchanges.state.gov/englishteaching/forum/archives/docs/forum-10-48-03/48_3_4_reinders.pdf.
- Riyanto, A. (2013). [English language learning using 'WhatsApp' application](https://akhmadryantoblog.wordpress.com/2013/07/21/english-language-learning-using-whatsapp-application/). Retrieved July 15, 2015 from <https://akhmadryantoblog.wordpress.com/2013/07/21/english-language-learning-using-whatsapp-application/>.
- Sad, S.N. (2008). Using mobile phone technology in EFL classes. *English Teaching Forum*, 4, 34-40.
- Salamat, A. & Pourgharib, B. (2013). The effect of using mobile on EFL students speaking. *International Research Journal of Applied and Basic Sciences*, 4(11), 3526-3530.
- Saran, M., Seferoglu, G., & Cagiltay, K. (2009). Mobile assisted language learning: English pronunciation at learners' fingertips. *Eurasian Journal of Educational Research*, 34, 97-114.
- Sharples, M., Taylor, J., & Vavoula, G. (2007). A theory of learning for the mobile age. In R. Andrews & C. Haythornthwaite (Eds.), *The Sage handbook of e-learning research* (pp. 221-247). London: Sage Publications.
- Shimane, S. W., & Shimane, S. S. (2013). Reading and grammar learning through mobile phones. *Language Learning & Technology*, 117-134.
- Suwantarathip, O. & Orawiwatnakul, W. (2015). Using mobile-assisted exercises to support students' vocabulary skill development. *TOJET*, 14(1), 163-171.

Wagner, D., & Kozma, R. (2005). *New technologies for literacy and adult education: A global perspective*. Paris: UNESCO Publishing.

Yunus, M., Salehi, H., Chenzi, C. 2012. Integrating social networking tools into ESL writing classroom: Strengths and weaknesses. *English language teaching*, 5(8), 42-48.

Zhang, H., Song, W., & Burston, J. (2011). Reexamining the effectiveness of vocabulary learning via mobile phones. *TOJET*, 10(3), 203-214.

Karl Marx Bir Klasik mi? “Adam Smith ve Karl Marx Üzerinden Kavramsal Bir Karşılaştırma”

Kerim Eser AFŞAR

Yrd. Doç. Dr.

Dokuz Eylül Üniversitesi, İ.İ.B.F. İktisat Bölümü, Buca/İzmir/Türkiye

ORCID: 0000-0002-9853-0186

eser.afsar@deu.edu.tr

Mehmet ÖZYİĞİT

Arş. Gör.

Dokuz Eylül Üniversitesi, İ.İ.B.F. İktisat Bölümü, Buca/İzmir/Türkiye

ORCID: 0000-0002-6362-9928

mehmet.ozyigit@deu.edu.tr

Öz

Bu çalışmada Smith ve Marx üzerinden tarihsel bir karşılaştırma ile Marksist iktisat teorisinin kuram içindeki yeri tartışılmaktadır. Temel paradigmalarının ortaya çıkışı açısından değerlendirildiğinde Smith, piyasanın başat olduğu toplumsal ilişkiler bağlamında, değer kaynağının emek olduğu temel savıyla yeni bir bilim dalı olarak ekonomi politigin ilk temsilcisidir. Dışlanan kavramsal yapı zemininde yükselen ve Smith'in elinde evrensellik iddiası nedeniyle tutarsız gelişen kavramlar; Marx tarafından tarihsel bir zeminde ve olguların işleyişlerinin çelişkili doğaları açıklanarak yeniden tanımlanmıştır. Çalışmanın amacı, iktisadi doktrinler bakımından klasik akımın içinde gösterilmesi öğretide halen bir tartışma konusu olan Marksizmin, klasik iktisat teorisinin olumsuzlanmasıyla tarihin tozlu sayfalarına kaldırılacak bir teori olmadığını göstermektir. Bu nedenle teorilerin temel paradigmalarını ortaya koyuşlarındaki yöntemlerinden başlayarak; her bir açıdan iktisadi olguların işleyişinin zeminine ilişkin varsayımları ortaya konmuştur. Ardından iktisadi kavramlarının üzerinde yükseldiği değer ve emek-değer teorisine dair temel yaklaşımları analiz edilerek her iki doktrinin tarihsel olarak karşılaştırılması gerçekleştirilmiştir. Bu tarihsel izlek üzerinden yapılan tartışma sonucu Marx'ın bir klasik iktisatçı olarak değerlendirilemeyeceği öne sürülmektedir. Bir bütün olarak değerlendirildiğinde yöntemleri, temel varsayımları ve kavramlarının teori içerisindeki tanımlamalarıyla, tarihsel olarak iki farklı kuram ortaya çıkmaktadır. Kavramların biçimsel benzerliği aynı teorik çatı altında sınıflandırılmaları için yeterli değildir. Bu nedenle çalışmada, iktisadın genel kabullerine yönelik bir sorgulamanın gerekliliği de vurgulanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Klasik İktisat, Marksist İktisat, Emek Değer Teorisi, Piyasa, Kapitalizm

Is Karl Marx a Classic? "A Conceptual Comparison Over Adam Smith and Karl Marx"

Abstract

In this study, it's tried to discussed the location of Marxist economic theory in the theory of economics by a historical comprasion over Smith and Marx. When assessed in terms of the emergence of basic paradigms, Smith is the first representative of the economic policy as a new scientific discipline with a fundamental argument that the source of value is the labor of value, in the context of social relations dominated by the market. Concepts that rise on the ground of the conceptual structure that is excluded and develop inconsistently due to the claim of universality in Smith's hands; it is redefined by Marx on a historical ground and by explaining the contradictory nature of the workings of the phenomena. The purpose of study is demonstrate that Marxism which has discussed in Classical Theory has still contentious in economic discipline by history of economics, is not a theory to remove to dusty pages of history by negating the Classical Economic Theory. Therefore assumptions explained, starting with method of revelation the fundemental paradigm of theory and related to strata of prosses of the economic facts. Thereafter historically comparison of both doctrine by analyzing major approaches to value and Labor Theory of Value where rises their economic concepts. As a result, it's suggested that the result of discussion that implement this historical theme, Marx can not be assessed as a Classical Economist. When considered as a whole, historically two different theories emerge with the definitions of methods, basic assumptions and concepts in theory. The formal similarity of concepts is not sufficient to be classified under the same theoretical framework. For this reason, the study also emphasizes the necessity of an inquiry into the general acceptance of economics.

Key words: Classical Economics, Marxian Economics, Labor Theory of Value, Market, Capitalism

GİRİŞ

Bu çalışmada bütünsel bir bakış açısıyla iktisadi doktrin içerisinde iki kurucu üzerinden tarihsel bir karşılaştırma gerçekleştirilmiştir. Klasik ekolün niteliğini belirleyen temel kavramlar olan emek değer teorisi, sınıf analizi, sermaye birikimi ve rekabet üzerinden bu kavramların ele alınış biçimleri incelenerek; Marx’ın klasik ekole dâhil edilmesine neden olan değerlendirmelere dair bir tartışma yürütülmüştür. Çalışmada Marx’ın klasik ekole dâhil edilmesine neden olan ve her iki teorinin sert çekirdeğinde yer alan kavramlar üzerinden aslında Marx’ın bir klasik olmadığı gösterilecektir. Her iki kurucu da emek-değer teorisini kullanmakta, toplumu sınıflardan oluşturmakta, sermaye birikimi ve rekabet ile iktisadi ilişkilerin gelişimini açıklamaktadır. Oysa Marx’ın teorisi bu kavramlara yüklenen yeni anlamlarla, Marx’ın ifadesiyle baş aşağıya duranın ayakları üzerine dikilmesiyle ortaya çıkmaktadırⁱ. Böylece Smith ve Marx üzerinden tarihsel bir karşılaştırma ile Marksist iktisat teorisinin kuram içindeki yeri belirlenmeye çalışılmıştır.

Çalışma dört alt bölümden oluşmaktadır. Çalışmada, teorilerin temel paradigmalarını biçimlendirmelerindeki yöntemlerinden başlayarak; iktisadi olguların işleyişinin zeminine ilişkin varsayımları ortaya konmuştur. Ardından iktisadi kavramlarının üzerinde yükseldiği değer ve emek-değer teorisine dair temel yaklaşımları analiz edilerek her iki doktrinin tarihsel olarak karşılaştırılması gerçekleştirilmiştir. Bu tarihsel izlek üzerinden yapılan tartışma sonucu Marx’ın bir klasik iktisatçı olarak değerlendirilemeyeceği öne sürülmüştür.

İlk bölümde iktisadi paradigmanın oluşumu Smith üzerinden ortaya konulmuştur. Ardından ana akım teorinin omurgasını oluşturan bu teoriden Marx’ın epistemolojik bir kopuş ile nasıl başka bir paradigmayla başka bir çatı ortaya koyduğu tanımlanmıştır. Böylece ilk bölüm, yöntemin nesnesiyle kurduğu ilişkide tutarlı ve kesin bilgiler üreten yeni bir paradigmanın epistemolojik bir kopuşla ortaya çıkışına yönelik metodolojik bir ayrımı ortaya koymaktadır.

Bu bağlamda çalışmanın ikinci kısmında iktisadi olarak temel kurucular olan Smith ve Marx’ın analizlerinin üzerine yükseldiği zeminler ele alınmakta ve bunlar arasındaki farklılıklar incelenmektedirⁱⁱ. Buradaki temel amaç piyasa ve kapitalizm arasındaki sahte özdeşliğin ortadan kaldırılmasıdır. Böylece ele alınan olgunun teorik bağlam içerisinde yol açtığı farklılaşmalar ortaya konulmaya çalışılmaktadır.

Üçüncü kısım emek değer teorisi üzerine yoğunlaşmaktadır. Toplumsal üretimde odaklandıkları alan farklılıklarının ardından, iktisadi belirlenim ilişkilerinin başında yer alan değer ve değerlerin ortaya çıkışı; toplumsal olarak iki iktisadi ekolün analizlerinin açıklanması ve anlaşılmasında değer ve değerlerin kaynağına dair açıklamaları bu bölümün odağını oluşturmaktadır. İlk bakışta Smith ve Marx’ta bu emek olarak görünse de, kavramın tanımlanışı beraberinde kurulan sistemin ilişkilerinde ve işleyişinde büyük farklılıkları getirmektedir.

Çalışmanın dördüncü kısmında Marx ve Smith'in rekabet ve sermaye birikimi teorileri ele alınmıştır. Smith'in refahı ve toplumsal ahengi sağlayan serbest rekabet kavramı, Marx'ta sınıf çatışmasını şiddetlendiren ve sermaye birikiminin sürekliliğini sağlayacak temel itkiyi oluşturmaktadır. Smith'te durağan denge durumunu ortaya çıkaran olgular, Marx'ta sonsuz sermaye birikimini ortaya çıkarmaktadır. Dolayısıyla kavramların tanımlanmasındaki nüanslar, büyük teorik farklılıkların kaynağını oluşturmaktadır. Çalışma sonuç kısmındaki değerlendirme ile sonlanmaktadırⁱⁱⁱ.

SMITH'DEN MARX'A: PARADİGMANIN OLUŞUMUNDAN EPİSTEMOLOJİK KOPUŞA

Bir düşünce için tarihsel olarak ortaya çıkışıyla birlikte başat amacının “evrensel bir bilim olma” çabası olduğu söylenebilir. Her düşünce belirli teorik açıklamalarıyla bütünsel bir tarihsel ve evrensel bilim olma mücadelesi içerisindedir. Bunu gerçekleştirirken diğer düşünce biçimleri ve yöntemlerle düşünsel savaşım vermek zorundadır. Bütün analizler bir tanımla başlar. Ancak tanımlamaların yöntemi son derece önemlidir. Bir anda nesneleştirip, tarihselliğinden ve özgünlüğünden, zaman içerisindeki gelişim-değişim evriminden soyutlanarak, kendinde bir tarif yapılmasına neden olabilmektedir. Böylece açıklayıcılığını yitirmesi olasıdır. Bu nedenle kavramların doğalarından ziyade özgün tarihsel koşullarını tartışmak gerekmektedir.

Yöntemsel olarak kavramların ortaya çıkışı, ele alınan nesneyle kurulan ilişkinin biçimine son derece bağlıdır. Felsefe içerisinde bir tavır alış olarak nitelenebilecek bu tutum, nesneye metafizik, idealist ya da diyalektik bir yöntemle yaklaşarak içeriği açıklama girişimidir. Bu nedenle yöntem belirleyicidir. Düşüncenin toplumsal biçim almış halleri olarak şeylerin özüne dair incelemeler kendisini metafizik idealizm ile karakterize ederken; maddenin hareket yasalarını açıklayan yöntem diyalektik materyalizmde somutlaşmaktadır. Klasik ekonomi politik ile Marx arasındaki temel ayrım, açıklayacakları olguya yönelik varsayımlarından çok, bu olguyu incelemekte kullandıkları yöntem ve ele alınan nesneye dair epistemolojik kopuşla karakterize olmaktadır. Bu kopuş felsefe ve bilim çatışmasında/ikileminde ortaya çıkmaktadır^{iv}.

İktisat bilimi açısından düşünsel ve teorik yapının belirlenimi ya da temel paradigmanın ortaya çıkışı Smith^v ile başlamakta ve Ricardo ile en olgun biçimini bulmaktadır. Bu paradigma, toplumsal koşulların etkisiyle bir doğal düzen ve denge analizi olarak ortaya çıkar^{vi}. Yapısı ve tonu itibariyle oldukça hümanist olan bu teori ekonomik ilişkilerin ve itici gücünün de birey olduğunu varsayar. Zenginliğin artışı bireyin aklına, emek vermesine, yaratıcılığına ve kendi çıkarları peşinde koşmasına dayanır (Wolff ve Resnick, 2016: 37). Smith belirli bir tarihsellikte temel ekonomik birim olarak piyasanın oluşumunu, işleyişini ve gelişimini analiz etmektedir. Bu analiz içerisinde doğa bilimlerin etkisiyle diğer ekonomik olguların ya da kavramların oluşumunu, işleyişini ve gelişimini açıklar. Doğa bilimlerinin tarihsel

gelişmişliği, Smith’in temel paradigmasında denge analizi olarak yer bulur. Wolff ve Resnick’e (2016) göre de Smith ile ortaya konan bu ilk genel teori, Ricardo’nun “bu bölüm pörçük eseri elden geçir[ip], derleyip toparlayıp genişleterek... temel iktisat teorisini daha formel bir ders kitabı üslubunda sun[masıyla]...klasik siyasal iktisat veya sadece siyasal iktisat olarak” ortaya koymasıyla en olgun biçimine ulaşmıştır. Dolayısıyla başlangıcından itibaren ana akım iktisat teorisi içerisindeki gelişim, temelde Smithyen paradigmanın ve argümanlarının, iktisadi konjonktüre bağlı olarak terk edilmesi, geliştirilmesi ya da terk edilen argümanların yeni bağlamlarda yeniden ele alınması biçiminde, özü itibariyle bir epistemolojik kopuştan çok konjonktürel bir evrimleşme biçiminde gerçekleşmektedir^{vii}.

Diğer taraftan Marx, pek çok zaman klasik iktisadın içinde ya da klasik iktisadın Marksçı alternatifi olarak değerlendirilmektedir.^{viii} Buna karşın Klasik İktisadın paradigmal çerçevesinden epistemolojik kopuş Marx ile gerçekleşmektedir. İlk olarak her iki açıklama biçiminin, ele aldıkları nesnelere dair yaklaşımları birbirinden bütünüyle farklıdır^{ix}. Marx, tarihsel materyalist diyalektik bir yöntemi kullanmaktadır. Bunun nedeni maddeyi ve onun hareketini incelemesidir. Smith ve Marx, yonteme bağlı, biçimsel olarak “aynı” ya da “benzer” kavramları kullansalar da bu kavramların içeriği birbirinden farklılaşmaktadır. Marx, muğlak bir ekonomi ve buna bağlı olarak piyasa kavramını değil, onun yerine üretim biçimleri temelinde tarihsel olarak en gelişmiş biçim olan kapitalizmi ve kapitalist üretim biçimini incelemektedir. Smith’in aksine doğallık ya da denge kavramlarına bağlı bir denge yerine Marx, olguların içsel çelişkilerini ve yasalarını inceler. Bu analiz içerisinde denge arızı olarak karşılaşılan bir durumdur. Kullandığı yöntemin temel yasaları gereği sürekli bir gelişim, yadsınmanın yadsınması, durağan bir analiz yerine dinamik bir inceleme geliştirdiğini göstermektedir^x.

İKTİSADIN İKİ FARKLI ZEMİNİ: SMITH’İN PİYASASI VE MARX’IN KAPİTALİST ÜRETİM BİÇİMİ

Smith ile Marx’ın iktisadi analizlerindeki temel farklılık, toplam hâsılanın ya da toplumsal yeniden üretimin gerçekleştirilmesinde odaklandıkları evrelerin farklı olmasıdır. Smith, tüccar sermayesinin egemenliğinden üretken sermayenin egemenliğine geçişin ya da bir başka deyişle kârın kaynağının ticaret ile açıklanmasından üretim süreciyle açıklanmaya başlanmasına geçiş döneminin teorisyenidir. Kapitalist üretim biçiminin henüz tam olgunlaşmadığı, kurum ve kurallarıyla toplumsal üretimin tüm alanlarına egemen olmadığı bir dönemi analiz etmektedir (Kaymak, 2010). Bu yeni üretim tarzı, özgür emekçi yani işçiye ve manüfaktüre bağlı üretimin gelişimiyle belirlenmektedir. Dolayısıyla Smith, iktisadi varsayımlarını ve analiz sonuçlarını, sermaye ve piyasa ilişkilerinin gelişiminin toplumsal refah ve üretkenlik üzerinde geliştirici etkisinin olduğu bir kapitalist gelişim sürecinin başlangıcında üretmektedir.

Smith, fizyokratların yalnızca tarımsal alanda geçerli olduğunu ileri sürdükleri üretkenliğin, toplumsal anlamda kullanım değeri üreten tüm kesimlerde geçerli

olduğu göstermektedir. Sermaye ilişkilerinin gelişimi ve sermaye birikimindeki artış sonucu, üretken kesim olarak tarımın yanında “sermaye ilişkilerinin” geçerli olduğu tüm alanlar, Smith’te üretken faaliyet alanları olarak nitelenmektedir. Bu nitelendirme Smith’in geliştirmekte olan kapitalist ilişkilerin analizinde, kendinden önceki iktisadi ekollerden ileri tarafıdır. Tarihsel süreçte Smith’in bir yönetim aracı olarak gördüğü piyasa ilişkileri, toplumsal alanda refah artışının ya da bir başka deyişle daha fazla meta ve bu anlamda değer üretilmesinin temel koşulu olarak vardır. Mübadelenin genelleşmesiyle birlikte mübadelenin olduğu her alanda var olan piyasa ilişkileri, mübadele ilişkileri ile eşzamanlı işbölümü ve uzmanlaşmayı geliştirmekte ve derinleştirmektedir.

“İşbölümüne yol açan, değiş etme gücü olduğuna göre, bu bölünüşün alanı, her zaman için, değiş etme gücü ile yahut başka deyişle, piyasanın genişliği ile sınırlamak gerektir. Pazar çok küçük olursa, kendi tüketiminden artan emek ürünü fazlasının hepsini elde etmek isteyeceği başkalarının benzeri ürün fazlası ile değiş edemeyeceği için, kimse kendini, büsbütün tek bir işe vermeye özenmez” (Smith, 2006: 19).

Bu bağlamda Smith’in analizinde piyasa, öncelikle toplumların üretiminin ana amacı olan kullanım değeri üretimiyle zenginlik artışının maddi koşuludur. Piyasa dolayısıyla birlikte üretilen mallara dair gerek bireysel gerekse toplumsal anlamda bir uzmanlaşma ve iş bölümü ortaya çıkar ki bu durum aynı zamanda uluslararası ticareti ve dünya pazarının niteliğini belirleyen temel unsurdur. İş bölümü ve uzmanlaşmanın dünya pazarının niteliğini belirlemesi ise Smith’in teknik ve toplumsal iş bölümü ayırımında analizini toplumsal iş bölümü üzerine kurması nedeniyledir. Toplumsal iş bölümüne odaklanırken, teknik işbölümüne yalnızca kavramsal düzeyde değinmesi, Smith’te değer-fiyat ayırımının tam olarak gerçekleşmemesine ve ekonomik analizini kâr ve fiyat odaklı geliştirmesine neden olmaktadır. Smith, üretilen tüm malların fiyat ve ihtiyaç karşılama için niteliklerinin, pazara getirildiğinde birbirleriyle karşılaşmalarını ve fiyat ilişkilerinin mübadele sürecinde piyasada oluşmasını inceler. Çünkü toplumsal yeniden üretimin dolaşım alanına odaklı bir analizle; değer yaratılması dâhil tüm iktisadi sürecin, piyasa (dolaşım alanı) içerisinde gerçekleştiğini ileri sürmektedir. Bu nedenle Smith, kendi teorik argümanlarını, evrensel bir ekonomik alan üzerinde kurgulamıştır. Mübadelenin olduğu her alanda piyasa, piyasanın olduğu her alanda ekonomi ve bu gelişen ekonomiye bağlı olarak iş bölümü ve uzmanlaşmanın gelişimi söz konusudur. Böylece toplumların tarihsel gelişimi, özü itibarıyla piyasanın ve mübadele ilişkilerinin gelişimidir. İlkel bir topluluk için geçerli olan model, aynı zamanda modern bir toplumu da tasvir edebilmektedir. Smith’in konusunu açıklamak için kullandığı tarihsel örneklerden bu durum kolaylıkla görülebilir.

Smith’in üzerinde önemle durduğu ve bir yönetim aracı^{xi} olarak gördüğü piyasa mekanizması, iktisadın temel kabullerinden biri olan değer aktarımı ve değer yaratımının sağlandığı alandır. Üretimin asıl amacı olan kullanım değeri yaratmak, piyasa ilişkileri biçimine büründüğünde; yani piyasa için üretim yapılmaya

başlandığında, piyasa genişlemesi, üretimin genişlemesine neden olur. Piyasa genişlemesi ile ortaya çıkan üretim genişlemesi üretimde iş bölümü ve uzmanlaşmayı da beraberinde getirerek, verimliliği artırır. Bu nedenle piyasa ilişkilerinin yaygınlaşması ölçek ekonomilerini gündeme getirir ve genişleme sürdükçe piyasa, mübadele değerleri üzerinden kullanım değerlerini kurumsal sınırlara ulaşıncaya kadar artırır.

Kendiliğinden ortaya çıkan bu ticari toplum ya da piyasa olgusu, Smith’te aynı zamanda toplumsal olarak bireylerin değişmeyen özelliklerine de en uygun doğal bir düzen olarak ele alınmaktadır. Özü itibariyle bireyin değişmeyen özelliği mübadele güdüsü ya da başka bir deyişle bireylerin aralarında değiş tokuş ilişkileri kurmasıdır ki bu özellik aynı zamanda Smith’te insanın toplumsallaşmasının da temel koşuludur. Bu analiz altında tarihsel olan üretim biçiminden bağımsız olarak piyasa üzerinden kullanım değerlerinin aktarılması refah yaratacaktır. Çünkü zenginliğin oluşmasından, artışına ve hatta uluslararası rekabete değin toplumsal üretimin temel belirleyicisi olan işbölümü ve uzmanlaşma bu mübadele güdüsüyle ortaya çıkmaktadır. Böylece Smith’in temel tarihsel gelişim tezi olan toplumların avcılık, toplayıcılık, tarım ve ticari toplumlar biçimindeki gelişimi, “evrensel ve değişmeyen” insan doğasına uyumlu piyasa ilişkilerinin kurulmasıyla sağlanmaktadır. Diğer taraftan devlet ekonomik bir aktör olarak bu ilişkilerin önünün açılmasında gerekli olan yasal ve kurumsal düzenlemelerin gerçekleştirilmesi için vardır. Böylece piyasa, bir mekanizma olarak doğal işleyişini kusursuz biçimde gerçekleştirebilecektir^{xii}.

Serbest rekabet koşulları altında işleyen piyasada ilk olarak gerçekleşecek şey emek değerleri üzerinden tanımlı olan doğal fiyatlarla, piyasa fiyatlarının birbirine yakınlaşmasıdır. Böylece serbest rekabetin varlığı altında mallar, değerinde mübadele edilecektir. Malların değeri üzerinden mübadelesi öncelikle piyasadaki kârların normal düzeylerine gerilemesine neden olarak malların fiyatlarını ucuzlatacaktır. Aynı zamanda Smith’in analizinde piyasanın, bir kurum olarak ekonomik ilişkileri yönlendirmesi, ekonomideki merkantilist aşamadan kalan ya da mevcut sistem altında sermayenin hareketinin önündeki tekel vb. engellerin ortadan kaldırılmasının ya da engellenmesinin temel aracıdır. Rekabetin engelsiz/sürtünmesiz bir biçimde işlemesiyle piyasa mekanizması kâr oranlarının en düşük normal düzeyine gerilemesi ve toplumsal olarak ihtiyaçların karşılanmasında malların en düşük fiyatlarından elde edilebilmesinin olanaklarını yaratmaktadır. Kârların normal düzeyine gerilemesiyle piyasada eşit değişim hipotezi altında değer yaratılmayacak ancak değer transferleri gerçekleşecektir. Piyasanın değer yaratması, piyasa genişlemesi sonucunda ortaya çıkan üretimdeki verimlilik artışlarıyla olanaklı hale gelecektir. Bir bütün olarak ise malların piyasa fiyatlarının doğal fiyatlarına yakınsaması ya da eşitlenmesi, kârların böylece normal düzeylerine gerilemesi ve mal fiyatlarındaki ucuzlama ile birlikte nispi refah artışları sağlanacaktır. Böylece rekabet, piyasa aracılığıyla toplumsal üretim üzerinde egemen olabilecek, tüccar ve sanayicileri toplum yararına davranmaya

zorlayabilecektir. Diğer taraftan serbest piyasa koşullarının gerek kendiliğinden gerekse devlet müdahaleleriyle sağlanmasıyla sermaye hareketlerinin önündeki engellerin ortadan kalkması hem yeni piyasaların ortaya çıkmasına, hem de mevcut piyasa ilişkilerinin gelişerek iş bölümü ve uzmanlaşmanın dünya piyasası boyutunda gelişmesine neden olacaktır. Bu durum her bir ulusun mal üretimi ve mübadelesinden sağlayacakları toplam refahın da yükselmesini sağlayacaktır. Basit bir köy ekonomisinde de, uluslararası modern piyasaların varlığı altında da çalışan bu mekanizmada sömürü ilişkileri geçerli değildir; yalnızca piyasada rekabetin aksamaması durumunda malların piyasa fiyatlarının doğal fiyatlarından sapması sonucunda Smithyen anlamda bir “sömürü” ortaya çıkmaktadır.

Marx’ın iktisadi evrenine odaklanıldığında tarihsel olarak topluluklar arasında gelişen mübadele ilişkileri; işbölümü ve buna bağlı uzmanlaşmanın ortaya çıkardığı artık üretimi ve topluluğun ihtiyacını aşan artık ürünün topluluğun diğer ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla değişime sunulmasıyla ortaya çıkmaktadır. İlk toplumsal iş bölümü ve uzmanlaşma göçebe ve yerleşik toplulukların ortaya çıkışıyla gerçekleşmiştir. Tarihin bu anından itibaren kabileler ya da toplumlar, belirli malların üretilmesinde uzmanlaşmakta ve topluluğun ihtiyacından daha fazla bir ürünün üretilmesi olanaklı hale gelmektedir. Artık ürünün üretilmesiyle birlikte mübadele ve piyasa ilişkileri ortaya çıkar. Başlangıçta trampa ilişkisi biçiminde var olan artığın değiş edilmeye ilişkileri, iş bölümü ve uzmanlaşmanın gelişmesiyle birlikte topluluk içerisinde de bir işbölümünü ortaya çıkarır. Böylece ilkin uzak ticaret biçiminde ortaya çıkan piyasa ilişkileri, mübadelenin bir kez gerçekleştirilmesiyle topluluk içine de girmekte ve derinleşmektedir. Mübadele ilişkilerinin topluluklar arası biçimden topluluk içinde de işbölümü ve uzmanlaşmayı geliştirmesi, yine topluluk içerisinde farklı malların üretiminde uzmanlaşmış kişileri ortaya çıkarmakta ve böylece toplumsal olarak meta üretimindeki çeşitlilikle birlikte daha fazla mübadele için mal üretimi olanaklı hale gelmektedir. Bu anlamıyla birinci büyük işbölümünden günümüze, toplumların ihtiyaçlarının üstünde bir üretimi olanaklı kılan şey, üretim tekniğinde ve üretimin bilgisinde meydana gelen gelişmelere bağlı olarak, işbölümü ve uzmanlaşmadaki gelişmelerdir. Tarihsel olarak dünya pazarının ortaya çıkışı ve günümüz kapitalist üretim biçiminin kendisini muazzam meta yığınları biçiminde ifade etmesi, üretim ilişkilerinin toplumları getirdiği özgün gelişmişlik düzeyinin her anında piyasa ilişkileri, her ne kadar gerek şart olsa da işbölümü ve uzmanlaşmanın bir sonucu olarak var olur (Marx, 2004a: 47-53). Kabileler arası uzak ticareten topluluk içi mübadele ilişkilerine, uzak deniz ticaretinden uluslararası ticarete değin piyasa ilişkileri, toplumların refahının artışının temel koşulu olmak yanında mübadele ilişkilerinin ya da ticaretin pozitif toplamlı ancak sınırları olan bir oyun olmasının olanaklarını ortaya çıkarmaktadır. Dolayısıyla “inanılagelenin” aksine Marx’ta da dış ticaret olumlanan bir olgudur ve dış ticareten ya da mübadeleden iki taraf da kazanır, ancak bir taraf daha fazla kazanmaktadır^{xiii}.

Marx, toplumsal yeniden üretimi alanlarına ayırarak, değer yaratılması ve gerçekleşmesi arasında bir ayrımla, üretim alanına odaklanarak iktisadi analizlerini gerçekleştirir. Marx’ın kuramı, diğer tüm iktisatçılardan farklı olarak, belirli bir tarihselliğe sahip, mekânsal bir boyutta gelişen kapitalist üretim biçimini zemin kabul etmiştir. Bu hayati farklılık, tarihsel gelişimi içinde incelenen her kavramın belli bir üretim biçimi altında tanımlanması uğraşını ve elde edilen tüm sonuçları radikal bir biçimde farklılaştırmaktadır. Marksist iktisat teorisinin^{xiv} klasik ekolden farkı, iktisadi kavramları kapitalist üretim ilişkileri bağlamında tanımlaması ve bu kavramların içsel çelişkilerini kavramların tarihsel hareketi üzerinden ortaya koymasındadır. Kapitalist üretim biçimi, salt piyasa mekanizması üzerinden tanımlanabilecek bir kavram olarak ele alınmamaktadır. Kapitalizm ile piyasa arasındaki sahte özdeşliğin^{xv} kaldırılması durumunda, Marx’ın diğer klasik iktisatçılardan farklı bir teori geliştirdiği görülebilir. Kapitalizmin kendisi dışındaki tüm üretim biçimlerinden farklı olarak toplumsal yapıya uymak yerine, toplumsal yapıyı dönüştürmesi iktisadi ilişkilerle kapitalist ilişkiler arasında özdeşlik kurulamayacağı anlamına gelmektedir. Bu bağlamda Smith piyasanın teorisyenidir, Marx ise kapitalizmin teorisyenidir.

Marx, Smith’in piyasa üzerinden tanımladığı tüm analizlerde odağı piyasadan (dolaşımdan) üretime kaydırmıştır. Smith’te bir köy ekonomisinde peynir üreten ve yumurta üreten iki üreticinin piyasada karşı karşıya gelmesi ile büyük bir şirketin doğrudan kâr elde etmek için üretim yapması arasında fark yoktur. Smith’in piyasası altında faaliyet gösteren kapitalistler, üretimi doğrudan kâr elde etmek için örgütlediklerinde, bir başka deyişle üretimin amacı genelleşmiş meta üretimi biçimine dönüştüğünde, toplumsal üretim biçimi, kapitalist üretim biçimine dönüşmektedir. Bununla birlikte kapitalist üretim biçimi altında, Smith’in toplumsal koşulları veri alan teknik iş bölümü ve uzmanlaşması, üretimin sürekli genişlemesiyle üreticileri üretim araçlarından koparan ilişkileri (ilkel birikimi) doğurmaktadır. Böylece üretimin üzerinde yükseleceği ve iktisadi bir kavram olarak değerden bahsedebilmenin olanaklarını sağlayan özgür üreticiler ya da işçiler, tarih sahnesine çıkmaktadır^{xvi}. Dolayısıyla iktisadi ilişkilerin üretimin özgür emekçilerin yani işçilerin emek gücünü kullanarak kâr elde etmek için örgütlenmesi, kapitalizmin ortaya çıkması anlamına gelmektedir. Smith’in analizinde ayrıcalıklı bir kavram olan piyasa, Marx’ta yerini üretime bırakmıştır. Marx’a göre piyasa için kâr amaçlı yapılan üretim, toplumsal ilişkilerin de şekillendiği bir alandır artık. Smith’te adil olan piyasada toplumsal sınıflar doğal fiyatlar üzerinden hak ettiklerini alırlarken, Marx’ta genelleşmiş meta üretimiyle yani emek gücünün ortaya çıkması sonucunda, değişim, bölüşüm ve sömürü ilişkilerinin gerçek zeminleri ortaya çıkmaktadır^{xvii}.

Marx’ın kapitalist üretim biçiminin analizinde piyasa, bireysel kapitalistlerin rekabetin baskısı altında toplam sermayeleriyle orantılı biçimde genel kâr oranından paylarını alma mücadelesini verdikleri bir alandır. Piyasa, belirli bir üretim maliyetine bağlı olarak oluşan üretim fiyatları ile pazara gelen malların

piyasa fiyatlarının belirlendiği alandır. Burada üretim maliyetlerine bağlı olarak oluşan fiyatlar ile arz ve talebe bağlı olarak bu üretim fiyatlarından sapan piyasa fiyatları ilişkileri ortaya çıkar. Böylece bütünsel bir analiz açısından birincil olarak belirli bir toplumsal ortalama emek zamanına üretilmiş metaların maliyetleri üzerine genel kâr oranının eklenmesiyle oluşan üretim fiyatları, ikincil olarak bu belirli üretim fiyatlarına sahip metaların piyasa koşullarına bağlı olarak yani arz ve talebin etkisiyle meydana gelen piyasa fiyatları, tümüyle piyasada cereyan eden ekonomik ilişkilerin belirleyenleri olarak aynı zamanda piyasa koşullarının üretilen malların fiyatlarına etkilerinin belirleyicilikleri bağlamında oluşur.

Dolayısıyla Marx’ın evreninde piyasa, üretim sürecinde belirlenen ilişkilerin bir anlamıyla somut olarak ortaya çıktığı bir alan olarak iktisadi analize dahil edilmektedir. Smith’in aksine piyasa Marx’ın evreninde “kapısında işi olmayan giremez^{xviii}” yazan ve bir bütün olarak toplumsal üretimin yeniden ve yeniden gerçekleştirildiği, üretim sürecinin belirlenimi altında bireysel kapitalistler arasındaki rekabetin ve bu rekabet baskısıyla üretilen metaları gerçekleştirme mücadelelerinin alanıdır. Unutulmamalı ki meta satılmadığında ya da gerçekleştirilmediğinde, meta olarak meta olmasından yani kullanım değeri olma niteliğinden hiçbir şey kaybetmezken; aynı durum değişim değeri açısından meta sahibi olarak üreten kapitalistin iflasına kadar gidebilecek bir dizi çetin duruma karşı karşıya kalabileceği anlamına gelmektedir. Dolayısıyla piyasa, meta sahipleri ile (yani değişim değerleri olarak metalar ile) bu metalara ihtiyaç duyan, onlar için kullanım değerleri ifade eden meta talep edenlerin karşı karşıya geldiği her yer olarak tanımlanabilir. Toplumsal yeniden üretim ilişkilerinin rekabet üzerinden gerçekleşme şekli bireysel kapitalistler arasındaki rekabeti ve piyasa koşullarını belirlemektedir. Diğer taraftan bireysel kapitalistler arasındaki rekabetin alanı özellikli bir meta olan emek gücü gündeme geldiğinde, emek gücünün değerinin belirlenmesi mücadelesinin verildiği sınıf savaşımının alanı biçimine dönüşmektedir. Dolayısıyla metanın niteliği üretim ilişkileri temelinde piyasanın biçimini belirlemektedir.

SMITH VE MARX’TA DEĞER TEORİSİ: EMEK-DEĞER TEORİSİNİN İKİ FARKLI GÖRÜNÜMÜ

Olgusal olarak ortaya çıkan somut, pek çok belirleyenin eş anlı etkisi altında oluşmaktadır. Dolayısıyla birden çok belirlenim ilişkisinin bir arada işleyişiyle ortaya çıkan piyasa ve piyasa ilişkileri sisteminin anlaşılması, bu belirlenimlerin soyutlanarak ilişkilerinin açıklanmasını gerektirmektedir. İktisadi belirlenim ilişkilerinin başında, değer ve değerlin ortaya çıkışı gelir. Toplumsal üretimde odaklandıkları alan farklılıklarının ardından, toplumsal olarak değer ve değerlin kaynağına dair açıklamaları iki iktisadi ekolün analizlerinin açıklanması ve anlaşılmasında temel unsur olarak ortaya çıkar. İlk bakışta Smith ve Marx’ta değerlin kaynağı emek olarak görünse de, kavramın tanımlanışı ve üretim ilişkilerindeki yeri konusunda önemli farklılıklar söz konusudur^{xix}.

Smith’e (2006: 30; 51-52) göre “Emek bütün malların mübadele değerinin gerçek ölçüsüdür.” Ancak Smith’in değeri, bazı durumlarda emek tarafından belirlenen bir şey, bazen belirli bir nesnenin faydalı oluşuna bağlı olan bir olgu, bazen de o nesneye sahip olmanın imkân tanıdığı başka malları satın alma gücü biçiminde çeşitli şekillerde tanımlaması; klasik iktisat kuramı içinde değere ilişkin tutarlı bir açıklamanın getirilememesine neden olmuştur^{xx}. Smith, değeri her ne kadar, kullanım değeri ve mübadele değeri olarak ikiye ayırsa da; kullanım değerini bir tarafa bırakarak mübadele değerinin yani açıklamalarında mübadele değeri ile aynı anlama gelen fiyatın belirlenmesi üzerinde durur. Ancak Smith, emeğin malların mübadele değerini oluşturmasının yalnızca özel mülkiyet öncesi üretim dönemlerinde geçerli olduğunu ileri sürmektedir^{xxi}.

Smith ürünlerin içerdikleri emek miktarlarıyla orantılı bir biçimde mübadele edilebileceklerini, emeğin harcanmasının yanında emeğin yoğunluğunun ve niteliğinin de değerin belirlenmesinde etken olduğunu belirtse de özel mülkiyetin toplumlara egemen olmasıyla ve diğer üretim faktörlerinin özel mülkiyet altına alınmasıyla birlikte, mübadele değerinin yani fiyatın belirlenmesinde toprak vb. değişkenlerin de etkili olduğunu ileri sürmüş ve değeri, bu üretim faktörlerinin karşılıkları olan ücretlerin yanında kârların ve rantların toplamıyla açıklamıştır. Daha sonra değer tartışmasında ücret, kâr ve rant değerinin, bunların satın alabilecekleri ya da üzerinde egemen olabilecekleri emek miktarlarıyla ölçüldüğünü ifade etmiştir. Smith’e (2006: 52-60) göre,

“Birtakım kişilerin elinde mal mevcudu birikti mi, bunlardan kimi tabii, bu mevcudu, hamarat kişileri işe koşmak için kullanır. Bunların yaptığı işin yahut bunların emeğinin gereçlere kattığı değerin satışından kazanç elde etmek için, onlara bu kimselere gereç ve geçim maddesi sağlar. Tamamlanan yapıt; para, emek veya mal karşılığı değiştiği zaman, gereç bedeli ile işçi ücretlerinin ödenmesine yetecek olandan başka, bu işte mal mevcudunu talihin eline bırakmayı göze alan girişimcinin kârları için, fazladan bir şey verilmek gerektir. Böylece, işçilerin gereçlere katmış olduğu değer, bu durumda, iki kısma dönüşür. Bir kısmı ile onların işçiliği, öteki ile işçileri çalıştıranın, peşin verdiği gereçler ile ücretlerden oluşan mal mevcudunun tümü üzerinden, kârı ödenir.

...Bir ülkenin arazisi baştanbaşa özel mülk haline geldi mi, bütün öteki insanlar gibi toprak sahipleri de ekmediklerini biçmeye bayılır; toprağın doğal mahsulü için bile, bir bedel isterler.

...bu kısmın pahası, toprak için verilen rantı vücuda getirir; çoğu malın fiyatına giren üçüncü bir terkipçi unsuru oluşturur.

Bir malın fiyatı, toprak rantı ile emek ücretlerini ve o malı yetiştirip hazırlayarak pazara iletmek için kullanılan mal mevcudu kârını, doğal kertelerine göre ödemeye yetecek olandan ne az ne çok ise, bu mal, doğal, denilebilecek fiyatına satılmaktadır.”

Böylece Smith’in açıklamalarında bir metanın değeri ya da fiyatı ücret, kâr ve rantın toplamından oluşmaktadır. Özel mülkiyet koşullarının egemenliği altında fiyatların belirlenmesi için kârların ve rantların ücretlere eklenmesi gerekliliği, Smith’in fiyat ya da değer kuramına bir “ekleme kuramı” denilmesine neden olmuştur (Hunt,

2009: 83). Bu açıklamalarının ardından Smith malların değerlerinin, toplumsal olarak bu üç sınıfın gelirini oluşturan, ücretler, kârlar ve rantlardan oluşacağı sonucuna varır. Çünkü ona göre belirli bir üretimin gerçekleştirilebilmesi için emeğe, toprağa ve üretim araçlarına ihtiyaç vardır ve her biri üretim sürecinde hangi ölçüde kullanılıyorlarsa, ortaya çıkan toplam değer kitlesinden paylarını yani gelirlerini almalıdırlar. Bu açıklamaların ardından Smith, emeğin malların mübadele değerini oluşturduğu varsayımından uzaklaşarak üretim maliyetine dayanan bir değer açıklamasına yönelir (Kazgan, 2010: 76).

Smith üretim maliyeti kuramına geçiş ile birlikte tüm açıklamalarını fiyatlar üzerinden kurmaya başlamaktadır. Malların piyasa fiyatlarıyla doğal fiyatlarını birbirinden ayırmakta ve kısa dönemde geçerli olan piyasa fiyatını, malın piyasada herhangi bir anda etkisinde bulunduğu arz ve talep koşulları gibi arızı etkenlerce belirlenen doğal fiyat etrafında dalgalanan bir fiyat biçimi olarak tanımlamaktadır. Malların doğal fiyatları ise uzun dönemde geçerli olan fiyatlarıdır ve rekabet şartları altında uzun dönemde piyasa fiyatının meyledeceği, malın maliyetini oluşturan unsurlar olan ücretin, kârın ve rantın doğal oranlarını karşılamaya yetecek olan bir denge fiyatını ifade etmektedir (Hunt, 2009: 85; Smith, 2006: 60).

Değerin gerçek ölçüsünün emek olduğunu savunan Smith malların itibari fiyatlarını ise şöyle tanımlamaktadır:

“Aynı gerçek fiyat, her zaman için aynı değerdedir. Lâkin, altın ve gümüş değerindeki değişimler yüzünden, aynı itibari fiyat, kimi zaman pek başka değerlerde olur” (Smith, 2006: 36).

Çünkü Smith’e (2006: 33-34) göre;

“her mal çoğu kez emekle değil, başka mallarla değişilip, o şekilde onlarla kıyaslanır. Onun için, malın değişim değerini, satın alabileceği emekle değil, başka bir malın miktarı ile takdir etmek daha doğaldır. Hem çoğu kimse belirli bir mal miktarının ne demek olduğunu, bir emek miktarından daha iyi anlar. Birisi gözle görülür, elle tutulur bir nesnedir. Öteki ise soyut bir kavramdır. Yeterince anlaşılır bir şekle sokulabilirse de, öyle pek doğal ve belli değildir.”

Değerin ölçüsü ve metaların değerlerinin belirlenmesi konusundaki muğlaklık Smith’te değerler ile fiyatlar arasındaki ilişkilerin birbirinin içine girmesine neden olmaktadır. Değer ölçüsü arayışı Smith’in fiyat açıklamalarındaki dalgalanmanın temel nedeni olarak değerlendirilebilir.

Marx (2004a: 228-232), değer yaratılmasının yegâne kaynağı olan emeği açıklarken, analizine emek ve emek gücü arasında bir ayrımla başlar. Çünkü emek bir bütün olarak kişinin kendisini ifade etmektedir. Bir başka deyişle emekten bahsedildiğinde canlı bir organizma olarak insanın kendisi ve üretken faaliyeti tanımlanmaktadır. Ancak emek gücü, kişinin üretebilme potansiyelini ifade eder. Kapitalist üretim biçiminin özgün niteliği nedeniyle, emek gücü, toplumsal olarak tanımlı belirli bir işgünü süresince belli bir ücret karşılığı kapitaliste kiralanmaktadır. Böylece üretimin koşulu olan üretim araçlarıyla emek gücü

kapitalist tarafından üretim alanında bir araya getirilirler. Değerin yaratıldığı ve bütün bir sömürü ilişkilerinin gizli olduğu alan burasıdır.

Emek gücü, kişinin üretebilme potansiyelinin metalaşmış biçimini ifade eder. Dolayısıyla nasıl meta bizim dışımızda bir şey ise emek gücü de kişinin kendisi dışında, kişi tarafından mülk edinilebilir bir şeydir. Bu aynı zamanda kapitalist ve emek gücü sahibinin pazarda iki meta sahibi olarak karşı karşıya gelmelerinin de koşuludur. Emek gücünün değeri, işçinin üretebilme potansiyelini bir sonraki güne aynı verim ve güç (üretkenlik) ile yeniden sağlayabilmesi için tüketmesi gereken metaların değerleri toplamıdır. Kapitalist üretim biçiminde emek gücünün değeri, belirli bir işgününün belirli parçasını oluşturur ve her defasında bir fazla ile birlikte emek gücü tarafından yeniden üretilmektedir. İşçinin, işgününde emek gücünün değerini yarattığı bu kısım gerekli emek zamanı, emek gücünün değerini aşan ve kapitalistin üretim araçları sahipliğine dayanarak el koyduğu kısım da artı emek zamanı olarak tanımlanmaktadır. İşçinin meta olarak sahip olduğu emek gücünün kapitalist için kullanım değeri, kendi değerinden daha fazla bir değer üretebilmesidir. Emek gücü belirli bir ücret (mübadele değeri) karşılığında kapitaliste kiralanmakta ve kendi değerinden daha fazla bir değeri işgünü içinde üretmektedir^{xxii}.

Üretim sürecinde emek gücü ve üretim araçlarının bir araya getirilmesiyle değer ve kapitalist üretim biçiminde özgün haliyle sömürü ilişkilerini de ortaya çıkararak artı değer üretilmiştir. Artı değer de üretilmesiyle birlikte kapitalist dolaşım alanına geri döner. Elindeki metaları piyasaya giderek gerçekleştirmeye; yani meta sermaye biçimindeki sermayesini tekrar para sermaye biçimine çevirmeye çalışır. Satış olduğunda yani metalar gerçekleştiğinde ise kapitalist artık elinde sürece başladığından daha büyük ($P+\Delta P$) bir para sermaye ile üretim sürecine yeniden başlar.

Artı değer ile kâr arasındaki fark burada ortaya çıkar. Her ne kadar kâr fikri ya da amacı artı değerden önce var olsa da, artı değer üretim aşamasını imlerken, kâr dolaşım aşamasını imlemektedir. Artı değer üretim sürecinde yaratılır. Üretim araçları ve emek gücünün bir araya getirilmesiyle başlangıçta bunlara harcanan değerden daha büyük bir değer kitlesine sahip metalar üretilir ve artı değer yeni üretilen metalar tarafından içerilir. Ancak kapitalistin sermayesiyle olan ilişkisi başlangıçtaki ve yeniden üretim sürecinin sonundaki para sermaye kitleleri arasındaki büyüklükle ilişkili olduğu için, kapitalist, kârın yaratıldığı alan olarak dolaşım sürecini görmektedir. Çünkü kapitalistin üretim sürecinde üretilen artı değer kitlesiyle kurduğu ilişki üretime yatırdığı toplam sermayesi üzerindedir.

Toplumsal yeniden üretim süreci Marx'ta, para sermayenin dolaşım sürecinden geçerek, sermayenin bir başka biçimi olan üretken sermayeye dönüşümüyle başlamaktadır. Bu dönüşüm, üretim araçları ve emek gücünün satın alınmasını ifade eder. Marx'ın değişmeyen sermaye olarak kavramsallaştırdığı makine ve teçhizat, eşit değişim hipotezi gereği değerinde mübadele edildiği için üretime ancak kendi

değeri nispetinde değer katar. Bu nedenle makine ve teçhizat, üretim organizasyonunda ilave bir değer yaratamaz. Sermayenin dolaşım sürecinden kısmen çekildiği yani sürecin dışında kaldığı bir zaman olarak tanımlanan üretim faaliyeti sonucunda ortaya çıkan metalar, başlangıçtan daha fazla bir değer içeriği ile süreci tamamlamaktadır. Marx'ın değişen sermaye olarak kavramsallaştırdığı emek gücü, üretimden kendi kattığı değer oranında pay alırsa, üretimde bahsi geçen değer artışı ortaya çıkmayacaktır. Ekonomideki diğer tüm metaların aksine emek gücünün ücreti (mübadele değeri) ile üretime kattığı değer (kullanım değeri) arasında bir fark ortaya çıkması durumunda, emek gücünün üretimde kullanılması ilave bir değer yaratımı anlamına gelir. Emek gücünün kullanım değeri ile değişim değeri arasındaki bu fark nedeniyle üretim, değer yaratan bir alan haline gelmekte, bir başka deyişle artı-değer ortaya çıkmaktadır. Artı-değer, üretimde emek gücünün yarattığı değerle (kullanım değeri) ücret (mübadele değeri) arasındaki farktır. Emek gücü kendi değeriyle birlikte bir fazlayı metalara katmış ve kapitalist üretim ilişkileri içerisindeki “yoktan var etme süreci” yani artı değerün üretimi artık gerçekleşmiş ve artı değer metanın değerine üretim sürecinde eklenmiştir. Emegin yarattığı değerden daha az bir pay alması, üretim alanında ortaya çıkan sömürdür ve sermayenin kendini sürekli genişletmesinin ve kapitalistin kârının kaynağıdır. Smith'in rekabetçi piyasaları altında gerçekleşen üretim alanı, sürekli azalan kâr oranları sonucunda ücret ve rantların artmasıyla toplumsal refah yaratan bir mekanizmayken, Marx'ta sömürü yaratan ve kârın esas kaynağı olan bir alan haline gelmiştir. Toplumsal yeniden üretimin karşı karşıya kalınan üçüncü aşaması, başlangıçtan daha fazla bir değer içeriğine sahip ve farklılaşmış metaların gerçekleştirilmesidir. Bu ise yeniden dolaşım alanına ya da piyasaya dönüşle mümkün olmaktadır. Artık elinde meta sermaye biçimindeki değeri kapitalist, piyasaya götürerek tekrar para sermaye biçimine dönüştürmeye çalışır. Üretken kapitalistin eline başlangıçta üretime yatırdığı para sermaye ya da değer miktarından daha fazla bir değer ya da para sermaye burada geçmektedir. Bu fazla değer, üretim alanında emek gücü harcanmasıyla oluşmaktadır.

MARX VE SMITH'İN REKABET ANALİZİ VE SERMAYE BİRİKİMİ

Rekabet kavramı hem Smith hem de Marx için merkezi öneme sahip bir kavramdır. Smith'te rekabetin refah arttırıcı etkileri, belirli bir toplumsal sınıf temelinde sınırlandırılmıştır. Kapitalistler arası rekabet kâr oranlarının normal düzeye indirerek mal fiyatlarının doğal fiyatlar düzeyine yakınsamasının ya da denk düşmesinin temel itkisini oluşturmaktadır. Rekabet, kalıcı teknelci eğilimlerin ortaya çıkmasını engellemekte ve bir sektörde ortaya çıkan olağanüstü kârları düşürmektedir. Serbest rekabet, üretilen malların kalitesini arttıracak ve maliyetlerini düşürecek yeniliklerin ortaya çıkmasını sağlayacak bir güdü yaratır. Rekabette öne geçen firma, bu nedenle yüksek kâr marjlarıyla çalışmaya başlar; ancak serbest rekabet, ortaya çıkan yeniliklerin yayılmasını sağlayarak olağanüstü kârları ortadan kaldırır. Sürecin tamamı sektörler arası kâr oranlarının eşitlenmesini sağlamak ve doğal fiyatlarla piyasa fiyatları birbirine yakınsamaktadır. Bu sürecin

sağlıklı çalışabilmesi için devletin rekabet sürecini zedeleyecek imtiyazlı şirketlere doğal tekel durumunun olduğu sektörler dışında verdiği beratları kaldırması gerekir. Bu bağlamda serbest rekabet kâr oranlarını düşürerek kapitalist sınıfın kalıcı bir biçimde güçlenmesini engellemekte ve aşırı kârları yok ederek optimal kaynak dağılımını sağlamaktadır. Smith için sınıflar arası rekabet, toplumsal refahı azaltacak etkiler yaratır. Emekçiler arası ve toprak sahipleri (köylüler) arasında rekabet ücretlerin düşmesiyle sonuçlanan süreçlerdir. Ücretlerin düşmesi toplumsal refahın azalmasına neden olur. Toplumsal sınıflar arası rekabet, iktisadi bakımdan güçlü olan sınıfın lehine sonuçlar doğurmakta ve benzer bir biçimde ücretlerin kârlara oranla azalmasıyla sonuçlanmaktadır. Smith'e göre “kendi çıkarlarını toplumun genel çıkarı olarak gösterebilen” kapitalistlerle toplumsal çıkarlar arasında bir uyumsuzluk, diğer toplumsal sınıfların çıkarları ile genel toplumsal çıkarlar arasında bir uyum vardır. Bu nedenle sınıf içi rekabet, kapitalistler arasında rekabetle sınırlandırılmalı, diğer sınıfların, sınıf içi ve sınıflar arası rekabeti engellenmelidir^{xxiii}.

Smith'te rekabet ve sermaye birikimi, süreklilik arz etmeyen belirli bir süre sonra ekonomilerin durgunluğa girişiyle durağan durum dengenin gerçekleştiği bir süreci tanımlamaktadır. Smith sermaye birikimini üretimde rol alan faktörlerin toplam hasıla içerisindeki paylarının değişimine bağlı olarak ele almaktadır. Sürecin başlangıç aşamasında doğal faktörlere oranla sermaye faktörünün küçük olması nedeniyle kâr oranları yüksektir. Ancak sermaye birikimine bağlı olarak sermaye faktörü bollaştıkça kâr oranları azalacaktır. Bunun nedeni sermaye birikimindeki başlangıçtaki yüksek kârlara bağlı olarak artan işgücü talebi nedeniyle ücretlerdeki artıştır. Gerek kârların azalışında gerekse de ücretlerdeki yükselmeye azalan verimler yasası geçerlidir. Başlangıçta sermaye birikimine bağlı olarak ücretlerin yükselmesiyle birlikte nüfus artar ve ekonomi ulaşabileceği refah sınırlarına erişir. Ancak bu durumun ardından azalan verimlere bağlı olarak birikim yavaşlar ve kâr oranları faiz oranları düzeyine gerileyerek ekonomi durgunluk aşamasına girer ve durağan durum dengesine ulaşılır (Kurz, 2010).

Marx için rekabet, sermaye birikimine içkin bir kavramdır. Toplumsal ortalama kâr oranının üzerinde bir kâr arayışı, Marx'ta rekabetin temel itkisini oluşturmaktadır. Ortalama kâr oranından yüksek kâr arayışına giren kapitalistler için yapılması gereken üretim alanında sermayenin organik bileşimini ve/veya artı değer oranını yükseltmektir. Çünkü organik bileşimlerdeki farklılıklar, sermayelerin ürettikleri artı değer kitleleri, metalarının değerleri ve sahip oldukları kâr oranları; devir dönemlerindeki farklılıklar, eşit büyüklükteki farklı üretim alanlarındaki sermayelerin eşit dönemlerde eşit kârlar üretmemesinin ve bu nedenle farklı kâr oranlarına sahip olmalarının nedenleridir (Marx, 2004c: 136-137). Kapitalist açısından bu rekabette öne geçme mücadelesinin iki biçimi söz konusudur: mutlak ve nispi artı değer^{xxiv}. Rekabette öne geçmek için çalışma saatlerinin uzatılması veya reel ücretlerin düşürülmesi gibi mutlak artı değeri arttıran yöntemler kullanılabilirken, bu yöntemlerin sınırları nedeniyle kapitalistler emek verimliliğini

arttıracak teknik ilerlemeleri geliştirmek, bir başka deyişle nispi artı değeri arttırmak zorunda kalırlar. Her bir bireysel kapitalist üretkenlik artışı ve verimlilikte öne geçmek amacıyla sermayesinin organik bileşimini arttırarak meta maliyetlerini dolayısıyla fiyatlarını düşürerek rekabette üstünlük mücadelesine girmektedirler. Böylece sistemin krizlerle kendisini dışı vuran içsel çelişkisinin yasası olarak “kâr oranlarının düşme eğilimi yasası” ortaya çıkar. Daha fazla kârlılık ile sermaye birikimi arasındaki ters orantı sistemin temel eğilimi olan sermayenin bu tarihsel paradoksunu gün yüzüne çıkarır. Doğası gereği ne kârdan ne de sermaye biriktirmekten vazgeçemeyen, devamlı olarak üretim maliyetlerini düşürüp, emek üretkenliğini arttıran daha az canlı emek ile daha fazla miktarda sermayeyi harekete geçirmek isteyen, dolayısıyla sermayenin organik bileşimini yükselterek kâr oranlarını minimize edip, zaten anarşik yapısından kaynaklı sürekli kırılmalar yaşayan kapitalizm, çelişkilerini iyice derinleştirir.

Kendisi bir sonuç olarak ortaya çıkan ortalama kâr ve genel kâr oranı kapitalist üretim biçimi içerisinde bir kez oluştuğunda artık bir neden haline dönüşmekte ve sistemin bütün yeniden üretim ilişkilerini belirleyen bir etmen olarak ekonomik ilişkiler içerisindeki yerini almaktadır. Bu ortalama kâr oranı tıpkı üretim fiyatları gibi bir dengeyi ifade etmemekte aksine bireysel kârların etrafında dalgalandığı bir momenti oluşturmaktadır. Böylece toplumsal emeğin ve sermayenin üretim alanları arasındaki tasnifini gerçekleştirmektedir. Planlamanın doğası gereği mümkün olmadığı kapitalist üretim biçimi için fiyatlar ve daha genel olarak da ortalama kârlar toplumun hangi alanda hangi metadan ne kadar üreteceğinin belirlenmesini sağlamaktadır. Gerçekleşen ya da gerçekleşmeyen metalar bu moment etrafındaki dengeden sapışların göstergesi olarak bireysel kapitalistlerin iflaslarıyla öğrenilir. Ancak asıl sorun nasıl olur da bireysel kapitalistlerin birbirini dengeleyen iflaslarının toplumsal bir genel hal aldığıdır. Burada devreye toplumsal olarak yeniden üretimin gerçekleştirilememesi girmektedir. Her ne kadar başlangıçta sorun bu toplumsal yeniden üretimde görülse ve meta mübadelesinde para ve metanın birbirinden ayrılması olarak tanımlansa da krizin nedeni gerçekleşmeyen metalar değildir. Aksine kriz nedeniyle meta realizasyonunda kopuşlar gerçekleşmektedir. Dolayısıyla kriz; kâr oranlarının düşme eğilimi nedeniyle toplumsal yeniden üretimin gerçekleştirilememesi, sermaye birikiminin olanaksız hale gelmesidir. Olgunun temelinde üretici güçlerin gelişmesi ile üretici güçler ile üretim/mülkiyet ilişkileri arasındaki çelişki yatmaktadır. Kendi iç yasalarının yine kendinin ürettiği çelişkilerle tıkanması, Marx’ın “*Kapitalist üretimin gerçek engeli, Sermayenin Kendisidir*” öngörüsünü doğrular niteliktedir.

Rekabetçi süreç, Marx’ta da Smith’te olduğu gibi kâr oranlarının eşitlenmesine dönük bir eğilim yaratır. Ancak bu eğilim aynı zamanda kendi içinde kar oranlarının farklılaşması eğilimini de taşımaktadır. Smith’in rekabet sürecinde doğal fiyatlara yakınsayan piyasa fiyatları, Marx’ta aynı rekabet süreci içinde bu yakınsamayı tersine çeviren dinamikleri de içinde barındırmaktadır. Bu nedenle rekabet tekeli eğilimleri yıkan unsurların yanında sermayenin geçici bir formu olan tekellerin

ortaya çıkmasının da bir nedenidir. Bu nedenle Marx'ta rekabet sabit bir doğal fiyatın olamayacağını ortaya koyar. Rekabetçi süreç, üretim alanında biçimlendiği için tüm doğal fiyatların (değerlerin) sürekli değişmesine neden olur. Smith'te optimum bölüşümü sağlayarak refahı arttıran rekabetin Marx'ta böyle bir misyonu yoktur. Tüm klasik ve neoklasik teoride rekabetin varlığıyla sağlanan optimum bölüşüm ve dağılımın sağlanması anlamına gelen kâr oranlarının eşitlenmesi, Marx'ta değer ve fiyatların yakınsaması veya birbirinden sapmasını sağlamakta; optimizasyon için bir anlam ifade etmemektedir. Smithyen geleneğin devamı ile ortaya çıkan rekabet-tekelleşme dikotomisi, Marx'ta söz konusu değildir. Marx'ta tekelleşme, rekabet sürecinde sermayenin aldığı bir ara formdur ve rekabet tekeli, tekelleşme de rekabeti doğurur.

Sermayenin birikim eğilimi içerisinde bireysel kapitalistler arasındaki rekabetin de baskısıyla daha fazla artı emeğe, artı değer ve kara el koyma amacıyla devreye giren nispi ve mutlak artı değer yarışında öne geçme mücadelesi toplumsal sermayenin üretici güçlerinde bir artışa neden olmakla birlikte, bu kapitalistler arası rekabet, işgünü üzerinden sınıflar arası mücadele biçimine bürünür. Emek gücünün daha fazla sömürülmesi ki bu yöntemin fiziki sınırları vardır ya da nispi olarak azalan aynı emek gücü kitlesinin daha fazla değişmeyen sermayeyi yani üretim araçlarını harekete geçirmesiyle aşılmaya çalışılır. Bu nedenle kapitalistler arası rekabet, sınıf çatışmasının bir parçasıdır. Kapitalistler ile işçiler arasındaki bu çatışma işgünü üzerinden sömürü koşullarının sınırlandırılması amacıyla gerçekleşmektedir. Sınıf içi rekabetin sınıflar arası mücadeleye dönüşmüş biçimi bir bölüşüm sorunu olmaktan daha çok işgününün sınırlandırılması üretim sürecinde işçinin bütün bir işgününün ne kadarını kendi emeğinin değerinin karşılığı olarak ne kadarını da karşılığın ödenmeyen emek olarak çalışacağını belirlemek amacıyla gerçekleşir. İşçiler açısından bu rekabeti sınırlandırmanın yolu ücretlerin artırılması ya da işgününün kısaltılması biçimleriyle gerçekleşir. Kapitalistler arası artı kâr mücadelesinin bir sonucu olarak kapitalizm, üretici güçleri geliştirip, üretim de sürekli yeni teknikler kullanır. Böylece metallerin değerleri düşerken, fiyatları da ucuzlar. Emek-gücü nün yeniden üretilme maliyetleri de bununla doğru orantılı olarak azalır. Sabit iş gününde emek-gücüne daha az bir değer ödeyen kapitalist görece olarak sömürüyü artırmış olur. Böylece 8 saatlik bir işgününde, işgününün daha az bir kısmı örneğin 2 saatlik kısmı işçinin emek gücünün değeri karşılığında çalıştığı kısmı ve 6 saatlik kısmı da kapitalist adına karşılığını almadan çalıştığı ya da kapitalistin özel mülkiyeti nedeniyle üretilen toplam değerden el koyduğu kısmını temsil edebilir. Dolayısıyla özü itibarıyla rekabetin sınıflar arası biçimi bir işgünü ve işgününün belirlenmesi mücadelesi olarak ele alınmaktadır.

Yeniden üretimle ilişkilenelemeyen sermayeler, gerçekleşmeyen metaller, sermayenin büyümesini olanaklı kılmayan karlar ve toplumsal olarak sermaye için anlamsız hale gelmiş bir toplumsal yeniden üretimle birlikte kriz kapıyı çalar ve kendisini gösterir. Kriz çevrimi içerisinde pek çok etmenin bu krize neden olduğu ileri sürülse de görüngüler ile gerçeklik arasındaki ayrışma burada kendisini açığa

vurmaktadır. Kapitalist üretim biçiminin krizi kâr oranlarının düşme eğilimi nedeniyle toplumsal yeniden üretim zincirinin kopuşu biçiminde ortaya çıkar. Ancak kriz çevriminin farklı aşamalarından krizin neden olduğu ilişkilerin tümü birer neden gibi algılanmaktadır. Çevrimin zamansal olarak bulunulan evresine bağlı biçimde kimi zaman tüketilmeyen metalar kimi zaman gereğinden fazla üretilmiş metalar kimi zaman toplumsal sermayenin üretimin gerçekleştirilmesinde kesimler arası orantısız dağılımı kimi zaman ise kapitalist üretimin anarşik doğası biçiminde gözlemlenebilir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bu çalışmada bütünsel bir bakış açısıyla iktisadi doktrin içerisinde iki kurucu üzerinden tarihsel bir karşılaştırma gerçekleştirilmiştir. Böylece aynı ekol altında değerlendirilen Smith ve Marx’ın temel varsayımları ve bu varsayımlarının tarihsel gelişimleri değerlendirilerek iktisadi doktrin içi bir tartışma yürütülmüştür. Çalışmanın izlediği iktisadi paradigmalarının oluşumundan başlamaktadır. Temel paradigmalarının ortaya çıkışı açısından değerlendirildiğinde Smith, piyasanın başat olduğu toplumsal ilişkiler bağlamında, değerlerin kaynağının emek olduğu temel savıyla yeni bir bilim dalı olarak ekonomi politiğin ilk temsilcisidir. Smith’in öne çıkan “şaibeli” liberal kimliği, çarpıtılmış metaforlarının sürekli atfı almasıyla modern iktisadın işleyişine içkin hale gelmiş ve sert çekirdeğinin bir unsuru olmuştur. Smith’in analizlerinin özünde yer alan emek-değer vurgusu, azalan kâr oranları, durgunluk tezi ve denge tuzakları ise ana akım iktisattan dışlanmıştır. Dışlanan kavramsal yapı zemininde yükselen ve Smith’in elinde evrensellik iddiası nedeniyle tutarsız gelişen kavramlar; Marx tarafından tarihsel bir zeminde ve olguların işleyişlerinin çelişkili doğaları açıklanarak yeniden tanımlanmıştır. Bu tanımlama göz önünde bulundurulmadan değerlendirilen Marx, ana akım iktisat tarafından, ekonomi-politiğin yanlışlanan, köhneleşmiş analizleri altında realiteyi açıklamaktan uzak biçimde yaftalanmış ve klasik ekonomi politik ekolünün bir temsilcisi olarak, başına eklenen “kötümser” sıfatı ile birlikte tedavülden kalkan iktisatçılar müzesine kaldırılmıştır. Smith, “görünmez el”, piyasa mekanizması, liberalliği ve toplu iğne metaforu üzerinden tanımlanan işbölümü ve uzmanlaşma açıklamasıyla Avusturya ekolü iktisatçıların fikirlerine ilham kaynağı olmaya devam etmektedir^{xxv}. İronik bir biçimde bilimsel içeriklerinden arındırılan liberalliğiyle Smith “bilimsellik” yaftası altında değerlendirilirken; bilimsel analizleriyle iktisat içinde “epistemolojik kopuş” olarak nitelendirilebilecek Marx, “ideolojik” yaftası altında değersizleştirilmiştir.

Çalışmanın temel savı, Smith’in temellerini attığı klasik ekonomi politik kavramlarını, kapitalist üretim biçimi bağlamında tarihsel ve kavramların içsel çelişkilerini açığa çıkaran bir içerikle yeniden tanımlaması nedeniyle, Marx’ın klasik iktisat ekolü içine dâhil edilemeyeceğidir. Bu nedenle Marx’ta, kapitalist üretim biçiminin devam ettiği tarihsel koşullar altında, Smith’in veya Ricardo’nun yanlışlanmasıyla kolaylıkla göz ardı edilemeyecek iktisadi realiteyi açıklama gücüne sahip bir teorik yapı vardır. Bu bağlamda klasik ekolün eleştirel bir kolu

olarak sınıflandırılan Marx’ın ve Marksist iktisadın eleştirel, kötümser, gerçeklikten uzak, normatif ve ideolojik biçimde değerlendirilmesi, iktisadın metodolojik sorunlarına yanıt üretebilecek bir ekolün eskileştirilerek/klasikleştirilerek ötekileştirilmesine neden olmakta ve ana akım iktisadın, bilimselliği noktasında meşruiyetini tartışmalı hale getirmektedir.

Marx, Smith’in piyasasını kapitalist üretim biçimi altında çalıştırarak kapitalizmi analiz etmiştir. Bu nedenle kapitalist üretim biçiminin bilimsel olarak analizinin ilk kez Marx tarafından gerçekleştirildiği söylenebilir. Marx kapitalizmin eleştirisini değil analizini gerçekleştirmiştir; eleştirisini yaptığı şey ise Smith’in temellerini attığı evrensel yasalara sahip ekonomi politiktir. Klasik ekolün modern iktisada içkin hale gelmiş liberal ve serbest ticaret üzerine tezleri konusunda ise Marx ve Smith üzerinden yapılan dikotomi tamamen sahtedir. Marx müdahaleci/korumacı eğilimler ve serbest ticaret konusunda Smith’e oranla neredeyse daha liberal bir pozisyondadır. Piyasa genişlemesi ve sermaye birikimi konusunda ise Smith’e oranla daha iyimserdir. Marx’ın en büyük “günahı” değer teorisine içkin olan sömürü ilişkilerini ortaya çıkarması ve sömürüyü sistemin ayrılmaz bir parçası olarak ele almasıdır. Bu nedenle Marx’ın iktisat tarihinin tozlu raflarına kaldırılması, iddia edilenin aksine reel sosyalizm örneklerinin yok olması ile mümkün değildir; çünkü Marx’ın derinlikli bir sosyalist toplum analizi yoktur, Marx’ın önemsizleşmesi ancak kapitalizm sonrasında mümkündür.

Temel varsayımlarının aynılığı üzerinden bir sınıflandırmanın yapılabilir oluşu, doktriner anlamda her iki teorinin aynı kavramsallaştırma altında sınıflandırılması için yeterli değildir. Nitekim emek değer teorisine dayanan her iki teori içinde değer kavramı, emek, emek gücü ve değer belirlenmesine dair alt varsayımların ve değer kavramının kurulan teoriler içerisindeki temelinin ve tanımlanmasının son derece farklı olduğu görülmektedir.

Bir bütün olarak değerlendirildiğinde yöntemleri, temel varsayımları ve kavramlarının teori içerisindeki tanımlamaları göz önünde bulundurulduğunda, tarihsel olarak iki farklı kuram ortaya çıkmaktadır. Kavramların biçimsel benzerliği aynı teorik çatı altında sınıflandırılmaları için yeterli değildir. İktisadın sınırları içerisinde ele alındığında dahi Marx’ın kuramı, bütüncül ve bilimsel yapısıyla bir kıtab-ı mukaddes değil ancak bilimsel bir analiz ve gerçeği bulmak için girişilen mücadelede henüz aşılmamış bir teorik çatı olarak ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle çalışmada, iktisadın genel kabullerine yönelik bir sorgulamanın gerekliliği de vurgulanmaktadır.

KAYNAKLAR

- Akarca, G. vd. (2010). Paktalos Irmağının Kıyısında Kriz Notları, Etki Yayınları, İzmir.
- Althusser, L. (1976). Lenin ve Felsefe, Birikim Yayınları, İstanbul.
- Arrighi, G. (2008). Adam Smith Pekin’de, Yordam Yayınevi, İstanbul.
- Braudel, F. (2004). Maddi Uygarlık, Cilt: 2, İmge Yayınevi, Ankara.
- Denis, H. (1973). Ekonomik Doktrinler Tarihi, Cilt: 1, Sosyal Yayınları, İstanbul.
- Desai, M. (2009). Marksist İktisat Teorisi, Çev: Nail Satlıgan, Efil Yayınları, Ankara.
- Emiroğlu K. vd. (2006). Ekonomi Sözlüğü, Bilim ve Sanat yayınları, Ankara.
- Engels, F. (1979). Doğanın Diyalektiği, Çev: Arif Gelen, Sol Yayınları, Ankara.
- Ertuğrul, A. (2014). Ekonomik Teori ve Analizin Tarihi, Efil Yayınları, Ankara.
- Foley, D. (2006). Adam’s Fallacy, A Guide To Economic Theology, The Belknap Press of Harvard University Press, London. <http://digamo.free.fr/duncan06.pdf>.
- Garegnani, P. (1984). Value and Distribution in the Classical Economists and Marx, Oxford Economic Papers, New Series, Vol: 36, No: 2, s. 291-325.
- Hunt, E.K. (2002). İktisadi Düşünce Tarihi, Çev: Müfit Günay, Dost Yayınevi, Ankara.
- Islatince, H. ve Adaçay F. R. (2013). İktisadi Düşünceler Tarihi, Ekin Yayınları, Bursa.
- Kaymak, M. (2010). Adam Smith’i Anlamak. Özgürlük Dünyası, sayı: 212, <http://www.ozgurlukdunyasi.org/arsiv/32-sayi-212/251-adam-smithi-anlamak-> (25.03.2017).
- Kazgan, G. (2010). İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi, (15.Basım), Remzi Yayınevi, İstanbul.
- Keynes, J. M. (2008). Genel Teori, İstidam, Faiz ve Paranın Genel Teorisi, Kalkedon Yayınları, İstanbul.
- Klein, D. B. (2010). Liberty between the Lines in a Statist and Modernist Age: Unfolding the Adam Smith in Friedrich Hayek, *Economic Affairs*, (October), s. 82-85.
- Kurz, D. H. (2010). Technical Progress, Capital Accumulation and Income Distribution in Classical Economics: Adam Smith, David Ricardo and Karl Marx, *The European Journal of the History of Economic Thought*, 17/5, s. 1183-1222.

- Marx, K. (1979). *Grundrisse, ekonomi politiğin eleştirisi için ön çalışma*, Birikim Yayınları, İstanbul.
- Marx, K. (1998). *Artı Değer Teorileri*, Cilt: 1, Çev: Yurdakul Fincancı, Sol Yayınları, Ankara.
- Marx, K. (2004a). *Kapital*, Cilt: I, 7. Baskı, Çev. A. Bilgi, Sol Yayınları, Ankara.
- Marx, K. (2004b). *Kapital*, Cilt: II, 7. Baskı, Çev. A. Bilgi, Sol Yayınları, Ankara.
- Marx, K. (2004c). *Kapital*, Cilt: III, 7. Baskı, Çev. A. Bilgi, Sol Yayınları, Ankara.
- Marx, K. (2009). *1844 El Yazmaları*, Çev: Murat Belge, Birikim Yayınları, İstanbul.
- Marx, K. ve Engels, F. (2013). *Alman İdeolojisi*, Çev: Olcay Geridönmez, Tonguç Ok, Evrensel Basım Yayın, İstanbul.
- Marx, K. ve Engels, F. (2014). *Serbest Ticaret Sorunu Üzerine*, Haz: Önder Kulak, Notabene Yayınları, Ankara.
- Milios, J. (2000). *Social Classes in Classical and Marxist Political Economy*, *American Journal of Economics and Sociology*, Vol: 59, No: 2, s. 283-302.
- Mirowski, P. (1989). *Economics as Social Physics, Physics as Nature's Economics*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Smith, A. (2006). *Milletlerin Zenginliği*, Çev: Haldun Derin, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul. (İlk baskı 1776).
- Underhill, D. R. G. (2000). *State, Market and Global Political Economy: Genealogy of an (inter-?) discipline*, *International Affairs*, 76/4, s. 805-824.
- West, E. G. (1969). *The Political Economy of Alienation: Karl Marx and Adam Smith*, *Oxford Economic Papers, New Series*, Vol: 21, No: 1, s. 1-23.
- Wolff, D. R. Ve Resnick, S. A. (2016). *Çatışan İktisadi Teoriler, Neoklasik, Keynesci ve Marksçı*, Çev: Can Evren, Yordam Yayınları, İstanbul.

Son Notlar

i Marx'ın Hegel'in diyalektik anlayışına yönelik olarak ifade ettiği bu durum, bütünsel olarak klasik ekonomi politiğe yönelttiği eleştiriler için de söylenebilir.

ii Smith ve Marx'ın çalışmanın bütününde karşılaştırılmaları iktisadi bağlamda ana eserleri olan “Milletlerin Zenginliği” ve “Kapital” temelinde gerçekleştirilmektedir. Ricardo ile daha çok teorik açıkların tamamlanması ve düzeltilmesiyle bütünsel bir teori haline gelen klasik ekonomi politik öncesinden bir kopuş göstermemektedir. bu nedenle çalışma iki kurucunun temel eserleri üzerinden yöntemsel bir karşılaştırmayı amaçlamaktadır.

ⁱⁱⁱ Böylesine bir doktriner tartışmanın bütünsel olarak tamamlayacak olan şey, Smith ve Marx'ta rekabetin analizi, Kâr Oranlarının düşüşü bağlamında Smithyen Denge Tuzakları ve Marksist Sınırsız Sermaye Birikiminin ve her iki teorinin dış ticaret üzerine görüşlerinin incelenmesinin ardından tamamlanabilir. Ancak çalışmanın bu kısmı boyut ve içerik nedeniyle başka bir çalışmaya bırakılmıştır.

^{iv} Althusser, Marksizmin bu epistemolojik kopuşunu tarihsel materyalizmin ya da Althusser'in tercihi ile Tarih Biliminin ortaya konulmasına bağlamaktadır. Çünkü her ne kadar kendisinden önceki düşünce ve ideolojilerden etkilense de Marx'ın temel kopuşu özgün bir bilim olarak “Tarih Bilimini” ortaya koymasıyla gerçekleşmektedir. Bkz. Althusser, L. (1976) *Lenin ve Felsefe*, Birikim Yayınları, İstanbul.

^v Esasen kurucu niteliği ile Smith ve teorik dehasıyla Ricardo çalışmanın genelinde aynı zamanda Klasik İktisat Doktrinini de temsil etmektedir.

^{vi} Bu konuda geniş bilgi için bkz. Mirowski (1989).

^{vii} Smith'in argümanlarının modern neoklasik iktisattaki yansımaları hakkında geniş bilgi için bkz. Foley (2006)

^{viii} Ayrıntılı bilgi için bakınız, Wolff ve Resnick (2016), Ertuğrul (2014) “burada Marx'ın analizi Hegel, Feuerbach ve Ricardo'nun teoriklerinin eklemleştirilmesi biçiminde tanımlanmaktadır.”, İslatince ve Adaçay (2013) “sentezci bir eleştirel ilerlemeci olarak ele alınmaktadır”, Kazgan (2010) “yöntem olarak evrensel-tabii olanla tarihsel-toplumsal-geçici olanın Marx tarafından ayrıştırılmasına rağmen iktisadi analiz tarihinde Marx, Klasik ekolle bir arada incelenecek kadar Klasiktir.”, Desai'ye (2009) göre ise “İktisatta ayrı bir geleneğin, Klasik ekolden türeyen ama aynı zamanda ondan kopan bir geleneğin öncüsü oluşudur Marx'ı önemli kılan.”

^{ix} Klasik Ekonomi ifadesinin ilk kez Marx tarafından İngiltere'de Sir William Petty ve Fransa'da P. Boisguilbert ile başlayıp; Ricardo ve Sismondi ile biten klasik liberalizm çerçevesinde gelişen ve ekonomi bilimini yaratan iktisatçılar için kullanıldığını belirtmek gerekmektedir. Bu sava temel teşkil eden pasaj Kapital'in I. cildinde şu şekilde yer almaktadır: “burjuvazinin günlük kullanımı için en münasebetsiz olayların en akla uygun açıklamalarını arayan, bunun dışında da tuzu kuru burjuvazinin onlar için dünyaların en iyisi olan kendi dünyaları ile ilgili bayağı düşüncelerini bilgiççe sistemleştirmeye ve bunları ebedi gerçeklermiş gibi ilan etmeye kalkışan vülger ekonomiye karşılık, W. Petty'den beri burjuva toplumundaki gerçek üretim ilişkilerini araştıran bir ekonomi bilimini anlıyorum.”

Diğer taraftan klasik kavramı, ekonominin doğal olarak tam istihdamı sağladığı fikrinde uzlaşmaları nedeniyle kendisinden önceki tüm iktisatçıları nitelemek için Keynes tarafından da kullanılmıştır. Keynes, (2008, s.1) klasik kavramının ilk kez Marx tarafından dile getirildiğini de vurgulamaktadır. Ancak kavramın tarihselliği ve iktisat teorilerinin 1930'lara değin gelişimi göz önünde bulundurulduğunda, bu makalede ilk tanım, klasik kavramının içeriği olarak kabul edilmektedir. (bkz. Emiroğlu K. vd. (2006) *Ekonomi Sözlüğü*, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, s.465).

^x Bkz. Engels Doğanın Diyalektiği, (1979). Marx'ın tarihsel materyalist diyalektik yöntemi özellikle “Ekonomi Politüğün Eleştirisine Katkı”nın önsözünde somut olarak ortaya konmaktadır. Bununla birlikte 1844 El Yazmaları, Grundrisse, Alman İdeolojisi gibi eserlerinde bu somut yöntemin geliştirilme aşamaları tarihsel bir incelemeyle görülebilmektedir. Çalışmanın içeriği ve kapsamı çerçevesinde en uygun bütünsel eseri olan Kapital üzerine odaklanılmıştır.

^{xi} Arrighi (2008,s.55-57), Smith’in piyasa kavramının kendiliğinden doğan bir düzeni yansıtmadığı ve Smith’in müdahalesiz bir piyasa tahayyülüne sahip olmadığını iddia etmektedir. Smith’in piyasası, ancak devletin düzenleyici olarak müdahale ettiği bir durumda kendinden beklenen etkin fonksiyonları yerine getirebilir. Müdahalesiz ve düzenlenmemiş bir piyasa, kendi bünyesinde etkinliği bozacak tekel vs. gibi birçok unsur yaratacaktır. Arrighi’ye göre Smith’in kendiliğinden doğan müdahalesiz piyasanın teorisyeni olması fikri, iktisat biliminin kabul ettiği yanlış mitlerden biridir.

^{xii} Uluslararası ekonomi politik bağlamında piyasa ve devlet diyalektiği ile ilgili klasik ve marksist perspektifin karşılaştırması hakkında geniş bilgi için bkz. Underhill (2000).

^{xiii} Marx’ın dış ticaret konusundaki fikirleri için bkz. Marx ve Engels (2014).

^{xiv} Marksist İktisat Teorisi konusunda literatür içinde tam bir görüş birliği sağlanmamasına ve “Marksgil İktisat” gibi kavramsallaştırmalar kullanılmasına rağmen bu konuda gerek Marx’ın yöntemi gerekse kullandığı kavramsallaştırmalar nedeniyle Marksist İktisat Teorisi kavramını kullanmayı tercih ediyoruz. Diğer taraftan dönemi itibariyle sanattan sosyolojiye tarihten iktisada kadar geniş bir ilgi alanı bulunduğu ve tüm bu alanlarda Marksist kuramın ele alışlarının olduğunun bilincinde olarak kavramsallaştırma tercih edilmektedir.

^{xv} Bu konuda geniş bilgi için bkz. Braudel, (2004).

^{xvi} Marx, K. (2004) Kapital, cilt I, “Sözde İlkel Birikim”

^{xvii} Sömürü ilişkileri bağlamında burada özellikle belirtilmesi gereken olgu emek gücünün alımı ve satımında piyasanın Marx’ta da adil bir kurum olarak var olduğudur. Dolayısıyla sömürü ilişkilerinin, dolaşım alanında piyasadaki kaynaklı değil de üretim alanında emek-gücünün özellikli bir meta olmasından yani kendi değeri ile birlikte bir fazla değer yaratma niteliğine sahip olmasından kaynaklandığı vurgulanmalıdır. Marx değişim ilişkilerini;

“Sınırları içerisinde emek-gücü alım ve satımının sürüp gittiği ayrıldığı bu alan, aslında, insanın doğuştan var olan haklarının tam bir cenneti idi. Burada egemen olan yalnızca, Özgürlük, Eşitlik, Mülkiyet ve Bentham’dır. Özgürlüktür, çünkü metam, diyelim emek-gücünün hem alıcısı hem satıcısı yalnızca kendi serbest iradelerinin etkisi altındadırlar. Serbest taraflar olarak sözleşme yaparlar ve vardıkları anlaşma, ortak iradelerinin yasal ifadesinden başka bir şey değildir. Eşitliktir, çünkü birbirleriyle basit meta sahipleri olarak ilişki içine girerler ve eşdeğerleri değişirler. Mülkiyettir, çünkü taraflar, kendi malı olan şeyler üzerinde tasarrufta bulunur. Ve Bentham’dır, çünkü her iki taraf da yalnız kendisini düşünür. Bunları bir araya getiren ve ilişki içerisine sokan tek güç, bencillik, kazanç ve özel kişisel çıkarıdır. Herkes yalnız kendisini düşünür, kimse geri kalana kulak asmaz, ve böyle yaptıkları için de, şeylerin önceden düzenlenmiş uyumu gereği ya da kadiri mutlak ve takdiri ilahi ile hepsi de, herkesin mutluluğu ve yararı adına, kendi karşılıklı çıkarları adına elbirliği ile çalışırlar” (Marx, 2004a,s.178-179) biçiminde ifade etmektedir.

^{xviii} Marx, K. (2004) Kapital, cilt I, s.178.

^{xix} Klasik iktisat ve Marx’ın değer teorisinin derinlemesine bir analizi bkz. Garegnani (1984).

^{xx} Burada metaların değerlerinin, üretimleri için gereken emek miktarıyla belirlenişi ya da değer, metaları satın alabilecek emek miktarıyla belirlenişi ya da belirli bir miktar canlı emek satın alabilecek meta miktarıyla belirlenişi biçimindeki çeşitli tanımlanmaları, özü itibariyle Smith’te emeğin değişim değerinin aynı anlamda ücretlerin, değer ölçüsü olarak tanımlanmasına neden olmaktadır. Dolayısıyla değer kendinden bir değer ölçüsü yaratılarak değer tanımlanma yoluna gidilmesi, [Bkz. Marx, K. (1998)] aynı zamanda Smith’teki değer-fiyat ikileminin muğlaklığının da temelini oluşturmaktadır.

^{xxi} Smith, herkesin çalıştığı ve emek ürünlerini mübadele ettiği varsayımsal toplumunda, ürünlerin mübadelesi için eşit emek miktarlarını barındırmaları gerektiğini vurgulamaktadır. Aksi takdirde mübadelede bir taraf zarar görecektir ve mübadele ilişkileri işleyemez hale gelecektir. Ancak Smith bu değişim ilişkilerinin ilkel toplumlarda da geçerli olduğunu düşünmektedir. Smith, kendi değer açıklamasının uygar bir ulus için geçerli olmadığı fikrindedir. Bkz. Denis (1973).

^{xxii} Emek gücünün sömürüsü ile yabancılaşma olgusu farklı kavramlardır. Smith'te yabancılaşma aşırı uzmanlaşma sonucu emeğin vasıfsızlaşması olarak tanımlanırken, Marx'ın erken dönem eserlerinde emek gücünün üretim sürecinde nesneleşmesi, bir başka deyişle kendi emeğinin ürünleri üzerinde kontrol gücünün olmaması olarak tanımlanır. Bu konuda geniş bilgi için bkz. West (1969).

^{xxiii} Marx ve Smith'te sınıf kavramı ve rekabet konusunda geniş bilgi için bkz. Milios (2000) ve Arrighi (2008).

^{xxiv} İşgünü içerisindeki gerekli emek zamanı ile artı emek zamanı arasındaki oranın değiştirilmesi artı değer üretimini de belirlemektedir. İşgününün uzatılmasıyla üretilen artı değer, mutlak artı değer olarak tanımlanmaktadır. Buna karşılık, üretim sürecinde işgününde gerekli emek zamanını temsil eden kısmın kısaltılması ve işgününün gerekli ve artı emek zamanını temsil eden kısımları arasındaki orantının değişmesinden sonra elde edilen artı değere de nispi artı değer denmektedir (Marx, 2004a: 306).

^{xxv} Smith'in Hayek ve Avusturya Ekolü için anlamı ve bu ekol tarafından dışlanan fikirleri için Bkz. Klein (2010).

Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / *Received*:01.12.2017 • Kabul Tarihi / *Accepted*:27.01.2017

Anadolu’da Türk Demircilik Sanatı ve Bitlis’in Demirciliği*

Ümit N. ÖZCAN

Araştırma Görevlisi

Bitlis Eren Üniversitesi – Sanat Tarihi Bölümü – Bitlis - Türkiye

0000-0003-4066-3004

umitozcan06.1981@gmail.com

Öz

Köklü geçmişi ve çeşitliliği olan Türk el sanatları ve zanaatları içinde demircilik önemli bir yer tutar. Demir, Anadolu’da güçlü bir işçilik ve bol çeşitlilikle karşımıza çıkar. Doğu Anadolu’da Van Gölü’nün güneyinde yer alan bölgede demir yatakları mevcuttur. 10. yüzyılın ortalarında Arap coğrafyacı El İştari, Bitlis – Muş bölgesinde zengin demir rezervlerinin bulunduğunu belirtmektedir. Yine coğrafyacı Yakut El Hamavi, 13. Yüzyıl başlarında Ahlat – Bitlis bölgesinde demir madenlerinin olduğunu ve buradaki atölyelerde çok kaliteli kılıçların yapıldığını bildirmektedir. 16. yüzyılın sonlarında Bitlisli tarihçi Şeref Han, Bitlis’te büyük miktarda ok, yay, kılıç yapıldığını ve bunların savaşlarda kullanıldıklarını ifade etmektedir. Eskiden Bitlis’te yoğun şekilde yapılan demir üretimi zaman içinde gittikçe azalmış, günümüzde ise il merkezinde birkaç usta tarafından devam ettirilir duruma gelmiştir. Mevcut ustalar, 1960’larda kırk kadar usta ve demirciler çarşısı olduğunu söylemektedir. Bitlis’te üretilen demir eşya, çok çeşitli form ve özelliklere sahiptir. Tırpan, orak, saban gibi tarım araçları; hayvanlara ot doğramak için tahra; kapılar için zırza; kenger bitkisini çıkarmak için adude; kazma türleri, çapa türleri, çeşitli ağırlık ve boylarda çekiç, balta, balyoz, keser, maşa, çivi; çoban nacağı; küskü, demir penseleri, başlıca ürünlerdendir. Bunlarla birlikte gündelik hayatta kullanılan ev araç ve gereçleri de yapılmaktadır. Bitlis atölyelerinde yapılan bu ürünler, eskiden olduğu gibi zamanımızda da bölge insanının ihtiyacını karşılamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Demir, Demircilik, Bitlis’te Demircilik, Demir Ustaları, Demir Yatakları

---

* Bu çalışma, *Uluslararası XIX. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu’nda sözlü bildiri olarak sunulmuştur.*

Turkish Blacksmithing Art In Anatolia and Blacksmithing In Bitlis

Abstract

Blacksmithing has an important place in Turkish handicrafts and crafts which have a deep history and diversity. Iron has a strong craftsmanship and variety in Anatolia. There are iron deposits at the south of Lake Van in Eastern Anatolia. The Arab geographer Al Ishtari indicated in the middle of 10th century that there were rich iron reserves in Bitlis – Muş region. Geographer Yakut El Hamavi reported in early 13th century that there were iron mines in the Bitlis-Ahlat district, and very high quality swords were made at the workshops there. Historian Şeref Khan from Bitlis, expressed in late 16th century that arrows, bows and swords were made in large amounts in Bitlis and were used in battles. Iron production, which was heavily conducted in Bitlis in the past, decreased steadily over time, which is now maintained by several masters situated at the city center. Current masters say that there were approximately forty masters and the blacksmiths bazaar in the 1960s. Ironwork, which was produced in Bitlis, has a wide variety of forms and features. Agricultural tools such as scythe and sickle; tahra to chop the grass for animals to consume; zırza for doors; adude to disinter for cardoon; pickaxe types, anchor types, a variety of weights and hammers, axes, sledges, adzes, tongs, and nails of different sizes; hatchets, crowbars, iron pliers are the major products. In addition to these, household tools and equipment used in everyday life are also produced. These products, which were manufactured in the workshops of Bitlis, still meet the needs of the local people of our time, like they did in the past.

Key words: Iron, Blacksmithing, Blacksmithing in Bitlis, Blacksmith Masters, Iron Deposits

GİRİŞ

Demir, ağır metallere olup, dövme, dökme elverişli kimyasal bir elementtir. Dünya yüzeyinde ve yer kabuğunda en çok bulunan ve çok fazla kullanım alanı olan metaldir. Atom numarası 26, atom kütlesi 55,85, özgül ağırlığı 7,86 gr/cm³, ergime noktası 1535°C ve kaynama noktası 2740°C dir. Kırıldığında kesiti gümüş parlaklığında olup, gri renklidir. Alaşım yapıldığında çok değişik özellikler kazanır. Alaşım elementlerine göre çok kırılabilir olduğu gibi sert ve darbelere karşı dayanıklıdır. Tel ve levha haline de gelebilir.¹

Demir, ergimeden yumuşayarak hamur kıvamını alır. Bu özelliği ona kolaylıkla şekil verilebilme özelliğini kazandırır. Demir doğada hem maden hem de cevher olarak bulunabilmektedir. Fakat metalik halde az bulunur. Daha çok oksijenli ve kükürtlü bileşikler halindedir. Demir içeren mineraller, oksitler, karbonatlar, silikatlar ve sülfürler şeklindedir. Doğal demir olarak nitelenen meteorik demir yoğun miktarda nikel barındırır. (%5 - %26) Ancak cevherden elde edilen demirde nikel yoktur. Demir cevherleri tabiiatta bol miktarda bulunmaktadır. Başlıcaları parlak ve metalik görünümdeki demir oksitlerdir.²

Demirin kalitesi, içine karışan karbon miktarına bağlıdır. Karbon oranı yükseldikçe demir sertleşir ve dayanıklılığı artar. İçindeki karbon oranına göre %0,15'ten az karbon içeren demir "yumuşak demir", karbon oranı %0,15 - %1,7 arasında olanlar "çelik", %1,7'den yüksek olanlar "dökme demir" (font) olarak adlandırılır. Günümüzde demir malzeme adı altında kullanılan ürünler, aslında demirin karbon ile olan alaşımlarıdır. Bunlar ham demir (pik, font), dökme demir, çelik ve dövme demirdir.³

İşlenebilir demir en az 1100°C - 1150°C ısıda ve fırında tasfiye edilir. Bu sırada demirin yapısına karışmış olan karbonun demirin kristalleri arasına yayılması, bir taraftan da demirin içindeki yabancı maddelerin dışarı atılması sağlanmaktadır. Bu yöntemle elde edilen demir, dövme demir olarak adlandırılır. Demirin en belirgin fiziksel özelliği ise bir manyetik alan veya elektrik akımı tesiriyle manyetik (mıknatıslanabilme) olmasıdır.⁴

---

¹ Hasan Tuluk, *Türk Süsleme Sanatları İçinde Metal Sanatı*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara-2008, s.133.

² Halil Tekin, *Eski Anadolu Madenciliği Arkeolojik Verilerin Işığı Altında Başlangıcından Demir Çağına Kadar*, Ankara-2015, s. 151-152 ; Hasan Tuluk, *a.g.e.*, Ankara-2008, s.129.

³ Halil Tekin, *a.g.e.*, Ankara-2015, s.153 ; Hasan Tuluk, *a.g.e.*, Ankara-2008, s.128,129.

⁴ Halil Tekin, *a.g.e.*, Ankara-2015, s.153; Hasan Tuluk, *a.g.e.*, Ankara-2008, s.132. Konu ile ilgili bilgi için ayrıca bkz. Ülker Erginsoy, *İslam Maden Sanatının Gelişmesi*, İstanbul – 1978, s. 14-16.

TÜRKLERDE DEMİRCİLİK SANATI

Türkler'in, Çinliler'in, Araplar'ın tarihi ve coğrafi kaynaklarında Türkler'in atalarının demirci olduklarından ve demiri çok eski zamanlardan beri kullandıklarını bildirilir. Demircilik, Türkler için kutsal bir iş ve uğraşıydı. Türkler demire genel olarak "Kök Temür" yani "gök demir" derlerdi. Demir kutsalı ve kılıçla da and içilirdi. Türklerin yaptıkları fetihlerde en büyük rollerden birini de demir oynamıştır.⁵

Türk hakanları ilkbahar bayramında örs üzerinde demir döverek Türk milli sanatı olan demirciliği yüceltirlerdi. Eski Türklerde bu tören dini ve milli bayram sayılırdı. Demiri işlemek çok özel bir yetenek olarak düşünülmüş, bu yüzden demirciler, üstün nitelikli insanlar olarak görülmüştür.⁶

Demirin özelliklerinin ve ateşle olan ilişkisinin keşfedilmesi, mitoloji, doğum, ölüm gibi birçok alanda inanışın ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Koruyucu ve dilekleri kabul edici bir gücü olan demir, aynı zamanda savaşın ve kötülüğün aracı olarak da görülmüştür.⁷

Altay Dağları'nın kuzey kısmında yaşayan Türk boyları, demircilikle ün kazanmışlardı. Bu kutsal dağlar ve bu dağların eteklerinde dolaşan kurtlar, alegorik efsanelerin doğmasına neden olmuştur. Bunlar, demir dağlarıdır. 17. yüzyılda Ruslar burayı aldıktan sonra bu dağlara "Kuznitskiy Alatau" (Demirciler Aladağı), kurdukları şehre de "Kuznitsk" (Demirci Kent) adını vermişlerdir.⁸

Altay Dağları'nda özellikle Salınçak ve Onugug Dağları'ndaki yumuşak ve sert çelikten söz edilmiştir. Tuyatya ve Kuray Kurganları'nda yüksek kaliteli çelik cinsleri bulunmuştur. Altaylar'a giden seyyahlar orada yetenekli demircilerin bulunduğunu kaydetmişlerdir. Hatta W. Radlov'a göre Altay bıçakları, Rus bıçaklarına tercih edilmiştir.⁹

Hun Devleti zamanında ziraatçilikle ilgili en önemli eserler Selenga Nehri ve Baykal Gölü kıyılarındaki İvolgi ve İlmara'ya Padi'de bulunmuştur. Kazılarda çeşitli büyüklüklerde oraklar ve saban demirlerine rastlanmıştır. Ayrıca Selenge

---

⁵ Abdülkadir İnan, *Makaleler ve İncelemeler 2. Cilt*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara-1998, s. 229 ; Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi 1. Cilt*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara-2014, s. 74-75.

⁶ Abdülkadir İnan, a.g.e., Ankara-2014, s.230 ; Fikret Türkmen – Ferah Türker, "Geleneklerde ve İnançlarda Demir", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 1/14, 2014, s.1.

⁷ Fikret Türkmen-Ferah Türker, a.g.m., 2014, s.1.

⁸ Abdülkadir İnan, a.g.e., Ankara-2014, s.230 ; Türkmen-Türker, a.g.m., 2014, s.1.

⁹ Bahaeddin Ögel, *İslamiyet'ten Önce Türk Kültür Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara-2014, s.168.

bölgesinde ortaya çıkarılan Hun arkeolojik sitesinde demir atölyesi ve bronz dökümhanesi tespit edilmiştir.¹⁰

Göktürk Devleti'nin sınırları içinde yer alan Altay Dağları çok zengin demir madenleri bulunmaktadır. Bizans elçisi Zemarkhos, Göktürkler'in kendisine demir satmak istemelerinden bahsetmiştir. 7.yüzyılda yaşayan Çinli bir Budist de Göktürkler'in demir karyolalarda yattıklarını belirtmiştir.¹¹

Çin kaynaklarında Yenisey Kırgızları'nın demir cevheri topladıklarından söz edilmektedir. İslam kaynaklarında Kırgızlar'ın kendi ülkelerinde demirden eşya ürettikleri bildirilmektedir. Milattan önceki Tagar – Taştık devrinden itibaren Yenisey Bölgesi'nde bol olarak görülen demir aletler ve ileri bir işleme tekniği, bu bölgedeki demircilik hakkında bilgi verir. Yenisey Bölgesi'ndeki demir cevherleri Abakan ve Tuba'da bulunmaktadır. Bu cevherlere yakın yerlerde eski demir ocakları bulunmuştur. Yüksek nitelikli demir cevherleri daha çok Tuba Nehri kenarlarında ve Ozneçannaya'nın güneyinde bulunmaktaydı.¹² Manas Destanı'nda demirciye önem verilmektedir. Manas, akınlara çıkmadan önce kendi demircisine gider, kılıçlarını biletir, silahlarını tamir ettirirdi. Nogay Hanı Yogoy'u yendikten sonra, onun iki kızını esir ederek ülkesine getirmişti. Kızlardan birini teşekkür ifadesiyle demircisine vermiş, diğerini de oğluna nikâhlamıştı. Manas, demircisini "Darkan" (Tarkan) saygı deyişi ile çağırırdı. Demirci aynı zamanda, insanlara kötülük getiren Aybastı ruhunun düşmanıydı. Kazaklar, lohusa kadınları bu kötü ruhlardan korumak için bir demir parçası veya bir çekici ellerine alarak "demirci geldi, demirci geldi" diyerek bağırırlarmış.¹³

Demirciliğin Ergenekon Destanı'na kadar uzanan bir inanışla birleştiği ve Türkler'in kurttan türeyiş efsanesini anlatan semboller içinde kutsal dağın ve göğün büyük yer tuttuğu bilinmektedir. Mite göre Türkler, kurultayın kararı üzerine Ergenekon'dan çıkmak için demircinin önderliğinde dağın geniş yerine bir kat odun, bir kat demir dizerler. Dağın her tarafını demirle doldururlar. Yetmiş deriden, yetmiş körük yapıp, yetmiş yere koyarlar. Tanrının yardımıyla demir dağ erir ve yol açılır. Sonra gök yeleli bir bozkurt çıkıp, Türkler'e yolu gösterir.¹⁴

Oğuz Kağan Destanı'nda geçen "Gergedan hem geyiği hem de ayıyı yedi. Öldürdü kargım onu, çünkü bu bir demirdi!" ifadesinde de demirin başka

---

¹⁰ Bahaeddin Ögel, *İslamiyetten Önce...*, Ankara-2014, s.90 ; Jale Özlem Oktay, *Orta ve İç Asya'da VI-IX. Yüzyıllar Arasında Maden Sanatı: Göktürk Devri*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul- 2013, s.38.

¹¹ Jale Özlem Oktay, a.g.e., İstanbul-2013. s.62.

¹² Bahaeddin Ögel, *İslamiyetten Önce...*, Ankara-2014, s.222-223.

¹³ Abdülkadir İnan, a.g.e., Ankara-2014, s.231 ; Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi Cilt 1*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara-2014. s.74-75.

¹⁴ Fuzuli Bayat, *Türk Mitolojik Sistemi C.2*, Ötüken Neşriyat yayınları, 2.basım, İstanbul- 2012, s.234 ; Türkmen-Türker, a.g.m., 2014, s.5.

yaratıklara ve düşmanlara karşı hâkimiyet için önemli bir faktör olduğunun farkında oldukları görülür.¹⁵

Yakut Türkleri'nde demircilik, gerek din, gerekse zanaat olarak büyük önem taşımaktaydı. Yakutlar'a göre Kıtay Baksı Togan, yeraltında yaşayan "Sekiz Yeraltı Tanrıları"nın soyundan gelmekteydi ve aslen insanlara kötülük getiren bu ruh, demircilerin koruyucusuydu. Yakutlar'ın en büyük demircilerinden biri Ağlis'tir. Yakut lehçesinde ağl, "kutsal koruyucu ve muhafız" anlamına gelirdi. "Aile ocağı", "kutsal ateş" gibi deyimler de aynı sözle ifade edilirdi. Yakut Türklerine göre aile ocağı, sönmemesi gereken kutsal bir ateşti. Bu ocağı koruyan bir ruh da vardı. Ocakta yanan meşe (mas) ağacı da kutsal sayılırdı. Bunlardan anlaşıldığı gibi demircilik ve demirciler kutsal ateşle de ilgiliydiler ve bundan dolayı ayrı bir önem kazanıyorlardı. Demircinin önemli aletleri olan kerpeten, çekiç, örs ve körük gibi aletler de kutsal sayılırdı. Yakutlar, Ruslarla ilgi kurduktan sonra onlardan demircilikle ilgili pek çok alet almışlar ancak bu yeni ve yabancı aletlere önem vermemişlerdir. Bir Yakut Şaman duasında, "Yakut ulusuna, kudretli demirciler göndererek lütufta bulunan Kıtay Baksı Togan'a saygı göstereceğim. Eğer demirci hastalanırsa, bir inek kesip, kurban olarak ona sunacağım. Kurbanın ciğerleri ile böbreklerini demircinin ocağına göndereceğim" söylenmektedir. Bu duadan anlaşıldığına göre burada bildirilmek istenen, demircinin daha ziyade bir şaman ve sihirbaz olmasıydı. Çünkü Şamanlarda bir demirci sayılırdı. Yakutlara göre Şaman (oyun) ile demirci (ulus) aynı yuvadan gelirdi.¹⁶

Şamanların giriş ayinlerinde, şaman adayı mesleğe girerken, oymak toplanmakta, bir dağ veya tepeye çıkılmaktadır. Adaya özel bir elbise giydirilmekte, ayrıca adayın eline, ucunda at kıllarının bağlı olduğu kamçı verilmektedir. Sağ ve sol tarafında dokuzu erkek dokuzu kız, önünde de yaşlı şaman, adaya mesleğe sadakat yemini ettirmekte ve dualar okutulmaktadır.¹⁷

Şamanın kendisine yardımcı malzemelerinden biri de üzerinde çeşitli unsurların ve hayvan kalıntılarının da bulunduğu elbiselerdir. Bu elbiseler, çeşitli Türk topluluklarında aynı öğeleri içermez. Bazı durumlarda amaca göre elbisenin üzerine takılan nesnelere değişebilir. Genellikle deriden yapılan elbise, düğmesiz ve önü açık olacak şekilde dikilmiştir. Elbise üzerinde çeşitli simgesel anlamları olan motifler veya şekillerle, değişik şeyleri temsil eden demir ya da bakır nesnelere bulunmaktadır. Omuz kısmında ise onun zorluklara olan dayanıklılığını ve gücünü simgeleyen demir bir zincir yer alır.¹⁸

---

¹⁵ Fikret Türkmen-Ferah Türker, a.g.m., 2014, s.6.

¹⁶ Abdülkadir İnan, a.g.e., Ankara-2014, s.231 ; Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi Cilt 1*, Ankara-2014. s.76.

¹⁷ Fikret Türkmen-Ferah Türker, a.g.m., 2014, s.8.

¹⁸ Yaşar Çoruhlu, *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*, Kabalcı Yayınları, İstanbul-2011, s.84-85.

Türklerde kozmosla ilgili görüşler arasında evren tasavvuru olarak göğün merkezi kutup yıldızı sayılmakta ve buna "altın kazguk" denilmektedir. Türkçedeki Vitiken Yıldızı (yedihanlar yıldızı) yani Büyükkayı, hükümdarın arabası sayılmakta ve bu kutup yıldızına bağlı olarak onun etrafında dolaşmaktadır. Bugün Anadolu'nun pek çok yerinde de kutup yıldızına "Demir Kaşık Yıldızı" denilmektedir.¹⁹

ANADOLU'DA DEMİR SANATININ TARİHÇESİ

Metalürji tarihinde önemli bir konuma sahip olan Anadolu, dünyada ilk kez demir cevherinin işlenerek çeşitli takı, kült eşyası, silah ve aletlerin yapıldığı bölge olarak da bilinir. Çanakkale – Troya, Afyon – Kusura, Tarsus – Gözükule, Yozgat – Alisharhöyük ve Çorum – Alacahöyük'te MÖ 3. binyılın ikinci yarısını temsil eden kültür katlarında ortaya çıkarılan demirden işlenerek yapılan iğne, topuz başı, altın kabzalı demir kamalar ilk tunç çağının ikinci ve üçüncü dönemlerinin önemli eserlerindedir. Anadolu'da en erken demir buluntu yine bu döneme tarihlenen sarmal bir bileziktir. Bu eser, Gaziantep'in batısındaki İslahiye ilçesi yakınlarındaki Tilmenhöyük kazısında bir mezar içinde ele geçmiştir.²⁰

MÖ 2.binyılın başlarına tarihlenen Asurlu tüccarların Anadolu ile yaptıkları ticaret hakkında ayrıntılı bilgi veren Kültepe'de ortaya çıkarılan tabletlerde demirin, altın ve gümüşten daha değerli olduğu bildirilmektedir. Orta dönem Asur kralı olan 1.Tukulti-apil-eşerra (MÖ 1114 – 1076) Van Gölü'nün güney ve güneybatısında yer alan Nairi ülkesine yaptığı seferde demir ve demirin bir minerali olan hematit bulduğundan söz etmiştir. Diğer bir Asur Kralı 2.Tukulti – Ninurta (MÖ 890 – 884) ise vergi olarak Laçe ve Nairi ülkelerinden 100 demir hançer, ham demir, bakır, kurşun ve at getirmiştir.²¹

Anadolu'nun ilk büyük merkezî devleti olan Hititler'in MÖ 17. yüzyılda kurulmasıyla birlikte demir madenciliğinde gelişme olmuştur. Bu durum yazılı belgelerden anlaşılmaktadır. Hitit İmparatorluğu döneminde demir cevherinin işlenmesi, üretimi, depolanması ve ticareti konusundaki en önemli bilgiler kral 3.Hattuşili'nin (MÖ 1274 – 1245) dönemindeki "Kizzuwatna Mektubu" ya da "Demir Mektubu" olarak adlandırılan çivi yazılı belgelerde yer almaktadır. Hititler'in en önemli üretim ve depolama merkezi Orta Toros Dağları'nın kuzey eteklerinde yer alan bölgesidir. Bu bölge dışında Anadolu'da işlettikleri diğer bir demir madeni yatağı ise Merzifon Tavşan Dağı'ndaki zengin bakır ve arsenik metalleri de içeren vadilerde olduğu tahmin edilmektedir. Hitit demir kalıntıları

---

¹⁹ Fikret Türkmen-Ferah Türker, a.g.m., 2014, s.6.

²⁰ Oktay Belli, "İslam Öncesi, Beylikler ve Urartu Krallığı, Phryg ve Lydia Krallıkları, Klasik Dönem, Bizans Dönemi", *Anatolia Cradle Of Casting (Anadolu Dökümün Beşiği)*, yay. haz. Altan Çilingiroğlu, Döktaş Dökümcülük ve Sanayi A.Ş. Yayınları, İstanbul-2004, s. 225 ; Halil Tekin, a.g.e., Ankara-2015, s.155-157.

²¹ Oktay Belli, a.g.m., Ankara-2004, s.225-229 ; Halil Tekin, a.g.e., Ankara-2015, s.166.

başkent Hattuşaş’ta (Çorum – Boğazköy), diğer önemli bir kent olan Alacahöyük’te ve Çanakkale – Beşiktepe’de bulunmuştur.²²

Başta Doğu Anadolu olmak üzere Transkafkasya ve kuzeybatı İran bölgelerinde siyasi egemenlik kuran Urartular, Anadolu ve eski Önasya’nın en büyük madenci toplumu olarak bilinir. Urartular’ın Van Gölü Havzası’nda kurulup geniş bir bölgede egemenliğini sürdürmesinde metal üretimi ve işlemeciliği önemli derece etkili olmuştur. Bu bölgede bulunan maden yatakları Urartu krallığı döneminde yoğun bir şekilde işletilmiştir. Krallığın demir madenciliği teknolojisinde ulaşılmış olduğu yüksek seviyenin kökeni MÖ 19. yüzyıla kadar uzanır. Demir ve çelikten ürettiği araçları anıtsal binaların yapımında kullandıkları kitabelerinde geçmektedir. Önemli Urartu merkezi olan Yukarı Anzaf Kalesi’ndeki kazılarda ortaya çıkarılan buluntular, bu uygarlığın demir teknolojisi hakkında bilgi vermektedir.²³

Orta Anadolu Bölgesi’nde demir çağında siyasi birlik kuran Frigler’in demir işçiliği, metal işleme teknolojisinde gelişme gösteren Urartular’dan etkilenmiştir. Boğazköy Aşağı Şehir’de ele geçirilen dikdörtgen formlu iki demir külçe ile Gordion’da çok sayıda görülen demir eşya, aletler ve silahlar, Frigler’in demirciliğe verdiği önemi gösterir.²⁴

Frig Krallığı’nın doğudan gelen Kimmerler’in akınları sonucu çökmesinden sonra Batı Anadolu’da Manisa – Sardes merkezli siyasi birlik kuran Lidyalılar, hâkimiyetlerini Polatlı – Gordion’a kadar uzatmıştır. Batı Anadolu Bölgesi’nde altın ve gümüş yataklarından yapılan üretimler yoğun olmasına rağmen demir üretimi çok az olmuştur.²⁵

Demir madenciliğindeki en büyük gerileme Anadolu’nun Pers egemenliği altında kaldığı dönemde (MÖ 547- 333) olmuştur. Demir üretimi konusunda bu dönemin yazılı kaynakları ve arkeolojik bulguları yok denecek kadar azdır.²⁶

Son yıllarda İonia Bölgesi’nin en büyük kıyı kentlerinden biri olan Miletos’ta yapılan kazılarda arkaik döneme ait birçok metal ve cüruflara rastlanmıştır. Bunların önemli bir bölümü demirdendir. Yapılan analizler sonucunda ilk aşamada demir izlenimi veren buluntuların bir kısmının çelik olduğu anlaşılmıştır. Bulunan cüruflar da demir cüruflarıdır.²⁷

Roma İmparatorluğu’nun 395’te ikiye ayrılması sonucunda kurulan Bizans İmparatorluğu’nda demirden üretilen silahlar, Avrupa ve özellikle tüm Ortadoğu ülkelerinden talep görmekteydi. Bundan dolayı imparatorları, üretilen bu

---

²² Oktay Belli, a.g.m., Ankara-2004, s.226-228.

²³ Oktay Belli, a.g.m., Ankara-2004, s.228-229 ; Halil Tekin, a.g.e., Ankara-2015, s.170.

²⁴ Oktay Belli, a.g.m., Ankara-2004, s.244-245.

²⁵ Oktay Belli, a.g.m., Ankara-2004, s.245.

²⁶ Oktay Belli, a.g.m., Ankara-2004, s.245.

²⁷ Oktay Belli, a.g.m., Ankara-2004, s.246.

silahların düşman ülkelere satışını yasaklamışlardı. Bu konuda çıkarılan yasaların en önemlisi Roma hukukuna dayanan ve 529'da yayınlanan Iustinianus Codex ile 533 yılında yayınlanan ve yeni maddelerden oluşan Digestalar (pandeker) dır.²⁸

Demircilik ve demir kültürü, Türklerin inançlarında, geleneklerinde, göreneklerinde, örf ve adetleri içinde köklü bir geçmişe sahiptir. Selçuklular'ın görüldüğü Ön Asya'da, eskiçağ yöntemleri uygulanarak elde edilmiş demirden eserlere rastlanılmıştır. Anadolu Selçuklu çağına ait çelikleşmiş demirden üretilen ayna, üzerindeki Türk özellikli figürler dolayısıyla Türk - İslam sanatını temsil eden bir örnektir.²⁹

Osmanlı İmparatorluğu'nda demir üretimi yapan birçok merkez vardı. 16. yüzyılda Anadolu'daki en önemli üretim yerlerinin Erzincan ve Bilecik çevresinde yer aldığı bilinmektedir. Belgelerden anlaşıldığı kadarıyla Van civarındaki Gereçgan'da devlet eliyle; Sivas Divriği'nde ise özel kişilerce üretim yapılmaktaydı. Ayrıca Mihaliç, Edincik ve Manyas özellikle yuvarlak demir dökme elverişli demir madenlerine sahipti. Bingöl sınırları içinde kalan Sivan, önemli merkezlerdendir. Ünye, İnebolu, Fatsa ve Erbaa'da demir imalatı yapılmaktaydı. 19. yüzyılın başlarında Ordu ve Ünye'den çıkarılan demir cevheri İstanbul'a gönderilmiştir.³⁰

Rumeli, Osmanlı'nın demir üretiminde daha etkili olmuştur. Burada maden ocağı açma ve çalıştırma işlemlerinin kolay olması, cevher, odun kömürü, su gücünün oluşu ve İstanbul'a olan ulaşımının kolay olması, madenlerin işlenebilirliğini artırmıştır. Bu bölgede Bulgaristan ve Bosna ön plana çıkmıştır. Bunların dışında tüm Osmanlı coğrafyasının en önemli demir üretim alanı Yugoslavya sınırında kalan Eğri Palanga ve Kratova'dan Bulgaristan'ın güneyine kadar uzanan Filibe'ye kadar uzanan yaklaşık 200 km uzunluğundaki bölgedir. Bu alan içinde Dobniçe, Köstendil, Sofya, Etrebolu, Samako ve Tatarpazarı yer almaktaydı. Batı Trakya demir üretim alanı içinde yer alan Kavala, Nevrekop, Sidrekapsi ve Pravişte de etkinlik göstermiştir. Rumeli'deki en önemli demir merkezlerinden biri de günümüzde Kırklareli sınırları içinde kalan Demirköy'dür.³¹

Osmanlı ordusunda ilk topların 1389'da 1.Kosova Savaşı sırasında kullanılmaya başlandığı yazılı belgelerden bilinmektedir. Fakat Fatih, top döküm sanayisinin gelişmesini İstanbul kuşatması sırasında başlatmıştır. Bu dönemde dökümcülük, top ve gülle üzerine olmuştur. Eski Galata surları içinde bulunan semte adını veren Tophane, Osmanlı savaş sanayisinin merkezi olmuştur. 16. yüzyıl başında döküm

---

²⁸ Oktay Belli, a.g.m., Ankara-2004, s.247.

²⁹ Fulya Eruz, "İslami Dönem", *Anatolia Cradle Of Casting (Anadolu Dökümün Beşiği)*, yay. haz. Altan Çilingiroğlu, Döktaş Dökümcülük ve Sanayi A.Ş. Yayınları, İstanbul-2004. s. 249-251.

³⁰ Fulya Eruz, a.g.m., Ankara-2004, s.253-254.

³¹ Fulya Eruz, a.g.m., Ankara-2004, s.253-255.

teknolojisi büyük ateşli silahlar yapabilme düzeyine erişmiştir. Ancak bu yüzyıldan sonraki dönemlerde dökme demir, top yapımının yerine işlenmesi daha kolay olan tunç döküm tercih edilmiştir.³²

Osmanlı döneminde askeri alanda tunç eserler azalmış, buna karşılık çelik silah ve zırh yapımında gelişmeler kaydedilmiştir. İslam tarihi boyunca Şam çeliği diye tanınan çelik türü, kalitesinden dolayı yalnız kılıç ve diğer kesici savaş aletlerinin yapımında kullanılmıştır.³³

Osmanlı miğferleri, Avrupa ile olan ilişkiler sonucunda tanınmış, şekilleri ise Macaristan ve Polonya'da etkili olmuştur. Genellikle gövde kısımları yekparedir. Enselik, alın, burun siperliği ve kulaklık sonradan perçinlenmiştir. 14. yüzyıl sonu, 15. yüzyıl başında yapılan miğferler, göz siperlikli, peçelikli, ince ve sivri gövdelidir. 15. yüzyılın sonunda gövde inceliğini kaybetmiş, tepelik küçülüp kısalmıştır. 16. yüzyılda yekpare levhadan yapılmış ve gövde yivleri belirsizleştirilmiştir. 16. ve 17. yüzyılda göz siperliği yerini alın siperliğine bırakmış, tepelik ve kulaklık ise kullanılmaya devam etmiştir.³⁴

At geleneğine bağlı bir toplum olan Osmanlı Devleti'nin sanatkârı atlar ve süvariler için çeşitli zırhlar üretmiş ve üzerlerini kazıma tekniğinde yaptığı bitkisel motiflerle süslemiştir. Bu zırh ve alınlıklar döküm ve dövme teknikleriyle imal edilmişlerdir.³⁵

Osmanlı İmparatorluğu'nda demir, askeri alandan başka çok çeşitli yerlerde ve ürünlerde kullanılmıştır. Silah yapımının dışında eski zamanlardan beri demirin yapı alanında da kullanılan bir malzeme olduğu bilinmektedir. Kiriş, gergi, kenet, zıvana gibi elemanlar dövme tekniğinde yapılmışlardır.³⁶

Dövme demirden ya da tunç veya pirinç dökme madeni şebekelerde, sebillerde, şadırvanlarda, pencerelerde yaygın olarak kullanılmıştır. İç içe geçmiş altıgenler, yıldız ve çokgenlerin meydana getirdiği desenler, sonsuza uzanan kompozisyonlar içinde şebekelerde kullanılmıştır. Demir taşıyıcı strüktür, son dönem Osmanlı mimarlığında en çok sanayi yapılarında kullanılmıştır.³⁷

DOĞU ANADOLU BÖLGESİ DEMİR METALÜRJİSİ

MÖ 9 - 7. yüzyıllar arasında Doğu Anadolu, Kafkasya ve kuzeybatı İran bölgelerinde egemenliğini sürdüren Urartu Devleti kurulmuştur. Çivi yazılı Asur belgelerinden öğrenildiğine göre bu devletin ilk kralı başkent Supunia'daki Aramu'ydu. Bu kent, MÖ 858'de Asur kralı 3.Salmannassar tarafından yıkılmıştır. Bu olaydan yaklaşık on beş yıl sonra Urartu tahtına Saduri (MÖ 840

---

³² Fulya Eruz, a.g.m., Ankara-2004, s.256.

³³ Hasan Tuluk, a.g.e., Ankara-2008, s. 157 ; Fulya Eruz, a.g.m., Ankara-2004, s.251.

³⁴ Fulya Eruz, a.g.m., Ankara-2004, s.253.

³⁵ Fulya Eruz, a.g.m., Ankara-2004, s.251.

³⁶ Fulya Eruz, a.g.m., Ankara-2004, s.255-256.

³⁷ Fulya Eruz, a.g.m., Ankara-2004, s.262.

– 830) çıkmıştır. Devletin başkentini Van Kalesi'ne taşımış ve yeni kurmuş olduğu bu yere de Tuşpa adını vermiştir. Bu krallığı Asurlular Urartu; kendileri ise Bianili olarak adlandırmaktaydı.³⁸

Urartular, bir kara devletiydi. En büyük başarıları engebeli bir coğrafyaya sahip olan Doğu Anadolu Bölgesi'nde ilk kez kara ulaşım ağını gerçekleştirmiş olmalarıdır. Büyük kaleler ve kentler kurarak tarıma ağırlık vermişlerdir. Yapmış oldukları çok sayıda baraj, gölet ve sulama kanallarıyla tarımın gelişmesini sağlamışlardır. Doğu Anadolu Bölgesi'ndeki sulamaya dayalı ilk modern tarım, bu krallık tarafından başlatılmıştır.³⁹

Urartular, o dönemin güçlü bir devleti olan Asur Krallığı'nın en büyük rakibi olmuştur. Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde varlığını sürdüren birçok geç Hitit beyliği ile kurdukları koalisyon sayesinde güçlenip Asur Krallığı'na dört yüz yıl boyunca ödedikleri maden haraçlarını ödememeye başlamışlardır.⁴⁰

Üç yüz yıl boyunca Doğu Anadolu Bölgesi'nde en parlak çağını yaşayan Urartular'ın ulaşılmış olduğu teknolojik atılımın temelinde madencilik endüstrisinde ulaşılmış olduğu ilerlemenin büyük bir etkisi olmuştur. Doğu Anadolu Bölgesi'nde bulunan zengin demir madenleri büyük ölçüde işletilmiştir. Özellikle Van Gölü'nün güneyindeki dağlık bölgede bulunan demir madeni yatakları, Urartular'ın başkentine çok yakın olduğundan büyük önem taşımıştır. Kurdukları kalelerin atölyelerinde yöneticilerin denetimi altında üretilen demirden yapılmış çalışma aletleri, baraj, kale, gölet ve sulama kanallarının yapımında kullanılmıştır. Demirden yapılan dirgen, orak gibi araçlar, zaman kaybını önleyerek üretimi artırmıştır. Ayrıca balta, kılıç, kama, kargı, topuz başı ve ok uçları Urartu ordularının savaşlarda zafer kazanmalarında önemli rol oynamıştır.⁴¹

Ancak Urartu Krallığı'nın MÖ 7. yüzyılın sonlarına doğudan ve kuzeydoğudan gelen İskitler tarafından yıkılmalarından sonra Anadolu ve eski doğu dünyasının en büyük madencilik endüstrisi de çökmeye başlamıştır. Kurulan gelişmiş maden atölyeleri de yerle bir edilmiştir. Metal eşya yapımında kullanılan aletler, taş kalıplar, keramik potalar, külçeler ve üfleçler kullanımdan kalkmıştır.⁴²

---

³⁸ Oktay Belli, "Anadolu'da Antik Demir Madenciliğinin Gelişimi", *Türkiye Demir Yatakları Jeolojisi, Madenciliği ve Mevcut Sorunları*, İstanbul-2005, s.22 ; Oktay Belli, "Urartu Krallığı Dönemi'nde Van Gölü'nün Güneyinde Demir Madenciliğinin Gelişimi", 2. *Van Gölü Havzası Sempozyumu*, yay. haz. Oktay Belli, Bitlis Valiliği Yayınları, Ankara- 2007, s.30-31 ; Oktay Belli, "Ortaçağ ve Osmanlı Döneminde Van Gölü'nün Güneyinde Demir Madeni Üretimi ve Bitlis Şehrindeki Ünlü Demirci Atölyeleri", 4. *Uluslararası Van Gölü Havzası Sempozyumu*, yay. haz. Oktay Belli, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Yayınları, Ankara-2011, s.59.

³⁹ Oktay Belli, a.g.m., İstanbul-2005, s.23. ; Oktay Belli, a.g.m., Ankara-2007, s.37.

⁴⁰ Oktay Belli, a.g.m., İstanbul-2005, s.23 ; Oktay Belli, a.g.m., Ankara-2007, s.37.

⁴¹ Oktay Belli, a.g.m., İstanbul-2005, s.7 ; Oktay Belli, a.g.m., Ankara-2011, s.59-61.

⁴² Oktay Belli, a.g.m., Ankara-2011, s.60.

Urartu Devleti'nin kurduğu atölyelerde üretilen metal eşya, silah, takı, heykel gibi eser ve araçların yapılmasına hammadde sağlayan maden yatakları, Doğu Anadolu'da üç ana bölgede bulunmaktadır. Bunlar, Erzincan – Erzurum – Bayburt – Gümüşhane – Artvin – Kağızman Bölgesi; Adıyaman – Malatya – Elazığ – Tunceli Bölgesi ve Van – Hakkari – Siirt – Diyarbakır Bölgesi'dir.⁴³

Erzincan – Erzurum – Bayburt – Gümüşhane – Artvin – Kağızman Bölgesi, Doğu Anadolu Bölgesi'nin gümüş, kurşun, bakır ve demir madeni yönünden ikinci zengin yeridir. Buradaki madenler de ortaçağ ve Osmanlı döneminde işletilmiştir. Urartu maden endüstrisi için çok önemli olan bu bölgeye Urartu Kralı Menua, askeri sefer düzenlemiştir. Çivi yazılı kaynaklarda bu bölge Diavehi olarak geçmektedir. Buranın ormanlarının çok zengin olması, maden ergitmede kolaylık sağlamıştır.⁴⁴

Yukarı Fırat Bölgesi'ni oluşturan Adıyaman – Malatya – Elazığ – Tunceli Bölgesi oldukça zengin altın, gümüş, kurşun, bakır ve demir yataklarına sahiptir. Bu madenler, ortaçağ ve Osmanlı döneminde işletilmiştir. Urartu Krallığı'nın maden endüstrisi için gerekli olan madenlerin büyük bir bölümünü buradan karşılamaktaydı.⁴⁵

Van Gölü'nün güneyinde yer alan Van – Hakkari – Siirt – Diyarbakır Bölgesi'ndeki altın, gümüş, gümüşlü kurşun, bakır ve demir madenleri, diğer iki bölgedeki maden yataklarına kıyasla daha düşük tenörlü ve rezerv yönünden azdır. Fakat bu bölgedeki maden yatakları, Urartu Krallığı'nın kurulmasında önemli bir rol oynamıştır. Demiri ergitmek için ihtiyaç duyulan ormanların Van Gölü'nün güneyinde bulunması, yapılan üretimi teşvik etmiştir. Buradaki dağlık bölgede bulunan yüzün üzerindeki ergitme merkezleri ve cüruf depoları diğer iki bölgeninkinden daha fazladır.⁴⁶

Balaban (Şibut) demir ergitme merkezi Van Kalesi'nin 59 km batısında, günümüzdeki Van – Tatvan karayolunun kuzeyinde yer almaktadır. Kara yoluyla Van Gölü arasında kalan ve halk tarafından "Mağara Tepe" olarak adlandırılan mevkide iki büyük demir galerisi bulunmaktadır. Maden galerilerinin güney eteklerinde yaklaşık üç – dört bin üfleç parçası bulunmuştur. Keramikten yapılan bu parçaların biçimleri aşırı sıcaktan dolayı bozulmuştur.⁴⁷

Pürneşe demir ergitme merkezi Van Kalesi'nin yaklaşık olarak 130 km güneyinde bulunmaktadır. Pürneşe'ye Van - Harami, Gediği – Gürpınar Ovası, Görentaş Düzlüğü, Darnis Deresi – Müküs'ten sonra ulaşılmaktadır. Darnis Deresi'nden sonra 2800 metre yüksekliğindeki dağ geçidi aşılarak Müküs'e (Bahçesaray)

---

⁴³ Oktay Belli, a.g.m., İstanbul-2005, s.23 ; Oktay Belli, a.g.m., Ankara-2007, s.30-31.

⁴⁴ Oktay Belli, a.g.m., İstanbul-2005, s.25; Oktay Belli, a.g.m., Ankara-2007, s.34-35.

⁴⁵ Oktay Belli, a.g.m., İstanbul-2005, s.23-25 ; Oktay Belli, a.g.m., Ankara-2007, s.32-34.

⁴⁶ Oktay Belli, a.g.m., İstanbul-2005, s.26 ; Oktay Belli, a.g.m., Ankara-2007, s.35,36.

⁴⁷ Oktay Belli, a.g.m., İstanbul-2005, s.27,28 ; Oktay Belli, a.g.m., Ankara-2007, s.37-39.

ulaşılır. Bölgedeki orman alanlarının bol olması demir ergitme işini kolaylaştırmıştır. Buradaki cüruf yığını içinde binlerce üfleç parçası bulunmuştur. Pişmiş kilden yapılan üfleçler, Balaban'dakilerin benzerlerini teşkil ederler. Ayrıca bunlar, Balaban'da olduğu gibi fırında demiri ergitmek için körük tekniğinin kullanılmış olduğunu göstermektedir.⁴⁸

Van Gölü'nün güneyinde bulunan demir madenleri ve üretimi konusunda ortaçağ ve yeniçağ yazılı kaynakları bilgi vermektedir. Mangalı papaz Thomas, yaklaşık 840 yılında yazmış olduğu eserde Van Gölü'nün güneyindeki derin vadilerde demir madenlerinin işletildiğini bildirmektedir. Ermeni papaz Thomas, üretilen demir külçeler ile işlenmiş demir alet ve ilahların Dicle ırmağı üzerinden sallar ile Mezopotamya'nın büyük kentlerine ve özellikle Bağdat'a ihraç edildiğini anlatmaktadır. Suriye tarihçisi Tell Mahreli Denys, Van Gölü'nün güneybatısında yer alan Tutis'te (Bitlis?) demirden çok kaliteli kılıçlar üretildiğini yazmaktadır. 8. ve 9. yüzyılda Khoreneli Movses "Coğrafya" adlı eserinde Dicle'nin kuzeyindeki Arzane ile Van Gölü'nün güneybatısında demir madeninin olduğunu, demirden yapılmış çeşitli eşya, alet ve silahların güneyde Musul'a ihraç edildiğini yazmaktadır. 10. yüzyılın ortalarında Arap coğrafyacı El İştari, Taron Bölgesi'nde (bugünkü Bitlis – Muş Bölgesi) zengin demir yataklarının bulunduğunu belirtmektedir. 11. yüzyılın ikinci yarısında El Biruni, bölgedeki demir madenlerinden çok ünlü kılıçların yapıldığını yazmaktadır. Ünlü coğrafyacı Yakut El Hamavi de Ahlat – Bitlis Bölgesi'nde demir madenlerinin bulunduğunu ve buradaki atölyelerde çok kaliteli kılıçların yapıldığını bildirmektedir.⁴⁹

16.yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı Devleti'nin Van, Bitlis ve Hakkâri bölgesinde egemenlik kurmasından sonra bu bölgede bulunan demir madenleri yoğun olarak işletilmiştir. Bu konuda İstanbul Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde ayrıntılı belgeler bulunmaktadır. 16.yüzyıl sonlarında Bitlisli tarihçi Şeref Han, Bitlis'te çok miktarda ok, yay, kılıç yapıldığını ve bunların savaşlarda kullanıldığını belirtmektedir.⁵⁰

17.yüzyıl ortalarında Bitlis'e gelen Evliya Çelebi, Bitlis'te iki kapısı demirden yapılmış çarşının Bursa'daki Gelincik Pazarı'na benzediğini ve Bitlis'in ünlü demirci ustalarının olduğunu belirtmiştir. Ayrıca Bitlis'te üretilen "Şeyhani", "Maaravi" ve "Zivzik" olarak adlandırılan ünlü kılıçların, ne Cıska Şehri'nin ne Diyarbakır'ın ne de İsfahan'ın demirci işçiliklerinde yapıldığını yazmaktadır.⁵¹

---

⁴⁸ Oktay Belli, a.g.m., İstanbul-2005, s.28,29 ; Oktay Belli, a.g.m., Ankara-2007, s.39-41.

⁴⁹ Oktay Belli, a.g.m., Ankara-2011, s.60-61.

⁵⁰ Oktay Belli, a.g.m., Ankara-2011, s.64.

⁵¹ Oktay Belli, a.g.m., Ankara-2011, s.64 ; Robert Dankoff, *Evliya Çelebi In Bitlis*, New York, 1990, s.97-99.

BITLİS’TE DEMİRCİLİK

Bitlis’in eski dönemlerdeki demirciliği, tarihi ve üretimi hakkında bilgileri seyyahlar ve onların eserlerinden öğrenmekteyiz. Doğu Anadolu Bölgesi’nin önemli geçiş yerlerinden biri olan Bitlis, bölgedeki demir madenlerinin işlendiği ve bu madenlerden üretimlerin yapıldığı bir merkez olmuştur. Bitlis’teki atölyeler üretimlerini Osmanlı Devleti döneminden günümüze kadar devam ettirmişlerdir.

Günümüzde üretim yapan ustalar, 1960’lı yıllarda Bitlis merkezde kırk kadar ustanın ve demirciler çarşısının olduğunu bildirmektedirler. (Fotoğraf 1) Ancak şu an aktif olarak üretim yapan sadece üç atölye bulunmaktadır.

Bitlis’teki demirci ustaları ürünlerini yaparken çeşitli araçlardan yararlanmaktadırlar. Bunlardan başlıcaları şunlardır:

Balyoz: Demiri dövmede ve şekillendirmede kullanılan çekiçten daha iri ve ağır alettir.

Çekiç: Demiri dövmede ve şekillendirmede kullanılan saplı alettir. Çeşitli türleri ve isimleri vardır.

Eğe: Demir ürünlerdeki pürüzleri düzeltmek için kullanılan sert, ensiz ve tırtıklı araçtır.

Haraza: Üzerinde delme işleminin yapıldığı, yuvarlak ve delikli alettir.

Hedirek: Ocaktaki kömürü karıştırmada ve kullanmada kullanılan alettir.

Kalıplar: Demiri delmede, açılan deliği genişletmede ve bu deliğe en son şeklini vermede kullanılan araçlardır.

Kıskaç: Ocakta kızdırılan demir parçalarını örsün üzerine taşımada, tutmada ve şekillendirmede kullanılan saplı, uzun araçtır. Çok çeşitli türleri vardır.

Körük: Açılıp kapandıkça içindeki havayı üfleyerek ocaktaki ateşi canlandırmak için kullanılan araçtır. Ancak günümüzde bu işlevi elektrikle çalışan motor görmektedir.

Makas: Sıcak demiri kesmede kullanılan alettir.

Mengene: Onarma, işleme, düzeltme gibi işlemlerin uygulanacağı demir ürünü sıkıştırıp istenildiği gibi tutturmaya yarayan araçtır.

Ocak: Tuğla veya taşlardan yapılarak, etrafı sıvanan, içinde kömür yakılarak demirin ısıtıldığı yerdir.

Örs: Üzerinde demirin dövülmesi ve şekillendirilmesi işleminin yapıldığı nesnedir. Baş ve kuyruk kesimi, ürüne kavis vermede kullanılır.

Su teknesi: Kor halinde dövülüp işlenen ve son şeklini alan demirin çelik haline dönüştürüldüğü içi su ile dolu olan kaptır.

Şahmerdan: Basınçlı hava aracılığıyla vurucu ağırlığın mekanik olarak yükselip düşmesi sonucu dövme işlemini yapan makinadır. Üretilen ürüne göre kalıpları değişebilmektedir. Şahmerdan kullanımıyla demirin dövülmesi daha hızlı ve rahat olmaktadır. Zaman ve iş gücü açısından kolaylık sağlamaktadır. Vuruş gücü ve hızı pedalla ayarlanmaktadır.

Zımpara ve taşlama aracı: Bu araçlarla demir ürünlerin pürüzleri giderilir, keskinliği ve parlaklığı sağlanır.

Ana parçanın şekillendirilmesi işleminde örs ve balyoz kullanılır, dövme yöntemi uygulanır. Ocaktan çıkarılan ve küçültülen parçalar maşa yardımıyla örsün üzerine konularak dövme işlemi başlar. Dövme, iki usta tarafından uyum ile yapılır. Bu esnada soğuyan demir tekrar ocağa atılarak ısıtılır, sonra aynı işlem tekrar devam eder. Ustalar bu işlemi tekrarlayarak demir parçasını üretilen ürünün formuna getirirler. Bu ana parça sonra şahmerdan ve kalıplar yardımıyla istenen ürün haline getirilir, fazla ve istenmeyen yerleri makas ile kesilir. Şekil alan ürün ocakta tekrar ısıtılarak örs üzerinde son şekli verilir. En son olarak, ürünün çelik özellik kazanması için suya batırılır, keskinleştirilir, yüzeyi düzleştirilir ve parlatılır. Her ürünün yapım şekli farklıdır. Bazen de önceden yapılan ürünler, özellikle de keskinliğini kaybeden tarım aletleri ocakta ısıtılır, dövülür, suya sokulur ve hemen ardından perdelanarak yeniden eski işlevi kazandırılır.

Günümüzde Bitlis’te üretim yapan demirci ustaları Sabri Bakır (1960 - Bitlis), Niyazi Bakır (1970 - Bitlis) (Fotoğraf 2,3), Kemal Pürmüşlü (1949 - Bitlis), Ömer Pürmüşlü (1972 - Bitlis) (Fotoğraf 4), Cemal Pürmüşlü (1964 - Bitlis) (Fotoğraf 5) ve Cengiz Bayan (1968 - Bitlis) dir. (Fotoğraf 8) Sabri - Niyazi Bakır’ın ve Kemal - Cemal ve Ömer Pürmüşlü’lerin atölyeleri Bitlis il merkezi Nur Caddesi Şerefiye Meydanı’ndadır. Cengiz Bayan’ın atölyesi Bitlis il merkezi çıkışında, Baykan - Siirt - Diyarbakır yolu üzerindeki yeni sanayidedir.

Üretim ve ustaların azalmasına rağmen Bitlis’te yapılan demir eşyanın çok çeşitli türleri mevcuttur. Daha çok tarıma yönelik ürünler yapılmaktadır. Bunlar, ustalara hem Bitlisli çiftçiler, hem de çevre illerdeki çiftçiler tarafından sipariş yoluyla yaptırılmaktadır. Bununla birlikte halk, kendi günlük kullanımlarına ve mesleklerine ait eşyayı da aynı şekilde ürettirmektedirler. Başlıca ürünler dehre (Fotoğraf 9), orak (Fotoğraf 10), saban, tırpan, tırmık, yaba gibi tarım araçları; çapa ve kazma türleri (Fotoğraf 12), çeşitli boy ve ağırlıklarda balta (Fotoğraf 11), nacak, balyoz, çekiç, at nalı, çivi, keser, kiram, köpek tasması, küskü, maşa, hayvanlar için silce; kapılar için zırza (Fotoğraf 13) ve çeşitli sipariş ürünleridir.

Demirciler, demiri ihtiyaçlarını hurdacılardan temin etmektedirler. Demir cevherinin çok pahalı olması, alım gücünü düşürdüğünden, daha ekonomik olan hurda demiri işlemeyi tercih etmektedirler. Bu demirler, ocakta çok yüksek sıcaklıkta ısıtılarak istenilen şekle girmesi sağlanır. Sonra da bu parçalar ocaktan

çıkarılıp şahmerdan ve keski yardımıyla daha küçük parçalara ayrılır. Ocakta demiri ısıtmak için de kömür ve odun parçaları kullanılmaktadır.

Ürünlerin yapımında dövme tekniği kullanılmaktadır. Ancak herhangi bir süsleme ve süsleme tekniği uygulanmamaktadır. Ustalar eserlerine yapım aşamasında kendi damgalarını vurmaktadırlar.

Demirciler, bu mesleklerini babalarından ya da ustalarından öğrenmişlerdir. Kalfalar dışında ustalar yaklaşık yirmi beş yılın üzerinde bu işle uğraşmaktadırlar. Aile mesleğinin temsilcileri olan bu ustaların tek geçim kaynakları icra ettikleri meslekleridir. Karşılaştıkları en önemli sorunlardan biri çırak ve bu mesleğe ilgisi olan kişileri bulamamalarıdır. İş yerleri çok büyük değildir. Ön cepheleri açıktır.

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Madenciliğin merkezi olan Anadolu’da özellikle MÖ 1. binyılın başlarından itibaren demir metalürjisi ve işçiliği gelişip, yüksek bir konuma ulaşmıştır. Anadolu sahip olduğu bu potansiyelle dünya madencilik tarihinde büyük bir ün sahip olmuştur. Ayrıca Anadolu, dünyada ilk kez demir madenin eritildiği ve bunlardan çok çeşitli özelliklerde ürünlerin üretildiği yerdir.

Doğu Anadolu’nun zengin demir madenlerine sahip olduğu ve MÖ 9. yüzyıldan başlayarak Osmanlı döneminde de işletildiği bilinmektedir. Aynı dönemde Urartular’ın özellikle Hakkari, Van, Bitlis bölgelerinde demir cevheri elde ettikleri ve buna bağlı olarak zengin bir maden sanatı ortaya koydukları görülmektedir. Bu bölgede yapılan üretim Urartu Krallığı’nın kurulmasında önemli bir rol oynamıştır. Bununla birlikte Urartular, MÖ 1. binden itibaren Doğu Anadolu maden işçiliğini temsil eden yetenekli maden ustaları olarak karşımıza çıkar. Doğu Anadolu’daki madenciliği en üst seviyeye çıkarmışlardır. Güçlü bir devlet olmalarında demirden ürettikleri savaş aletleri etkili olmuştur. Doğu Anadolu Bölgesi’nin önemli demir üretim merkezlerinden biri olan Bitlis – Ahlat – Adilcevaz atölyeleri, ortaçağ ve Osmanlı döneminden beri çok çeşitli türlerde demir ürün üretmişlerdir.

Eski bir el sanatı olan demircilik, günümüzde ülkemizin her bölgesinde zor şartlar altında devam ettirilmeye çalışılmaktadır. Ancak bir çok yerde olduğu gibi Bitlis’te de demircilik mesleğinin sorunları vardır. Çırak ve kalfa bulunamayışı, bu esleği gelecekte yapacak kimsenin kalmayışına yol açacaktır.

Orta yaş ve üzeri olan ustalar, sanatlarına kısıtlı imkânlarla uzun yıllar hiç bitmeyen bir sevgi ile emek vermişler, pek çok insanın ihtiyacını karşılamışlardır. Ürettikleri ürünleri çok düşük bir fiyat karşılığında satmaktadırlar, hatta çoğu zaman ücret dahi almamaktadırlar. Eserleri çok kaliteli özelliklere sahiptir. Bundan dolayı ürünlerine çevre illerden yoğun talep gelmektedir. İş yoğunlukları genellikle ilkbahar ve yaz aylarındadır.

Ürünler, dövme tekniğinde yapılmıştır. Üretim amaçları gündelik kullanıma yönelik olduğu için süsleme öğelerine rastlanmamaktadır.

Ancak Bitlis'teki sosyal, kültürel değişimler, ekonomik nedenler, çevresel faktörler, hızlı şehirleşme, demircilik sanatına yeterli talebin olmaması ve el üretimi olan demir ürünlerinin yerine fabrikasyon malzemelerin tercih edilmesi gibi nedenlerle günümüzde yok denecek kadar azalmıştır. Bitlis'teki demircilik sanatı şu an birkaç usta tarafından devam ettirilmeye çalışılmaktadır.

KAYNAKÇA

- Bayat, Fuzuli (2012), *Türk Mitolojik Sistemi C.2*, Ötüken Neşriyat yayınları, 2.bs., İstanbul.
- Belli, Oktay (1985), "Doğu Anadolu Bölgesi'nde Antik Demir Metalürjisinin Araştırılması", *3. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, s. 365-378.
- Belli, Oktay (1987), "Demir Çağda Doğu Anadolu Bölgesi'nde Demir Metalürjisi", *Anadolu Demir Çağları*, yay. haz. Altan Çilingiroğlu, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını, İzmir, s. 89-107.
- Belli, Oktay (2004), "İslam Öncesi, Beylikler ve Urartu Krallığı, Phryg ve Lydia Krallıkları, Klasik Dönem, Bizans Dönemi", *Anatolia Cradle Of Casting (Anadolu Dökümün Beşiği)*, yay. haz. Altan Çilingiroğlu, Döktaş Dökümcülük ve Sanayi A.Ş. Yayınları, İstanbul, s. 225-248.
- Belli, Oktay (2005), "Anadolu'da Antik Demir Madenciliğinin Gelişimi", *Türkiye Demir Yatakları Jeolojisi, Madenciliği ve Mevcut Sorunları*, İstanbul, s. 2-34.
- Belli, Oktay (2007), "Urartu Krallığı Dönemi'nde Van Gölü'nün Güneyinde Demir Madenciliğinin Gelişimi", *II. Van Gölü Havzası Sempozyumu*, yay. haz. Oktay Belli, Bitlis Valiliği Yayınları, Ankara, s. 29-44.
- Belli, Oktay (2008), "Van Gölü'nün Güneyi İle Hakkari Bölgesi'nde İşletilen Maden Kaynakları", *III. Uluslararası Van Gölü Havzası Sempozyumu*, yay. haz. Oktay Belli, Hakkari Valiliği Yayınları, Ankara, s. 91-106.
- Belli, Oktay, *Urartu Takıları*, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Yayınları, İstanbul.
- Belli, Oktay (2010), "Ortaçağ ve Osmanlı Döneminde Van Gölü'nün Güneyinde Demir Madeni Üretimi ve Bitlis Şehrindeki Ünlü Demirci Atölyeleri", *IV. Uluslararası Van Gölü Havzası Sempozyumu*, yay. haz. Oktay Belli, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Yayınları, Ankara, 2011. s. 58-65.
- Bodur, Fulya (1987), *Türk Maden Sanatı*, Türk Kültürüne Hizmet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Çoruhlu, Yaşar (2011), *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*, Kabalcı Yayınları, İstanbul.

- Dankoff, Robert (1990), *Evliya Çelebi In Bitlis*, New York.
- Eliade, Mircea (2011), *Demirciler ve Simyacılar*, Kabalcı Yayınları, İstanbul.
- Erginsoy, Ülker (1978), *İslam Maden Sanatının Gelişmesi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul.
- Eruz, Fulya (2004), "İslami Dönem", *Anatolia Cradle Of Casting (Anadolu Dökümünün Beşiği)*, yay. haz. Altan Çilingiroğlu, Döktaş Dökümcülük ve Sanayi A.Ş. Yayınları, İstanbul, s. 249-262.
- Forbes, Robert James (1950), *Metallurgy in Antiquity*, Leiden.
- Forbes, Robert James (1997), *Studies in Ancient Technology*, vol.IX, Leiden.
- İnan, Abdülkadir (1998), *Makaleler ve İncelemeler C.2*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Oktay, Jale Özlem (2013), *Orta ve İç Asya'da VI-IX. Yüzyıllar Arasında Maden Sanatı: Göktürk Devri*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul.
- Ögel, Bahaeddin (2014), *İslamiyet'ten Önce Türk Kültür Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Ögel, Bahaeddin (2014), *Türk Mitolojisi C.1*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Özkaya, Aylin (2004), "Antakya'da Sıcak Demircilik", *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1/2, Hatay.
- Serdar, Mehmet Törehan (2013), *Şehr-i Bitlis*, Bitlis Belediyesi Kültür Yayınları, Bitlis.
- Şerefhan Bitlisi (2013), *Şerefname C.1*, Nubihar Yayıncılık, İstanbul.
- Tekin, Halil (2015), *Eski Anadolu Madenciliği Arkeolojik Verilerin Işığı Altında Başlangıcından Demir Çağına Kadar*, Ankara.
- Tuluk, Hasan (2008), *Türk Süsleme Sanatları İçinde Metal Sanatı*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Türkmen, Fikret - Türker, Ferah (2014), "Geleneklerde ve İnançlarda Demir", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 1/14, s.1-8.
- Ünsal, Yalçın (2004), "Eskiçağ Demir Teknolojisi", *Anatolia Cradle Of Casting (Anadolu Dökümünün Beşiği)*, yay. haz. Altan Çilingiroğlu, Döktaş Dökümcülük ve Sanayi A.Ş. Yayınları, İstanbul, s.221-224.

Fotoğraf 1. Bitlis Demirciler Çarşısı 1937 (Öğr. Gör. Mehmet Törehan Serdar Arşivinden)

Fotoğraf 2. Demir Ustaları Sabri Bakır ve Niyazi Bakır

Fotoğraf 3. Demir Ustaları Sabri Bakır ve Niyazi Bakır’ın Atölyesi

Fotoğraf 4. Demir Ustaları Kemal Pürmüşlü ve Ömer Pürmüşlü

Fotoğraf 5. Demir Ustası Cemal Pürmüşlü

Fotoğraf 6. Demir Ustaları Kemal Pürmüşlü, Cemal Pürmüşlü ve Ömer Pürmüşlü'nün Atölyesi

Fotoğraf 7. Demir ustası Cengiz Bayan’ın Atölyesi

Fotoğraf 8. Demir ustası Cengiz Bayan (BİTFOK Arşivinden)

Fotoğraf 9. Dehre türleri

Fotoğraf 10. Oraklar

Fotoğraf 11. Balta Türleri

Fotoğraf 12. Çift ve Tek Başlı Kazma Türleri

Fotoğraf 13. Zırza Türleri

Fotoğraf 14. Dehre Yapımı (Oluşacak Ana parça)

Fotoğraf 15. Dehrenin Baş Kısımının Örsün Ucunda Şekillendirilmesi

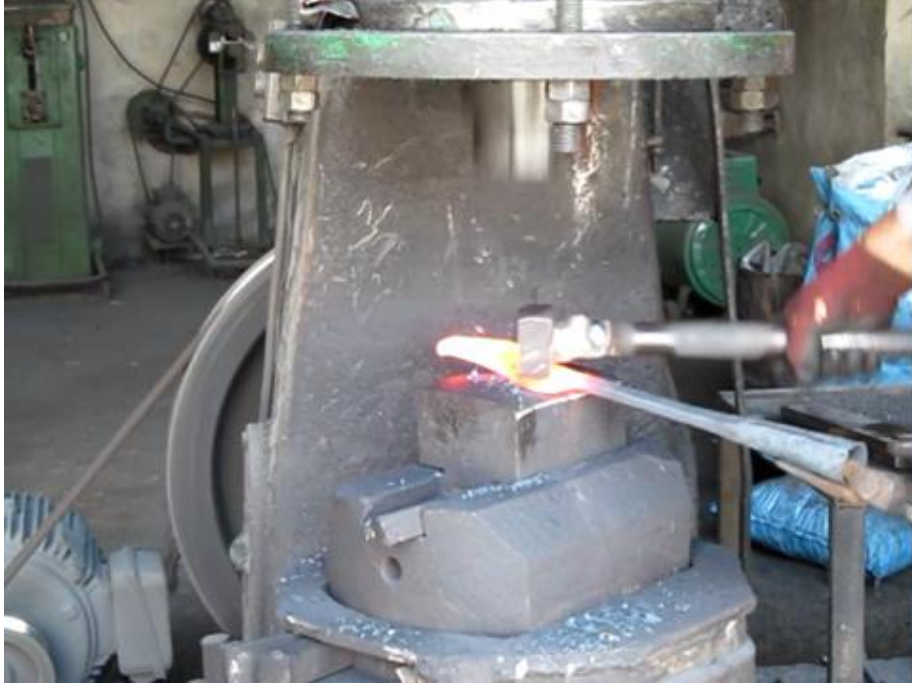
Fotoğraf 16. Dehrenin Sap Kısımının Şekillendirilmesi

Fotoğraf 17. Dehrenin Sap Kısımının Kalıba Oturtulması

Fotoğraf 18. Dehrenin Boyun Kısımının Oluşturulması

Fotoğraf 19. Dehrenin Baş Kısmının Oluşturulması

Fotoğraf 20. Yapımı Biten Dehrenin Keskinleştirilmesi ve Parlatılması

Fotoğraf 21. Çift Başlı Kazma Yapımı (Oluşacak Ana Parça)

Fotoğraf 22. Sap Boşluğunun Açılması İçin İlk Çentiğin Uygulanması

Fotoğraf 23. Silindir Kalıplar Yardımıyla Sapın Gireceği Boşluğun Açılması

Fotoğraf 24. Oluşan Kazmanın Son Olarak Dövülerek Şekillendirilmesi

Nidâî'nin Tenbîhnâme Adlı Eserinde İsim ve Fiil Çekimi*

Murat PARLAKPINAR

Yrd. Doç. Dr.
Bitlis Eren Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
ORCID Numarası 0000-0001-6711-0480
muratparlakpinar@hotmail.com

Öz

Bu çalışmada 16. yüzyılda yaşamış olan ve daha çok hekim kimliğiyle tanınan Nidâî'nin *Tenbîhnâme* adlı eseri isim ve fiil çekimi yönünden incelenmiştir. Mensur-manzum karışık tarzda yazılmış, dini tasavvufi bir nasihatnâme olan *Tenbîhnâme*, H 952 (M 1545) yılında kaleme alınmıştır. Bu yönüyle *Tenbîhnâme* Eski Anadolu Türkçesinden Osmanlı Türkçesine geçiş dönemi eseri olarak nitelendirilebilir. Dolayısıyla *Tenbîhnâme* Eski Anadolu Türkçesinden Klasik Osmanlıcaya geçişin ne şekilde gerçekleştiği hususunda bilgi edinebilecek bir eserdir. Çalışmada isim ve fiil çekiminde Eski Anadolu Türkçesinden Osmanlı Türkçesine geçişte ne gibi değişim ve farklılaşmaların olduğunu ortaya koyabilmek için konu art zamanlı bir bakış açısıyla Eski Türkçe ve Eski Anadolu Türkçesi dönemleriyle karşılaştırmalı olarak ele alınmıştır. Eserin isim ve fiil çekimi yönünden özelliklerinin belirlenmesi tarihsel Türk dili alanındaki çalışmalara katkı sağlayacaktır.

Tenbîhnâme'nin tespit edilen 6 yazma nüshası olmakla birlikte çalışmada Almanya nüshası kullanılmıştır. Bu nüsha Almanya Berlin Devlet Kütüphanesi Doğu El Yazmaları Koleksiyonu Ms. or. oct. 3006 arşiv numarasıyla kayıtlıdır. 96 varaklık bu nüsha şimdilik ulaşılabilen en hacimli nüshalardan biri olmakla birlikte istinsah tarihi en eski olan nüsha olduğu için tercih edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Nidâî, Tenbîhnâme, İsim ve fiil çekimi.

---

* Bu makale yazarın doktora tezinden üretilmiştir: Murat Parlakpınar, *Nidâî: Tenbîhnâme (Dil İncelemesi, Tenkitli Metin, Dizin)*, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2017.

The Inflection Of Nouns And Verbs In Tenbîhnâme, The Work Of Nidâî

Abstract

In this study, the work "Tenbîhnâme" of Nidâî, who lived in 16th Century and who was mostly known with his identity as a doctor, was examined in terms of the inflection of nouns and verbs. The Tenbîhnâme was a religious and sufistic sermon book written as a mixture of prose and poetry in A.H. 952 (A.D. 1545). In this context, the Tenbîhnâme may be defined as the work that denotes the transition from Old Anatolian Turkish language to the Ottoman Turkish language. For this reason, The Tenbîhnâme is an exceptional book from which we can learn how the transition from Old Anatolian Turkish language to Classical Ottoman Language occurred. The subject matter of the present study was handled as the Old Turkish Language and the Old Anatolian Turkish Language Periods in a comparative manner to determine the changes and differentiations in the transition from the Old Anatolian Turkish to Ottoman Turkish in terms of the infection of nouns and verbs. The determination of the properties of the book in terms of the inflection of nouns and verbs will contribute to future studies that will be conducted on the history of Turkish Language.

Although the Tenbîhnâme has 6 written copies that was determined in the scope of the study, the German copy was used in the present study. This copy is registered in the Collection of Eastern Handwritings in Germany Berlin State Library with the archive number of Ms. or. oct. 3006. This document has 96 pages, and is one of the widest copies that is available for our present day; however, it was preferred because the oldest date belongs to this copy.

Keywords: Nidâî, Tenbîhnâme, Inflection of nouns and verbs.

GİRİŞ

Türk Dili ve Eski Türk Edebiyatı alanlarında Arap harfli metinler üzerine yapılan çalışmalar önemli bir yer tutmaktadır. Bu tür çalışmaların Türk dilinin tarihsel gelişimini tespit etmede önemi büyüktür. Sözcüklerde ses ve şekil bakımından meydana gelen değişimler, Türkçenin söz varlığı ve söz dizimsel özellikleri yine bu tür eserler üzerinde yapılan çalışmalarla ortaya konulmuştur. Bu bağlamda neşri yapılmış yazma eserler bugüne kadar Türk dili üzerine yapılan dilbilgisi, dilbilim, anlambilim çalışmalarında kullanılan temel kaynaklar olagelmıştır.

Bu çalışmada 16. yüzyılda yaşamış olan ve daha çok hekim kimliğiyle tanınan Nidâî'nin *Tenbîhnâme* adlı eseri isim ve fiil çekimi yönünden incelenmiştir. Mensur-manzum karışık tarzda yazılmış, dinî-tasavvufî bir nasihatnâme olan *Tenbîhnâme*, H 952 (M 1545) yılında kaleme alınmıştır. Bu yönüyle *Tenbîhnâme* Eski Anadolu Türkçesinden Osmanlı Türkçesine geçiş dönemi eseri niteliğindedir. Bugüne kadar Eski Anadolu Türkçesi dönemi üzerine çok sayıda çalışma yapılmış ve yapılmaya devam etmektedir. Ancak Osmanlıcanın ve Türkiye Türkçesinin atası olarak gösterilebilecek olan Eski Anadolu Türkçesinin ne başlangıç noktasının ne de Osmanlıcaya ne zaman dönüştüğünün yaklaşık tarihi tespit edilememiştir. (Mansuroğlu, 1988: 247) Bu bağlamda *Tenbîhnâme* Eski Anadolu Türkçesinden Klasik Osmanlıcaya geçişin ne şekilde gerçekleştiği hususunda bilgi edinebilecek bir eserdir. Dolayısıyla bu eserin isim ve fiil çekimi yönünden özelliklerinin belirlenmesi tarihsel Türk dili alanındaki çalışmalara katkı sağlayacaktır.

Öncelikle belirtmek gerekir ki *Tenbîhnâme*'nin müellif nüshasına ulaşılamamıştır. Tarafımızca yapılan katalog taramalarında eserin 5'i Türkiye'deki kütüphanelerde biri de Almanya Berlin Devlet Kütüphanesi'nde olmak üzere 6 nüshası olduğu görülmüştür. Bu nüshalar şunlardır:

Almanya Berlin Devlet Kütüphanesi Nüshası

Bu nüsha Almanya Berlin Devlet Kütüphanesi Doğu El Yazmaları Koleksiyonu'nda Ms. or. oct. 3006 arşiv numarasıyla kayıtlıdır. Boyutları (Dış-İç) 210x145-160x90 mm'dir. Her bir sayfada 15 satır bulunmaktadır. Müstensihî belli değildir. İstinsah tarihi Hicri 1184 Miladi 1771'dir. 96 varak olan eser talik yazı tarzıyla kaleme alınmıştır.

Başı: Hazā Kitābu Tenbîh-nāme

Ḥudā bi-miśl ü hemtādur kamu maḥlūk hem Mevlā

Yüceden yüce a'lādur anuñdur zîrle bālā (1b)

Sonu: Bu sözimi ferāmüş itme zinhār

Görem dirseñ iki 'ālemde didār (96a)

Son varakta (100a) eserin istinsah tarihi yazılmıştır: Bin yüz seksen dört senesi Muharrem-i şerîfinüñ gürresinde tamâm olmuştur.

Ankara Milli Kütüphane Nüshası

Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonunda 06 Mil Yz A 3571 arşiv numarasıyla kayıtlıdır. Harekesiz nesih yazı tarzıyla yazılmış olup 118 varaktır. Boyutları (Dış-İç) 200x130 - 150x80 mm'dir. Sayfa satır sayısı 19'dur. İstinsah Tarihi Hicri 1253 Miladi 1837 olan bu nüshanın müstensihî Ahmed b. Ali'dir.

Başı: Hazâ Kitâbu Tenbîh-nâme

Bismi'llâh'ir-Raḥmâni'r-Raḥîm

Ḥudâ bi-mişl ü hemtâdur kamu maḥlûka hem Mevlâ

Yüceden yüce a'lâdur anuñdur zîrle bâlâ (1b)

Sonu: Bu sözümi ferâmûş itme zinhâr

Görem dirseñ iki 'âlemde didâr (116b)

Ankara Dil Ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Kütüphanesi Nüshası

Ulaşamadığımız bu nüshanın Ankara Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Kütüphanesi yazma eserler katalog sisteminde yer alan bilgileri şu şekildedir:

Bu nüsha Mustafa Con A 109 numarada kayıtlıdır. Harekeli nesih yazı türüyle kaleme alınmış olup 13 satırdır. Nüshanın kağıt boyutu 207x145 mm yazı alanı boyutu ise 150x90 mm'dir. Zahriye kısmında okunamayan bir mühür ve DTCF Kütüphanesi kaydı yer almaktadır. Ayrıca yine bu kısımda sonradan yapıştirıldığı anlaşılan üzerinde “Hâzâ Kitâbu Tenbîh-nâme Nidâyî sene 952 der Bağçesaray” yazılı bir kağıt bulunmaktadır. İstinsah tarihi bulunmamaktadır. 176 varaktır.

Başı: Ḥamdu bi-ḥadd ve şenâ' bi-'add ol ḳadır pâdişâh kim on ... (1b)

Sonu: Bu sözümi ferâmûş itme zinhâr

Görem dirseñ iki 'âlemde didâr (176a)

İstanbul Beyazıt Devlet Kütüphanesi Nüshası

Bu nüsha Veliyyüddin Efendi Koleksiyonu 1657/1 numarada kayıtlıdır. Harekesiz nesih hattıyla yazılmış olup satır sayısı 19'dur. İstinsah tarihi bulunmamaktadır. 71 varaktır.

Başı: El-ḥamdu li'llâhi 'alâ-dîni'l-İslâm ve 'alâ tevfiği'l-îmân ve şalla'llâhu 'alâ-seyyidinâ Muḥammedin ve 'alâ-âlihi ve aşḫâbihi'l-kirâm (1b)

Sonu: Bu sözümi ferâmûş itme zinhâr

Görem dirseñ iki 'âlemde didâr (71a)

İstanbul Millet Kütüphanesi Nüshası

Ali Emiri Koleksiyonu'nda 34 Ae Şer'iyye 849 arşiv numarasıyla kayıtlıdır. Arap-Nesih yazı türüyle yazılmış olan eser 58 varak olup satır sayısı 19'dur. Boyutları (Dış-İç) 202x143, 150 x102 mm'dir. Müstensahi ve istinsah tarihi belli değildir. Oldukça eksik bir nüshadır.

Başı: Bismi'llâh'ir-Raḥmāni'r-Raḥim

Ḥudā bi-miṣl ü hemtādur kamu maḥlūka hem Mevlā

Yüceden yüce a'ladur anuñdur zirle bālā (1b)

Sonu: Bu sözümi ferāmüş itme zinhār

Görem dirseñ iki 'ālemde dīdār (58b)

İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi Nüshası

Bu nüsha Düğümlü Baba Koleksiyonu, 311 numarada kayıtlıdır. Talik yazı türüyle kaleme alınmış olup her bir sayfadaki satır sayısı 21'dir. Boyutu (Dış-İç) 220x160,170x95 mm'dir. Eserde istinsah tarihi bulunmamaktadır. Eser 74 varak olup baştan ve sondan eksiktir. Nüshanın 1b-2a varaklarında fasıllarda işlenen konuları gösteren bir fihrist yer almaktadır.

Başı: Tenbîh-nāme Risālesidür

Ammā b'ad Ḥaḳ te'ālāya ḥamd ü ūşenā ve Resül-i Ekreme iktidā ve pādīşāha ḥayır du'ā itdükden şoñra bunı bilgil kim eşref-i maḥlūkat benī Ādemdür (2b)

Sonu: Yidi yüz elli beyti var tamāmet

Naşihatdür tutan olur selāmet (75b)

Yukarıda bilgileri verilen 6 nüshadan ancak 5 nüshaya ulaşılabilmiş, eserin Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Kütüphanesi'nde kayıtlı nüshasına kütüphanenin tadilat ve tamiratta olması nedeniyle ulaşılamamıştır. Bunun üzerine eldeki diğer nüshalar incelenmiş çalışmada Almanya Berlin Devlet Kütüphanesi nüshasının kullanılmasına karar verilmiştir. Çalışmada Almanya nüshasının kullanılmasının nedenleri şöyle açıklanabilir: Eldeki beş nüshadan sadece ikisinde istinsah tarihi bulunmaktadır. Bunlardan birisi Almanya nüshası diğeri ise Milli Kütüphane nüshasıdır. Almanya nüshasının istinsah tarihi H 1184 M 1771'dir. Milli Kütüphane nüshasının istinsah tarihi ise H 1253 M 1837'dir. Diğer bir nüsha olan Süleymaniye Kütüphanesi nüshasında herhangi bir istinsah kaydı olmamakla birlikte bu nüshanın Almanya ve Milli Kütüphane nüshalarına göre eksik bir nüsha olduğu tespit edilmiştir. Millet Kütüphanesi nüshası ise oldukça eksik bir nüshadır. Bu nedenle daha çok Almanya ve Milli Kütüphane nüshalarına odaklanılmış, iki nüshadan istinsah tarihi daha eski olanının yani Almanya nüshasının kullanılmasına karar verilmiştir.

Yukarıda da belirtildiği gibi *Tenbîhnâme*, Eski Anadolu Türkçesinden Osmanlı Türkçesine geçiş dönemi eseridir. Bu nedenle çalışmada isim ve fiil çekimi konusu art zamanlı bir bakış açısıyla Eski Türkçe ve Eski Anadolu Türkçesi dönemleriyle karşılaştırmalı olarak ele alınmıştır.

İSİM ÇEKİM EKLERİ

İsim çekim ekleri; isim kök ve gövdelerine işlevlik sağlayan eklerdir. Bu ekler bütün özel ve cins isimlere geldiği gibi, isim soylu sıfat, zamir, zarf ve edatlara gelerek kelimeler arasında çeşitli ilişkiler kurar. (Çatıkkaş, 2001: 79)

Çokluk Eki: +lAr

Türkçede eskiden beri çokluk eki +lAr'dır. Çokluk eki ismin karşıladığı nesnenin birden çok olduğunu ifade eder. (Ergin, 2000: 220) Metnimizden çokluk eki almış isimlere şunlar örnek verilebilir: *münâfıklar 3b/2, hâcılar 5a/9, libâslar 7a/14, âşıklar 21a/7.*

Türk dilinde sayı sıfatlarından ve topluluk bildiren isimlerden sonra gelen kelimeler çokluk eki almazlar. Fakat Eski Anadolu Türkçesinde az da olsa bu durumlarda da +lAr ekinin kullanıldığı görülmektedir. (Gülsevin, Boz, 2013: 92) Metnimizde de kimi yerde sayı sıfatlarından sonra gelen isimlerin çoğul şekilleriyle kullanıldığı görülmektedir: *üç karındaşlar 31a/8, iki yârânlar 87a/8, iki mübârek dişleri 89b/7.*

İyelik Ekleri

Herhangi bir varlık ya da nesnenin kime ya da neye ait olduğunu belirten eklerle iyelik ekleri denir. İyelik eklerine isim tamlamasının tamlanan eki de denir. Dolayısıyla iyelik eki almış bir kelime isim tamlamasının tamlananından başkası değildir. (Çatıkkaş, 2001: 79)

Teklik 1. kişi: +m, +Um, +Im

Teklik I. kişi iyelik eki eskiden beri hep +m olarak kullanılmıştır. Eski Türkçe devresinde eklendiği kelimenin ünlü durumuna göre her iki duruma da girebilen bu ekin ünlüsü Eski Anadolu Türkçesinde daima yuvarlaktır. (Akkuş, 1995: 141) Metnimizde ekin iki şekilde yazımı görülmüştür. Yardımcı ünlünün yazılmadığı yerlerde dönemin dil özellikleri dikkate alınarak ek +Um şeklinde okunmuştur.

devemi 12b/7 aqçemi 66a/1, kefenüm 3b/11, cennetüm 10b/8, evüm 10b/8, haqqümü 92b/4, gönüm 93a/1, vaşiyetüm 93a/12 namâzumu 93b/2.

Metnimizde ekin yardımcı ünlüsünün düz ünlülü yazılmış olduğu örnekler şunlardır:

gözümüñ 7b/12, üzerime 9b/2, adımı 9b/3, velâyetimüñ 20a/13, ümmetimüñ 25b/15, üzerime 28b/12, sözümü 37b/8, 74a/5, yüzüme 58a/5, namâzımı 72a/13, kullarımıñ 82a/15, varımı 88a/13.

Teklik 2. kişi: +ñ, +Uñ, +İñ

Teklik ikinci kişi iyelik eki eskiden beri +ñ'dir (Ergin, 2000: 223) ve bu ek ünsüzle biten kelimelere yardımcı ünlüyle bağlanmaktadır. Ek Eski Türkçede uyuma bağlıyken Eski Anadolu Türkçesinde ekin yardımcı ünlüsü yuvarlaktır. (Kartallıoğlu, 2011: 451) Harekesiz olan metnimizde ekin yardımcı ünlüsü genellikle yazılmamıştır. Bu durumda ekin yardımcı ünlüsü yuvarlak kabul edilmiş ve yuvarlak okunmuştur.

aşluñ 1b/10, göñlüñe 1b/12, 'aqluñ 3b/1, ma 'lumuñ 6b/7, maluñdan 92a/15, hãtıruñ 93a/11, maqşuduña 95b/7.

Ekin yardımcı ünlüsünün düz olarak yazıldığı kelimeler de bulunmaktadır:

evine 7b/6, göziñi 23b/1, 'özürleriñi 72a/12, 'ömriñi 74a/5, gözleriñi 91b/11.

Teklik 3. kişi: +I, +sI

Eski Türkçe ve Eski Anadolu Türkçesi devirlerinde yalnız düz şekilleri olan teklik 3. kişi iyelik eki ancak Osmanlı Türkçesi devrinde ünlü uyumuna bağlamıştır. Metnimizde bu ek bir örnek dışında her zaman düz ünlülü olarak yazılmıştır.

'ahdine 3b/13, ehline 10b/13, içinde 11a/1, üstinde 12b/8, evine 66b/1.

gıdāsı 2a/12, tevbesidür 3b/3, bahāsını 3b/11, ikisi 6a/14, küşesi 10b/1.

Metnimizde yuvarlak ünlülü olarak yazıldığı tek örnek şudur: *ıamı odımdan 16b/8.*

Çokluk 1. kişi: +mUz, + UmUz +ImUz

Eski Türkçede hem ekin yardımcı ünlüsü hem de ek ünlüsü dudak uyumuna bağlıdır. Eski Anadolu Türkçesinde ise yalnız yuvarlak şekilleri kullanılmış (Kartallıoğlu, 2011: 437) daha sonra Osmanlı Türkçesi içinde tekrar ek ünlü uyumuna girerek bugünkü çok şekilliliğe kavuşmuştur. (Ergin, 2000: 223) Metnimizde ekin yardımcı ünlüsü bazen düz olarak yazılmıştır. Yardımcı ünlünün yazılmadığı sözcüklerde ek; +UmUz olarak okunmuştur.

Ünlüyle biten sözcüklere gelen örnekler: *şübhemüz 66b/1, cümlemüz 87a/10, tevbemüze 28b/15.*

Metnimizde yardımcı ünlüsü düz ünlülü yazılan sözcük örnekleri bulunmaktadır:

vilāyetimüze 8b/13, hıdmetimüzde 24b/4, birimüz 67b/5, elimüz 70b/10, işimüz 75a/2, haberimüz 87b/1, haıālarımız 88b/15.

Ekin yardımcı ünlüsünün harfle gösterilmediği yerlerde yardımcı ünlü yuvarlak kabul edilmiştir:

cānumuz 46a/10, kıyāsımız 46b/13, hācetümüz 73b/2, gönlümüz 75b/9, ahvālümüze 87b/2.

Çokluk 2. kişi: +ñUz, +UñUz, +İñUz

Bu ek Eski Türkçede dudak uyumuna bağlı iken Eski Anadolu Türkçesinde ek ünlüsü ve ekin yardımcı ünlüsü yuvarlaklaşmıştır. (Kartallıoğlu, 2011: 467)

Ekin doğrudan sözcük üzerine geldiği tek bir örnek görülmüştür: *kankıñuz 21b/4*.

Metnimizde çokluk 2. kişi iyelik ekinin yardımcı ünlüsü genellikle yazılmamıştır. Bu durumda yardımcı ünlüsü yuvarlak kabul edilmiş ve yuvarlak okunmuştur: *tarıkuñuz 44a/8, maqşūduñuz 50a/1, zulmuñuz 59b/15, kuluñuz 72a/7, cehlüñüz 87b/7*.

Ekin yardımcı ünlüsü düz yazılan sözcüklere ise şunlar örnek olarak verilebilir: *fırākuñuzdan 13a/10, murāduñuz 50a/5, hātırıñuz 50a/10, ağıñuz 89b/5, dışleriñüz 89b/8*.

Çokluk 3. kişi: +lArI

Çokluk 3. kişi iyelik eki eskiden beri hep +lArI olarak kullanılmıştır. Metnimizde de bu durum değişiklik göstermemektedir:

ayaqlarında 5b/4, kıllarını 6a/3, abālarını 7b/10, hātırlarıçün 10b/6, gönülleri 14a/7, önlerinde 26a/6.

İlgi Eki

Eski Türkçede +İñ, +Uñ +nİñ, +nUñ şekillerinde kullanılan ilgi ekinin Eski Anadolu Türkçesinde yalnız yuvarlak ünlülü şekilleri kullanılmıştır. Ekin ünlüsü ancak Osmanlı Türkçesi döneminde uyuma bağlanmıştır. (Ergin, 2000: 229-230) Harekesiz olan metnimizde de ek geleneksel imlayla yazılmış olduğundan ekin ünlüsü yuvarlak kabul edilmiştir. Metnimizde ekin kullanımıyla ilgili şu örnekler verilebilir:

cānuñ gıdası 2a/11, kimüñ maqşūdı 32b/1, Hürmüzüñ üzerine 33a/13, ananuñ ciger küşesi 10b/1, ayaklarınıñ derisi 18b/6, tamunuñ içine 19a/4, deryānuñ huñurından 21a/5.

Hâl Ekleri

Hâl ekleri isimlere gelerek onların başka isimlerle çeşitli yönlerden ilişkiler kurmasını sağlar. Bu eklerin ismi isme, ismi edatlara ve özellikle ismi fiillere bağlama gibi genel işlevleri bulunmaktadır. Böylece birtakım isim, edat ve fiil grupları kurulmuş olur. (Çatıkkıaş, 2001: 81) Hâl ekleri sık kullanılan ve cümlenin anlamını etkileyen isim çekim ekleridir. (Gülsevin, 2011: 16) Bu özelliklerinden dolayı çalışmada hâl eklerinin biçimsel durumları yanında anlamsal işlevlerinin de ortaya konulması amaçlanmıştır.

Yalın Hâl

Yalın hâl, bir çekim biçimi, ad durumlarının bir çeşididir. Ad durumuna girip de durum eki almayan, yüzey yapıda bir ek taşımayan ada yalın ad denir. Türkçede yalın hâl için herhangi bir ek yoktur. Ya da yalın hâl, sıfır biçimlerle çekimlenmiştir, denilebilir. Ancak biçimsel olarak ek almamış bütün ad soylu sözcükler, yalın durumda sayılmazlar. Yalın durum çekimine yalnızca eylemle yapan / eden işlevi kuran ad ve zamirler girerler. (Üstünova, 2007: 737-745)

Çünkü tevbe cān u gönülden oldı 4a/8, anlar bu vilāyete kadem başmayalar 9a/6, Ammā ba'zılar dimişler 4b/1. Atası dağı eyitdi 10b/4

Yükleme Hâli

Eski Anadolu Türkçesinde asıl yükleme hâli yalnız düz biçimleri bulunan +I'dır. Ek bu özelliği dolayısıyla dudak uyumu dışında kalan bir yapıya sahiptir. (Türk, Doğan, Şerifoğlu, 2015: 36) Yüklem hâli ekinin metnimizde Eski Anadolu Türkçesinde olduğu gibi iyelik eki almamış isimlerden sonra +(y)I şeklinde iyelik ekli kullanımlarda ise eksiz olarak varlığının devam ettiği görülmektedir:

du 'āyı 35a/13, şuyı 37b/3, tamuyı 41a/7, karayı 42a/2, kendüyi 51b/9.

meyyiti 46a/6, atasını 46a/6, evi 50b/14.

yüzün 50b/1, pārelerin 51a/3, çaçmağın 51a/10, āvāzın 51a/13, gözlerin 51b/13.

Sondaki ünlüsü güzel he (ه) ile yazılan bazı sözcüklerde yüklem hâli ekinin hemze (ه) ile yazıldığı görülmektedir:

nüşhayı (نسخه) 11b/6, bî-çāreyi (بیچاره) 34a/3, akçeyi (اقچه) 48b/14

Temel anlamsal işlevi cümlede nesneyi belirtmek olan (Boz, 2013: 2) yüklem ekinin metnimizde bir yerde yönelme eki işlevinde kullanıldığı görülür:

sen baña bir iş idersin diyü kendüyi naşihatler idi 42b/1.

Yönelme Hâli

Eski Türkçede +GA şeklinde olan yönelme hâli eki Eski Anadolu Türkçesi devresinde +(y)A şeklindedir. (Yelten, 2009: 291)

ādeme 49a/13, yanına 49b/4, degirmene 50b/1, çiviye 51a/9.

Yönelme hâli eki -mAK fiilden isim yapma ekiyle kullanıldığında "-mak için, -mek için" ifadesini verir. Metnimizde bu işlevde kullanıldığı örneklere rastlanmaktadır:

kabz-ı ruh itmege mi geldüñ 18b/9, zevk u şafā itmege geldüm didi 27b/14.

Temel anlamsal işlevi yönelme olan bu ekin eklendiği ad cümlede eylemin kendisine yöneldiğini/yaklaştığını bildirir. (Boz, 2013: 11) Metnimizde bu temel işlevi yanında yönelme hâl ekinin yüklem eki işlevinde kullanıldığı örnekler de bulunmaktadır:

*kabîh şıfatlarından birisi dağı **hağ nesneye inkâr** eylemekdür 19b/10.*

*Resûlu'llah şalla'llahu 'āleyhi ve sellem hazretleriniñ **mi'racına inkâr** itdi 19b/11.*

*El-ğāşıl ol işden rüçü' itdi ve dağı '**avrata çağırıp eyitdi ki** 28b/3.*

Metnimizde bir yerde yönelme hâl eki, bulunma hâl eki görevinde kullanılmıştır:

*Hem '**ahdine** turup eyle itdi 83b/4.*

Bazı örneklerde ise yönelme hâl eki vasıta eki işlevinde kullanılmıştır:

*Ol gece hân turup **ol 'avrata zinâ kaçdına evine vardı** 27b/12.*

*bir halvet yirde '**ibâdete meşğül oldu** 30b/4*

*pâdişâhlık **işine meşğül olalum** 76a/15.*

Bulunma Hâli

Eski Türkçede +tA şekli bulunan bu ek Eski Anadolu Türkçesi döneminde yalnızca +dA şeklinde imlası klişeleşmiş şekildedir. (Yelten, 2009: 291) Ekin metnimizde de sadece tonlu şekilleri bulunmaktadır:

ğayâtda 4a/4, gōñülde 16a/1, katında 2b/11, içinde 2b/4.

Temel anlamsal işlevi bulunma olan bu ekin eklendiği ad cümlede eylemin gerçekleştiği yerde, zamanda bulunmayı bildirir. (Boz, 2013: 13) Bulunma hâl ekinin metnimizde bir yerde belirtme hâl eki işlevinde kullanıldığı da görülür:

*Māhān adlu bir **kūyda mekân tutdı** 35a/2.*

Bunun dışında metnimizde bulunma hâli ekinin bazen yönelme hâli işlevinde kullanıldığı da görülmektedir:

***Beni âdemde benlik hiç yaraşmaz** 12a/7.*

*Mūsā kavmi ile **bunda gelmeye didiler** 9a/3.*

*ol ğulāmı **bunda çağırayın didi** 77b/5.*

*anuñ gibi kimesneler **bunda girmek revā degüldür** 87a/3.*

Ayrılma Hâli

Ayrılma hâli eki Eski Türkçede +dIn, +tIn şeklinde yalnız düz-dar ünlülü olarak kullanılmıştır. Batı Türkçesinde ise yönelme ve bulunma hâli eklerinin etkisiyle +dAn şeklini alarak geniş ünlülü olmuştur. (Yelten, 2009: 292) Bu ekin de metnimizde sadece tonlu şekilleri mevcuttur:

taşradan 16a/12, ğamdan 16b/11, nerdübāndan 20a/12, karşıdan 20b/3, şudan 22a/2, kapudan 24a/6, dünyādan 29a/15, tahtından 7b/9, gözinden 10a/14.

Eski Anadolu Türkçesi döneminde ekin bazı kelimelerde kalıplaşmış olarak *+dIn* biçiminde kullanıldığı görülür (Şahin, 2003: 48). Metnimizde ekin bir örnekte bu biçimiyle kullanıldığı görülmektedir: *cāmıdın 1b/13*.

Ayrılma hâl ekinin temel anlamsal işlevi ayrılmadır. Eklendiği ad cümlede eylemin kendisinden ayrıldığı/uzaklaştığını bildirir. (Boz, 2013: 15) Ekin metnimizde ayrılma anlamı dışında sebep anlamı kattığı kullanımlar görülmektedir:

Açlıktan ve şusuzluktan Kelime ziyāde zebūn oldı 37a/5.

Vasıta Hâli

Eski Türkçede vasıta hâl eki *+n'*dir. Eski Türkçede işlek olarak kullanılan bu hâl eki Batı Türkçesinde işlekliliğini kaybetmiş; *gündüzün, degin, için* gibi bazı sözcüklerin sonunda yer alan bir yapım ekine dönüşmüştür.

Daha sonra bu ekin yerini "ile" edatı almıştır. İle edatı ile *+n* araç durumu ekinin işlevleri hemen hemen aynıdır. İle edatı tek başına kullanıldığı gibi zamanla ekleşerek *+IA* şekline dönüşmüştür. (Yelten, 2009: 293) "İle" edatının kullanımıyla ilgili metnimizden şu örnekler verilebilir:

kimesne ile 30b/10, oğ ile 31b/2, şāl ile 34a/7, Mervāniler ile 35b/13, dil ile 36a/5.

İle edatının ekleşme sürecine girmiş ya da ekleşmiş şekilleri de metnimizde mevcuttur:

yaş-ıla 36a/15, büm-ıla 61a/4, āh-ıla 91b/14, arkamla 93a/4, akçesiyle 93a/4.

Eşitlik Hâli

Eşitlik hâl eki, Eski Türkçeden itibaren değişik fonksiyonlarda kullanılan ve zamanla türetme özelliği de kazanmış bir durum ekidir. (Şahin, 2003: 49) Temel anlamsal işlevi eşitlik olan bu ekin eklendiği ad cümlede eylemin kendisine eşit/benzer biçimde yapıldığını bildirir. (Boz, 2013: 20) Eski Türkçede yalnız *+çA* şekli bulunan ekin, Eski Anadolu Türkçesi devresinde *c'*li biçimleri ortaya çıkmıştır. Fakat Osmanlı Türkçesinin sonuna kadar uyuma aykırı olarak eski *ç'*li şekilleri koruyan örnekler varlığını sürdürmüştür. (Yelten, 2009: 292)

Metnimizde eşitlik eki genellikle *+cA* şeklinde kullanılmıştır: *bunca 1b/7, murādınca 2b/4, tenhāca 4b/5, ardlarınca 8b/2, ardınca 15a/1, piyādece 52a/6, gizlüce 63a/10, öñince 64a/2, kavlıncedür 64b/10, bilece 67a/8, zerrece 68a/13, öylece 69a/4.*

Bu örnekler yanında metnimizde ekin *ç'*li şekilleri de mevcuttur: *niçe 18a/10, külçe 56b/4*. Ekin ünsüz uyumuna aykırı bir görünüm arz ettiği bu kelimelerde eşitlik eki kalıplaşmış durumdadır ve Eski Türkçedeki *ç'*li şeklini korumaktadır.

FİİL ÇEKİM EKLERİ

Fiiller; varlıkların yaptıkları iş ve eylemleri, kılışları ya da onlarla ilgili oluş ve yargıları zamana ve kişiye bağlayarak anlatan sözcüklerdir (Gencan, 2001: 300) ve isimler gibi Türkçenin en eski kelime çeşitlerindedir. (Çatıkkaş, 2001: 173) Fiil çekim ekleri, fiil kök veya gövdelerine eklenerek fiillerin zamanını, yapılaş şeklini ve kim tarafından yapıldığını belirtirler. Fiillerde çekim bildirme ve tasarlama olmak üzere iki kısma ayrılır.

Bildirme Kipleri

Bildirme kipleri eylemlerin, olay ve durumların zamanını bildiren eklerdir ve bütün olarak zaman ekleri durumundadırlar.

Görülen Geçmiş Zaman Kipi

Eski Türkçede *-tI*, *-dI* şekillerinde kullanılan görülen geçmiş zaman ekinin Eski Anadolu Türkçesinde *-dI* şeklinde tonsuz ünsüzlü olarak kullanıldığı görülür. Bununla birlikte teklik ve çokluk 3. kişilerde ekin ünlüsü düz iken, diğer şahıslarda yuvarlaktır. (Yelten, 2009: 298) Görülen geçmiş zaman çekimiyle ilgili metnimizden şu örnekler verilebilir:

Teklik 1. kişi: *-dUm*

şalb iderdüm 7a/1, getürdüm 7a/3, kabül itdüm 9a/4, çıkdum 19a/14, başladum 24b/6.

Teklik 2. kişi: *-dUñ*

bildüñ 14b/3, diledüñ 14b/11, and itdüñ 19a/13, müşahede itdüñ 20b/1.

Teklik 3. kişi: *-dI-Ø*

buyurdi 2a/11, eyitdi 3b/9.

Çokluk 1. kişi: *-dUk*

kabül itdük 33a/11, beyân itdük 34b/3, getürdük 41a/14, zahmet çekdük 55a/10.

Çokluk 2. kişi: *-dUñUz, -dİñUz*

getürdüñüz 24b/7, gördüñüz 38b/3, taşaddur itdüñüz 70b/7, itdüñüz 83a/14.

Metnimizde ekin ünlüsünün uyuma girmeye başladığını gösteren düz ünlülü şekiller bulunmaktadır:

gezdiñüz 9a/14, kesdiñüz 78a/04 kendüñüzden vardıñuz 78a/03.

Bununla birlikte ek ünlüsünün yuvarlak tabanlardan sonra da düz yazıldığı örnekler görülmektedir: *gördiñüz 58a/05, buyurdiñuz 56a/11.*

Çokluk 3. kişi: *-dIIAr*

uğurladılar 4b/6, kaldurdılar 4b/12, koşdılar 6b/12, şaldılar 7a/4, çağrışdılar 26a/12, giderdiler 27a/1, didiler 30b/6.

Olumsuz Şekli: *yakınlık itmedüm 7b/13, almadum 54b/1, bilmedüñ 23b/7, söylemedüñ 75b/8, gönül virmedi 77a/14, bilmedi 79a/14, secde itmediler 11b/14, yimediler 40a/10.*

Öğrenilen Geçmiş Zaman Kipi

Öğrenilen geçmiş zaman eki Eski Türkçede ve Eski Anadolu Türkçesi dönemlerinde *-mİş* 'tır. Eski Türkçeden beri düzlük yuvarlaklık uyumu dışında kalan bu ekin ünlüsü daima düz-dardır. (Gülsevin, Boz, 2013: 64) Metnimizden ekin şahıslara göre çekimiyle ilgili şu örnekler verilebilir:

Teklik 1. kişi: *-mİşAm, -mİşın*

uğramışam 39a/14, vakıf olmuşamdur 84b/2, unutmışın 19a/11.

Teklik 2. kişi: *-mİşIn*

ihtiyār itmişsin 43b/2, yapmışsın 59b/1, tolmışsın 61b/3, olmuşsın 65b/11.

Teklik 3. kişi: *-mİş-Ø*

Teklik üçüncü kişide çekim, eksiz ya da *-dUr* ekiyle yapılmaktadır:

idinmiş 18a/12, gelmiş 20a/4, hücüm eylemiş 20a/12, urmuş 28a/9.

helāk olmuşdur 70b/4, buyurmuşdur 2b/2, uvatmışdur 7a/1, eylemişdür 13b/6.

Çokluk 1. kişi: *-mİşUz*

Metinde çekimine rastlanmamıştır.

Çokluk 2. kişi: *-mİşSiz*

mālik olmuşsınız 58a/4, müzeyyen olmuşsınız 61b/5.

Çokluk 3. kişi: *-mİşAr*

ha`ba varmışlar 48a/5, dimişler 4b/1, `ahd ü peymān etmişler 25a/4.

Olumsuz şekli: Duyulan geçmiş zamanın olumsuz şekline sadece teklik 3. kişide rastlanmıştır: *olmamışdur 25b/4, getürmemişdür 63a/2, gelmemişdür 84b/8, göndermemişdür 89b/13.*

Metnimizde öğrenilen geçmiş zaman için *-Up* 'lu şekiller de görülür. Asli işlevi zarf-fiil olan *-p* morfeminin öğrenilen geçmiş zamanda kullanımın örnekleri Kıpçak Türkçesi eserlerinden *Codex Cumanicus*'ta görülmekle birlikte ekin *-ip turur* biçiminde öğrenilen geçmiş zaman işlevinde kullanımıyla ilgili geniş örnekler Harezmi Türkçesinin ürünü olan olan *Nehcü'l-Ferâdis*'te görülür. (Zülfikar, 1992: 14) Eski Anadolu Türkçesinde de görülen geçmiş zaman için *-(y)Up dur(ur)*

(Gülsevin, 2011: 83) biçiminde kullanılmıştır. Metnimizde *-Up dur* biçimiyle kullanılan örnekler bulunmaktadır:

Nefsdür kim kîn olupdur māl aña 41b/8.

Şu kim taqdür olupdur ana redd yok 80b/2.

Virüpdür gönlüñe hikmet 1b/12.

Vaşiyyet idüpdür unutm 90b/13.

Geniş Zaman Kipi

Eski Türkçede geniş zaman çekiminde genellikle *-Ur* nadiren *-Ar* çok az olarak da *-Ir* ekleri kullanılırken Eski Anadolu Türkçesinde bu zaman için *-Ur*, *-Ar*, *-r* ekleri kullanılmıştır. (Timurtaş, 2012: 122) Metnimizde geniş zamanın şahıslara göre çekimiyle ilgili şu örnekler verilebilir:

Teklik 1. kişi: *-rAm*, *-UrAm*, *-Arın*

dilerem 29b/4, *namāzum kıluram 48b/6*, *emin oluram 64b/8*, *haqquñdan gelürem 65b/8.*

isterin 67a/13, *ararın 12b/7*, *dilerin 24b/11*, *isterin 67a/13.*

Teklik 2. kişi: *-rsIn*, *-UrsIn*, *-ArsIn*

dilersin 15b/2, *inkār idersin 19b/14*, *bilürsin 28a/12*, *atarsın 62b/6*, *korqarsın 65b/1.*

Teklik 3. kişi: *-r*; *-Ur*, *-Ar* - Ø

baqar 48a/5, *ister 66b/5*, *maqhūr ider 68b/5*, *itāb ider 71b/8.*

Çokluk 1. kişi: *-rUz*, *-UrUz*, *-ArUz*

oluruz 68a/15, *67a/5*, *ölürüz 40a/12*, *iderüz 36b/7*, *qabül itmezüz 73a/11.*

Çokluk 2. kişi: *-ArsIz*

Metnimizde iki örneği tespit edilmiştir: *gidersiz 67a/13*, *dilersiz 67a/14.*

Çokluk 3. kişi: *-rlAr*, *-UrlAr*, *-ArlAr*

nefret iderler 43a/1, *and içerler 47a/15*, *yazarlar 48a/6.*

Olumsuz Şekli: Geniş zamanın olumsuzu bütün şahıslarda *-mAz* ekiyle yapılmaktadır:

itmezem 61b/1, *çıkamazın 19a/11*, *konuq olmazın 22a/5*, *çıkarmazın 29b/14*, *qomazın 43a/11*, *çıkamazsın 19a/9*, *görmezsin 59b/12*, *şakinmazsın 69b/3*, *virmezsin 29b/6*, *dimezsın 59b/7*, *virmezler 60b/4*, *girmez 62a/8.*

Şimdiki Zaman Kipi

Günümüzde şimdiki zaman kipi için kullanılan *-(I)yor* eki Eski Anadolu Türkçesindeki süreklilik bildiren *yoru-* tasvir fiilinin geniş zaman çekiminden hece yutumu ile (*al-a yoru-r > al-(i)yor*) ortaya çıkmıştır. (Korkmaz, 2007: 611) Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde şimdiki zaman için özel bir ek kullanılmamakla birlikte (Timurtaş, 2012: 126) çoğu kez geniş zaman ve istek kipi bu zaman çekiminde kullanılmıştır. (Şahin, 2009: 68) Şimdiki zaman çekiminde *-(y)A yor(ur)* yapısı XV. yüzyıldan itibaren kullanılmaya başlanmış, zamanla kullanım alanı genişleyerek işlek bir şimdiki zaman eki halini almıştır. (Gülsevin, Boz, 2013: 74)

Metnimizde şimdiki zamanın *-(I)yor(ur)*'la yapılan teklik ve çokluk 3. kişide çekimlenmiş örnekleri bulunmaktadır:

Teklik 3. kişi:

Şam halkına halife geliyor diyü haber gelmiş idi 38b/1.

ğulām eyitdi geliyorur 38b/3

firāvān 'asker cem' olmuş geliyor 63b/5.

Engüriye geliyor diyü haber oldu 44a/4.

hünkār kulları beglik atları ile geliyorur 51b/5.

Çokluk 3. kişi:

beni sulţānuma ğamz idüp helāk itdüriyorlar 84a/15.

Gelecek Zaman Kipi

Eski Türkçede gelecek zaman *-GAy*, *-tAçI*, *-çI* ekleriyle yapılmıştır. Eski Anadolu Türkçesinde ise gelecek zaman eki *-IsAr*'dır. (Timurtaş, 2012: 125) Ayrıca istek eki *-A* ile *-sA* + *şahıs eki* + *gerek* yapısı da gelecek zaman eki işleviyle kullanılmıştır. (Türk, Doğan, Şerifoğlu, 2015: 36) Metnimizde gelecek zaman için bu yapının kullanıldığı örnekler bulunmaktadır:

bildi ki murād hāşıl olup maşşūdına vāşıl olsa gerekdür 51a/7-8.

cümleñüzden biriñüzi 'asker ile Bağdāda göndersem gerekdür. 63a/5-6.

cümle qarındaşlaruñ gün toausına nazār itseler gerekdür 63a/12.

iki sâ 'atden şoñra ben āhirete intikāl itsem gerek 93a/14.

Gelecek zaman eki olarak kullanılan *-(y)AcAK* ise Eski Anadolu Türkçesinin son dönemlerine kadar işlek bir sıfat-fiil eki olarak kullanılırken XV. yüzyıldan itibaren gelecek zaman çekiminde de kullanılmaya başlanmıştır. (Gülsevin, Boz, 2013: 76) Metnimizde *-(y)AcAK* eki genellikle sıfat-fiil işlevli olarak kullanılmakla beraber bir örnekte gelecek zaman eki olarak kullanıldığı görülmektedir:

Ammā bilmezlerdi şoñnda hikmet ne olıcakdur. 60b/8

Sıfat-fiil işlevli olarak kullanıldığı durumlar için şunlar örnek olarak verilebilir:

ne çäre ideceklerin bilmediler 49b/15, ne vechle atacağların bilmezler idi 81b/15, şoymayacağ oldu 3b/12, taş tokımacağ âdemüñ 5b/6, varacağ gün 38a/12, şıgımacağ yir 39a/10.

Eski Anadolu Türkçesinde işlek gelecek zaman eki olarak kullanılan *-ısar/-iser* metnimizde birkaç yerde geçmektedir. Ekin sadece teklik 3. kişide çekimi görülür: *luţf idiser 62a/9, giriser 68a/7.*

Tasarlama Kipleri

Hareketin zamanını gösteren bildirme kiplerinin aksine tasarlama kiplerinde zaman kavramı yoktur. Tasarlama kipleri hareketin emir, şart ve istek şeklinde olduğunu belirtirler.

Emir Kipi

Emir kipinde diğer fiil çekimlerinden farklı olarak şahısların emir ekleri vardır. Dolayısıyla emir ekleri aynı zamanda şahısları da gösterirler. Emir eklerinin şahıslara göre görünümü tarihsel olarak şu şekilde olmuştur: Teklik 1. kişi emir eki Eski Türkçede *-AyIn* şeklindedir. Bu ek Eski Anadolu Türkçesinde işlek olarak kullanılmıştır ancak birinci kişilerdeki *m*'nin etkisiyle ekin *-AyIm* şekli ortaya çıkmıştır. Teklik 2. kişide eksiz ya da *-GIl* ekiyle yapılan çekimler görülür. Teklik 3. kişi için Eski Türkçede *-zUn*, *-sUn* ekleri kullanılmıştır. Eski Anadolu Türkçesinde *ise -sUn* olarak kullanılmıştır. Çokluk I. kişi eki her zaman *-AlUm* şeklindedir. Çokluk 2. kişi emir ekleri *-ñ*; *-Uñ*, *-ñUz*, *-UñUz*'dur. Çokluk 3. Kişi emir eki ise *-sUnlAr*'dır. (Yelten, 2009: 301)

Teklik 1. kişi: *-AyIn*, *-AyUm*

urayın 51a/3, haqqından geleyin 52a/1, varayum 6b/1, alayum 31a/12

Teklik 2. kişi: *-Ø*

Metnimizde genel olarak emir teklik 2. kişi çekimi eksizdir: *fıkr eyle 32a/12, gör 32a/12, ol 32a/15 vb.*

Emir teklik 2. kişide kullanılan ve kimi araştırmacıların pekiştirme ve kuvvetlendirme ögesi olarak kabul ettiği (Sertkaya, 1996: 141) *-GIl* ekinin de birkaç örnekte kullanıldığı görülmektedir: *bilgil 34b/5, olmağıl 29a/6, toğurmağıl 39b/8, olğıl 88b/4.*

Teklik 3. kişi: *-sUn*

Metnimizde de teklik 3. kişi emir eki *-sUn* şeklindedir ve daima yuvarlak ünlülüdür: *n'eylesün 6b/13, 'azāb çeksün 7a/3, olsun 27b/15, tokunsun 35b/9.*

Çokluk 1. kişi: *-AlUm*

yazalum 48a/7, alalum 53b/13, uşanduralum 54b/3, gülelüm 58a/3.

Çokluk 2. kişi: -ñ, -Uñ, -ñUz

ğāfil olmañ 11b/5, komañ 35b/11, koñ 58b/7, gelüñ 58a/ 3, görüñ 77b/3, durmañuz 73a/15, māni` olmañuz 86b/1.

Çokluk 3. kişi: -sUnlAr

Metnimizde örneği tespit edilememiştir.

İstek Kipi

İstek kipi Eski Türkçede gelecek zaman eki olarak kullanılan -GA(y) ekinden gelmiştir. Batı Türkçesine geçişte ekin başındaki G düşmüş böylece Eski Anadolu Türkçesinde -A ortaya çıkmıştır. (Yelten, 2009: 301) Metnimizde bu kipin çekiminde teklik 1. kişide iyelik kökenli şahıs eki, diğer kişiler de ise zamir kökenli şahıs ekleri kullanılmıştır. Çokluk 1. kişi şahıs eki *b>v* değişikliği ile -vUz şeklindedir. İstek kipinin metnimizde şahıslara göre kullanımı şu şekildedir:

Teklik 1. kişi: -Am

kurtaram 33a/14, bilem 18b/12, görem 96b/14.

Teklik 2. kişi: -AsIn

olasın 7a/10, idesin 1b/10, gönderesin 9b/1.

Teklik 3. kişi: -A-Ø

kaḅz ide 18b/15, göre 19a/5.

Çokluk 1. kişi: -AvUz

Metnimizde iki yerde çekimi görülür: *olavuz 26a/4, görevüz 76b/2.*

Çokluk 2. kişi: -AsIz

bulasız 50a/15, bi-ḥoş olasız 87b/4, yürüyesiz 45b/5, göresiz 87b/9.

Çokluk 3. kişi: -AlAr

söyleyeler 9a/1, incitmeyeler 56a/11, eyleyeler 68b/10, itmeyeler 73a/7.

Şart Kipi

Şart eki -sA'dır. Şart kipinin çekiminde çokluk 1. kişide zamir kökenli şahıs eki, diğer kişilerde ise iyelik kökenli şahıs ekleri kullanılmıştır. Ekin metnimizde şahıslara göre kullanımı şu şekildedir:

Teklik 1. kişi: -sAm

varsam 41a/10, koysam 81a/8, tevbe itsem42b710.

Teklik 2. kişi: -sAñ

olsañ 10b/14, yusañ 14b/5, batarsañ 17b/5, tevbe itseñ 3b/1, görseñ 61a/6.

Teklik 3. kişi: -sA-Ø

olsa 2a/4, soymasa 3b/8, uvatsa 7a/1, olmasa 9b/12, irişse 2b/15, görse 10a/2

Çokluk 1. kişi: -sAvUz, -sAk

Metnimizde bu çekiminin iki ayrı şekilde yapıldığı görülmektedir. Bir örnekte kişi eki Eski Anadolu Türkçesindeki gibi *-sevüz* şeklindedir: *istesevüz 6a/10.*

Bir örnekte ise şahıs eki Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde varlığı görülmeyen *-k*'dir: *olmazsak 26b/2.*

Çokluk 2. kişi: -sAñUz

zulm itseñüz 36b/4, inanmazsañuz 71a/4, gelmeseñüz 90b/1.

Çokluk 3. kişi: -sAlAr

bulsalar 6b/10, bahş itseler 26a/8, nazar itseler 63a/12, görseleler 43b/1.

Gereklilik Kipi

Eski Anadolu Türkçesinde bu kip için kullanılan özel bir ek olmamakla birlikte bu dönemde gereklilik için istek eki kullanılmıştır. Bu dönem eserlerinde gereklilik ek haricinde çeşitli sözcük ve yapılarla ifade edilmiştir. Metinlerde gerekliliğin genellikle *-sA gerek*; *-mAk gerek* yapısıyla karşılandığı görülmektedir. (Şahin, 2003: 69-70; Türk, Doğan, Şerifoğlu, 2015: 39)

Metnimizde de gerekliliğin bu yapılarla ifade edildiği şu örnekler mevcuttur:

Bu yıl gelüp sulţānuma 'arz itsem gerek idi. 24b/7

anlaruñ birisi dahı yusa gerekdür 93a/15

İmdi fırsatı ganîmet bilmek gerek 31a/14-15.

İmdi şāhum derviş olan ādem kalbini şöyle şaf itmek gerekdür 44b/9-10.

Halk nazar idüp güneşi gördiler devlet bunuñdur bu varmağ gerekdür 63b/3-4.

Ek-fiil

Eski Türkçedeki *er-* yardımcı fiilinin *ermek>irmek>imek* şeklinde ekleşmesinden oluşan ve isim soylu kelimelerin yüklem olarak kullanılmasını sağlayan fiildir. (Korkmaz, 2007: 81) Türkçede bu ekin isim soylu sözcükleri yüklemleştirmek ve basit zamanlı fiilleri birleşik zamanlı yapmak gibi iki temel işlevi vardır. *İmek* fiili isimlerle birlikte kullanıldığında karşımıza dört ayrı çekimde çıkar. Bu çekimler geniş zaman, görülen geçmiş zaman, öğrenilen geçmiş zaman ve şart kipi şeklindedir.

Geniş Zaman

Teklik 1. kişi: *ben bu taş içindeyim* 32a/3, *ben degirmenciyem* 52a/3, *ben sultānuñ fülāniyam* 24b/13, *ben ol şuyam* 37b/4.

Teklik 2. kişi: *ne aşl ādemsin* 54a/11, *sen nā-puhtesin* 61a/3, *sen kimsin* 80a/13.

Teklik 3. kişi: *canuñ ğıdası maḥabbetu'llāhdur* 2a/11, *mü'minlere lāyık olan budur* 80b/2, *Anuñ hikāyeti çokdur* 81a/1.

Meskenet ehline Haḫ müştākdurur 13b/4, *Çün istiğfurdurur derdüñ devāsı* 15b/13.

Çokluk 1. kişi: Metnimizde örneğine rastlanmamıştır.

Çokluk 2. kişi: *siz Muhammedüñ nice sevgülü yārisiz* 89/7, *siz kimlersiz* 93b/13.

Çokluk 3. kişi: *fırākāñuzdan gamgīnlerdür* 13a/10, *bu kerre atlardur* 52a/12, *birbirinden hūb müstešnā nigārlardur* 86b/12.

Görülen Geçmiş Zaman

Metnimizde sadece tekil kişilerde çekimi görülmektedir.

Teklik 1. kişi: Metnimizde bir örnekte çekimi görülmüştür: *'āciz ü nā-çār kұл idüm* 86a/10.

Teklik 2. kişi: Metnimizde bir örnekte çekimi görülmüştür: *bir zāhide kız idüñ* 30b/9.

Teklik 3. kişi: *Meryem ğāyet zāhid idi* 14a/3, *bir ignesi var-ıdı* 32a/8.

Öğrenilen Geçmiş Zaman

Metnimizde teklik 3. kişide çekimlenmiş örnekleri bulunmaktadır:

Meger bunlar kırklar imiş 53a/3, *Ol ev issi derzi kutb-ı 'ālem imiş* 53a/3, *diregüñ içi altunla mālamāl tolu imiş* 57b/13, *Kişiye kabiliyyet gerek imiş* 74b/6.

Şart

Metnimizde teklik 2. ve 3. kişilerde çekimi olduğu tespit edilmiştir:

Teklik 2. kişi: *ādem iseñ ğayret eyle* 76a/1, *Kul iseñ sen var* 80b/9.

Teklik 3. kişi: *öñ etegi yırtuḫ ise* 79a/9, *Eger sende var-ısa* 90b/13.

Birleşik Zamanlı Fiil Çekimi

idi, *imiş*, *ise* ek-fiilleri basit zamanlı fiillere gelerek onları hikāye, rivayet, şart birleşik zamanlı yapar. Metnimizde tespit edebildiğimiz birleşik zamanlı fiil çekimleri şunlardır:

Hikāye

Geniş Zamanın Hikâyesi: *ders virürdi 64a/10, yürürdi 66b/4, ziyâ virürdi 69b/15, görürdi 78a/15.*

Öğrenilen Geçmiş Zamanın Hikâyesi: Metnimizde I. ve III. tekil kişilerdeki çekimlerine rastlanmıştır:

Teklik 1. kişi: Tek bir örnek tespit edilmiştir: *göndermişdüm 72a/7.*

Teklik 3. kişi: Metinde örneği çokça bulunmaktadır: *itmiş idi 23b/24, idivirmiş idi 30b/3, vaşiyet itmişdi 42b/6, dimişdi 66a/10, gamz itmişdi 72a/10, hüküm itmişdi 81a/6.*

Görülen Geçmiş Zamanın Hikâyesi: İki örnekte görülür. Bu örneklerde ekeylemin ekleşmemiş şekilleriyle kullanıldığı görülmektedir: *gelmedi idi 8b/4, bağışladı idi 60b/10.*

İstek Kipinin Hikâyesi: Metnimizde teklik 3. kişide çekimlenmiş örnekleri tespit edilmiştir: *kılaydı 26a/15, içeydi 59b/4, taşarruf ideydi 77a/14, helâk olaydı 82a/9.*

Rivayet

Geniş Zamanın Rivayeti: Metnimizde bir örneği görülmüştür: *gelürmiş 38b/2.*

Şart

Geniş Zamanın Şartı: *ölürsem 3b/10, olursa 4a/15, gelürse 8b/12, sevmez ise 64b/15.*

Görülen Geçmiş Zamanın Şartı: Metnimizde teklik 3. kişide çekimi görülmüştür: *oldı ise 69a/1, bindi ise 85b/6, buyurdıysa 49a/4, bulındıysa 56a/7.*

SONUÇ

Nidâî'nin *Tenbîhnâme* adlı eserinin isim ve fiil çekimi yönünden incelenmesi sonucunda dikkat çeken şu sonuçlara ulaşılmıştır:

Metnimizde *üç karındaşlar 31a/8, iki yârânlar 87a/8, iki mübârek dişleri 89b/7* örneklerinde görüldüğü gibi sayı sıfatlarından sonra gelen isimlerin çoğul şekilleriyle kullanılması dikkat çekicidir.

Eski Anadolu Türkçesi döneminde ünlüsü daima yuvarlak olan teklik 1. ve 2. kişi iyelik eklerinin metnimizde uyuma girmiş düz ünlülü şekilleri de görülmektedir. Bununla birlikte çokluk 1. ve 2. kişi iyelik eklerinin yardımcı ünlülerinin kimi zaman uyuma girdiği şekiller de mevcuttur.

Metnimizde isim hâl eklerinin kullanımında Eski Anadolu Türkçesinden farklı bir durum söz konusu değildir. İsim hâl eklerinin kullanımı açısından dikkati çeken nokta hâl eklerinin temel anlamsal işlevlerinde görülen geçişliliklerdir. Bir başka deyişle hâl eklerinin birbirinin yerine kullanımındadır.

Metnimizde fiil çekimi Eski Anadolu Türkçesi ile büyük ölçüde benzer olmakla birlikte bildirme ve tasarlama kiplerinin kullanımında metinde dikkati çeken bazı durumlardan söz edilebilir. Eski Anadolu Türkçesinde gelecek zaman eki olarak kullanılan *-IsAr* ekinin metnimizde sadece bir iki örnekte (*idiser 6a/9, giriser 68a/7*) geçtiği ve bu zaman için *-(y)AcAK* ekinin kullanılmaya başlandığı görülmektedir.

Ayrıca yine Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde varlığı görülmeyen şimdiki zaman eki *-(I)yor*'un da metnimizde az sayılmayacak ölçüde kullanımı bulunmaktadır ve bu durum ekin işleklik kazanmaya başladığını göstermesi bakımından önemlidir.

Metnimizde emir teklik 1. kişi için *-AyUm* ve *-AyIn* (*id-eyüm 42b/11, id-eyin 81b/2 vb.*) ekleri birlikte kullanılmaktadır. Aynı şekilde geniş zaman teklik 1. kişi için *-Am* ve *-In* (*gelür-em 65b/8, ister-in 67a/13 vb.*) ekleri birlikte kullanılır. Duyulan geçmiş zaman teklik I. kişide genellikle *-Am* (*uğramış-am 39a/14 vb.*) kullanılırken bir örnekte (*unutmuş-ın 19a/11*) şahıs eki *-in*'dir. Aynı kişiler için farklı şahıs eklerinin kullanılmasında görülen bu çeşitliliğin *Tenbîhnâme*'nin bir geçiş dönemi eseri olmasıyla ilişkili olduğu söylenebilir.

Eski Anadolu Türkçesinde emir teklik 2. kişide sıkça kullanılan *-GIl* eki de metnimizde az geçen eklerden biridir.

Bilindiği üzere Eski Anadolu Türkçesinde gereklilik kipi yerine *-A* istek kipi yanında ve *-sA gerek* veya *-mAk gerek* birleşik yapısı kullanılmıştır. Metnimizde yine gereklilik için *-sA gerek* birleşik yapısı kullanılmakla birlikte *-mAk gerek* birleşik yapısı da kullanılan diğer bir yapıdır.

Metnimizde fiil çekiminde genellikle iyelik kökenli şahıs ekleri kullanılırken istek ve şart çokluk I. kişi çekiminde; *istesevüz 6a/10, ikrâr idevüz 16a/9, olavuz 26b/4* örneklerinde olduğu gibi zamir kökenli *-vUz* ekinin kullanıldığı görülmektedir. Şart çokluk I. kişide şahıs eki bir örnekte (*olmazsağ 26b/2*) *-k*'dir. Bu da *Tenbîhnâme*'nin kaleme alındığı dönemde ekin kullanıma girmeye başladığını göstermesi bakımından önemlidir.

KAYNAKÇA

- Akkuş, M. (1995). *Kitab-ı Gunya*. Ankara: Atatürk, Kültür ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Boz, E. (2013). *Türkiye Türkçesi Biçimsel ve Anlamsal İşlevli Biçimbilgisi*. Ankara: Gazi Kitabevi Yayınları.
- Çatıkkaş, A. (2001). *Örneklî ve Uygulamalı Türk Dili Kılavuzu*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Ergin, M. (2000). *Türk Dilbilgisi*. İstanbul: Bayrak Yayınları.
- Gencan, T. N. (2001). *Dilbilgisi*. Ankara: Ayraç Yayınları.

- Gülsevin, G. (2011). *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gülsevin, G., & Boz E. (2013). *Eski Anadolu Türkçesi*. Ankara: Gazi Kitabevi Yayınları.
- Kartallıoğlu Y. (2011). *Klasik Osmanlı Türkçesinde Eklerin Ses Düzeni (16, 17, 18. Yüzyıllar)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Korkmaz, Z. (2007). *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Mansuroğlu M. (1988). Eski Osmanlıca. *Tarihî Türk Şiveleri*. (Çev. Mehmet Akalın). Seri IV (A.21) 247-276. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Sertkaya, Osman Fikri (1996). 'Bolsungil Tep Tediler' Uluslararası Türk Dili Kongresi (26 Eylül-3 Ekim 1988). Ankara: TDK Yayınları.
- Şahin, H. (2003). *Eski Anadolu Türkçesi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Timurtaş, F. K. (2012). *Eski Türkiye Türkçesi*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Türk V., & Doğan B., Şerifoğlu Y. (2015). *Eski Anadolu Türkçesi Dersleri*. Ankara: Kesit Yayınları.
- Üstünova, K. (2007). Yalın Durum Karmaşası. *Turkish Studies*. 2 (2) 136-148.
- Yelten, M. (1999). *Eski Anadolu Türkçesi ve Örnek Metinler*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Zülfikar, H. (1992). Doğu Anadolu Ağızlarında Zaman Kavramı Taşıyan -ip> -if Eki. *Türkoloji Dergisi*. X (1) 13-20. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi Yayınları.

Bitlis Türkülerinde Aşk, Ayrılık ve Sosyal Hayat

Mehmet Bakır ŞENGÜL

Yrd. Doç. Dr.

Bitlis Eren Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Bitlis-Türkiye

(OCRID: 0000-0002-9018-8531).

mehmettsengul@gmail.com.

Öz

Türkü, farklı melodilerle söylenen ve mısralardan oluşan anonim Halk edebiyatının bir türüdür. Kişiden kişiye ve toplumdaki insanlardan topluma aktararak oluşan türküler, bir yöredeki insanların yaşam biçimini yansıtır. Bu yolla bir toplumdaki insanların problemlerini, bu problemleri çözme yollarını ve insanların olaylar karşısındaki tepkilerini içerir. Bitlis de türkülerle tanınan bir yöredir. Bitlis türkülerinde büyük oranda geleneksel yaşamın yansımaları karşımıza çıkar. Aşk, ayrılık ve sosyal yaşam en fazla işlenen konulardandır. Aşk, bireyi her açıdan kuşatan bir durumdur. Karşılıksız aşklar, aşk olgusunun temelini oluşturmaktadır. Türkülerde bireyin aşk duygusu karşısındaki çaresizliği, başarılı bir şekilde yansıtılmıştır. Aşkla beraber ayrılık da bireyin iç dünyasında derin izler bırakan bir karaktere sahiptir. Sevgiliden ayrı düşen âşık, adeta hayatla tüm bağlarını yitirmiştir. Sosyal hayat ise yörenin yaşam biçimini tüm yönleriyle ortaya koymaktadır. Coğrafyanın çetin yapısı, iklimi, gelenek ve göreneklere ve yeme alışkanlıkları da yer verilen konulardandır. Türkülerde yer verilen geleneklerin ve toplumsal yaşam biçiminin günümüzde de varlığını sürdürmesi, toplumsal kültürün taşınmasında türkülerin de önemli bir rol yüklediğini göstermektedir. Bitlis türkülerini genellikle Bitlis ağzıyla söylenmiştir. Yöreye has deyimler, hem ilgi çekici hem de türkülerin derin yapısıyla uyumlu bir çizgidedir.

Anahtar Kelimeler: Bitlis Türküleri, Aşk, Ayrılık, Sosyal Hayat.

Love, Seperation and Social Live in Bitlis Folk Songs

Abstract

Folk song is a kind of anonymous folk literature composed of the words spoken by different melodies. The folk song, formed by transferring from one person to another and society to another society, reflects peoples' lifestyles in one region. In this way it involves the problems of people in a society, ways of solving these problems, and reactions of people to events. Bitlis is also a place known for its folk song. Traditional life is generally reflected in folk songs of Bitlis. Love, separation and social life are the most common themes of these folk songs. Love is a situation that surrounds the individual from every angle. Unrequited love is the foundation of love. The helplessness of the individual in the sense of love has been successfully reflected. Along with love separation also has a character that leaves deep traces in the inner world of the individual. The lover, who loved unilaterally, almost lost all ties with life. Social life reveals the life style of the region in all its aspects. The tough structure of the geography, climate, traditions and customs and eating habits are also themes of folk songs. The continuity of the traditions and the social life style that are reflected in the folk songs today shows that folk songs play an important role in maintaining social cultures. Bitlis folk songs are generally sung in Bitlis dialect. The idiomatic expressions of the region are both engaging and harmonious with the profound structure of the folk songs.

Key Words: Bitlis Folk Songs, Love, Privilege, Social Life.

GİRİŞ

Tarihsel süreç içerisinde her toplum, kendi kültürünü var eder. Kültürün oluşumundaki önemli unsurlardan biri de şüphesiz ki müziktir. Dilin kendi yapısından kaynaklanan söyleyiş biçimleri, coğrafyanın özelliklerinin önceleyerek belirginleştirdiği temaların yanı sıra özgün sanatçı belleklerin bireysel becerileri/yetenekleri sayesinde müzik de uluslaşma süreçlerine katkıda bulunur. Bu yüzden de müziğin gelişimi, insanlık tarihi kadar eskidir.

Türk edebiyatında halk kültürünü yansıtan önemli türlerden biri de türküdür. Türkü adı, Türk kelimesine “i” nispet eki eklenmesiyle ortaya çıkmıştır. “Türkî” sözcüğü sonradan ses değişmesiyle “türkü” şekline dönüşmüş ve “Türk’e mahsus” anlamına gelmektedir.¹

Halkın ortak malı olan türküler, “sevilen, beğenilen, ağızdan ağıza dolaşan kültür ürünleri oldukları için yayılmaları çok doğaldır.. Ticaret kervanları, gezgin âşıklar, askerler, savaşlar, göçler türkülerin taşınmasını sağlar”².

Türkü, türlü ezgilerle söylenen, bir anonim halk şiiri nazım biçimidir. Söyleyeni belli, kişisel halk şiiri biçimleri arasına giren türküler de vardır. Türkü, her iki bölüğe de girebildiğinden halk edebiyatının oldukça zengin bir alanıdır. Hece ölçüsünün her kalıbı ile söylenen türkülerin konuları çeşitlilik gösterir. Aşk duyguları, günlük olaylardan etkilenmeler, savaşlardaki kahramanlıklar en güzel ve en coşkun olarak türkü biçimiyle anlatılabilmektedir. Halk arasında heyecan uyandıran her olaya bir türkü yakılır. Bunlar bestelenir ve türlü yollardan yurdun her köşesine yayılır. Değişik bölgelerde farklı biçimlere girer; bazen de kimi dizeler düşer yerlerine yenileri eklenir. Kısacası Anadolu halkı acılarını ve sevinçlerini türkülere yansıtır.

Türküler, gücünü sözcüklere yüklenen derin anlamlardan derin anlamları tamamlayan ezgilerden ve halkın ortak yaşam kültüründen alır. Bazen söylenen bir türkü, belki günlerce sürebilecek kişisel ve toplumsal maceraları çarpıcı ve kalıcı bir biçimde ifade edebilmektedir.

Türküler; ezgileri, konuları ve yapıları bakımından sınıflanabilir. Ayrıca söylendikleri bölgelere göre de adlar alır. Bingöl ağzı, Urfa ağzı, Eğin ağzı gibi³. Kimi tanınmış türküler de içindeki en etkili sözlerle anılır: Ayşem, Zeynebim, Fidayda, Adanalı gibi. Türküler konularına göre; ninniler, çocuk türküleri, doğa türküleri, aşk türküleri, kahramanlık ve askerlik türküleri, tören türküleri, iş türküleri, karşılıklı türküler, ağıtlar ve oyun türküleri gibi başlıklarda toplanabilir. Türküler ezgilerine göre ise usullüler ve usulsüzler olmak üzere ikiye ayrılır.

¹ Seyit Battal Uğurlu; “Van Türkülerinde Aşk, Ayrılık ve Memleket Sevgisi”, *II. Van Gölü Havzası Sempozyumu*, Ed. Oktay Belli, Bitlis Valiliği, İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları. Ankara 2007, s.359; Hatice Selan Tekin, “Popüler Kültürümüz ve Türkülerimiz”, *Motif Akademi*, Halk Bilimi Dergisi, 2012-1 (Ocak- Haziran) Balkanlar Özel sayısı-1), s.159.

² Erman Artun; “Türkü Söyleme Geleneği ile Türkülerde Tür, Şekil ve Tasnif Üzerine Düşünceler”, 4. Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kurultayı, 22-24 Mart 2013, Fethiye-Muğla, s.1.

³ Cem Dilçin; *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1997, s. 289.

Türküler yapılarına göre de bentleri mani dörtlükleri ile kurulanlar, bentleri dörtlüklerden, üçlüklerden ve beyitlerden oluşan biçiminde tasnif edilebilir. Genellikle herkesin anlayabileceği, ortak, sade, tabii bir dille ve hece vezniyle söylenmekte veya yazılmaktadır; aruzla söylenmiş örnekleri de vardır. Bazı ilim adamlarının hece vezni olarak da düşündükleri aruz vezni ve divan edebiyatı nazım şekilleriyle ortaya konulan bu türküleri: Divan, Selis, Semai, Kalenderi, Satranç ve Vezniahir adları verilmektedir⁴.

Bitlis türküleri konularına göre; aşk ve seveda türküleri, tabiat türküleri, askerlik ve seferberlik türküleri, oyun türküleri, karşılıklı türküleri gibi başlıklarda toplanabilir. Ezgilerine göre ise çoğunlukla usullü türküleri grubundandır. Bitlis türküleri, yapı bakımından şu başlıklarda toplanır:

- Mani dörtlükleri ile kurulan kavuştaksız türküleri,
- Kavuştakları bir dize olan türküleri,
- Kavuştakları iki dize olan türküleri,
- Kavuştakları üç dize olan türküleri,
- Kavuştakları dört dize olan türküleri,
- Bentlerin dördüncü dizesi kavuştak olan türküleri,
- Bentleri üçlüklerden kurulan kavuştakları iki dizeli türküleri,
- Bentleri beyitlerle kurulan, kavuştakları iki dizeli türküleri.

Yörede; tavır bakımından Van, Muş, Ağrı gibi komşu illere çok yaklaşan, zaman zaman da Erzurum yöresini anımsatan türküleri de rastlanmaktadır. Yörede bağlama kültürü pek fazla gelişmemiştir. Bitlis yöresi ve civarı daha çok nefesli sazlarla bilinmektedir. Yörede zurna, dilli ve dilsiz kavallar, kartal kemiğinden yapılan çığırma türünden nefesli sazlar büyük bir ustalıklarla çalınır. Ayrıca Kemançe (kemençe) denilen yaylı halk sazları da vardır. Bu enstrümanların gövdesi ve sapı ceviz ağacından yapılır. Teller ve yay, at kuyruğu kılından yapılır. Vurmalı saz olarak da davul ve def kullanılmaktadır⁵.

Bitlis türküleri ile ilgili ilk derleme çalışmaları, 1952 yılında Ankara Devlet Konservatuvarı arşivi için Muzaffer Sarısözen, Halil Bedii Yönetken ve Rıza Yetişen'den oluşan bir ekip tarafından yapılmıştır. 1961'de de Ankara Radyosu adına derleme çalışmaları yapılmıştır. 1952 yılından sonra, geniş çaplı derleme çalışması, 1999 yılında Kültür Bakanlığı "Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü" tarafından gerçekleştirilen Bitlis ve Ahlat Halk Kültürü Alan Araştırmasıdır⁶. Yöredeki türküleri büyük çoğunluğu Bitlis ve Ahlat'a aittir.

---

⁴ Şükrü Elçin; *Halk Edebiyatına Giriş*, Akçağ Yayınları, Ankara 1993, s. 195.

⁵ Cesim Çelebi; *Bitlis Vadideki Güzel Şehir*, Betav Yayınları, Ankara 1999, s.163.

⁶ Çelebi; *age*, s. 163.

Bu çalışmada türkülerini, içerdikleri kimi ipuçlarından hareketle değerlendirmeye çabaladık. Öykülerini her zaman bilemeyeceğimiz bu özlü, dokunaklı ve derin hayat hikâyelerinden kimi kesitler yansıtmak üzere, yeterli olmadığını bile bile yanlışa düşmemek için betimleyici bir tutum takındık.

Bitlis türkülerinde yer verilen temaların başında aşk gelmektedir. Aşkın yanında ayrılık ve sosyal hayat da öne çıkan temalar olarak karşımıza çıkmaktadır.

AŞK

Türküler, sosyal hayatı her açıdan kuşatan bir özelliğe sahiptir. Hayatı bir bütün olarak türkülerden okumak mümkündür. Bu yüzden de “ortak değer üretme ve üretilen ortak değerleri yansıtmaya bağlamında toplumu oluşturan bireylerin birbirlerini tanıma, anlama ve böylece bütünleşmesini sağlama aracıdır”.⁷ İnsanın en belirgin duygularından olan aşkın yansıtılma biçimi de türkülerde kendisine fazlasıyla yer bulan konulardandır.

Bitlis türkülerinde en fazla işlenen tema aşktır. Delikanlı veya âşık, kendisine varması için sevdiği kıza methiyeler düzer; hatta ona çobanlık yapacağını, köle olacağını ifade eder. Buna rağmen delikanlı baktığı her yerde sevdiğinin yüzünü görür ancak, sevdiğinden yüz görmez. Kimi türkülerde âşık, sevdiğiyle hiç konuşmadığı için umudunu korumaktadır. Umudu, sevdiğine aşkını ilân etmesiyle son bulur.

Bitlis türkülerinde umutsuz aşklara da geniş bir şekilde yer verilmiştir. Türü sebeplerle âşıkların kavuşması imkânsızdır. Âşık, çoğu yerde sevdiği kişinin adını gizleme gereği duyar. Bunu yaparak sevdiğinin kötü ün sahibi olmasını engeller. Kavuşamayacağını anlayan âşık, son çare olarak ölümü ister. Son isteği ise cenaze namazının sevdiği kız tarafından kılınmasıdır. Türkülerin özünde milletlerin duygularına tercüman olan, tarihinden izler taşıyan hikâyeler mevcuttur.

Ahlat yöresine ait “Gülüm Bizim Bağın Başını”⁸ adlı türkü, kocasını veya koca adayını seven bir gelinin ağzından yakılmıştır. Gelin, kocasına duygularını doğrudan ifade etmekten çekinir.

“Gülüm öyle göynüm ister ki

Gülüm gaynumun gardaşını”

cevaptan henüz evlenmedikleri anlaşılmaktadır. Sevenlerin karşılıklı sözlerine yer verilen türküde erkek de kaynanasının zalimliğinden şikâyetçidir.

“Gülüm benim yârim çok güzel

Gülüm ne zalim anası var”

Türkünün bütün mısralarında ilk kelime, “gülüm”dür. Bu da türküde, derin bir aşkın varlığını hissettirir.

---

⁷ Mehmet Çevik; *Türkü ve Algı*, Ürün Yayınları, Ankara, 2013, s.15.

⁸ Mehmet Öcal; *Ahlat Halk Türküleri*, Ertem Basım Yayın, Ankara 2005, s. 104.

Bitlis yöresine ait “Mendilim Dolu Yemiş”⁹ türküsü, sevdiği gelin olan bir delikanlının dilinden söylenir. Fakat talihsiz âşık, sevdiğinin gelin olacağından habersizdir.

“Mendilim dolu yemiş

O yar bana yollemiş

Selamı baş üstüne

Niye özü gelmemiş”

Türküdeki “Niye özü gelmemiş” mısrası, olayın trajik boyutuna hazırlık gibidir. Sonraki mısralarda gelinin başının bağlandığından bahsedilir. Çaresiz bir durumda olan delikanlı, “Yüreğim dağladile” diyerek nasıl bir ruh hali içinde olduğunu ifade eder.

Bazen âşık, sevgilinin sözleriyle kahrolur. Konuşmak aslında âşık için sevgiliye kavuşmanın imkânsızlığını gösterir. “Gel Şimdi Dilber”¹⁰ türküsünde âşık, sevdiğiyle konuşur, ona karşı hissettiği duyguları

“Cevabın aldım dilinden

Öldüm sevdamın derdinden”

mısralarıyla dile getirir. Bu mısralar, aynı zamanda âşığın dileğinin imkânsızlığını imler. Aynı tema, “İndim Çamın Deresine”¹¹ türküsünde de ifade edilir. Delikanlı, kavuşamama ihtimalinden dolayı ölmeyi diler. Aşığın arzusu, cenaze namazında, kızlardan oluşan cemaate sevdiği kızın imamlık yapmasıdır. Dinî ritüellerle çelişen bu talebin gerçekleşmeyeceğini bilen âşık, bu şekilde sevdiği kızın dikkatini çekmeyi umar.

Anadolu'nun birçok yöresinde olduğu gibi Bitlis'te de bir kız istenmişse, ona gelin gözüyle bakılır. Gelin adayı da bu role göre davranır. Aday, diğer genç kızlar gibi rahat hareket edemez. Yine de gelin ve damat adaylarının görüşmeleri hoş karşılanmaz. “Aldır Gelin Baldır Gelin”¹² türküsünde gelin, düğünün henüz gerçekleşmemiş olmasından dolayı sıkıntılıdır.

“Sen ağlama güzel gelin

Muradımız bu güz olur.”

Bu ayrılıktan dolayı damat adayı da sıkıntılıdır:

“Oğlan gelini görende birden aklını şaşırır”.

Türkü, evlenme umuduyla noktalanır.

Kimi türkülerde imkânsız aşkın yaşattığı acı, öteki dünyaya havale edilerek

---

⁹ <http://www.turkuyurdu.com> (Erişim: 18 Mayıs 2008).

¹⁰ Öcal; *a.g.e.*, s.99.

¹¹ Öcal; *a.g.e.*, s.114.

¹² <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr> (Erişim: 18 Mayıs 2008).

giderilmeye çalışılır. Bir gelini seven âşığın adeta inilti halinde söylediği türküde şahit olarak buzdan dereleri gösterilir. “Bu Dere Buz Bağlamış”¹³ türküsü, bir geline âşık olan bir delikanlının mutsuzluğunu anlatır. Sevilen, gelin olduğuna göre kavuşmanın gerçekleşmesi ihtimal dâhilinde değildir. Başkasıyla evlenen âşığın mutlu olmayacağı işin daha başından bellidir. Sevdiğine öteki dünyada kavuşma umidi, mutsuz âşığın tek tesellisi olacaktır.

Adilcevaz yöresine ait “Gızlar Gızlar Gelem mi?”¹⁴ adlı türküde sevdiği kızın adını söylemekten çekinen âşık, sorusunu tüm kızlara yöneltir. Bu şekilde sevdiği kıızı ele vermeyecektir. Çünkü aşk belki de kavuşamamanın öteki adıdır. Bu türküdeyse evlilik için sevilen olması şartı getirilmiştir.

“Vur destiye gümlerin

Arif olan dinlesin

Sevdiğini almayan

Hiç evlendim demesin”

“Gülizar Çaydan Geçmiş”¹⁵ türküsü, erkek ile kızın adının birlikte verildiği nadir türkülerdendir. Bitlis Türkülerinde karşılaşma yeri genellikle dere kenarı, çeşme veya pınar başıdır. Bu türküde de kadın ve erkeğin karşılaşması bir çay kenarında gerçekleşir. Halkın tamamının kullanımına açık olan bu tür yaşam alanlarındaki karşılaşmalar hem doğal olmakta hem de ayıplanmamaktadır. Ancak bu türküde, genel eğilimin aksine, çaydan geçen ve su içen erkek değil, kadındır.

“Gülizar çaydan geçmiş

Soğuk suların içmiş

Memo rastlamış ona

Aklı başından uçmuş.”

Bu karşılaşma Memo’nun âşık olması için yeterlidir. Eğer Memo, kıza kavuşamazsa yaşamının bir anlamı kalmayacak ve bu yüzden yaşamına son verecektir. “Meyremmo Meyremmo”¹⁶ türküsünde ise delikanlı, şıpsevdi bir âşıktır. Türküyü dillendiren delikanlı, yeni bir güzel görünce eski sevdiğini unutturur:

“Çıktım kerpiç divara

El ettim yeni yara

Eski yardan fayda yok

Kurbanım yeni yara”

Türküde âşık, “*Emmim kıızı*” diyerek sevgiliyle aralarında özel bir yakınlık

---

¹³ Öca; *a.g.e.*, s.84.

¹⁴ <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr> (Erişim: 18 Mayıs 2008).

¹⁵ <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr> (Erişim: 18 Mayıs 2008).

¹⁶ <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr> (Erişim: 18 Mayıs 2008).

olduğunu da belirtme gereği duymuştur.

Kimi türkülerde sevgilinin güzelliği efsanevî bir boyuta taşınır. Güzelin sevgisi, aşığın hayatında bir şey bırakmaz. "Su Gelir Taşa Değer"¹⁷ türküsünde, kızın kirpikleri kaşına değmektedir. Aşığın sevdiğine beslediği aşk, yedi kardeşin sevgisine denktir. Kimi türkülerde âşık, sevdiğini görmediği için aklını kaybedeceğini söyler. "Yollarına Bakayım (Meyre)"¹⁸ türküsünde âşık, sevdiğine kavuşamama durumunda, sadece sevdiği kızın ailesini değil, bütün memleketi tehdit eder.

"Eğer benim olmazsan

Beyaz gülüm Meyre

Memleketi yıkarım."

Bu tehditlerden sonra sevdiğine methiyeler düzmeye başlayan âşık, eşi benzeri olmayan güzelin kendisine varacağından emin gözüktür.

"Yüksek Konağın Gelini"¹⁹ türküsü, yabancı olduğu Ahlat'ta, aşkından dolayı "ellerin diline" düşmekten mustarip bir aşığın dilinden söylenmiştir.

Kimi türkülerde âşık, sevdiği kızın da kendisini sevdiğini söyler. "Geceler Sessiz Sessiz Yağar"²⁰ "türküsünde âşık, kendi gönlüne seslenir ve sevdiği kızın zalimliğinden dem vurur. Aşığa göre güzelin ona varmamasının tek nedeni "naz" yapmasıdır.

Bazı türkülerde delikanlı hiçbir zaman sevdiği kıza kavuşamayacağını bilir. "Bitlisin Yolları Taştır"²¹ türküsü;

"Karadır saçların sırmadan telden

Ağlarım sızlarım ne gelir elden"

sözleriyle, umutsuz bir aşığın dilinden söylenmiştir.

Bazı türkülerde âşık, sevdiği kıza bir şey olacak diye endişelenmektedir. "Oynama Yorulursun"²² türküsünde âşık, sevdiği kızın düğünde dernekte oyun oynamasını istemez. Onu baş başa kalabilecekleri bir yere davet eder:

"Bağa gel bostana gel

Zülüfün destele gel

Baban izin vermezse

Yalandan hastalan gel"

---

¹⁷ <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr> (Erişim: 18 Mayıs 2008).

¹⁸ Cesim Çelebi; *Bitlis Vadideki Güzel Şehir*, Betav Yayınları, Ankara 1999, s.171.

¹⁹ Çelebi; *a.g.e.*, s.167.

²⁰ <http://www.turkuyurdu.com> (Erişim: 18 Mayıs 2008).

²¹ <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr> (Erişim: 18 Mayıs 2008).

²² Komisyon; *Bitlis İl Yıllığı*, Çağ Matbaası, Ankara 1967.

Şeklinde, sevdiği kıza kendisine gelmesi için babasını nasıl ikna etmesi gerektiğiyle ilgili yol gösterir. Sonraki mısralardan anlaşıldığı kadarıyla kız, bu davete uyar ve bu haberi duyan âşık sevincini şu şekilde dile getirir:

“Dediler yârin gelmiş

Başladım oynamağa.”

Kimi türkülerde âşık, kınanacağı ihtimalinden dolayı endişelidir. “Ahlat’ın Başındayım”²³ türküsünde âşık, on altı yaşında olduğunu söyledikten sonra kınanmaması gerektiğini ifade eder. Çünkü “murat üstünde” olduğunu söylemekle evliliğe hazır olduğunu bildirmiş olur.

Kimi türkülerde âşık, sevdiğini göklere çıkarırken kendisini de sevdiğinin kölesi olarak tanıtır. “Süphan Dağı”²⁴ türküsünde âşık olduğunu annesine itiraf eden delikanlı,

“Anacan kurbanın olam

Yârim baldır men peteği”

mısralarıyla dile getirir. Sonraki mısralarda âşık, sevdiğini bir ceylana benzeterek onun ardı sıra dolaşmaktadır.

Aşk teması, “Atem Tutem Men Seni”²⁵ türküsünde derin bir evlat sevgisi formunda karşımıza çıkar. Her annenin evladına karşı beslemiş olduğu derin sevgi, bu türküde dile gelerek bütün annelerin duygularına tercüman olur.

“Atem tutem men seni

Şekere gatem men seni

Akşam baban gelende oy

Öğüne atem men seni”

Bu türküde anne, sanki şekere ‘tatlandırıcı’ olsun diye oğlunu şekere katarken güzel bir mübalağa örneği ortaya konulmuştur.

Anne:

“Sıralı gavak dibinde oy

Toyluğun olsun oğlum”

mısralarıyla, daha bebek olan çocuğunun düğününü yapacağı mekânı bile belirlemiştir.

AYRILIK

Aşk olgusu, insanı bir şekilde kuşatan bir durum olarak karşımıza çıkar. İnsanın

---

²³ Mehmet Törehan Serdar; *Rüyalar Şehri Bitlis*, Hamle Yayınları, Bitlis 2000, s. 115.

²⁴ Serdar; *a.g.e.*, s. 115.

²⁵ Serdar; *a.g.e.*, s. 114.

yaşamı, aşk olgusu çevresinde daha anlamlı bir düzleme taşınır. Aşkın olduğu her yerde 'ayrılık', en önemli korku kaynağıdır denebilir. Aşkın belki de varoluş sebebi ayrılıktır. Bitlis türkülerinde ayrılık temasına da genişçe yer verilmiştir. Kimi türkülerde aşğın, sevilenin arkasından bakıp kaldığı görülür. Kimi yerde âşık, yanındayken sevdiğinin kıymetini bilmez, onu yitirince kıymetini anlar. Bazen sevgili, aşığı peşinden sürükleyip kahrederek mutlu olur. Gerçek hayatta aşığa mutlu olma imkânı vermez. Kimi türkülerde ayrılık kötü sonların habercisi olarak karşımıza dikilir. Çoğu zaman sebepsiz ayrılıklar da karşımıza çıkar. Bu sebepsiz ayrılıklar, aşığı en fazla yaralayan durumdur.

Bazen de ayrılık, aşğın gözlerinden kan akıtan bir durumdur. Âşık çoğu yerde sevgilisinin nazlanmasından dolayı kahrolur, dillere düşer, toplumun içine çıkamaz. Nihayetinde ayrılık; aşığa, ayrılıklarına sebep olanlara samimi bir şekilde beddua etmekten başka çare bırakmaz. Sevilenin arkasından bakıp kalmak, dayanılmaz çiledir. "Bizim Dağlar"²⁶ türküsünde âşık, duygularını şu şekilde ifade eder:

"Bizim dağlar borandır

Zülûf sıra sıradır

El sevdiğim götürürdü

Gözüm ardı sıradır."

Kimi türkülerde ayrılık, yitirilen sevgilinin ardından duyulan sızıdır. Yaşamın en güzel rengini yitiren âşık, yeniden bu renge bürünmek için, bu uğurda hayatını adayabilir. "Giderem Kırâğın"²⁷ türküsünde âşık, kaybettiğinin ardından şu şekilde sızlanır:

"Gül biçtim orağınan

Yitirdim nazlı yâri

Ararım çırağınan."

Bu türküdeki delikanlının çileli arayışına oyunsu bir tonda cevap veren kızın tutumu, aşkın başka bir yansımasıdır:

"Deniz üstü horasan

Ara meni bulasan

Gündüz hayalen getir

Gece düşte göresen."

Buradaki ayrılığın temel sebebi, daha sonraki dörtlüklerde kızın ailesinin kızı vermemesi olarak açıklanır.

Kimi türkülerde ayrılık, sevenler arasına sebepsiz girer. Bu ayrılık acısı, o kadar

---

²⁶ Öcal; *a.g.e.*, s. 81.

²⁷ Öcal; *a.g.e.*, s. 108.

derindir ki âşık, sevdiğine kendisinden ayrılmaması için yalvarır. “Memmi Hayranın Olam”²⁸ türküsü ümitle başlar. Seven bir kızın dilinden yakılan türküde,

“Erenler dua edin

Ben murat üstündeyim.”

denilerek kızın muradının gerçekleşmek üzere olduğu ifade edilir. Daha sonraki dörtlükte sebebi verilmemiş bir ayrılık karşımıza çıkar, Türkünün bundan sonraki kısmında, her kelime ve mısra, adeta bir trajedinin açılımına dönüşür:

“Gidersen yolun olum

Uzanım kolun olum

Nerde konak eylersen

Orda yorganın olum

Memmi yesirin olam”

“Su Gelir Ark Uyanır”²⁹ türküsünün ilk dörtlüğünde karşılıklı bir aşk anlatılır. Aşkın bu dünyaya sığmayıp gökteki meleklerle kadar ulaştığından dem vurulur. Ancak, ikinci dörtlükte geçen:

“Giderem bende bende

Bir ayvam kaldı sende

Ayva gibi sarardım

Din iman yok mu sende”

sözlerinden aşkın karşılıksız bir forma dönüştüğü anlaşılmaktadır. Aşk acısıyla benzi solan âşık, sevdiğinin insafa gelmesini dilemenin ötesinde bir şey yapamaz.

Kimi türkülerde ayrılık ölümden beterdir. Sevgilinin kokusu bütün çiçeklerden alınabilmektedir. Kimi yerde ayrılık gözlerden kan gelmesine sebep olur. “Dudu Dillim”³⁰ türküsü, kadın ve erkeğin karşılıklı konuşması şeklinde başlayıp yine aynı şekilde son bulur. Türküde ayrılığın ölümden beter olduğu vurgulanır.

“Geceler Sessiz Sessiz Yağar”³¹ türküsünde, sadece “naz” yapmak için aşığa dönüşünü geciktiren zalim bir sevgili tipiyle karşılaşırız:

“Geceler sessiz sessiz tüter

Tüter ocağın dumanı

Ağlama gönül ağlama

Yârin yok dini imanı”

---

²⁸ <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr> (Erişim: 18 Mayıs 2008).

²⁹ Öcal; *a.g.e.*, s. 125.

³⁰ <http://www.turkuyurdu.com> (Erişim: 18 Mayıs 2008)

³¹ <http://www.turkuyurdu.com> (Erişim: 18 Mayıs 2008)

şeklinde gönlüne hitap eden âşık, sonraki dörtlükte sevdiğine seslenir:

“Geceler uzun geceler sensiz

Geceler çekilmiyor sensiz

Geceler hüsrân geceler ayaz

Geleceksen artık etme naz”

“Bitlis’te Beş Minare”³² türküsünde ayrılık sebebi modern bir formda karşımıza çıkar:

“Bitlis’te beş minare

Yüreğim dolu yâre

İsterem yanan gelem

Cebimde yok beş pare.”

Kimi türkülerde âşık her gün gördüğü sevgiliye kavuşamamaktan, ayrı düşmekten yakınır. “Bitlisin Önünde Bağlar”³³ türküsünde sevgiliden ayrı kalan âşık, hastalanır ve tek bir ilacı vardır, o da sevgiliye kavuşmaktır.

“Bu hasrete dayanamaz,

Ne hastalar ne de sağlar”

şeklinde aşkının büyüklüğünü anlatan âşık, aslında çektiği acılar karşısında gösterdiği dirençle aşkına ne denli sadık kaldığını ifade eder. Sonraki dörtlükte âşık, cahilliğinden dolayı dile düştüğünü söyler. “Dile düşmek” deyiminden de anlaşıldığı gibi, artık âşık sosyal hayattaki yerinden de mustarıptir. Leyla ve Mecnun hikâyesindeki Mecnun’un delirip ‘dile düşmesiyle’ Leyla’nın ailesinin Leyla’yı Mecnun’a vermekten vazgeçmesi gibi bir durum ifade edilmiştir. Âşık, bütün bu kötü gidişattan haberdar bir şekilde üzüntüsünü:

“Bitlisin başında bora

Cahil idim düştüm dile

Beni tora düşürenler

Dilerim yansınlar nara.”

dörtlüğüyle cahilliğinden dolayı dile düştüğünü söyler. Kendisine tuzak hazırlayıp dile düşürenlere de cehennem ateşini dilemekten geri durmaz. Birçok türküde ayrılığa sebep olanlara beddua edildiği görülebilir. Aynı ayrılık acısının işlendiği “Ahlât’ın Başındayım”³⁴ türküsünde de:

“Ahlât’ın kara kaşı

---

³² Serdar; *a.g.e.*, s. 113.

³³ Serdar; *a.g.e.*, s. 114.

³⁴ Serdar; *a.g.e.*, s. 115.

Yandı bağırımın başı

0 yar burdan gideli

Dinmez gözümün yaşı.”

mısralarıyla dile gelen âşık, “*sensin benim dermanım*” diyerek ayrılık acısının kendisi için dayanılmaz bir hal aldığını ifade eder.

SOSYAL HAYAT

Türküler, “çağın ruhunu geçmişin bilgelikleriyle birleştiren, zengin bir anlatıma sahiptir. Geçmişin bilgelikle dolu sırlarını ataların sembolik söylemi ile günümüze taşıyan türküler, bize kendimiz olma ve kendilik değerlerimize sahip çıkmayı öğretir”.³⁵ Türkülerde sosyal hayat; daha çok Bitlis’in çetin coğrafyası, iklimi, doğası ve düğün, nişan törenleri ile ilgili olarak karşımıza çıkar. Şehrin genel görünüşü, kalesi, önemli unsurlardır. Bu unsurlar, sosyal hayat üzerinde belirleyici bir etkiye sahiptir. Ancak, sosyal hayatı etkileyen en önemli unsur yine de iklimdir. Kimi türkülerde dağ, kiminde kar sevgiliye ulaşmanın önündeki engeldir. Burada kendisini sürekli tekrar eden durum, kavuşmanın herhangi bir şekilde engellenmiş olmasıdır. Sözü edilen doğa öğeleri âşığın derdini ifade aracı konumundadır.

Bitlis yöresine ait sosyal kabuller, çoğunlukla deyimlerle ifade edilmiştir. Anadolu’nun birçok yerinde çeşitli durumlar için yerleşmiş bulunan deyimler, Bitlis’te de bölgenin özellikleriyle yoğrularak işlenmiştir. Kimi türkülerde coğrafyanın insan doğası üzerindeki yapıcı etkisi işlenir. Bu da türkülerde yiğitçe bir sese dönüşür. Günlük hayat içindeki rutin işler de türkülerde kendine yer bulabilmektedir.

Türküler bazen yöreye ait kız alıp verme, düğün, nişan gibi geleneklerle ilgili ipuçlarını da içermektedir. Ayrıca kılık kıyafetlerle ilgili bilgilere de rastlanmaktadır.

Bitlis Kalesi, türkülerde sıkça işlenen temalardandır. “Emmi”³⁶ türküsü kale ile civar insanların ne denli bütünleştiğini göstermesi bakımından önemlidir.

“Bitlis’in ortası kale

Kaleden seslendim yâre

Yar elin vurmuş yüzüne,

Düşünüyor kara kara.”

“Bitlis’in Dağlarında”³⁷ türküsünde de kale, yine şehre hâkim bir yerdedir ve âşık buradan sevdiğinin döktüğü gözyaşlarını görebilmektedir.

---

³⁵ Veysel Şahin; “Kültürel Bellek Mekâmı Olarak Türküler”, *Kültürümüzde Türkü Sempozyumu Bildirileri* (22-25 Ekim 2011), Ed. Kadir Pürlü, 1. Cilt, Sivas, 2013, s.107.

³⁶ Serdar; *a.g.e.*, s. 113.

³⁷ Serdar; *a.g.e.*, s. 113.

“Bitlisin içi dere

Derenin içi kale

Kaleden gördüm yâri

Oturmuş ağlar zari.”

Kar ve karın yol açtığı problemlerin işlendiği türküler bir hayli fazladır. “Ahlât’ın Önünde Küçük iskele”³⁸ türküsünde;

“Ahlât’ın dağları kardır geçilmez”

mısrası, “Bitlis’in Etrafı Dağlar” türküsünde;

“Kar yağar lapa lapa

Bizim evin damına”

mısraları, “Dolani Ah Dolani”³⁹ türküsünde;

“Bu dağın karı menem

Gün vursa erimenem

Yedi yıl yerde kalsam

Gün vursa erimenem”

dörtlüğüyle, “Yeri Yeri Han Bağına”⁴⁰ türküsünde;

“Burdan Bitlis’e değin

Kar yağmış dize değin

Gidin deyin o yara

Beklesin güze değin”

dörtlüğüyle, “Bitlis’in Dağları”⁴¹ türküsünde;

“Bitlis’in dağları kardır geçilmez,

Soğuktur sulan bir tas içilmez”

mısralarıyla “Süphan Dağı”⁴² türküsünde;

“Karlı buzlu belleriyle”

mısrasıyla, karın sosyal hayat üzerinde ne denli belirleyici olduğu görülebilir. Kimi yerde âşık, karla özdeşleşir, onun sert doğasını yansıtmak ister. Kimi yerde kar, kavuşmanın önüne önemli bir engeldir; kimi yerde de dağların kardan dolayı geçit

---

³⁸ Öcal; *a.g.e.*, s. 106.

³⁹ Öcal; *a.g.e.*, s. 92.

⁴⁰ Öcal; *a.g.e.*, s. 129.

⁴¹ Serdar; *a.g.e.*, s.113.

⁴² Serdar; *a.g.e.*, s.115.

vermediği ve hayatı ertelediği ifade edilir.

Bitlis türkülerinde yöresel unsurlar da geniş olarak işlenmiştir. "Gülüm Bizim Bağın Başını"⁴³ adlı Ahlat yöresine ait türküde adeta Ahlat taşına gönderme yaparcasına;

*"Gülüm gel gidek daş eyvana
Gütüm dökülsün yaş eyvana"*

mısralarıyla karşımıza çıkar. "Ahlat'ın Evleri Yontma Taş Olur"⁴⁴ adlı türküde;

"Ahlâtın evleri yontma taş olur, aman taş olur, yaman taş olur"

mısrası da Ahlat taşına gönderme yapmaktadır.

"Yollarına Bakarım"⁴⁵ adlı Bitlis yöresine ait türküde

"Saçak Bitlis tütünü ille gülüm Meyre"

mısrası ile

*"Dilin Bitlis'in balı
Canım gülüm Meyre"*

mısralarında, Bitlis'in sembolü olan Bitlis tütünü ve Bitlis balı çarpıcı bir şekilde işlenmiştir.

Birkaç Bitlis türküsü, adeta Evliya Çelebi'nin *Seyahatname*'sinde bahsettiği düzlük yer bulma problemini farklı şekilde dile getirir.

"Bitlis'in Yolları Taşdır"⁴⁶ türküsünde;

*"Bitlis'in yollar taşdır geçilmez
Soğuktur suları bir tas içilmez"*

mısraları, Bitlis'in coğrafyasıyla ilgili bilgiler içerir.

Bitlis'in önemli bir parçası olan Bitlis deresi de türkülerde yerini almıştır. "Meymane" (Bitlis Çayı Bulanık)⁴⁷ türküsünde;

*"Bitlis çayı bulanık
İçinde oynar baluk"*

dere, günümüzde hayal dahi edilemeyecek olan özellikleriyle karşımıza çıkar.

Kimi türkülerde Bitlis yöresindeki düğün, nişan gibi törenlerle ilgili önemli

---

⁴³ Öcal; *a.g.e.*, s.104.

⁴⁴ Öcal; *a.g.e.*, s.73.

⁴⁵ Çelebi; *a.g.e.*, s.171.

⁴⁶ <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr> (Erişim: 18 Mayıs 2008).

⁴⁷ <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr> (Erişim: 18 Mayıs 2008).

geleneksel motifler işlenir. “Kınayı Getir Aney”⁴⁸ türküsü, gelinin baba evinde geçireceği son geceyle ilgili duyguları;

“Kınayı getir aney

Parmağın batır aney

Bu gece misafirem

Koynunda yatır aney”

mısrarlarıyla yansıtılır. “Mendilim Dolu Yemiş”⁴⁹ türküsünde gelinin başının bağlanmasından sonra etrafındakilerin onun için ağlaması anlatılır. Kına, bu türküde de önemli bir motiftir.

“Gineyi getirdile

Barmağın batırdile

Bir gün önce Nazo di

Şimdi gelin dedile”

Dörtlüğü, gelin olacak kişinin ruh halini yansıtması açısından önemlidir.

Ahlat yöresine ait “Yeşil Sütey Yaylası”⁵⁰ türküsü, yörenin düğün törenleri ile ilgili bilgiler içerir;

“Defli davullu olur

Ahlat toyi hınası”

mısrarlarında düğün törenlerinde kullanılan enstrümanlar sıralanmıştır. Ayrıca bu türküde, düğünlerde gençlerin birbirini görüp beğenmeleri de dile getirilmiştir. Anadolu’nun birkaç bölgesinde hâlâ devam eden başlık parası, bu türküde kavuşmanın önündeki engel olarak karşımıza çıkar. Delikanlı bu durumu;

“Anam da seni ister

Korkarız biz başlığtan”

mısrarlarıyla ifade eder.

Kimi türkülerde yiğitçe bir söyleyiş karşımıza çıkar. Ahlat yöresine ait “Doğuluyum Doğuluyum”⁵¹ türküsünde ozan;

“Doğuluyum Doğuluyum,

Anadolu çocuğuyum,

Mertlik bende sükût bende,

---

⁴⁸ <http://www.turkuyurdu.com> (Erişim: 18 Mayıs 2008).

⁴⁹ <http://www.turkuyurdu.com> (Erişim: 18 Mayıs 2008).

⁵⁰ Öcal; *a.g.e.*, s.131.

⁵¹ Öcal; *a.g.e.*, s.91.

İyilemez ki yara bende yara bende.”

mısralarıyla dile gelir. Aynı eda ve tok ses “Erik Ağacı Çift Aça”⁵² adlı türküde;

“Men iğit ona derim

Ala sevdiğini kaç’a”

denilerek farklı bir yiğitlik tarifi yapılmıştır.

Bitlis türkülerinde günlük hayata dair deyimler çok geniş yer tutar. Deyimler, bir dilin incileri olarak kabul edilirse eğer, Bitlis türküleri bu açıdan zengindir. Yol vermek, yoldaş olmak, dengini bulmak, cevabını almak, ala gözler ağarmak, ciğerinde (yüreğinde) yağ olmamak, al almenin iyisini yüke tutmak şeklinde birkaç türküden aldığımız, hem tüm Anadolu’da kullanılan hem de sadece yörede kullanılan deyimler karşımıza çıkmaktadır.

SONUÇ

Türküler, yaşamın getirdiği tüm duyguları coşkulu bir şekilde yansıtan bir türdür. Çoğu zaman yaşanan aşkları, trajedileri, sevinçleri, kahramanlıkları ölümsüzleştirir. Geçmişte yaşanan anları çağımıza taşıyarak insanlığın geçmişten geleceğe değişmeyecek duygularını yaşatırlar. Bitlis türküleri de yaşanmış ya da yaşanacak aşkın, hüznün, sevincin, ayrılığın fotoğraflarını bize sunar. Anadolu’nun dört bir yanında türkülerle yaşanan duygusal ‘ayın’, Bitlis türkülerinde de aynı coşkuyla karşımıza çıkar.

Aşkın türküsü, Bitlis’te çoğu zaman hüznüldür. Bazen geçici bir mutluluk verir, bazen geride sefil bir kalp bırakır. Bazen de içteki coşkun isteği pervasızca savurur. Bitlis türkülerinde ayrılık; acımasız ve inatçıdır. Âşık, acıyla bütünleşir, adeta acıda kaybolur ama bir türlü sevgiliyi bulamaz. Faydasız bir bekleyiş, âşığı kahreder. Nihayetinde âşık, duaları ve beddualarıyla kendini zamana teslim ederek ötelere kendisini bekleyen sevgiliye kavuşma ümidiyle ölümü arzular. Ölümü isteme anında bile, sevgiliyi sayıklamaktan kendini alamayan âşık, bekli de tüm insanlığa en güzel türküsünü haykırır.

Yaşamın kendisi olan türküler, bir toplumun varlığının dayanağını oluşturan, geçmiş ve gelecek arasında önemli bir köprü vazifesi gören gelenekleri de geleceğe taşır. Bu açıdan Bitlis türküleri de Bitlis’in dünü, bugünü ve yarını arasında önemli bir köprü vazifesi görmeye, ayrıca tarihi mirasımızın yapı taşlarından biri olmaya devam edecektir.

---

⁵² Çelebi; *a.g.e.*, s.166.

KAYNAKLAR

- Artun, E.; "Türkü Söyleme Geleneği ile Türkülerde Tür, Şekil ve Tasnif Üzerine Düşünceler", 4. Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kurultayı, 22-24 Mart 2013, Fethiye-Muğla, ss.1-9.
- Çelebi, C. (1999), *Bitlis Vadideki Güzel Şehir*, Betav Yayınları.
- Çevik, M. (2013), *Türkü ve Algı*, Ürün Yayınları, Ankara.
- Dilçin, C. (1997), *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Elçin, Ş. (1993), *Halk Edebiyatına Giriş*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr> (Erişim: 18 Mayıs 2008).
- <http://www.turkuyurdu.com> (Erişim: 18.05.2008).
- Komisyon. (1967), *Bitlis il Yıllığı*, Çağ Matbaası, Ankara.
- Öcal, M. (2005), *Ahlat Halk Türküleri*, Ertem Basım Yayın, Ankara.
- Serdal, M. T. (2000), *Rüyalar Şehri Bitlis*, Hamle Yayınları, Bitlis.
- Şahin, V.; "Kültürel Bellek Mekânı Olarak Türküler", *Kültürümüzde Türkü Sempozyumu Bildirileri (22-25 Ekim 2011)*, Ed. Kadir Pürlü, 1. Cilt, Sivas, 2013, ss103-112.
- Tekin, H. S. (2012), "Popüler Kültürümüz ve Türkülerimiz", *Motif Akademi, Halk Bilimi Dergisi*, -1 (Ocak- Haziran) Balkanlar Özel sayısı-1), s. 153-178.
- Uğurlu, S. B.; "Van Türkülerinde Aşk, Ayrılık ve Memleket Sevgisi", II. Van Gölü Havzası Sempozyumu, Ed. Oktay Belli. Bitlis Valiliği, il Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2007.

Selefilğe Tarihsel Bir Bakış ve Suudi Arabistan'ın Selefilik Üzerine Geliştirdiği Politikayı Yayma Stratejisi

Canip KOCAOĞLU

Doktora Öğrencisi
Uludağ Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi
ORCID: 0000-0002-9556-695X
canipkocaoglu@yahoo.com.tr

Öz

Suudi Arabistan ticari ve dini önem taşıyan bir ülkedir. Arabistan topraklarından çıkan petrol ve topraklar üzerinde olan Kâbe büyük öneme sahiptir. Osmanlı idaresinden İngilizlerin desteği ile çıkan Arabistan, Suud Ailesinin Vehhâbilğin kurucusu Abdullah.B.Vehhap ile yaptığı işbirliği sonucu Suudi Arabistan Krallığını kurmuşlardır. Suudi Krallığının Selefilik inancı altında kurduğu hâkimiyetin yıkılmaması için Selefilği çevre ülke halklarına benimsetmeye çalışmaktadır. Bu çalışma Selefilik inancının tarihsel süreci ve temel bazda doktrinleri hakkında detaylar vermektedir. Suudi Arabistan'ın Selefilik üzerine geliştirdiği politika bölge ülkelerinde de etkilerini göstermektedir. Yine bu çalışma Suudi Arabistan'ın dini ideolojisi olan Selefilği, rejimi ve hanedanlığı ayakta tutmak için dış politika aracı olarak nasıl kullandığından bahsetmektedir. Özellikle Suudi Arabistan'ın çevresinde Şii Hilali olması ve kendi petrol bölgelerinde Şii lerin yaşaması Suudi Rejimde güvenlik kaygıları yaratmaktadır. Suudi yönetimi bu bağlamda bölgenin güç dengelerine dikkat etmekte ve yaşanan gelişmeleri mezhepsel bakış açısıyla değerlendirmektedir. Başka bir yönden bu çalışma Suudi Arabistan Devletinin Selefilik inancını İslam ülkelerine nasıl yaymaya çalıştığını ve bunu hangi kaygılarla yaptığını açıklamaya çalışmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Arabistan, Selefilik, Cihad, Vehhâbilik, Arap Baharı.

Historical Overview to Salafism and the Strategy of Spreading the Politics Developed by Saudi Arabia on the Basis of Salafasim

Abstract

Saudi Arabia is an important country, which bears business and religious importance because of its rich oil reserve and Kabaa. Saudi Arabia left Ottoman administration with British support, established by cooperation of Saudi family and Muhammad İbn Abd al Wahhab, who is the founder of Wahhabism. Saudi Arabia is trying to propagate Wahhabism to the regional countries, in order to prevent its dominance under the Wahhabism belief. This article gives details about historical background of salafism belief and it’s basic doctrines. Politics which developed by Saudi Arabia upon salafism, also effect regional countries. The article also explains how Saudi Arabia uses salafism, it’s religious ideology, as foreing policy instrument to keep regime and dynasty alive. Especially, Shi’a crescent around Saudi Arabia and Shi’a population who live in the oil rich regions in Saudi Arabia, create security concerns for Saudi regime. Therefore, Saudis pays attention to region’s balance of power and evaluate developments with sectarian perspective. On the other hand, article try to explain how state of Saudi Arabia try to expand salafism belief to the Islam countries.

Key words: Arabia, Selefî İdeologies, Jihad, Wahhabism, The Arab Spring.

GİRİŞ

Suudi Arabistan, Arap Yarım Adasında coğrafi, ticari ve dini önem taşıyan bir bölgenin üzerinde kuruludur. Ülkenin üzerinde kurulduğu topraklarda zengin petrol yataklarının ve İslam dininin merkezi olan Kâbe’nin bulunması Suudi Arabistan devletinin önemini arttırmaktadır.

Bu topraklarda yaşayan halkların Bedevi kültüründen gelmesi ve çöl yaşamı, başka milletlerle kaynaşmasının önüne geçmiştir. Bu da bölge de yaşayan halkın homojen bir yapıda varlığını sürdürmesine ve kabile milliyetçilik duygularının devamını sağlayabilmiştir. İçine kapanık bir toplum yapısının olması ideolojilerin daha kolay yer bulmasına sebep olmuştur. Suudi Arabistan devletinin kuruluş ideolojisi olan temellerini Selefilikten alan Vehhabilik bunun bir sonucudur. Bu bağlamda çalışmamızda Suudi Devletinin kuruluş temeli olan Selefi ve Vehhabi düşüncenin ne olduğu açıklanmaya çalışılmıştır. Suudi Krallığı çevre ülkelerle olan ilişkilerinde rejimin güvenliğini sağlamak ve çıkarlarını korumak için temel politika aracı olarak Vehhabilik ve Selefilik ideolojilerini kullanmaktadır. Bu bağlamda çalışmamız Suudi Arabistan’ın bölgesindeki mezhepsel tehdit algısını ve buna karşı politikasını incelemektedir.

SELEFİLİK KAVRAMI

Selef kelimesinin sözlük anlamı önce gelmek, geçmek ve geçmişte kalmak¹ anlamına geldiği gibi ıstılahı olarak yaşça büyük veya makam olarak önde gelenler, faizsiz borç verme, yapılan hayır işleri ve kendisinden sonrakiler tarafından görüşleri taklit edilen kimseyi ifade için de kullanılan bir kelimedir.²Selefi düşünceyle kastedilen ise, Hz. Muhammed, onu takip eden sahabe, tabiin ve tebeu’t-tabiinin benimsediği yoldur. Bu dönemin Müslümanlarına selef-i salih ismi verilmektedir ki bunun anlamı doğru İslam düşüncesini temsil etmiş olmalarıdır.³

İslam düşüncesi tarihinde selefilikle bazen bir mezhep kastedilmiş olsa da, daha ziyade İslam’la ilgili genel bir yaklaşımı ifade etmektedir ki bu da Peygamberimizden sonra takip eden üç neslin dini anlama biçimidir.⁴Kelam ve mezheplerle ilgili en eski kaynaklarda selefilik olgusuna rastlanmamaktadır. Söz konusu klasik Sünni kaynaklarda bu adla ne bir fırkadan ne de bir mezhepten bahsediliyor. Ancak selefilik ile ilişkilendirilen Sıfatıyye, Eseriyye, Selef,

---

¹ Merçil, Erdoğan, “Selef” md., Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi Yayınları*, İstanbul, 1992, c. 6. cilt, s. 399.

² Mecduddin Muhammed el Firuzabadi, *el Kamusu'l Muhit*, Beyrut, 2003, s. 820.

³ Birol Akgün-Gökhan Bozbaş, *Arap Dünyasında Siyasi Selefizm ve Mısır Örneği*, *Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi*, Konya, 2014, s. 5.

⁴ Hilmi Demir, *Aklı Karışıklar İçin Sünnilik ve Selefilik Rehberi*, Teostrateji Araştırmaları Merkezi, 2014, <http://www.21yyte.org/tr/arastirma/teostrateji-arastirmalari-merkezi/2014/08/29/7751/akli-karisiklar-icin-selefilik-ve-sunnilik-rehberi>, s. 4. (07.06.2016)

Ashabu'l-Hadis denilen fırkalar mevcut olup bunlar inanç grupları olarak tanımlanabilir.⁵

Selefilği bir düşünce biçimi olarak ele almak gerektiğinde, bu düşünce biçimi 3 aşamada şekillenmektedir. Bunlar arasında;

- Her şeyi Kur'an ve Sünnete indirgemek,
- Eğer bir şey gelenekte yoksa kötüdür inancını kabul etmek,
- Batıl olan şeyin dinde akli kullanmak ve akla uygun hüküm vermek olduğunun kabul edilmesidir.⁶

İslam düşünce geleneğinde “ehl-i sünnet” amme ve hassa adıyla ikiye ayrılmaktadır. Maturidiyye ve Eş'ariyye mezhepleri birinci gruba bunun dışındaki itikadi mezhepler ise hassaya dâhildirler. Bu sonuncular, bazı yanlışlar yapmış da olsalar onlar tevhid ehli kabul edilmektedir. Hassa ise Selefiye ekolünü teşkil etmektedir. Bunlar sünnetin kemali adına uygulamada bulunan tevhid ehli bir zümre olarak kabul edilmektedir.⁷

“Ehl'i Sünnet ve'l-Cemaat” ifadesi ise, Hz. Muhammed’in sünnetini takip eden, ashab, tabiin ve tebe-i tabiinin yolunu izleyenlere verilen umumi addır. Bunların en önemli özelliği bidatlerden uzak durmaktır. Onların yolu en sağlam yoldur ve kıyamet gününe değin varlığını sürdürecektir ve kendilerinden yardım almaya layık kimseler sadece onlardır ve onlara uyanlar hidayet üzeredirler. Onlara karşı gelmek ise dalalete/sapkınlığa düşmek olarak kabul edilmiştir.⁸

Selefilğin temel kaygısı, dinin aslını muhafaza etmek amacıyla “nass”ı (Kur’an ve sünneti) yorumsuz olarak alıp uygulamaktır. Dolayısıyla onlara göre dini alanda yeni bir uygulama asla doğru değildir. Çünkü bu dini bozmak anlamına gelmektedir. Yapılması gereken tek şey, mutlak doğruyu temsil eden Asr-ı Saadet dönemine, yani, Hz. Muhammed, Sahabe ve Tabiin uygulamalarına dönmektir.⁹Selefin itikadi konulardaki sıkı tutumu, özellikle kader ve Allah'ın sıfatları konularında yoğunlaşmaktadır. Bunun dışında kalan konularda ise içtihatla bulunmak ve yorumlamaktan kaçınmamışlardır.¹⁰

---

⁵Hilmi Demir, Sürüm ve Versiyonlarıyla Selefilik, http://www.tepav.org.tr/upload/files/haber/13666395559.Hilmi_Demir__Surum_ve_Versiyonlari_yla_Selefilik.pdf, s. 3. (07.06.2016)

⁶ Ahmet Akbulut, Tarihte ve Günümüzde Selefilik, “Selefilğin Teolojik ve Düşünsel Temelleri”, Ensar Yayınları, 1. Basım, İstanbul-2014, s. 115.

⁷ Mustafa Hilmi, es Selefiyye, Beyrut, 1991, s. 62.

⁸ Abdullah bin Abdulhamid el-Eseri, Selef-i Salihin Akidesi, *Gruba Yayınları*, İstanbul, 2014 s. 8

⁹ Sönmez Kutlu, “İslam Düşüncesinde Gelenekçi Din Söyleminin Analizi”, *İslamiyet*, 10/3, 2007, s. 24-25.

¹⁰ Eş'ari, Ebü'l-Hasan Ali b. İsmail, Kitabii Makiiliiti'l-İslamiyyin, thk. Helmut Ritter, Wiesbaden, 1980, s. 290; Abdulmuni'm el-Ha:fiia, Mevsuatu 'l-Firaki ve 'l-Camaat, 2005; s. 127.

Günümüzdeki selefilerin en karakteristik özelliği mevcut her türlü siyasi sistemi ve resmi din eğitimlerini ret etmeleridir. Öte yandan bunlar, Haricilik, Şiilik ve Mutezile gibi fırkaları da yoldan çıkmış olarak kabul ettikleri gibi tasavvufu ve tasavvufi akımları da benimsememektedirler. Suudi Arabistan bölgesinde yaygın olan vehhabilik bunun en tipik örneğidir. Abdulaziz b. Baz ve Nasıruddin Elbani gibi şahsiyetlerin fikirlerini yaymayı görev edinmişlerdir. Demokratik rejimlerin asıl unsurları olan siyasi partilere karşı olan bu selefilik, oluşturacakları kendi düzenlerinde seçtikleri yöneticilere itaat prensibini kabul ederler. Başta Suud ve Körfez ülkelerinde varlıklarını gösteren bu selefilik siyasi parti vasıtasıyla iktidara gelmeyi öngören her türlü sistemi ret ederler.¹¹

Tarihi açıdan selefilik ele alındığında bir mezhep ya da ekolden ziyade dini bir ihya hareketi olarak görülebilir. Çünkü onların temel amacı, Kur'an ve hadis dışında hiçbir uygulamayı benimsememektir. Böylece dinin aslına irca edilmiş, bid'atlardan uzaklaşmış olmaktadır. Günümüzde Ahmet b. Hanbel, İbn Teymiye, ve Muhammed b. Abdilvehhab taraftarları gibi Ehl-i hadis te İslamcılığı benimsemişlerdir.¹²

AHMED B. HANBEL

Hanbeli mezhebi Ahmed b.Hanbel'in görüşlerine dayanan İslam dininin 4 büyük mezhebinden biridir. Ahmed b.Hanbel (ö.241/855) Merv kökenli olup bir rivayete göre ailesinin Bağdat'a göçü esnasında 780 yılında Merv'de, diğer bir rivayete göre ise Bağdat'ta doğmuştur.¹³

Hanbel küçük yaşta Kur'an ezberlemiş, Hadis ve Tabiin'lerin rivayetlerini ve Peygamberin ve ashabının hayatlarını öğrenerek dini bilgilerinin arttırmaya çalışmıştır.

Hanbel'in hadis ilmi için Bağdat'ta 7 yıl eğitim aldığı bilinmektedir. 186 H. Yılında Basra'ya gitmek suretiyle gezilerine başlamıştır. Ertesi yıl Hicaz a gitmiş ve bunu Basra, Kufe, Hicaz ve Yemen seyahatleri izlemiştir.¹⁴

Ahmed b, Hanbel etrafında ona tabii olanların kitap ve fetva yazmalarını hoş karşılamadığı gibi kendisi de böyle bir girişimde bulunmamıştır. Hadis literatüründe El-Müsned dışında hiçbir eseri kendisi yazmamıştır. Günümüze kadar gelen eserler ölümünden sonra talebeleri tarafından derlenmiş ve yazılmıştır.

---

¹¹ Ramazan Yıldırım, "Cemaatten Partiye Dönüşen Selefilik", Analiz, SETA, İstanbul, 2013, Sayı: 73, s. 8.

¹² Mehmet Zeki İşcan, Selefilik, İslami Köktencilğin Tarihi Temelleri, 4. Basım, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2012,s.18

¹³ Ferhat Koca, İslam Hukuk Tarihinde Selef Söylemler: Hanbeli Mezhebi, Ankara: Ankara Okulu, 2002, s. 31.

¹⁴ Muhammed Ebu Zehra, Mezhepler Tarihi, , Hisar Yayınevi, İstanbul,2014,s.576.

Hanbeli itikadının “İ’tikadü ehli’s-sünne” adlı kitabından çevrilen ve oğlu Abdullah’dan rivayet edilen bazı temel görüşlerini şunlardır.¹⁵

- Rasulullah’ın sahabelerinin üzerinde buldukları şeye sıkı-sıkı sarılmaktır.
- Bidatleri terk etmektir.
- Her bidati dalalet (sapıklık) olarak bilmektir.
- Sünnet’in gereklerinden olan tek bir hasleti bile terk eden, ona iman edip de kabul etmeyen; onun ehlinden olamaz.
- Kur’an, Allah Kelamı’dır ve mahluk/yaratılmış değildir.
- Kim namazı terk ederse o kafir olur.
- Sultana karşı savaşmak helal değildir ve insanlardan hiç kimse onlara karşı çıkması caiz değildir. Kim böyle yaparsa Sünnet’in ve doğru yolun haricinde bid’atçıdır.
- Kadere hayrı ve şerri ile iman etmektir. Bu konudaki hadisleri tasdik edip onlara inanmak gerekir.
- Kabir azabına iman etmek gerekir.
- Kafir olarak Allah’ın huzuruna çıkan kimseye azap eder onu bağışlamaz.

Hanbeli mezhebinin kuruluşu ile geçirdiği süreç içerisinde gösterdiği gelişmeden ve kullanılan metod’tan mezhebin üzerine kurduğu esasın imkânlar bağlamında naslara bağlı kalınması ve nasların anlaşılması fikri olduğu görülmektedir. Başta Ahmed b. Hanbel olmak üzere Hanbeli âlimleri İslam hukuk tarihi içinde eser taraftarı yani ehl-i hadis olarak tanınırlar. Buradaki eser, sırasıyla Kitap ve Sünnet naslarını ve kendilerine Selef adını verdikleri sahabe nesli başta olmak üzere tabiin ve tebeu’t-tabiiinin görüş ve uygulamalarını takip etmek anlamına gelmektedir. Diğer Sünni mezheplerde olduğundan daha mutaassıp, olaylara kaşı müsamahasızlık içinde bulunmalarının sebebinin onların bu katı bid’at anlayışlarından kaynaklandığı görülmektedir.¹⁶

Eserci ve Selefi olmanın, özellikle de akaid konularında te’vilden kaçınmanın tabii sonucu olarak Hanbeli âlimleri lafızlara ve onların zahiri erine ağırlık vermişlerdir. Ancak sınırsız olaylara sınırlı naslarla ve bunların lafzi (literal) yorumlarıyla hareket etmek sonuçta tabii olarak uygulamada bir tıkanmaya yol açacaktır. Hanbeliler ‘in bu çıkmaza düşmemek için insanın gerçek niyet ve maksadına (sübjektif irade) ayrı bir önem verdikleri görülmektedir. Ayrıca bu sübjektif irade alanını “sedd-i zera’i” prensibiyle kontrol ederek meşru amaçlar için araçların da meşru olması hususuna özel bir önem atfetmişlerdir. Buda mezhebin günümüzdeki

---

¹⁵ İmam Ahmed İbn Hanbel eş-Şeybani, Ehli Sünnet ‘in Esasları, *Mercan Kitap* 1.Basım, İstanbul, 2016,s 11.

¹⁶ Ferhat Koca ,Hanbeli Mezhebi,*TDV İslam Ansiklopedisi*,Ankara,1997, cilt 15,s 538.

katı uygulamalarına zemin hazırlamış ve günümüze kadar varlığını devam ettirmesine ve çeşitli ideolojilerin filizlenmesine sebep olmuştur.¹⁷

Hanbeliler istishab deliline dayanarak Kur'an ve Sünnette Allah tarafından yasaklanmamış hiçbir şeyin şeriat adına yasaklanamayacağını savunmalarına rağmen daha sonra mutaassıplaşmalarından dolayı eleştirilere maruz kalmışlardır. Hanbelilerin bu katı davranışları, sadece ilmi alana nüfuz etmemiş günlük hayatta da bidat ehli olarak gördükleri kişilere karşı tavır almışlar ve halkı onlar aleyhine kışkırtmışlardır. Kendileri için tehlikeli gördükleri kimseleri öldürerek yok etmekten geri durmamışlardır.¹⁸

XIX ve XX. yüzyıllarda Vehhabilerin, Hicaz ve Necid bölgesindeki İslam'ın kültür varlıkları olan birçok kabir ve türbeyi bidat ve hurafelere karşı çıkmak adına yıkmaları, kendi tevhid anlayışlarını benimsemeyenleri kâfir ve müşrik ilan ederek onlarla savaşı caiz görmeleri, mallarını ganimet kabul etmeleri ve bu uğurda Hicaz, Suriye ve Irak bölgelerinde birçok savaşa girmelerinde siyasi ve sosyal birtakım olaylar yanında Hanbelilerin katı tutumlarının, mücadeleci ve müdahaleci ideolojilerinin de etkisi vardır.¹⁹

İBN TEYMIYE

Takiyyuddin Ebu'l-Abbas b. Abdilhalim b. Teymiye 661/1263 yılında Harran'da doğmuş, ilim ehli bir aileye mensup Hanbeli âlimlerindedir.²⁰ İbn Teymiyenin olduğu dönemde İslam dünyası karışıklıklar içerisindedir. Bir yandan Moğol tehdidi diğer yanda ise haçlı saldırıları İslam coğrafyasını tehdit ediyordu. Bu dönemde Memlûklü devleti kurulmuş ve bu saldırılara karşı bir set görevi üstlenmiştir.²¹

İbn Teymiye küçük yaşlarda Kur'an hazfetmiş, henüz yirmi yaşına basmadan Kur'an, fıkıh, hesap, hadis, kelâm ve felsefe alanlarında zamanının tanınan âlimlerinden biri olmuştur. İbn Teymiye mantık ilmini yıkmak için bir eser yazdığı düşünülecek olursa, bu ilimde de geniş bir bilgiye sahip olduğu görülür.²² Teymiye ders vermenin yanında fetvada veriyordu. Ancak alışılmış medrese metodunun dışına çıktığı için ve muhalif görüştekileri eleştirdiği için kendisi de tepki alıyordu. Eski âlimlerin görüşlerine sıkı sıkıya bağlılığı kabul etmiyor, insanları selef olarak tabir edilen ilk dönemin yoluna ve uygulamalarına çağırıyordu.²³

Selefi algı; Kur 'anı aklı göre değil Sünnete göre yorumlamak, sünneti Hz. Peygamberin uygulaması olarak değil, Kur 'anın açıklaması olarak görmek, Kur 'anın evrenselliğine ve her insanı muhatap almasını kabul etmemektir. Selefi

---

¹⁷ Koca A.e.g s 538.

¹⁸ Koca A.e.g s 539.

¹⁹ Koca A.e.g s 539.

²⁰ Hüseyin Aydın, İbn Temiyyeye Göre Kelam ve Kelamcılar, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt VII / 1, Sivas, Haziran- 2003, s 212.

²¹ İbrahim Hasan, İslam Tarihi Ansiklopedisi, *Kayıhan Yayınları*, İstanbul, s 139.

²² Zehra, A.e.g s. 699.

²³ Enver Arpa, İbn Temiyye nin Kur'an Anlayışı, *Fecr Yayınları*, İstanbul-2010, s 25.

düşünceye göre akıllı olanın dini olamaz. Akıl dine girinceye kadar gerekir. İnsanı temel almayan, ona Kur’ anın verdiği değeri görmeyen bu düşünce bireyin iradesini devre dışı bırakmaktadır. Selefi mantık, geleceği planlamak ve kurmak için değil, eski uygulamalar ile dini geleceği yapılandırma düşüncesidir.²⁴

İbn Teymiyeninde görüşleri olan bu düşünceler zamanımızda Selefilik’in temel ideolojilerini oluşturmakta ve din üzerinde akıllı işletmeyi ve düşünmeyi yok sayan bu ideoloji radikalizm inde doğmasına sebep olmaktadır. İbn Teymiye döneminde “Selefiyye” ifadesinin kullanımı, salt lügati bir anlamdan, ideojik bir anlamı ifade eden bir yola girmiştir. Sonraki asırlarda Radikal ideolojinin temel kaynağı olarak görülen Teymiye 18 ve 19 yy. da yeniden ortaya çıkarılmış ve düşüncesi Abdullah Bin Vehhab ile Suudi Selefilik ya da Vehhabizm denilen bir ideoloji içerisinde devam etmiştir.

VEHHABİLİK

Vehhabilik Muhammed b.Abdulvahhap tarafından kurulmuş, kökenini İmam Ahmed b.Hanbel’in (880-855) mezhebinden alan Sünni mezheplerdendir. Ancak, peygamberlerin mezarları ile kutsal yerlerin ziyaretinin İslami inanca aykırı olduğunu ileri süren İbn-i Teymiye’nin (1263-1328) İslam anlayışı Vehhabi mezhebinin ana prensiplerini oluşturur. Ayrıca Suudi Arabistan devleti bu prensipler üzerine kurulmuştur.

Muhammed b.Abdulvahhap

Vehhabi ideolojisinin kurucusu 1703 yılında Riyad’ın Uyeyna kasabasında doğan Teym kabilesinden Muhammed b. Abdülvehhab b. Süleyman b. Ali et-Temimi en-Necdi’dir.²⁵

Temim kabilesi ticaret ve ziraatla uğraşan Arabistan’ın en güçlü ve saygın kabilesiydi. İbn Abdülvehhab’ın dedesi Süleyman b.Ali Necid’in önemli alimlerindendi. İbn Abdülvehhab küçük yaşta Kur’an öğrendi. Hanbeli ulemadan olan ve Uyeyne kadılığı yapan babası Abdülvehhab b.Süleyman’dan tefsir, fıkıh ve hadis öğrendi.²⁶ Medine’de dönemin ileri alimlerinden olan Abdullah bin İbrahim bin Seyf en-Necdi başta olmak üzere dini ilimlerini tahsil etti.²⁷

Daha sonra Basra’ya gitti burada halkın bazı dini inançlarına karşı çıktığı için uzaklaştırıldı. 1740 yılında babasının vefatı sonrasında yanlış olduğunu düşündüğü bazı dini uygulamalara karşı reform hareketi başlatmıştır. Fakat büyük bir muhalefetle karşılaşmış ve kendisine yapılan suikast girişiminden sonra Hureymila’yı terk ederek Uyeyne’ye dönmüş.²⁸

---

²⁴Akbulut, A.e.g s 125.

²⁵Jean Raymond, Vehhabiler’in Ortaya Çıkışı, (Çev: Ramazan Adıbelli), *Karahan Yayınları* Adana, Kasım-2010,s.5.

²⁶Mehmet Ali Büyükkara, Suudi Arabistan ve Vehhabilik, *Rağbet Yayınları*,İstanbul, , 2004, s.21.

²⁷DİA C:30 s.492.

²⁸DİA c:30 s.491.

Uyeyne Emir'i Osman b. Muammer tarafından iyi karşılanmış ve himayesine alınmıştır. Fikirlerinin yayılması için siyasi destek görmüş ve emir bir akrabası ile evlendirerek ona arkada çıkmıştır. Abdülvehap burada kaldığı süre içerisinde sadece görüşlerini yaymakla kalmamış aynı zamanda bunları uygulama imkânı da bulmuştur. Uyeyne deki türbeler, kutsal sayılan ağaçlar ve yerler Muammer'in de yardımcılarıyla Abdülvehhab tarafından yok edilmişlerdir. Hatta bölgedeki bazı Sahabe mezarları da Muammerin askeri gücü korumasında Abdülvehap tarafından yıkılmıştır.²⁹

Bu gelişmeler ışığında bölgenin Osmanlı Devleti mümessili ve Beni Halid kabilesinin şeyhi olan Süleyman b. Muhammed El- Hamidi Abdülvehhab' ın bölgede artan nüfuzunu göz önüne alarak bölgesindeki siyasi yapının yapılan propagandalarla bozularak bunun kendi otoritesine zarar vereceğini düşünmüştür. Hamidi Uyeyne Emir'i Muammer'e Abdülvehhab' ın halkı kışkırttığı ve arasına nifak soktuğu gerekçesiyle cezalandırılmasını istemiş ve Ahsa ile olan bütün ticari ilişkilerini de kesmiştir. Durumun vahametini anlayan Uyeyne Emir'i Abdülvehap'ın bölgeyi terk etmesini istemiştir. Abdülvehap da bunun üzerine bölgeyi terk ederek 1745 de Suud ailesinin yönetimindeki Diriye ye gitmek zorunda kalmıştır.³⁰

Burada Diriye Emir'i Muhammed b. Suud ile anlaşarak birbirlerini desteklemeye karar vermişlerdir. Muhammed b.Suud Abdülvehhab ın kızıyla evlenerek bu anlaşmayı sağlamlaştırmıştır. Bu ittifakla Vehhabilik bölgede hızla yayılarak dini kimliğinin yanında siyasi bir kimlikte kazandı. Böylece Suudi Hanedanlığının da temelleri oluşmaya başlamıştır.³¹

Suud ailesi Vehhabilik aracılığıyla diğer aşiretler üzerinde bir üstünlük sağlamıştır.³² Muhammed b. Abdülvehhab kitap ve mektuplarla başlayan kendi doktrinlerini yaymasını amaçlayan Cihadi, Suud ailesiyle yaptığı ittifak sonrasında bir savaş haline dönüşmüştür. Vehhabiler savaştıkları kabilelerin mallarını beşte birini devlete geri kalanını da Vehhabi savaşçılar kendi aralarında paylaşırlardı. Suudiler ele geçirdikleri bölgelerde kendi inançları doğrultusunda yeni bir toplumsal ve dini yapılanmaya gitmişlerdir. Bu mücadelelerin sonunda İbn Abdülvehhab çevre kabilelerden kendilerine biat almışlardır.³³

Muhammed b. Abdülvehhab 1792 yılında vefat etmiştir. Onun ölümünden sonra geliştirdiği akım büyüyerek devam etmiştir.

---

²⁹ Büyükkara a.e.g.,s.22.

³⁰ Zekeriya Kurşun, Necid ve Ahsa 'da Osmanlı Hakimiyeti, *Türk Tarih Kurumu Basım Evi*, Ankara, 1998.s.18.

³¹ Raymond a.e.g.,s.6

³² Sıddık Kahraman, Selefî Düşünce ile Vehhâbilik Ekseninde Orta Doğu'yu Düşünmek ,*1.Uluslararası Orta Doğu Sempozyumu Bildirileri*, Kırıkkale, KÜSBE,Kasım-2014,s.379.

³³ Selda Güner, Vehhabi-Suudiler(1744-1819), *Tarih Vakfı Yurt Yayınları* , İstanbul, , 2013,s.68-69.

Vehhabilik İnancı

Vehhabiliğin ilk doğduğu bölge Arabistan Yarım Adasının orta kısmında bulunan ve geçiş güzergâhlarının da merkezinde olan Necd Bölgesidir. Necd toprakları Arap yarım adasının iç bölgelerini oluşturan üç bölgeden biriydi.³⁴Necd bölgesinde çoğunluğu Güney Arabistan’dan göç eden Bedevi ve Hazari kabileler yaşamaktaydı. Hazariler vaha ve vadilerde kurulmuş kasaba ve şehirlerde yaşayan ticaret ve tarımla uğraşan halktı. Bedeviler ise çöllerde yaşayan hayvancılıkla uğraşan göçer Arap aşiretleriydi.³⁵

Çöldeki ağır coğrafi şartlar bölge halkını yabancı işgallerine karşı korumuştur. İçinde yaşadıkları coğrafi ve sosyal şartlar nedeniyle aralarındaki dayanışma olgusu çok yüksekti. Bu dayanışmaya kabilecilik ya da asabiyet denirdi. Bedeviler arasında İslam öncesine dayanan inanışlar varlığını devam ettirmekteydi. Gök olaylarını halen kutsal sayıyorlardı. Böyle iptidai bir inanışın olduğu bir toplumda Vehhabiliğin yer bulması da kolay olmuştur.³⁶

Bölgenin yukarıda anlatılan iptidai yaşam biçimi arasında Selefi inancı temel alan Vehhabilik inancı teşekkül etmiştir. Bu inanç ilhamını İbn Teymiye den alarak Vehhabilikle aktif Selefilik dönemine girilmekteydi. İlhamını İbni Teymiye’den alan Vehhabiliğin kurucusu Muhammed b. Abdilvehhap’ın hareketinin özellikle Selefilğin uzantısı olarak görülmesindeki temel sebep, İslam’ın başlangıcındaki döneme geri dönülmesinin istenmesi ve din deki bidatlerle savaşılanının istenmesidir.³⁷

Osmanlı Devleti de kendi topraklarındaki karışıklıklar zamanında çıkan bu hareketi Harici olarak nitelendirmiştir. Çünkü onlar diğer din sahiplerini Ehl-i Kitap olarak görmekteydiler. Ancak onlar Türkleri müşrik ve kafir olarak görüyorlardı.

Muhammed b. Abdilvehhab’ın inşa ettiği Vehhabilik Kur'an ve Hadis dışında akli delillerin kabul edilmesini doğru bulmayan, Kur'an'ın yorumlanmasında nass'larda bahsedilenlerin zahiri ve kuru anlamını esas almasını kabul eden bir inanca sahipti.³⁸ İbn. Abdülvehhab genel ahlaki bozulan yapıya karşı çıkmış, kendine göre tasavvufun geliştirdiği zararlı davranışları ve inançları ret etmiştir. İbn-i Teymiye'nin düşüncesinde de olduğu gibi Selefin sünnetine dönmeyi esas almıştır.³⁹

Vehhabiliğin doktrini oldukça basittir. İslam'ın aslına peygamberin sünnetine dönüş olarak açıklanabilir. Ona göre Kur'an'ın mecaz anlamlarına bakmadan yalın olarak anlaşılması gerekir. Haramı haram, Helali de helal kılan yalnız Allah'tır. Hz.

---

³⁴ Kurşun a,e,g. ,s. 2.

³⁵ Kurşun a,e,g. ,s. 11.

³⁶ Mustafa Fayda, “Bedevi”,DİA, 5,s.313.

³⁷ Ethem Ruhi Fırlı, Çağımızda İtikadi İslam Mezhepleri , *Şa-to Yayınları* , İstanbul, ,11. Basım, s .105.

³⁸ Kurşun a.e.g. ,s.25.

³⁹ Güner a.e.g. ,s.51

Muhammed'in dışında hiç kimsenin sözü kabul edilmemelidir. Onun için hangi sebeple olursa olsun farz namazlarını terk edenler ve zekât vermeyenler kâfir olurlar⁴⁰

Vehhabiler için iman kalple tasdik, dille söyleme ve rükünlerle edim edilmesi sebebiyle artar ya da eksilir. Rükünlerle edim etmeyen kimse, imandan uzaklaşmış olur. Bu kimseler için imansız olanlar hakkında hüküm ne ise o hüküm verilir.⁴¹ İbn. Abdülvehhap için şefaata yalnız Allah 'ın izniyle olur. Hz. Peygamber de dâhil olmak üzere hiçbir veli, ermiş ya da sahabe 'den birinin bu yetkiye sahip olmayacağını belirtirler. Dolayısıyla böyle bir şefaati beklemek onlar için şirke yol açan bir davranıştır. Dua ederken de oraya Hz. Peygamberi ya da Salih bir kişiyi aracı koymak yine onun için Cahiliye Dönemindeki davranışlarla aynı kabul edilmiş ve şirk sayılmıştır.⁴²

İbn. Abdülvehhap mezar ziyaretlerini de ziyaret edileni aracı kılmak tehlikesi her zaman olduğundan, kabir başında dua etmek, kabir yanında namaz kılmayı şirk olarak görmüştür. İbadette riya, adak kurbanı, muska ve resim yapmayı da şirk saymıştır.⁴³ İbn. Abdülvehhap için tevhidin bizzat yaşanması gerekir. Çünkü amel ile iman bütündür ve bu bid'atlerden sakınmayanlar ve dinin gereklerini yerine getirmeyenler şirkten kurtulmuş olamazlar. Tasavvuf ve tarikatlar sonradan ortaya çıkmalarından dolayı bidattirler. Güvenilmez ve uydurma bir yoldadırlar.⁴⁴

Vehhabiler kitap ve sünnet haricindeki her yeni şeyi bidat olarak kabul etmişlerdir. Bu da onlara göre bidat çıkaranlarla mücadele etme ve savaşma sonucunu getirmiştir. Vehhabiler için İslam ümmeti kendileri gibi düşünenlerdir. Kendileri gibi düşünmeyenleri Ümmet sınıfına sokmadıkları için onlarla kılıç çekip savaşmak normal bir davranıştır.⁴⁵ Vehhabi mezhebinde ve günümüzdeki Selefî Örgütlerdeki Cihad fikrinin temelinde bu inancın yattığını söylemek doğru olacaktır.

CİHADİ SELEFİLİK

1960 lı yılların son döneminden itibaren kaba kuvveti öne çıkaran Selefilik anlayışı ortaya çıkmaya başlamıştır. Mısırlı Seyyid Kutub'un görüşlerinden etkilenen Cihadi Selefilik ortaya çıkmıştır.⁴⁶

Seyyid Kutub'a göre Allah inancı, Yaratıcının Allah olduğuna inanan herkes dünya üzerindeki insanların kurdukları, düzenlere baş kaldırmalı ve yeniden dünyada şeriata hakim olması için beşeri egemenliğe son verilmelidir.⁴⁷ Kutub, Cihadı ülke

---

⁴⁰ Kurşun a.e.g., s.20

⁴¹ Mustafa ÖZ, Anahatlarıyla İslam Mezhepleri Tarihi, *Ensar*, 1. Basım, İstanbul, 2012, s.420.

⁴² Kurşun a.e.g., s.25.

⁴³ Kurşun a.e.g., s.26.

⁴⁴ Büyükkara a.e.g., s.26.

⁴⁵ Öz a.e.g., s.418.

⁴⁶ Whelan, Richard, El-Kaidecilik İslam'a Tehdit, Dünya'ya Tehdit (Çev. Prof. Dr. Hüseyin Bağcı, Bayram Sinkaya, Pınar Arıkan), *Platin Yayınları*, Ankara, 2005, s.69.

⁴⁷ Seyyid Kutub, İslamda Cihad, (Çev. H. Hüseyin Yılmaz), *Özgü Yayınları*, İstanbul, s. 24-25.

savunması ile ele alınmasına karşı çıkmakta ve bu söylemlerin İslam’a uymadığını savunmaktadır. Kutub’ a göre “İslam coğrafi sınırlar içerisine sıkıştırılarak, diğer bölgelerdeki insanları kula kulluktan kurtarmazsa, İslam’ın evrensel mesajını yaymazsa, bir gün gelir İslam’a düşman güçlerin saldırısına maruz kalıp kendi varlıklarını savunmak zorunda kalırlar.”⁴⁸ Cihadilerde tekfir konusu ise geneldir. Sadece özel kişiler değil devlet ve kurumları da tekfir edilmektedir. Devlet dinden uzaklaşmışsa devlet yönetim tarzına hatta bizzat devlet organlarına karşı etkin başkaldırı başlatılmalıdır.⁴⁹

Cihadi Selefiyye'nin günümüzdeki en önemli aksiyon ismi 2011 yılında ABD operasyonu ile öldürülen Bin Ladin'in dir. 1980' lerde Rus işgaline karşı Afgan Cihadı Ladin in ve ABD'nin desteğinde bu ideolojik temeller üzerine kurulmuştur. Afgan Cihadının sona ermesi ile açıkta kalan savaşçılar Cihadi Selefiye doktrini altında Küresel Cihad adı verdikleri bir ideoloji altında birleşerek El-Kaide ve İŞİD gibi örgütler kurmuşlardır. Kutub' un Cihad ile ilgili görüşleri El-Kaide ve İŞİD gibi örgütlerin referans kaynağı olmuştur.

SELEFİLİĞİN DIŞ POLİTİKA ARACI OLARAK ETKİNLİĞİ

Suudi Arabistan’ın etkin olarak kullandığı bölgesel dinamik, mezhep farklılıkları üzerinden yürüttüğü dış politikadır. Arabistan ve Türkiye nüfus çoğunluğu Sünni ülkelerdendir. İran, Bahreyn ve Yemen gibi ülkelerin ise nüfusları Şii ağırlıklıdır. Ayrıca Irak, Lübnan ve Körfez ülkelerinde ciddi bir Şii nüfusu bulunmaktadır.

Suudi Arabistan bölgenin en büyük sınırlarına sahip üzerinde önemli petrol rezervleri barındıran ve ülkesinde Sünni nüfus barındıran bir ülkedir. İslam dünyasının kutsal şehirleri Mekke ve Medine burada bulunmaktadır. Çevre ülkeleri ise Şii nüfus ağırlıklı ülkelerdir. Ayrıca kendi ülkesi dâhil birçok Arap ülkesinde de ciddi Şii nüfusu bulunmaktadır.

Suudi Arabistan çevresini saran Şii Hilaline karşı etki alanını genişletmek için dünyanın diğer bölgelerinde kendi mezhepsel görüşünü yaymak istemektedir.

Suudi Arabistan'ın iki politik hedefi vardır Bunlardan birincisi ülkede yönetimde olan hanedanı güvenlik altına almak ikincisi ise ülkeyi yabancı işgaline karşı korumaktır. Suudi Devleti bunları sağlamak için dört dış politika hedefi belirlemiştir. Bunlar; 1) Dini unsurlar ve İslam’ı dünya genelinde yaymak ve korumak, 2) Arap davalarını desteklemek, 3) Ülkenin ekonomik düzenini muhafaza etmek, 4) Bölgesel istikrarı ve rejimin güvenliğini sağlamaktır.⁵⁰

Suudi Arabistan dış politika ile dış politika parametreleri içerisinde hem Arap milliyetçiliği hem de İslam düşüncesi aynı anda yer almakta ve kendini İslam'ın temsilcisi olarak görmektedirler. Bu görüşlerini bölgedeki ekonomik ve askeri güç

---

⁴⁸ Kutub a.e.g.,s.37.

⁴⁹ Dini Araştırmalar Cilt:7, s .20, ss 233.

⁵⁰ Ali Oğuz Diriöz,”Suudi Arabistan Dış Politikası ve Bölge Ülkeleri ile İlişkileri”Ortadoğu Analiz,2012,s.97.

dengeleri ile birlikte kendi meşruluğunu ve güvenliğine yönelen siyasi tehditlere karşı da kullanılmaktadırlar.⁵¹

Bu parametreler ışığında bakıldığında Suudi Arabistan iç politikasında olduğu gibi dış politikasında da din unsuruna ve İslam ülkeleriyle dayanışmaya büyük önem vermektedir. Hac dolayısıyla bütün Müslüman ülkelerle çeşitli seviyelerde ilişkileri bulunmaktadır. Ayrıca İslam Konferansı Örgütü ve İslam Bankası gibi ülke sınırları içerisinde bulunan kuruluşlar aracılığıyla da Müslüman ülkelerle ilişkisini ve işbirliğini sürdürmektedir.

Müslüman ülkelerle diyalogu yakın tutmak dış politikada önemli bir unsurdur. Mezhepsel açıdan Basra Körfezi'nde Sünni İslam gücü olarak varlığını sürdürmektedir. Basra bölgesinde önemli askeri güce sahip ülkelerden biridir. Bölgedeki Şii unsurları Suudi Rejimi kendine tehdit olarak görmekte ve Arap baharı sonrasında İran'ın Şii Hilal'i kurma ihtimali Suudi Arabistan'ı rahatsız etmekte ve Sünni bloğu güçlendirmek için gerekli adımları atmaktan çekinmemektedir.⁵²

Ülkenin bağlı olduğu siyasi ideolojinin temelini Vehhabilik oluşturmaktadır. Suudi yönetimi ve Vehhabilik anlayışını çevre ülkelere ve İslam dünyasına yayma gayretindedir. Bu gayretin temel sebebi rejimleri ve İslami anlayışları bakımında Şiiliği ve batılılaşmayı tehdit olarak görmesidir.⁵³

Suudi Arabistan maddi olarak hem yardım hem de fon sağlayabilmesi bakımından en önemli unsuru Petrol dur. Arabistan Arap davalarına çok önemli yardımlar yapmaktadır. Suudi Arabistan 2009 yılında Filistinli mültecilere iki buçuk milyar dolar yardımda bulunmuştur. Suudi Arabistan'ın çevre ülkeleriyle olan bu ilişkileri onun dış politikasına destek sağlamakta ve Vehhabi inancını bölgede yaymasını kolaylaştırmaktadır.⁵⁴

Selefilik ve Afrika Kıtası

Suudi Rejimi Afrika'da Vehhabiliği yaymak için büyük yatırımlar yaparak faaliyetlerde bulunmaktadır.

Suudi Arabistan'ın Afrika'daki etkileri 1970'li yıllardan itibaren arttığı görülmektedir. Müslümanların kutsal şehirlerinin Suudi Arabistan da olması Afrika'da bulunan Müslümanları bu beldelere çekmektedir. Sudan, Nijerya, Somali, Mali Müslümanları açısından Suudi Arabistan'ın özel bir yeri vardır. Suudi Arabistan'da bu ülkelere karşı ilgisiz kalmamış yardım ve eğitim üzerinden ilişkilerini geliştirmiştir. Suudi Rejimi Mali, Sudan ve Çadlı öğrencilere

---

⁵¹ Ertan Efeğil, "Suudi Arabistan'ın Dış Politikasını Şekillendiren Faktörler" Ortadoğu Analiz, 2013, s.106.

⁵² Diriöz a.e.g., s.97.

⁵³ H. St. John Philby, "Saudi Arabia", Londra, Ernest Benn Limited, 1955, s. 33-59.

⁵⁴ Buğra Özler, "Müttefik Krallar ve Stratejik Müttefikin Yakınlaşması" https://www.academia.edu/12706198/Müttefik_Krallar_ve_Stratejik_Müttefik_Türkiye-Suudi_Arabistan_Yakınlaşması, 30.09.2015.

Arabistan'da dini eğitim görmeleri için burs sağlamaktadır. Somali ve Malide yaşanan kuraklıklarda ilk yardımlar Suudi Rejimi tarafından gönderilmiştir.⁵⁵

Ülkeler bazında Selefilik'in durumuna bakılacak olursa, Batı Afrika'da Nijerya tasavvuftan etkilenip toplumsal olarak tasavvufu kültürel ve sosyal anlamda bir parçası haline getiren bir halktır. Ahmet el-Ticani tarafından kurulan Ticanilik Tarikatı ülkedeki en yaygın dini akımdır. Bu tarikatın ardından ikinci sırada Kadirilik Tarikatı gelmektedir. Ancak toplumsal etkileşimler ile bu tarikatlardan Suudi Arabistan'daki Vehhabilik ile iletişime geçilmesi sonucu Selefî akımları ortaya çıkmıştır. Bu akımların en önde geleni "İzale Hareketi" olarak adlandırılır.⁵⁶Bu hareketin Suudi Rejimi ile ilişkileri bulunmaktadır. Ayrıca Nijerya'nın Adalet Bakanlığındaki en önemli yargıçlarından biri olan "Ebuko Gami" de Selefî-Vehhabidir.

2002 yılında Nijerya'da Muhammed Yusuf tarafından kurulan Boko Haram Selefî bir örgüttür. Davet ve Cihad için Ehl-i Sünnet Cemaati adıyla kurulmuştur. Boko Haram "Batılı/ Modern Eğitim Haramdır" anlamına gelmektedir. Halen günümüzde etkinliğini sürdürmekte ve silahlı eylemler yapmaktadır.⁵⁷

Batı Afrika'da yirminci yüzyılda Malide etkinliği olan Subbanu Hareketi Vehhabiliğin uzantısı olarak görülmektedir. 1950 yılından sonra Gine ve Sierra Lone gibi ülkelere yayılmaya başlamıştır.⁵⁸

Afrika'da Selefilikten etkilenen diğer bir ülkede Somali'dir. Somali İslamiyet'in ortaya çıkışı ile İslamiyet'e girmiştir. Ülke halkı kendilerinin Somali'ye göç etmek zorunda olan ilk Müslümanlar sayesinde İslamiyet'e girdiklerini inanmaktadırlar. Somali'deki haklar ilk önce Şii mezhebini benimsemişlerdir. Daha sonra Suudi Arabistan'ın inancını bölgeye ihraç etmesi sonucu Vehhabilik etkin bir mezhep haline gelmiştir. Günümüzde Somali'de Selefî bir örgüt olan El- Kaide örgütü ile bağlantılı Eş- Şebab faaliyetini sürdürmektedir.⁵⁹

Suudi Arabistan'ın desteği ile Yemen'in kuzeyinde olan Demmac köyünde kurulan Demmac Darül Hadis isimli okulda Vehhabi öğretileri okutulmaktadır. Uganda'da ise Suudi Arabistan, ülkenin alt yapısını kurmak için okul, cami, hastane gibi kuruluşlar yaparak bu ülkeyle ilişkilerini geliştirmiş ve bölgeye kendi ideolojik görüşü olan Selefî düşüncesini yaymak için köprüler kurmuştur.

---

⁵⁵ İbrahim Tıgılı, " Afrika'da Suudi Arabistan-İran Rekabeti", (Çevrimiçi) <http://www.gercek hayat.com.tr/yazarlar/afrikada-suudi-arabistan-rekabeti>, 03 Mart 2017.

⁵⁶ Fuad Ferhavi,Nijerya'da Şiddet,Radikalizm ve Boko Haram, , *USAK Yayınları* , Ankara,2015, s.10

⁵⁷ Ferhavi a.e.g.s.91.

⁵⁸ Jamil M.Abu'n Nasr-Loimer Roman,İslam in the Wold Today :A Hand Book of Politics, Religion, Culture,and Society,Ende,Newyork,2010,ss.418

⁵⁹ Ahmad Ali Jimale, The Invention of Somalia,*The Red Sea Press*,Lawrence Ville,NJ,1995,s.1.

Selefilik ve Asya Kıtası

Asya'da Hindistan'da Şah Veliyullah tarafından kurulan Ehl-i Hadis Cemaati tasavvufu ve bidatleri reddetmeleri ve hadisleri zahiri anlamıyla anlamaları ve mezar ziyaretlerine ret etmelerinden dolayı ve Vehhabilikle birlikte anılırlar.⁶⁰

Kafkaslar ve Orta Asya'da ise Suudi Arabistan devletinin etkinliği Sovyetler Birliğini çökmesi ile başlamıştır. Bölgede meydana gelen ideolojik boşluk Vehhabilik ile doldurulmaya çalışılmıştır. Buradaki ülkelerden öğrenci alan Suudi Arabistan ve Kuveyt kendi inançlarıyla eğitim verdikleri gençler, kendi ülkelerine döndüklerinde buralarda Vehhabiliği yaymaya başlamışlardır. Özellikle Vehhabilik Sovyetlerin çöküşü ile ekonomisi bozulan bölge ülkelerin gençleri arasında taban bulmuştur. Suudi Arabistan ayrıca bölgede mali fonlar, sivil toplum örgütleri ve TV yayınları ile Vehhabiliğin bölgede etkisini arttırmaya çalışmaktadır. Çeçenlerin arasında da etkinlik gösteren Vehhabilik, özellikle 2. Çeçen Savaşı sırasında Suudi Arabistan'dan gelen yardımlar ile Vehhabiliğin Çeçen halkı arasında etkinliğini artmıştır.⁶¹

Suudi Arabistanın Kafkaslarda etkinliğinin bir sebebidir, Rusya'nın Sünni bloğun liderliğine soyunan Suudi Arabistan ile ilişkilerinin, hiç dostça olmayışı ve iki devletin birbirlerine hep kuşkuyla yaklaşmış olmalarıdır. İki devlet arasındaki dostça olmayan ilişkilerin nedenlerinden biri, her iki ülkenin dünyanın en büyük ham petrol üreticisi ve ihracatçısı olmalarından kaynaklanan aralarındaki rekabettir. Diğerleri ise Rusların İrani hem müttefik hemde bölgede ABD etkinliğini engelleyecek bir faktör olarak görmesi ve ağırlığını Şii lerden yana koymasındadır. Rusya bu rekabette dünya petrol fiyatlarının belirlenmesinde Suudi Arabistan'ın oynadığı rolden rahatsızdır. Rus yönetimi, Suudi Arabistan'ın Rus ekonomisine zarar vermeye yönelik kasıtlı davranışlar sergilediğini düşünmektedir. İlişkileri geren daha önemli neden, Rusya'nın; Suudi Arabistan'ın radikal İslamcı grupları desteklemekte ve Vehhabi ideolojisini yayma gayreti içinde olduğunu düşünmesi ve bunu tehdit olarak görmesidir. Ancak Rusya için bu durumu önemli kılan Rusya'nın geçmişte yaşadığı kötü tecrübelerdir. Suudi Arabistan, Sovyet- Afgan savaşında mücahitleri desteklemiş, ayrıca Rusya Suudi Arabistan'ı Rus- Çeçen savaşında isyancıları desteklemekle suçlamıştır. Suriye'deki iç savaş iki devlet arasındaki ilişkileri geren önemli bir unsura dönüşmüştür. Öncelikli olarak çatışma, Rusya Esad rejimini desteklerken, Suudi Arabistan'ın isyancıları desteklemesi noktasında belirmiştir. Rusya açısından Suudi Arabistan'ın amacı sadece Esad'ı

---

⁶⁰ Zaferullah Daudi, Şah Veliyullah ed-Dehlevi'den Günümüze Kadar Pakistan ve Hindistan'da Hadis Çalışmaları, İstanbul,1995,s.252.

⁶¹ Rasim Özgür Dönmez, “Orta Asya ve Kafkasya'da Siyasal Şiddet :Yerelden Küresele”, *Orta Asya ve Kafkasya Güç Politikası*,Ankara,2008,s.262.

devirmek değildir; Suudi Rejimi Suriye’de de Körfez bölgesinde olduğu gibi Vehhabi ideolojisiyle şekillenmiş, müttefiki bir devlet yaratmak istemektedir⁶²

Rus-Çeçen savaşında ise Çeçenlere Yardım etmek için çoğu Arap kökenli ve El Kaide ile bağlantılı gruplar bölgeye gelerek savaşa katılmışlardır. Arap savaşçılar Çeçen savaşını, İslamiyet’e karşı yapılmış bir savaş ve küresel düzeyde İslamcı hareketin uzantısı olarak görmekteydiler. Bu dönemde bölgeye gelen Ömer İbn el-Hattab, Bin Ladin’in arkadaşıydı. Hattab’ın Dağıstan’daki Vehhabi gruplar ile Ladin arasında iletişim sağladığı sanılmaktadır.⁶³Hattab’ın Ruslara karşı kazandığı başarılar sayılarının 3-4 bin kadar olmasına rağmen savaştaki yerlerini sağlamlaştırmıştı. Savaş sonrasında ise bölgede Suudi Arabistan tarafından yapılan maddi yardımlar ile etkinliklerini arttırdıkları görülmektedir.⁶⁴

Sünni-Şii ayrımının da ise İran ile Suudi Arabistan arasındaki ilişkilerin ideolojik başlangıcı 1400 yıl öncesine dayanmaktadır.

Hız Muhammed’in ölümünden sonra yerine geçecek kişiyi belirlememiştir. Müslümanlar yaptıkları Şura ile yakın arkadaşı Hız Ebubekir’i seçmişlerdir. Bu seçim tartışmalara neden olmuştur. Hız Muhammed’den sonra yerine gelecek halife onun soyundan mı gelmeliydi? yoksa seçimle mi seçilmeliydi? Şii ler bu tartışmada Hız Ali’nin Allah tarafından halife olarak seçildiğine inanmaktadırlar. Sonra gelen tarihi olaylar Hız Ali’nin şehit edilmesi, Kerbela olayı, Hız Ali’nin halife olarak seçildiğine inananlar kendilerini bu mezhebin altında toplamışlardır. Bunun karşısında da günümüzde Ehl-i Sünnet denilen Sünni Grup oluşmuştur.

Selefilik ile Şiilik arasında doktrinde temel görüş farkı Tevhid noktasında olmaktadır. Selefiler’ e göre mezar ziyaretleri bidattir. Selefiler’ e göre Şiilerin kabirlere tevessül etmesi şirktir. Bu görüş ayrılığı 1802 yılında Vehhabi Savaşçıların Kerbela’ ya yaptıkları baskına sebep olmuş, üç bine yakın Şii öldürülmüş ve Hız Hüseyin’in türbesi yağmalanmıştı. Bu olay tarih sahnesinde Şiiler ile Vehhabilerin arasında kapanmayacak bir düşmanlık yaratmıştı. Vehhabilik Şii ulema açısından ise İslam dinine darbe vurmak ve Müslümanları ayırmak için kurdukları ve tefrika çıkarmaktan başka bir amacı olmayan büyük bir problemdir. İran da yapılan İslam Devrimi sonrası ise bölgede Şii nüfusun gücünü etkin bir şekilde kullanacak bir aktör ortaya çıkmış oluyordu.

1979’da İslam Devrimi öncesi Şah Rıza Pehlevi Dönemi’ndeki İran ile Suudi Arabistan Amerika ile müttefik iki devletti. ABD Başkanı olan Nikson doktrinine

⁶² Dilek Yiğit, “Rusya Ortadoğu’da Şiilerin Yanında mı?” <http://www.21yyte.org/tr/arastirma/rusya-slav-arastirmalari-merkezi/2016/04/25/8437/rusya-ortadoguda-siilerin-yaninda-mi> 05.05.2017

⁶³ Hahn, Gordon, “Getting the Caucasus Emirate Right”, A Report of the Center for Strategic and International Studies (CSIS) Russia and Eurasia Program, <http://csis.org/publication/getting-caucasus-emirate-right> 02.05.2017

⁶⁴ Penelope Larzillierer, “Chechnya: Moving Toward Islamic Nationalism?”, Blom, Bucaille-Luis Martinez, (eds.) The Enigma of Islamic Violence (London, Hurst): 89-104.

göre ABD ye müttefik devletlerarasında barış olmaması bölgedeki sorunların temel kaynağı olacaktır. Amerika bu politikası sonucu bu ülkelere olan silah satışına 1 milyar dolardan 10 milyar dolara çıkarmıştı. Ancak 1979'da İran'da İslam Devrimi'nin olması ABD'nin İran'a silah satışlarını keserken Suudi Arabistan satışa devam etmişti.⁶⁵

İran, İslam Devrimi sonrası devlet politikası olarak dış politikada Şii kimliğini kullanmakta bu da İran'ı bölgesel bir jeopolitik aktör haline getirmekteydi.⁶⁶ İlk olarak Ürdün Kralı Abdullah tarafından ortaya atılan Şii nüfusun çoğunlukta yaşadığı Hilal, içerisinde Ürdün, Irak, Kuveyt, Bahreyn ve Suudi Arabistan'ın bulunduğu bir bölgeyi kapsamaktadır.⁶⁷ Bu ülkelerde İran dahil yaklaşık 200 milyon Şii yaşamaktadır. Ayrıca Irak, Pakistan ve Lübnan'daki Şii milis güçlerde İran tarafından kontrol edilmektedir.⁶⁸

Suudi Rejimi 1980'lerden itibaren İran'ın Ortadoğu'da daha etkin olacağı ve Arabistan'ın içerisindeki Şii nüfusu kışkırtacağı endişesini duymuştur. İran İslam Devrimi'nin ardından Ortadoğu'da yükselen Şii mezhepçiliği ve İran'ın devrim ihracına çalışması Körfez ülkelerinde özellikle Suudi Arabistan'da tehdit olarak algılanmıştı. Bunun sonucu bölge ülkeleri İran'a karşı denge politikası yürütmüşlerdir. İran'da yaşanan Irak İran Savaşı'nda Suudi Arabistan ve Körfez ülkeleri Irak'ı desteklemişlerdir.⁶⁹

İran daha sonra Suudi rejimi devirmeye yönelik çağrılarını iki ülkenin arasının açılmasına sebep olmuştur. Ayrıca İran'ın kendi ülkesindeki monarşiye son vermesi ve İslam ülkelerinde bu tip yönetimlerin olmaması gerektiğini savunması bölge ülkelerinde ve Suudi Arabistan'ın halen hanedanlıklar tarafından yönetilmesi bu ülkeler için diğer bir tehdit algısı oluşturmaktadır. Suudi Rejimi Arap Baharı döneminde bölge Sünni ülke rejimlerine karşı olan ayaklanmaları kendine tehdit görmüş ve elindeki petrol ve mezhep gücünü kullanarak kendi ülkesindeki ve bölgesindeki muhaliflere karşı tutum oluşturmuştur.⁷⁰

İran son dönemlerde Batı ile ilişkileri normalleştirme çabaları ve Orta Asya'da olumlu bir dış politika çalışmaları ile bölgedeki etkinliğini arttırmayı amaçlamaktadır. Buda Suudi Arabistan için potansiyel tehlike görülmektedir. İki ülkenin jeopolitik ve stratejik önemi, mezhep farklılıkları ve dış politika farklılıkları iki ülke ilişkilerinde gerilimin tırmanmasına neden olmaktadır. Suudi Arabistan'da yaklaşık 3 milyon Şii yaşamakta ve nüfusun yüzde 15'ini oluşturmaktadır. Suudi

---

⁶⁵Jessica C. Varnum, “ Vying for Influence: Saudi Arabia's Reaction to Iran's Advancing Nuclear Program”,(http://www.nti.org/analysis/articles/saudi-reaction-irans-nuclear-program),30.11.2016.

⁶⁶ Vali Nasr, *The Shia Revival*, w.w.Norton & Company, 2006.s.2014

⁶⁷ Robin Wright and Peter Baker, “Iraq, Jordan See Threat from Iran”, Washington Post, 2014

⁶⁸ Luis Lugo, Mapping the Global Muslim Population, *Pew Research Center*, Ekim 2009, s.8.

⁶⁹ Ertan Efeğil, “Suudi Arabistan’ın Dış Politikasını Şekillendiren Faktörler” Ortadoğu Analiz, 2013, s.105.

⁷⁰ Ünal Gündoğan, “Geçmişten Bugüne İran İslam Devrimi: Genel Değerlendirme”, Ortadoğu Analiz, 2011, s.98.

Arabistan İran’ın Şii halklar üzerindeki nüfuzunu kendi ülkesinde ve çevre ülkelerde yaşayan Şii azınlık için kışkırtma tehlikesi olarak görmekte ve çatışma ortamını her zaman hazır tutmaktadır

SONUÇ

Suudi Rejimi, Ortadoğu jeopolitiğinde güç dengelerine dikkat etmektedir. Bu dengeleri bozacak türdeki girişimlere karşı politikalar izlemektedir. Bu nedenle bölgesel gelişmeleri mezhepsel bağlamda değerlendirmektedir. Körfez bölgesindeki ülkelerin kendi siyasi kararlarına uygun şekilde davranmasını istemektedir. Bu düşüncesine uygun olarak, Suudi Yönetimi, Yemen ve Bahreyn’deki olaylara müdahale etmekte sakınca görmemektedir.

Şii halkların çoğunlukla yaşadığı Şii Hilali adı verilen bölge içerisinde olan Suudi Arabistan bölgedeki Şiiilerin ayaklanacağı kaygısı taşımaktadır. Arap Baharı sırasında olan olayları bu perspektifle değerlendirmekte ve olabilecek sıkıntılara karşı diğer Müslüman devletler açısından elini güçlendirmek için Selefilik inancını bu ülkelere yerleştirmeye çalışmaktadır.

1979 İran Devrimi ile bölgedeki dengeler değişmiş İran’ın bölgede nüfuzu artmaya başlamıştır. Suudi Arabistan’da ve Körfez ülkelerinde bulunan Şiiiler siyasi taleplerini arttırmaya başlamışlar ve bunun en son örneği bu ülkelerde yaşanan Arap baharında kendini göstermiştir. Bahreyn de olan ayaklanma Suudi Arabistan’ın desteğiyle bastırılarak bilmiş, Yemen’de ise halen çatışmalar devam etmektedir. Yemen’deki mevcut siyasi iktidar Suudi Arabistan’ın desteği ile çatışmalara karşı koymaktadır. Bölge ülkeleri bu ayaklanmalara karşı kendi ülkelerini güvence altına almak için kısmi siyasal reformlar yapmak zorunda kalmışlardır.

2003 yılında ABD’nin Irak’ı işgali ile başlayan süreçte ülke yönetimini Şii azınlığa kurdurulması Irak’taki Sünni-Şii çatışmalarının doğmasına sebep olmuştur. Irak’taki Sünnilerin arasında Saddam döneminden itibaren Selefi akımın yayıldığı bilinmektedir. Selefi unsurların desteklediği örgütler hem ABD’ye karşı hem de Şiiilere bombalı saldırılar yapmaktadır. Suriye’de ise Arap baharı sonucu çıkan olayların bastırılmaması ve iç savaşın uzaması, bölge ülkelerinin (İran ve Suudi Arabistan gibi) içeride savaşan grupları mezhepsel bazda desteklemeleri Suriye ve Irak’ı radikal örgütlerin merkezi haline getirmiştir. İki mezhebin arasındaki düşmanlıktan yararlanan Cihadı Selefi IŞİD bölgede etkinliğini arttırmış ve özellikle Şii nüfusa karşı acımasız saldırılar düzenlemiştir.

Suudi Arabistan Şiiiliği ve batılılaşmayı kendi rejimlerine tehdit olarak gördüklerinden Selefi-Vehhabi düşünceyi İslam dünyasına ve çevre ülkelere yaymak istemektedir. Dış politika hedeflerinden biri olan bölgesel istikrar ve rejim güvenliği için Selefi düşüncesinin ihracını politika aracı olarak kullanmaktan çekinmemekte ve bunu elinde bulundurduğu maddi güçle desteklemektedir. Bölgede son dönemde Suudi Arabistan ile İran’ın arasındaki mezhepsel rekabet en üst düzeye çıkmıştır. Selefilik düşüncesinin ayrıca, diğer mezhepler olan, Şii,

Hanefi ve Maliki gibi mezhepleri İslam dışı olarak görmesi , bölgedeki dengelerde mezhep düzleminde gerilimin artacağına da işaret etmektedir.

KAYNAKLAR

- Akgün, Birol-Gökhan Bozbaş, Arap Dünyasında Siyasi Selefizm ve Mısır Örneği, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Konya, 2014, s. 5.
- Akbulut, Ahmet ,Tarihte ve Günümüzde Selefilik,”Selefilğin Teolojik ve Düşünsel Temelleri”, Ensar Yayınları,1.Basım,İstanbul-2014,s 125.
- Arpa, Enver ,İbn Temiyye nin Kur’an Anlayışı, Fecr Yayınları,İstanbul-2010,s 25.
- Aydın, Hüseyin , İbn Temiyyeye Göre Kelam ve Kelamcılar, Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt VII / 1,Sivas,Haziran- 2003,s 212.
- Büyükkara, Mehmet Ali , Suudi Arabistan ve Vehhabilik, Rağbet Yayınları,İstanbul, , 2004, s.21.
- Daudi, Zaferullah , Şah Veliyullah ed-Dehlevi’den Günümüze Kadar Pakistan ve Hindistan’da Hadis Çalışmaları, İstanbul,1995,s.252.
- Dönmez, Rasim Özgür , “Orta Asya ve Kafkasya’da Siyasal Şiddet :Yerelden Küresele”, Orta Asya ve Kafkasya Güç Politikası,Ankara,2008,s.262.
- Demir ,Hilmi, Akli Karışıklar İçin Sünnilik ve Selefilik Rehberi, Teostrateji Araştırmaları Merkezi, 2014, (<http://www.21yyte.org/tr/arastirma/teostrateji-arastirmalari-merkezi/2014/08/29/7751/akli-karisiklar-icin-selefilik-ve-sunnilik-rehberi>), s. 4. (07.06.2016) erişim tarihi:30.10.2016.
- Demir, Hilmi, Sürüm ve Versiyonlarıyla Selefilik, (http://www.tepav.org.tr/upload/files/haber/13666395559.Hilmi_Demir_Surum_ve_Versiyonlariyla_Selefilik.pdf), s. 3. (07.06.2016), erişim tarihi:28.10.2016.
- Dini Araştırmalar Cilt:7, s .20, ss 233.
- Eş'ari, Ebü'l-Hasan Ali b. İsmail, Kitabii Makiiliiti'l-İslamiyyin, thk. Helmut Ritter, Wiesbaden, 1980,
- el-Eseri, Abdullah bin Abdulhamid , Selef-i Salihin Akidesi, Gruba Yayınları, İstanbul, 2014 s. 8
- el-Firuzabadi, Mecduddin Muhammed , el Kamusu'l Muhit, Beyrut, 2003, s. 820.
- Efegil, Ertan ”Suudi Arabistan’ın Dış Politikasını Şekillendiren Faktörler” ,Ortadoğu Analiz, 2013,s.105

- Fayda, Mustafa , "Bedevi",DİA, 5
- Ferhavi, Fuad , Nijerya'da Şiddet,Radikalizm ve Boko Haram , USAK Yayınları , Ankara,2015, s.10
- Fırlalı, Ethem Ruhi , Çağımızda İtikadi İslam Mezhepleri , Şa-to Yayınları , İstanbul, ,11. Basım, s .105.
- Güner, Selda, Vehhabi-Suudiler(1744-1819), Tarih Vakfı Yurt Yayınları , İstanbul, 2013.
- Gündoğan, Ünal"Geçmişten Bugüne İslam Devrimi:Genel Değerlendirme", Ortadoğu Analiz,2011,s.98.
- Gordon, Hahn, "Getting the Caucasus Emirate Right", A Report of the Center for Strategic and International Studies (CSIS) Russia and Eurasia Program, (<http://csis.org/publication/getting-caucasus-emirate-right>), erişim tarihi:02.05.2017.
- Hilmi, Mustafa , es Selefiyye, Beyrut, 1991.
- Hasan, İbrahim, İslam Tarihi Ansiklopedisi, Kayıhan Yayınları, İstanbul .
- İşcan, Mehmet Zeki, Selefilik, İslami Köktencilğin Tarihi Temelleri, 4. Basım, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2012,s.18
- el-Ha:fııa, Abdulmuni'm , Mevsuatu 'l-Fıraki ve 'l-Camaat, 2005; s. 127.
- Jimale, Ahmad Ali , The Invention of Somalia,The Red Sea Press,Lawrence Ville,NJ,1995,s.1.
- Kahraman, Sıddık , Selefi Düşünce ile Vehhâbilik Ekseninde Orta Doğu'yu Düşünmek ,1.Uluslararası Orta Doğu Sempozyumu Bildirileri, Kırıkkale, KÜSBE,Kasım-2014,s.379.
- Koca, Ferhat, Hanbeli Mezhebi, TDV İslam Ansiklopedisi,Ankara,1997, cilt 15,s 538
- Kurşun, Zekeriya, Necid ve Ahsa 'da Osmanlı Hakimiyeti, Türk Tarih Kurumu Basım Evi, Ankara, 1998, s. 2.
- Kutub, Seyyid , İslamda Cihad,(Çev:H.Hüseyin Yılmaz), Özgü Yayınları , İstanbul, ,s 24-25.
- Kutlu, Sönmez, "İslam Düşüncesinde Gelenekçi Din Söyleminin Analizi", İslamiyet, 10/3, 2007,
- Larzillierer, Penelope "Chechnya: Moving Toward Islamic Nationalism?", Blom, Bucaille-Luis Martinez, (eds.) The Enigma of Islamic Violence (London, Hurst): 89-104.
- Lugo, Luis , Mapping the Global Muslim Population, Pew Research Center,Ekim 2009,s.8.

- Merçil, Erdoğan, “Selef” md., Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi ,Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi Yayınları, İstanbul, 1992, c. 6. cilt, s. 399.
- Nasr, Vali, The Sheia Revival,w.w.Norton&Company,2006.s.2014
- Nasr, Jamil M.Abu’n -Loimer Roman,İslam in the Wold Today :A Hand Book of Politics, Religion, Culture,and Society,Ende,Newyork,2010,ss.418
- Öz, Mustafa, Ana hatlarıyla İslam Mezhepleri Tarihi,1.Basım, İstanbul, Ensar, 2012,
- Raymond, Jean , Vehhabiler’in Ortaya Çıkışı, (Çev: Ramazan Adıbelli), Karahan Yayınları, Adana, Kasım-2010,s.5.
- eş-Şeybani ,İmam Ahmed İbn Hanbel, Ehli Sünnet ‘in Esasları, Mercan Kitap 1.Basım, İstanbul, ,2016,s 11.
- Varnum, Jessica C. , “Vying for Influence: Saudi Arabia's Reaction to Iran's Advancing Nuclear Program”,(<http://www.nti.org/analysis/articles/saudi-reaction-irans-nuclear-program>), erişim tarihi:30.11.2016.
- Yıldırım, Ramazan, "Cemaatten Partiye Dönüşen Selefilik", Analiz, SETA, İstanbul, 2013, Sayı: 73, s. 8.
- Yiğit, Dilek, “Rusya Ortadoğu’da Şiilerin Yanında mı? (<http://www.21yyte.org/tr/arastirma/rusya-slav-arastirmalari-merkezi/2016/04/25/8437/rusya-ortadoguda-siilerin-yaninda-mi>), erişim tarihi:05.05.2017.
- Zehra, Muhammed Ebu , Mezhepler Tarihi, , Hisar Yayınevi ,İstanbul,2014,s.576
- Whelan, Richard, El-Kaidecilik İslam’a Tehdit, Dünya’ya Tehdit (Çev. Prof.Dr.Hüseyin Bağcı, Bayram Sinkaya, Pınar Arıkan), Platin Yayınları , Ankara,2005 , s.69.
- Wright, Robin and Peter Baker,“Iraq,Jordan See Threat from Iran”,Washington Post,2014
- “Arabistan ve İran arasındaki ittifakın ve düşmanlığın uzun tarihi”, http://www.ydh.com.tr/HD5801_arabistan-ve-iran-arasindaki-ittifakin-ve-dusmanligin-uzun-tarihi.html,erişim tarihi:03.06.2017.

Ortaçağ'da Arap-İslam Dünyasında Astronomi Bilimi*

Seyfettin KAYA

Doktora Öğrencisi

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ortaçağ A.B.D.

ORCID: 0000-0003-2181-5973

kaya_fdd23@hotmail.com

Öz

Abbasiler Dönemi'nde Müslüman Araplar tarafından Hint, İran ve İlkçağ-Yunan kaynakları Arapçaya çevrilmiştir. Hint-İran kaynakları Müslümanların astronomi hakkındaki bilgilerini arttırmıştır. Ancak zamanla İlkçağ-Yunan eserleri Arapçaya çevrilince Batlamyus'un astronomi anlayışının matematiksel düzeneklere dayandığını ve Aristoteles'in fizik mantığına uymadığını iddia edilmiş ve astronomi bilimcileri konuyu be kez bu yönü ile ele almışlardır. Müslüman-Arapların Ortaçağ'da astronomi alanında gösterdikleri başarı küçümsenmeyecek kadar önemlidir. Bu başarı zamanla Kopernik tarafından gerçeklerin ortaya çıkmasına olanak sağlamıştır.

Anahtar kelimeler: Astronomi, Abbasiler, Endülüs Emeviler, Bilim, Batlamyus

---

* Bu çalışma yazarın doktora tezinin bir kısmından yararlanılarak hazırlanmıştır.

Astronomy Science in the Arab-Islamic World

Abstract

During the Abbasid period, Muslim Arabs turned Arab, Indian, Iranian and Ancient-Greek sources. Indo-Iranian sources have increased the knowledge of Muslims about astronomy. However, over time, when the Ancient-Greek works turned into Arabic, it was claimed that the understanding of Ptolemy's astronomy was based on mathematical arrangements and that Aristotle did not conform to the physics of the physics and the astronomical scientists were involved in this aspect once and for all. The achievement of the Muslim-Arabs in the field of astronomy in the Middle Ages is so important that they are not underestimated. This achievement made it possible for Copernicus to reveal facts over time.

Key words: Astronomy, Abbasids, Andalusian Umayyad, Science, Ptolemy

GİRİŞ

İslâm Dünyası’nda astronomi bilimcileri gözlemsel (astronomi aletleri ile gökyüzünü izleme-pratik astronomi) ve kuramsal astronomi (gözlem verilerini hareketli geometrik düzeneklerle anlamlandırma) konuları ile ilgilenmişlerdir.¹

Eskiçağ Batı Dünyası astronomları kuramsal astronomi alanında önemli başarılar sağlamış ve asırlarca sürecek olan astronomik verilere temel oluşturmuşlardır. Müslüman astronomlar ise Eskiçağ Batı Dünyası astronomlarından farklı olarak gözlemsel astronomi (pratik astronomi) alanında daha başarılı olmuşlardır. Müslüman astronomlar ilk gözlemevlerini kurmuş ve gözlemlerinin dakikliğini arttırmak için hassas gözlem araçları ve gözlem teknikleri geliştirmişlerdir. Açıların ölçümünde kirişler yerine yeni bulunan trigonometrik fonksiyonlar kullanmaya başlamışlardır. Ancak kuramsal astronomi alanında aynı ölçüde bir başarı gösterememişlerdir.² Bu duruma rağmen kuramsal astronomiyi de göz ardı etmemişlerdir. Kuramsal astronomi alanında Müslüman astronomlar Batlamyus (MS.150 yılları) ve Aristoteles'in (MÖ. 384-322) yolundan giderek Yer'in hareket etmeksizin evrenin merkezinde durduğuna ve Güneş de dâhil olmak üzere diğer bütün gök cisimlerinin onun çevresinde dairesel yörüngeler üzerinde sabit hızlarla dolandığını kabul etmişlerdir.³

Müslüman astronomlar Batlamyus’un “*Yer merkezli evren modelini*” esas almış ve yaptıkları gözlemler neticesinde bu modelde küçük değişiklikler yapma ihtiyacı duymuşlardır. Yıldızların Yunanlılarda kabul edildiği gibi Satürn dışında bir kürenin üzerinde olduğu inancından kuşku duyulmuş ve onların çok daha uzakta uzaya yayılmış büyük cisimler olduğuna inanmışlardır.⁴ Ancak Batlamyus tarafından ileri sürülen “*eksantrik ve episikl*” düzeneklerde önemli değişiklikler yapmamış ve bu görüşü olduğu gibi kabul etmişlerdir. Ayrıca Müslüman astronomların bir kısmı matematiksel kuramla yetinmeyi tercih etmiş ve Batlamyus sisteminin geometrik yapısını yeterli bularak fiziksel temel görüşünü bir tarafa bırakmışlardır.⁵ Bu açıdan bakıldığında Müslüman-Arapların kuramsal astronomiyi çok fazla bir katkıda buldukları savunulamaz.

---

¹https://www.academia.edu/16290988/Ortaçağ_İslam_Dünyası_nda_Astronomi_Çalışmaları_ve_Batı_ya_Etkileri_Bilim_ve_Ütopya_Nisan_2003_Sayı_106_İstanbul_2003_s._48_53 (25.09.2016).

² https://www.academia.edu/6280761/Battâni_ve_Zic-i_Sâbî_Adli_Astronomi_Eseri (26.09.2016).

³Yavuz Unat, “Tarih Boyunca Türklerde Astronomi”, *Ortaçağ İslam Dünyası’nda Bilim ve Teknik (Makaleler)*, Ankara 2008, s.158.

⁴ Zeki Tez, *Ortaçağ İslam Dünyasında Bilim ve Teknik*, Diyarbakır 1991, s.80-81.

⁵ https://www.academia.edu/6280761/Battâni_ve_Zic-i_Sâbî_Adli_Astronomi_Eseri (26.09.2016).

CAHİLİYE DEVRİ’NDE VE İSLAM’IN İLK YILLARINDA ASTRONOMİ

Cahiliye Devri’nde ve İslam’ın ilk yıllarında yapılan astronomi faaliyetleri İslam astronomi tarihi açısından bir emekleme dönemidir. Cahiliye Devri’nde Araplar çölde gündüz güneşin doğuş-batış yerlerini bilmek, geceleri ay-yıldızların kılavuzluğunda vakit-yön istikametlerini tayin edebilmek ve yıldızların doğuş-batış şekillerine bakarak mevsimlere ve hava durumuna dair tahminlerde bulunabilmek için pratik astronomi ilmi ile meşgul olmuşlardır.⁶ Yıldızların hareketleri ile hava durumu ve iklimler arasında ilgi kuran ve çeşitli takvimlere esas teşkil eden "*halk astronomisi ve meteoroloji bilgisi*" diyebileceğimiz "*ilm-i envâ*" olarak bilinen bir ilim dalı geliştirmişlerdi.⁷ Arapların sahip olduğu bu astronomi bilgisi bilimsel bir özelliğe sahip değildi. Ancak yıldızlara ilişkin zengin bir bilgi birikimlerinin olduğu da yadsınamaz. Bu bilgilerin Antik-Keldani astronomisinin uzantısı olması kuvvetle muhtemeldir.⁸ Arapların astronomi ile ilgili bilgi ve düşüncelerine şiirlerde de rastlanmaktadır. Gökyüzünün açıkça incelendiği anlaşılan bu şiirlerin 421 tanesinden 26’sında Süreyya yıldızından söz edilmektedir.⁹ Kaynaklarda ifade edildiğine göre Cahiliye Devri Araplarının şiirlerinde 300’den fazla yıldızın adı geçmektedir.¹⁰

Cahiliye Devri’nden miras kalan pratik astronomi anlayışı İslamiyet’in Arap Yarımadası’nda yayılmaya başladığı ilk zamanlarda da devam etmiştir. Kur'an-ı Kerim’in gök cisimlerine çok fazla atıfta bulunması ve ilk Müslümanların "*ilm-i envâ*" bilgisine sahip olması astronomi biliminin gelişimini yavaşlatmış olmalıdır. Nitekim Kur'an-ı Kerim’de "*felek kelimesi güneş ay ve yıldızların içinde yüzdüğü gök küre*" anlamında kullanılmıştır. "*Allah'ın buyruğuna teslim olan yıldızlar, birer yol gösterici, gezegenler göklerin aydınlatıcıları ve ziynetleri, burçlar göğün işaretlerinden olan, yani yolculara yol gösteren büyük yıldızlar yahut ayın konakları*" olarak belirtilmiş ve "*günleri, geceleri ve yılları hesaplamaya yarayan aydan 26, güneşten 32 defa*" bahsedilmiştir.¹¹ Bu bilgilerden hareketle

⁶ Ziya Kazıcı-Mehmet Şeker, *İslam-Türk Medeniyet Tarihi*, İstanbul 1982, s.129; İslamiyet ile birlikte Müslümanların namaz vakitlerini belirlemek ve duaya yöneldikleri sırada Mekke’nin yönünü tespit etmek için astronomi ile ilgilenmek zorunda kalmışlardır. Bkz. Umberto Eco, *Ortaçağ’da Katedraller-Şövalyeler-Şehirler*, Çev: Leyla Tonguç, İstanbul 2015, s.332-333.

⁷ "*Envâ*" güneş yılının belirli dönemlere bölünmesine izin veren birtakım yıldız kümelerinin doğuş ve batışının gözlemlenmesi ile ilgili bir hesaplama sistemini anlatmaktadır. Yıldızların yılın belli zamanlarında gökyüzünde görülmesi havanın değişimine işaret olan meteorolojik bir olay olarak algılanmıştır. Bu yüzden "*nev*" terimi yağmur veya fırtına anlamına gelmekteydi. Bkz. Ali Bakkal, "İslam Astronomi Tarihinde İbn Rüşd, Büyük İslâm Filozofu İbn-i Rüşd", *Diyanet Dergisi*, Cilt- XLVIII, Sayı:3, Temmuz-Ağustos-Eylül 2013, s.197.

⁸ Fuat Sezgin, *İslam’da Bilim ve Teknik*, Cilt-II, İstanbul 2008, s.3.

⁹ Ali Bakkal, *a.g.m.*, s.197.

¹⁰ Fuat Sezgin, *a.g.e.*, II, s.3.

¹¹ Ali Bakkal, *a.g.m.*, s.197-198.

Müslümanların kozmoloji hakkında ilk bilgilerini Kur’a-ı Kerim’den öğrendikleri ve bu teolojik anlayışın dışına çıkmadıkları savunulabilir. Ancak Ramazan Ayı’nın başlama-bitiş vakitlerini tespit etmek, kible yönünü belirlemek, güneşin doğuş-batış saatlerini cemaate bildirmek, güneş-ay tutulmalarını önceden haber vermek¹² ve Hz Muhammed’in ibadetleri yerinde-zamanında yapmak konusunda Müslümanlara tavsiyelerde bulunması zamanla astronomi bilimine gereken önemin verilmesine ve bilimsel astronominin Müslümanlar arasında gelişmesine olanak sağlamıştır.¹³

EMEVİLER DÖNEMİ’NDE ASTRONOMİ

Emeviler Dönemi’nden başlayarak Abbasilerin yedinci halifesi Memun Dönemi’ne kadar astronomi içerikli eserler Arapçaya çevrilmiş ve bu sürece “*Tercümeler Dönemi*” denilmiştir.¹⁴

İslam Dünyası’nda Müslümanların astronomi ile bilimsel bir şekilde uğraşmaya başlaması VIII. yüzyıla denk gelmektedir.¹⁵ Müslümanların gerçek anlamda astronomi bilimi ile ilgilenmeleri Emeviler Dönemi’nde tercüme faaliyetleri ile başlamıştır. İslam Tarihi’nde astronomi alanında ilk tercüme hareketini Emevi prensi Hâlid b. Yezîd (ö.102/720’lerde) başlatmıştır. Hâlid b. Yezîd Batlamyus’un “*Kitâbü’s-Semere*” adlı astrolojik eserini Arapçaya tercüme ettirmiştir.¹⁶ Ünlü astrolog Ebu Mâ’ser “*Halîd b. Yezîd’in astroloji ile uğraştığını, bu alanda bir eser yazdığını ve bu eserin tanınmış astrolojik eserlerden biri olduğunu*” ifade etmiştir.¹⁷

Emeviler Dönemi’nde Müslüman-Araplar astronomi alanında yürüttükleri çalışmalarda tercüme faaliyetleri ile yetinmemişlerdir. Astronomik figürleri sanata ve mimariye işlemiş ve bu konuda edindikleri bilgi birikimlerini farklı bir şekilde ifade etmişlerdir. Kaynaklar bu konuda iddialarımızı destekler niteliktedir. Ürdün’de Amman şehrinin doğusunda¹⁸ 711-715 tarihleri arasında inşa edilen¹⁹ Emevilere ait Kusayru Amre Sarayı’nın gökyüzü haritasını andıran banyo kısmında (Roma hamamının kubbesinde) yer alan haritada yaklaşık 400 yıldız, takımyıldızlar ve burç kuşağı (Zodyak) koordinatları ile birlikte verilmiştir.²⁰

¹² Zeki Tez, *a.g.e.*, s.80.

¹³ Ziya Kazıcı-Mehmet Şeker, *a.g.e.*, s.129.

¹⁴ Ali Bakkal, *a.g.m.*, s.197- 201.

¹⁵ Ziya Kazıcı-Mehmet Şeker, *a.g.e.*, s.129.

¹⁶ Ali Bakkal, *a.g.m.*, s.198.

¹⁷ Fuat Sezgin, *İslam’da Bilim ve Teknik*, Cilt-I, İstanbul 2008, s.4.

¹⁸ Fuat Sezgin, *a.g.e.*, II, s.3-4.

¹⁹ Ali Bakkal, *a.g.m.*, s.197.

²⁰ Bu astronomik figürlerin Kusayru Amre Sarayı’nın büyük salonunu örten kubbesinde yer aldığını iddia etmektedir. Bkz. Ali Bakkal, *a.g.m.*, s.197; Astronomik figürlerin gökyüzü haritasına benzediğini ve Kuşayru Amre Kasrı’nın banyo kısmında bulunan Roma hamamının kubbesinde işlendiğini ifade etmektedir. Bkz. Fuat Sezgin, *a.g.e.*, II, s.3-4.

Resim-1: Kusayru Amre Roma Hamamı'nın Kubbesinde Bulunan Gökyüzü Rekonstrüksiyonu²²

Resim-2: Kubbenin günümüzdeki fotoğraf şekli²¹

Emevi halifelerinden Hişam b. Abdülmelik Dönemi'nde (105-125/724-743) çeviri faaliyetleri devam etmiştir. Aristoteles'e istinat edilen “*Kitâbü'l-Âlem*” adlı bir eser Arapçaya çevrilmiştir.²³ İçeriğinde kozmolojik-coğrafi ve meteorolojik bilgiler bulunduran bu eser Müslümanlara astronomiye dair bazı bilgiler öğretmiştir. Emevi saltanatının son zamanlarında Hermes'e istinat edilen “*Kitâb Münkalebü sini'l-âlem ve mâ fihî mine'l-kazâ*” ve Zerdüş'te istinat edilen “*Kitâbü Zerâdüşt fi'n-nücûm ve te'sîrâtihâ ve'l-hükûm 'ale'l mevâlîd (Kitâbü Zerâdüşt fi suveri dereci'l-felek)*” adlı astroloji ağırlıklı eserler Arapçaya çevrilmiştir. Doğal olarak bu çeviriler vasıtası ile astronomi ile ilgili bazı terimler Arap diline girmiştir.²⁴

Müslümanlar-Arapların astronomi biliminin imkânlarından pratik hayatta ve dini vecibelerin yerine getirilmesi konusunda faydalanmış oldukları savunulabilir. Müslüman-Araplar ibadet vakitlerinin belirlenmesi için Muvakkithaneler açmışlardır. Astronomi eğitimi veren bu kurumlar araştırma içerikli bir gözlemevi vazifesi de görmekteydi.²⁵ Bu açıdan bakıldığında İslam Dünyası'nda gözlemevlerinin Emeviler tarafından başkent Dimâşk'ta (Şam) inşa edilmeye

²¹ Fuat Sezgin, *a.g.e.*, II, s.4.

²² Fuat Sezgin, *a.g.e.*, II, s.4.

²³ Fuat Sezgin, *a.g.e.*, II, s.4.

²⁴ Ali Bakkal, *a.g.m.*, s.198.

²⁵ Yavuz Unat, “İslam'da ve Türklerde Zaman ve Takvim”, *Türk Dünyası Nevruz Ansiklopedisi*, İstanbul 2004, s.15-16.

başlandığı savunulabilir.²⁶ Gözlemlerinde dakik gözlemler yapılmış²⁷ ve bu rasatlar neticesinde elde edilen sonuçlar İslam Dünyası’nda ilk astronomi tablosu olan “Zic’i” ortaya çıkarmıştır. Ünlü bilgin Bîrûnî parşömen kâğıdı üzerine çizilmiş astronomik tablolar içeren bu Zic’den bahsetmektedir. Bu Zic’de Diokletion Dönemi’ne (Kıpti Takvimi’ne) göre oluşturulmuş verilerin olduğundan söz etmiş, adı bilinmeyen bir yazarın hicretin 90-100 (710-719) yılları arasında gözlemlenen güneş tutulmaları ve horoskoplar içeren eklemeler yaptığını belirtmiş ve bu eklemelerde Bust şehrinin enleminin 32⁰ olduğunu ifade etmiştir.²⁸

ABBASİLER DÖNEMİ’NDE ASTRONOMİ

Abbasiler Dönemi’nde Halife Mansur, Harunreşid ve Memun dönemlerinde astronomiye dair çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalar çeviri faaliyetleri ile başlamış, zamanla gözlemsel astronomi şeklinde devam etmiştir.

Halife Memun Döneminde Astronomi

Abbasiler Dönemi’nde doğal sınırlara ulaşılmış ve fetih politikasının yerini bilimsel ve kültürel etkinlikler almıştır. Müslüman-Araplar çevre uygarlıklarla etkileşim içerisine girmiş ve Ortaçağ İslam Dünyası’nda bir “Rönesans” süreci başlatmışlardır. Bu süreçte Kuzey Suriye yolu ile Mezopotamya kültüründen astronomi, matematik ve tıbbı ilişkin veriler; Yunan-Roma kültüründen felsefe, fizik, tıp, geometri, astronomi, mekanik ve mantık gibi bilim dalları; Mısır yolu ile kimya; İran yolu ile İran-Hint tıbbı ile ilgili eserler ve Hint matematiği İslam kültürüne girmiştir.²⁹

Müslüman Araplar önce İran ve Hint kaynaklı astronomi bilgileri kullanmışlardır. Ancak daha sonra Antik Yunan astronomisi ile tanışmış ve Batlamyus (Ptoleme) geleneğine geçiş yapmışlardır. VIII. yüzyılın ikinci yarısında Bağdat’ta parlayan astronomi çalışmaları İran-Hint astronomi çalışmalarına dayandırılmıştır. M.S. 555 yıllarında Sasani hükümdarı Adil Nuşirevan Dönemi’nde büyük bir olasılıkla Hindistan astronomi teorileri ve çalışmaları esas alarak oluşturulan “Zic-i Şahi” veya “Zic-i Şehriyar” (*Kralın Tabloları*)’dan yararlanılmıştır. Güne, gün ortasına değil; gece yarısından başladığı gibi bazı özellikleri bulunan ve İslam astronomisini etkileyen bu eser meşhur astrolog “Ebu Maşer’in” şerhi ile birlikte “Ebul Hasan et-Temimi” tarafından Arapçaya çevrilmiştir. “Zic-i Şahi” Sasanilerin Jüpiter-Satürn birleşmesi konusunda ısrarcı oldukları³⁰ ve Sasanilerin astronomi mirasının üzerine İslam astronomisinin oluşumuna temel teşkil eden ilk

---

²⁶ Ali Bakkal, *a.g.m.*, s.199.

²⁷ Yavuz Unat, “İslam’da ve Türklerde Zaman ve Takvim”, s.15-16.

²⁸ Ali Bakkal, *a.g.m.*, s.200.

²⁹ Zeki Tez, *a.g.e.*, s.2.

³⁰ Seyyid Hüseyin Nasr, *İslam’da Bilim ve Medeniyet*, Çev: Naci Avcı-Kasın Turhan-Ahmet Ünal, İstanbul 1991, s.175-176.

kaynaklardan biridir.³¹ “*Zic-i Şahi*” Mansur Dönemi’nde öne çıkan “*İbnü’l Nevbaht*” ve “*Maşallah*” gibi bilginlerin astronomi faaliyetlerine temel oluşturmuştur.³²

Ortaçağ’da Hıristiyan Dünyası IV. ve X. yüzyıllar arasında karanlık bir dönem geçirmiştir. Ancak Ortadoğu’da yeni bir din olan İslamiyet doğmuş ve kısa sürede yayılmıştır. Müslüman-Araplar Hıristiyanların sahip çıkmadıkları bilim, kültür ve felsefe mirasına talip olmuşlardır. VIII. ve IX. yüzyıllarda Müslümanlar-Araplar Yunan eserlerinin büyük bir bölümünü Arapçaya çevirmiş ve insanlığın ortak mirası olan bilimin gelişimine katkıda bulunmuşlardır.³³

Abbassiler Dönemi’nde (750-1258) Müslüman-Arapların Emeviler Dönemi’nde başlattıkları astronomi içerikli eserlerin Arapçaya çevrilmesi faaliyetlerine devam edilmiştir. Bu durumun ortaya çıkmasında İran kültürünün ve Sasanilerin önemli bir etkisi olmuştur. Sasaniler Dönemi’nde İran’ın Huzistan bölgesinde (Ahvaz) Cundişapur denilen bir kent kurulmuştu. Sasani hükümdarı I. Şâpur (241-272) yeni kurulan Cundişapur’a Yunan esirleri yerleştirmiş ve bu esirlerden Cundişapur’da bir tıp ve felsefe okulu kurmalarını istemiştir. Böylece Cundişapur kentinde köklü bir Yunan kültürü ortaya çıkmıştır. Abbassilerin ikinci halifesi Mansur Dönemi’nde (754-775) Cundişapur’daki tarihsel mirasa Müslüman-Araplar sahip çıkmışlardır. Bu dönemde birçok bölgede çeviri uğraşısı tekrar gündeme gelmiştir.³⁴ Gezegenlere meraklı olduğu için Fars, Hint ve Rum bölgelerinden birçok astronomi bilimci Bağdat’ta gelerek halife Mansur’un hizmetine girmiş ve himayesinde çalışmışlardır.³⁵ Hicretin 156. yılında “*Mankah el-Hindî adlı*”³⁶ Hintli bir elçi huzuruna çıktığı Halife Mansur’a Kardagaların Kralı Figar adına³⁷ Brahmagupta’nun astronomiye dair istihsal edilen *Sindhanta (Sindhind)* adlı eserini sunmuştur.³⁸ Halife Mansur Hint elçisinin sunduğu kitabın Arapçaya tercüme edilmesini ve seyyarelerin (gezegenlerin) hareketlerini ifade eden bir eserin

³¹ Fuat Sezgin, *a.g.e.*, I, s.8.

³² Seyyid Hüseyin Nasr, *İslam’da Bilim ve Medeniyet*, s.175; Zeki Tez, *a.g.e.*, s.81.

³³ Yavuz Unat, “Tarih Boyunca Türklerde Astronomi”, s.158.

³⁴ Zeki Tez, *a.g.e.*, s.37; Dini görüş ayrılıkları nedeni ile Bizans’tan kaçarak İran’a sığınan ve Cundişapur gibi kültür merkezini meydana getirmiş olan bilgin ve düşünürlerin İslam dünyasında ortaya çıkan ilk bilimsel faaliyetlerin gelişmesinde önemli katkıları olduğu ifade edilmektedir. Bu bilim insanlarının Yunanca bilmeleri birçok klasik eserin Arapçaya tercüme edilmesini sağlamıştır. Bkz. https://www.academia.edu/6280761/Battâni_ve_Zic-i_Sâbi_Adlı_Astronomi_Eseri (26.09.2016).

³⁵ Yavuz Unat, “İslâm Dünyasında Astronomi Çalışmaları ve İslâm Astronomisinin Batı’ya Etkileri”, *Ortaçağ İslam Dünyası’nda Bilim ve Teknik (Makaleler)*, Ankara 2008, s.184.

³⁶ https://www.academia.edu/6280761/Battâni_ve_Zic-i_Sâbi_Adlı_Astronomi_Eseri (26.09.2016).

³⁷ Otto Neugebauer, *Astronomy and History Selected Essays*, Newyork 1983, s.136.

³⁸ Said El-Endülüsi, *Tabakatü’l-Ümem*, (Çev: Ramazan Şeşen), İstanbul 2014, s.19; Ali Bakkal, *a.g.m.*, s.198.

yazılmasını emretmiştir.³⁹ Bu astronomi kitabının tercümesi ile “*İbrahim el-Ferazi*” ve oğlu “*Muhammed*” vazifelendirilmiştir.⁴⁰

VI. yüzyılda Hindistan’da yaşamış olan Brahmagupta’nın astronomi, matematik ve trigonometri açısından büyük önem taşıyan *Sindhanta (Sindhind)* adlı eser Sanskritçeden Arapçaya çevrilmiştir.⁴¹ Halife Memun Dönemi’ne kadar Müslüman-Araplar tarafından kullanılan bu eser ile Hint rakamları İslâm kültürüne girmiştir.⁴² Bir hayli hacimli ve karmaşık içerikli olan bu eser Hint astronomisinin en önemli eseri olarak kabul edilmektedir.⁴³ Muhammed İbrahim el-Fezari’nin tercümesi olan bu eser “*Zicûs-Sind-Hind el-Kebîr*” adı ile anılmıştır. Halife Mansur Grekçe, Süryanice, Sanskritçe ve Farsçadan tercüme ettirdiği eserler için sarayda “*Hizânetü'l-Hikme*” adlı bir kütüphane tahsis etmiştir.

Harunreşid Dönemi’nde Astronomi Faaliyetleri

Abbasilerin ikinci halifesi Mansur Dönemi’nde Müslüman-Arapların astronomi alanında yaptıkları tercüme faaliyetleri Hint ve İran astronomisinin etkisi ile devam etmişti. Ancak Halife Harunreşid Dönemi’nde küçük bir değişiklik olmuş ve Hint-İran astronomisinin yerini devam eden tercüme faaliyetlerinde Yunan astronomisi almıştır.

Harunreşid Dönemi’nde (786-809) daha önce başlayan telif ve tercüme hareketleri yeniden hız kazanmıştır. Halife Mansur Dönemi’nde devlet sarayında kurulan “*Hizânetü'l-Hikme*”⁴⁴ adlı kütüphaneye (Bağdat Kitaplığı) “*Ebu Sehl İbn Nevbaht*” yönetici olarak tayin edilmiştir.⁴⁵ İranlı bir mühtedi olan Ebu Sehl el-Fazl b. Nevbaht, Harun Reşid’in emri ile Farsçadan birçok eser tercüme etmiştir.⁴⁶ Bu tercüme edilen eserler arasında astroloji (İlm-i Nücûm-yıldızlar bilimi) ile ilgili eserleri de bulunmaktadır. Ebu Sehl İbn Nevbaht, astroloji (İlm-i Nücûm-yıldızlar bilimi) ile ilgili eserleri Farsçadan (Pehlevice) Arapçaya tercüme etmiştir.⁴⁷

³⁹ Otto Neugebauer, *Astronomy and History Selected Essays*, s.136.

⁴⁰ Said El-Endülüsî, *a.g.e.*, s.19; https://www.academia.edu/6280761/Battânî_ve_Zic-i_Sâbî_Adlı_Astronomi_Eseri (26.09.2016).

⁴¹ J. L. E. Dreyer, *A History Of Astronomy From Thales To Kepler*, Newyork 1953, s.244; https://www.academia.edu/6280761/Battânî_ve_Zic-i_Sâbî_Adlı_Astronomi_Eseri (26.09.2016); Bazı kaynaklarda Sindhind adlı eserin Farsçadan Arapçaya çevrildiği ifade edilmektedir. Bkz. Esin Kâhya-Hüseyin Gazi Topdemir, “İlk Müslüman Türk Devletlerinde Bilim”, *Türkler Ansiklopedisi*, Cilt-V, Ankara 2002, s.1106.

⁴² Said El-Endülüsî, *a.g.e.*, s.19.

⁴³ Fuat Sezgin, *a.g.e.*, I, s.9; Fuat Sezgin, *a.g.e.*, II, s.5.

⁴⁴ Ali Bakkal, *a.g.m.*, s.198.

⁴⁵ Zeki Tez, *a.g.e.*, s.6.

⁴⁶ Ali Bakkal, *a.g.m.*, s.199.

⁴⁷ Zeki Tez, *a.g.e.*, s.6.

Anadolu’dan bazı eserlerin Bağdat’a taşınarak Arap diline çevrildiği de görülmektedir. Ankara ve Ammûriye (Emirdağ yakınlarında eski bir şehir) fethedilmiş ve burada bulunan eserler Bağdat’a getirilerek “*Yuhanna b. Mâseveyh*” başkanlığında kurulan bir heyet tarafından Arapçaya çevrilmiştir.⁴⁸

Harunreşid Dönemi’nde (786-809) İslam astronomisini etkileyen asıl gelişmenin Batlamyus’un (Ptoleme) “*Almagest*” adlı eserinin Arapçaya çevrilmesi olduğu iddia edilebilir. Halife Mansur Dönemi’nde Arapçaya çevrilen “*Sindhind*” adlı eserin çevirisinden tahminen 25 yıl sonra bir devlet ve bilim insanı olan Yahyâ b. Hâlid el-Bermekî’nin (120-190/738-805) arzusu ile Batlamyus’un (Ptoleme) “*Almagest*” adlı eseri Arapçaya tercüme edilmiştir.⁴⁹ Batlamyus’un “*Almagest*” adlı eseri IX. yüzyılın başlarında muhtemelen Yahudi “*Sahl el-Tebârî*” tarafından ilk kez Arapçaya tercüme edilmiştir.⁵⁰ Batlamyus’un (Ptoleme) “*Almagest*” adlı eseri karmaşık ve hacimli bir kaynak olarak betimlenmiştir.⁵¹

“*Almagest*” adlı eserin çevrilmesi ile bazı Yunanca terimlerin Arapçaya girmiş olduğu savunulabilir. Yunanca yıldız adlarının Arapçaya çevirileri ile Arapların ağızdan ağıza dolaşan -*Aldebaran*, *Algenib*, *Algol*, *Alkor*, *Atair*, *Vega*, *Antares*, *Adhara*, *Almach*, *Alphard*, *Betelgeuze*, *Deneb*, *Formalhaut*, *Rigel*, vb. durağan yıldız adları bir araya gelmiştir. Çoğu halk diline girmiş olan *Zenit*, *Azimet*, *Nadir*, *Almukantar*, *Alhidade*, *Teodolit*, vb. astronomi terimleri de Arap astronomisinden gelmektedir. Ayrıca Türkler tarafından İslam gözlemevlerinde geliştirilen ve Avrupa’da “*turkuet*” veya “*torketem*” diye ifade edilen açı ölçmeye yarayan gözlem aygıtı Arap diline geçmiştir.⁵²

Memûn Dönemi’nde Astronomi Çalışmaları

Abbasi halifesi Memûn Dönemi’nde (813-833) astronomi çalışmaları ivme kazanmış ve “*Yükselme Dönemi*” (Gırnata Devleti’nin yıkılmasına kadar) sürecine girmiştir.⁵³ Bu dönemde bir taraftan tercüme faaliyetleri devam ederken diğer taraftan inşa edilen gözlemevleri vasıtası ile rasat çalışmaları yapılmıştır.

Beytül-Hikme ve Astronomi Faaliyetleri

⁴⁸ Ali Bakkal, *a.g.m.*, s.198-199.

⁴⁹ “*Almagest*” adlı eser astronomi konusunda temel bir kaynak olarak kabul edilmektedir. Bkz. Said El-Endülüsî, *a.g.e.*, s.29; Bilgin ve sanatçılar hamisi olan Yahya b. Halid el-Bermekî bu ilk çeviriden memnun olmadığı için, farklı bilim insanlarını aynı eseri yeniden çevirmekle görevlendirmişti. Bkz. Fuat Sezgin, *a.g.e.*, I, s.9.

⁵⁰ Zeki Tez, *a.g.e.*, s.80; Bu eserin adı bilinmeyen bir çevirmen tarafından Arapçaya tercüme edildiği ifade edilmektedir. Bkz. George Sarton, *Ancient Science And Modern Civilization*, Newyork 1954, s.64.

⁵¹ Fuat Sezgin, *a.g.e.*, II, s.5.

⁵² Zeki Tez, *a.g.e.*, s.80.

⁵³ Ali Bakkal, *a.g.m.*, s.200.

İslam Devletleri Tarihi’nde astronomi çalışmaları gerçek anlamda Abbasi halifesi Memûn Dönemi’nde başlamıştır.⁵⁴ Cundişapur Akademisi örnek alınarak oluşturulan⁵⁵ Beytül-Hikme (Bilgelik Evi) Halife Memûn tarafından 830 yılında Bağdat’ta kurulmuş ve bir tercüme-araştırma merkezi olarak kullanılmıştır.⁵⁶ Bu kurumunun başkanlığına Memûn Dönemi’nde Süryanice ve Arapça kitaplar yazmış olan ve Yunanca bilen “*Yuhanna ibni Mâseveyhi*” getirilmiştir. Halife Mutevekkil Dönemi’nde ise bu kurumun başkanlığına Yuhanna ibni Mâseveyh’in öğrencisi olan “*Huneyn ibni İshak*” tayin edilmiştir.⁵⁷ Beytül-Hikme kurumunda birbirinden değerli bilim insanları çalışmıştır. “*Ebû Yahya ibn Batrîk*”, “*Sâbit ibn Kurre*”, “*Haccâc ibn Yûsuf ibn Matar*”⁵⁸, “*Fadl İbn Nevbaht*”, “*Harezmi*”⁵⁹, “*Ebu Yusuf el-Kindî*”⁶⁰, “*İbni Mukaffâ*” ve Hıristiyan asıllı “*Kosta ibni Luka*”⁶¹ gibi bilginler ve çevirmenler bu değerli bilim insanları arasında gösterilebilir.

Beytül-Hikme kurumunda çalışan bilim insanları ve bu bilim insanlarının yürüttükleri kültürel etkinlikler devlet tarafından desteklenmiştir.⁶² Ünlü çevirmenlere çalışmalarına karşılık ayda 500’er altın ödeme yapılmıştır. Halife Memûn çevirdiği kitapların karşılığı olarak Huneyn ibn İshâk’a ağırlığınca altın ödediği için İslam Devleti’nin hazinesi tehlikeye düşmüştür.⁶³ Bir başka rivayete göre Halife Memûn sadece Grekçeden yaptırdığı çeviriler için 300 bin dinar ödeme yapmıştır. Hatta bazı tercüme terazinin bir kefesine konmuş ve altın tozu ile tartılarak mütercim ödüllendirilmiştir.⁶⁴

⁵⁴ James Evans, *The History And Praticice Of Ancient Astronomy*, Newyork 1998, s.25; https://www.academia.edu/6280761/Battânî_ve_Zîc-i_Sâbî_Adlı_Astronomi_Eseri (26.09.2016); Yavuz Unat, “İslâm Dünyasında Astronomi Çalışmaları ve İslâm Astronomisinin Batı’ya Etkileri”, s.184.

⁵⁵ Esin Kâhya-Hüseyin Gazi Topdemir, *a.g.m.*, s.1107.

⁵⁶ Yavuz Unat, “İslâm Dünyasında Astronomi Çalışmaları ve İslâm Astronomisinin Batı’ya Etkileri”, s.185; James Evans, *a.g.e.*, s.25; Salim Aydüz, “Osmanlı Devleti’nde Müneccimbaşılık”, *Osmanlı Bilim Araştırmaları Dergisi*, Sayı:1, İstanbul, 1995, s.160-161; https://www.academia.edu/6280761/Battânî_ve_Zîc-i_Sâbî_Adlı_Astronomi_Eseri (26.09.2016); Micheal Hoskin, *The Cambrige Illustrated History of Astronomy*, Newyork 1997, s.50; Fuat Sezgin, *a.g.e.*, I, s.10; Colin A. Ronan, *Bilim Tarihi: Dünya Kültüründe Bilimin Tarihi ve Gelişimi*, Çev: Ekmeleddin İhsanoğlu-Feza Günergün, Ankara 2003, s.228; Ali Bakkal, *a.g.m.*, s.199.

⁵⁷ Zeki Tez, *a.g.e.*, s.35-36.

⁵⁸ https://www.academia.edu/6280761/Battânî_ve_Zîc-i_Sâbî_Adlı_Astronomi_Eseri (26.09.2016).

⁵⁹ Esin Kâhya-Hüseyin Gazi Topdemir, *a.g.m.*, s.1108.

⁶⁰ Colin A. Ronan, *a.g.e.*, s.228.

⁶¹ Zeki Tez, *a.g.e.*, s.36.

⁶² James Evans, *a.g.e.*, s.25; Salim Aydüz, *a.g.m.*, s.161; Esin Kâhya-Hüseyin Gazi Topdemir, *a.g.m.*, s.1108.

⁶³ Zeki Tez, *a.g.e.*, s.36.

⁶⁴ Ali Bakkal, *a.g.m.*, s.199.

Bu kurumda tercüme faaliyetlerinin yapılması için ünlü astronomi bilimciler ve matematikçiler bir araya getirilmiştir.⁶⁵ Yunan bilimlerinin hayranı olarak bilinen Abbasi halifesi Memûn, Yunanca eserleri Bizans’tan ve fethedilen diğer kültür merkezlerinden Bağdat’a getirtmiş ve bu eserleri Arapçaya tercüme ettirmiştir.⁶⁶ Ancak çeviri faaliyetleri yalnız Yunanca ile sınırlı kalmamış, Farsça (Pehlevice) Sanskritçe ve Süryanice dillerinden tercüme de yapılmıştır.⁶⁷ Astronomi ve astrolojiye dair eserlerin Arapçaya tercüme edilmesi ile astronomi ve astroloji Müslümanlar arasında tanınmaya başlanmıştır.⁶⁸

Büyük bir kütüphaneye sahip olan⁶⁹ Beytül-Hikme’nin bir çeviri ve araştırma merkezi olduğu bilinmekle birlikte rasat çalışmalarının yapıldığı bir yer olduğu da savunulmuştur. Bu kurumda bir gözlemevinin bulunduğu iddiaları bulunmaktadır.⁷⁰ Nitekim kurulan gözlemevi vasıtası ile Müslüman âlimler tercüme edilen eski eserlerde bulunan astronomi bilgilerinin doğru olup olmadığını kontrol etmeye çalışmışlardır.⁷¹ Bu yönü ile bakıldığında Beytül-Hikme’nin yalnız bir tercüme bürosu olarak çalışmadığı aynı zamanda rasat çalışmalarının yapıldığı bir araştırma kurumu olarak da görev yaptığı savunulabilir.

Batlamyus’un “*Almagest*” adlı eserinin “*Beytül-Hikme*” kurumunda da tercüme edildiği görülmektedir. Daha önce Harunreşid Dönemi’nde ilk kez Arapçaya tercüme edilen Batlamyus’un “*Almagest*” adlı eseri,⁷² Halife Memûn Dönemi’nde “*Haccâc ibn Yûsuf ibn Matar*” tarafından ikinci; sonra “*Huneyn b. İshak*” ile oğlu “*İshak*” tarafından üçüncü defa tercüme edilmiştir. Bu eser zamanla Sâbit b. Kurra tarafından düzeltilmiştir.⁷³ “*Almagest*” adlı eserin üzerinde Sâbit b. Kurre’nin dışında İslam bilim tarihinin klasik dönemi boyunca Câbir b. Hayyân, Fergânî, Hâzin, İbnü’l-Heysem, Câbir b. Eflah ve İbn Rüşd gibi âlimler defalarca çalışmış ve açıklamalar-özetler yazmışlardır.⁷⁴

---

⁶⁵ Esin Kâhya-Hüseyin Gazi Topdemir, *a.g.m.*, s.1107.

⁶⁶ Fuat Sezgin, *a.g.e.*, I, s.10; https://www.academia.edu/6280761/Battânî_ve_Zic-i_Sâbî_Adlı_Astronomi_Eseri (26.09.2016).

⁶⁷ Zeki Tez, *a.g.e.*, s.35.

⁶⁸ Salim Aydüz, *a.g.m.*, s.161.

⁶⁹ Esin Kâhya-Hüseyin Gazi Topdemir, *a.g.m.*, s.1108.

⁷⁰ Zeki Tez, *a.g.e.*, s.35.

⁷¹ Colin A. Ronan, *a.g.e.*, s.228.

⁷² Zeki Tez, *a.g.e.*, s.80; Bu eserin adı bilinmeyen bir çevirmen tarafından Arapçaya tercüme edildiği ifade edilmektedir. Bkz. George Sarton, *a.g.e.*, s.64.

⁷³ Said El-Endülüsî, *a.g.e.*, s.29; https://www.academia.edu/6280761/Battânî_ve_Zic-i_Sâbî_Adlı_Astronomi_Eseri (26.09.2016).

⁷⁴ Ali Bakkal, *a.g.m.*, s.199.

Halife Memun Dönemi’nde Gözlemleri ve Rasat Çalışmaları

Ortaçağ İslam Dünyası’nda Emeviler Dönemi’nde ibadet saatlerini belirlemek amacı ile gözlemlerin yapıldığı “*Muvakkithane*” adı verilen müesseseler kurulmuştur. Abbasiler Dönemi’nde ise duyarlı, düzenli, hassas ve dakik rasatlar yapmak için tam teşekkülü ilk gözlemleri inşa edilmiştir.⁷⁵ Bu yönü ile bakıldığında gözlemlerinin gerçek anlamda Abbasiler tarafından kurulduğu savunulabilir.

Abbasiler Dönemi’nde ilk gözlemleri Halife Memûn Devri’nde kurulmuştur. Bu dönemde önce Bağdat’ta Şemmâsiye, sonra Şam’da Kasîyun gözlemevi yapılmıştır.⁷⁶ Ancak bu gözlemleri henüz gelişme aşamasında olmaları nedeni ile çalışma programları sadece güneş ve ay gözlemlerine dayandırılmıştır. Bu rasathanelerde belirli amaçları gerçekleştirmek için görev alan bilim insanları birbiri ile işbirliği halinde çalışmışlardır. Bu açıdan bakıldığında bu rasathanelerin birbirlerinin eksikliklerini tamamladıkları savunulabilir.

Bu gözlemlerinde donanım açısından daha önce inşa edilen rasathanelerden farklı bir özellik bulunmaktaydı. Bu iddiayı kullanılan araç-gereçlere ve gözlemlerinin yapısının farklılığına dayandırabiliriz. Dakik, düzenli, hassas ve duyarlı ölçümler yapmak için rasat aletlerinin boyutları büyütülmüştür. Sabit bir yere inşa edilmiş olan bu gözlemlerinin, özenle imal edilmiş aletleri, hususi çalışma yerleri, kütüphaneleri, gözlemcileri, hesapçıları ve rasatları değerlendiren astronomları bulunmaktaydı. Ayrıca araştırmacılara yardımcı olmak için idari elemanlar da görevlendirilmiştir.⁷⁷

Abbasiler Dönemi’nde açılan gözlemlerinde devrin önde gelen astronomları çalışmıştır. Şemmâsiye ve Kasîyun gözlemlerinde “*Yahya ibn Ali Mansur*”, “*Sanad ibn Ali*”, “*Abbas ibn Said el-Cevheri*”, “*el-Harezmi*”, “*Habeş el-Hâsib*”, “*el-Fergâni*”⁷⁸, “*Halid ibn Abdümelik el-Marvrûdide*”, “*Ali ibn el-Usturlâbi*”⁷⁹, Beni Mûsa kardeşlerden “*Ahmed*” ile “*Muhammed*” ve “*el-Battânî*” gibi değerli astronomlar görev almışlardır. Bu astronomlardan bazıları bu gözlemlerinden yalnız birinde, bazıları bu gözlemlerinden her ikisinde, bazıları da Beytül-Hikme ile bağlantılı çalışmışlardır.⁸⁰

Abbasiler Dönemi’nde inşa edilen Şemmâsiye ve Kasîyun gözlemleri vasıtası ile astronomik açıdan önemli çalışmalar yapılmıştır. Müslüman astronomi

⁷⁵ Esin Kâhya-Hüseyin Gazi Topdemir, *a.g.m.*, s.1108.

⁷⁶ Said El-Endülûsi, *a.g.e.*, s.21; Yavuz Unat, “İslâm Dünyasında Astronomi Çalışmaları ve İslâm Astronomisinin Batı’ya Etkileri”, s.185; Fuat Sezgin, *a.g.e.*, I, s.6,11; Ali Bakkal, *a.g.m.*, s.200.

⁷⁷ Esin Kâhya-Hüseyin Gazi Topdemir, *a.g.m.*, s.1108.

⁷⁸ Said El-Endülûsi, *a.g.e.*, s.21.

⁷⁹ Esin Kâhya-Hüseyin Gazi Topdemir, *a.g.m.*, s.1108.

⁸⁰ https://www.academia.edu/6280761/Battânî_ve_Zîc-i_Sâbî_Adlı_Astronomi_Eseri (26.09.2016); “*Yahya ibn Ali Mansur*”, “*Sanad ibn Ali*”, “*Abbas ibn Said el-Cevheri*”, “*el-Harezmi*”, “*Habeş el-Hâsib*”, “*el-Fergâni*” gibi astronomlar her iki gözleminde de çalışmışlardır. Bkz. Said El-Endülûsi, *a.g.e.*, s.21.

bilimcileri uzun yıllar süren rasat çalışmalarına imza atmışlardır. Bu gözlemlere “*er-Rasadu’l-Memûni*” denilmiştir.⁸¹ Rasatlar sonucunda ulaştıkları gözlem verilerini “*Zic*” adlı tablolarda toplamışlardır.⁸² Bu dönemde yapılan rasat çalışmaları “*Zic-i Mumtahan*”⁸³ veya “*Zic-i Memûni*”⁸⁴ adlı eser ile ortaya konulmuştur. Bu eserin müellifi Halife Memun’un astronom-astroloğu “*Yahya b. Ebu Mansur*” olarak geçmektedir.⁸⁵ Bu zic, Batlamyus’un “*Almagest*” adlı eserinden sonra yazılan en önemli astronomi kaynağı olarak kabul edilmektedir.⁸⁶ Şemmâsiye ve Kasîyun gözlemevlerinde yapılan çalışmalardan en önemlisi ekliptik eğiminin hesaplanmasıdır. Eskiçağ’da Yunanlar tarafından ekliptik eğimi $23^{\circ} 51' 20''$ olarak tespit edilmişti.⁸⁷ Bu dönemde de ekliptik eğiminin hesaplanması çalışmaları yeniden ele alınmıştır. Halife Memun Dönemi’nde “*Yahya b. Ebu Mânsûr*” ekliptik eğimini bulmakla görevlendirilmiştir. Şemmâsiye Gözlemevi’nde “*Yahya b. Ebu Mânsûr*” tarafından yapılan rasatlar sonucunda $23^{\circ} 33'$ değerine ulaşılmıştır.⁸⁸ Rasat çalışmaları sonucunda günümüzde kabul edilen $23^{\circ} 27' 08''$ değerine çok yakın olan $23^{\circ} 33'$ değerinin bulunması bize Halife Memun Dönemi’nde yapılan çalışmaların başarısını göstermektedir. Abbasi halifesi Memun’un Dönemi’nde yapılan önemli çalışmalardan bir diğeri Dünya’nın çapının ve çevresinin ölçülmesi olayıdır. Halife Memun’un emri ile meridyenin 1° ’lik yayının belirlenmesi ve bu yolla Dünya’nın çapı ve çevresinin belirlenmesi çalışmaları başlatılmıştır. Biri Sincar Ovası’nda; diğeri ise Palmyra (Tadmur) ve Rakka arasında olmak üzere iki ölçüm yapılmış ve 1° ’lik yay uzunluğu $56 \frac{1}{4}$ mil ve Dünya’nın çevresi de yaklaşık 20256 mil (yaklaşık 40 bin km) olarak belirlenmiştir. Bu değerler uzun ve yorucu bir çalışma sonucunda ortaya çıkan ve titiz bilimsel yöntemler uygulanarak gerçekleştirilen ilk ölçümdür. Günümüzde

⁸¹ Said El-Endülüsî, *a.g.e.*, s.21.

⁸² Esin Kâhya-Hüseyin Gazi Topdemir, *a.g.m.*, s.1108.

⁸³ Said El-Endülüsî, *a.g.e.*, s.21; Yavuz Unat, “İslâm Dünyasında Astronomi Çalışmaları ve İslâm Astronomisinin Batı’ya Etkileri”, s.185; David A. King, *İslamic Astronomy and Geography*, Burlington 2012, s.161.

⁸⁴ https://www.academia.edu/6280761/Battânî_ve_Zic-i_Sâbî_Adlı_Astronomi_Eseri (26.09.2016).

⁸⁵ David A. King, *a.g.e.*, s.16; Bazı kaynaklarda bu zic’in müellifi 825-835 yıllarında gözlemler yapan “*Habeş el-Hâsib*” olarak geçmektedir. Bkz. https://www.academia.edu/6280761/Battânî_ve_Zic-i_Sâbî_Adlı_Astronomi_Eseri (26.09.2016).

⁸⁶ Ali Bakka, *a.g.m.*, s.200.

⁸⁷ Yavuz Unat, “İslâm Dünyasında Astronomi Çalışmaları ve İslâm Astronomisinin Batı’ya Etkileri”, s.185; Esin Kâhya-Hüseyin Gazi Topdemir, *a.g.m.*, s.1109; https://www.academia.edu/6280761/Battânî_ve_Zic-i_Sâbî_Adlı_Astronomi_Eseri (26.09.2016).

⁸⁸ Bîrûnî, *Tahdîdü Nihâyâtî’l-Emâkin*, (Çev: Melek Dosay Gökdoğan-Tuba Uymaz), Ankara 2013, s.46; İbnü’l Kiftî, “*Halife Memun’un ölümünden sonra Yahya b. Ebu Mânsûr tarafından yürütülen astronomi gözlemlerinin kesildiğini dile getirmiştir.*” Bkz. İbnü’l-Kiftî, *Târîhu’l-Hukemâ’*, (Nşr. Julius Lippert), Leipzig 1903, s.357-359.

kabul edilen 24.901 mil (40.075 bin km) değerine yakın bir değer olan 20256 mil (yaklaşık 40 bin km) değerinin bulunması kayda değer bir başarı olarak görülebilir. Abbasiler Dönemi’nde astronomik ölçümler konusunda yeni yöntem ve metotların kullanıldığı görülmektedir. Bu yeni yöntem ve metotlara Halife Memun Dönemi’nde rastlamak mümkündür. Bizans’a yapılan bir sefer sırasında Halife Memûn, astronom ve matematikçi Sanad ibn Ali’ye bir meridyen derecesinin ölçülmesi emrini vermiştir. Sanad ibn Alî kullanmış olduğu yeni bir yöntem ile deniz seviyesinden yüksekte bulunan bir kıyıda batmakta olan güneşin batışını ölçmüş ve bu ölçüme dayanarak dünyanın yarıçapını trigonometrik olarak hesaplamıştır.⁸⁹

Halife Memun Dönemi’nde ekvatorun, enlem ve meridyen dairelerinin boyları, iki boylam arasındaki mesafeler dakik bir şekilde ölçülmüştür.⁹⁰ Musul yakınlarında yapılan meridyen ölçümler sonucunda günümüzde kabul edilen 110.938 metre değerine çok yakın olan 111.814 metrelik bir uzunluk ölçüsü bulunmuştur.⁹¹

Halife Memûn’un astronomları ile yürüttüğü çalışmalardan biri de kıblenin yönünün olabildiğince kesin bir şekilde belirlenmesi işi olmuştur. Yürürlükte bulunan astronomik cetvellerin koordinatlarına güvenmek yerine ay tutulmasını şahsen gözlemlemiş ve Bağdat ile Mekke arasında bulunan boylam farkını tespit etmiştir. Elde edilen 3°lik boylam farkının (doğrusu 4°37’) hayli başarılı olduğu savunulabilir.⁹²

Endülüs Emevilerinde Astronomi

Emeviler Devleti (661-750) yıkıldıktan sonra Ümeyye oğulları soyu Abbasiler tarafından baskısı altına alınmıştır. Bu baskıdan kurtulan I. Abdurrahman (756-788) Kuzey Afrika yolu ile İspanya’ya gelerek Endülüs Emevileri Devleti’ni (756-1031) kurmuştur. Kurtuba’yı bilim, kültür ve sanat merkezi olarak kabul etmiş ve felsefe, astronomi, tıp vb. bilim dallarının medreselerde okutulmasını sağlamıştır.

Ortaçağ’da İslam astronomi birikimi Endülüs Emevileri Dönemi’nde İspanya’ya taşınmıştır. II Abdülrahman (821-852)⁹³, I. Muhammed b. Abdurrahman (852-886), II. Hakem Mustansır Billah (961-976)⁹⁴ ve 1031 yılında Endülüs Emevi halifeliği yıkıldıktan sonra kurulan “*Tevaiif-i Mülük Dönemi’nde*” (küçük krallar dönemi) Endülüs astronomisi gelişmeye devam etmiş ve İslam astronomisi

⁸⁹ Fuat Sezgin, *a.g.e.*, II, s.5-6.

⁹⁰ Said El-Endülüsi, *a.g.e.*, s.21.

⁹¹ David A. King, “Islamic Math And Science” *Journal For The History Of Astronomy*, Volume-IX, s.214.

⁹² Fuat Sezgin, *a.g.e.*, I, s.11.

⁹³ Ortaçağ’da bazı eserlerin Latince, Grekçe ve İbraniceye çevrilmesi ile İslam astronomi birikimi Avrupa’ya aktarılmıştır. Bu durum Avrupa astronomisinin gelişmesine önemli katkılar sağlamıştır. Bkz. Julio Samso, *Astronomy and Astrology in al-Andalus and the Maghrib*, Burlington 2007, s.313.

⁹⁴ Burhan Köroğlu, “İbn Bâcce'nin Ahlâk ve Siyaset Düşüncesi”, *Divan*, 1996/1, s.45.

açısından “*Altın bir Çağ*” ortaya çıkmıştır.⁹⁵ Bu durumun ortaya çıkmasında çok sayıda bilim insanının Doğu’ya seyahat ederek astronomi, tıp ve kelam ilminde uzmanlaşıp Endülüs’e geri dönmesi önemli bir rol oynamıştır.⁹⁶

Doğu’da Müslümanlar arasında ilk astronomi doktrinleri Batlamyus’un görüşleri istikametinde şekillenmiştir. Ancak Endülüslü astronomi bilginleri bu doktrinlere karşı çıkararak anti-Batlamyusçu bir anlayış geliştirmişlerdir.⁹⁷ Endülüs astronomisi daha çok Aristoteles fiziğinin etkisi ile şekillenmiştir. Endülüslü astronomlar *Yer’in evrenin merkezinden belli bir miktar kaymasına neden olacağından gezegenlerin hareketlerini (ileri-geri veya yaklaşım-uzaklaşma) eksantrik ve episikl düzenekler ile -yalnız matematiksel değerlerle- açıklanamayacağını* ve *Yer’in evrenin tam merkezinde olabilmesi için ‘Eksantrik ve episikl’ düzeneklerin Aristoteles fiziği ile de desteklenmesi gerektiğini* vurgulamaya çalışmışlardır.⁹⁸ Bu düşünce XII. yüzyılda Endülüs Emevilerinde İbn Bâcce, İbn Tufeyl, İbn Rüşd ve Bitrûcî gibi astronomi bilimcilerin Batlamyus teorilerine karşı tepkiler ve eleştiriler geliştirmelerine ortam hazırlamıştır.⁹⁹

Fatimiler Dönemde Mısır’da Astronomi

İslami dönemde Mısır’da Fatimiler astronomi ile ilgilenmiş ve bu alanda bilginler yetiştirmişlerdir. Fatimiler Dönemi’nde İbn Yûnus ve İbn Heysem yetişen önemli astronomi bilimcilerdir.

İbn Yûnus’un astronomi ile ilgilenmesinden muhtemelen babası hoşnut değildi. Kaynakların ifade edildiğine göre babası, İbn Yûnus’tan “*müneccim ve sâhir*” olarak bahsetmektedir. Hatta kendisinden hadis bile rivayet edilemeyeceğini söylediği bilinmektedir.¹⁰⁰ Fatimi halifelerinden el-Aziz (975-996)¹⁰¹ ve el-Hâkim (996-1021) dönemlerinde rasat çalışmaları yapmıştır.¹⁰² El-Hâkim’in isteği üzerine Kahire’ye yakın Mukataam Dağı’nın üzerine¹⁰³ “*Rasadu’l-Hâkimî*” adı ile bir rasathanen inşa etmiştir. Bu rasathanenin Kahire’de el-Hâkim tarafından kurulan “*Darü’l İlim’in*” bir kampüsü olduğu iddia edilmektedir.¹⁰⁴

⁹⁵ Julio Samso, *a.g.e.*, s.313.

⁹⁶ Burhan Köroğlu, *a.g.m.*, s.45.

⁹⁷ Mehmet Özdemir, *Endülüs Müslümanları-III*, Ankara 1997, s.72.

⁹⁸ https://www.academia.edu/16290988/Ortaçağ_İslam_Dünyası_nda_Astronomi_Çalışmaları_ve_Batı_ya_Etkileri_Bilim_ve_Ütopya_Nisan_2003_Sayı_106_İstanbul_2003_s._48_53 (25.09.2016).

⁹⁹ Fuat Sezgin, *a.g.e.*, I, s.34-35.

¹⁰⁰ İbn Hacer el-Askalani, *Lisânü’l-Mizân*, Cilt-IV, Beyrut 1390/1971, s.232-233.

¹⁰¹ J. L. Berrgren, *Episodes In The Mathematic Of Medieval İslam*, Newyork 2003, s.148.

¹⁰² Otto Neugebauer, *A History Of Ancient Mathematical Astronomy*, Newyork 1975, s.8.

¹⁰³ Ahmad Fouad Basha, “Astronomy And Its Applications İn The Arab Culture”, *The Contributions Of The Arab And Islamic Civilizations To Astronomy*, İskenderye 2006, s.9.

¹⁰⁴ Aydın Sayılı, *The Observatory İn islam*, Ankara 1960, s.130-131.

İbn Yûnus, Mukataam Dağı’nın üzerine kurulan rasathanede gözlemler yapmış ve Venüs gezegenini gözlemlemiştir,¹⁰⁵ 977-978 yıllarında meydana gelen güneş tutulmalarını rasat etmiş¹⁰⁶ ve Epliktik eğimini $23^{\circ} 35'$; Güneş apojesini $86^{\circ} 10'$ olarak bulmuştur. Astronomik problemleri trigonometri vasıtası ile çözmüştür.¹⁰⁷ Ayrıca mekanik saati ilk icat eden kişi olarak zikredilmektedir.¹⁰⁸

İbn Yûnus, Fatımi halifesi el-Hâkim’e “*al-Zic al-Hâkim*” adlı eserini yazarak ithaf etmiştir.¹⁰⁹

İbn Heysem ise Batı Dünyası’nda “*Alhazen*” ve “*Alhacen*”; İslam Dünyası’nda “*Fizikçi*” ve “*İkinci Batlamyus*” olarak tanınmıştır.¹¹⁰ Işık ve kırılma konusunda uzayı incelemiş ve birtakım çalışmalar yapmıştır.¹¹¹ Optik konusunda devrim sayılan çalışmalar yapmıştır.¹¹²

Batlamyus astronomisine hem fiziksel hem de matematiksel yönden itiraz eden ilk astronomlardan biri İbn el-Heysem’dir. “*El-Şükûk ‘alâ Batlamyûs*” (*Batlamyus Üzerine Şüpheler*) adlı eserinde Batlamyus’un kullandığı “*eksantrik*” ve “*episikl*” modelleri fiziksel ve matematiksel açıdan bazı noktalarda eleştirmiş ve hem Batlamyus astronomisinin matematiksel yapısını yeniden kurgulamaya hem de bu matematiksel modelleri fiziksel bir temele oturtmaya yönelik çalışmalar yapmıştır. Bu çalışmaları neticesinde Batlamyus sistemini mekanik hale getiren “*Küre Katmanları Sistemi’ni*” kurgulamıştır.¹¹³ Ancak hiçbir Müslüman astronom Batlamyus’un fikrini terk etmemiş ve İbnü’l Heysem’in tamamı ile bu yeni görüşünü anlayamamıştır. Bu görüşü anlamak için XVII. yüzyılın gelmesi beklenmiştir. Maalesef bu görüş XVII. yüzyılda ortaya çıkacaksa da bu kez İslam Dünyası’nda değil, Avrupa’da ortaya çıkacaktır.¹¹⁴

¹⁰⁵ J. L. Berrgren, *a.g.e.*, s.148

¹⁰⁶ Aydın Çelik, *Fatımiler Döneminde Kahire Şehri*, Elazığ 2008, s.98-99.

¹⁰⁷ Heinrich Suter, “İbn Yûnus”, *Encyclopaedia of Islam*, Volume-II, Leiden 1918, s.428

¹⁰⁸ Seyyid Hüseyin Nasır, *Astronomi ve Astroloji*, Çev: İlhan Kutluer, İstanbul 2006, s.101; Rakkas ve Güneş saatinin mucididir. Bkz. Lütfü Göker, “İslam Medeniyetinin Mahsulü: Astronomi”, *Diyanet Dergisi*, 1977, Cilt- XVI, sayı:1, s.43.

¹⁰⁹ İbn Hallikân (1970), *Vefeyatü’l Ayan*, (Nşr: İhsan Abbas), Cilt-III, Beyrut 1970, s.429; Arthur Berry, *A Short History Of Astronomy*, London 1898, s.80.

¹¹⁰ Mehmet Bayraktar, *İslam Bilim Adamları*, İstanbul 2012, s.128.

¹¹¹ Muhammed Rıza Hâkim, *İslam Bilim Tarihi*, Çev: Hüseyin Arslan, İstanbul 1999, s.154.

¹¹² Hüseyin Gazi Topdemir, “İbnü’l Heysem”, s.84.

¹¹³ Yavuz Unat, “İslâm Dünyasında Astronomi Çalışmaları ve İslâm Astronomisinin Batı’ya Etkileri”, s.188; Fuat Sezgin, *a.g.e.*, I, s.25.

¹¹⁴ Colin A. Ronan, *a.g.e.*, s.236.

İbnü’l Heysem’in “*Eş-Şukûk alâ Batlamyus*” (Batlamyus Hakkında Şüpheler) eserinin dışında “*Makâle fi hey’eti’l-âlem*” (Evrenin Gökbilimi Kitabı) ve “*Makale fi dav’i’l-kamer*” (Ay Işığı Kitabı) adlı eserlerin de yazarı olduğu bilinmektedir.¹¹⁵

SONUÇ

Makalemizi bir neticeye bağlamak gerekirse şöyle özetleyebiliriz: Müslüman-Araplar astronomi faaliyetlerine gerçek anlamda çeviri faaliyetleri ile başlamışlardır. Bu çeviri faaliyetleri Hint-İran eserleri ile başlamış, zamanla yerini aldığı Yunan ve Batı dünyası çeviri çalışmaları devam etmiştir.

Abbasiler Dönemi’nde Yunan eserleri Arapçaya çevrilince Batlamyus’un yer merkezli (*jeosantrik*) astronomi anlayışı Müslümanlar tarafından benimsenmiştir. Bu anlayışa göre evrenin merkezinde yerin olduğu ve güneş dâhil olmak üzere diğer gezegenlerin yerin etrafında döndüğü varsayımı kabul edilmiştir. Ancak Abbasiler tarafından ileri sürülen yer merkezli (*jeosantrik*) astronomi anlayışı matematik–geometri düzeneklerine dayalı idi ve Aristoteles’in fizik mantığından yoksun idi. Abbasi astronomi bilimcilerinin farkına varamadığı bu durum, Endülüs astronomi bilimcilerinin dikkatini çekmiştir. Nitekim Endülüslü astronomi bilimcileri Batlamyus’un astronomi anlayışının eksikliğini gidermeye çalışmış ve astronomi bilimine fizik kurallarına dayalı yeni bir soluk kazandırmışlardır.

Müslüman-Araplar astronomi bilimine pratik açıdan yaklaşmışlardır. Kuramsal astronomi alanında çok başarılı olduklarını savunmak zordur. Aynı zamanda şunu ifade etmekte de fayda vardır ki Müslüman-Araplar daha önce yapılan astronomik gözlemleri olduğu gibi kabul etmemişlerdir. Aksine akla ve sorgulayıcı bir tavır ile Batı dünyasında verilen değerleri yeniden hesaplayarak astronomik ölçümlerin sağlanmasını yapmış ve varsa eksikliklerini tamamlamaya çalışmışlardır.

KAYNAKÇA

Aydüz, Salim (1995), “Osmanlı Devleti’nde Münecimbaşılık”, *Osmanlı Bilim Araştırmaları Dergisi*, Sayı:1, İstanbul, s.159-207

Bakkal, Ali (2013), “İslam Astronomi Tarihinde İbn Rüşd, Büyük İslâm Filozofu İbn-i Rüşd”, *Diyanet Dergisi*, Cilt-XLVIII, Sayı:3, Temmuz-Ağustos-Eylül, s.195-205

Basha, Ahmad Fouad (2006), “Astronomy And Its Applications İn The Arab Culture”, *The Contributions Of The Arab And Islamic Civilizations To Astronomy*, İskenderye

Bayraktar, Mehmet (2012), *İslam Bilim Adamları*, İstanbul

Berrgren, J. L. (2003), *Episodes İn The Mathematic Of Medieval İslam*, Newyork

---

¹¹⁵ Mehmet Bayraktar, *a.g.e.*, s.127-128.

- Berry, Arthur (1898), *A Short History Of Astronomy*, London
- Bîrûnî (2013), *Tahdîdü Nihâyâti'l-Emâkin*, (Çev: Melek Dosay Gökdoğan-Tuba Uymaz), Ankara
- Çelik, Aydın (2008), *Fatimiler Döneminde Kahire Şehri*, Elazığ
- Dreyer, J.L.E. (1953), *A History Of Astronomy From Thales To Kepler*, Newyork
- Eco, Umberto (2015), *Ortaçağ’da Katedraller-Şövalyeler-Şehirler*, Çev: Leyla Tonguç, İstanbul
- Evans, James (1998), *The History And Praticice Of Ancient Astronomy*, Newyork
- Göker, Lütfü (1977), “İslam Medeniyetinin Mahsulü: Astronomi”, *Diyanet Dergisi*, Cilt- XVI, Sayı: 1, s.38-45
- Hâkim, Muhammed Rıza (1999), *İslam Bilim Tarihi*, Çev: Hüseyin Arslan, İstanbul
- Hoskin, Micheal, *The Cambrige İllustrated History of Astronomy*, Newyork-1997
- https://www.academia.edu/16290988/Ortaçağ_İslam_Dünyası_nda_Astronomi_Çalışmaları_ve_Batı_ya_Etkileri_Bilim_ve_Ütopya_Nisan_2003_Sayı_106_İstanbul_2003_s._48_53 (25.09.2016)
- https://www.academia.edu/6280761/Battânî_ve_Zîc-i_Sâbî_Adli_Astronomi_Eseri (26.09.2016)
- İbn Hacer el-Askalani (1390/1971), *Lisânü'l-Mîzân*, Cilt-IV, Beyrut
- İbn Hallikân (1970), *Vefeyatü'l Ayan*, (Nşr: İhsan Abbas), Cilt-III, Beyrut
- İbnu'l-Kıftî (1903), *Târîhu'l-Hukemâ'*, (Nşr. Julius Lippert), Leipzig
- Kâhya, Esin-Topdemir, Hüseyin Gazi (2002), “İlk Müslüman Türk Devletlerinde Bilim”, *Türkler Ansiklopedisi*, Cilt-V, Ankara, s.1106-1163
- Kazıcı, Ziya-Şeker, Mehmet (1982), *İslam-Türk Medeniyet Tarihi*, İstanbul
- King, David A. (2012), *İslamic Astronomy and Geography*, Burlington-2012
- King, David A., “İslamic Math And Science” *Journal For The History Of Astronomy*, Volume-IX, s. s.212-218
- Köroğlu, Burhan (1996), “İbn Bâcce'nin Ahlâk ve Siyaset Düşüncesi”, *Divan*, 1, s.45-65
- Nasır, Seyyid Hüseyin (2006), *Astronomi ve Astroloji*, Çev: İlhan Kutluer, İstanbul
- Nasr, Seyyid Hüseyin (1991), *İslam'da Bilim ve Medeniyet*, Çev: Naci Avcı-Kasım Turhan-Ahmet Ünal, İstanbul
- Neugebauer, Otto (1975), *A History Of Ancient Mathematical Astronomy*, Newyork
- Neugebauer, Otto (1983), *Astronomy and History Selected Essays*, Newyork

- Özdemir, Mehmet (1997), *Endülüs Müslümanları-III*, Ankara
- Ronan, Colin A. (2003), *Bilim Tarihi: Dünya Kültüründe Bilimin Tarihi ve Gelişimi*, Çev: Ekmeleddin İhsanoğlu-Feza Günergün, Ankara
- Said El-Endülüsî (2014), *Tabakatü'l-Ümem*, (Çev: Ramazan Şeşen), İstanbul
- Samsó, Julio (2007), *Astronomy and Astrology in al-Andalus and the Maghrib*, Burlington
- Sarton, George (1954), *Ancient Science And Modern Civilization*, Newyork
- Sayılı, Aydın (1960), *The Observatory İn islam*, Ankara
- Sezgin, Fuat (2008), *İslam’da Bilim ve Teknik*, Cilt-I/II, İstanbul
- Suter, Heinrich (1918), “İbn Yunus”, *Encyclopaedia of Islam*, Volume-II, Leiden, s.428
- Tez, Zeki (1991), *Ortaçağ İslam Dünyasında Bilim ve Teknik*, Diyarbakır
- Unat, Yavuz (2004), “İslam’da ve Türklerde Zaman ve Takvim”, *Türk Dünyası Nevruz Ansiklopedisi*, İstanbul, s.15-25
- Unat, Yavuz (2008), “İslâm Dünyasında Astronomi Çalışmaları ve İslâm Astronomisinin Batı’ya Etkileri”, *Ortaçağ İslam Dünyası ’nda Bilim ve Teknik (Makaleler)*, Ankara, s.181-198
- Unat, Yavuz (2008), “Tarih Boyunca Türklerde Astronomi”, *Ortaçağ İslam Dünyası ’nda Bilim ve Teknik (Makaleler)*, Ankara
- Topdemir, Hüseyin Gazi (2000), “İbnü'l-Heysen”, *DİA*, Cilt-XXI, İstanbul, s.82-87

Kur’ân’da ‘Alîm’ İsmi ve Geçtiği Âyetlerle İlgisi*

Mehmet ALTIN

Yrd. Doç. Dr.

Bitlis Eren Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Temel İslam Bilimleri Bölümü

ORCID: 0000-0003-4441-0821

mehmet_altin13@beu.edu.tr

Öz

Kur’ân-ı Kerim, farklı üslup ve kalıplarda değişik isim-sıfatlarla Allah’ı insanlara tanıtmış, bu isim-sıfatları “el-esmâu’l-husnâ”¹ diye isimlendirmiştir. Bu isimler, zât-ı ilâhîyi niteleyen ve tanıtan vasıflar olması sebebiyle Kur’ân’da yaygın bir şekilde; birçok âyette veya âyetin sonunda zikredilmektedir. Allah’ın bu isimlerinin Kur’ân’da rastgele serpiştirilmediği, tek ya da ikili olarak gelen bu isimlerin, geçtikleri âyetlerin ve o âyetlerin içerisinde yer aldığı pasajların muhtevasıyla sıkı bir münâsebet içinde oldukları görülmektedir. Özellikle âyetlerin sonunda zikredilen esmâ-i hüsnâ, hem âyetin anlaşılmasında önemli bir yer tutar, hem de önceki ve sonraki âyet içerikleriyle çoğu zaman sıkı bir anlam ilişkisi içinde bulunur.

Kur’ân’da sık olarak kullanılan esmâ-i hüsnâdan biri de ‘Alîm’ ismidir. 153 defa Allah’a nisbet edilen bu isim; çoğunlukla esmâ-i hüsnâdan bazı isimlerle birlikte terkip oluşturmak suretiyle Allah’a nisbet edilmektedir. Kur’ân’ın muhtelif yerlerinde elli beş yerdeyalın hâlde (tek başına) Allah’a izafe edilirken, otuz altı yerde Hakîm, otuz iki yerde Semî, yedi yerde Vâsi, altı yerde Azîz, dörder yerde Habîr, Kadîr, üç yerde Halîm, ikişer yerde Hallâk, Şâkir ve bir yerde de Fettâh isimleriyle birlikte Allah’ı nitelemektedir. ‘Alîm’ isminin birlikte kullanıldığı diğer isimler (esmâ-i hüsnâ) ile geçtiği âyetlerin içerikleriyle olan bağlantısı incelendiğinde tenâsüp/uyum içinde olduğu görülür.

Anahtar Kelimeler: el-Esmâu’l-Hüsna, Alîm, Halîm, Azîz, Kadîr, Habîr, Şâkir, Hallâk, Vâsi, Semî, Fettâh.

* Bu makale, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Tefsir Bilim Dalında 2015 tarihinde tamamlanan “*Esmâ-i Hüsnânın Semantik Tahlili ve Geçtiği Âyetlerle İlgisi*” adlı doktora tezinden üretilmiştir.

¹el-Esmâu’l-hüsna terkihi, “ism”in çoğulu olan “esmâ” ile, “güzel”, “en güzel” anlamındaki “hüsna” kelimelerinden oluşmuş olup, Allah’a ait tüm isimleri ifade etmek üzere “en güzel isimler” demektir. (Geniş bilgi için bkz.:Ebu’l-Kâsım Abdurrahman b. İshâk ez-Zeccâcî, *İştikâku Esmâillâh*, (Thk.: Abdülhüseyn Mübarek), Beyrut, 1986, 255-268.) Bir sıfat tamlaması olan bu terkip, Türkçede daha çok Farsça karşılığı olan “esmâ-i hüsnâ” şekliyle kullanılmaktadır. Biz de söyleyiş kolaylığı ve yaygınlığı açısından çalışmamız boyunca bu terkihin “esmâ-i hüsnâ” şeklindeki kullanımını tercih edeceğiz.

The Name Alîm In The Qur'an And Its Relationship With The Verses In Which It Is Included

Abstract

The most beautiful names belong to Allah. In order to explain this issue the expression "el-esmâu'l-husnâ" is used. These names are mentioned in the Quran frequently since they are attributes describing and introducing the almighty. After all, the central subject of the Quran is Allah although the main issue of it is human being. In other words, in the Quran all subjects are presented in a context centred on Allah. al-Esmâ al-husnâ is generally mentioned at the end of the verses as single or double. Single or double of al-esmâ al-husnâ is closely related to the content of verses at the end of which they exist, and of the passages in which they are included. Particularly although dual names are seen as rhyme factors brought for rhyming at first sight, a close insight will reveal that the basic reason for this is the meaning and the relation with the verse.

The name "Alîm", used frequently in the Quran and associated with Allah in 153 verses, is related with Allah by combining with some names from al-esmâ al-husnâ. While attributing Allah by itself alone in fifty five places in the Quran, this name describes Allah thirty six times with the name Hakîm, with Semîthirty two times, with Vasiseven times, with Azîz six times, with Habîr and Kadîrfour times, with Halîm three times, with Hallak and Şâkir two times and once with Fettâh. Analysing the connection between the name "Alîm" with other names (el-esmâu'l-hüsñâ), it is seen that it is in a harmony with the content of the verses.

Keywords: Al-Asma Al-Husna, Al-Alim, Al-Halim, Al-'Aziz, Al-Qadir, Al-Habir, Al-Şakir, Al-Hallaq, Al-Vasi, Al-Semi, Al-Fettah.

GİRİŞ

Kur’ân’ın bir beşer sözü olmayıp Allah’ın kelamı olduğu hususu âyetlerde çokça vurgulanarak; onun Allah kelamı oluşundan şüphe edenlere benzerini meydana getirmeleri konusunda meydan okunmuştur. Ulumu’l-Kur’ân’ın bir konusu olarak bu konu ‘*Kur’ân’ın İ’câzı*’ başlığı altında işlenmiştir. Kur’ân’ın i’câz yönlerinden biri de âyetleri, sûreleri ve lafızlarının birbiriyle uyum ve bütünlük içinde bulunmasıdır. Kur’ân’ı çeşitli yönlerden inceleyen Müslüman âlimler, bu alanda müstakil bir münâsebet ilim dalını geliştirmeye çalışmışlardır. Bu ilim dalı, Kur’ân-ı Kerîm’in bütünlüğünü gösteren ve ilâhîliğini ispat etmeye yarayan önemli bir saha olup “*İ’câzu’l-Kur’ân*” ilmi içinde ve onun bir alt disiplini olarak kabul edilebilir.²

Kur’ân’ın sâhip olduğu bütünlük ve uyumu incelendiğinde; onun tek bir sûre ya da tek bir âyet, hatta “tek bir kelime gibi” mütenâsip ve uyumlu olduğu görülecektir.³ Nitekim Kur’ân-ı Kerîm, yirmi üç senede ihtiyaca göre parçalar hâlinde indiği halde, öyle bir tenâsübü vardır ki, sanki bir defada nâzil olmuş gibi bir bütünlük arz eder. Farklı farklı ve mükerrer suallerin cevabı olarak geldiği halde, bütün insanların müşterek ihtiyaç ve arzularını tatmin edecek bir birliğe sâhiptir. Farklı ve pek çok hâdisenin hükümlerini beyân etmek için nâzil olduğu halde, sadece bir hâdisenin açıklamasıymış gibi mükemmel bir ahenk ihtivâ eder. Birbirine zıt, çok farklı hallerde sayısız muhatabın anlayışına münâsip üslûplarda nâzil olduğu halde, öyle güzel bir selâset/akıcılık gösterir ki, sanki aynı durumdaki ve aynı anlayış seviyesindeki insanlara inmiş gibi herkes kendi zâviyesinden onu kolayca anlayabilir ve asıl muhatabın kendisi olduğunu düşünebilir.⁴

Buradan hareketle Kur’ân’da çokça geçen esmâ-i hüsnâ ile içinde zikredildikleri âyetlerin muhtevâsı arasında bir tenâsüb ve uyumun olduğunu söylemek mümkündür. Bu çalışmada ‘Alîm’ ismi ile geçtiği âyetlerin muhtevâsı arasındaki münâsebet incelenecektir. Hemen ifade edelim ki Kur’ân’da 153 yerde yalnız veya diğer isimlerle beraber Allah’a nisbet edilen bu isim, verilecek örneklerde görüleceği gibi geçtiği âyetlerin ve o âyetlerin içerisinde yer aldıkları pasajların muhtevâsıyla sıkı bir münâsebet içindedir. Bilhassa ikili olarak gelmesi, ilk bakışta secî⁵ için getirilmiş kafiye unsuru gibi görünse de dikkatli bir bakışla bunun temel nedeninin anlam ve âyetle olan münâsebet olduğu görülecektir.⁶ Âyetlerin

²MehmetFaikYılmaz,“Münasebâtul-Âyât ve’s-Suver”,*DİA*,İstanbul, 2006, XXXI, 570. Ayrıca bkz.: Mehmet Salmazzem, Kur’ân’ın i’câz Yönlerinden “Tenâsüb”, *Risale-i Nur Örneği, Katre Dergisi*, İstanbul, 2016, c. 1, s. 2, s. 205-206.

³Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebû Bekr Kurtubî, *el-Câmi’ li Ahkâmi’l-Kur’ân*, (Thk.: Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türki), Beyrut, 2006. XXII, 160; Ayrıca bkz.: Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 3. baskı, İstanbul, 1979, I, 47.

⁴Said Nursî, *Sözler (25. Söz)*, İstanbul, 2012, 414.

⁵Secî: Cümle ya da cümleciklerin sonundaki nesir kafiyesini ifâde eden ses uyumudur. (Geniş bilgi için bkz. Seyyid Hadar, *Fevâsilu’l-Âyâtî’l-Kur’âniyye*, 2. baskı, Kâhire, 2009, 30-39.)

⁶Bkz.:Fadl Hasan Abbâs, *İ’câzu’l-Kur’âni’l-Kerîm*, Ammân, 1991, 216.

sonlarındaki isim cümlelerinde yer alan Alîm ve diğer isimlerin; çoğunlukla ta‘lîl,⁷ tezyîl,⁸ istidrâk⁹ için kullanıldıkları ve böylece ait oldukları âyetin anlamını tamamladıkları, pekiştirdikleri ve o âyetleri bir nevi hülâsa ettikleri görülecektir.

Bu makalemizde Kur’ân’da çokça zikredilen isimlerden “Alîm” isminin önce etimolojik tahlilini yapmaya; daha sonra bu ismin kendisiyle zikredilen diğer isimler ve âyet içerikleriyle olan münâsebetini incelemeye çalışacağız.

ALÎM İSMİNİN ETİMOLOJİK TAHLİLİ

علم/Alîm kelimesi, علم/ilm masdarından türetilmiş mübalağalı bir sıfattır. Ragıp Isfahânî (v. 502/1108) علم/ilm kelimesini, ‘bir şeyi hakikatiyle idrâk etmek’¹⁰ diye tarif eder. İbn Fâris (v. 395/1004) ise, ‘bir şeyi kendisinden olmayandan ayırt edilebilen iz, belirti ve işaret’¹¹ şeklinde tanımlar. Son tanıma göre ilmin aslı temyiz, yani ayırt etmektir. Nitekim seçip ayırma şiarı olduğu için bayrağa علم/alem, yerin zeminine göre ayırt edici olduğu için de dağlara علم/A‘lâm denilir.

Dilbilimciler ve müfessirler kök manaya bağlı kalarak ‘Alîm’ ismini farklı şekillerde tanımlamışlardır. Biz bu tanımlardan birkaç tanesini özetle aktarmak istiyoruz:

1. Eşyayı nasıl iseler öyle idrâk eden.¹²
2. Bilgisiyle her şeyi kuşatan, her şeyi künhüyle bilen ve ilmi, ezeli olan.¹³
3. Yarattıkları hakkında sonsuz bilgi sâhibi olan.¹⁴
4. Küçük-büyük, gizli-aşikâr, uzak-yakın her şeyi öz yapısı ve mahiyetiyle bilen.¹⁵

⁷ Ta‘lîl: Bir hükme yol açan sebepleri belirtmektir. Türkçe’de “çünkü, zira” gibi bağlaçlarla ifâde edilir. (Bkz.: Hâfız Ebû Fadl Celaluddin Abdurrahman Suyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi’l-Kur’ân*, Medine, 2005, V, 1685.)

⁸ Tezyîl: İki cümlenin ard arda getirilmesi, ikincisinin, birincisinin de manasını içerip onu te’kid etmesi manasındadır. (Bkz.: Suyûtî, *el-İtkân*, V, 1680.)

⁹ İstidrâk: Bir sözden maksadın o sözden ibaret olmadığını belirtmek için, söze yapılan bir ilave ile maksadı tam olarak belirtmektir. (Bkz. Suyûtî, *el-İtkân*, Medine, 2005, V, 1736.)

¹⁰ Râgıb Isfahânî, *el-Mufredât fî Garibi’l-Kur’ân*, (Thk.: Muhammed Seyyid Keylanî), Beyrut, ts., “alm” md.

¹¹ Ebu’l-Hüseyn Ahmed İbn Fâris, *Mekâyisü’l-Luğa*, (Thk.: Abdusselam Muhammed Harun), I-VI, Beyrut, 1979, “alm” md.

¹² Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî el-Beyhakî, *el-Esmâ ve’s-Sıfât*, Kâhire, 2005, 33.

¹³ Ebû Hamid Muhammed b. Muhammed et-Tûsî el-Gazzâlî, *el-Maksadu’l-Esnâ fî Şerhi Esmâillahi’l-Hüsnâ*, (Thk.: Muhammed Osman el-Haşî), Kâhire, ts., 141.

¹⁴ Kurtubî, *el-Câmi’ li Ahkâmi’l-Kur’ân*, I, 429.

¹⁵ Âsım Efendî, *Kâmus Tercümesi*, İstanbul, 1886, “alm” md.

5. Olmuş ve olmakta olanı ile gelecekte olan şeyleri bilen, yerde ve gökte kendisine hiçbir şey gizli kalmayan; ilmi, küçük-büyük, gizli-aşikâr her şeyi kuşatan.¹⁶

Yukarıdaki tanımlardan da anlaşıldığı üzere “ilim” kelimesinden türetilen ‘Alîm’ kelimesi vb. lafızların, mana açısından köküyle açık ya da gizli, doğrudan ya da dolaylı olarak alâkası söz konusudur.

KUR’ÂN’DA ‘ALÎM’ İSMİNİN ZİKREDİLMESİ

‘Alîm’ ismi, Kur’ân-ı Kerîm’de 153 defa Allah’a nisbet edilmiş ve daha çok esmâ-i hüsnâdan diğer bir isimle birlikte kullanılmıştır. Kur’ân’ın muhtelif yerlerinde elli beş yerde¹⁷ yalın hâlde (tek başına) Allah’a izafe edilirken, otuz altı yerde Hakîm,¹⁸ otuz iki yerde Semî,¹⁹ yedi yerde Vâsi,²⁰ altı yerde Azîz,²¹ dörder yerde Habîr,²² Kadîr,²³ üç yerde Halîm,²⁴ ikişer yerde Hallâk,²⁵ Şâkir²⁶ ve bir yerde de Fettâh²⁷ isimleriyle birlikte Allah’ı nitelemektedir. Bu isim 52 mekkî, 101 medenî âyette bazen marife, bazen de nekra formunda gelmektedir.²⁸

Alîm İsminin Tek Başına (Yalın Hâlde) Zikredilmesi

Alîm isminin Kur’ân’da elli beş yerde yalın hâlde (tek başına) ve sürekli olarak nekra formunda Allah’a izafe edildiğini ifâde etmiştik. Biz burada konunun uzamaması için bu ismin yalın hâlde geçtiği âyetlerin içeriğiyle olan münâsebetine sadece iki âyeti örnek vermekle yetineceğiz. Ardında bu ismin tek başına zikredildiği âyetlerdeki özelliklerini ve hikmetlerini birkaç madde hâlinde özetlemeye çalışacağız.

¹⁶Muhammed Murteza Zebidî, *Tâcu’l-Arûs min Cevâhiri’l-Kâmûs*, (Thk.: Halil el-Hilalî), Tunus, 2004, “alm” md.

¹⁷Bkz.: Bakara, 2/29, 282; Âl-i İmrân, 3/176; Nisâ, 4/31, 39, 70; Mâide, 5/97; En’âm, 6/101; Enfâl, 8/75; Tövbe, 9/115; Mü’minûn, 24/35, 64; Ankebût, 29/62; Ahzâb, 33/40, 54; Şûrâ, 42/12; Fetih, 48/26; Hucurât, 49/16; Hadîd, 57/6; Mücâdele, 58/7; Tegâbun, 64/11.

¹⁸Bakara, 2/32; Nisâ, 4/11, 17, 24, 26, 92, 104, 111, 170; En’âm, 6/83, 128, 139; Tövbe, 9/15, 28, 60, 97, 106, 110; Yûsuf, 12/6, 83, 100; Hicr, 15/25; Hac, 22/52; Nûr, 24/18, 58, 59; Zuhruf, 43/84; Fetih, 48/4; Hucurât, 49/8; Zâriyât, 51/30; İnsan, 76/30. Mümtehine, 60/10; Tahrim, 66/2.

¹⁹Bakara, 2/127, 137, 181, 224, 227, 244; Âl-i İmrân, 3/34, 35, 121, 148; Nisâ, 4/148; Mâide, 5/76; En’âm, 6/13, 115; A’râf, 7/200; Enfâl, 8/17, 42, 53, 61; Tövbe, 9/98, 103; Yûnus, 10/65, 34; Enbiyâ, 21/4; Nûr, 24/21, 60; Şuârâ, 26/220; Ankebût, 29/5, 60; Fussilet, 41/36; Duhân, 44/6; Hucurât, 49/1.

²⁰Bakara, 2/115, 247, 261, 268; Âl-i İmrân, 3/73; Mâide, 5/54; Nûr, 24/32.

²¹Yâsîn, 36/38; Neml, 27/78; En’âm, 6/96; Mü’min, 40/2; Fussilet, 41/12; Zuhruf, 43/9.

²²Tahrîm, 66/3. Hucurât, 49/13; Nisâ, 4/35; Lokman, 31/34.

²³Şûrâ, 42/50; Fâtır, 35/44; Nahl, 16/70; Rûm, 30/54.

²⁴Nisâ, 4/12; Hac, 22/59; Ahzâb, 33/51.

²⁵Yâsîn, 36/81; Hicr, 15/86.

²⁶Bakara, 2/158; Nisâ, 4/147.

²⁷Sebe’, 34/26.

²⁸Bkz.: Mecduddin Muhammed Firûzâbâdî, *Besâiru Zevi’t-Temyîz fî Letâifi’l-Kitabi’l-Azîz*, (Thk.: Muhammed Alî Neccâr), Kâhire, 1996, I, 128-502.

Alîm ismi bazen şu iki âyette olduğu gibi gayb bağlamında zikredilir: *O, gökleri ve yeri örnekleri yokken yaratandır. O’nun bir eşi olmadığı hâlde, nasıl bir çocuğu olabilir? Hâlbuki her şeyi O yarattı. O, her şeyi hakkıyla bilendir.*²⁹ *O, yeryüzünde olanların hepsini sizin için yaratan, sonra göğe yönelip onları yedi gök hâlinde düzenleyendir. O, her şeyi hakkıyla bilendir.*³⁰

Bu iki âyette yer ve göklerin yaratılmasından bahsedildikten sonra ‘Alîm’ isminin getirilmesi münâsîp olmuştur. Çünkü bazı insanlar burada; “Olayların cereyanı ilmî midir? Yoksa kör bir kuvvet veya tesadüfe bağlı olamaz mı? İnsan yaratılmadan önce, onun yaratılacağı bilinip, hesap edilerek yer ve gök ona göre nasıl hazırlanır?” şeklinde sorular sorabilir. Buna cevap olarak Allah, ‘Alîm’ ismini zikrederek şu mesajı vermektedir: Siz bunları uzak görmeyin. Allah her şeyi ezeli ve ebedî olarak bilendir. O’nda bütün ilimlerin bilgisi vardır.³¹ Öte taraftan insanoğlu bu iki âyette zikredilen şeylerin yaratılma keyfiyetini bilemez. Hatta insan için bunlar gaybî şeylerdir. Ancak Allah bunları ve her şeyi Alîm ismiyle bilir ve bu ismini zikretmekle de insanoğlunun cehâletini giderir. Ayrıca Alîm ismi şu vurguyu taşır: Fiili bu tarzda gayet acayip ve zarif bir tertip üzere olan zât, elbette her şeyi bilendir. Yarattığı her şeyin künhünü bildiği için, yarattığı her şeyi en mükemmel ve en faydalı bir şekilde yaratandır.³²

Yukarıda zikrettiğimiz ikinci âyette de görüleceği gibi, bazen ilk bakışta, âyetin sonunda gelen isimlerin, muhtevâ ile ilgisi kurulmayabilir. Bazı kimseler, mezkûr âyetin³³ sonunun *O her şeye Kadîrdir* şeklinde gelmesini bekleyebilir. Ancak âyetin, *O her şeyi bilendir* şeklinde sonlanması gayet münâsîp olmuştur. Çünkü Kadîr ismi çoğunlukla ileride olacak fiiller için kullanılır. Hâlbuki burada gerçekleşmiş, bitmiş bir fiilden bahsedilmiştir. Dolayısıyla insanlara gaybî bir bilgi verilmek suretiyle Allah’ın ilim sıfatının zikredilmiş olması çok daha uygun olmuştur.³⁴ Ayrıca âyetin baş tarafıyla sonu arasında güzel bir tenâsüb söz konusudur. Zira âyetin baş tarafı, Allah’ın yaratma fiiline yer vermektedir. Âyetin sonundaki Alîm ismi ise Allah’ın küllî ilminin göklerin tanzim ve tesviyesine delil olduğunu göstermektedir. Böylece âyetin evveli, kudret-i kâmileye, sonu ise küllî ve şümüllü ilme delâlet etmektedir.³⁵

Râzî(v. 606/1209) bu âyetin, felsefecilerin ‘*Allah cüziyyatı bilemez*’ şeklindeki görüşleri ile Mutezile’nin ‘*kul kendi fiillerinin yaratıcısıdır*’³⁶ tarzındaki görüşlerini

²⁹ En’âm, 6/101. بَدِيعَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ أَنَّى يَكُونُ لَهُ وَلَدٌ وَلَمْ تَكُنْ لَهُ صَاحِبَةً وَخَلَقَ كُلَّ شَيْءٍ وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ

³⁰ Bakara, 2/29. هُوَ الَّذِي خَلَقَ لَكُمْ مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا ثُمَّ اسْتَوَىٰ إِلَى السَّمَاءِ فَسَوَّيْنَهَا سَبْعَ سَمَاوَاتٍ وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ

³¹ Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, I, 294.

³² Nasiruddin b. Ömer b. Muhammed el-Beydâvî, *Envâru’t-Tenzil ve Esrâru’t-Tevîl*, 1. baskı, Beyrut, I, 67.

³³ هُوَ الَّذِي خَلَقَ لَكُمْ مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا ثُمَّ اسْتَوَىٰ إِلَى السَّمَاءِ فَسَوَّيْنَهَا سَبْعَ سَمَاوَاتٍ وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ

³⁴ Recep Âtıf, *el-Î‘câzu’l-Beyânî fî Nazmi Havâtimi’l-Âyât*, (el-Câmiatu’l-İslâmiyye, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazze, 2006,85.

³⁵ Said Nursî, *İşâretu’l-Î‘câz*, İstanbul, 2003, 192; Ayrıca bkz.: Nursî, *Sözler* (25. Söz), 415-416.

³⁶ Bkz.: Ebu’l-Hasan Abdulcebbâr b. Ahmed Kâdî Abdulcebbâr, *Şerhu Usûli’l-Hamse*, Kâhire,

çürüttüğünü iddia ederek şöyle der: “Allah, göklerin ve yerin yaratılmasından bahsettikten sonra kendisinin ‘Alîm’ olduğunu bildirmesi, yaratıcının yaptığı şeyi mutlaka bütün detayıyla bilmesi manasına geldiğinden; O’nun cüziyyatı bildiğine delil olmuştur. Diğer taraftan şayet kul kendi fiillerinin yaratıcısı olsaydı, hem o fiilini hem de fiilinin adedini, kemiyetini ve keyfiyetini bilmiş olması gerekirdi. Kulun böyle bir ilmi olmayınca kendi fiillerinin yaratıcısı olması da mümkün değildir. Oysaki Allah bu âyette yaratan kimsenin, yarattığı şeyi ve onun detayını bilmesinin gerektiğini açıklamıştır.”³⁷

Alîm isminin tek başına/yalın halde geldiği diğer âyetler de incelendiğinde, bu ismin zikredildiği bağlamda birçok özelliği ve hikmeti görülecektir. Tek başına gelmiş olduğu âyetlerdeki özelliklerini ve hikmetlerini birkaç madde hâlinde şu şekilde özetlemek mümkündür:

1. Âyetlerde tek başına/yalın halde Alîm ismi zikredildiğinde, bir çeşit fiil fonksiyonu icrâ ederek mef’ûl de alır. Bu durumda genellikle; ‘Allah sizin yaptıklarınızı,³⁸ onların yaptıklarını,³⁹ muttakileri,⁴⁰ zâlimleri,⁴¹ müfsidler,⁴² kalplerin sakladıklarını⁴³ ve her şeyi⁴⁴ bilir’ kalıblarıyla gelir. Böylece ‘Alîm’ ismi zâlimler ve müfsidler için bir tehdit ve uyarı olurken⁴⁵ muttakiler için de müjde olmaktadır.

2. Bazen de Alîm ismi, gizli ve geçmiş zamanda yapılmış bir bilgidен bahseden âyetin sonunda, *Elbette Allah bütün sinelerin künhünü bilir*⁴⁶ şeklinde bir belagat nüktesi olarak bağlama uygun bir şekilde sonlanır.⁴⁷ Şimdi ve gelecek zamanla ilgili bir bilgidен bahseden âyetlerin sonu ise çoğunlukla *Allah muttakileri,⁴⁸ zâlimleri,⁴⁹ müfsidler,⁵⁰ bilir* şeklindeki bir ifâdeyle biter. Böylece geçmişte taşınan niyetler ile yapılan ameller sinede bir bilgi olarak kaldığı için ilgili âyetler, *Allah bütün sinelerin künhünü bilir* şeklinde biterken; şimdi ve gelecek

1988, 241.

³⁷Fahruddin Muhammed b. Ömer er-Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, 1. baskı, Beyrut, 1981, 265.

³⁸Bakara, 2/283; Mü’minûn, 23/51.

³⁹Yûnus, 10/36; Yûsuf, 12/19; Nûr, 24/41.

⁴⁰Âl-i İmrân, 3/115; Tövbe, 9/44, 47.

⁴¹Bakara, 2/95, 246; Tövbe, 9/47; Cuma, 62/7.

⁴²Âl-i İmrân, 3/63.

⁴³Al-İmran, 3/119, 154; Mâide, 5/7; Enfâl, 8/43; Hûd, 11/5; Lokman, 31/23; Şûrâ, 42/24; Hadîd, 57/6.

⁴⁴Bakara, 2/29, 231, 282; Nisâ, 4/32, 176; Mâide, 5/97; En’âm, 6/101; Enfâl, 8/75; Nûr, 24/35, 64; Ahzâb, 33/40, 54.

⁴⁵Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, III, 275.

⁴⁶Bkz.: Âl-i İmrân, 3/119, 154; Mâide, 5/7; Enfâl, 8/43; Hûd, 11/5; Lokman, 31/23; Şûrâ, 42/24; Hadîd, 57/6; Fâtır, 35/38.

⁴⁷Seyyid Kutub, *Kur’ân’da Edebi Tasvir*, (Terc.: Süleyman Ateş), 2. baskı, Ankara, 1967, 138.

⁴⁸Âl-i İmrân, 3/115; Tövbe, 9/44, 47.

⁴⁹Bakara, 2/95, 246; Tövbe, 9/47; Cuma, 62/7.

⁵⁰Âl-i İmrân, 3/63.

zamanda yapılacaklarla ilgili bilgi henüz sinede mevcut olmadığından bu konulardan bahseden âyetlerin sonları Alîm ismiyle beraber farklı bir mef’ûl alaraksonlanır.⁵¹

3. Alîm ismi bazen de kulun itaâti veya itaâtsizlik durumunun Allah’ın bilgisi dâhilinde olduğunu vurgulamak üzere emir ve nehiyelerin sonlarında⁵² gelir.

4. Allah, bazı âyetlerde borçlanma, şâhitlik, rehin gibi meselelerde yapılması icâb edenleri bildirdikten sonra sözü, *وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ عَلِيمٌ* / *Her ne yaparsanız Allah onu bilir*⁵³ şeklinde tamamlamaktadır. Böylece borca sadâkatsizlik, şehâdeti gizlemek, rehin bırakılan emanete ihânet gibi yanlış hareketlerden kulları sakındırmaktadır. Çünkü bir kimse yaptığı en küçük şeylerin dâhi Allah tarafından bilindiğine inandığında Allah’ın emirlerine muhâlefet etmekten korkar ve yaptıklarının karşılığını -iyi veya kötü- mutlaka göreceğini bilir.⁵⁴

Netice itibarıyla denilebilir ki, Alîm ismi tek başına gelmiş olduğu birçok âyette bir çeşit fiil fonksiyonu görerek mef’ûl alır. Bu durumda ekseriyetle müfsidler için bir tehdit, muttakiler için bir müjde olur. Ayrıca ahkâm âyetlerin birçoğunun sonunda zikredilen Alîm ismi insanlara Allah’ın her şeyi bildiğini hatırlatarak onları doğruya ve adâlete yönlendirir. Öte taraftan gayb bağlamında zikredilen bu isim üzerinden insanın bilgisizliği karşısında Allah’ın mutlak ilminin ispat edilmesi hedeflenir.

Alîm İsminin Başka İsimler (Esmâ-i Hüсна) İle Birlikte Zikredilmesi

Alîm isminin, Kur’ân-ı Kerîm’de Hakîm, Semî, Vâsi, Azîz, Habîr, Kadîr, Halîm, Hallâk, Şâkir ve Fettâh isimleriyle beraber kullanıldığını ifade etmiştik. Biz bu başlık altında Alîm isminin mezkûr isimlerle olan münâsebetini incelemeye çalışacağız.

Alîm İsminin ‘İlim’ İçerikli İsimler (Esmâ-i Hüسنâ) İle Kullanımı

a) Alîm ve Hakîm İsimleri: Kur’ân’da Allah’ın ilmi genellikle hikmetiyle eşleştirilmektedir. Alîm ismi otuz altı yerde Hakîm⁵⁵ ismiyle birlikte gelmektedir.

⁵¹ Âtîf, *el-İ’câzu’l-Beyânî*, 86.

⁵² Bkz.: Ankebût, 29/62; Tegâbun, 64/11; Şûrâ, 42/12; Fetih, 48/26; Bakara, 2/231, 283; Nisâ, 4/176.

⁵³ Bakara, 283; Ayrıca bkz. Yûsuf, 19; Nûr, 28; Şuârâ, 188.

⁵⁴ Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, VII, 241.

⁵⁵ *حَكِيم*/Hakîm, “düzeltmek, karar vermek ve bir şeyi salah kastıyla menetmek” manalarına gelen *حُكْم*/hüküm masdarından türemiş mübalağa sîgasında bir sıfat olup; “hikmet sâhibi” demektir. (Geniş bilgi için bkz.: Ebû İshâk İbrahim ez-Zeccâc, *Tefsîru Esmâillahi’l-Hüسنâ*, (Thk.: Ahmed Yûsuf ed-Dekkâk), Beyrut, 43; Ebu’l-Kâsım Abdurrahman b. İshâk ez-Zeccâcî, *İştikâku Esmâillah*, (Thk.: Abdülhüseyn Mübarek), Beyrut, 1986, 60.) Kur’ân’da Hakîm ismi doksan bir yerde Allah’a nisbet edilmektedir. Bu isim, müstakil olarak kullanılmazken kırk yedi yerde Azîz, otuz altı yerde Alîm, dört yerde Habîr, iki yerde Alî, birer yerde de Tevvâb, Hamîd ve Vâsi isimleriyle birlikte zikredilmiştir.

Yirmi dokuz yerde⁵⁶ Alîm ismi, Hakîm isminden önce gelirken, yedi âyette de⁵⁷ Hakîm ismi, Alîm isminden önce gelir. Bu isim, hem mekkî hem de medenî sûrelerde; yedi yerde⁵⁸ marife, yirmi dokuz yerde⁵⁹ ise nekra olarak yer alır.

Alîm ve Hakîm isimleriyle sonlanan şu iki âyet, âyetlerin sonlarında zikredilen esmânın bağlamla olan münâsebetini gösteren güzel örneklerdendir: *O, inananların imanlarını kat kat artırmaları için kalplerine huzur ve güven indirendir. Göklerin ve yerin orduları Allah’ındır. Allah, hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sâhibidir.*⁶⁰ *Bir de, Allah’ın, hakkında kötü zanda bulunan münâfık erkeklere ve münâfık kadınlara, Allah’a ortak koşan erkeklere ve Allah’a ortak koşan kadınlara azap etmesi içindir. Kötülük girdabı onların başına olsun! Allah onlara gazap etmiş, onları lânetlemiş ve kendilerine cehennemi hazırlamıştır. Orası ne kötü bir varış yeridir! Göklerin ve yerin orduları Allah’ındır. Allah, mutlak güç sâhibidir, hüküm ve hikmet sâhibidir.*⁶¹

Bu iki âyette Allah’ın farklı isimlerinin zikredilmesi, esmânın geldiği âyetlerin siyâk ve sibâkları ile münâsebet içinde olduğunu gösterir. Râzî’nin açıklamalarına göre, Allah’ın rahmet ve azap orduları vardır. Bu orduların inişi bazen rahmet, bazen de azap için olur. Bu âyetlerin ilkinde⁶² bu orduların, mü’minlere rahmet için indirildiği bildirilmiştir. Buradaki Alîm ismi, Allah’ın mü’minlerin kalplerindeki iman gibi en gizli şeyleri dâhi bildiğine işaret etmektedir. İkinci âyet⁶³ ise, Allah’ın kâfirlere azap için ordularını indirdiği hakkındadır. Burada -Alîm isminin değil de- Azîz isminin zikredilmesinden maksad, Allah’ın göndereceği ordular vasıtasıyla inkârcılara vereceği azabının şiddetli olacağına bir işarettir.⁶⁴ Böylece ‘Alîm’ ismi mü’minlere karşı bir müjde olurken; “Azîz” ismi ise münâfıklar ve müşrikler için bir tehdit ve uyarı olmaktadır. Ayrıca bu âyetlerde Hakîm isminin getirilmesi Allah’ın vereceği rahmet ve azabın, -her konuda olduğu gibi- tesadüfî olmayıp ilmî ve bilgisine mutabık olduğuna, bunlarda bir abes olmadığına dikkatleri çekmek içindir.

Zikredeceğimiz şu örnekte olduğu gibi bazen âyet sonlarında gelen her bir isim, içerisinde yer aldığı ibarenin tezyîl yahut ta’lîcümlesi olur: *Allah, Âdem’e bütün varlıkların isimlerini öğretti. Sonra onları meleklerle göstererek, “Eğer doğru söyleyenler iseniz, haydi bana bunların isimlerini bildirin” dedi. Melekler, “Seni bütün eksikliklerden uzak tutarız. Senin bize öğrettiklerinden başka bizim hiçbir*

⁵⁶ Bkz.: Nisâ, 4/11, 17, 24, 26, 92; Enfâl, 8/71; Tövbe, 9/15, 28. Diğer örnekler için bkz.: Muhammed Fûâd Abdulbaki, *el-Mu’cemu’l-Mufehres li Elfâzı’l-Kur’âni’l-Kerîm*, Kâhire, 1945, “alîm” md.

⁵⁷ En’âm, 6/83, 128, 139; Hicr, 15/25; Neml, 27/16; Zuhruf, 43/84; Zâriyât, 51/30.

⁵⁸ Bakara, 2/32; Yûsuf, 12/83, 100; Tahrim, 66/2; Zuhruf, 43/84; Neml, 27/6; Zâriyât, 51/30.

⁵⁹ Bkz.: Nisâ, 4/11, 17, 24, 26, 92; En’âm, 6/82, 128, 139; Enfâl, 8/71; Tövbe, 9/15, 28; Hicr, 15/25.

⁶⁰ Fetih, 48/4.

⁶¹ Fetih, 48/6-7.

⁶² Fetih, 48/4.

⁶³ Fetih, 48/7.

⁶⁴ Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, XXVIII, 85-86.

*bilgimiz yoktur. Şüphesiz her şeyi hakkıyla bilen, her şeyi hikmetle yapan sensin” dediler.*⁶⁵

Âyetteki, *أَنْتَ الْعَلِيمُ الْحَكِيمُ/Şüphesiz sen Alîm ve Hakîm’sin* cümlesi, Âlûsî’ye (v. 1270/1853)göre tezyîl, İbn Âşûr’a (v. 1393/1973) göre ise bir ta’lîl cümlesidir.⁶⁶ Ebussuûd (v. 981/1574) ise bu cümlede zikredilen Alîm isminin, *لَا عِلْمَ لَنَا إِلَّا مَا عَلَّمْتَنَا/Senin bize öğrettiğinden başka bir bilimiz yoktur* cümlesini te’kid ettiğini söyler.⁶⁷ Hakîm ismi ise, insanın yeryüzünde halife olarak yaratılışını haber veren bir önceki âyetle⁶⁸ilişkilendirilebilir. İbn Abbâs gibi bazı âlimlere göre, Allah’ın Hz. Âdem’i yerde halife kılması ile ilgili hükmünden dolayı melekler O’nu “Hakîm” diye tavsif etmişlerdir.⁶⁹ Bu durumda, Allah’ın insanı yeryüzünde halife olarak yaratışında bir abes ve itiraz edilebilecek bir husus olmadığı te’kid edilmiş olur.

Ayrıca müfessirler bu âyetteki *فَاعِل*/fa’il vezninden mübalağa sîğasıyla gelen Alîm isminin, Allah’ın mahlûkatı hakkındaki bilgi ve ilminin genişliğini⁷⁰ve hiçbir şeyin O’nun ilmi ve hikmeti hâricinde olmadığını/olamayacağını⁷¹ ifade ettiğini söylemişlerdir. Öte taraftan âyette Hakîm isminin Alîm isminden sonra zikredilmesi; bir şeyi en doğru ve güzel şekilde yapmak anlamındaki hikmetin, ilimden kaynaklandığını göstermektedir.⁷²

Said Nursî (v. 1960) Kur’ân’ın bazen küçük bir olaydan bahsettikten sonra tüm insanlığı ilgilendiren küllî kaideyi ve hakikati göstermek için o küçük olayı küllî esmâ ile bağlayıp tefekküre ve ibrete teşvik ettiğini belirttikten sonra mazkur âyeti bu çerçevede açıklar ve şöyle der: *Şu âyet evvelâ, Hz. Âdem’in hilâfet meselesinde melâikelere rüçhâniyetine medâr Allah’ın ilmi olduğuna dâir bir hâdise-i cüz’iyeyi zikreder. Sonra, o hâdisede melâikelerin Hz. Âdem’e karşı ilim noktasında hâdise-i mağlûbiyetlerinden bahseder. Daha sonra bu iki hâdiseyi iki ism-i küllî ile icmâl eder ve şu manayı tazammum eder: Alîm ve Hakîm sen olduğun için Âdem’i tâlim ettin; bize gâlip oldu. Hakîm olduğun için, bize istidadımıza göre veriyorsun, onun istidadına göre rüçhâniyet veriyorsun.*⁷³

⁶⁵ Bakara, 2/31-32.

⁶⁶ Ebu’l-Fadl Şihabuddin Seyyid Mahmûd Âlûsî, *Rûhu’l-Meânî fî Tefsîri’l-Kur’âni’l-Azîm ve’s-Seb’i’l-Mesânî*, Beyrut, ts.,I, 227; Muhammed Tâhir İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-Tenvîr*, Tunus, 1984,I, 416.

⁶⁷ Ebussuûd b. Muhammed el-İmadî el-Hanefî, *İrşâdu’l-Akli’s-Selîm ilâ Mezâyâ’l-Kitabi’l-Kerîm*, (Thk.: Abdulkadir Ahmed Atâ), Riyad, ts., I, 149.

⁶⁸ Bakara 2/30. (*وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا ثُمَّ عَرَضَهُمْ عَلَى الْمَلَائِكَةِ فَقَالَ أَنْبِئُونِي بِأَسْمَاءِ هَؤُلَاءِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ قَالُوا سُبْحَانَكَ لَا عِلْمَ لَنَا إِلَّا مَا عَلَّمْتَنَا إِنَّكَ أَنْتَ الْعَلِيمُ الْحَكِيمُ*)

⁶⁹ Muhammed b. Yûsuf Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-Muhîr*, (Thk.: Adil Ahmed Abdulmevcud - Alî Muhammed Muavvid), 1. baskı, Beyrut, 1993,I, 297; Râzî, *Mefâtîhu’l-Gayb*, II, 228.

⁷⁰ Kurtubî, *el-Câmi’ li Ahkâmi’l-Kur’ân*, I, 429.

⁷¹ Celâluddin el-Mahallî ve Celâluddin es-Suyûtî, *Tefsîru’l-Celaleyn*, Beyrut, 2005, 8.

⁷² Bedruddin Muhammed b. Abdullah ez-Zerkeşî, *el-Burhân fî Ulûmi’l-Kur’ân*, (Thk.: Yûsuf Abdurrahman el-Meraşlî ve bşk.), Beyrut, 1990,III, 317.

⁷³ Nursî, *Sözler* (25. Söz), 420.

Alîm ve Hakîm isimleri bazen de kulun itaâti/tövbesi veya itaâtsizlik/isyan durumunun Allah’ın bilgisi dâhilinde olduğunu vurgulamak üzere âyetlerin sonlarında gelir: *Allah katında (makbûl) tövbe, ancak bilmeyerek günah işleyip sonra çok geçmeden tövbe edenlerin tövbesidir. İşte Allah, bunların tövbelerini kabul buyurur. Allah, hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sâhibidir.*⁷⁴

Allah’ın Alîm ve Hakîm isimlerinin mezkûr âyette zikredilmesi, tövbenin ciddi, samimi ve sağlam bir niyetle yapılmasını teşvik etmektedir. Ayrıca âyetin sonu şöyle bir vurguyu da taşır: Allah, kulun şehveti, gazabı ve cehâleti kendisini istilâ edip bürüdüğü için günah işlediğini bilir. Kulun vasfı bu olup, sonra da en yakın zamanda günahından tövbe ettiğinde; Allah, keremi ve lütfu gereği, o kimsenin tövbesini kabul etmesi hususunda da Hakîm’dir.⁷⁵

İnsanların anlamakta ve kabul etmekte zorlandıkları veya hikmetini ilk anda kavrayamadıkları hükümleri takiben şu âyette olduğu gibi genellikle Alîm-Hakîm isimleri birlikte kullanılır:

*Allah, size, çocuklarınız(ın alacağı miras) hakkında, erkeğe iki dişinin payı kadarını emreder. (Çocuklar sadece) ikiden fazla kız iseler, (ölenin geriye) bıraktığının üçte ikisi onlarıdır. Eğer kız bir ise (mirasın) yarısı onundur. Ölenin çocuğu varsa, geriye bıraktığı maldan, ana-babasından her birinin altıda bir hissesi vardır. Eğer çocuğu yok da (yalnız) ana-babası ona varis oluyorsa, anasına üçte bir düşer. Eğer kardeşleri varsa, anasının hissesi altıda birdir. (Bu paylaşırma, ölenin) yapacağı vasiyetten ya da borcundan sonradır. Babalarınız ve oğullarınızdan, hangisinin size daha faydalı olduğunu bilemezsiniz. Bunlar, Allah tarafından farz kılınmıştır. Şüphesiz Allah, hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sâhibidir.*⁷⁶

Bu ve benzeri âyetlerin⁷⁷ Alîm ve Hakîm isimleriyle bitirilmesinin birkaç hikmeti şöyle sıralanabilir:

1. Miras paylarının taksimine ait bu âyetin sonunda, Alîm-Hakîm isimlerinin kullanılması şu mesajı vermektedir: Allah’ın mirası bu şekilde taksim etmesi, sizin gönüllerinizin meylettiği taksimattan daha evlâ ve hayırlıdır. Çünkü O, bütün malûmatı bilendir. Böylece de O, miras taksimatındaki sizin lehinize ve aleyhinize olan hususları en iyi bilendir. Yine O Hakîm’dir; bu sebeple de ancak, en güzel ve en yararlı şeyleri emreder.⁷⁸

2. Bu iki isim, miras hakkındaki ilâhî kanunun hikmetini anlamayan ve kendi yaptıkları eklemelerle, güya kanundaki “eksikliği” doldurmaya çalışan

⁷⁴ Nisâ, 4/17. *إِنَّمَا التَّوْبَةُ عَلَى اللَّهِ لِلَّذِينَ يَعْمَلُونَ السُّوءَ بِجَهَالَةٍ ثُمَّ يَتُوبُونَ مِنْ قَرِيبٍ فَأُولَئِكَ يَتُوبُ اللَّهُ عَلَيْهِمْ وَكَانَ اللَّهُ عَلِيمًا حَكِيمًا*

⁷⁵ Râzî, *Mefâtihu 'l-Gayb*, X, 248.

⁷⁶ Nisâ, 4/11.

⁷⁷ Diğer örnekler için bkz.: Nisâ, 4/11, 24, 92; Tövbe, 9/60.

⁷⁸ Râzî, *Mefâtihu 'l-Gayb*, IX, 226.

kişilere bir cevap niteliğindedir.⁷⁹ Bundan dolayı Allah şunu beyân etmektedir: Kula en yakışan şey, mirasın miktarlarını tesbit hususunda onu kişisel kanaatine terk etmemesidir. Aksine Yüce Allah, miras miktarlarını şer‘î olarak alabildiğine açıklamış; mirasın ne şekilde paylaştırıldığını çok iyi bilen olduğu için mirasın paylaştırılmasına dâir hükümlerini koymuş ve bu miktarların sâhiplerini geniş geniş açıklamıştır.⁸⁰

3. Miras hukukuyla ilgili farızaları belirleyen ve insanlara tavsiye eden Allah, ezelden beri Alîm ve Hakîm’dir. Bundan dolayı miras taksimi ilmi, Allah’ın ilim ve hikmetiyle farz ve takdir olduğundan dünya ve âhirette insanın menfaatine uygun olduğu şüphe götürmez bir gerçektir. Bu paylaşmanın doğru olduğu hususunda insan aklı tereddüt ettiğinde, onu Allah’ın ilmine havale etmesi ve gereği ile amel etmesi gerekmektedir.⁸¹

4. Bu iki isim, Allah’ın insanlar için hükmetmesinin bir ilim ve hikmete dayandığını, bu yüzden kendileri için daha yararlı olduğunu hissettirmektedir. Allah bildiği için hükmeder, Hakîm olduğu için de farz kılar.⁸² Dolayısıyla bu iki isim, âyette geçen taksim Allah’ın ilim ve hikmetine dayalı olarak yaptığı bir iş ve koyduğu bir farz olduğunu gösterir.

5. Allah, bu ve benzeri âyetlerde pek çok mükellefiyetlerden, haram ve helâl kılmalardan bahsedince, kendisinin, bütün malûmatı bilen, hiçbir şey asla ve katiyyetle kendisine gizli kalmayan bir Alîm olduğunu; hükümlerini, hikmete uygun bir biçimde vaz eden bir Hakîm olduğunu bildirmiştir. Bu da O’nun emirlerine teslim olmayı, hükümlerine boyun eğmeyi gerektirir.⁸³

6. Allah her şeyi bilen ve her şeyi bir hikmete göre yapandır. O, Alîm olduğu için insanın içini, dışını ve tüm davranışlarını çok iyi bilir. Hakîm olduğu için de emir ve yasaklamalarını hikmetle yapar. Onun için inananlar, ilâhî bilgi ve hikmetlerle verilmiş olan bu ve diğer emirlere sarılmalı, yasaklardan kaçınmalı ve ilim ve hikmet dairesinde hareket etmelidir.⁸⁴

Kısacası Alîm ve Hakîm isimlerinin birlikte zikredilmesi, ilâhî bilgi ile ilâhî hikmet arasındaki kopmaz bağı göstermektedir. Allah, miras paylarının taksimini sınırsız bilgisi ve hikmetiyle yapmaktadır. O’nun tesis ettiği düzende emir ve yasaklarının bir ilim ve hikmete mebni olduğunu bilmek lazımdır. Bundan dolayı âyet, Allah’ın yaptığı taksimatın kabul edilmesinin lazım olduğunu, duygulara göre hareket

⁷⁹Ebu’l-A‘lâ Mevdûdî, *Tefhîmu’l-Kur’ân*, (Terc.: Muhammed Han Kayanî ve bşk.), 2. baskı, İstanbul, 1996, I, 336.

⁸⁰ Kurtubî, *el-Câmi‘ li Ahkâmi’l-Kur’ân*, VI, 125.

⁸¹ Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, II, 1309.

⁸² Seyyid Kutub, *Fî Zilâli’l-Kur’ân*, 32. baskı, Kâhire, 2003, I, 593; II, 14.

⁸³ Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, X, 57.

⁸⁴ Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, II, 1450; VI, 2504.

edilmemesi, bu şekildeki taksimatta insan ve toplum için büyük maslahatların olduğunu bilmenin gerektiğini ortaya koymaktadır.

b) Alîm ve Habîr İsimleri: Kur’ân’da Alîm ismi dört âyette⁸⁵ Habîr ismi⁸⁶ ile birlikte kullanılır. Bu âyetlerden biri mekkî, üçü medenîdir. Bu isimler üç yerde⁸⁷ nekra, bir yerde de⁸⁸ marife olarak gelirler.

Alîm ile Habîr isimlerinin aynı âyet içerisinde yan yana gelmeleri, bu iki ismin manalarının aynı olduğunu iddia edenlerin iddialarını çürütür.⁸⁹ Dolayısıyla bu iki isim müterâdif değil de mana bakımından birbirine yakın anlamlı kelimeler olarak kabul edilmelidir.

Beş şeyin ilminin Allah’a tahsis edildiği şu âyetin sonunda Alîm-Habîr isimlerinin zikredilmesi calib-i dikkattir: *Kıyametin ne zaman kopacağı bilgisi şüphesiz yalnızca Allah katındadır. O, yağmuru indirir, rahimlerdekini bilir. Hiç kimse yarın ne kazanacağını bilemez. Hiç kimse nerede öleceğini de bilemez. Şüphesiz Allah hakkıyla bilendir, (her şeyden) hakkıyla haberdar olandır.*⁹⁰

Âyette Allah, ilk önce ‘bahsedilen hususlara ait’ bilgisini zikrettikten sonra ilminin sadece bunları kapsamadığını, aksine kendisinin her hâlükârda, mutlaka her şeyi bilen bir zât olduğunu bildirmiştir. Ayrıca Allah, ilminin her şeyin bâtınını ve içyüzünü de ihâte ettiğini ve her şeyin aslından haberdar bir zât olduğunu Alîm-Habîr isimlerini zikrederek bildirmiştir.⁹¹

Âlûsî’ye göre, âyetin sonunda getirilen *إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ/Allah alîm ve habîrdircümlesi* *وَمَا تَدْرِي نَفْسٌ مَّاذَا تَكْسِبُ غَدًا وَمَا تَدْرِي نَفْسٌ بِأَيِّ أَرْضٍ تَمُوتُ/Nefis yarın ne kazanacağını bilmez ve nerede öleceğini decümlesinin cevabı* konumundadır.⁹² Yani insanlar yarın ne kazanacaklarını ve nerede öleceklerini bilemezler. Çünkü bunlar gaybî bilgiler olup sadece Alîm ve Habîr olan Allah tarafından bilinir.

Ey insanlar! Şüphesiz yok ki, biz sizi bir erkek ve bir dişiden yarattık ve birbirinizi tanımanız için sizi boylara ve kabilelere ayırdık. Allah katında en değerli olanınız,

⁸⁵ Nisâ, 4/35; Lokman, 31/34; Hucurât, 49/13; Tahrîm, 66/3.

⁸⁶ *خَبِيرٌ/Habîr*; Her şeyi hiçbir gizli yönü kalmayacak şekilde bilen, mülkünde olup biten her şeyden haberdar olan demektir. (Geniş bilgi için bkz.: Ebû Süleyman Hattâbî, *Şe’nu’l-Duâ*, (Thk.: Ahmed Yûsuf ed-Dekkâk), Beyrut, 1992, 63; İsfahânî, *el-Mufredât*, “hbr” md.; Gazzâlî, *el-Maksadu’l-Esnâ*, 176.) Habîr ismi, Kur’ân-ı Kerîm’in kırk dört yerinde Allah’a nisbet edilmiş ve daha çok tek başına vârid olmuştur. Kur’ân’ın muhtelif yerlerinde yirmi altı yerde yalın halde (tek başına) Allah’a izafe edilirken, beşer yerde Latîf ve Basîr, dörder yerde de Hakîm ve Alîmisimleriyle birlikte Allah’ı nitelemektedir.

⁸⁷ Nisâ, 4/35; Lokman, 31/34; Hucurât, 49/13.

⁸⁸ Tahrîm, 66/3.

⁸⁹ Habîr ile Alîm isimleri arasındaki farklar için bkz.: Gazzâlî, *el-Maksadu’l-Esnâ*, 67-68.

⁹⁰ Lokman, 31/34. *إِنَّ اللَّهَ عِنْدَهُ عِلْمُ السَّاعَةِ وَيُنَزِّلُ الْغَيْثَ وَيَعْلَمُ مَا فِي الْأَرْحَامِ وَمَا تَدْرِي نَفْسٌ مَّاذَا تَكْسِبُ غَدًا وَمَا تَدْرِي نَفْسٌ بِأَيِّ أَرْضٍ تَمُوتُ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ*

⁹¹ Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, XXV, 166.

⁹² Âlûsî, *Rûhu’l-Meânî*, XXI, 113.

*O’na karşı gelmekten en çok sakınanınızdır. Şüphesiz Allah hakkıyla bilendir, hakkıyla haberdar olandır.*⁹³

Âyette, Alîm-Habîr isimleri getirilmekle insanlara şu mesaj verilmektedir: Allah, sizin zâhirinizi, soyunuzu sopunuzu bildiği gibi, bâtınızdaki da bihakkin haberdardır. Sır ve gizli kabul ettiğiniz şeyler, O’na saklı gizli değildir. Öyleyse takvayı, başlıca işiniz hâline getiriniz.⁹⁴

Yukarıdaki örneklerde de görüldüğü gibi müfessirler Kur’ân’da dört âyette birlikte kullanılan Alîm ve Habîr isimlerinin her birine -müterâdif olmadıklarından dolayı- farklı manalar vermişler. Genel manada ilmin, nesnenin dış yüzünü, haberin ise içyüzünü bilmeye ve bildirmeye delâlet ettiğini ifade etmişlerdir. Bu iki ismin farklı manalara sâhip olduğu görüşü doğru olmakla birlikte özellikle ilim vasfını sadece “zâhiri” bilmekle sınırlandırmak bu vasfın anlam alanını daraltmak demektir. Çünkü birçok âyetin sonu *Şüphesiz Allah, göğüslerin özünü (kalplerde olanı) bilir*⁹⁵ şeklinde gelmektedir. Onun için bu iki ismin birlikte zikredilmesinin, manayı teyit ve takviye için olduğunu söylemek daha doğru olur.

c) Semî ve Alîm İsimleri: Alîm ismi otuz iki yerde Semî⁹⁶ ismi ile birlikte kullanılır. Bu iki isim 10 mekkî, 22 medenî âyette bazen marife,⁹⁷ bazen de nekra⁹⁸ formda gelir. Hepsinde de Semî ismi Alîm isminden öncedir.

Bu iki ismin birlikte geldiği bazı âyetler, insanın kendi irâdesiyle yapmış olduğu tercihlerin sonucu olan söz ve davranışlara atıf yapılmaktadır. Şu âyette olduğu gibi: *Hani İbrahim, İsmail ile birlikte evin (Kâbe’nin) temellerini yükseltiyor, “Ey Rabbimiz! Bizden kabul buyur! Şüphesiz sen hakkıyla işitensin, hakkıyla bilensin” diyorlardı.*⁹⁹

Kâbe’yi inşâ eden Hz. İbrahim ve Hz. İsmail; *رَبَّنَا تَقَبَّلْ مِنَّا إِنَّكَ أَنْتَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ/Rabbimiz, yaptığımızı kabul buyur. İşiten ve bilen ancak sensindiye duâ etmişlerdir.* Bu duânın sonunda gelen Semî ve Alîm isimleri, dileğin kabul olunma sebebini gösterir. Allah

⁹³ Hucurât, 49/13. يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ ذَكَرٍ وَأُنْثَىٰ وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُوبًا وَقَبَائِلَ لِتَعَارَفُوا إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقَىٰكُمْ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ

⁹⁴ Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, XXVIII, 140.

⁹⁵ Âl-i İmrân, 3/119. إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ.

⁹⁶ Semî/Semî; “işitme yetisi, işitmek, anlamak” manalarına gelen *سَمِعَ/sem*‘ masdarından türemiş olup mübalağa ifade eden bir sıfattır. Allah’a atfedildiğinde Semî, “bütün ses ve kelimeleri hiçbir vasıta ve organa ihtiyaç duymaksızın işiten” anlamına gelir. (Geniş bilgi için bkz.: Ebû Abdillâh el-Halîmî, *el-Minhâc fî Şuabi’l-İmân*, 1. baskı, Beyrut, 1979, I, 199; İsfahânî, *el-Mufredât*, “sma” md.; Gazzâlî, *el-Maksadu’l-Esnâ*, 146.)Kur’ân’da Semî kelimesi kırk beş yerde Allah’a nisbet edilmektedir. Bu isim iki yerde *سَمِعَ الدُّعَاءَ/semiû*’d-duâ tamlamasıyla gelirken, otuz iki yerde Alîm, on yerde Basîr ve bir yerde de Karîb isimleriyle birlikte zikredilir.

⁹⁷ Bakara, 2/127, 137; Âl-i İmrân, 3/35; Mâide, 5/76; En’âm, 6/13, 115; A’râf, 7/200; Enfâl, 8/61; Yûnus, 10/65, 34; Enbiyâ, 21/4; Şuârâ, 26/220; Ankebût, 29/5, 60; Fussilet, 41/36; Duhân, 44/6.

⁹⁸ Bakara, 2/181, 224, 227, 244; Âl-i İmrân, 3/34, 121, 148; Nisâ, 4/148; Enfâl, 8/17, 42, 53; Tövbe, 9/98, 103; Nûr, 24/21, 60; Hucurât, 49/1.

⁹⁹ Bakara, 2/127. وَإِذْ يَرْفَعُ إِبْرَاهِيمُ الْقَوَاعِدَ مِنَ الْبَيْتِ وَإِسْمَاعِيلُ رَبَّنَا تَقَبَّلْ مِنَّا إِنَّكَ أَنْتَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ.

duâları ve her şeyi işittiği için Semî; niyet, amelleri ve her şeyi bildiği için de Alîm’dir. إِنَّ/إنَّne, hasr edatı olup gerek amelde gerek duâda, riya ve gösterişin olmaması gerektiğini belirtir ve manaya şu vurguyu katar: Kalplerimizdeki niyetlerimizi bilecek, duâmızı işitecek ancak sensin. İşte senin bu vasıfların sebebiyledir ki, biz duâmızın kabulünü istiyoruz.¹⁰⁰ Böylece Hz. İbrahim ile oğlu İsmail’in, duâlarını Allah’ın işitme ve bilme sıfatlarına sığınarak yaptıklarına dikkat çekilerek; Allah’ın duâları kabul etmesinin, hangi sıfatları/isimleriyle ilişkili olduğu öğretilmektedir.

Zikredeceğimiz şu âyetlerde olduğu gibi esmâ-i hüsnâ bazen va’îd ve vaat sadedinde gelir: *Eğer onlar böyle sizin iman ettiğiniz gibi iman ederlerse, gerçekten doğru yolu bulmuş olurlar; yüz çevirirlerse onlar elbette derin bir ayrılığa düşmüş olurlar. Allah, onlara karşı seni koruyacaktır. O, hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir.*¹⁰¹

Ebû Hayyân’a (v. 745/1344) göre bu iki ismin bu âyette birlikte zikredilmesi, birbirleriyle olan tenâsüpleri sebebiyledir. İman, söz ve eylemle gerçekleşir. Allah, iman eden kişinin sözünü işittiği için Semî, niyet ve maksadını bildiği için Alîm’dir. Ayrıca Allah, insanları söz ve eylemlerinden dolayı muaheze edeceği için bu iki ismi burada tehdit için zikretmiştir.¹⁰² Ebû Hayyân her ne kadar bu iki ismin zikredilmesinin tehdit için olduğunu söylemişse de Nesefî (v. 710/1310) gibi bazı müfessirler, bu iki ismin *فَسَيَكْفِيكَهُمُ اللَّهُ/Allah, onlara karşı seni koruyacaktır* ifadesinden sonra gelmesinden dolayı peygamberimiz için vaat manasını içerdiğini söylemişlerdir. Zira Allah, müşriklerin inananlara karşı kurdukları tuzaklardan haberdar olduğu için, bu tuzakları önlemiş ve peygamberini korumuştur.¹⁰³

*Her kim işittikten sonra vasiyeti değiştirirse, günahı ancak onu değiştirenlerin boynunadır. Şüphesiz Allah hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir.*¹⁰⁴

Âyette vasiyetle ilgili ilâhî hüküm açıklandıktan sonra *إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ/Allah her şeyi hakkıyla işitir ve bilir* şeklinde bir ifâdenin getirilmesi, vasiyeti değiştirenler hakkında açık bir uyarıdır. Öyleyse şâhit bulunmasa bile vasiyet edilen zâtın bizzat vasiyet edenden işittiği meşru vasiyeti, yerine getirmesi gerekir. Zira Allah, hem vasiyeti işiten, hem de onu değiştirenlerin gizli ve açık sözleri ile fiillerini bilendir.¹⁰⁵ Aslında ölmekte olan insanın yaptığı vasiyeti değiştiren ve böylece kul hakkını çiğneyen bir kimse, Allah’ın her şeyi bildiği ve işittiği bilincine sâhip

¹⁰⁰ Âlûsî, *Rûhu’l-Meânî*, I, 385.

¹⁰¹ Bakara, 2/137. *فَإِنْ آمَنُوا بِمِثْلِ مَا آمَنْتُمْ بِهِ فَقَدِ اهْتَدَوْا وَإِنْ تَوَلَّوْا فَإِنَّمَا هُمْ فِي شِقَاقٍ فَسَيَكْفِيكَهُمُ اللَّهُ وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ*

¹⁰² Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-Muhît*, I, 583.

¹⁰³ Ebu’l-Berekât Ahmed b. Mahmûd en-Nesefî, *Medâriku’t-Tenzîl ve Hakâiku’t-Tevîl*, 2. baskı, Beyrut, 1999, I, 134.

¹⁰⁴ Bakara, 2/181. *فَمَنْ بَدَّلَهُ بَعْدَ مَا سَمِعَهُ فَإِنَّمَا إِثْمُهُ عَلَى الَّذِينَ يُبَدِّلُونَهُ إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ*

¹⁰⁵ Ebu’l-Kâsım Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf an Hakâiki Gavâmizi’t-Tenzîl ve Uyûni’l-Ekâvil fi Vucûhi’t-Te’vîl*, (Thk.: eş-Şeyh Âdil Ahmed Abdulmevcûd ve bşk.), Riyâd, 1998, I, 378; Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-Muhît*, II, 26; Ayrıca bkz.: Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, I, 621.

olsaydı, bu değiştirmeyi yapamazdı. İşlenen bu günah, o insandaki imanın henüz şuur hâline gelmediğini göstermektedir. Ölmek üzere olan bir insanın ağzından çıkan kelimeleri değiştirecek kadar katı kalpli ve kötü düşünceli bir insanın, asıl noksanlığının ne olduğuna işaret eden Semî ve Alîm isimleri, ilâhî murakabeye dikkat çekerek, insanların kandırılabilceğini, ama Allah’ın asla kandırılmayacağını vurgulamaktadır. Yapılan işin ve söylenen sözün Allah tarafından bilindiğini ve işitildiğini bilen bir kimse, yapacağı iş ve söyleyeceği söz konusunda çok daha dikkatli olur.¹⁰⁶

Eşlerine yaklaşmamaya yemin edenler için dört ay bekleme süresi vardır. Eğer (bu süre içinde) dönerlerse, şüphesiz Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.¹⁰⁷ Eğer (yemin edenler yeminlerinden dönmeyip kadınlarını) boşamaya karar verirlerse (ayrılırlar). Biliniz ki, Allah hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir.¹⁰⁸

Peş peşe gelen bu âyetlerin birincisinde Allah, hanımına yaklaşmamaya yemin eden kimsenin, azamî dört ay bekleyebilme ya da bu süre zarfında normal aile ilişkilerine dönmesi ile ilgili hususu belirttikten sonra “Gafûr-Rahîm” isimlerini; ikinci âyette de bu kimsenin geri dönmeyip ayrılması durumunu ifâde ettikten sonra “Semî-Alîm” isimlerini zikretmektedir. Böylece îlâdan¹⁰⁹ sonra eşine dönen kocanın yaptığı hata ve kusurların Allah tarafından affedileceği bildirilmekle, bu davranışa teşvik söz konusudur. Öte tarafta haksız yere hanımını boşayan kimsenin ise ne dediğini Allah’ın işittiği, ne yaptığını bildiği ifâde edilerek; böyle davrananlar uyarılmaktadır. Böylelikle bu iki âyetin sonunda zikredilen esmâ-i hüsnâ, Allah’ın îlâ, boşanma ve geri dönüşe karşı tavrını net bir şekilde ortaya koymaktadır. Buna göre Allah’ın merhamet ve affı, îlâ yapan kocanın hanımına dönmesi ortamıyla; işitme ve bilmesi ise dönmeyip ayrılmaya karar verdiği ortamla alâkalı olarak zikredilmektedir.¹¹⁰

Ayrıca bazı müfessirler, zikrettiğimiz ikinci âyeti dayanak göstererek, hanımına yaklaşmayacağına dâir yemin eden kimse, kendisi için tayin edilen dört ay bekleyebilme süresi içinde hanımına dönmez ve yemininde kararlı olursa hanımı ondan boş olacağını söylemişlerdir. Taberî(v. 310/923) ise mezkûr âyetin sonunda zikredilen esmâyı dayanak göstererek, bir erkek hanımına yaklaşmayacağına dâir yemin eder de dört ay ona yaklaşmayacak olursa yaklaşmamasından dolayı hanımı

¹⁰⁶ Bayraktar Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur’ân Tefsiri*, 1. baskı, İstanbul, 2001, II, 407.

¹⁰⁷ Bakara, 2/226. لِلَّذِينَ يُؤْلُونَ مِنْ نِسَائِهِمْ تَرَبُّصًا أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ فَإِنْ فَاءُ فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ

¹⁰⁸ Bakara, 2/227. وَإِنْ عَزَمُوا الطَّلَاقَ فَإِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ

¹⁰⁹ Îlâ: Bir erkeğin eşyle bir süre cinsel ilişkide bulunmamak üzere yemin etmesine denir. İslâm’dan önce îlâ, kadınları baskı altında tutmak, zulmetmek ve onlardan haksız menfaatler sağlamak üzere yaygın olarak uygulanırdı. İslâm kadına zarar verme kastıyla yapılan îlâyı yasaklamıştır. İyi niyete dayanan îlâyı ise dört ayla sınırlamıştır. (Geniş bilgi için bkz.: Abdulgani el-Meydânî, *el-Lubâb fi Şerhi’l-Kitab*, 2. baskı, Beyrut, 1996, II, 185-187; Hayreddin Karaman ve bşk., *Kur’ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, I-V, 2. baskı, Ankara, 2006, I, 360.)

¹¹⁰ Alîb. Süleyman Abid, *Esmâullahi’l-Hüsnâ fi Havâtim Âyât Süreti’l-Fâtiha ve’l-Bakara*, 1. baskı, Riyâd, 1997, 59.

ondan herhangi bir talak şekli ile boş olmayacağını ifade eder ve özetle şunları söyler: “*Âyette, فَإِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ/Eğer boşamaya karar verirlerse, biliniz ki, Allah hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir buyurulmaktadır. Elbette işitme söylenilen bir söz için olur. Yapılan bir iş için söz konusu olmaz. Şayet, diğer görüşlerin belirttiği gibi erkeğin hanımına yaklaşmamaya yemin etmesi hâli, dört ay geçmekle hanımının boş olmasını gerektirseydi âyetin sonunda: فَإِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ /Şüphesiz ki Allah işitendir denilmezdi. Böyle denildiğine göre anlaşılıyor ki dört ay geçmesi ile kadın boş olmuyor, dört ay geçtikten sonra erkeğin boşamayı tercih ettiğini söylemesi ile boş olur.*”¹¹¹

*Allah yolunda savaşın ve bilin ki, şüphesiz Allah hakkıyla işitendir ve hakkıyla bilendir.*¹¹² âyetinin sonunda Semî ve Alîm isimlerinin zikredilmesi ise şöyle bir vurguyu taşır: Savaşa çıkarken yapılan bütün konuşmaları Allah işitir ve bilir. Dolayısıyla O, cihâda teşvik veya cihâddan soğutma hususundaki sözleri duymakta, gönüllerdeki niyet ve gayeleri; yapılan savaşın din için mi, dünya menfaatleri elde etmek için mi olduğunu hakkıyla bilmektedir.¹¹³ Âyetteki bu mesajı anlayıp savaşa ilgili bütün konuşmaların ve kalpteki bütün niyetlerin Allah tarafından işitilip bilindiğini bilen ve buna inanan insanların, dünya menfaatleri için savaşmaları veya savaşta aşırı gitmeleri söz konusu olmayacaktır.

İbn Âşûr bu âyette Semî isminin önce, Alîm isminin de sonra zikredilme gerekçesini şöyle açıklamaktadır: Hususîlik arz ettiği ve savaşta cereyan eden birçok şeyin duyma ve işitme ile ilgili olduğu için Semî ismi öne alınmıştır. Umumîlik ifâde ettiği ve savaşta cereyan eden eylem ve niyetle ilgili her şeyin Allah tarafından bilindiği için de Alîm ismi sonra zikredilmiştir.¹¹⁴

Bedir Savaşı’nda mü’min savaşçılar, bir bakıma zaferi kendilerine mal ederek, “düşmanı ben öldürdüm, sen öldürdün” şeklinde tartışmaya başladılar. Bunun üzerine Allah tartışmaya son vermek için şu âyeti indirdi:¹¹⁵(*Savaşta onları siz öldürmediniz, fakat Allah onları öldürdü. Attığın zaman da sen atmadın, fakat Allah attı. Mü’minleri, tarafından güzel bir imtihanla denemek için Allah öyle yaptı. Şüphesiz Allah hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir.*¹¹⁶ İşte bu âyetin sonunda zikredilen “Semî ve Alîm” isimleri, savaşta öldürdükleriyle övünen, Allah rızası ya da kahramanlık niyetiyle savaşan kimselere yönelik olarak getirildiği söylenebilir.¹¹⁷Elbette Allah, savaş anında ve sonrasında mü’minlerin neler

¹¹¹Ebû Cafer Muhammed b. Cerir et-Taberî, *Câmiu ’l-Beyân an Tevîli ’l-Kur’ân*, (Thk.: Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türki), Kâhire, 2001,IV, 87.

¹¹² Bakara, 2/244. وَقَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَعَلِمُوا أَنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ

¹¹³ Râzî, *Mefâtihu ’l-Gayb*, VI, 81.

¹¹⁴ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve ’t-Tenvîr*, II, 377.

¹¹⁵Ebû Hayyân, *el-Bahru ’l-Muhît*, IV, 471.

¹¹⁶ Enfâl, 8/17. قَلَّمَ تَقَلُّوهُمْ وَلَكِنَّ اللَّهَ قَتَلَهُمْ وَمَا رَمَيْتَ إِذْ رَمَيْتَ وَلَكِنَّ اللَّهَ رَمَى وَلِيُبْلِيَ الْمُؤْمِنِينَ مِنْهُ بَلَاءً حَسَنًا إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ

¹¹⁷ Ebû Hayyân, *el-Bahru ’l-Muhît*, IV, 472.

konuştuğunu iştir ve onların gönlünde geçen her şeyi, niyetleri ve duyguları da bilmektedir.

Zikredeceğimiz şu âyetler ise âyet sonlarında gelen esmânın bağlamla olan sıkı münâsebetini gösterir: *Eğer şeytandan gelen kötü bir düşünce seni dürtecek olursa, hemen Allah’a sığın. Çünkü O, hakkıyla iştir, hakkıyla bilendir.*¹¹⁸ *Allah’ın âyetleri hakkında, kendilerine gelmiş bir delilleri olmaksızın tartışanlar var ya, onların kalplerinde ancak bir büyüklük taslama vardır. Onlar, tasladıkları büyüklüğe asla ulaşmazlar. Sen Allah’a sığın. Şüphesiz O, hakkıyla iştir, hakkıyla görendir.*¹¹⁹

Varlığı bilindiği halde insanlar tarafından görülemeyen şeytandan Allah’a sığınma hususunu dile getiren ilk iki âyetin Semî-Alîm isimleriyle sonlanması gayet münâsip olmuştur. Çünkü şeytanın dürtmesi, vesvesesi ve insanların kalplerine attığı kötü düşünceler, bilmek ile ilgilidir. İşte bundan dolayı Allah, şeytanın vesveseleri ile kötü düşünceleri hususunda; *اِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ/O, hakkıyla iştir, hakkıyla bilendir* demek suretiyle kendisine sığınılması gerektiğini emretmektedir. Hâlbuki dostluk kurulan ve gözle görülen insanın kötülüğünden Allah’a sığınma hususunun dile getirildiği yukarıdaki son âyet ise, Semî-Basîr isimleriyle sonlanmıştır. Çünkü bu âyette yapılan fiiller, gözle görülen belli şeylerdir. Göz ile görülen ve görmek suretiyle anlaşılan hususlarda ise *اِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ/O, hakkıyla iştir, hakkıyla görendir* denilerek Allah’a sığınılması gerektiği emredilmektedir.¹²⁰

Netice itibarıyla denilebilir ki Semî-Alîm isimleri genelde insanın söz ve davranışlarına atıf yapan âyetlerin sonlarında zikredilir. Çoğunlukla Semî ismi dil ile söylenen şeylere; Alîm ismi ise inanılan şeylere karşılık gelebilecek şekilde zikredilir. Ayrıca bu iki ismin birlikte anılması, Allah’ın her şeyi duyan ve bilen olması hasebiyle gerçek bilginin ancak O’ndan gelebileceği anlamını da içermektedir.

d) Vâsî ve Alîm İsimleri: Kur’ân’da Vâsî¹²¹ ve Alîm isimlerinin yedi kez¹²² birlikte zikredildiği görülmektedir.

¹¹⁸A‘râf, 7/200; Fussilet, 41/36. (وَإِمَّا يَنْزَغَنَّكَ مِنَ الشَّيْطَانِ نَزْغٌ فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ) (الشَّيْطَانُ نَزْغٌ فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ إِنَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ)

¹¹⁹Mü’min, 40/56. (هُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ) (هُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ)

¹²⁰Ebû Abdillâh Şemsuddîn Muhammed b. Ebû Bekr İbn Kayyim el-Cevziyye, *el-Esmâu’l-Hüsnâ*, (Terc.: Hanifi Akın-Muhittin Korkmaz), İstanbul, 2005, 411.

¹²¹واسع/Vâsî, “genişlik, zenginlik, bolluk, kuşatmak” gibi manalara gelen (سَعَة) masdarından türemiş bir sıfat olup; “ilim ve kudretinin kapsamı çok geniş, fazl-u rahmeti çok yaygın olan zât” demektir. (Geniş bilgi için bkz.: Halîmî, *el-Minhâc*, I, 198; Hattâbî, *Şe’nu’d-Duâ*, 72; İsfahânî, *el-Mufredât*, “vsa” md.; Ebu’l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, (Thk.: İbrahim Şemsuddîn ve bşk.), Tunus, 1. baskı, 2005, “vsa” md.) Kur’ân’da Vâsî ismi, yedi yerde Alîm ve bir yerde de Hakîm isimleriyle birlikte zikredilmiştir.

¹²²Bakara, 2/115, 247, 261, 268; Âl-i İmrân, 3/73; Mâide, 5/54; Nûr, 24/32.

Vâsi ismi, geldiği bazı yerlerde, muhataplarının zor durumlarına işaret eder. Allah bu isimle, zorda kalmış mü’min kullarının göğsünü adeta genişletmeyi dilemektedir. Şu âyet buna örnektir: *Doğu da, Batı da (tüm yeryüzü) Allah’ındır. Nereye dönerseniz Allah’ın yüzü işte oradadır. Şüphesiz Allah, lütfu geniş olandır, hakkıyla bilendir.*¹²³

Bu âyetin, geceleyin kibleyi kestirmeden farklı yönlere doğru namaz kılan, fakat sabah olunca hata yaptıklarını anlayan ve bundan dolayı da zorda kalan bir topluluk hakkında indiği ve içtihatla yapılan hatanın mazur sayıldığına delil olduğu rivâyet edilmiştir.¹²⁴ Bu âyetin bağlamıyla ilgili olarak Vâsi ismi, Allah’ın rahmet, ikrâm, ihsân ve kudretinin her şeyi kuşattığını, zorluğu sevmediği için kullarına mükellefiyetleri kolaylaştırdığını belirtir. Alîm ismi de, nerede olursa olsun kendisine yapılan ibadetten haberdar olduğunu ve kulları için maslahat olanı bildiğini ifade eder. Yine Vâsi ismi, namaz kılmak için büyük bir genişlik olduğunu bildirirken; Alîm ismi ise, namaz kılanın, Allah’ın gizli ve aşikâr her şeyi bildiğini, O’na hiçbir şeyin gizli kalmadığını düşünüp, bir gevşeklik göstermemesi konusunda uyarı niteliği taşımaktadır. Öte taraftan Allah’ın daha önce emrettiği kibleyi neshederek ona denk ve hatta ondan daha hayırlı bir kibleyi emretmesi, O’nun Vâsi ve Alîm olduğunu göstermektedir.¹²⁵

Elmalılı(v. 1361/1942)ise bu âyette zikredilen Vâsi-Alîm isimlerini, cennetin sadece kendilerine has olduğunu iddia eden Yahudi ve Hristiyanlardan bahseden Bakara 111. Âyetle ilişkilendirerek şöyle der: *Allah, Vâsi (rahmeti her şeyi kuşatmış) ve Alîm (cennete kimin müstahak olduğunu çok iyi bilen) iken onların cenneti kendi tekellerine almaya kalkışmaları sadece bilgisizliklerini ortaya koymaktadır.*¹²⁶

Bu iki ismin birlikteliği, şu âyette olduğu gibi Allah’ın sonsuz lütuf ve ilminin genişliğini göstermektedir: *Mallarını Allah yolunda harcayanların durumu, yedi başak bitiren ve her başakta yüz tane bulunan bir tohum gibidir. Allah, dilediğine kat kat verir. Allah, lütfu geniş olandır, hakkıyla bilendir.*¹²⁷

Bu âyetin asıl maksadı, Allah’ın lütuf ve ilminin genişliğini anlatmaktır. Âyette zikredilen Vâsi-Alîm isimleri de bu maksadı özetlemektedir. Allah’ın Vâsi isminin tecellisi, Allah yolunda yapılan infâk, yedi başak bitiren ve her başakta yüz tane bulunan bir tohuma benzetilerek güzel bir örnek üzerinden aktarılır. Alîm ismi ise, bu tür bir infâkın dünya ve âhiretteki diğer getirilerini kulun asla bilemeyeceğini imâ eder. Böyle bir infâkın ne tür sonuçlar doğuracağını ancak her şeyi mükemmel

¹²³ Bakara, 2/115.

¹²⁴ Beydâvî, *Envâru’t-Tenzil*, I, 102.

¹²⁵ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 314; Râzî, *Mefâtîhu’l-Gayb*, IV, 22; Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, I, 477.

¹²⁶ Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, I, 477.

¹²⁷ Bakara, 2/261. *مَثَلُ الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ كَمَثَلِ حَبَّةٍ أَنْبَتَتْ سِنْعَ سَنَابِلٍ فِي كُلِّ سُنبُلَةٍ مِائَةٌ حَبَّةٌ وَاللَّهُ يُضَاعِفُ لِمَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ*

bilen Allah bilir.¹²⁸ Öte taraftan bire karşılık yedi yüz sevap va‘detmek çok büyük bir mükâfattır. İnsan akli bu vaadı ‘şaşırmış ya da hesap kitap bilmeyen kimseler bu tür vaadlerde bulunabilirler’ şeklinde tahayyül edebilir. Ancak va‘deden Allah olunca bu anlayışın O’nun hakkında söz konusu olamayacağını âyetin sonunda zikredilen bu iki isim göstermektedir. Nitekim Taberî, *Allah, lütfu geniş olandır, hakkıyla bilendir* ifâdesini şöyle izah eder: *Lütfu geniş olan Allah, malını kendi yolunda harcayanların mükâfatını, yedî yüz kattan daha fazla artırarak verir ve bu lütfunu kim için artıracağını da çok iyi bilir. Çünkü O, Vâsi ve Alîm’dir.*¹²⁹

Vâsi-Alîm isimlerinin zikredildiği şu âyet ise iktidarın belirlenmesi vekime verileceğinin tesbit edilme yetkisinin Allah’ta olduğunu gösterir: *Peygamberleri onlara, “Allah, size Tâlût’u hükümdar olarak gönderdi” dedi. Onlar, “O bizim üzerimize nasıl hükümdar olabilir? Biz hükümdarlığa ondan daha lâyığız. Ona zenginlik de verilmemiştir” dediler. Peygamberleri şöyle dedi: “Şüphesiz Allah, onu sizin üzerinize (hükümdar) seçti, onun bilgisini ve gücünü artırdı.” Allah, mülkünü dilediğine verir. Allah, lütfu geniş olandır, hakkıyla bilendir.*¹³⁰

Az önce ifade ettiğimiz gibi Allah, Vâsi ve Alîm isimlerini bu âyetin sonunda zikrederek, iktidarı belirleme, iktidarı kime vereceğini tesbit etme ve bu konuda seçme yetkisinin kendisine ait olduğunu açıklamaktadır. Allah,-fazlı ve ikrâmı geniş, vergisi bol olduğundan- herhangi bir şeyi olmayan, fakir ve yoksul olanın imkânlarını genişletir, bollaştırır ve fakirken zengin kılar. Bu itibarla Allah, hükümdarlığa/iktidara kimi getireceğini ve kimi seçeceğini de elbette çok daha iyi bilir.¹³¹ Nitekim Talut’un kral olmasına karşı çıkanlar mal-mülk sâhibi zengin kimselerdi. Talut ise fakirdi. Ancak Allah, Vâsi ismiyle o zengin gürüha; Talut’u zengin edeceğinin mesajını vermiştir. Alîm ismiyle de Talut’un kral olmaya en layık kişi olabileceğini göstermiştir.¹³²

Kısacası Vâsi ismi, Allah’ın her yönüyle sınırsızlığını göstermektedir. Bu da hem insanın sınırlı olan şeylere değil de sınırsız olan Allah’a sığınması gerektiğini vurgular, hem de Allah için verdiğinin azalmadığı, aksine çoğaldığını ifâde eder. Alîm ismi de, Allah’ın kendisi için yapılan ibadet ve infâktan haberdar olduğunu, kulları için maslahat olanı bildiğini belirtir.

¹²⁸Mustafa İslamoğlu, *Esmâ-i Hüsnâ*, 1. baskı, İstanbul, 2012, 1, 778.

¹²⁹ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, IV, 657.

¹³⁰ Bakara, 2/247. وَقَالَ لَهُمْ نَبِيُّهُمْ إِنَّ اللَّهَ قَدْ بَعَثَ لَكُمْ طَالُوتَ مَلِكًا قَالُوا أَنَّى يَكُونُ لَهُ الْمُلْكُ عَلَيْنَا وَنَحْنُ أَحَقُّ بِالْمُلْكِ مِنْهُ وَلَمْ يُؤْتَ سَعَةً مِنَ الْمَالِ قَالَ إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَاهُ عَلَيْكُمْ وَزَادَهُ بَسْطَةً فِي الْعِلْمِ وَالْجِسْمِ وَاللَّهُ يُؤْتِي مَلَكَهُ مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ

¹³¹ Neseî, *Medârik*, I, 205.

¹³² Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-Muhît*, II, 268.

Alîm İsminin ‘Rahmet/Lütuf’ İçerikli İsimler (Esmâ-i Hüsnâ) İle Kullanımı

a) Alîm ve Halîm İsimleri: Kur’ân’da Alîm ismi üç yerde Halîm¹³³ ismi ile birlikte kullanılır.¹³⁴ Bunların üçü de nekra olarak medenî âyetlerde yer alır.

Hukukî mahiyette kurallar içeren bazı âyetlerin ilâhî esmâ ile bitirilmesi, -şu örnekte görüldüğü gibi-âyeti birçok hikmetle beraber uhrevî bir atmosfere taşır: *Karılarınızın çocukları yoksa, bıraktıklarının yarısı sizindir; çocukları varsa, bıraktıklarının -ettikleri vasiyetten veya borçtan artakanın- dörtte biri sizindir. Sizin çocuğunuz yoksa -ettiğiniz vasiyet veya borç çıktıktan sonra- bıraktıklarınızın dörtte biri karılarınızındır; çocuğunuz varsa, bıraktıklarınızın sekizde biri onlarındır. Eğer erkek kardeşi veya kız kardeşi olan bir erkek veya kadın, ikinci dereceden mirasçı bırakırsa, ikisinden her birine -edilen vasiyetten veya borçtan artakanın- altıda bir düşer; İkiden çoksalar, üçte birine, zarara uğratılmaksızın ortak olurlar, Bunlar Allah tarafından tavsiye edilmiştir. Allah Alîm’dir, Halîm’dir.*¹³⁵

Bu âyetin Alîm ve Halîm isimleriyle bitirilmesinin birkaç hikmeti şöyle sıralanabilir:

1. Bu iki isim, miras gibi çıkarların çekiştiği ve hak ihlallerin olabileceği bir konuda, haksızlıktan sakındıran ifâdeler bağlamında zikredilmiştir. Alîm ismi, Allah’ın haksızlık yapanlar ile âdil olanları bihakkın bildiğini ifâde eder. Halîm isminin zikredilmesi ise, miras paylaşımında kasıtlı olmayan hata ve kusurlara karşı, Allah’ın hilim vasfıyla muamele edeceğini göstermektedir.¹³⁶

2. Burada Alîm ismiyle insana şu mesaj verilir: Bu farizalar, Allah’tan birer vasiyettir. Hevadan kaynaklanmadıkları gibi hevaya da uymazlar. Allah’tan gelen bir bilgidir kaynaklanmışlardır. Bunlara uymak zorunludur. Çünkü bu farizalar, teşri/kanun koyma ve tevzi/rızıkları dağıtma hakkına tek başına sâhip bir kaynaktan gelmektedir.¹³⁷ Halîm ismi ise yaptığı haksızlıkla bir malı eline geçiren kimsenin Allah’ın Halîm olması sebebiyle, kendisini hemen cezalandırmadığını görerek sevinmemesini; zira O, geciktirirse de böyle bir suçlu cezasız bırakmayacağını ifade eder.

¹³³ خَلِيم/Halîm, “sabırlı, akıllı, ağırbaşlı ve temkinli olmak” manalarına gelen حَلِيم/hilm masdarından türemiş mübalağa sığasında bir sıfat olup; Günah işleyen kullarını cezalandırmada acele davranmayıp onlara mühlet veren, tövbe edenlerin kusurlarını affeden, itaâtkâr olan kuluna verdiği nimeti âsî olandan esirgemeyen demektir. (Zeccâc, *Tefsîru Esmâillahi’l-Hüsnâ*, 45; Halîmî, *el-Minhâc*, I, 200-201; Hattâbî, *Şe’nu’d-Duâ*, 63; Gazzâlî, *el-Maksadu’l-Esnâ*, 168; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, “hlm” md.) Kur’ân’da Halîm kelimesi on bir yerde Allah’a nisbet edilmektedir. Bu isim münferit olarak kullanılmazken, altı yerde Gafûr, üç yerde Alîm, birer yerde de Ganî ve Şekûr isimleriyle birlikte nekra olarak zikredilir.

¹³⁴ Nisâ, 4/12; Hac, 22/59; Ahzâb, 33/51.

¹³⁵ Nisâ, 4/12.

¹³⁶ Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, IX, 234.

¹³⁷ Kutub, *Fî Zilâli’l-Kur’ân*, I, 595.

3. Bu âyette Allah’ın Alîm ismi hem insanlara Allah’ın her şeyi bildiğini hatırlatarak O’nun emrinden kaçmanın imkânsız olduğunu bildirmek, hem de Allah’ın insanlar için hayırlı olanı daha iyi bildiğinden, O’nun tarafından emredilen miras taksiminin, kesin doğru olduğuna insanları ikna etmek için anılmıştır. Halîm ismi ise, Allah’ın kanunlarının katı ve sert olmadığını, bilâkis onların yumuşak olduğunu ve insanları zora sokmadığını göstermektedir.¹³⁸

4. *وَاللَّهُ عَلِيمٌ خَلِيمٌ/Allah Alîm’dir, Halîm’dir* cümlesinde lafz-ı celâlin açıkça getirilmesi miras konusunun önemini gösterir. Halîm isminin Alîm ismine bitiştirilmesi ise terğîb/teşvik ve terhîb/korkutma içindir. Alîm, hem vasiyet edenin vasiyetinde zâlim veya âdil olanları, hem de mirasçının miras hakkında yapacaklarını bilendir. Halîm ise, ceza vermede acele etmeyen ama ihmal de etmeyendir.¹³⁹

Çoğu zaman ikili olarak âyetlerin sonlarında zikredilen esmâ, şu âyette olduğu gibi terğîb ve terhîb için olur: *Ey Muhammed! Bunlardan (hanımlarından) dilediğini geri bırakırsın, dilediğini yanına alırsın. Uzak durduklarından dilediklerini yanına almanda da sana bir günah yoktur. Bu onların gözlerinin aydın olması, üzülmemeleri ve hepsinin de kendilerine verdiği razi olmaları için daha uygundur. Allah, kalplerinizdekini bilir. Allah, hakkıyla bilendir, halîmdir.*¹⁴⁰

Âyetin sonunda Alîm-Halîm isimlerinin zikredilmesi, terğîb ve terhîb içindir. Zirâ ilim sıfatı Allah’tan korkmayı, hilim sıfatı ise O’na karşı hayâlî olmayı gerektirir.¹⁴¹ Ayrıca bu iki isim hususî manada peygamberin, eşlerine karşı güzel davranmaya teşvik; peygamber eşlerinin de peygamberi üzmemeleri hususunda uyarılma vurgusunu da taşımaktadır.¹⁴² Alîm ismi, Hz. Peygamber’in aile hayatı ile ilgili kalplerinde şüphe duyanların veya zihinlerinin derinliklerinde herhangi bir kuşkuya yer verenlerin hallerinin Allah’a gizli kalmayacağını ifâde etmektedir. Bununla birlikte Allah’ın hilim sıfatı da anılmıştır ki peygamberle ilgili kötü bir düşünce beslemek cezasız kalmayacaksa da, eğer bir kimse bu şüpheden kendisini uzaklaştırırsa Allah’tan bağışlama umabileceğini bilsin.¹⁴³

Bütün bu açıklamalardan sonra Alîm isminin Halîm ismi ile birlikte gelmesinin iki temel vurgusu olduğu söylenebilir: Birincisi; Allah her şeyi bilen bir Alîm olduğu için kullarını da çok iyi bilir. Bundan dolayı da onların üstesinden gelemediği, güç ve takatlarının yetmediği durumlarda, onlara hilmi ile muamele eder. İkincisi; Allah her şeyi bilen bir Alîm’dir. Ancak hilm sıfatından dolayı Allah kullarının yaptığı

¹³⁸ Mevdûdî, *Tefhîmu’l-Kur’ân*, I, 336.

¹³⁹ Burhanuddin Ebu’l-Hasan İbrahim b. Ömer el-Bikâî, *Nazmu’d-Durer fi Tenâsubi’l-Âyât ve’s-Suver*, Kâhire, ts., V, 213.

¹⁴⁰ Ahzâb, 33/51. *ثُرَجِي مَنْ نَشَاءُ مِنْهُمْ وَثِيْبِي إِلَيْكَ مَنْ نَشَاءُ وَمَنْ ابْتِغَيْتَ مِمَّنْ عَزَلْتَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكَ ذَلِكَ أَدْنَىٰ أَنْ تَقَرَّ أَعْيُنُهُمْ وَلَا يُحْزَنَ وَيَرْضَيْنَ بِمَا آتَيْنَهُنَّ كُلُّهُنَّ وَاللَّهُ يَعْلَمُ مَا فِي قُلُوبِكُمْ وَكَانَ اللَّهُ عَلِيمًا خَلِيمًا*

¹⁴¹ Bikâî, *Nazmu’d-Durer*, XV, 387.

¹⁴² İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-Tenvîr*, XXII, 76-77.

¹⁴³ Mevdûdî, *Tefhîmu’l-Kur’ân*, IV, 444.

hata ve kusurlarını cezalandırmada acele etmez, emirlerini uygulamak için onlara zaman tanır.

b) Şâkir ve Alîm İsimler:Şâkir¹⁴⁴ ismi Kur’ân’da sadece iki âyette¹⁴⁵ Alîm ismiyle birlikte -nekra olarak- Allah’ı tavsif eder. Bu ismin geldiği iki âyet de medenî sûrelerde geçer.

Kulun gönüllü olarak yaptığı iyi işlerden bahseden şu âyetin Şâkir-Alîm isimleriyle sonlanması calib-i dikkattir: *Şüphesiz Safa ile Merve, Allah’ın (dininin) nişanelerindedir. Onun için her kim hac ve umre niyetiyle Kâbe’yi ziyaret eder ve onları da tavaf ederse, bunda bir günah yoktur. Her kim de gönlünden koparak bir hayır işlerse, şüphesiz Allah (yapılanı) kabul eder ve hakkıyla bilir.*¹⁴⁶

Öncelikle şunu belirtelim ki, yapılan iyiliğe karşılık vermek ve nimete karşılık övgüde bulunmak ve takdir etmek anlamı ile şükür, Allah hakkında muhâl olduğundan, âlimler burada yer alan ‘şükr’ü mecâz yolu ile ‘sevap ve amellerin karşılığı’ diye anlamışlardır.¹⁴⁷ Kulun gönüllü olarak yaptığı iyi işlerden bahseden bu âyetin Şâkir-Alîm isimleriyle sonlanması önem arz etmektedir. Çünkü hayırlı işler, hem fiil (eylemi) hem de (ortaya konan) niyeti kapsar. Şâkir ismi fiile karşılık, Alîm ismi de niyete karşılık zikredilmiştir.¹⁴⁸ Böylece Allah, söz konusu âyette Şâkir ismini zikretmekle, kulunun taâtinin kendi katında makbûl olduğunu ve en yüksek derecede kabul gördüğünü beyân etmektedir. Alîm ismini zikretmekle de Kendisinin mükâfatların miktarını tam bildiğini, bu sebeple de hak edenin hakkını eksiltmediğini ifâde etmektedir. Bu da, kulu kendisine vâcib olan şeyleri şartlarına uygun yapmaya teşvik etmek ve aksini yapmaktan sakındırmaktır.¹⁴⁹

Bu iki isim, bazen de Allah’ın eşsiz rahmet ve şefkatini ifâde etme sadedinde gelir: *Eğer şükreder ve iman ederseniz, Allah size niye azap etsin ki? Allah, şükürün karşılığını verendir, hakkıyla bilendir.*¹⁵⁰

Ebû Hayyân, bu âyette “Şâkir” isminin mübalağa kalıbıyla değil de normal ism-i fâil kalıbıyla zikredilme sebebini şöyle açıklar: Bu isim az da olsa yapılan amelin Allah tarafından kabul edileceğine delâlet etmek üzere “Şâkir” şeklinde mübalağasız ism-i fâil formunda gelmiştir. Allah’ın Şâkir olması demek, şükreden kuluna nimet vermesine devam etmesi demektir. Allah, Alîm ismiyle de şükredeni ve iman edeni bilir ve onlara karşılık verir.¹⁵¹

¹⁴⁴ Şâkir/شَاكِر, şükür/شُكْر kökünden türemiş olup; “kendisine itaât edeni metheden, öven ve ona, nimetten çok sevap veren” demektir. (Geniş bilgi için bkz.: Halîmî, *el-Minhâc*, I, 205.)

¹⁴⁵ Bakara, 2/158; Nisâ, 4/147.

¹⁴⁶ Bakara, 2/158. *إِنَّ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَائِرِ اللَّهِ فَمَنْ حَجَّ الْبَيْتَ أَوْ اعْتَمَرَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ أَنْ يَطَّوَّفَ بِهِمَا وَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْرًا فَإِنَّ اللَّهَ شَاكِرٌ عَلِيمٌ*

¹⁴⁷ Vehbe Zuhaylî, *et-Tefsîru ’l-Münîr*, 10. baskı, Şam, 2009, I, 408.

¹⁴⁸ Ebû Hayyân, *el-Bahru ’l-Muhît*, I, 633.

¹⁴⁹ Râzî, *Mefâtîhu ’l-Gayb*, IV, 179.

¹⁵⁰ Nisâ, 4/147. *مَا يَفْعَلُ اللَّهُ بِعَذَابِكُمْ إِنْ شَكَرْتُمْ وَأَمُنْتُمْ وَكَانَ اللَّهُ شَاكِرًا عَلِيمًا*

¹⁵¹ Ebû Hayyân, *el-Bahru ’l-Muhît*, III, 397.

Kısacası Şâkir ismi Allah’ın, zâtına yapılmış olan şükre mukabelede bulunmasını ifâde eder. Bu isimden sonra Alîm isminin getirilmesi, kulun yaptığı her iyiliği Allah’ın bildiğini ve mükâfatını ödeyeceğini göstermektedir. Böylece Allah, bu iki ismini birlikte zikrederek kullarına olan ihtimamını göstermektedir.

c) Fettâh ve Alîm İsimler: Fettâh¹⁵² ismi Kur’ân’da sadece bir mekkî âyette¹⁵³ Alîm ismiyle birlikte Allah’a nisbet edilmektedir. Dolayısıyla bu isim mekkî bir isimdir. Mekkî bir isim olması, mü’minleri teselli amacını taşıdığına delâlet eder. Sebe’ sûresi, vahyin 11. yılında nâzil olmuştur. Bu yıl İslam davetinin en zor yıllarından biridir. Mekke’de davetin önü tıkanmış, davet kendine yeni bir çıkış kapısı aramaktadır. İşte böylesi bir zamanda Allah’ın Fettâh isminin hatırlatılması, Hz. Peygamber ve mü’minlere bir müjdedir.¹⁵⁴

*De ki: “Rabbimiz hepimizi kıyamet günü bir araya toplayacak, sonra da aramızda hak ile hüküm verecektir. O, gerçeği apaçık ortaya koyan, hakkıyla bilendir.”*¹⁵⁵

Allah, Fettâhtır yani kapalı ve müşkil meselelerde hüküm veren, ayırandır. Aynı zamanda ne hüküm verilmesi gerektiğini çok iyi bilendir.¹⁵⁶ O, aynı anda Alîm olduğu içindir ki, hükmünde hiçbir zulüm, şüphe veya tereddüt düşünülemez. O’nun hükmü adâletin kendisidir.¹⁵⁷ Mezkûr âyette Alîm isminin zikredilmesi, Allah’ın hükmünün, tesadüfî olarak, sırf hevâ ve hevesten kaynaklanan şeylere dayanarak hükmeden kimsenin hükmü gibi değil, ilme dayanan bir hüküm olduğuna delâlet eder.¹⁵⁸ Öte taraftan Fettâh isminde tevbih/azarlama, Alîm isminde ise tehdit var.¹⁵⁹ Allah kıyamet gününde hidâyet üzere olanı mükâfatlandırarak, sapıklıkta olanı cezalandıracaktır. Çünkü O, bütün yarattıklarının her hâlini en iyi bilen ve adâletle hükmedendir.

Alîm İsmi’nin ‘Güç/Kudret’ İçerikli İsimlerle Kullanımı

a) Azîz ve Alîm İsimler: Kur’ân’da Alîm ismi, Azîz¹⁶⁰ ismi ile birlikte altı yerde

¹⁵²فَتَّاح/Fettâh, فَتْح/feth kökünden türemiş mübalağalı bir ism-i fâil olup; “Kullarına rızık ve rahmet kapılarını açan, onların iş ve teşebbüslerinin önündeki bütün engelleri kaldıran, insanların gerçeği görebilmeleri için kalp ve basiretlerini örten perdeleri kaldıran” şeklinde tanımlanmaktadır. (Geniş bilgi için bkz.: Hattâbî, *Şe’nu’l-Duâ*, 56.)

¹⁵³ Sebe’, 34/26.

¹⁵⁴İslamoğlu, *Esmâ-i Hüsnâ*, III, 1787.

¹⁵⁵ Sebe’, 34/26. قُلْ يَجْمَعُ بَيْنَنَا رَبُّنَا ثُمَّ يَفْتَحُ بَيْنَنَا بِالْحَقِّ وَهُوَ الْفَتَّاحُ الْعَلِيمُ

¹⁵⁶ Beydâvî, *Envâru’l-Tenzil*, IV, 245.

¹⁵⁷ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-Tenvîr*, XXII, 195.

¹⁵⁸ Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, XXV, 258.

¹⁵⁹Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-Muhît*, VII, 268.

¹⁶⁰عَزِيز/Azîz; “güç, şiddet, üstünlük, yükseklik, yüksek mertebe ve erişilmez” manalarına gelen عَزَّة veya عَزَّة kökünden bir sıfat olup; çok güçlü, her şeyin gâlibi, mağlûp olmayan güçlü, benzeri olmayan, üstün ve şerefli olan demektir. (Geniş bilgi için bkz.:İsfahânî, *el-Mufredât*, “azz” md.; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, “azz” md., Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu’l-Muhît*, “azz” md.)Azîz ismi, Kur’ân-ı Kerîm’in 87 yerinde Allah’a nisbet edilmiş ve çoğunlukla esmâ-i hüsnâdan diğer bir isimle birlikte

geçmektedir.¹⁶¹ Azîz ismi hepsinde de Alîm isminden önce kullanılır ve bunların hepsi de mekkî sûrelerde, belirlilik takısıyla gelir. Bu iki ismin birlikte geçtikleri âyetlerde genelde Allah’ın yaratma fiillerinden bahsedilmektedir.¹⁶²

İki ismin birlikte geldiği Neml 27/76 ve 78. âyetleri, âyet sonlarında gelen esmâ-i hüsnânın bağlı bulunduğu âyet veya âyetlerle olan sıkı münâsebetine güzel bir örnek teşkil etmektedir. Neml 27/76. âyette *Şüphesiz bu Kur’ân, İsrailoğullarına üzerinde ayrılığa düştükleri şeylerin çoğunu açıklıyor*¹⁶³ denildikten sonra 78. âyette *Şüphesiz senin Rabbin, onların arasında hükmünü verecektir. O, mutlak güç sâhibidir, hakkıyla bilendir*¹⁶⁴ denilmek suretiyle Allah’ın İsrailoğullarının ihtilâfa düştükleri hususta hüküm vereceği ifade edilmektedir. Burada âyetin Azîz-Alîm isimleriyle bitirilmesi çok uygun düşmüştür. Çünkü hükmeden güçlü ve kuvvetli olmalıdır. Aynı şekilde hükmeden hükmedeceği şeyi bilmek zorundadır. İşte bu iki ismin zikredilmesiyle hükmeden Allah’ın zâlimlere karşı güçlü ve kuvvetli olduğu, kimin cezayı hak edip etmediğini de en iyi bilen olduğu hususu vurgulanmıştır.¹⁶⁵

*Andolsun, onlara, “Gökleri ve yeri kim yarattı?” diye sorsan, mutlaka, “Onları mutlak güç sâhibi, hakkıyla bilen (Allah) yarattı” diyeceklerdir.*¹⁶⁶ Bu âyette ‘Allah’ lafzı yerine özellikle Azîz ve Alîm isimlerinin tercih edilmesi, âyetin muhatabları olan müşriklerin taptıkları putlarının, âciz ve hiçbir şey bilmeyen özelliklerine karşı, güç ve ilmin Allah’ta olduğu hususunu vurgulamak içindir. Ayrıca Azîz ismiyle, insanlara zor anlarda Allah’ın izzet ve gücüne sığınma ümidi verilmektedir. Alîm ismiyle de her türlü gizli şeyi bilen Allah’a insanların ihlâsa bağlanması sağlanmaktadır.¹⁶⁷

Râzî tefsirinde *Kitabın indirilmesi, Azîz, Alîm olan Allah tarafından*¹⁶⁸ âyetinin geniş bir tefsirini yaptıktan sonra Azîz ve Alîm isimlerinin bu âyetin sonunda zikredilmesinin hikmetini şöyle açıklar:

1. Allah, kudreti ve ilmi sayesinde Kur’ân’ı, her türlü maslahatı (uygun şeyi) içine alan, mu‘cize vasfını taşıyan bir biçimde indirmiştir. Eğer O, Azîz ve Alîm olmasaydı, Kur’ân bu vasıfları taşıyamazdı.

kullanılmıştır. Kur’ân’ın muhtelif yerlerinde kırk yedi yerde Hakîm, on üç yerde Rahîm, yedi yerde Kavî, altı yerde Alîm, dört yerde ذُو النِّعَامِ/zuntikâm, üçer yerde Gaffâr ve Hamîd, iki yerde Gaffûr, birer yerde de Vehhâb, Cebbâr ve Muktedir isimleriyle birlikte Allah’ı nitelemektedir. Bu isim, Kavî ismi dışında birlikte geldiği tüm isimlerden önce gelir. (Geniş bilgi için bkz.:Abdülbaki Güneş, Mehmet Altın, “Kur’ân’da ‘Azîz’ İsmi ve Geçtiği Âyetlerle İlgisi”, *SDÛİF Dergisi*, 27. Sayı, Van, 2014, 115-144.)

¹⁶¹ Yâsîn, 36/38, Neml, 27/78, En’âm, 6/96, Mü’min, 40/2, Fussilet, 41/12, Zuhruf, 43/9.

¹⁶² Bkz.:En’âm, 6/96; Neml, 27/9; Yâsîn, 36/38; Mü’min, 40/2; Fussilet; 41/12; Zuhruf, 43/9.

¹⁶³ إِنَّ هَذَا الْقُرْآنَ يُفَصِّلُ عَلَى بَنِي إِسْرَائِيلَ أَكْثَرَ الَّذِي هُمْ فِيهِ يَخْتَلِفُونَ

¹⁶⁴ إِنَّ رَبَّكَ يَقْضِي بَيْنَهُمْ بِحُكْمِهِ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْعَلِيمُ

¹⁶⁵ Âtîf, *el-Î‘câzu’l-Beyânî*, 176.

¹⁶⁶ Zuhruf, 43/9. وَلَئِنْ سَأَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ لَيَقُولُنَّ خَلَقَهُنَّ الْعَزِيزُ الْعَلِيمُ

¹⁶⁷ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-Tenvîr*, XXV, 168.

¹⁶⁸ Mü’min, 40/2. تَنْزِيلَ الْكِتَابِ مِنَ اللَّهِ الْعَزِيزِ الْعَلِيمِ

2. Allah, Kur’ân’ı muhafaza etmeyi, hükümlerini yaşatmayı ve bu hükümleri kıyamete kadar dimdik ayakta tutmayı garanti etmiştir. Bu ise, ancak O’nun yenilmez bir Azîz, kendisine hiçbir şey gizli kalmayan bir Alîm olmasıyla mümkündür.¹⁶⁹

Nesefî de, bu iki ismin “Kur’ân” ile olan bağlantısını ele alır ve şöyle der: “Allah, Azîz olduğu için hiç kimsenin Kur’ân’a iftira ederek, onun hakkında bir söz uydurmasına asla müsaade etmez. Alîm olduğu için de Kur’ân’ı tasdik edenlerin ve yalanlayanların kimler olduğunu çok iyi bilir. Böylelikle âyette bu iki ismin zikredilmesi, mü’minler için bir müjde olurken, müşriklere de önemli bir uyarı, bir tehdit olmaktadır.”¹⁷⁰

Azîz ismi Alîm ismi ile birlikte genellikle Allah’ın mutlak kudret ve üstünlüğünü belirten muhtevâlar ile varlıklar için Allah tarafından konulmuş yasalar bağlamında gelir: Örneğin; *O’dur tan yerini ağartan ve geceyi dinlenme vakti, güneşi ve ayı zamanı tayin ölçüsü kılan. Bunlar Azîz ve Alîm tarafından tayin ve tesbit edilmiştir.*¹⁷¹

Allah, tan yerini ağarttığını, geceyi sükûnet vakti kıldığını, güneş ile ayı belli bir yörünge etrafında döndürdüğünü, onlarla zamanı belirlediğini buyurduktan sonra, *قَالِقُ الْإِصْبَاحِ وَجَعَلَ اللَّيْلَ سَكَنًا وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ حُسْبَانًا ذَلِكَ تَقْدِيرُ الْعَزِيزِ الْعَلِيمِ* / *İşte bu, Azîz ve Alîm Allah’ın takdiridir* cümlesini zikretmektedir.¹⁷² Bu ifâdesiyle Allah; sağlam takdirinin, izzetinden ve ilminden kaynaklandığını ve bu kanununun, diğer tesadüfen yapılan işler gibi bir iş ve olay olmadığını haber vermektedir.¹⁷³ Kâinat için konulmuş yasaları ancak güçlü ve kuvvetli biri yapar ki O da Azîz olan Allah’tır. Yine bu hâdiselere bağlı olarak kâinatın düzeni, cereyan eden kanun ve yasaları da Alîm olan Allah’ın bilgisi ve tasarrufundadır. Böylece Allah gece, gündüz, güneş ve ay gibi kâinat için konulmuş yasaların yaratılmasından söz ettikten sonra Azîz ve Alîm olduğunu zikrederek yapılan bu işlerin ancak çok güçlü ve çok bilgili olan biri tarafından yapıldığını vurgulamaktadır.

Yukarıda meâllerini verdiğimiz âyetlerden de anlaşıldığı gibi, Alîm’in ilmi ve Azîz’in kudreti ile yaratıklar arasındaki bağlantı, kâinatın baştanbaşa sonsuz ilim, kudret ve hikmetin tezâhürü olduğunu gösterir. Aynı şekilde, bu vasıfların Kur’ân’la irtibatlı olarak zikredilmesi, Kur’ân’ın baştan sona kadar Allah’ın sonsuz ilmini, kudretini/izzetini ve hikmetini yansıttığını göstermektedir.

¹⁶⁹Râzî, *Mefâîihu ’l-Gayb*, XXVII, 27.

¹⁷⁰Nesefî, *Medârik*, III, 197.

¹⁷¹En’âm, 6/96. *قَالِقُ الْإِصْبَاحِ وَجَعَلَ اللَّيْلَ سَكَنًا وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ حُسْبَانًا ذَلِكَ تَقْدِيرُ الْعَزِيزِ الْعَلِيمِ*

¹⁷² Benzer âyetler için bkz.: Yâsîn, 36/38; Fussilet, 41/12; Zuhruf, 43/9.

¹⁷³ İbn Kayyım, *el-Esmâu ’l-Hüsnâ*, 408.

b) Alîm ve Kadîr İsimleri: Kur’ân’da Alîm ismi dört yerde Kadîr¹⁷⁴ ismi ile birlikte kullanılır.¹⁷⁵ Bu iki isim üç yerde¹⁷⁶ belirsiz olarak, bir yerde de¹⁷⁷ belirlilik takısıyla gelir.

Bu iki isim çoğunlukla insan hayatının bağlı olduğu ilâhî-tâbiî yasayı dile getiren âyetlerin sonunda gelir. Bu âyetlerden biri de şudur: *Allah, sizi güçsüz olarak yaratan, sonra güçsüzlüğün ardından bir güç veren, sonra gücün ardından bir güçsüzlük ve yaşlılık verendir. O, dilediğini yaratır. O, hakkıyla bilendir, hakkıyla kudret sâhibidir.*¹⁷⁸

Önceki âyetlerde¹⁷⁹ ilâhî kudretin dış âlemde gözlemlenebilen kanıtlarına değinildikten sonra burada insanın özbenliğinde tesbit edebileceği delillere dikkat çekilmektedir. Bunların özeti, kişinin kendi geçirdiği evreleri iyi bir incelemeye tâbi tutmasından ibarettir. İnsan, başlangıçta aşılınmış bir yumurta (zigot) olduğunu, birçok aşamadan geçtikten sonra güçlü dönemine eriştiğini, ama hiç kimsenin gençlik dönemindeki bu gücünü aynen koruyamadığını, üstelik hiç kimsenin dünya hayatında ebedî kalmayı başaramadığını düşünürse, bütün bunların varlıklar âlemine egemen olan üstün ve karşı konulamaz bir irâdeden kaynaklandığını anlar.¹⁸⁰

Âyetteki, *وَ هُوَ الْعَلِيمُ الْقَدِيرُ* / *O, hakkıyla bilendir, hakkıyla kudret sâhibidir* cümlesi, hem bir müjdeyi, hem de bir uyarıyı kapsamaktadır. Çünkü Allah, mahlûkatın işlerini ve amellerini bilince, mahlûkatın hallerini bilmiş olur. Böylece onların hayır ve güzel amelleri ile kötü ve şer fiillerini de bilir. Ayrıca Allah kâdir olup, iyi ve güzel olarak yapılan şeyleri bildiğine göre, bunların mükâfatını da verir. Kötülüğün yapıldığını bildiğine göre de, bunun cezasını da verir.¹⁸¹

Kısacası bu ve benzeri âyetlerde, insan hayatının bağlı olduğu ilâhî-tâbiî yasa ile eşya yasalarının Allah’ın bilgi ve takdirinde olduğu hususu vurgulanır. Alîm ismi bu yasaların bilinip keşfedilmesine delâlet etmektedir. Kadîr ismi ise, hem bir müjdeyi, hem de bir uyarıyı kapsamaktadır. Zira Allah, iyi ve güzel olarak yapılan

¹⁷⁴ *قَدِيرٌ*/Kadîr, mübalağa ifâde eden bir sıfat olup; “Hikmetin gerektirdiği ölçüde dilediğini yapan, kudreti tam olan, hakkında hiçbir şekilde ve hiçbir zaman acizlik düşünülemeyen zât” demektir. (Geniş bilgi için bkz.: Halîmî, *el-Minhâc*, I, 198; İsfahânî, *el-Mufredât*, “kdr” md.; İbn Manzûr, *Lisânu l-Arab*, “kdr” md.) Kadîr ismi, Kur’ân-ı Kerîm’de 45 âyette Allah’ı nitelemektedir. Genellikle tek başına kullanılan bu isim, dört âyette esmâ-i hüsnâdan Alîm ve bir âyette de Afûv isimlerine bitişik olarak kullanılmıştır.

¹⁷⁵ Nahl, 16/70; Rûm, 30/54; Fâtır, 35/44; Şûrâ, 42/50.

¹⁷⁶ Nahl, 16/70; Fâtır, 35/44; Şûrâ, 42/50.

¹⁷⁷ Rûm, 30/54.

¹⁷⁸ Rûm, 30/54. *اللَّهُ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ ضَعْفٍ ثُمَّ جَعَلَ مِنْ بَعْدِ ضَعْفٍ قُوَّةً ثُمَّ جَعَلَ مِنْ بَعْدِ قُوَّةٍ ضَعْفًا وَشَيْبَةً يَخْلُقُ مَا يَشَاءُ وَهُوَ الْعَلِيمُ الْقَدِيرُ*

¹⁷⁹ Bkz.: Rûm, 30/48-51

¹⁸⁰ Karaman ve bşk., *Kur’ân Yolu*, IV, 300.

¹⁸¹ Âlûsî, *Rûhu l-Meânî*, XIV, 188; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve t-Tenvîr*, XIV, 213.

şeylerin mükâfatını takdir ettiği gibi, yapılan kötülüğün cezasını da takdir etmektedir.

c) Hallâk ve Alîm İsimler: Kur’ân’da sadece iki mekkî âyette¹⁸² Alîm ismi, Hallâk¹⁸³ ismi ile birlikte kullanılır. Bu iki ismin birlikte geçtiği âyetlerden biri Peygamberimize müşriklere hoşgörü ile muamele etmesini tavsiye eden şu âyettir: *Biz, gökleri, yeri ve her ikisi arasında bulunanları ancak hakka ve hikmete uygun olarak yarattık. Kıyamet günü mutlaka gelecektir. Sen şimdi güzel bir şekilde hoşgörü ile muamele et. Şüphesiz, Rabbin hakkıyla yaratanın (ve her şeyi) bilen ta kendisidir.*¹⁸⁴

Âyette zikredilen Hallâk-Alîm isimleri, hoşgörü ile muamele etme hususunun illetidir. Nitekim müşriklere hoşgörü ile muamele etme; hem onlardaiman etme ümidini yeşerttiği, hem de peygamberin ahlâkının üstünlüğünü gösterdiği için bir maslahattır.¹⁸⁵ Ayrıca bu iki isim, peygamberi teskin etmek için anılmıştır: Allah yaratıcı olduğu için, yarattıkların tümü üzerinde kudret sâhibidir ve hiç kimse O’nun cezasından kurtulamaz. Bunun yanı sıra O, peygamberin insanları ıslah etmek için var gücüyle çalıştığını bildiği gibi, ona karşı kurulan tuzakları da bilmektedir. Bu nedenle bu meseleye peygamberin üzülmemesi telkin edilmektedir.¹⁸⁶

Netice itibarıyla denilebilir ki yaratıcının mahlûkat üzerinde kesin bir kudrete ve kapsayıcı bir kontrole sâhip olması gerekir. Çünkü yaratıcının tamamen kontrol edemediği bir şeyi yaratması düşünülemez. Öte taraftan Allah, Hallâk ve Alîm isimlerine sâhip olduğu için yaratması da bilgisi de mükemmeldir.

SONUÇ

Kur’ân’da bütün konuların Allah merkezli bir ifade örgüsü içinde sunulduğu için birçok âyette veya âyetin sonunda zât-ı ilâhî’yi niteleyen ve tanıtan esmâ-i hüsnânın yer aldığını ifade etmiştik. Verdiğimiz örneklerde görüldüğü gibi Allah’ın bu isimlerinin geçtikleri âyetlerin ve o âyetlerin içerisinde yer aldığı pasajların muhtevasıyla sıkı münâsebeti sözkonusudur. Bu bağlamda esmâ-i hüsnâdan ‘Alîm’ isminin birlikte geçtiği isimler ile geçtiği âyetlerin içerikleriyle olan münâsebeti incelendiğinde sonuç olarak bazı özel maksatların var olduğu müşahede edilmektedir. Bu özel maksatların bir kısmını şu şekilde sıralamak mümkündür:

¹⁸² Yâsîn, 36/81; Hicr, 15/86.

¹⁸³ خَلَّاق/Hallâk, mübalağalı ism-i fâil olup; “devamlı olarak, mükemmel bir şekilde yaratan” demektir. (Geniş bilgi için bkz.: Isfahânî, *el-Mufredât*, “hlk” md.; Fahrüddin Muhammed b. Ömer er-Râzî, *Levâmiu ’l-Beyyinât Şerhu Esmâillahi Teâlâ ve ’s-Sıfât*, 1. baskı, 1907, 153; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu ’l-Muhît*, “hlk” md.)

¹⁸⁴ Hicr, 15/85-86. (إِنَّ رَبَّكَ هُوَ الْخَلَّاقُ الْعَلِيمُ) وَمَا خَلَقْنَا السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا إِلَّا بِالْحَقِّ وَإِنَّ السَّاعَةَ لَأْتِيَةٌ فَاصْنَعِ (إِنَّ رَبَّكَ هُوَ الْخَلَّاقُ الْعَلِيمُ) (الصَّنْفُحُ الْجَمِيلُ)

¹⁸⁵ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve ’t-Tenvîr*, XIV, 78.

¹⁸⁶ Mevdûdî, *Tefhîmu ’l-Kur’ân*, II, 582-583.

• Alîm ismi Kur’ân’da tek başına gelmiş olduğu birçok âyette bir çeşit fiil fonksiyonu görerek mef’ûl alır. Bu durumda ekseriyetle müfsidler için bir tehdit, muttakiler için bir müjde olur. Ayrıca ahkâm âyetlerin birçoğunun sonunda zikredilen Alîm ismi insanlara Allah’ın her şeyi bildiğini hatırlatarak onları doğruya ve adâlete yönlendirmeyi hedefler.

• Alîm ve Hakîm isimlerinin birlikte zikredilmesi, ilâhî bilgi ile ilâhî hikmet arasındaki kopmaz bağı göstermektedir. Özellikle miras paylarının taksimi bağlamında bu iki isim zikredildiğinde şunlar vurgulanır: Allah, miras paylarının taksimini sınırsız bilgisi ve hikmetiyle yapmaktadır. Bundan dolayı Allah’ın yaptığı taksimatın kabul edilmesinin lazım olduğunu, duygulara göre hareket edilmemesi, bu şekildeki taksimatta insan ve toplum için büyük maslahatların olduğunu bilmenin gerektiğini ortaya koymaktadır.

• Genel manada ilim, nesnenin dış yüzünü, haber ise içyüzünü bilmeye ve bildirmeye delâlet eder. Alîm ve Habîr isimlerinin birlikte zikredilmesi söz konusu ettiğimiz her iki manayı teyit ve takviye eder ve manayı güçlendirir.

• Semî-Alîm isimlerinin birlikte zikredilmesi, Allah’ın her şeyi duyan ve bilen olması hasebiyle gerçek bilginin ancak O’ndan gelebileceği anlamını tazammun etmektedir.

• Vâsi-Alîm isimleri, beraber zikredildikleri âyetler bağlamında değerlendirildiğinde Vâsi isminin zikredilmesiyle bir taraftan insanın sınırsız olan Allah’a sığınması gerektiği vurgulanır, diğer taraftan da kişinin Allah için verdiği şeyin azalmadığı, aksine çoğaldığı ifade edilir. Alîm isminin zikredilmesiyle de, Allah’ın kendisi için yapılan ibadet ve infâktan haberdar olduğu, kulları için maslahat olanı bildiği belirtilir.

• Alîm isminin Halîm ismi ile birlikte gelmesinin temel vurgusu şöyle özetlenebilir: Allah her şeyi bilen bir Alîm olduğu için kullarını da çok iyi bilir. Bundan dolayı da kulların üstesinden gelemediği, güç ve takatlarının yetmediği durumlarda, onlara hilmi ile muamele eder. Ayrıca Allah her şeyi bilen bir Alîm’dir. Ancak hilm sıfatından dolayı Allah kullarının yaptığı hata ve kusurlarını cezalandırmada acele etmez, emirlerini uygulamak için onlara zaman tanır.

• Allah, Şâkir ve Alîm isimlerini birlikte zikrederek kullarına olan ihtimamını göstermektedir. Şâkir ismi Allah’ın, zâtına yapılmış olan şükre mukabelede bulunmasını ifade ederken; Alîm ismi ise kulun yaptığı her iyiliği Allah’ın bildiğini ve mükâfatını ödeyeceğini göstermektedir.

• Fettâh ve Alîm isimlerinin birlikte zikredilmesi Allah’ın kapalı ve müşkil meselelerde hüküm veren olduğu, ancak Allah hükmünün, -hevâ ve hevsten kaynaklanan şeylere dayanarak hükmeden kimsenin hükmü gibi değil- ilme dayanan bir hüküm olduğu ifade edilir.

• Azîz-Alîm isimlerinin birlikte zikredilmesi kâinat ve içindeki tüm mahlukatın baştanbaşa sonsuz ilim, kudret ve hikmetin tezâhürü olduğunu gösterir. Aynı şekilde, bu iki ismin Kur’ân’la irtibatlı olarak zikredilmesi, Kur’ân’ın baştan

sona kadar Allah’ın sonsuz ilmini, kudretini/izzetini ve hikmetini yansıttığını göstermektedir.

• Alîm-Kadîr isimlerinin birlikteliğinde, Alîm ismi ilâhî-tâbiî yasa ile eşya yasalarının biliniş keşfedilmesine delâlet etmekteyken; Kadîr ismi ise hem iyi ve güzel olarak yapılan şeylerin mükâfatını, hem de yapılan kötülüğün cezasını takdir etmeyi ifade etmektedir.

Yukarıda sıraladığımız maddelerden de anlaşıldığı gibi Kur’ân’da esmâ-i hüsnâ, rastgele ve kafiye uyumu amacıyla serpiştirilmiş birtakım kelimeler olmayıp birbirleriyle ve kullanıldıkları âyetlerle anlam bütünlüğü arz eden kelimelerdir. Dolayısıyla esmâ-i hüsnânın geçtiği âyetler bu çerçevede okunup anlaşılmalıdır.

KAYNAKÇA

Kur’ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli (Terc.: Komisyon), Ankara, 1999.

Abbâs, Fadl Hasan, *İ‘câzu’l-Kur’âni’l-Kerîm*, Ammân, 1991.

Abdulkâfi, Muhammed Fûâd, *el-Mu‘cemu’l-Mufehres li Elfâzi’l-Kur’âni’l-Kerîm*, Kâhire, 1945.

Abîd, Alî b. Süleyman, *Esmâullahi’l-Hüsnâ fî Havâtim Âyât Sûreti’l-Fâtiha ve’l-Bakara*, 1. baskı, Riyâd, 1997.

Âlûsî, Ebu’l-Fadl Şihabuddin SeyyidMahmûd, *Rûhu’l-Meânî fî Tefsîri’l-Kur’âni’l-Azîm ve’s-Seb‘i’l-Mesânî*, I-XXX, Beyrut, ts.

Âsım Efendî, Ebu’l-Kemâl Ahmed, *el-Okyanusu’l-Basît fî Tercemeti Kâmûsi’l-Muhît (Kâmûs Tercemesi)*, I-IV, İstanbul, 1887.

Âtîf, Recep, *el-İ‘câzu’l-Beyânî fî Nazmi Havâtimi’l-Âyât*, (el-Câmiatu’l-İslamiyye, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazze, 2006.

Bayraklı, Bayraktar *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur’ân Tefsiri*, I-XX, 1. baskı, İstanbul, 2001.

Beydâvî, Nasiruddin b. Ömer b. Muhammed, *Envâru’t-Tenzîl ve Esrâru’t-Tevîl*, (Nşr.: Muhammed Abdurrahman Meraşlı), I-V, 1. baskı, Beyrut, ts.

Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin b. Alî, *el-Esmâ ve’s-Sifât*, Kâhire, 2005.

Bikâî, Burhanuddin Ebu’l-Hasan İbrahim b. Ömer, *Nazmu’d-Durer fî Tenâsubi’l-Âyât ve’s-Suver*, I-XXII, Kâhire, ts.

Ebû Hayyân, Muhammed b. Yûsuf, *el-Bahru’l-Muhît*, (Thk.: Adil Ahmed Abdulmevcud - Alî Muhammed Muavvid), I-VIII, 1. baskı, Beyrut, 1993.

Ebussuûd, b. Muhammed İmadî Hanefî, *İrşâdu’l-Akli’s-Selîm ilâ Mezâyâ’l-Kitabi’l-Kerîm*, (Thk.: Abdulkadir Ahmed Atâ), I-V, Riyad, ts.

Fîrûzâbâdî, Mecduddin Muhammed, *Besâiru Zevi’t-Temyîz fî Letâifi’l-Kitabi’l-Azîz*, (Thk.: Muhammed Alî Neccâr), I-VI, Kâhire, 1996.

-
- _____ *el-Kâmûsu'l-Muhît*, (Thk.: Muhammed Naîm el-Arkûsî), I-IV,8. baskı, Beyrut, 2005.
- Gazzâlî, Ebû Hamid Muhammed b. Muhammed et-Tûsî, *el-Maksadu'l-Esnâ fî Şerhi Esmâillahi'l-Hüsnâ*, (Thk.: Muhammed Osman el-Haş), Kâhire, ts.
- Güneş, Abdulkâki, Altın, Mehmet, "Kur'an'da 'Azîz' İsmi ve Geçtiği Âyetlerle İlgisi", *SDÜİF Dergisi*, 27. Sayı, Van, 2014, 115-144.
- Halîmî, Ebû Abdillâh, *el-Minhâc fî Şuabi'l-İmân*, I-III, 1. baskı, Beyrut, 1979.
- Hattâbî, Ebû Süleyman, *Şe'nu'd-Duâ*, (Thk.: Ahmed Yûsuf ed-Dekkâk), Beyrut, 1992.
- İsfahânî, Râgıb, *el-Mufredât fî Garibi'l-Kur'an*, (Thk.: Muhammed Seyyid Keylanî), Beyrut, ts.
- İbn Âşûr, Muhammed Tâhir, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, I-XXX, Tunus, 1984.
- İbn Fâris, Ebu'l-Hüseyin Ahmed, *Mekâyîsu'l-Luğa*, (Thk.: Abdusselam Muhammed Harun), I-VI, Beyrut, 1979.
- İbn Kayyim, Ebû Abdillâh Şemsuddîn Muhammed b. Ebû Bekr el-Cevziyye, *el-Esmâu'l-Hüsnâ*, (Terc.: Hanifi Akın-Muhittin Korkmaz), İstanbul, 2005.
- İbn Manzûr, Ebu'l-Fazl Muhammed b. Mûkerrem, *Lisânu'l-Arab*, (Thk.: İbrahim Şemsuddîn ve bşk.), I-IV, Tunus, 1. baskı, 2005.
- İslamoğlu, Mustafa, *Esmâ-i Hüsnâ*, I-III, 1. baskı, İstanbul, 2012.
- Kâdî Abdulcebbar, Ebu'l-Hasan Abdulcebbar b. Ahmed, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, Beyrut, 2001.
- Karaman, Hayreddin ve bşk., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, I-V, 2. baskı, Ankara, 2006.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebû Bekr, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an*, (Thk.: Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türki), I-XXII, Beyrut, 2006.
- Kutub, Seyyid, *Fî Zilâli'l-Kur'an*, I-VI, 32. baskı, Kâhire, 2003.
- _____ *Kur'an'da Edebi Tasvir*, (Terc.: Süleyman Ateş), 2. baskı, Ankara, 1967.
- Mahallî, Celâluddîn ve Celâluddîn es-Suyûtî, *Tefsîru'l-Celâleyn*, Beyrut, 2005.
- Mevdûdî, Ebu'l-A'lâ, *Tefhîmu'l-Kur'an*, (Terc.: Muhammed Han Kayanî ve bşk.), I-VII, 2. baskı, İstanbul, 1996.
- Nesefî, Ebu'l-Berekât Ahmed b. Mahmûd, *Medâriku't-Tenzîl ve Hakâiku't-Tevîl*, 2. baskı, I-III, Beyrut, 1999.
- Nursî, Said, *İşâretu'l-İ'câz*, İstanbul, 2003.
- _____ *Şualar*, İstanbul, 2012.

- _____ *Sözler*, İstanbul, 2012.
- Râzî, Fahrüddin Muhammed b. Ömer, *Mefâtihu’l-Gayb*, I-XXXII, 1. baskı, Beyrut, 1981.
- _____ *Levâmiu’l-Beyyinât Şerhu Esmâillahi Teâlâ ve’s-Sıfât*, 1. baskı, 1907.
- Salmazzem, Mehmet, Kur’ân’ın i’caz Yönlerinden “Tenâsüb”, *Risale-i Nur Örneği, Katre Dergisi*, İstanbul, 2016, cilt 1, sayı 2, 203-219.
- Suyûtî, Hâfız Ebû Fadl Celâluddin Abdurrahman, *el-İtkân fî Ulûmi’l-Kur’ân*, I-II, Medine, 2005.
- Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr, *Câmiu’l-Beyân an Tevîli’l-Kur’ân*, (Thk.: Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türki), I-XXVI, Kâhire, 2001.
- Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur’ân Dili*, I-X, 3. baskı, İstanbul, 1979.
- _____ *Hak Dini Kur’ân Dili*, (Sadeleştiren: İsmail Karaçam ve bşk.), I-X, İstanbul, ts.
- Yılmaz, Mehmet Faik, “Münasebâtu’l-Âyât ve’s-Suver”, *DİA*, İstanbul, 2006, XXXI, 569-571.
- Zebidî, Muhammed Murtezâ, *Tâcu’l-Arûs min Cevâhiri’l-Kamûs*, (Thk.: Halîl el-Hilâlî), I-XL, Tunus, 2004.
- Zeccâc, Ebû İshâk İbrahim, *Tefsîru Esmâillahi’l-Hüsna*, (Thk.: Ahmed Yûsuf ed-Dekkâk), 5. baskı, Beyrut, 1986.
- Zeccâcî, Ebu’l-Kâsım Abdurrahman b. İshâk, *İştikâku Esmâillah*, Beyrut, 1986.
- Zerkeşî, Bedruddin Muhammed b. Abdullah, *el-Burhân fî Ulûmi’l-Kur’ân*, (Thk.: Yûsuf Abdurrahman el-Meraşlî ve bşk.), I-IV, Beyrut, 1990.
- Zemahşerî, Ebu’l-Kâsım Mahmûd b. Ömer, *el-Keşşâf an Hakâiki Ğavâmizi’t-Tenzîl ve Uyûni’l-Ekâvil fî Vucûhi’t-Te’vîl*, (Thk.: eş-Şeyh Âdil Ahmed Abdulmevcûd ve bşk.), Riyâd, 1998.
- Zuhaylî, Vehbe, *et-Tefsîru’l-Münîr*, I-XVII, 10. baskı, Şam, 2009.

Kur'an'da Kişilik Eğitimi Üzerine

İbrahim SÜRÜCÜ

Bitlis Eren Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi
ORCID: 0000-0001-7794-1341
isurucu@beu.edu.tr

Öz

Bireyin kendisinden kaynaklanan tutarlı davranış kalıpları ve kişilik içi süreçler olarak ele alınan kişilik, oluşum sürecinde bireyin kalıtsal yapısından etkilendiği gibi aynı zamanda bireyin yaşadığı çevreden de etkilenmektedir. Kalıtsal özelliklerle çevresel faktörlerin olumlu etkisinden pozitif kişiliğin meydana gelmesi, hidayet rehberi olan Kur'an açısından da kişilik eğitiminde olumlu sonuçları olan bir alan olarak değerlendirilmiştir. Bu açıdan Kur'an, bireylerin davranış şekillerine müdahale ederek bazı davranışlara ceza bazı davranışlara da mükâfat verileceğini beyan ederek onları iyi de ısrar etmeye davet eder.

Davranışları helal-haram, hasan/güzel-kabih/çirkin şeklinde ayırıma tabi tutan Kur'an, övdüğü veya helal addettiği genel davranışlarla bireylere pozitif bir kişilik kazandırmaya çalışmaktadır. Biz bu çalışmada, bir örneklem olarak Kur'an'da ele alınan üç ibadet şekli üzerinde durarak konuyu açıklamaya çalışacağız.

Anahtar kelimeler: Kur'an, Kişilik, Kur'an'da Kişilik

On Personal Education In The Qur'an

Abstract

Consistent pattern of behaviors stemming from the individual and personality, which is considered as intra-personal processes, are influenced by the hereditary nature of the individual in the process of formation, and at the same time, the environment in which the individual lives is also affected. Positive influence of environmental factors with hereditary characteristics has been regarded as an area with positive results in personality education in terms of Qur'an which is the guide of guidance. In this regard, the Qur'an invites individuals to insist on good behavior by interfering with their behavior and declaring that certain behaviors will be rewarded for punishment and some behaviors.

The Qur'an, which divides behaviors in the form of halal-haram, beautiful-ugly, seeks to give individuals a positive personality with general behaviors that they regard as halal or halal. In this study, we will try to explain the three worship patterns in the Qur'an as a sample.

Key words: Qur'an, personality, personality in Qur'an

GİRİŞ

Kişilik, kelime olarak Latince geçişen ‘persona’ kelimesinden gelmektedir. Bu kelime, eski Roma ve Yunan tiyatrolarında oyuncuların yüzlerine taktıkları maskeler için kullanılırdı. Oyuncunun girdiği karakteri canlandırıp onu seslendirmesi dolayısıyla kendi kişiliğinin dışında bir kişiliğe bürünmesinden telmihen isimlendirilmiştir (Armaner, 1980: 71). Bununla beraber maskenin oyun boyunca aynı karakteri sergilemesi ve Maskenin ifade ettiği bu süreklilik görünümü gibi, bir tutarlılık ve devamlılığı ifade eden psikolojik bir fonksiyonun insan kişiliğinde mevcut olduğu benimseniyordu (Biçer, 2011).

Literal manada üzerinde ortak bir tanım yapılmayan kişilik kavramı, bilim insanlarının ilgi alanlarına ve bakış açılarına göre değişik şekillerde tanımlanmıştır. Bu değişik tanımlamalar ve yaklaşımlar, gözleri bağlanmış bir grubun el yordamıyla bir fil’e dokunarak fili tanımlamalarına benzetilmiştir. Bu manada bilim adamlarının bu tanımlamaları genel kabul görmekle beraber her biri kendi başına eksik bir tanım olarak yorumlanmıştır. Bununla beraber kişilik, ‘bireyin kendisinden kaynaklanan tutarlı davranış kalıpları ve kişilik içi süreçler olarak’ (Burger, 2016: 23) tanımlanabilir.

İnsan, yapı itibarıyla başkalarıyla ilişki içinde olan ve bu ilişkilerini de bazen kendi isteği bazen de kendisinden beklendiği şekilde değişik karakterlerde sergileyen bir yapıya sahiptir (Biçer, 2011). Bu durum kimilerinde sürekli bir hal olarak ortaya çıkarken kimilerinde de geçici olarak ortaya çıkar.

İnsanlarda var olan sürekli veya anlık değişimler onlar hakkında net bir kişilik tanımının yapılmasını zorlaştırmaktadır. Bununla beraber bazı kişilik tanımlamaları yapılmıştır. Bunlardan birine göre kişilik, ‘bir insanın bütün ilgilerinin, tutumlarının yeteneklerinin, konuşma tarzının, dış görünüşünün ve çevreye uyum biçiminin özelliklerini içeren terimdir’. Diğer bir tanımlamaya göre kişilik, ‘doğuştan getirilen ve sonradan kazanılan özellikler, kültürel faktörlerin etkileşimiyle küçük yaşlardan itibaren şekillenen, değişmeye oldukça dirençli, o kişiye has kavrayış, düşünüş, karar veriş ve davranış özelliklerinin toplamıdır’ (Baymur, 1994: 25; Aydın, 2016). Bir başka tanıma göre ise ‘kişilik, zamanın insanlara birer biyolojik ve sosyal özellikler olarak yüklediği, belirli zaman içerisinde de sürekliliğini koruyan düşünce, duygu ve eylemler gibi psikolojik davranışlarındaki farklılıkların ve ortaklıkların hepsini belirleyen eğilim ve karakterlerin tamamına verilen addır. İnsan davranışına etki eden her faktör, aynı zamanda bir kişilik faktörüdür. Bu bakımdan kişilik, soyut davranış motifleriyle somut insan davranışları arasında bir araç gibidir’ (Sert, 2004: 27).

Kişilikle aynı anlamda kullanılan şahsiyet, kişiyi bütün öteki kişilerden ayıran ruhsal ve bilinçsel özelliklerin tümü veya kavram olarak ‘ferdin hayat biçimi’ şeklinde tanımlanabilir. Nasıl kültür, bir toplumun yaşama tarzını gösteriyorsa,

kişilik de bir ferden yaşama tarzını ifade etmektedir(Sert, 2004: 25). Bütün bu yaklaşımların ortak noktası kişilik tanımını vermektedir ki bu da bireyin dışı yansıyan hareketlerindeki tutarlılık.

Bununla beraber kişilik kelimesi, bir psikoloji terimi olmasına rağmen gündelik kullanımda çok çeşitli manaları ifade etmek amacıyla kullanılır. Gündelik kullanımda ‘Kişiliği kuvvetli ve zayıf insanlar’, ‘İyi adam ama belirli bir kişiliği yok’, ‘Uzaktan çok çekici ama yakından tanıyan birisi için kişiliksiz’ gibi cümle kalıplarına rastlamakla birlikte, kişinin toplumsal manada ifade edilişinde de kişilik kavramı karşımıza çıkmaktadır. Çoğu zaman ‘Kişiliksiz’, ‘Kişiliği silik’, ‘Kişiliği zayıf’, ‘Kişilik sahibi’ v.b. ifadeler kullanılır. Bu konu üzerinde bir diğer önemli problem ise kişilikle eş anlamda kullanılan karakter ve mizaç sözcüklerdir. Karakter, mizaç, huy gibi sözcükler kişilik manasına kullanılan fakat kişiliğin alt özelliklerini ifade eden önemli iki kavramdır. Kişilik çok yönlü ve karmaşık bir yapıya sahiptir. İrade, zekâ, duygu, heyecan, mizaç, biyolojik yapı, soya çekim, çevre etkinlikleri, sosyo-ekonomik etkenler gibi pek çok özellikler kişiliğin içeriğinde yer alır (Biçer, 2011). Bu yapı kişilik kavramını daha muğlak bir tanımlamaya doğru götürürken aynı zamanda bireydeki kişilik oluşumunun nelerden etkilenebileceği konusunda da fikir vermektedir.

Kur’an, vahiy ürünü bir hidayet kitabı olması hasebiyle beşeri bilimlerle alakalı doğrudan doğruya tanımlamalarda bulunmaz. Çoğu zaman vaka hakkında bilgi vermek yerine genel manada vakanın kendisiyle veya vakayla ilgili bir çerçevede örneklem sunar. Bu, hem İslam hukuku, hem sosyal ahlak, hem ibadet hem de birey psikolojisiyle alakalı olabilir. Nitekim Kur’an somut örneklerin toplum içinde bulunmasını tebliğin en değerli unsuru olarak beyan eder. Kur’an’a göre yaşayış, davranış ve gündelik iş ve ibadetlerin yapılmasında asl olan peygamberin örneklidir. *“Onlarda sizin için, Allah'a ve âhiret gününe kavuşmayı arzu edenler için güzel bir örnek vardır. Ama kim de aksine giderse bilsin ki Allah ganî ve hamîddir (hiçbir şeye ihtiyacı yoktur, her türlü hamd ve övgü O'na mahsustur)”* (Mümtehine, 60/6). Aynı surenin 4. ayetinde de Hz. İbrahim’in kendi kavmine güzel bir örnek olduğuna vurgu yapan Kur’an, örneğin eda ettiğimiz tam şekliyle namaz ibadetini anlatmaz. Bunun yerine Resulullah’ın örnek alınmasını önceler; Resulullah ta *“Benim namaz kıldığım gibi namaz kılın”* (Buhârî, Ezân, 18) buyurarak bu örnekliliği toplum içinde gösterir.

Davranışçı psikologların da paylaştığı bu yaklaşım ebetteki kişiliğin oluşmasındaki yegâne etken değildir. Ancak örneğin bazı çevrelerde saldırganlığın bazı haklara sahip olmak için geçerli olması bunu göre sonraki neslin bundan yararlanmasına sebep olabilir. Bunun gibi erdemli davranışların mükafatlandırıldığı toplumlarda da sonraki nesil bu etki ile daha çok erdemli davranış sergiler (Burger, 2016: 29)

Kişilik ve buna bağlı insanlarda var olan huylara değinen Kur’an, içine indiği toplumun kodlarıyla işarette bulunarak meseleyi açıklar. Cimrilik, mertlik, cesaret, yumuşak huyluluk, sert mizaca sahip olma ve bunun gibi özellikler anlatıldığı ilk etapta muhataplarının zihinlerinde karşılık bulan bir yöne sahiptir. Kur’an tarafından bu ve buna benzer kişilik özellikleri bir psikoloji kitabı gibi ele alınmamasına karşın bilim insanları bu vurgulardan Kur’an’ın işaret ettiği kişilik özelliklerini tespit etmişlerdir. Bu, O’nun yaratıcı olmasının ve yarattıklarından haberdar olmasının doğal bir sonucudur. Öyleki Kur’an’ın temas ettiği bazı kişilik özellikleri bu günkü psikoloji biliminin tespitlerinden çok daha derin anlamlar taşımaktadır. Kur’an’ın insanoğlu hakkında yaptığı bu tür tahliller bireylerin karakteri hakkında bilgi verirken aynı zamanda karakterin etkilendiği unsurlara da değinir. “*O cimrilik eden, üstelik etrafındaki insanlara cimriliği tavsiye eden ve Allah’ın lütf-u fazlından kendilerine verdiği nimetleri gizleyen nankörler yok mu, işte Biz onları zelil ve perişan edecek bir azap hazırladık.* (Nisa, 4/37).

Taberî, ayetin, malını harcamaktan geri duranlarla alakalı olabileceğini dile getirdikten sonra ayetin, aynı zamanda burada ifade edilen cimrilikten maksadın ise Resulullahın isim ve sıfatlarını insanlardan gizlemeleri olduğunu söylemiştir. Buna göre ayet-i kerimenin bu bölümünün izahı şöyledir: ‘Şüphesiz ki Allah, böbürlenen ve övünen kişileri sevmez. Onlar o kimselerdir ki Muhammedin isim ve sıfatları hakkındaki bilgileri insanlara öğretme hususunda cimri davranırlar ve bu bilgilere sahip olan insanlara da cimri davranmalarını emrederler. Bunlar, Allah’ın, kendilerine lütfundan verdiği Tevratdaki bu gibi isimleri gizlerler.’ (Taberî, 1994: II, 256) şeklinde açıklar. Başka bazı alimlere göre ayet, Bazı Yahudilerin Ensar'a karşı mallarınızı muhacirler için harcamayınız, fakir düşmenizden endişe ediyoruz, diye nasihat etmeye kalkışmaları bu âyetin indirilmesine sebep olmuştur (Karaman, vd., 2003: II, 324). Rivayetlere bakıldığında ayetin işaret ettiği cimrilik sadece mal dağıtımıyla sınırlandırılmamıştır. Bu durumda bireyin sahip olduğu ilim, meziyet, zenaat ve pozitif değerlerini de paylaşmaması cimrilik çerçevesinde değerlendirilebilir. Konumuzla ilgili kısım ise ayetin sebep-i nüzulunda ortaya çıkmaktadır ki bu yaklaşıma göre cimriliği etrafına yayma eğilimi gösterirler. Bu aynı zamanda diğer kişilik özellikleri için de geçerli olabilmektedir. Dolayısıyla birey, etkilenme yoluyla bir çok kişilik ve şahsiyet özelliğini içinde yetiştirdiği toplum ve etraftan tevarüs eder.

Kur’an, tevarüs yoluyla gelen bu tür huyların olabileceğine işarette bulunduğu gibi huyların tamamının tevarüs yoluyla gelmediğine de işaret eder. “*Ona hem kötülük, hem de ondan sakınma yolu ilham eden hakkı için ki: Nefsini maddî ve manevî kirlerden arındıran, felaha erer.*” (Şems, 8-9). Ayet, nefsin hayra da şerre de açık olduğunu, her iki sonuca götürücü kişilik özelliklerine sahip olabileceğine vurgu yapar. Ayetin son bölümü ise nefsin yönlendirilerek hidayet yoluna yani doğruyu bulucu kıvama getirilebileceğine vurgu yapar. Nitekim ayeti tefsir eden İslam

alimleri, 'âyette insan (nefs) üzerine yemin edilmesi onun fitrî üstünlüğüne işaret eder. "Nefsin (insan olarak) şekillendirilip düzenlenmesi"nden maksat ona maddî ve manevî güçlerin yerleştirilmesi, her gücün yapacağı görevin tayin edilmesi ve nefse bu güçleri kullanacak organların verilmesidir. 8. âyetteki "fücur" her türlü kötülüğü, günah ve sapmayı; âyette fücurun karşıtı olarak kullanılan "takva" ise doğruluk, iyilik ve hak yolda kararlılığı ifade eder. Aynı âyetteki "elheme" fiilinin mastarı olan ilham, bu bağlamda fücür ve takva kelimeleriyle birlikte değerlendirildiğinde, "Allah Teâlâ'nın İnsanın fitratına doğru ve yanlışı, iyilik ve kötülüğü, günah ve sevabı bilme, tanıma, ayırt etme, birini veya diğerini seçip yapma gücü ve özgürlüğü vermesi"; dolayısıyla "insanın her türlü deney ve öğrenimden önce, apriorik olarak bu yeteneklerle donanmış bulunması" şeklinde açıklanabilir. Böylece Kur'an'ın insan anlayışının bir özeti sayılabilecek olan 7-8. âyetler, insanın ahlâkî bakımdan çift kutuplu bir varlık olduğunu, iyilik veya kötülük yollarından dilediğini seçebilecek bir tabiatta yaratıldığını ve onun kurtuluş veya mahvoluşunun bu seçime bağlı bulunduğunu göstermektedir.' (Karaman, vd., 2003: 321).

Nefsin yapısı gereği tefessühe uğrayabileceği realitesi onun düzelmeyeceği anlamına da gelmemektedir. Kur'an, bireyleri dolayısıyla nefsi bu durumdan kurtaracak şeyin yine içsel bir çaba olduğuna işarette bulunarak bireylerin çabalarına müsbet cevap vereceğini de beyan eder. "*Bir millet kendilerinde bulunan güzel ahlâk ve meziyetleri değiştirmedikçe Allah da onlara verdiği nimeti, güzel durumu değiştirmez. Bir de şundan ki: Allah her şeyi hakkıyla iştir ve bilir (dolayısıyla herkese lâyıık olduğunu verir)*" (Enfal, 8/53).

Biz de bu çalışmada nefsin fitrî yapısının korunması ve tefessühe uğramış bu fitriliğin hidayet edilmesinde, dolayısıyla kişiliğin fitrî güzelliğinin korunmasında Kur'an'ın öncelediği bazı umdeler üzerinde durmaya çalışacağız.

SABIR

Arapça 'ص-ب-ر/s-b-r' kökünden gelen bu kelime, dayanma, dayanıklılık, olacak veya gelecek bir şeyi telaş göstermeden bekleme, elem ve belalara karşı şikâyeti terk etme (Uludağ, 1991. 408) manalarına gelir. Bununla beraber kök itibarıyla sabır, darda tutmak, engellemek, hapsedmek, sızlanmamak, kendini acındırmamak, birisinden öç almak, birine kefil olmak, toplamak, eklemek, şiddetli olmak (Cevherî, 1979,: II,706; İbn Manzûr, 1992: IV,438; Zebîdî, 1306: III, 324–325) gibi anlamlarda kullanılmaktadır.

İstilah olarak daha ziyade kulun, başına gelen musibetlerden dolayı Allah'tan başka kimseye şikâyetçi olmadan, sızlanmadan, yakınmadan ve kendine acındırmadan, karşılaştığı sıkıntı ve belaların verdiği üzüntüyü sadece Allah'a arzemesi ve sadece O'nun inâyetini istemesi (et-Tûsî, 2013: 48) olarak tanımlanmıştır.

Sabır konusundaki algı ‘kişinin şikâyetçi olmadan halini Allah’a arz etmesi veya bir şey yapmadan beklemesi’ gibi bir yanlış bina üzerine kurulmuş olmasına rağmen sabır meselesine İslam Aimlerinin yaklaşımı daha farklıdır. Tanımlar doğası gereği ‘efradını cami’ ve ağyarını mani’ olması hasebiyle detayların anlatıldığı platform değildir. Bundan dolayı sabır konusunda yapılan tefsirî tanımlarda değinilenler kısa tanıtım niteliğindedir. Bundan dolayı sabırla alakalı yapılan tanımlamalarda sabrın bize bakan bazı tarafları ilk etapta sezilenmeyebilir.

İslam Bilginlerine göre sabır, başa gelen herhangi bir müsibet veya olay karşısında halinden razı olarak kabullenme olmakla birlikte; hiçbir şey yapmayarak bekleme şeklinde bir razı oluş değildir. Aksine sabır, içinde bulunulan durum karşısında ortalığı velveleye vermeden ortamın gerektirdiği şekilde çözüm yollarına başvurmaktır. Dolayısıyla sabır beraberinde pasif davranışı değil; aksiyonu ve gereği gibi davranmayı getirir (Yazır, 1979: IX,434).

Psikologlar tarafından daha çok olaylar ve sıkıntılar karşısında sızlanmadan, şikâyet etmeden katlanabilmek ve tahammül gösterebilmek olarak tanımlanan sabır, zorluklar karşısında gamsızlık, vurdumduymazlık ve pasif bir bekleme olarak ele alınmamıştır. Vurdumduymazlık; duygusuzluk, tükenmişlik, bir çeşit yenilgiyi kabul etmektir veya tembelliktir (Tarhan, 2016: 19). Sabır ise kişinin, içten gelen bir şeyle (sabırla) ne olursa olsun davasından vazgeçmemesini sağlayan kararlılıktır. Ruhen belâlar ve acılar karşısında itidâli muhafaza ve her türlü zorluğun orta yerinde kişinin davasının bayraktarlığını yapmakta sebat etmesidir (İzutsu, ts: 147).

Râzî’ye göre sabır, bedene güç şeyleri yüklemek ve bunlara katlanmak anlamına gelen bedenî sabır ve nefsi şehvet gereği arzu duyulan şeylerden alıkoymakla gerçekleşen manevî sabır olmak üzere iki kısma ayrılır. Ona göre manevî sabır, cinsî arzulara karşı olursa *iffet*, bir musibete karşı olursa *sabır*, bolluk içinde yaşamaya karşı olursa *zühd*, savaşın sıkıntılarına karşı olursa *şecaat*, öfke ve kızgınlığı bastırma hususunda olursa *hilm*, sır saklama konusunda olursa *kitmân-ı nefis*, malın ve servetin azlığına karşı olursa *kanaat*, zenginlik hususunda olursa *kendine hâkim* olma gibi değişik isimler alır (Râzî, 1430: IV, 86).

Râzî’nin ayet üzerinde yaptığı bu yorum aslında sabırdan anlaşılması gereken mananın ne olduğu konusunda bilgi vermektedir ki bu da her durumun gerektirdiği bir sabır vardır ve bu sabır da belli bir aksiyonun göstergesidir. Buna göre her biri ayrı bir kişilik özelliği ve erdem olan iffet, zühd, hilm, kanaat, şecaat gibi özelliklerin aslında rahatlıkta ve darlıkta, keder, tasa ve daha başka durumlarda getirilen sabrın aksiyon durumunun dışı vurumu gibidir.

Bu bağlamda sabır, nefsin aşırı isteklerini gemleme adına kişinin kendi kendini eğitime ameliyesi olarak ele alınabilir. Nitekim Kur’an sabırlı olma haline geçmeyi bir mantık çerçevesinde ele alır. Buna göre bireyler yapmak istedikleri bir şeyden

kendilerini alıkoyma durumlarında veya başlarına bir musibet geldiğinde psikolojinin de temas ettiği savunma mekanizmalarından biriyle ruh sağlıklarını koruma altına alırlar. Örneğin musibet anında Kur’an, “*Sabırlılar o kimselerdir ki başlarına musibet geldiğinde, "Biz Allah'a âidiz ve vakti geldiğinde elbette O'na döneceğiz" derler.*” (Bakara, 2/156). Bu ayet sıkıntıya maruz kalmış bireyin kadere dolayısıyla Allah’a sığınmasını bir savuma mekanizması olarak ele alır. Şu farkla ki psikolojideki savunma mekanizmaları bu işlevi bazen ‘beyni ve algıyı aldatmakla’ yerine getirirken bazen de Kur’an’ın da kabul edebileceği başka yöntemlerle yerine getirir. Örneğin psikolojinin ele aldığı ‘polyannacılık’ bir algı yönetimi olmasına karşın Kur’an’ın öncelendiği ‘kadere, hayrın ve şerrin Allah’tan geldiğine bağlama’ ‘her ne pahasına olursa olsun kul’un ulaşamadığı ve güç yetiremediği’ durumlar içi kullanılır. Zira kader, her şeyin oluruna bırakılması ve olayın ihmal edilmiş sonucuna katlanması anlamına gelmemektedir. Kader, tedbir, şahsi çaba, her şartı ve durumu hesaba katarak önlemini alma durumlarından sonra meydana gelen güçüstü durumdur. Dolayısıyla bireyin musibetler karşısında takındığı Allah’a dayanma savunma mekanizması onu aynı zamanda sabırlı bir kişiliğe sahip olmaya da götürebilmektedir. Bu durumda sabırlı olmak kendi başına övülen bir kişilik özelliği haline gelirken bireye olaylar karşısında teenniye ve ani reflekslerden kaçınmayı öğretir.

Başka bir ayette Kur’an, “*Sabır ve namaz ile Allah'tan yardım isteyin. Şüphesiz o (sabır ve namaz), Allah'a saygıdan kalbi ürperenler dışında herkese zor ve ağır gelen bir görevdir*” (Bakara, 2/45). Ayet, sabırlı olma halini yerine getirilmesi gereken bir görev gibi ele alır. Bu, aynı zamanda bir davranışın görev bilinciyle eda edilip bir kişilik haline getirilmesiyle alakalıdır ki Allah Resulü, bazı iyi huyların ve ibadetlerin alışkanlık haline getirilerek verilmesini tavsiye eder. Tıpkı bunun gibi Kur’an, dengeli bir kişiliğin en önemli özelliği olan sabır kavramını da bireylerin itiyadla öğrenmelerini ve uygulamalarını tavsiye eder. Bu kişinin içsel manada kendine hakim olmasına ve dolayısıyla güdülerine hakim olmasına sebep olur ki iyi şahsiyet sahibi olmak, iç güdülere hakim olmakla mümkündür. Şahsiyet ve karakteri geliştirmenin en mükemmel çaresi, insanı en yüce ideale bağlamayı gaye edinmiş olan dine ait hakikatlerin dengeli ve sağlam bir şekilde öğrenilmesi ve öğretilmesine bağlıdır (Sert, 2004: 69).

Bakara 45. ilk girişte sabrın değer ve önemini ele alırken son bölümünde de bu içten dışa başlayıp dışa yansıyan davranışın zorluğuna vurgu yapar. Nitekim insanın ahlâkî şahsiyeti oldukça değişik kaynaklardan ve değişik otoritelerden gelen etkilere göre bir şekil almaktadır. Bu etkileri ahenkli bir bütün haline getirebilmek, insan hayatının belki de en çetin problemini teşkil etmektedir. Çünkü insan, ömrü boyunca kendini tanımaya, kendisiyle ilgili yeni keşifler yapmaya devam eder. İhtida olayında olduğu gibi bazı güçlü değişimler, bütün şahsiyeti yeniden yapılandırabilir ve bu yeni şahsiyet yapılanması, mevcut gerginlikleri gidererek

insanı stres ve sıkıntılardan uzaklaştırabilir (Sert, 2004: 35). Sonucu itibariyle rahatlatıcı olan bu süreç, yapısı ve bireyin bu değişime direnen yapısı yönüyle sancılı geçmektedir ki ayet de buna işaret etmektedir. Başka bir ayet bu sıkıntılı geçişin kişiye kazandırdığı manevi mükâfata değinir. “*İşte onlara, hak yolda sabır ve sebat göstermelerine karşılık, kendilerine cennetin üstün sarayları verilecek. Oraya selâmla, hürmetle buyur edileceklerdir. Hem de devamlı kalmak üzere oraya gireceklerdir. Orası ne güzel varış yeri, ne güzel bir yerleşim yeridir*” (Furkan, 25/75 - 76).

DUA

Arapça bir kelime olan ‘dua’ lügatte, çağırmak, seslenmek, yalvarıp yakarak Allah'tan hayır istemek, ibadet etmek, tapınmak, özendirmek, yönlendirmek, aracı olmak, da'vet, yardım istemek, Allah'a yönelmek, Allah'a yakarılan söz, isim ve isim koyma İbn Manzur, 1992: XIV/257: İsfahanî, 1992: 244; İbn Kuteybe, 1985: 546) anlamlarına gelir.

Birey psikolojisi açısından dua, ‘bireyin kâinatta tek olmadığının farkına varması ve yüce bir varlığa yani bir Kadir-i Mutlaka yönelerek varlığından sarsılmaz bir güven duygusu alması’ (Tarhan, 2014: 101; Doğan, 2016: 81) şeklinde özetlenebilir.

Duanın bu boyutu psikologların dikkatinden kaçmamış; dua, birey psikolojisine etkisi yönüyle incelenmiştir. Özellikle gençler üzerinde yapılan anket çalışmalarında ergenlerin %96’sının dua etmenin onların psikolojilerine olumlu etki ettiğini ifade etmişlerdir. Bunun yanı sıra bilişsel gelişimi eşit olan bireyler üzerinde yapılan araştırmalarda, karakter ve ahlakilik değerlerin ara sıra dua eden bireylerde bile hiç dua etmeyen bireylere oranla daha yüksek olduğu saptanmıştır. Bu bağlamda dua, bireyde zihinsel, manevi güçlerin daha iyi kullanılıp ümit ve inancın canlanmasına, stres ve kaygıların yatışmasına, kişiliğin bütünleşmesine yardımcı olan bir etkiye sahiptir (Koç, 2005).

Dua, bireyin sınırlarının farkına varması anlamını içerir. Zira kendi iç âlemi itibariyle kendisini çok yükseklerde görme, nefsin en büyük yanılgılarından biridir. Bu yanılgıdan kurtulma ancak nefsin kendini dolayısıyla rabbini bilmesiyle sınırlandırılmaktadır. Büyüklenme, fahr içinde yaşama, kibir ve tekebbür bazen negatif duygu yüklemeleri meydana getirerek kişinin var olduğu konumun dışında sanal bir hayat yaşamasına sebep olabilir. Bu noktada dua, kişinin kendisinden aşkın bir varlığın olduğunu idrak etmesine yardımcı olur. Bu, onu psikolojik bağlamda tekebbürden ‘eksiklik şuuruna’ indirir (Koç, 2005). Kendini idrak etme, sınırlarını ve ölçülerini bilme bireye yeni davranış ve yeni bir kişilik oluşumu kazandırır. Zira kişilik bazen kişinin istekleri bazen de dışsal beklentilerin etkisiyle şekillenmektedir (Burger, 2016: 23-24). Kişiliğin oluşmasında çevre dışsal etki rolünü icra ederken dua da kişiliği içsel manada etkileyen rolünü icra eder.

Duanın insana kattığı kendini tanıma ve kendini keşfetme süreci, sonunda insanın kendini daha iyi anlamasına sebep olur. Bunun sonucunda insan kendi bütünlüğünü sağlayan özgüven duygusuna sahip olur.

Dua, kişiliği oluşturma noktasında en büyük yararı kendine ve Allah'a karşı duyduğu güvende bulur. Çünkü Allah'a karşı duyulan güvenin kişiye geri dönüşümü eksiklikleri tamamlanmış bir kişilik olarak yansır (Sayın, 2012). Ahlakî zafiyetlerden beri durma çabası ve inandığı değerler için sarf ettiği veya sarf edeceği efor, onda ideal kişilik oluşumunda kapı aralar.

Kişilik doğal olarak dua ve genel ibadetlerden etkilenme boyutuna sahiptir (Koç, 2005) İnançlı birey, dua, ibadet, dini ayin ve törenlerle kutsal varlığa yaklaşma çabası içerisine girer. O'na güven ve bağlılığı ifade eden bu ve benzeri dini tecrübeler, bireyin dini hayatının önemli bir bölümünü oluşturur. Bu bağlamda dua ve ibadet ile ilgili yapılan dini davranışlar, birey ile kutsal varlık arasında iman bağıyla kurulan çok özel bir ilişkiyi ifade eder ve bu dini pratikler sayesinde bu ilişki dini davranış olarak dışa yansır ki bu pratiklerin birey hayatında işgal ettiği zamanın fazlalığı oranında bireyde bir kişilik özelliği olarak ortaya çıkabilir.

Allah Resulü, "hiç şüphe yok ki doğruluk iyiliğe götürür. İyilik de cennete götürür. Kişi doğru söyleye söyleye Allah katında sıddık (doğru sözlü) diye yazılır. Yalancılık kötüyeye götürür. Kötülük de cehenneme götürür. Kişi yalan söyleye söyleye Allah katında kezzâb (çok yalancı) diye yazılır" (Buhârî, Edeb, 69; Müslim, Birr, 103, 104). Hadis, bireyin kişiliğinin oluşumuna etki eden bir vakayı ele alırken tekrarlanan iyi veya kötü davranışların zamanla bireylerde bir kişilik özelliği olarak yer edebileceğine dikkat çeker. Bu bağlamda bir ibadet olarak dua ve duanın kazandırdığı murakabe hissi kişilik oluşumunda pozitif bir etki meydana getirebilirken aynı zamanda içten yapılan dua bireylerin inhirafa uğramış kişiliğinin düzelmesine de olumlu etki edebilir.

Kur'an, bu yaklaşımın karşılıklı güvene dayalı bir temel üzerinde yükselmesini beyan eder. Bu temel, '(nefsin/kul'un Allah'tan Allah'ın da kuldân razı olduğu' (Fecr, 89/27) ince çizgidir ki bu ince çizginin yaşam pratiğindeki karşılığı 'bireyin rabbine karşı imanın zirvesine çıkarak Rabbine karşı hiçbir ümitsizlik ve korku duymadığı noktadır (Zemahşerî, 1407: IV,752). Korku ve ümitsizliğin yerini merhamete bıraktığı noktada dua, birey ile Rabbi arasındaki en samimi iletişim hattı olarak ortaya çıkar. Duanın artık tecrübî bir fonksiyon eda ettiği bu alan 'kişi ile tanrı arasındaki işbirliği' alanıdır. Bu alanda kişi kutsal olana kendini daha yakın hisseder ki duayla varılan bu noktada kişi kendini yeniler ve yeniden doğmuş gibi bir içsel huzurda bulur (Spilka, 2013: 163).

Kur'an, kulların duayla değer kazandığı vurgu yaparak şöyle buyurur. "*De ki: "Duanız olmazsa Rabbim size ne diye değer versin ki? Ama siz, ey inkârcılar! Size bildirdiklerimi yalan saydınız, artık bu günahıtan yakanızı kurtaramayacaksınız."* (Furkan, 25/77). Ayetle alakalı yorumlarında İslam alimleri insanın acizliğine vurgu yaparlar. Buna göre 'insan kibirlenir, böbürlenir, kendini birşey sanır. Yüce

yaratıcısına dil uzatacak kadar küstahlaşır, büyüklük kompleksine kapılır. Oysa insan basit ve önemsiz bir varlıktır. Zayıf ve güçsüzdür. Her yönüyle yetersiz ve noksandır. Ancak yüce Allah'a bağlanır, O'ndan güç alıp, doğru yolu izlerse, o zaman yüce Allah'ın terazisinde bir ağırlık olur. Terazide Rahman'ın meleklerinden daha büyük değer ifade eder. Hiç kuşkusuz bu, insanı onurlandıran, meleklerin O'na secde etmesini emreden yüce Allah'ın O'na yönelik bir lütfudur. Rabbini tanısin, O'na bağlansın, O'na kulluk etsin, meleklerin kendisine secde etmesini hak eden bu özelliklerini korusun diye. Aksi takdirde insan bir atık, bir kayıptan başka bir anlam ifade etmez. Bu durumda tüm insan türü teraziye konulacak olsa terazinin kafesinde değer ifade edecek bir ağırlık oluşturmaz' (Seyyid Kutub, 1967: IV,142).

Dua, hadislerde de beyan edildiği gibi 'bizatihi ibadettir' (Tirmizî, Tefsir, Gâfir, (2973); Ebû Dâvud, Salât 358, 1479). İbadet nasıl insanın ruhunu düzenler ve güçlendirirse, dua da ruhu düzenler ve güçlendirir. Dua, zihnin bir takım kötü hayaller ve ihtiraslarla dolmasına ve insanın kötülöklere sürüklenmesine engel olarak bireyin ahlaki yapısına da katkı sağlar. Bu nedenle uygun bir şekilde yerine getirilen dua, bireyin kendisinde sabır, tevekkül ve kararlılık gibi ahlaki duyguları geliştirir. Dua bireyin moral değerlerine katkı sağlar (Ayas, 2014).

Gerek ihtiyaçlar ve hatalar yüzünden Allah'a başvurmak, gerekse nimetleri sebebiyle O'nu hatırlamak ve anmak kişide psikolojik açıdan bir rahatlık, huzur ve mutluluk doğurduğu gibi, ahlaki arınmaya ve yücelmeye de yol açarak, gelişim safhalarındaki takılma ve sapmaların önlenmesinde ve şahsiyetin tamamlanmasında yapıcı bir fonksiyon icra eder (Parladır, 1994: IX,533).

Dua etme ibadetini kişinin kendine verdiği değer olarak değerlendiren Mevdûdî, Allah'ın gerçek kullarına vaad edilen büyük mükafatlara zıt olarak kafirlere yapılan bu uyarıyla şöyle denmektedir: "Yardım ve himaye için Allah'a dua etmez ve O'na ibadette bulunmazsanız, O'nun yanında hiç bir değer ve öneminiz olmayacak ve sizden müstağni olduğu, hiç bir şekilde yardımınıza muhtaç bulunmadığı için, size hiç itibar etmeyecektir. Size rahmetiyle davranması için, kendisine dua etme fırsatı tanınması, şüphesiz kendi yararınızdır. Bunu da yapmazsanız, diğer yaratıklarla aranızda hiçbir fark kalmaz' demektedir (Mevdûdî, 1989: III, 215) Bu yaklaşıma göre dua, bireyin şahsiyetinin mükerrer/değerli boyutunun oluşum ve korunmasında etkilidir. Nitekim Kur'an başka bir ayette insanla diğer varlıklar arasındaki bu ince ayrıntıya dikkat çekerek insanın Rabbinden bazı nakışlar taşıdığına işaret eder. "*Biz, hakikaten insanoğlunu şan ve şeref sahibi kıldık. Onları, (çeşitli nakil vasıtaları ile) karada ve denizde taşıdık; kendilerine güzel güzel rızıklar verdik; yine onları, yarattıklarımızın birçoğundan cidden üstün kıldık*" (İsra, 17/70). Yaratılış ve yaratılış sonrası yaşamında Yüce Allah'tan aynı değeri insanoğlu, bu değer çerçevesinde hareket edebildiyse kişilik de bu değer çerçevesinde oturur. Başka bir ayet insanın yapı itibariyle ilahî bir nefhaya maruz kaldığını beyan ederek insanın genlerinde pozitif kişiliğe ait kodların

mevcudiyetine işaret eder. “*Ona şekil verdiğim ve ona ruhumdan üflediğim zaman, siz hemen onun için secdeye kapanın!*” (Hicr, 15/29).

Her ne kadar bazılarına göre ‘din-ruh sağlığı’ ile ilgili çalışmalar sadece doğu milletlerinin bir uğraşı (Güleç, 2016:105) olarak görülse bile son dönemlerde dua ve bazı dini ritüellerin insan psikolojisi üzerindeki etkileri noktasında yapılan çalışmalara göre dua, çoğu zaman yetersizlik anında tanrıdan daha iyi durum için yalvarmadır. Bu durumda dua, kişinin kendi farkına vararak kendini keşfetmesine, eksikliklerini görüp onları tamamlama noktasında bir çabaya dönüşür (Spilka, 2013: 162).

Varlığı itibariyle bir bedenden ve bu bedenin ihtiyaçlarından varestede olmayan insan, aynı zamanda ruhsal yönü de ağır basan bir varlıktır. Beden bu varlığın maddi boyutunu oluşturup onu fiziken ayakta tutarken ruh, bedene davranış ve tekellümde denge getiren bir yöne sahiptir. Bedenin olgunlaşması yiyecek, içecek ve sağlıklı bir bakıma bağlıken ruhun olgunlaşması kendisi gibi metafizik bir varlıkla kuracağı iletişime bağlıdır. Nitekim kişilik dediğimiz olgu da göz renginden yürüyüş tarzına, anlayış seviyesinden duygu durumuna, insan ilişkilerine karşı tepkilerimize, içsel duygulardan manevi yapımıza kadar çeşitli unsurlardan oluşmaktadır (Şentürk, 2010: 155). Dolayısıyla içsel ve manevi bir ritüel olan duanın kişiliği etkilemesi imkan dahilindedir.

TEFEKKÜR

Bir hususta bir görüş üzerinde derin düşünme anlamında kullanılan tefekkür, birbiri ile benzer yönleri olan iki ilmi bir araya getirip onlardan elde etmek istediği üçüncü ilme ulaşmak olarak da tanımlanmıştır (İsfahanî, ts.: 398). Bunun şartı, o iki ilimde herhangi bir şüphe olmamalı, kalp onların haricindeki şeylerden boşaltılmalı, bütün dikkat ve nazar onların üzerinde toplanmalı, öyle ki başka bir şeyi his ve fark etmemelidir. Böyle olursa, kalp, iki marifeti değerlendirmeye alır; değersiz olanı terk edip değerli olana meyleder (Gazzalî, ts.:25).

Arapça bir kelime olan tefekkür, kökeni itibariyle f-k-r kökünden tefe’ul kalıbından türetilmiş mastar bir kelimedir. Bir mevzu hakkında fikir üretmek anlamına gelir. Bu fiilin kökü olan “fıkr” ise, bilinen bir şeyle bilinmeyi anlamak için aklın fikir üretmesidir (İbn Manzur, 1991: II,151). Arapçada düşünmeyi ifade eden kelimelerin başında nazar, tefekkür, tedebbür, i’tibâr ve taakkul (akl) gelmektedir. Asıl anlamı “gözle bakmak” olan nazar, “kalp gözüyle bakmak, düşünmek” mânasında kullanıldığı gibi “bir şey hakkında tefekküre dalmak, nazarî araştırmalarda bulunmak” anlamına da gelir. Buna göre nazar ve tefekkür “bir işin âkıbeti konusunda düşünmek”, tedebbür ise “bir işin sonucunu başından hesap etmek” anlamına gelir. Aynı kökten gelen tedbir, tedebbürün sonucu olarak “gereken önlemi almak” demektir. İ’tibârın da tedebbürle hemen hemen aynı mânayı ifade ettiği anlaşılmaktadır. Düşünme, tedebbürde olduğu gibi geleceğe

değil de geçmişe yönelikse tezekkür adını alır ve “hatırlama, anma” anlamına gelir. Zikir ve tezekkür sözlükte aynı anlamdadır ve “hem lisan ile anma hem de kalp ile hatırlama, akıldan geçirme” demektir(Kutluer, 1994: X,53-57).

Genel sistemi akletme üzerine kurulu olan Kur’an, ilk emrinin ‘seni yaratan Rabbinin adıyla oku’ (Alak, 96/1) olması hasebiyle bireyleri olaylar ve fikirler konusunda bilinçli bir düşünmeye sevk eder. Akletme, fikretme, tezekkür, tedebbür gibi akli kullanmayla ilgili tabirler Kur’an korteksti içinde sıkça kullanılmakta ve bu kullanım düzenli bir ayırımla yaratılanlar ve hikmetli olaylar hakkında düşünmeyi içerir. Bununla beraber bazı ayetler insanları geçmiş kavimlerin hataları üzerinde düşünmeye sevk ederek aynı hataların tekrarlanmamasını sağlar.

İlk inen ayetler tefekkürün nasıl olması gerekliliği noktasında yol göstericidir. Nitekim Yüce Allah insanları taptıkları putlar noktasında uyarmakta ve taptıkları taşların onlara yarar ve zarar vermeyeceğini haber vermektedir. Buna mukabil asıl ibadet edilmesi gereken Yüce yaratıcının, putlarla kıyaslanmayacak şekilde yüce olduğunu haber vererek onları bu iki noktada mukayese yaparak doğruyu bulabilecekleri bir düzleme davet eder. “İbrahim dedi ki: *"Peki, gerek sizin taptığınız, gerek gelip geçmiş babalarınızın taptığı şeyler hakkında biraz olsun düşünmediniz mi?"*(Şuara, 26/75) “*Kendileri yaratıldığı halde hiçbir şeyi yaratamayan varlıkları (Allah'a) ortak mı koşuyorlar? Halbuki (putlar) ne onlara bir yardım edebilirler ne de kendilerine bir yardımları olur.*”(A’raf, 7/191-192).

Kur’an tefekkür hadisesini hayatın hemen hemen bütün unsurlarına yayarak örnek olması için değişik ünitelerdeki olaylar üzerinde uygulanmasını ister. Bu manada Yüce Allah’ın zatı üzerinde düşünme menedilmişken O’nun sıfatları üzerinde düşünme caiz görülmüştür. Bunun dışında kalan konularda değişik ayet örnekleri verilebilir. Bunların en başında kâinatın yaratılış ve düzeniyle alakalıdır ki Kur’an, yaratılıştaki bu mükemmeliyet üzerinde tefekkürü çokça dile getirir. “*Muhakkak göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün birbiri ardınca gelip sürelerinin uzayıp kısalmasında düşünen insanlar için elbette birçok dersler vardır.*”(Ali İmran, 3/190). Bu ayet insanların gelip geçen zamana anlamsız bakmamaları gerekliliği noktasında teşvik ederken günümüzün bilimiyle açıklanabilecek bazı dakik ölçümlerin O’nun yaratmasının bir sonucu olduğuna dikkat çeker. Başka bir ayette insanların tükettikleri içecekler üzerinde düşünmeye davet vardır. “*Sana şarap ve kumar hakkındaki hükmü sorarlar. De ki: İkisinde de hem büyük günah, hem de insanlara bazı menfaatler vardır. Fakat günahları faydalarından daha çoktur... Allah size âyetleri böyle açıklar ki düşünesiniz.*”(Bakara 3/219). Bu ayet, insanların kullandıkları şarap ve buna benzer maddeler ile kumarın geçici bazı faydalarının olabileceği noktasında işarette bulunur. Sonra buradan hareketle zararlarından bahseder. Zararının faydasından çok olduğu bir maddenin kullanımının akla uymadığına iştret eden ayet, bu mevzuda kişileri tefekküre davet etmektedir. Zarar ve yararları bakımından kısa değerlendirmelerde bulunan

İslam bilginlerine göre yasak içeceklerin yararları arasında şarabın tadından hoşlanma ve ticaretini yapma gibi şeyler sayılabilir. Buna mukabil sarhoş olup insanlara eziyet etme ve kişiliğine aykırı davranışlar sergileme, varlığını boş yere harcama ve hastalıklar gibi bazı zararları da sayılabilir. Kumarda da çalışmadan kazanç yarar olarak değerlendirilebilir. Buna mukabil vaktin zayi edilmesi ve para kaybetme kumarın başlıca zararları arasında zikredilebilir.(Maverdî, ts.: I,278) Kur'an bu yarar ve zarar arasında insanların muhakeme ederek yararlı olanı seçmeleri için onları tefekküre davet eder. Zira tefekkür ve akılcı davranma kişileri hem mutlu etmede hem de doğru kararlar almada üstün kılar. Nitekim bilişsel yaklaşım kuramcısı Albert Ellis'e göre de, insanlar yanlış akıl yürütme ve akılcı olmayan inançlardan dolayı depresif, kaygılı ve sıkıntılı olabilmektedirler. Bu durumu bir örnek üzerinde dile getiren Ellis, 'bir sevdiğiniz gelen bir telefonla sizi artık sevmediğini söylemektedir. Bu da sizi öfkelenlendirmekte ve mutsuz etmektedir. Bu etkiye bu tepkinin verilmesi mantık dışı kabul edilebilir bir durumdur. Öyleyse kişi bu durumda neden bu kadar öfkelenir? Bunun mantık açısından tutarlılığı yoktur. Bu öfkenin en mantıklı açıklaması ise kişide var olan şu düşünceden kaynaklanır: 'yaşamımdaki herkes beni sevmeli ve beni onaylamalı'. Halbuki bu, akıldışı bir düşüncedir. Bu durum hayatımıza öyle işlemiştir ve kişilik haline gelmiştir ki biz bu akıl dışılığın farkına bile varamayız (Burger, 2013: 628). Bu durumdan kurtuluş, Kur'an'ın da beyan ettiği 'aklı kullanmaya' yeltenmekle mümkün olabilmektedir.

Aklın kullanımı ve tefekkürle ilgili başka bir ayette zikretme ve tefekkür kelimeleri beraber dile getirilerek insanların Yüce Allah'ı zikretmeleri gereği ele alınmış, bununla beraber bu zikreden kişilerin bir özelliği olarak kainatın yaratılışı üzerinde düşünmeleri övülmüştür. "*Onlar ki Allah'ı gâh ayakta divan durarak, gâh oturarak, gâh yanları üzere zikreder, göklerin ve yerin yaratılışı hakkında düşünürler ve derler ki: "Ey Yüce Rabbimiz! Sen bunları gayesiz, boşuna yaratmadın. Seni bu gibi noksanlardan tenzih ederiz. Sen bizi o ateş azabından koru!"*" (Ali İmran, 3/191). Ayette ele alınan tefekkürün kainata nazarla başladığını dile getiren Zemahşerî şöyle der: Müminin kainata bakışı sıradan bir bakış değildir. Zira o kainata ve içinde olanlara baktığında bilir ki bu mükemmel yaratılış ancak yine mükemmel olan bir yaratıcı tarafından meydana getirilmiştir ki o yaratıcının şanının yüce ve makamının ali olduğunu bilir idrak eder (Zemahşerî, 1407: I,454). Bir yaratıcının varlığına iman ise beraberinde başıboş yaratılmamış olma bilincini doğurur.

Ortaya atılacak fikirler ve yapılacak yorumlar noktasında da bireyleri düşünmeye ve akilâne davranmaya davet eden Kur'an, özellikle Kur'an ayetleri üzerinde yapılacak yorumlarda dikkatli davranılması gerekliliğini beyan eder. "*Sana Kitab'ı indiren O'dur. Onun (Kur'an'ın) bazı âyetleri muhkemdir ki, bunlar Kitab'ın esasıdır. Diğerleri de müteşâbihtir. Kalplerinde eğrilik olanlar, fitne çıkarmak ve*

onu tevil etmek için ondaki müteşâbih âyetlerin peşine düşerler. Halbuki Onun tevilini ancak Allah bilir. İlimde yüksek pâyeye erişenler ise: Ona inandık; hepsi Rabbimiz tarafındandır, derler. (Bu inceliği) ancak aklıselim sahipleri düşünüp anlar." (Ali İmran, 3/7) Aklıselim bireyler ile aklını kullanmayan insanlar arasındaki farkın dile getirildiği bu ayette heva ve heveslerinin peşine takılan kişilerin bu huylarının bir sonucu olarak Allah'ın kelamını dahi tahrife yeltenebileceklerine dair işaretler vardır. Buna mukabil aklını kullanan insanların kendi sınırlarını bildikleri ve bazı şeyleri anlayamayabileceklerine inançları, onları tahriften uzaklaştırdığına vurgu vardır. Bu aklıselim olan ve tefekkür eden insanların bir vasfıdır. Nitekim Kur'an, içinde barındırdığı bilgiler noktasında her çağın ihtiyaçlarına cevap verecek bir bilgi yekununa sahiptir. Muteşabih olarak verilen ve herkesin bilemeyebileceği bilgiler ise muhatapları imtihan için verilmiş bilgilerdir ki bu bilginin orada olma sebebi bu imtihandır (İsmail Hakkı, ts.: II,5).

Örnek olarak verdiğimiz bu ayetlerin dışında daha başka ayetler de vardır ki değişik açılardan insanların olaylar ve durumlar üzerinde tefekkür etmeleri gerektiğini salık vermektedir. Bunun dışında yetimlerin haklarının korunması(Bakara, 2/220), evlilikte ve öncesinde dikkat edilmesi gereken hususlar(Bakara, 2/221; 235), Kur'an'ın Allah kelamı olup olmadığı noktasında tefekkür (Nisa, 4/82), verilen nimetlerin nerden ve nasıl verildiği (Maide, 5/20), dünyayı gezip kendilerinden önce ümmetlerin akıbetlerini görüp üzerinde düşünme (Enam, 6/11) gibi birçok mevzuda Kur'an insanları düşünmeye, tefekküre ve dengeli davranmaya davet etmektedir. Nitekim tefekkür kişileri fikirler arasında denge gözetmeye; bu dengeleme mekanizması da bireylerde kişiliklerine yerleşecek huy olarak aks etmektedir.

Kur'an'ın genel yaklaşımıyla meseleye yaklaşıldığında görülmektedir ki düşünme ve tefekkür sonucunda ulaşılan en büyük nimet hidayet ve dengeli harekettir. Zira Kur'an, akılsızca hareket eden insanların sonlarının hem dünya hem de ahret yönüyle hüsrana olduğunu dile getirmektedir. Buna mukabil aklını kullanan, imanlarını akıl mihenginden de geçirerek imanlarını tahkik derecesine çıkararak, hem dünyada hem de ahrette mutlulukla müjdelenmişlerdir.

Psikoloji ve din bağlamında aklın kullanılması, evvelemirde daha çok hayatta anlam oluşturma noktasında bir önceliktir. Hayatın sadece anlık hazlardan ibaret olmadığını keşfeden bu bilim, hayata uzun soluklu mutluluk ve anlam katmanın en büyük destekleyicisi olarak din düşüncesini koymuştur (Baumeister, 1991). Bununla beraber bazı bilim adamları hayatın anlamını ya da 'anlamlandırma isteğini' birincil ve temel insan motivisi olarak nitelemişlerdir (Frankl, 1969).

Anlam arayışına karşın anlamsızlığın yaygınlaşmasına ve bir hastalık olarak arzı endam etmesine bir sebep olarak modern deneysel yöntemler gösterilmektedir. Bu bakış açısına göre son dönemlerde Yaraticının varlığının deneysel yöntemlerle ve somut veriler ışığında incelenmeye tabi tutulması ister istemez 'nazarları gözünün

gördüğüyle sınırlı olanlar’ arasında bir tefessühe neden olmuştur. Çünkü metafizik ve aşkın olan bir varlığın sınırlı fizik kuralları çerçevesinde incelenmesi bilimin kendi kurallarına da aykırıdır. Bunun sonucunda ‘Tanrının varlığına dair bilimsel bir veri yok’ varsayımı, yol ayrımında olan birçok kişi için kırılma noktası olmuştur. Hayata amaçsız bir gözle bakan bu bireylere ‘hayatın bir anlamı yok’ tezinin katkısı ancak anlamsızlık hastalığı olmuştur (Tarhan, İnanç psk. :167). Buna mukabil eğer insanlara en azından ‘Yaratıcının varolabileceği’ gerçeği öğretilseydi onların hayata bağlanma ve hayatı anlamlandırma durumları daha farklı olurdu. Hayata pozitif bakışları daha değişken olurdu. Zira kabul etmek gerekir ki Tanrı’nın olmadığını ispat etmedikçe onu var olarak kabul etmek hem bilimsel etik açısından hem de pozitif yarar adına insanlığın lehinedir. Çünkü eğer varsa ve biz inkâr ediyorsak, bu her şeyden önce hem Tanrıya bir saygısızlık hem de başımızın dertte olduğunu gösterir (Tarhan, 2014: 163). Üstelik son dönemlerde yapılan çalışmalar inanç sistemlerinin dünyadaki olayları oldukça tatmin edici yollarla bireylere iletme ve açıklama imkânı sağlayarak geniş kapsamlı ve bütüncül bir anlam çerçevesi temin ettiği (Park, 2013) gerçeği ortadayken ‘inkâr’ nazariyesi gütmek yararlı gözükmemektedir. Son tahlilde inkar beraberinde sınırları aşan bir serbestiyet getirmektedir ki bu serbestiyet de kişiliğe olumsuz etki edebilecek dengesiz davranışlara sebep olabilir.

Bu bağlamda, inkâr nazariyesi karşısında anlam oluşturma eylemi, aklın bir melekesi olarak dışa vurur. Descarte’in meşhur ‘*düşünüyorum, öyleyse varım*’ teoremi hayata anlam oluşturma eğiliminden kaynaklanmaktadır. İlk başlarda şüphecilikle başladığı anlamlandırma serüvenine bir örnek vererek kanıt getirir. Bu örnekte Descartes, inanılmaz derecede zeki ve bir o kadar da kötü niyetli bir cin hayal edin der. Bu cin var olsaydı, gerçekte sonuç altı bile olsa yaptığım bir işlemin her zaman $2+3=5$ olarak görünmesini sağlayabilirdi. Siz bunu asla bilemezsiniz. Siz sadece sayıları eklemelersiniz. Bundan sonraki aşamada Descartes felsefenin bu en bilinen önermesini ortaya çıkarttı. Ona göre böyle bir cin varsa ve ona aklına bir şey getirip yaptırıyorsa, aklına getirilen şeyin varolma durumu daha akıldır. Yani eğer bu varlık var olmasaydı cin de onun aklına o varlığı düşürmezdi. Akletmenin ve akli kullanmanın insanlık bilim tarihine verdiği yarar noktasında dahi bakıldığında tefekkür ve tezekkür terimlerinin pozitif yönleri daha iyi anlaşılacaktır ki Kur’an, tatmin eden iman’ın dahi akli süzgecinden geçmesini istemektedir ki sahibine huzur, mutluluk ve doğru davranış getirsin (Yunus, 10/100).

İlk dönem filozoflarından Aristoteles’e meşhur mutluluk teoremiyle pozitif psikoloji kuramcılarının da yararlandığı bir kişidir. Onun mutluluğu gelip geçici anlık hazlardan farklı olarak hayatın geneline yayılan bir duygu durumu olarak değerlendirmesi dikkate değerdir. Aristoteles’e göre nasıl ki bir çiçekle bahar ve bir bulutla da kış gelmeyeceği gibi bireyin hayatındaki bir anlık haz ile de mutlu olduğunu söylemek doğru olmaz. Nitekim ona göre çocukların neşesi mutluluk

olarak addedilemez. Çünkü hakiki mutluluk daha uzun bir zaman isteyen bir durumdur(Warburton, 2017: 25).

Mutluluk ölçeklerinin günümüzde tatil ve eğlence üzerinde kurulu olduğu algısından farklı olarak Aristoteles, insan doğası diye bir şeyin varlığına inanıyordu. Bu tam olarak insanın hayvanlardan farklı olarak bir işleve sahip olduğuna inanmakla alakalıdır. Buradan hareket eden Aristoteles, insanın hayvanlardan farklı bir aktivite olarak aklını kullanmasını önceler. Çünkü ona göre bireyi mutlu edecek olan ana eylem, iyi yaşam şekillerine ulaşmak için aklın kullanılmasıyla (Warburton, 2017: 25-26) mümkündür ki bu akıl sayesinde kişi dengeli bir kişilik potansiyeline doğru yol alır.

İnsanı mutsuz eden şüpheciliğin yakine buluşturularak izale edilmesini isteyen Kur'an, insanların dengeli bir kişiliğe, hakiki mutluluğa ve iç huzuruna kavuşmaları için olaylar ve objeler arasında mukayese yapmalarını emretmektedir. Ama cahiliye dönemindeki mevcut kültürel ve eğitim düzeyinin düşüklüğü Kur'an'ın onlara düşünme şeklini öğretmesine neden olmuştur. Özetle, Kur'an onlara akıllarını kullanmaları gerektiğini emrederken bunu nasıl yapmaları gerektiğini de öğretmiştir. Bakara, 2/164. ayet buna güzel bir örnektir. *"Göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün sürelerinin değişmesinde, insanlara fayda sağlamak üzere denizlerde gemilerin süzülüşünde, Allah'ın gökten indirip kendisiyle ölmüş yeri canlandırdığı yağmurda, ve yeryüzünde hayat verip yaydığı canlılarda, rüzgarların yönlerini değiştirip durmasında, gökle yer arasında emre hazır bulutların duruşunda, elbette aklını çalıştıran kimseler için Allah'ın varlığına ve birliğine nice deliller vardır."* Başka bir ayette de yine Kur'an idrak etme ve bilinmez bir hadiseden dersler çıkarmayı akli kullanmaya bağlamaktadır: *"Andolsun onların (geçmiş peygamberler ve ümmetlerinin) kıssalarında akıl sahipleri için pek çok ibretler vardır. (Bu Kur'an) uydurulabilecek bir söz değildir. Fakat o, kendinden öncekileri tasdik eden, her şeyi açıklayan (bir kitaptır); iman eden toplum için bir rahmet ve bir hidayettir."* (Yusuf, 12/111). Bu bağlamda akli yanlış kullanma girdabına girmiş bireyleri uyarma, onlara yol gösterme ve kişiliklerini yeniden tesise yöneltme hem din hem de bilimin bir tavsiyesidir.

SONUÇ

Topraktan yaratılan âdemoğlu, toprak gibi bağrına ekilen her nüveye kendinden bir şeyler katarak yeni bir tohumun filizlenmesine müsaittir. Bu manada insan, kişilik oluşumu sürecinde kalıtsal özelliklerini belli oranda korurken aynı zamanda çevresel şartlardan ve itiyad haline getirdiği bazı alışkanlıklarından etkilenir.

Birey davranışlarındaki süreklilik ve tutarlılığa dayanan kişilik, Kur'an açısından da önemli görülmüş, bazen direk bazen de dolaylı olarak müdahale edilmiştir. Özellikle 'ideal mümin' tipinin meydana gelmesi için Kur'an bazı ibadet ve dinî ritüelleri, derecesine göre, tabilerine farzdan tavsiyeye doğru bir seyir içinde

emreder. Bu çerçevede örneğin sabır gibi bir davranış şeklini cennetle mükâfatlandıracağını söyleyerek sabırlı olmayı bir peygamber vasfı olarak beyan eder. Müfessirlerce vuzuha kavuşturulan bu terim, pasif bir beklemeden öte kişiyi dengeli ve ölçülü davranmaya sevk eden bir kişilik özelliği olarak ele alınmıştır.

Yine Allah Resulü tarafından ‘bizzat ibadet’ olarak beyan edilen dua, tekebbüre, kibre ve kendini her şeyin üstünde görme meylinde olan nefsin sınırlarını çizerek kendi acizliğini hatırlatması noktasında önemli bir uyarıcıdır. Nitekim dua, bireyin kendi acizliğinin farkına varmasına yardımcı olarak onda mütevazî ve merhametli bir kişiliğin oluşmasına sebep olabilmektedir. Aynı bunlar gibi Kur’an daha başka dinî ibadet ve davranışlarla bireylerde ideal ve ahlaklı bir kişiliğin oluşmasına yardım eder. Bu, yerine getirilen ritüellerin kişilik oluşumuna etkileri boyutunu temsil ederken ibadetler, aynı zamanda Yüce Yaratıcının bir emri olarak daha başka yararlarını ve sevap boyutlarını da muhafaza etmektedirler.

KAYNAKÇA

- Aydın, Kerim, (2016), “Şâkile” Kavramı Bağlamında Kişilik ve Karakter Oluşumu”, *V. Türkiye Lisansüstü Çalışmaları Kongresi - Bildiriler Kitabı II*, s. 294).
- Armaner, Neda-ÖKMEN, A. Zeki, *Din Eğitim ve Öğretiminde Metodik Bilgiler*, M.E.B. Yay., İstanbul, 1960.
- BaymuR, F. (1994). *Genel Psikoloji*. İstanbul: İnkılap Yayınları.
- Biçer, Ramazan, 2011, “Kişilik ve Bir Kur’an Terimi Olarak Şâkile”, *GÜ, Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt 31, Sayı 2, 399-418.
- Buhârî, Muhammed b. İsmâil, *el-Câmiu’s-Sahih*, (Thk.: Mustafa el-Buğa), Daru’l İlim, Dımaşk, 1987.
- Cevherî, İsmâil b. Hammâd, *es-Sihâh: Tâcü’l-Luga ve Sthâhu’l-Arabiyye*, (Nşr.: AhmedAbdülğafûrAttâr), Beyrut: Daru’l-İlim, 1979.
- Doğan, Mebrure, *Sabır Psikolojisi*, Çamlıca Yay., İstanbul 2016.
- İbn Kuteybe, Ebu Muhammed Abdullah b. Müslim, *Edebu’l-Katib*, Beyrût 1985.
- Gazali, Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed, *İhya-u Ulumi’d-Din*, Dalru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut, ts.
- Güleç, Cengiz, *Pozitif Ruh Sağlığı*, Arkadaş yay., Ankara 2016.
- İbn Manzûr, Cemâlüddin Muhammed b. Mükerrrem, *Lisânü’l-‘Arab*, (nşr. Ali Şîrî), Beyrut 1992.
- İsfahanî, er-Rağib, *Mufredatu Elfazi’l Kur’ân*, (Thk.: Safvan Adnan Davûdî), Daru’l Kalem, Beyrût, 1992.
- İsmail Hakkı, İzmirli, *Tefsir-uRuhu’l Beyan*, Daru’l Fikr, Beyrût, ts.
- İzutsu, Toshihiko, *Kur’an’da Dinî ve Ahlâkî Kavramlar*, (Çev.: Süleyman Ateş), İstanbul ts.

- Karaman, Hayrettin, Mustafa Çağrı, İbrahim Kâfi Dönmez, Sadrettin Gümüş, *Kur’an Yolu*, DİB Yay., Ankara 2003.
- Koç, Mustafa, “Din Psikolojisi Açısından Ergenlik Döneminde Dua ve İbadet Psikolojisinin Gelişimi”, *EKEV Akademi*, Yıl: 9 Sayı: 25.
- M. Burger, Jerry, 2016, *Kişilik*, (Çev.: İ.D. Erguvan Sarıoğlu), Kaknüs yay., Ankara.
- Mâverdî, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed, *Nasihatü'l-Mülûk*, (Thk.: Muhammed Câsim el- Hadîsî), Daru'ş-Şuûni's-Sekâfiyye, Bağdad, 1986.
- Mevdûdî, Ebu'l-A'lâ, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, (Çev.: Muhammed Han Kayani vd.), İnsan Yay., İstanbul, 1989.
- Müslim, Ebu'l-Hüseyin b. el-Haccâc, El-İmam İbnü'l-Haccac el-Kuşeyri en-Nişaburi, *es-Sahih*, (Thk.: Muhammed Fuâd Abdülbâki), Beyrut 1955.
- L. PARK, Crystal, “Din ve Anlam, Din ve Maneviyat Psikolojisi”, (Çev.: İlker Yenen) Phoenix Yay., Ankara 2013.
- Parladır, Selâhattin, “Dua”, *İslam Ansiklopedisi*, 1994.
- Sayın, Esmâ, “Tasavvuf ve Psikoloji Açısından Duanın Terapik Etkileri”, *Batman University International participated Science and Culture Symposium*, 18-20 April 2012 Batman, TURKEY.
- Seyyid Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, Daru İhyai't-Turasi'l-Arabi, Beyrut, 1967.
- Spilka, Bernard, “Dini Pratik, Ritüel ve Dua”, *Din ve Maneviyat Psikolojisi İçinde*, Phoenix yay. İstanbul 2013.
- Şentürk, Habil, *Din Psikolojisine Giriş*, İz Yay., İstanbul, 2010.
- Tarhan, Nevzat, *İnanç Psikolojisi*, Timaş yay., İstanbul 2014.
- ....., Nevzat, “Stres ve Sabır”, *Kur'an mesajı İlmî araştırmalar Dergisi*, V, 1998.
- Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerir, *Camîu'l Beyan an Tevîli'l Ayi'l Kur'ân*, Müessesetu'r-Risale, Beyrût, 1994.
- Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa, *Sünen*, I-V, Çağrı Yay., İstanbul, 1992.
- Uludağ, Süleyman, *Tasavvuf Tarihi Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, 1991.
- Yazır, Elmalılı M. Hamdi, *Hak Dini Kuran Dili*, Eser Neşriyat, İstanbul, 1979.
- Warburton, Nigel, *Felsefeye Giriş*, Alfa yay., İstanbul 2017.
- Zebîdî, Muhammed Murtazâ, *Tâcü'l-Arûsmin Cevâhiri'l-Kâmûs*, Beyrut 1306.

Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Cârullah Muhammed İbn Ömer, *el-Keşşâf an Hakâiki Gavâmizi't-Tenzîl*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1995.

Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / *Received*:28.10.2017 • Kabul Tarihi / *Accepted*:14.11.2017

6360 Sayılı Kanun Sonrası Büyükşehir Belediyeleri Açısından Mali Özerkliğin Değerlendirilmesi

Mehmet DAĞ

Yrd. Doç. Dr.

Hakkâri Üniversitesi, İİBF, Maliye Bölümü, Hakkâri-Türkiye

ORCID: 0000-0003-2206-2184

mehmetdag323@gmail.com

Furkan KILINÇ

Arş. Gör.

Hakkâri Üniversitesi, İİBF, Maliye Bölümü, Hakkâri-Türkiye

ORCID: 0000-0002-8618-6111

frknknc@hotmail.com

Öz

Ülkemizde ve dünyada kamu hizmetlerinin sunumu açısından yerel yönetimlerin rolü ve önemi giderek artmaktadır. Bu nedenle yerel yönetim birimlerinden biri olan belediyelerin sundukları hizmetlerle orantılı olarak gelir elde etmeleri gerekmektedir. Türkiye’de Büyükşehir Belediyesi sistemi, gerek uzun yıllara dayanan geçmişi, gerekse 30 ilde uygulanıyor olmasına bağlı olarak ülke nüfusunun yüzde 70’den fazlasını kapsaması nedeniyle yerel yönetim birimleri arasında büyük önem kazanmıştır. Büyükşehir Belediyeleri 6360 Sayılı Kanun ile mali yapıları ve sunacakları hizmetler açısından önemli değişikliklere uğramıştır. Yerel yönetimlerde hizmet sunumunda etkinlik ve mali açıdan merkezi yönetime bağlılığın azaltılması açısından mali özerklik büyük önem taşımaktadır. Özellikle 6360 Sayılı Kanun sonrası dönemde Büyükşehir Belediyelerinin mali anlamda özerkliğinin ve bu özerklik derecesinin tespiti önem kazanmıştır.

Bu çalışmada öncelikle mali özerklik kavramı üzerinde durulacak ve 6360 Sayılı kanunun Büyükşehir Belediyelerinin mali yapısında yol açtığı değişiklikler ele alınacaktır. Daha sonraki kısımda ise kanun sonrası dönemde ortaya çıkan mali yapının mali özerkliğe etkisi bazı veriler üzerinden değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Büyükşehir Belediyeleri, Mali Özerklik, Vergi Gelirleri, Belediye Öz gelirleri, 6360 Sayılı Kanun.

Evaluation of Fiscal Autonomy in terms of Metropolitan Municipalities after Law No. 6360

Abstract

The role and importance of local governments is great in terms of the presentation of public services in our country and in the world. For this reason, municipalities, one of the local government units, need to earn income proportionate to the services they offer. The Metropolitan Municipality system in Turkey has gained great importance among the local government units due to the fact that it covers more than 70% of the country's population depending on whether it is based on long years of history or if it is applied on 30th. The Metropolitan Municipalities have undergone significant changes in terms of financial structures and services to be provided by the Law No. 6360. Financial autonomy is of great importance in terms of efficiency and financial dedication to service delivery. Especially in the period after the Law no. 6360, the determination of the autonomy of the Metropolitan Municipalities in financial sense and the degree of this autonomy gained importance.

In this study, the concept of fiscal autonomy will be emphasized and then the changes in the fiscal structure of the Metropolitan Municipalities will be mentioned. In the following section, the fiscal structure emerging in the post-law period will be evaluated on some data and will be considered in terms of fiscal autonomy.

Key words: Metropolitan Municipalities, Fiscal Autonomy, Tax Revenues, Municipal Self Revenues, Law No. 6360

GİRİŞ

Dünya’da ve Türkiye’de geleneksel yönetim anlayışının yerini zaman içinde etkin, vatandaş odaklı, katılımcı, hesap verebilen, saydam bir yönetim anlayışına bırakmasıyla birlikte yerel idareler açısından da bir takım değişimlerin gerçekleşmeye başladığı görülmektedir.

Ülkemizde 1854 yılında ilk belediye teşkilatının kuruluşundan bu yana yerel yönetim sistemi yavaş bir gelişim ve değişim göstermiştir. Ancak 2003 yılından itibaren uygulamaya konulan yerel yönetim reformu çerçevesinde dünyadaki gelişmelere uygun bir dönüşüm sağlamak amacıyla yerel yönetim yapımızda da reform çalışmaları yapılmaya başlanmıştır. Bu reform çalışmaları çerçevesinde; gerekli yasal düzenlemeler yapılmış ve merkezi idare ve mahalli idareler arasındaki görev ve yetki paylaşımı yeniden tanımlanmıştır. Daha önce merkezi idare tarafından yürütülen pek çok hizmet mahalli idarelere devredilmeye ve böylelikle merkezi idarenin mahalli idareler üzerindeki vesayet yetkisi de daraltılmaya başlanmıştır. Öte yandan mali yönetimde etkinliğin sağlanabilmesi amacıyla mahalli idarelerin borç ve alacakları yeniden yapılandırılmış, bir kısım borçları silinmiş, merkezi yönetim bütçe vergi gelirlerinden mahalli idarelere ayrılan paylar hem arttırılmış hem de pay dağıtım sistemine yeni kriterler getirilerek daha adil bir dağıtım sistemi kurulması hedeflenmiştir.

2012 yılı sonunda kanunlaşan 6360 Sayılı On Dört İlde Büyükşehir Belediyesi ve Yirmi Yedi İlçe Kurulması ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun söz konusu reform çalışmalarının son örneği olarak gösterilebilir.

Bu kanun ile mali yerleşmenin sağlanabilmesi açısından, idari, mali ve teknik açıdan güçlü yerel yönetim yapılarının oluşturulması ve aynı alanda birden fazla idare arasındaki görev, yetki ve sorumluluk çatışmasına son verilmesi amaçlanmıştır. Yine aynı kanun ile, il nüfusu 750.000’in üzerinde olan 14 ilde büyükşehir belediyesi kurulmuş, büyükşehir ve büyükşehir ilçe belediyelerinin sınırı il ve ilçe mülki sınırı olarak belirlenerek büyükşehir belediyesi bulunan illerde il özel idareleri, belde belediyeleri ve köylerin tüzel kişilikleri kaldırılmıştır.

6360 sayılı kanunda ve yerel idarelere, özellikle Büyükşehir Belediyelerine yönelik önemli reform niteliğinde düzenlemeler getirilmiştir. Söz konusu kanun ile mali yerleşmenin sağlanmasına katkı sunacak birtakım önemli değişiklikler getirilmiştir. Mali yerleşme açısından mali özerklik kavramı önemli bir belirleyici unsur olarak nitelendirilmektedir. Bunun yanında mali özerklik ile yerel idareler açısından hizmet sunumunda etkinliğin ve güçlü bir bütçe sürdürülebilirliğinin ulaşılması hedeflenmektedir. Ancak kanunda mali yerleşmenin sağlanması açısından büyük önem taşıyan “mali özerklik” ifadesine vurgu yapılmış olmasına rağmen mali özerkliğin uygulamaya geçirilmesi açısından gerekli düzenlemelerin yapılmadığı görülmektedir.

6360 SAYILI KANUN VE MALİ ÖZERKLİK

Türkiye’de yerel yönetimlerin yapısı ile ilgili reform ihtiyacı olduğu sürekli olarak gündeme getirilmektedir. Merkezi yönetim birimleri ile yerel yönetim birimleri arasındaki ilişkiler üzerine yapılan tartışmalarda temel gündem maddesi belediyeler olmuş ve tartışmalar belediyeler üzerinden yürümüştür(Erat,2016:95).

Yerel yönetim birimleri içinde Türkiye’de nüfus ve yönetsel kapasite açısından belediyeler büyük önem taşımaktadır. Büyükşehir belediyeleri ise belediyeler içinde de büyük yerleşim yerlerine ilişkin kentsel hizmetlerden sorumlu olmaları nedeniyle ön plana çıkmaktadır. Büyükşehir Belediyesi yönetim modeliyle, Türkiye’de 1984 yılında uygulanmaya başlanmıştır. Bu model 2000’li yıllara kadar dönem dönem farklı düzenlemelerle ufak değişikliklerle işletilmiştir. Buna karşın, 2000’li yıllardan itibaren sistemde önemli değişiklikler yapılmaya başlanmış ve değişim süreci on yıla yayılmıştır(Zengin, 2014:95).

Bu değişiklikler arasında 2012 yılında kabul edilen 6360 sayılı kanun Büyükşehir Belediyeleri açısından gerek idari gerekse mali anlamda getirdiği değişiklikler açısından büyük önem taşımaktadır. Bu kanunda mali özerklik kavramına da yer verilmiştir. Buna göre, 6360 Sayılı On Dört İlde Büyükşehir Belediyesi ve Yirmi Yedi İlçe Kurulması ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun'un 4. Maddesinde Büyükşehir Belediyelerini "Sınırları il mülki sınırı olan ve sınırları içerisindeki ilçe belediyeleri arasında koordinasyonu sağlayan; idarî ve malî özerkliğe sahip olarak kanunlarla verilen görev ve sorumlulukları yerine getiren, yetkileri kullanan; karar organı seçmenler tarafından seçilerek oluşturulan kamu tüzel kişisi" olarak tanımlanmaktadır.

Çalışmanın bu bölümünde 6360 sayılı kanunun Büyükşehir Belediyeleri açısından mali özerkliğe etkileri değerlendirilecektir.

MALİ ÖZERKLİK KAVRAMI VE YENİ DURUM

Tanım olarak mali özerklik kavramı, özerk kuruluşların merkezi yönetime bağımlı olmadan görev ve sorumluluklarını yerine getirebilmelerini, öz gelir kaynaklarına sahip olabilmelerini ve kanunların belirlediği sınırlar içerisinde kendi organlarının takdir yetkisiyle harcama yapabilmelerini ifade etmektedir (Ulusoy ve Akdemir, 2009:263)

Yerel yönetimler açısından mali özerklik kavramı, yerel yönetimlerin kendilerine ait yeterli mal varlığı ve gelirlere sahip olma, müstakil bütçe hazırlayabilme yasanın öngördüğü sınırlar içerisinde karar organlarının kararıyla harcama yapabilme kabiliyeti şeklinde tanımlanabilir(Güngör,2013,7).

Mali özerklik kavramı yerel idareler açısından harcama rol ve sorumlulukları ile gelir yapıları üzerinden tanımlanmaktadır. Mali özerkliği belirleyen göstergeler olarak yerel idarelerin genel devlet toplam harcamaları ve gelirleri içindeki payı, kendi harcamalarını ve gelirlerini belirleme özerklikleri, bütçe ve borçlanma üzerindeki yetkileri, başlıca mali özerklik göstergeleri olarak sayılabilir. Yerel

idarelerin kanunla kendilerine verilen rol ve sorumluluklara uygun olarak harcama yapabilme ve bu harcamalarını özerk bir şekilde kendi öz gelirleri ile finanse etmeleri mali özerklik derecesini artırmaktadır. Öte yandan yerel idarelerin gelir kaynakları üzerinde yetki sahibi olmaması da mali özerklik derecelerinin düşmesine yol açmaktadır. (Bağlı,2014:46).

Genel itibariyle bir yerel yönetimin mali özerklik seviyesinin tespiti aşağıdaki göstergeler üzerinden belirlenmektedir.

“• Tekrarlayan gelir oranı: Toplam gelir oranı içinde tekrarlayan gelir oranı içsel gelir gücü ve yerel yönetimlerin dış fonlara karşı bağımsızlığını gösterir. Yüksek oran, dış fonlar veya ulusal hazine üzerinde daha az bağımlılığı gösterir. Bu durum yerel yönetimlerin yüksek mali özerkliğine işaret eder. Gelirlerin ekonomik olarak sınıflandırmasında “vergi gelirleri”, “teşebbüs ve mülkiyet gelirleri”, “faizler, paylar ve cezalar” tekrarlayan gelir oranı içerisinde yer alır.

• Mali bağımlılık oranı: Yerel yönetimlerin mali bağımsızlığının tespitinde transferlerin önemine işaret eder. Bu oran yerel yönetimlerin toplam içsel gelirleri dışında kalan idareler arası transfer yüzdesini dolayısıyla yerel yönetim birimlerinin ulusal hazineye ne ölçüde bağlandığını gösterir. Yüksek oran yerel yönetimin hazineye yüksek bağımlılık ve düşük derecede mali özerkliğini göstermektedir. Ekonomik sınıflandırma ile düzenlenen belediye gelirleri “paylar, faizler ve ceza gelirleri” içinde gösterilen “genel bütçe vergi gelirlerinden alınan pay gelirleri” bu orana işaret etmektedir.

• Mali performans: Mali özerkliğe ait diğer bir göstergedir. Yüksek derecede mali özerklik ile yerel yönetimlerde daha iyi bir mali performans sağlanır. Diğer bir ifade ile mali özerkliğin yerel yönetimlerde mali etkinlik sağlayacağı düşünülür. Yerel yönetimlerin mali performansının farklı göstergeleri söz konusudur. Yerel yönetimlerde fiili gelirin bütçelenmiş gelire oranı, fiili harcamaların bütçelenmiş harcamaya oranı, yönetsel harcamaların toplam harcamaya oranı yerel yönetimlerin mali performansında yaygın olarak kullanılan göstergelerdir. Mali performans tahakkuk eden bütçe ile gerçekleşen bütçe arasındaki farkın minimal düzeyde olması ile gerçekleşmektedir.

• Vergi özerkliği: Yerel vergilerin yüksekliği yerel vergileme gücünü göstermektedir. Bu oran öz gelirlerin toplam gelirler içerisindeki payına katkıda bulunmaktadır. Oranın yüksek oluşu yüksek mali özerkliğe işaretir.

• Öz gelir oranı: Bu oran da yerel yönetimlerin mali bağımsızlığı hakkında bilgi vermektedir. Yerel yönetim birimlerinin tüm gelirleri içindeki içsel (öz gelir) gelirleri “mali özerklik endeksi” içerisinde kullanılır. Mali özerklik endeksi öz gelirlerin yerel yönetim gelirleri içinde ne kadar katkı yaptığını göstermektedir. Bu oranın yüksekliği yerel yönetim birimlerinin gelir açısından merkeze karşı bağımsızlığını göstermektedir”. (Baral ve Suvedi, 2006;akt. Korlu ve Çetinkaya, 2015:99)

Belediyelerle ilgili olarak yıllardır süregelen mali özerklik tartışmaları sonucunda en çok savunulan husus belediyelerin öz gelirlerinin artırılması olmuştur. Belediyelerin öz gelirlerinin artırılması, bu idarelerin merkeze mali açıdan bağımlılığının azaltılması anlamına gelmektedir. Öz gelir kaynaklarının

arttırılmasının yanı sıra belediyelerin mevcut öz gelirlerini de etkin bir şekilde tahsil etmesi ve bunları en verimli şekilde kullanması gerekmektedir (İpek ve Engin, 2016:479). Buna göre, Büyükşehir Belediyelerinin mali açıdan özerkliği ancak bu idarelerin öz gelirlerinin arttırılması ile mümkündür. Her ne kadar mevzuatta mali özerklikten bahsedilmiş olsa da mevcut durumun mali özerklikle bağdaşmadığı açıktır. Esasında mali özerklik; ilgili yerel yönetim biriminin sınırları içerisinde yaşayan bireylerin ihtiyaçlarını ve önceliklerini gerçekleştirmek için yeterli miktarda gelire sahip olmasıdır. Bu gelir kalemleri ve oranlarının merkezi idare tarafından değil de ancak ilgili yerel yönetim biriminin meclisi tarafından belirli ölçütler dahilinde belirlenmesi durumunda mali özerklikten bahsedilebilecektir (Güner, 2006: 62-63).

Vergilendirme ve mali özerklik ilişkisi bakımından belediyelerin mevcut durumu esas alındığında; yerel yönetimler bazında yapılan yasal düzenlemelere rağmen yerellik ilkesinin uygulanmadığı görülmektedir. Yerellik ilkesi, yerel yönetimlere vergi koyma yetkisinin de ötesinde daha geniş yetkiler verilmesini ifade etmektedir. Ancak, Türkiye’de yerel yönetimler Anayasanın 73. maddesinde hüküm altına alınan vergi ödevi ile yetki bakımından sınırlandırılmakta, vergi politikası makro bir araç olarak merkezi yönetimce kullanılmaktadır. Yerel yönetimlerin gelir elde etmesi konusunda çok sınırlı imkânlarla sahip olduğu, merkezi yönetimden bu idarelere aktarılan payların oldukça düşük olduğu, bu nedenle de gelir kaynakları bakımından yetersiz kaldığı görülmektedir (Alıcı, 2013:141).

Yerel yönetimlerde hizmet etkinliği açısından değerlendirildiğinde, mali özerkliğin yerel yönetimler yönünden harcama ve kaynak sorumluluğu oluşturması, yerel halk tercihlerinin daha az maliyetle daha iyi yansıtılması ve yerel üretim şartlarına uygun hizmet sunumu sağlaması gibi ekonomik avantajlar sunduğu görülmektedir (Özkök Çubukçu, 2008:102).

Yerel idarelerin hizmetlerini yürütebilmek açısından yetersiz gelir kaynaklarına sahip olmaları temel kamu hizmetlerinin sunumunda bazı aksamalara yol açmaktadır. Mevcut durumda yerel idarelerin kendi organları aracılığıyla aldıkları kararları uygulayabilme ve merkezi yönetimden bağımsız olarak davranabilme yeteneklerinin de istenilen düzeyde olmadığı görülmektedir. Yerel demokrasinin en önemli kurumları olan yerel yönetimlerin varlıklarını sürdürebilmeleri yeterli ve sürekli mali kaynaklara sahip olabilmelerine bağlıdır. Böylece, yerel ölçekte etkin ve verimli kaynak kullanımı da sağlanmış olacaktır. Bunun yanında yerel nitelikteki ihtiyaçların halka en yakın yönetim birimlerince yerine getirilmesi, hizmet sunumunda yerel halkın denetimine imkan sağlayacaktır. Kamu kaynakların daha etkin kullanımının mümkün olması açısından belirtilen hususlara bağlı olarak mali özerklik büyük önem taşımaktadır (Ulusoy ve Akdemir, 2009:264).

Yerel idareler açısından merkezi idareye bağıllık düzeyinin belirlenmesi mali açıdan karar alabilme düzeyi ve bütçede öz kaynak geliştirme özerkliği üzerinden belirlenmektedir. Öte yandan, böyle bir yapıda mali özerkliğin istenilen ölçüde sağlanması mümkün değildir. Bu nedenle, mali özerkliğin sağlanmasında yerel yönetimlere kendi gelirlerini belirleme yetkisi verilmelidir. Söz konusu yetki, en aşırı şekliyle yerel yönetimlerin verginin konusunu, matrahını ve oranını belirlemelerinden, merkezi yönetimin belirlediği alt ve üst sınırlar içinde vergi oranlarında değişiklik yapma yetkisine kadar gidebilmektedir(Egeli ve Diril,2012:27).

6360 sayılı yasa ile getirilen en önemli değişikliklerden biri Yatırım İzleme ve Koordinasyon Başkanlığıdır. Yasa ile ihdas edilen bu kurum aracılığıyla merkezin uzantısı valilik makamına harcama yetkisi bağlamında önemli yetkiler verilmiştir. Böylece vali yerinden yönetim birimlerinin üzerinde büyük bir güce sahip olmuştur. Gerek idari gerek mali anlamda yerelleşme ve yerel özerklik ile çelişen bu düzenleme ile başkanlığın işleyişinde katılımcı mekanizmalara yer verilmemesi ile de yerel demokrasi açısından önemli bir eksiklik ortaya çıkmıştır. Bu düzenleme merkezi yönetimin yerelin mali özerkliğini kısıtlamasının yanında, şeffaflığın zedelenmesine de yol açmaktadır. (Günel vd., 2014:68)

Türkiye’de yerel yönetimlerde mali özerkliğin oluşabilmesi ve korunması açısından; müstakil bütçe hazırlayabilme, görevleriyle orantılı gelir kaynaklarına sahip olma, toplam gelirlerinin içerisinde öz gelirlerin artırılması, düzenli mali kaynağa sahip olunması, verimli ve gelir artışlarına karşı duyarlı gelir kaynaklarına sahip olması, kanunun öngördüğü sınırlar içerisinde vergi, resim ve harç koyabilme, sermaye piyasalarından borçlanılabilmesi, mali bakımdan zayıf olan yerel yönetimlere mali eşitleme getirilmesi, yeni görev verildiğinde mali kaynağının da birlikte verilmesi, yerel yönetimleri etkileyen düzenlemelerde uygun biçimde görüşlerinin alınması gibi hususlar belirleyici rol oynamaktadır (Güngör,2013, 6-9).

Görüldüğü üzere, Mali özerkliğin sağlanması bazı şartların gerçekleşmesine bağlıdır. Bunlar; mali kaynakların önemli ölçüde öz gelirden meydana gelmesi, yerel yönetimlerin kendi öz gelirlerinin oranlarını kendilerinin belirlemesi, merkezi yönetim yardımlarının şartsız verilmesi, yerel yönetimlerin kendi gelirlerini serbestçe harçayabilmesi gibi başlıklarda sıralanabilmektedir (Koç ve Yatkın, 2012: 1281). Bu noktada mali özerkliğin Büyükşehir Belediyeleri açısından mali özerkliğin analizinin yapılabilmesi için Büyükşehir Belediyelerinin mali yapısında yol açtığı değişiklikler üzerinden bir değerlendirme yapılması gerekmektedir.

6360 SAYILI KANUN’UN YEREL YÖNETİMLERİN MALİ YAPISINDA YOL AÇTIĞI DEĞİŞİKLİKLER

Merkezi yönetim ile yerel yönetim birimi olan belediyeler arasında mali fonksiyonların bölüşümü mevzusu, bu nedenle hizmet-mali yapı bakımından

önemli bir unsur olarak görülmeye başlanmıştır. Mali fonksiyonların yönetim birimleri itibarıyla bölüşülmesi, harcamaların doğru şekillenmesine imkân verilmesi bakımından da önemlidir. Harcamaların doğru şekillenmesinin kaynak tasarrufunda önemli bir payı olduğu açıktır (Demircan, 2008:120).

Ülkemizde merkezi yönetim ve yerel yönetimler arasındaki kaynak paylaşımı ilişkilerin önemli bir kısmını genel bütçe vergi gelirlerinden yerel yönetimlere ayrılan paylar oluşturmaktadır. Yerel yönetimlerin gelir kaynakları arasında öz gelirler ve borçlanma imkanları bulunmasına rağmen bu kalemler bütçe gelirlerinde önemli bir yer tutmamaktadır.

6360 sayılı Kanun hazırlanırken gerekçe olarak, küreselleşmenin mevcut yönetim yaklaşımlarında değişime neden olduğu ve etkin, etkili, vatandaş odaklı, hesap verebilen, katılımcı, saydam ve olabildiğince yerel bir yönetim anlayışının kamu yönetimi reformlarında belirleyici olduğu vurgulanmıştır. Bunun yanında birden çok yerleşim merkezi ve yönetim birimi bulunan büyükşehirde yapılan büyükşehir sınırlarını kapsayan makro planlara ihtiyaç duyulduğu belirtilmiştir. Bir diğer gerekçe olarak ise yerel yönetimlerde çok sayıda birimin yetkili olmasının planlama ve koordinasyon açısından güçlükler neden olması ve bunun sonucunda kaynak israfının ortaya çıkması gösterilmiştir. Mali açıdan yetersiz yerel yönetimlerin ortaya çıkan sorunları çözemeyeceğinden hareketle koordinasyon ve hizmet sunumunun tek merkezden yürütüleceği güçlü bir yerel yönetim birimi oluşturulması gerekliliği vurgulanmıştır (Erat ve Kaçer, 2016:117). Kanun mali yapı ile ilgili mevcut durumun bazı yetersizliklere yol açtığını vurgulamış ve bu gerekçe ile mali yapıda bazı değişiklikler öngörmüştür. Mali yapıda mahalli idarelerin alacağı payların yeniden saptanması kanunda mali alanla ilişkili düzenlemelerin temelini oluşturmaktadır (Özdemir ve Demirkanoglu, 2015:126).

6360 sayılı Kanun'un 25, 26 ve 27. maddeleri, 5779 sayılı İl Özel İdarelerine ve Belediyelere Genel Bütçe Vergi Gelirlerinden Pay Verilmesi Hakkında Kanun'un ilgili maddelerini değiştirerek yerel yönetimlere yapılan transferleri yeniden yapılandırmıştır (Yüksel, 2016:2). Kanun ile yeni oluşturulan büyükşehirlerin mali olanak ve gelirleriyle ilgili düzenlemelere yasanın 25, 26, 27 ve 28. maddelerinde yer verilmiştir. Buna göre;

25. madde ile 2/7/2008 tarihli ve 5779 sayılı İl Özel İdarelerine ve Belediyelere Genel Bütçe Vergi Gelirlerinden Pay Verilmesi Hakkında Kanunun 2 nci maddesinin ikinci ve üçüncü fıkraları aşağıdaki şekilde değiştirilmiştir.

“(2) Genel bütçe vergi gelirleri tahsilâtı toplamının yüzde 1,50'si büyükşehir dışındaki belediyelere, yüzde 4,50'si büyükşehirlerdeki ilçe belediyelerine ve yüzde 0,5'i il özel idarelerine ayrılır.

(3) 6/6/2002 tarihli ve 4760 sayılı Özel Tüketim Vergisi Kanununa ekli (I) sayılı listede yer alan mallardan tahsil edilen özel tüketim vergisi hariç olmak üzere, büyükşehir belediye sınırları içinde yapılan genel bütçe vergi gelirleri tahsilâtı toplamının yüzde 6'sı

ile genel bütçe vergi gelirleri tahsilâtı toplamı üzerinden büyükşehirlerdeki ilçe belediyelerine ayrılan payların yüzde 30'u büyükşehir belediye payı olarak ayrılır.”

26. madde ile ise; 5779 sayılı Kanununun 5 inci maddesinin ikinci, üçüncü ve dördüncü fıkraları aşağıdaki şekilde değiştirilmiş ve beşinci fıkrası yürürlükten kaldırılmıştır.

“(2) Birinci fıkrada belirtilen gelişmişlik endeksine göre dağıtılacak miktar için Kalkınma Bakanlığı tarafından tespit edilen en son veriler esas alınır. Bu endeksin kullanımında, belde belediyeleri için bağlı bulunduğu ilçenin endeks değeri uygulanmak üzere, il, ilçe ve belde belediyeleri gelişmişlik katsayılarına göre en az gelişmiş olandan en çok gelişmiş olana doğru ve eşit nüfus içeren beş gruba ayrılır. Eşitliği bozan ilçe, denge kurulacak şekilde beldeleriyle birlikte bir önceki gruba veya bir sonraki gruba ilave edilir. Birinci fıkraya göre belirlenen miktarın yüzde 23'ü birinci gruba, yüzde 21'i ikinci gruba, yüzde 20'si üçüncü gruba, yüzde 19'u dördüncü gruba ve yüzde 17'si beşinci gruba tahsis edilir. Bu tahsisat, her grup içinde, gruba giren belediyelerin nüfuslarına göre dağıtılır.

(3) 2'nci maddenin ikinci fıkrasına göre ayrılan büyükşehirlerdeki ilçe belediyeleri payının; yüzde 90'lık kısmı ilçelerin nüfusuna, yüzde 10'luk kısmı ise ilçelerin yüzölçümüne göre dağıtılır. Hesaplanan tutardan yüzde 30'luk büyükşehir belediyesi payı ayrıldıktan sonra kalan miktar büyükşehir ilçe belediyelerinin hesabına İlbank A.Ş. tarafından aktarılır.

(4) 2 nci maddenin üçüncü fıkrasına göre ayrılan yüzde 6'lık büyükşehir belediye payının yüzde 60'ı doğrudan ilgili büyükşehir belediyesi hesabına aktarılır. Kalan yüzde 40'lık kısmının yüzde 70'i nüfusa, yüzde 30'u yüzölçümü esasına göre büyükşehir belediyeleri arasında dağıtılır.”(6360 Sayılı Kanun, <http://mevzuat.gov.tr>, Erişim Tarihi:23.06.2017)

6360 sayılı kanunun yukarıda yer verilen maddelerine göre belediyeler arasında gelişmişlik düzeylerine göre yeni bir sıralama yapılmıştır. Bu sıralama ile amaç görece az gelişmiş olan belediyelere daha fazla kaynak aktarılması yoluyla bölgeler arasındaki gelişmişlik farklarının azaltılmasıdır. Kanunla getirilen olumlu olarak değerlendirilebilecek düzenlemelerden biri olan bu düzenleme ile yerel idareler arasındaki yatay eşitsizliğin giderilmesine katkı sağlanabilecektir. (Yıldırım,2015:271-272).

Öte yandan kanunda Büyükşehir Belediyeleri arasında yüzölçümü fazla olan ve bundan dolayı da daha geniş alanlara kentsel hizmet götürmek zorunda kalan büyükşehir belediyeleri açısından olumlu sayılabilecek bir düzenleme mevcuttur. Buna göre, Büyükşehir belediyeleri bir yandan kendi sınırları içerisinde yapılacak olan genel bütçe vergi gelirleri tahsilâtı toplamının % 6'sı kapsamında bir pay alacak, bunun yanında o ilde bulunan ilçe belediyelerine ayrılacak olan payların % 30'unu da alacaktır. Dağıtım ve paylaşım konusunda ise, nüfusun yanı sıra, artık “yüzölçümü” ölçütü de göz önünde bulundurulacaktır. (Adıgüzel, 2012:169).

Genel bütçe vergi gelirlerinden büyükşehir belediyelerine ayrılan paylarda 6360 sayılı kanun öncesi ve sonrası duruma dair özet bilgisi Tablo 1'de yer verilmiştir.

Tablo 1: Büyükşehir Belediyelerinin Genel Bütçe Vergi Gelirlerinden Aldıkları Pay

6360 Sayılı Kanun Öncesi	6360 Sayılı Kanun Sonrası
1. İl Vergi Gelirlerinden Pay:	1. İl Vergi Gelirlerinden Pay:
İl sınırları içindeki vergi gelirin %5'inin %70'i doğrudan, %30'u nüfusa göre dağıtılmaktadır.	İl sınırları içindeki vergi gelirlerinin %6'sının %60'ı doğrudan, kalan %40'ının ise; %70'i nüfus esasına göre, %30'u yüzölçümüne göre dağıtılmaktadır.
2. İlçe Belediyelerinden Alınan Pay:	2. İlçe Belediyelerinden Alınan Pay:
İlçe belediyelerinin GBVG tahsilat toplamından nüfus esasına göre aldıkları payın %30'u ilgili büyükşehir belediyesine aktarılmaktadır.	İlçe belediyelerinin GBVG tahsilat toplamından nüfus ve yüzölçümü esasına göre aldıkları payın %30'u ilgili büyükşehir belediyesine aktarılmaktadır.

Kaynak: 6360 Sayılı Kanun (mevzuat.gov.tr, Erişim Tarihi:23.06.2017)

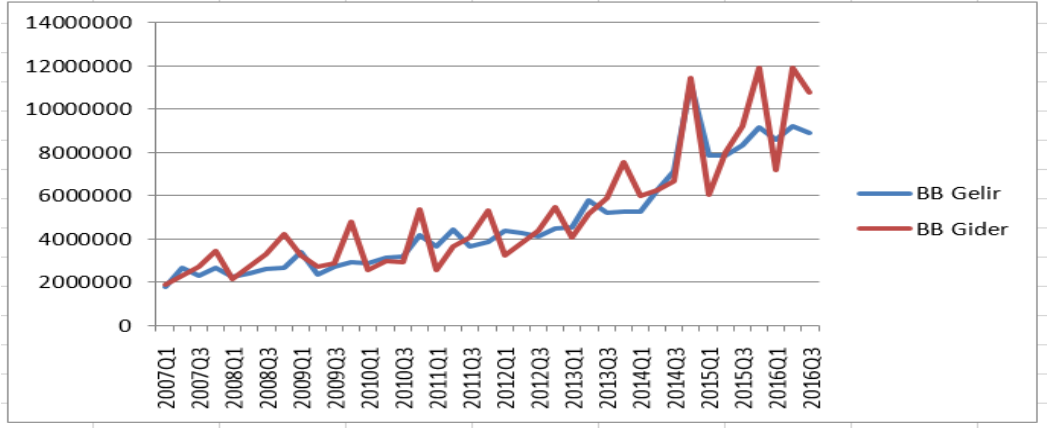
Tablo 1’de görüleceği üzere 6360 sayılı kanun ile Büyükşehir Belediyelerinin merkezi yönetimden aldıkları payların dağılım ve miktarı ile vergi gelirlerinde önemli değişiklikler öngörülmüştür. Bu değişikliklerin söz konusu Büyükşehir Belediyelerinin bütçe dengesine ve mali istatistiklerine önemli ölçüde etkide bulunması olağandır.

Büyükşehir Belediyelerinin mali yapısındaki bu değişiklik ile belediyelerdeki özelleştirme sürecinin artarak devam edeceği, belediyelerin daha fazla borçlanabileceği, hizmet maliyetlerinin artacağı da söylenebilir. Türk yerel mali sisteminin en temel ilkesi yerel yönetimlere görevleri ile orantılı gelir kaynaklarının sağlanmasıdır. Ancak ne yazık ki söz konusu yasa ile getirilen değişikliklerin bu ilkenin gerçekleşmesini beklenen düzeyde sağlamadığı görülmektedir.

6360 Sayılı Kanunun Büyükşehir Belediyelerinin Mali İstatistiklerine Etkisi

6360 sayılı kanun ile Büyükşehir Belediyelerinin gelirlerinde birtakım değişiklikler olacağı beklenmekte idi. Nitekim Türkiye’de Büyükşehir Belediyelerinin bütçe dengelerinde 6360 sayılı kanunun yürürlüğe girdiği dönem öncesinde ve sonrasında bir kıyaslama yapıldığında özellikle 6360 sayılı kanun sonrası dönemde bütçe dengelerinde önemli ölçüde değişiklikler gözlenmiştir. Bu değişiklikler aşağıda verilen Grafik 1’de görülebilir.

Grafik 1: Türkiye’de Büyükşehir Belediyelerinin Bütçe Toplam Gelir ve Giderleri (2007-2016)

Kaynak: Tarafımızdan Derlenmiştir.

Grafik 1’de Türkiye’de Büyükşehir Belediyelerinin toplam gelir ve giderlerinin 2007 yılı 1.çeyrek ile 2016 yılı 3.çeyrek arasındaki dönemde sergiledikleri görünüme yer verilmiştir. Buna göre 6360 sayılı kanunun bütçeler üzerindeki etkilerinin 2014 yılı sonrasında belirgin bir şekilde izlenebildiği ve 2014 yılı sonrasında Büyükşehir Belediyelerinin bütçe giderlerinin önemli ölçüde arttığı görülmektedir. Buna karşın 2014 yılı sonrasında bütçe gelirlerinde bu gider artışlarını dengeleyecek artışın gerçekleşmediği görülmektedir. Buna göre 6360 sayılı kanunun büyükşehir belediye dengelerine olumlu yönde bir etkide bulunmadığını ifade etmek mümkündür.

Tablo 2: 2016 Yılı Büyükşehir Belediyeleri Toplam Bütçe Giderleri

2016 YILI BÜYÜKŞEHİR BELEDİYELERİ BÜTÇE GİDERLERİ (Bin TL)	
BÜTÇE GİDERLERİ HESABI (TOPLAM)	45.389.187
Personel Giderleri	3.902.741
Sosyal Güvenlik Kurumlarına Devlet Primi Giderleri	615.872
Mal Ve Hizmet Alım Giderleri	14.918.046
Faiz Giderleri	1.094.178
Cari Transferler	2.409.467
Sermaye Giderleri	19.545.401
Sermaye Transferleri	691.376
Borç Verme	2.212.106

Kaynak: Büyükşehir Belediyeleri Bütçe İstatistikleri (muhasabat.gov.tr, Erişim Tarihi:24.06.2017)

Tablo 2’de görüleceği üzere 2016 yılı itibariyle Büyükşehir Belediyeleri toplam bütçe giderlerinin önemli bir kısmını mal ve hizmet alım giderleri ile yatırım

harcamaları oluşturmaktadır. Bu da Belediyelerin gelirlerinin önemli kısmını yerel hizmetleri sağlamak amacıyla tahsis ettiğini göstermektedir. Büyükşehir Belediyelerinin kanunla kendilerine verilmiş olan kamu hizmetlerini sunma sorumluluğunu yerine getirmek açısından bütçede önemli bir miktarı tahsis ettikleri görülmektedir.

Tablo 3: 2016 Yılı Büyükşehir Belediyeleri Toplam Bütçe Gelirleri

2016 YILI BÜYÜKŞEHİR BELEDİYELERİ BÜTÇE GELİRLERİNİN EKONOMİK SINIFLANDIRILMASI TABLOSU (Bin TL)	
BÜTÇE GELİRLERİ HESABI (TOPLAM)	37.911.916
Vergi Gelirleri	601.396
Teşebbüs ve Mülkiyet Gelirleri	3.530.230
Alınan Bağış ve Yardımlar ile Özel Gelirler	256.516
Faizler, Paylar ve Cezalar	30.457.024
Sermaye Gelirleri	2.365.579
Alacaklardan Tahsilat	701.171

Kaynak: Büyükşehir Belediyeleri Bütçe İstatistikleri (muhasabat.gov.tr, Erişim Tarihi:24.06.2017)

2016 yılı itibariyle Büyükşehir Belediyelerinin Toplam Bütçe Gelirlerine Tablo 3’te yer verilmiştir. Bu tablodan izlenebileceği üzere bütçe gelirlerinin çok önemli bir kısmı (yaklaşık %80’i) merkezi idareden aktarılan kaynaklardan oluşmaktadır. Yerel vergi gelirlerinin Büyükşehir Belediye bütçe gelirleri içindeki oranı ise %1,5 civarındadır. Yerel vergilerin düşük olması öz gelirlerin düşük olmasına neden olmaktadır. Öte yandan merkezi idareden aktarılan payların bu derece yüksek olması belediyelerin öz gelirlere sahip olma isteğini olumsuz etkilemektedir (Yılmaz ve Bağlı, 2011:33).

Büyükşehirlerin sahip olduğu ekonomik potansiyel değerlendirildiğinde bu belediyelerin öz gelirlerinin (vergi gelirleri dâhil) bu belediyelerin ekonomik potansiyellerinin altında olduğu ve bütçe dengesine katkı sağlayacak düzeyde olmadığı görülmektedir. Bu durumun düzeltilebilmesi amacıyla söz konusu Belediyelerin yerel gelir kaynaklarının çeşitlendirilerek öz gelir kaynaklarında (vergi vb.) artış sağlanması gerektiği görülmektedir.

6360 Sayılı Kanun ve Yerel Vergi Gelirlerinin Payı

Yerel yönetimler açısından mali özerkliği belirleyen gelir kaynakları arasında yerel vergiler en temel unsuru oluşturmaktadır. 6360 sayılı kanunda mali özerklik ibaresine yer verilmesine karşın, mali özerkliğin temel unsurlarından olan yerel vergi gelirlerinde mali özerkliğin gelişmesini sağlayacak düzenlemelerin yeterli düzeyde yapılmadığı görülmektedir.

Türkiye’de belediyelerin gelir yapısı genel olarak ele alındığında mali özerklik açısından gerekli koşulları sağlanamadığı, belediyelerin gelir kaynakları açısından merkezi yönetime bağımlı bir nitelik taşıdığı görülmektedir. Belediyeler yeterli öz gelir kaynaklarına sahip değildir ve bu nedenle de gelir yapısı merkezi yönetime bağımlı bir nitelik taşımaktadır. Belediyeler için temel finansman kaynağını merkezi yönetim tarafından genel bütçe vergi gelirlerinden ayrılan paylar oluşturmaktadır.

Yerel vergi gelirlerinin bütçe içinde istenen düzeye gelmesini engelleyen başlıca unsur belediyelerin vergi ve harçların tarifelerini belirleyememesidir. Büyükşehir belediyeleri açısından bu durumun daha belirgin bir hal almakta olduğu söylenebilir. Büyükşehir Belediyeleri kendi sınırları içinde yalnızca üç vergiyi (İlan ve Reklam Vergisi, Yangın Sigorta Vergisi, Eğlence Vergisi) tahsil etmeye yetkilidir. Emlak ve Çevre Temizlik Vergisi gibi önemli öz vergi kaynaklarına sahip olmayan Büyükşehir Belediyelerine yalnızca Çevre Temizlik Vergisi’nden %20 oranında pay verilmekte olup bu belediyelerin başka herhangi bir öz vergi geliri bulunmamaktadır(Arıkboğa,2016:291). Bunun yanında, belediyelere kayda değer bir gelir sağlamayıp yalnızca iş yükü ve sorumluluk getiren, güncelliğini yitirmiş birçok harç yerel gelirler arasında sayılmaktadır.

6360 sayılı kanunda yerel vergi gelirlerinin belirlenmesi ve tahsili açısından Büyükşehir Belediyeleri için yeni bir düzenleme getirilmemiştir. Bu nedenle Büyükşehir Belediyelerinin bütçelerinde kanun öncesi dönemde olduğu gibi ağırlıklı olarak merkezi idareden yapılan transferler ağırlıklı yerini korumaya devam etmiştir. Merkezi yönetimden transferlerin oranı Büyükşehir belediyelerinde diğer bütün belediyelerin ortalamasına göre daha yüksektir. Büyükşehir belediyelerinin genel bütçe vergi gelirlerinden aldıkları payın diğer belediyelere göre daha ağırlıklı bir paya sahip olması buna neden olarak gösterilebilir. (Arıkboğa,2016:286).

Bununla beraber, 6360 sayılı kanun ile büyükşehir belediyelerinin gelirlerinde artışa neden olacak bir takım düzenlemeler de vardır. Örnek vermek gerekirse, yeni yasa ile büyükşehir sınırlarına dahil edilecek olan köylerde yasayanlar da artık, 1319 sayılı Emlak Vergisi Kanunu gereğince Emlak Vergisi, 2464 sayılı Belediye Gelirleri Kanunu gereğince de vergi, harç ve katılım payları ödemek zorundadırlar. Bilindiği gibi, Emlak Vergisi Kanunu'nun 8 ve 16. Maddelerine göre bina, arazi ve arsa vergileri Büyükşehir Belediyesi (BŞB) sınırları ve mücavir alanları içinde % 100 artırımlı olarak uygulanmaktadır. Yani bina vergisi meskenlerde binde iki, diğer binalarda binde dört, arazi vergisi binde iki, arsa vergisi ise binde altı olarak uygulanacaktır. Bu durumda köylerde yasayanların da artık bu vergileri % 100 artırımlı ödemeleri ile birlikte büyükşehir belediyelerinin vergi gelirlerinde artışlar söz konusu olacaktır. Aynı şekilde, 2464 sayılı Belediye Gelirleri Kanunu'nun mükerrer 44. maddesi gereğince konutlara ait Çevre Temizlik Vergisi, su tüketim miktarı esas alınmak suretiyle metreküp basına büyükşehirlerde 24 kuruş diğer yerlerde 19 kuruş (42 Seri No'lu Belediye Gelirleri

Kanunu Genel Tebliği ile 01.01.2013 tarihinden itibaren) olarak hesaplanmaktadır. İşyerleri ve diğer şekilde kullanılan binalara ait Çevre Temizlik Vergisinin ise büyükşehirlerde % 25 artırımlı uygulanacağı belirtilmiştir. Dolayısıyla BSB mücavir alanı içerisinde bulunan bütün mükellefler de çevre temizlik vergisini BSB tarifesi üzerinden ödeyeceklerdir.

Kırsal alanlarda yaşayanların da harç ve katılım payları ödemek zorunda kalmaları ve Çevre Temizlik Vergisi’ni % 25 oranında artırımlı ödemeleri büyükşehir belediyelerinin gelirlerinde artışlara neden olabilecektir. Ancak 6360 sayılı Yasa’nın Geçici Madde 1, 15. Fıkrasına göre, bu vergi, harç ve katılım payları uygulaması beş yıl süre ile ertelenmiştir.

Öte yandan, belediye gelirlerinin artması belediye hizmetlerin niteliğini daha da arttırırken aynı zamanda belediye hizmetlerin sunumuna yönelik talebi de arttıracaktır. Yerel maliye sistemindeki bu düzenlemelerle birlikte, belediyelerin daha fazla borçlanabileceği, hizmet maliyetlerinin artacağı da söylenebilir. (Adıgüzel,2014: s.171)

6360 sayılı kanunla beraber 5216 Sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu, 5393 Sayılı Belediye Kanunu, 2464 Sayılı Belediye Gelirleri Kanunu birlikte ele alındığında ve diğer yerel idarelerle vergi özerkliği açısından bir kıyaslama yapıldığında Büyükşehir belediyelerinin diğer belediye türlerine göre daha düşük seviyede mali özerkliğe sahip olduğu görülmektedir. Bunun nedeni söz konusu kanunlar çerçevesinde Büyükşehir belediyelerinin yetkileri doğrultusunda topladıkları yerel vergi ve harçların sayısının diğer belediyelere göre daha az olmasıdır. Büyükşehir Belediyelerinin vergi özerkliği ve mali özerklik seviyesinin daha düşük olmasına bir diğer neden olarak merkezi yönetimden aktarılan payların büyüklüğü gösterilebilir. Bir diğer husus ise, ilçe ve belde belediyelerinin elde etmiş olduğu öz vergi gelirleri ve öz gelir miktarları, bu belediyelerin toplam gelirleri içerisinde yüksek bir oranda gerçekleştiğinden mali olarak daha özerk bir yapıya sahip olduklarının tespit edilmesidir (Korlu ve Çetinkaya,2015:107).

Özetle, Mali özerkliğin sağlanması açısından Büyükşehir Belediyelerine sorumlulukları ile orantılı gelir kaynağı tahsis edilmesi gerekmektedir. Bu çerçevede gelirler içinde yerel vergi gelirlerinin oranının düşük olması hizmet etkinliğini olumsuz yönde etkileyecek bu da vatandaşların belediye hizmetlerinden duyduğu memnuniyet açısından olumsuz rol oynayabilecektir.

DEĞERLENDİRME VE ÖNERİLER

Günümüzde yerel idarelerin öneminin giderek artmasına bağlı olarak Avrupa ülkelerinin önemli bir kısmında merkezi idarelerin ağırlığı azalarak, yerel idarelere yetki ve kaynakların devri uygulamaları gerçekleştirilmeye başlanmıştır.

Bu doğrultuda Türkiye’de de yerel yönetimler açısından genel olarak yerelleşme çabalarının devam ettiği görülmektedir. Bu çabalar çeşitli yasal değişikliklerle

devam etmektedir. 6360 sayılı kanun ile yerel idarelerde reform sayılabilecek önemli değişiklikler getirilmiştir. Buna karşın, kanunun yürürlüğe girmesinden günümüze kadar geçen sürede kanunun bazı yönlerinin aksadığı görülmeye başlanmıştır. Aşağıda verilen çözüm önerileri dikkate alınarak bu aksaklıkların giderilmesi sağlanabilir(Arıkboğa,2016:294).

- Yapılacak yeni düzenlemede belediyelere yeni ve verimli öz gelir kaynakları sağlanmalı, mevcut vergi ve harçlar günümüz koşullarına uygun hale getirilmeli, güncelliğini kaybeden vergi ve harçlar kaldırılmalıdır.
- Bunun yanında, Belediye Gelirleri Kanunu’nda yer alan maktu vergi ve harç tarifelerinin her yıl yeniden değerlendirilme oranında artışı sağlanmalı, Anayasa’da gerekli düzenlemeler yapılarak belediyeler Kanun’un belirlediği alt ve üst sınırlar çerçevesinde maktu vergi ve harç tarifelerini belirleme yetkisine kavuşturulmalıdır. (Yılmaz ve Beriş, 2006: 117).
- Öz gelirlerini daha etkin bir şekilde tahsil eden yerel yönetimleri ödüllendirmek amacıyla, vergi kapasitesi ve öz gelir toplama konusundaki performans transfer formülünün bir parçası haline getirilmelidir. (Başbakanlık, 2005: 204).

Kanunda mali özerklik ifadesine yer verilmesine rağmen uygulamaya esas düzenlemeler itibarıyla 6360 sayılı kanunun mevcut haliyle Büyükşehir belediyeleri açısından mali özerkliğin oluşabileceği bir yapı sağlayamadığı görülmektedir. Buna göre, yerel idarelerin hizmet sunumunda etkinliğe ulaşması için gerekli gördüğümüz mali özerkliğin sağlanması amacıyla aşağıda yer verdiğimiz düzenlemeler katkı sağlayabilecektir.

- Genel bütçe vergi paylarının dağıtımında daha fazla ölçüt olmalıdır. Büyükşehir ve ilçe paylaşımı gözden geçirilmelidir.
- Eşitleme ve denkleştirme sistemi büyükşehir ve büyükşehir ilçe belediyeleri içinde uygulanmalıdır.
- 6360 sayılı Yasa ile yüzölçümü ölçütü büyükşehir belediyeleri ve büyükşehir ilçe belediyelerinde pay dağıtımında bir ölçüt olmasına karşın, su ve kanalizasyon idarelerinde bir ölçüt olarak değerlendirilmemiştir.
- Büyükşehir belediyelerinin öz gelirlerini artıracak düzenlemeler yapılmalıdır. Öz gelirler verimli ve gelir artışına karşı duyarlı olmalıdır.
- Belediyeleri hizmetlerini etkileyen faaliyet ve işlerden belediyeler vergi, harç ve ücret almalıdır. Örneğin; Bu yönde çeşitli ülkelerde belediye gelirleri içinde yer bulan motorlu taşıtlar vergisi, şahsi gelir vergisi, konaklama vergisi, oturma vergisi gibi vergilerin belediye öz vergi gelirleri içinde yer alması için çalışmalar yapılmalıdır
- Topla(Korlu ve Çetinkaya,2015:109)m kamu harcamaları içinde belediyelerin harcaması en az %25’e çıkarılmalıdır.

- Yapılan düzenlemelerle ilgili belediyelerin görüşü alınmalıdır.
- Yasal sınırlar içerisinde belediyeler vergi, resim ve harç koyabilmeli ve alabilmelidir (Güngör,2013:30).
- Belediyelere hizmet sunum yetkisi yanında özellikle gelir kaynağına sahip olma ve yönetme yetkisinin de verilmesiyle mali özerklik seviyesinde artış sağlanacaktır. Bunun sağlanması ile belediye meclislerinin rolünün de artışı sağlanacaktır. Belediye meclislerinin yerel vergilerin türü ve tarifesi yönünde karar alabilmesi ile yerel demokrasinin gelişimi yönünde önemli katkı sağlanmış olacaktır(Korlu ve Çetinkaya,2015:109).

Belirttiğimiz görüş ve öneriler ışığında yapılacak düzenlemeler, hem büyükşehirlerin mali yapısının güçlenmesini sağlayacak, hem de hizmet sunumunda etkinliğin artmasına katkı sunacaktır. Böylelikle kaynak tahsisinde etkinlik sağlanacak ve kamu kaynaklarının daha verimli kullanılması mümkün hale gelebilecektir.

SONUÇ

6360 Sayılı kanun ile Türkiye’de nüfusun büyük bir çoğunluğu Büyükşehir Belediyelerinin hizmet alanlarında yaşamaya başlamıştır. Bu noktada Büyükşehir Belediyelerinin hizmetleri ile doğru orantılı gelir kaynaklarına sahip olmaları büyük önem kazanmıştır. Kamu yönetimi açısından önemli değişim ve dönüşümlerin yaşandığı günümüzde yerel yönetimlere giderek daha fazla mali kaynak ayrılmaktadır.

Ülkemizde ise genel olarak belediyelerin ve özelde ise Büyükşehir Belediyelerinin mali kaynak olarak merkezi idareye bağımlı olduğu görülmektedir. Merkezi idareden ayrılan payların ağırlığının azaltılarak öz gelirlerin artırılması ve bu gelirleri yönetme yetkilerine sahip olmaları Büyükşehir Belediyelerinin mali özerkliğini kuvvetlendirecektir. Böylelikle kaynak kullanımında etkinliğin sağlanabilmesi açısından imkân sağlanmış olacaktır.

Çalışmada yer verilen mali istatistiklerden de görüleceği üzere 6360 Sayılı Kanun ile Büyükşehir Belediyelerinin mali yapılarında hedeflenen olumlu sonuçlara henüz ulaşamamıştır. Bunun yanında mali özerklik kavramına 6360 sayılı kanunda yer verilmiş olmasına rağmen kanun sonrası dönemde bu konuda gerekli adımların henüz atılmadığı görülmektedir. Mali özerkliğin yerel hizmetlerin etkin bir şekilde yürütülmesi konusunda Büyükşehir Belediyelerine güç vereceği dikkate alındığında bu konuda kanuni düzenlemelerin yapılarak belediyelerin vergi gelirleri ve öz gelirlerinin artırılması gerektiği görülmektedir.

KAYNAKLAR

Adıgüzel, Ş. (2014). 6360 Sayılı Yasa’nın Türkiye’nin Yerel Yönetim Dizgesi Üzerine Etkileri: Eleştirel Bir Değerlendirme. *Toplum ve Demokrasi Dergisi*, 6(13-14).

- Aksu, İ. Faruk (2012), "On Üç İlde Büyükşehir Belediyesi ve Yirmi Altı İlçe Kurulması İle Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun", *Siyaset, Hukuk ve Yönetim Araştırmaları Merkezi Bilgi Notu No:1*.
- Alıcı, Orhan V. (2013). Büyükşehir İlçe Belediyelerinin İdari ve Mali Özerkliği. *Yerel Politikalar*, (3).127-152.
- Arıkboğa Ü. (2016). Türkiye’de Belediyelerin Gelir Yapısı: Sorunlar ve Çözüm Önerileri/Revenue Structure of Municipalities in Turkey: Problems and Solution Proposals. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13(33).
- Bağlı, M. S. Mali Yerelleşme Düzeyinin Ölçümü (Mali Özerklik Derecesi)., 2014, *Çağdaş Yerel Yönetimler*, 23(2)
- Baral, K.J. ve Suvedi, M. (2006), "Fiscal Autonomy: A Comparative Study of Kaski District Development Committee and Lamjung District Development Committee" *Janapragyamanch*, 7, 1-10.
- Başbakanlık (2005). Türkiye’de Yönetimler Arası Mali İlişkiler: Sorunlar ve Çözüm Önerileri. Ankara: T.C. Başbakanlık.
- Büyükşehir Belediyeleri Bütçe İstatistikleri (<http://muhasebat.gov.tr>, Erişim Tarihi:23-24.06.2017)
- Çubukçu, D. Ö. (2008). Avrupa Birliği Çerçevesinde Yerel yönetimler ve Gelir Yapıları. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 63(01), 081-120.
- Demircan, E. S. (2008). Yeni Ekonomik Düzende Küreselleşme Yerelleşme Bağlamında Belediyelerde Yeni Mali Yönetim Anlayışı. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (30), 99-128.
- Egeli, H., & Diril, F. (2012). Türkiye’de Yerel Yönetimlerde Mali özerklik ve Vergilendirme Yetkisi. *Sayıştay Dergisi*, 84, 26-44.
- Erat, V. (2016). Mahalli İdare Birimi Olarak Köyler ve 6360 Sayılı Yasanın Etkileri, *Bitlis Eren Üniversitesi Akademik İzdüşüm Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1, ss.87-98
- Erat V. ve Kaçer, F., (2016). 6360 Sayılı Kanun Bağlamında Merkezileşme ve Yerelleşme Eğilimi, 10. *Kamu Yönetimi Sempozyumu*, 5-7 Mayıs 2016, İzmir.
- Günel, A., Avtur, S., & Dernek, K. O. (2014). 6360 Sayılı Yasanın Yerelleşme Bağlamında Değerlendirilmesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 1(3).
- Güner, Ayşe (2006), "Yönetimler Arası Gelir Bölüşümü", "Mali Yerelleşme", Ed: Ayşe Güner ve Serdar Yılmaz, İstanbul, Güncel Yay., ss. 61-82.

- Güngör, H.(2013) 6360 Sayılı Kanun ve Mali Özerklik, VI. Yerel Yönetimler Mali Yönetimi Forumu, Ankara.
- İpek, S., & Engin, R. (2016). Belediye Gelirleri İçinde Harcamalara Katılma Paylarının Yeri ve Önemi: Çanakkale Belediyesi Örneği. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 14(28),467-481.
- İrdem, İ., & Mutlu, A. (2018) 6360 Sayılı Yasayla “Kır-Kent” Kavramlarının Muğlâklaşması Sorunu ve Olası Sonuçları., KAYSEM 2016, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.
- Korlu, R. K., & Çetinkaya, Ö. (2015). Türkiye’deki Belediyelerin Mali Özerkliğinin Öz Gelirler Bağlamında Analizi ve Değerlendirilmesi. *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 3(4).
- Mahalli İdareler Faaliyet Raporu, 2013, muhasebat.gov.tr (2017)
- Mevzuat.gov.tr, 2464 Sayılı Belediye Gelirleri Kanunu, <http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.2464.doc> (18.06.2017).
- Özdemir H., & Demirkanoglu, Y. (2015). 6360 Sayılı Yasaya Adalet ve Kalkınma Partisi’nin Muhafazakar Demokrat Kimlik Tanımı Üzerinden Bakış: Pekişen İktidarla Merkezileşen Yerel Yönetime Doğru. *Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:8, Sayı:2.
- Ulusoy, A., & Akdemir, T. (2009). Yerel Yönetimler ve Mali Özerklik: Türkiye ve OECD Ülkelerinin Karşılaştırılması, *Balikesir University Journal of Social Sciences Institute*, 12(21).
- Yıldırım, A. (2015) 6360 Sayılı Büyükşehir Belediye Kanunu Üzerine, *Route Educational and Social Science Journal*, Volume 2(1),
- Yılmaz, H, Bağlı, M.S. (2011). Karşılaştırmalı Bir Çerçeve de Türkiye’de Mali Yerelleşme Düzeyi ve Belediyelerde Özgelir Yaratma Kapasitesi Üzerinde Etkisi. *4.Yerel Yönetimlerin Mali Forumu* (Sunum), 27 Kasım Ankara.
- Yılmaz, S. ve Beriş, Y. (2006). Yönetimler Arası Mali transferler: Teorik Çerçeve ve Türkiye Uygulaması. (Der.: A. Güner ve S. Yılmaz). *Mali yerelleşme: teori ve uygulama üzerine yazılar*. İstanbul: Güncel Yayıncılık. s.95-119.
- Yüksel, C. (2016). Yerel Yönetimlerde Kaynak Paylaşım Sistemleri ve 6360 Sayılı Kanun’la Türkiye’deki Değişimler. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 71 3), 731-756.
- Zengin, O. (2014). Büyükşehir Belediyesi Sisteminin Dönüşümü: Son On Yılın Değerlendirmesi. *Ankara Barosu Dergisi*, 72(2), 91-116.

Araştırma Makalesi/ Research Article

Geliş Tarihi / *Received*: 23.11.2017 • Kabul Tarihi / *Accepted*: 29.11.2017

Hat Sanatında Bir Yazı Türü Olarak Selçuklu Sülüsü (Dini Mimari Eserler Örneklemine Bir Değerlendirme)*

Özgür ÇETİNTAŞ

Arş. Gör.

Bitlis Eren Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi İslam Tarihi ve Sanatları ABD.

ORCID: 0000-0001-6055-2892

ocetintas@beu.edu.tr

N. Rengin OYMAN

Doç. Dr.

Süleyman Demirel Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Halı Kilim ve Eski Kumaş Desenleri ASD.

0000-0002-6379-4755

renginoyman@sdu.edu.tr

Öz

Bu çalışma hüsn-i hat sanatı tarihinde yüz yıldan fazla bir süre mimarî süsleme ve kâğıt sanatları alanında, Selçuklular -özellikle Anadolu Selçukluları- tarafından kullanılan ve "Selçuklu sülüsü" olarak adlandırılan yazı karakterini, dinî mimarî eserler örneklemine değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Bu doğrultuda dönemin dinî mimarî eserlerinden seçilen kitabelerdeki yazı örnekleri; üslûp ve şekil özellikleri bakımından çözümlenecek ve böylelikle "Selçuklu sülüsü" kavramını yapılandıran ayırt edici nitelikler ortaya konulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Anadolu Selçuklu Devleti, sülüs yazı, hüsn-i hat, dinî mimarî, Anadolu Selçuklu mimarîsi, kitabeler.

---

* Bu makale, Süleyman Demirel Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi tarafından desteklenen 4380-D1-15 proje numaralı "13. Yüzyıl Anadolu Selçuklu Mimarisinde Selçuklu Sülüsü" adlı doktora tezinden yola çıkılarak hazırlanmıştır.

Seljuks Thuluth As A Type Of Articles in Line Art (The Example of Religious Architectural Works)

Abstract

The main goal of study is to evaluate that the writing character, called Seljuks thuluth, which is used by the Seljuks, especially the Anatolian Seljuks, in the area of architecture, ornamentation and paper arts for more than a hundred years in the history of “hüsn-i hat art”, in the sample of religious architectural masterpieces. To achieve the purpose of the study that the sample of text, which selected from the religious architectural works of that period, is going to be analysed according to stylistic and shape characteristics, and thus reveal the distinctive qualities that the Seljuks thuluth concept.

Key words: Anatolian Seljuk State, thuluth script, hüsn-i hat, religious architecture, Anatolian Seljuk’s architecture, inscriptions.

GİRİŞ

Medeniyetin en önemli icatlarından biri olan yazı, keşfedildiği tarihten itibaren şekil değişiklikleri göstermiş ve gelişerek günümüze ulaşmıştır. Tarih boyunca pek çok değişikliğe uğrayan yazı, zaman içinde sanatsal bir kimlik de kazanarak doğu ve batı medeniyetlerinde kendine önemli bir yer edinmiştir. Batı medeniyetlerinde “kaligrafi” adıyla tarif edilen güzel yazı yazma sanatı İslâm medeniyetinde “hüsn-i hat” adını almıştır.

Müslüman toplumlarda oldukça kıymet verilen bir sanat dalı olan hüsn-i hat, usta hattatların elinde şekillenerek, çeşitli tür ve ekollere ayrılmış, mimarîden günlük kullanıma birçok alanda yer bulmuştur.

Yapılan araştırmanın amacı Anadolu Selçukluları döneminde özellikle abidevî mimarîde kullanılan yazı karakterinin kendine özgü ölçü ve kompozisyon özellikleriyle diğer yazı türleri arasında farklı bir yerde konumlandırılmasını ve kendine ait bir adla sınıflandırılmasını sağlamaktır. Bu sayede pek çok araştırmacı tarafından “Selçuklu neshi” veya “kûfi neshi” olarak adlandırılan Selçuklu sülüsünün, hüsn-i hat sanatı bağlamında kendine ait karakter özelliklerinin belirlenmesi ve diğer yazı türlerinden ayrı bir tür olarak değerlendirilmesini hedeflenmektedir. Belirlenen bu hedef doğrultusunda Anadolu Selçuklularının mimarî alandaki en güzel örneklerini gördüğümüz 13. Yüzyıl dinî mimarî eserlerinden bazıları incelenmiştir. İncelenen eserler, 13. Yüzyıl Anadolu Selçuklu mimarî, tezyinat ve yazı estetiği anlayışını temsil edebilecek nitelikte eserlerdir. Mimarî eserler seçilirken ağırlık camilerden yana tercih edilmiştir. Camilerin yanı sıra en özenli hüsn-i hat eserlerinin görüldüğü medreselerden de örnekler verilmiştir.

1. Konya Akçagızlenmez Camii
2. Ankara Arslanhane Camii
3. Niğde Alâeddin Camii
4. Kayseri Sıraceddin Medresesi
5. Sivas Çifte Minareli Medrese
6. Konya Alâeddin Camii

makalenin örneklemini oluşturmaktadır. Bu mimarî eserlerin seçilmesinin en önemli sebebi, bu yapıların gerek işlev gerekse tezyinat bakımından en çok özen gösterilen türde eserler olmaları ve inşa edildikleri dönemin en güzide yapıları olmalarıdır.

ANADOLU SELÇUKLU DİNÎ MİMARÎSİNDE YAZI: SELÇUKLU SÜLÜSÜNÜN TARİHSEL KÖKENİ

Yazının dekoratif eleman olarak kullanılışı Selçuklulara gelinceye dek hemen hemen bütün İslâm mimarîsinde görülmektedir.

Yapıların yazıyla süslenmesi düşüncesi yeni değildir, ancak bunun İslâm dünyasında kullanılan ölçeği ve kapsamı çok ileri seviyelere ulaşmıştır. Daha

yakından bakıldığında, camileri bezemek için kullanılan süslü mozaik motifler mutlak biçimde abidevî yazıyla yazılmış dinî içerikli yazılardır¹.

Özellikle dinî mimarîde yazı dıştan içeriye olmak üzere; portallerde, minarelerin şerefe altı kuşaklarında, kapı ve pencerelerin niş ve alınlıklarında, mimarî elemanları birbirine bağlayan yüzeyler üzerinde kuşaklar halinde kullanılmıştır. Ayrıca taşınabilir eşya olan minber, Kur’an rahle ve sandıklarında, şamdanlarda, sandukalar üzerindeki çeşitli yazı bezemeleri ana formları güçlendirmekte, tamamlamaktadır. Resim ve heykel, erken dönem İslâm mimarîsinde görülmesine rağmen gelişmemiştir. Bazı yapıtlarda yer yer yazı ile birlikte figürler de kullanılmıştır. Fakat yine de figürün yerini yazı almıştır.

Kur’an’da, resmi yasaklayan bir ayete rastlanmamaktadır. Ancak Araf Sûresi (3, 138, 148 ve 155. ayetler), Zümer Sûresi (3, 8, 11, 17, 38, 43 ve 45. ayetler) ve En’am Sûresi (41, 71 ve 74. ayetler) putperestliği yasaklamaktadır.

Tanrısal, kutsal varlıkların resimlerinin yapılmasını yasak eden, insan dramının figüratif özelliklerinin anlatımına izin vermeyen yalnız hadislerdir. Bu hadislerin güvenilirlik dereceleri kesinlikle bilinmemektedir. İlk İslâm yapıtları arasında bulunan Kasr-el Hayr’ın (M.S. 724) cephesindeki heykeller, Kuseyr Amra’nın (M.S. 715) hamamında görülen kadın figürleri, Samarra şehri kazılarında çıkarılan insan ve hayvan resimleri ulaşabildiğimiz örneklerdir².

Divriği Ulu Camii yanındaki darüşşifanın cephesinde iki insan başı seçilmektedir. Bunlar gerici ve tutucu akımların kuvvetlendiği devirlerde tahrip edilmiş ve bugün ne yazık ki tanınmayacak, görülemeyecek duruma gelmişlerdir. İslâmlıkta geliştirilmiş, olgunlaştırılmış olan anıtsal yazı, sağlam biçim ve oran temellerine dayanmaktadır. İslâm yazısında ölçü, çeşitli büyüklüklerde kullanılan kalem veya kamış kalınlığı ile kesinlik kazanmaktadır (Fotoğraf 1.). Uzunluğu kalem ağzının genişliğine bağlı olan nokta; harflerin yükseklik, genişlik ve olgunluğu için en kesin ölçüdür.

İlk İslâm devirlerinde kullanılmaya başlanan kûfi yazı ilk çıkışında kitap yazısı olarak satır yazısı biçiminde gelişmiş ve mimarîye de aynı şekilde geçmiştir³.

Selçuklu Sülüsünün Ortaya Çıkışı

Anadolu Selçukluları devrinde zirve noktasına ulaşan Selçuklu sülüsünün ve Anadolu Selçuklu sanatının köklerini Karahanlı ve Büyük Selçuklu üslûbunda aramak yerinde olacaktır. Bilindiği gibi XI. yüzyılda kurulan Selçuklular, Suriye’den Semerkand’a kadar oldukça geniş bir coğrafyada hüküm sürmüşlerdir. 1037 yılında kurulan Büyük Selçuklu Devleti’nden 1075’de resmen ayrılarak bağımsızlığını ilân eden Anadolu Selçuklu devleti, devraldığı sanat ve estetik

---

¹ Mary Hollingsworth; *Dünya Sanat Tarihi*, İnkılâp Yayınları, İstanbul- 2009, s.116.

² Metin Şahinoğlu; *Anadolu Selçuklu Mimarisinde Yazının Dekoratif Eleman Olarak Kullanılışı*, İstanbul- 1977, s. 12-14.

³ Metin Şahinoğlu; *a g e*, s. 15.

anlayışını, egemen olduğu kültür ve medeniyetlerin sanatıyla birleştirerek kendi üslubunu oluşturmuştur.

Büyük Selçuklu ve Anadolu Selçuklu Devleti zamanında gelişimini sürdüren kervansarayların en eskisi “ribat” adıyla Karahanlılar döneminde inşa edilmiştir. Buhara-Semerikand yolu üzerindeki M. 1152 tarihli Ribat-ı Melik (Fotoğraf: 2), bu dönemin en önemli yapıları arasındadır. Tuğla örgülü portalinde öne çıkan sekiz köşeli yıldız motifî ve sivri kemer bordüründe yer alan kûfî hattı Anadolu Selçukluları zamanında da gelişerek kullanım alanı bulmuştur.

Karahanlılar döneminin bir diğer önemli yapısı ise Buhara’da XII. yüzyılda inşa edilen Muğak Attari Camii’dir (Fotoğraf 3). Bu yapının cephe düzeninde tuğla süslemelerle oluşturulan sekizgen geçmeler ve yine tuğlalarla yapılan iki şeritli örgü ve diğer geometrik düzenlemeler Anadolu Selçukluları döneminde de kullanılmıştır. Bu camide karşımıza çıkan kûfî neshî türündeki yazı karakteri ise Anadolu Selçukluları zamanında geliştirilerek Selçuklu sülüsünün temelini oluşturmaktadır.

Karahanlılardan devraldığı mirasla kendi sanat zevkini oluşturan Büyük Selçuklu Devleti, İran’da ve Türk mimarisinde daha önce başlayan gelişmeleri de sentezleyerek, anıtsal bir mimarî anlayış yaratmış; böylece bütün İran ve Orta Asya’da avlulu, dört eyvanlı ve mihrap önü kubbesi ile tanınan cami tipleri görülmeye başlanmıştır. Selçukluların mimarî alanda ortaya koyduğu farklılık ahşap, çini, süsleme ve nihayetinde yazı sanatlarında da görülmektedir. Büyük Selçuklu mimarisinin en önemli örneklerinden biri olarak gösterilen Sultan Sencer Türbesi (M. 1157), kare plânı ile Karahanlı mimarisine dönüşü simgeler niteliktedir. Piramidal çatı ile örtülü yapının tuğla örgüleri arasında yer alan firuze renkli çiniler, Selçuklu sanatının tipik özelliklerindedir. Tuğla örgü ile oluşturulan geometrik desenler, firuze ağırlıklı çini mozaik süsleme Anadolu Selçukluları döneminde de geliştirilerek kullanılacak; hatta Beylikler Dönemi ve erken dönem Osmanlı mimarisinde bile bu etkiler gözlenecektir.

Anadolu Selçuklu Devleti’nin yıkılışına kadar (1300 M.), farklı bölgelerde inşa edilen eserlerde ma’kûlî, tezyînî kûfî, muhakkak ve celi sülüs yazı türleri kullanılmıştır. Yapıların taç kapılarını, mihraplarını, kubbe kasnaklarını, pencere alınlıklarını ve minberleri süsleyen bu yazı karakterleri farklı yüzeylerde genellikle kabartma olarak işlenmiştir⁴.

Kûfî yazıdan sülüs yazıya doğru taş üzerinde bir gelişim beklenebilirken M.S. 1196 tarihli Sitti Melik (Divriği) türbesinde olgunlaşmış bir sülüs yazı görülür. Daha önce evrimini kitap yazısı olarak yapan sülüs yazının taş üzerinde birdenbire bu kadar olgun ortaya çıkış sebebini, sülüs yazı anatomisinin, kûfî yazıya oranla, taş malzeme karakterine daha uygun olmasına bağlayabiliriz. Taş üzerinde Anadolu

---

⁴ Abdülhamit Tüfekçioğlu; *Erken Dönem Osmanlı Mimarisinde Yazı*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara- 2001, s. 14.

Selçuklu yazısını bu sülüs yazı devam ettirir. Sitti Melik'teki yazı örneği daha sonraki Anadolu Selçuklu mimarî yazılarına göre daha küçük orandaki harflerle yazılmıştır. Sonra yapılan yapıtlarda ise, yazının oranı büyümüş olup, taş köşeli kesitle değil, yuvarlak kesitle işlenmiştir. Bu teknik, yazıyı sert ve keskin olmaktan kurtarmış, yazıya akıcı ve sağlam bir görüntü sağlamıştır, Sülüs yazı, Anadolu Selçukluları yapıtlarında mimari alanda kullanımının en üstün değerini bulmuştur⁵.

“Hat ve Tezhip Sanatı” adlı eserde merhum Ali Alparslan, “Anadolu Selçuklu Dönemi celi yazısı, aynen İran'daki şekliyle devam etmiştir” demişse de bu tamamen doğru ve yeterli bir görüş değildir. Çünkü Büyük Selçuklu ile Anadolu Selçuklu celi yazıları arasında en azından istif ve harf anatomisi bakımından büyük farklılıklar vardır. 13. yüzyılda inşa edilen Divriği Ulu Camii'nin özellikle portallerindeki yazılar Anadolu Selçuklu medeniyetinin yazı sanatındaki estetik anlayışını görmek için yeterlidir⁶.

Büyük Selçuklular zamanına kadar abidevî yapıtlarda kullanılan yazı türü kûfi hattı idi. Büyük Selçuklular kûfi hattı üzerinde yaptıkları değişikliklerle bu yazıyı anıtsal mimarîde kullanılabilir hale getirmişlerdir. Selçuklular devrine kadar kitap sanatlarında sıklıkla kullanılan muhakkak ve reyhanî hatları yavaş yavaş yerini sülüs ve nesih yazıya bırakmışlarsa da 15. yüzyıla kadar kullanılmaya devam etmişlerdir. Türk hat sanatı ekolünün ortaya çıkmasıyla (Şeyh Hamdullah ekolü – 14. yüzyıl) sülüs ve nesih yazılar artık nihaî diyebileceğimiz ölçülerine kavuşmuş; muhakkak ve reyhanî hatları terk edilmeye başlanmıştır.

Özellikle 12 ve 13. yüzyıllar, Anadolu Selçukluları eliyle anıtsal mimarîde “Selçuklu sülüsü” adı verilen yazının geliştirildiği ve dinî yapıların neredeyse tüm elemanlarında (minber, mihrap, minber kapısı, alınlık panoları vd.) kullanıldığı dönemlerdir. Bu yazıyı kendisinden önceki ve sonraki dönemlerde kullanılan yazılardan ayıran belirgin özellikleri vardır. Araştırmaya konu olan mimarî eserler incelenirken Selçuklu sülüsünü diğer yazılardan ve özellikle kendine en çok benzeyen yazı karakteri olan celi sülüsten ayıran detaylardan bahsedilecek; farklılıklar ortaya konulacaktır. Yazı sanatına dair bir eser incelenirken nelere dikkat edilmesi ve yazı üslupları arasındaki farklılıkları görmeyi kolaylaştırmak açısından bir sonraki bölümde bazı detaylara değinilmiştir.

Selçuklu Sülüsünün Özellikleri ve Farklılıkları

Selçuklu sülüsü öncesinde mimarîde kûfi hattı, kâğıt üzerinde ise muhakkak ve reyhanî hatları kullanılmıştır. Bu yazılardan kûfi hattı, diğer tüm yazıların çıkış noktası olarak düşünülmüş ve kronolojik olarak da onlara öncülük etmiştir. Köşeli hatları, keskin çizgileriyle sert bir karaktere sahip olan kûfi hattı, kendi içerisinde ölçülere sahip, harflerin birbiri ile olan bağlantılarında belirli ilkelere dayanan ve anatomisi itibarıyla kaleme yazılmaya pek müsait olmayan bir hüsn-i hat çeşididir.

---

⁵ Metin Şahinoğlu; *a. g. e.*, s. 24.

⁶ Suut Kemal Yetkin; *İslam Sanatı Tarihi*, Ankara- 1954, s.31.

Kûfî yazı, kullanıldığı zamanlarda gelişmeler göstermiş, türlere ayrılmış ve uygulandığı zemine göre bu yazı için araç gereçler geliştirilmiştir. Miladî 7. asrın sonlarına kadar Arap yazısında değişikliğe gidilmemiş; ancak bu tarihlerde noktalama ve harekeleme işlemlerine ihtiyaç duyulmasıyla birlikte farklı yazı materyallerine de ihtiyaç duyulmuştur. Bu ihtiyaçların ortaya çıkmasıyla birlikte yazıda çeşitlilik artmaya başlamıştır. Bu durumda kûfî yazı artık kâğıt üzerinde kullanılmaktan çekilmiş; yerini daha yumuşak hatlara, daha kıvrak bağlantılara ve daha çok ritme sahip olan muhakkak ve reyhanî hatlarına bırakmıştır.

Bu iki yazı türü birbirine çok benzemekle birlikte bazı detaylarla birbirinden ayrılmaktadırlar. Kûfî yazıya göre çok daha yuvarlak hatlara sahip olan bu iki karakter, içerisinde çanaklar, küpler, karınlar diye tabir edilen dairevî çizgiler barındırmaktadırlar. Özellikle elif (ل), lam(ل) gibi dik harfler kûfî hattının keskin izlerini taşısa da yine bu harflerde bulunan zülfeler ve hafif “s” kıvrımlarıyla kûfiden kolaylıkla ayırt edilebilmektedirler. Kûfî yazıda bulunmayan zülfeler muhakkak ve reyhanî yazıya ait harflerde bulunur ve belli ölçülere göre yapılmaktadır.

Selçuklu sülüsü, yapısında muhakkak ve reyhanî hatlarına göre daha çok hareket barındırmaktadır. Sülüs yazının ana kaidesi olan 1/3 ölçü sistemi harflerin eni, boyu, derinliği, yuvarlak ve düz çizgilerin dağılımı gibi tüm ana elemanlarda kendini göstermektedir. Büyük Selçuklu ve Anadolu Selçuklu Dönemlerinin mimarî anlayışı da bu 1/3 sistemiyle tam olarak örtüşmektedir. Yapıların taç kapılarındaki yüksek çıkıntılar, binaların genel olarak 1/3 orantısına uygun plânları bu dönemin tipik özelliğidir.

13. yüzyıla ait bir kitabede kullanılan harflerin anatomik yapıları günümüz celi sülüsüne oldukça yakındır. Ancak aynı yazı (Fotoğraf: 4.) incelendiğinde mim (م), vav (و) gibi gözlü harflerin oldukça keskin dönüşlere sahip olduğu, ha (ح) gibi günümüzde oldukça kıvrımlı yapılan harflerin ise Selçuklu sülüsünde daha düz ve sert karakterli yazıldığı görülmektedir. Aynı harf formları kullanılarak yazılan “Mahmud” ismini oluşturan çizgilerin ölçülerinde, kıvrımlarında, dönüş ve bağlantı noktalarında bariz farklar ortaya çıkmaktadır (Fotoğraf: 1). Bu durum, Selçuklu sülüsünün veya günümüzde kullanılan celi sülüs ölçülerinin hatalı olduğunu göstermemekte; ancak kullanıldığı devrin estetik anlayışı ve sanat seviyesi bakımından farklılıkları ortaya koymaktadır.

DİNÎ MİMARÎ ESERLER ÖRNEKLEMİNDE SELÇUKLU SÜLÜSÜ

Konya Akçagizlenmez (Hacı Ferruh) Camii

i. Yapının Adı: Akçagizlenmez Camii. Hacı Ferruh Camii ve Taş Camii adlarıyla da bilinmektedir.

ii. Bulunduğu Yer: Konya il merkezine bağlı, Aksine Mahallesi Taş Cami Caddesindedir.

iii. Yazı Karakteri: Kitabeler Selçuklu sülüsü ile yazılmıştır.

iv. Tarihçesi ve Bugünkü Durumu: Yapının inşa kitabesi yer yer yıpranmış olsa da İzzeddin Keykavus zamanında, H. 612 (M. 1215) yılında Abdullah oğlu Hacı Ferruh tarafından yaptırılmıştır. Dış duvarda yer alan kitabesine göre yapının mimarı Güneş oğlu Kayserili Ramazan’dır.

Caminin çöken kubbesi yakın zamanda halk tarafından tekrar yapılmıştır. Tek mekânlı ve son cemaat yeri olan bir yapıdır. Doğru duvarındaki iki pencere iç mekânı aydınlatmaktadır. Kapıdan itibaren beşik tonozlu bir girişe sahiptir ve kapının iki yanında birer mihrapçık yer almaktadır. Binanın cepheleri ve harim kısmı kesme taşla kaplıdır.

Anadolu Selçuklu mescitleri arasında kesme taşla kaplı tek mescit olma özelliğine sahiptir. Aynı zamanda Selçuklu taş ustalığının güzel bir örneği olan yapının, cephesinde kabartma motifler arasında yine kabartma olarak sekiz köşeli yıldız motifleri de görülmektedir.

v. Kitabeler: Akçagizlenmez Camii’nde, usta (Fotoğraf: 5) ve inşa (Fotoğraf: 6) kitabesi olmak üzere iki kitabe bulunmaktadır. Usta kitabesi oldukça sade ve celi (iri) bir yazıyla yazılmıştır. Kitabenin Arap harfleriyle yazılışı, günümüz Türkçesi ile okunuşu ve anlamı şöyledir;

1 عمل رمضان

2 بن كئش

1. Amile Ramazan

2. Bin Güneş.

Bu kitabe, “Güneş oğlu Ramazan yaptı” şeklinde tercüme edilebilir.

Dört kelimeden oluşan sade bir kitabe olmasına rağmen, okutucu ve tezyini işaretler görülen bu kitabenin dikkat çeken bir diğer yanı “Güneş” kelimesinin sonundaki “şın/ش” harfine ait üç noktanın, olması gerektiği gibi harfin üzerine değil altına konmasıdır. Harfin üstünde noktaları yerleştirmek için yeterli boşluk olmasına karşın, noktaların alta alınması sık rastlanan bir durum değildir. Noktaların olması gereken üst boşluk ise tezyini bir işaret olan “tirfil” işaretiyle doldurulmuştur. Bu işaretin okutucu herhangi bir anlamı olmamakla beraber, kompozisyon içerisindeki boşlukları dengelemek için kullanılmaktadır.

Yapının tarihini de içeren inşa kitabesi Selçuklu sülüsü ile beş satır halinde yazılmıştır. Yatay silmelerle satırların ayrıldığı kitabe, beyaz mermer üzerine kabartma olarak işlenmiştir.

Sol üst köşesi tahrip olan kitabenin bu bölümünde ne yazıldığını okumak imkânsızdır. Buna göre kitabenin Arap harfleriyle yazılışı, günümüz Türkçesi ile okunuşu ve anlamı şöyledir;

1 في أيام الدولة السلطان علاء الد
2 نيا و الدين أبو الفتح كئكاؤس بن كئخسرو بز
3 هان أمير المؤمنين أمر هذا المسجد العبد ا
4 لضعيف المحتاج إلى رحمة الله الحاجي

5 فَرُخٌ فِي أَوَّلِ رَجَبِ سَنَةِ إِثْنَا عَشَرَ سِتِّمَآيَه

1. Fî eyyâmi'd-devleti's-sultânü alaed'dü-
2. nyâ ve-d-dîni ebu'l-feth Keykâvus bin Keyhusrev bur-
3. hân emîr el-mü'minîn emere haze'l-mescid el-abde'z-
4. za'îfe'l-muhtâce ilâ rahmet'illâhi el-hâc
5. Ferruh fî evvel-i receb senet'i isna aşera sitti mi'e.

“Dinin ve dünyanın devletli sultanı, fetih babası, Emirü'l-mümininin burhanı, Keyhüsrev oğlu Keykavus'un zamanında 612 yılı Recebi'nin başlangıcında, Allah'ın rahmetine muhtaç, zayıf kulu Hacı Ferruh, bu mescidin yapılmasını emretti.”

vi. Yazının Hüsn-İ Hat Sanatı Bakımından Değerlendirilmesi: Usta kitabesindeki “Güneş” kelimesinin son harfine ait üç noktanın normalde olması gerektiği gibi harfin üzerine değil, altına konması kitabenin hüsn-i hat sanatı bakımından incelenen diğer kitabelerden farklı olduğunu göstermektedir. Bu tip bir noktalama, mağribi yazılarda görülmüştür. Anadolu Selçukluları devrinde sıkça karşımıza bir durum değildir.

İnşa kitabesinin ilk satırının baş kısmı ile dördüncü satırının baş kısmında bulunan rumi tepelik motifleri, Anadolu Selçuklu dönemi kitabelerinde yer yer karşımıza çıkan özelliklerdendir. Yine inşa kitabesindeki zülfeli harflerin zülfelerinin rumi motifine benzer şekilde yapılması da Selçuklu sülüsünün karakteristik bir özelliğidir.

Ankara Arslanhane Camii

- i. Yapının Adı:** Arslanhane Camii.
- ii. Bulunduğu Yer:** Ankara Samanpazarı Arslanhane Mahallesi'nde Atpazarı Yokuşu üzerinde yer almaktadır.
- iii. Yazı Karakteri:** Arslanhane Camii'ne ait tüm kitabeler Selçuklu sülüsünün ve kûfi neshinin mükemmel örnekleridir.
- iv. Tarihçesi ve Bugünkü Durumu:** Selçuklu ve Beylikler devrinde özellikle Orta ve İç Batı Anadolu'ya özgü bir cami tipi olarak gelişen, ahşap direkli ve içten düz ahşap tavanlı camiler arasında Ankara Arslanhane, diğer adıyla Ahi Şerafeddin Camii en başarılı ve yayınlara en fazla konu olan örneklerdendir⁷. Cami Anadolu'ya özgü, Selçuklu devrinde sık rastlanan uzunlamasına bazilikal planlı ve beş dikey sahnınlıdır. Orta sahnın yan sahnınlardan biraz daha yüksek ve geniş tutulmuştur⁸.

Mabedin minberindeki kitabede bulunan tarihten 689 H. tarihinde yapıldığı anlaşılmaktadır. Mabet gayrı muntazam taşlarla yapılmıştır. Yapıda eski devirlerin inşa malzemesinden bolca istifade edilmiştir. Mabedin üç kapısı vardır. Kible

⁷ Gönül Öney; *Ankara Arslanhane Camii*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara- 1990, s. 1.

⁸ Gönül Öney; *Anadolu Selçuklu Mimari Süslemesi ve El Sanatları*, İş Bankası Yayınları, Ankara- 1992, s.253.

kapısının söveleri ve üstü mermerden yapılmıştır. Üstündeki skalaktitler kapıya bir tak manzarası vermektedir. Kalın minaresi de devrinin hususiyetlerini taşımaktadır. Minarenin alt kısmına kadar olan kısmı tamamen taşla, üstü tuğla ile yapılmıştır. Yer yer yeşil ve mavi çinilerle süslediği kalan izlerinden anlaşılmaktadır⁹. Yapının dış yüzeyleri oldukça sade bir görünüme sahiptir. Roma döneminden kalma devşirme taşlar dışında fazla bir hareketlilik görülmez. Camiye Arslanhane adı verilmesinin sebebi ise caminin doğu duvarında yer alan aslan figürlü heykellerdir.

Arslanhane Camii, iç mihrabında kullanılan gerek çini süslemeleri, gerekse bu süslemeler arasındaki Selçuklu sülüsü yazıları bakımından, Anadolu Selçukluları dönemi sanat anlayışını yansıtan tipik bir Selçuklu mimarisi örneğidir. Çini süslemelerin oluşturulmasında kullanılan geometrik kesimli parçaların hem form hem patlıcan moru ve türkuaz renkleri; Kubadabad Sarayı, Konya Sırçalı Medrese mihrabı gibi bazı yapılarıdaki süsleme ile büyük benzerlik gösterir. Ayrıca Arslanhane Camii'nin mihrap yazı stilleri de Konya Alaaddin Camii mihrabı ile neredeyse aynıdır. Mihrapta uygulanan celi nesih olarak adlandırabileceğimiz yazı, daha erken dönem mimarî eserlerde kullanılan kufi yazının bir alternatifi ve çeşitlemesi olarak ortaya çıkmış, iç mekânlarda daha çok süsleme ile iç içe kullanılmıştır. Burada güzel bir örneğini gördüğümüz kufi yazı; zemininde bulunan bitkisel ve geometrik desenlerle kaynaşarak bir bütün oluşturmaktadır.

v. Kitabeler: Arslanhane Camii'nin minber ve mihrabındaki kitabelerin tamamı Selçuklu sülüsü ile yazılmıştır. Minberde usta kitabesi ve bir dua kitabesi bulunmaktadır. Minber alınlık panosu iki parçadan oluşmaktadır. Üstteki pano kendi içinde iki satır olarak düzenlenmiştir. Altteki tek satır yazı ayrı bir pano içerisine alınarak üstteki iki satırdan ayrılmıştır ancak anlam bütünlüğü bakımından incelendiğinde üstteki yazıların devamı niteliğinde olduğu görülmektedir.

Mihraptaki kitabenin yazılışı ve günümüz Türkçesi ile çevirisi şöyledir;

1 عَمْرَ الْجَامِعِ الْمُبَارَكِ فِي أَيَّامِ السُّلْطَانِ الْأَعْظَمِ عِيَاثِ الدُّنْيَا وَالدِّينِ أَبِي الْفَتْحِ مَسْعُودِ بْنِ كَيْكَاوُسَ خَلْدَةَ اللَّهِ سُلْطَانَهُ

2 بِتَوْفِيقِ رَبِّ الْأَنْامِ الْإِخْوَانَ صَاحِبِ الْفُتُوَّةِ وَالْمُرُوءَةِ مَدَّ اللَّهُ عَمْرَهُمَا فِي شُهُورِ سَنَةِ تِسْعِ وَثَمَانِينَ وَسِتِّمِائَةٍ

Altteki tek sıra yazı ise;

خَالِصَالَهُ تَعَالَى وَطَلِبَا لِمَرْضَاتِهِ تَقَبَّلَ اللَّهُ مِنْهُمَا الْحَسَنَاتِ وَتَجَاوَزَ عَنْهُمَا السَّيِّئَاتِ

1 Umira el-câmiu'l-mübarekü fi eyyâmi's-sultâni'l-a'zâm gıyâsi'd-dünyâ ve'd-dîn Ebi'l-fethi Mes'ûd bin Keykâvus halledallahü sultânehu.

⁹ İbrahim Hakkı Konyalı; *Ankara Camileri*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara- 1978, s. 18-22.

2 Bitevfiki rabbi'l-enâm el-ihvan sahib el-fütüvveti ve'l-mürüvveti meddellâhü 'umrehumâ fi şuhûrî seneti tis'in ve semânîn ve sitti mi'e.

Hâlisân lillâhi tealâ ve taleben li-merzatihî tekabbellallahü minhume'l-hasenâti ve tecâvez 'anhumâ es-seyyiâti.

“Bu mübarek cami Ulu Sultan, dünya ve dinin yardımcısı fetih sahibi, Keykâvus oğlu Mes'ud – Allah saltanatını daimi kılsın- zamanında mahlûkâtın Allah'ı, yüce yaratıcının yardımı ile fütüvvet ve mürüvvet sahibi kardeşler tarafından - Allah ömürlerini uzun eylesin- 689 senesinde yaptırıldı.“

Alınlığın üst kısmındaki girift halde bulunan ilk parçanın altındaki ikinci panonun Türkçesini M. Zeki ORAL, “Anadolu'da San'at Değeri Olan Ahşap Minberler, Kitabeler ve Tarihçeleri” adlı eserinde şöyle tercüme etmiştir;

“(H.) 689 senesinde Allah için salih niyetle ve O'nun rızasını kazanmak için yaptırdı. Allah onların bu hayırlı işlerini kabul buyursun, günahlarını bağışlasın.¹⁰”

Bizim görüşümüze göre son satırı şöyle tercüme etmek daha anlamlı olacaktır;

“(H.) 689 senesinde Allah için salih niyetle yaptıkları bu hasenâtı Allah kabul buyursun ve onların günahlarını bağışlasın.”

Minberle ilgili önemli bir ayrıntı olarak 2005 yılına kadar alınlık kısmında bulunan kitabe o tarihte kırılarak çalınmış ve günümüzde yerini oldukça çirkin bir kitabeyle bırakmış olması zikredilebilir.

Minberde dikkati çeken bir diğer önemli bir diğer ayrıntı da usta kitabesi ve sol gergide bulunan dua kitabesidir (Fotoğraf: 7). Mihraptaki yazı kuşaklarıyla aynı dönemde ve muhtemelen aynı hattat eliyle yazıldığı anlaşılan bu iki kitabe de Selçuklu sülüsünün güzel bir örneğidir.

Bu kitabenin yazılışı ve tercümesi şöyledir;

أُمَّةٌ مُّذْنِبَةٌ وَرَبِّ غَفُورٌ

“Ümmetün müznibetün ve Rabbün ğafûrun”.

“Ümmet kusurludur, Rab bağışlayıcıdır”.

Bu kitabe incelendiğinde cümle başındaki elif harfinin zülfesi ilk dikkati çeken unsurdur. Bu zülfe, kufi yazıda görülen tarzda yapılmıştır. Cümle içerisinde tekrar eden “he” (هـ) ve “vav” (و) harflerindeki benzerlik yazıyı hazırlayan hattatın ve diğer kitabede adı geçen -neccar=ağaç işleriyle iştigal eden sanat erbabı- Ebubekir oğlu Muhammed (veya Mehmed)'in sanatında oldukça usta olduğunu göstermektedir. Ayrıca kelime sonlarındaki “he” (هـ) harflerinin anatomisi kufi yazıyı değil; günümüz nesih, sülüs, reyhanî ve muhakkak yazılarının arketiplerini taşımaktadır.

¹⁰ M. Zeki ORAL; *Anadolu'da San'at Değeri Olan Ahşap Minberler, Kitabeler ve Tarihçeleri*, Vakıflar Dergisi, sy. 5, Ankara- 1962, s. 52.

Minber korkuluğunun sağ tarafındaki kitabede usta kitabesi (Fotoğraf: 8) yer almaktadır. Kitabenin yazılışı, günümüz Türkçesi ile okunuşu ve anlamı şöyledir;

عَمِلَ مُحَمَّدُ بْنُ أَبِي بَكْرٍ النَّجَّارُ

“Amile Muhammed bin Ebubekir en-neccâr”.

“Marangoz, Ebubekir’in oğlu Muhammed yaptı”.

Bu kitabe ile ilgili olarak dikkati çeken bazı estetik hususlar vardır. Bu hususların başında “Ebubekir” isminin başındaki elif harfi gelir. Normalde ayrı yazılması gereken bu harf, kendinden sonraki “b” (ب) harfine bağlanarak yazılmıştır. Kitabe içerisinde bu harfin doğru yazılmasına engel olacak bir sıkışıklık olmamasına rağmen bu şekilde yazılmış olması o dönemde Arapçanın bilinmemesinden kaynaklanamayacağı için ancak sanatkârın tercihi olarak yorumlanabilir.

Caminin mihrabı ve yazı içeren diğer elemanları dikkatle incelendiğinde hiçbir yazım hatası görülmemektedir.

Yine bu kitabe incelenirken dikkati çeken bir diğer husus ise kitabenin başındaki “amile” kelimesinde (Fotoğraf: 9) kullanılan “lam” (ل) ve “Muhammed” (محمد) isminde kullanılan “dal” (د) harflerinin birbirlerine olan benzerliğidir. Her ikisinde de bir önceki harf “mim” (م) harfidir ve aynı bağlantı çizgisiyle bu harflere geçilmektedir. İki farklı harf arasındaki bu yakın benzerliğin kaynağı kufi hattında kullanılan bağlantı elemanlarının Selçuklu sülüsü içerisinde de varlığını sürdürdüğü ve henüz sülüs yazı karakterinin tam anlamıyla oturmadığı şeklinde yorumlanabilir.

vi. Yazının Hüs-n-İ Hat Sanatı Bakımından Değerlendirilmesi:

Arslanhane Camii'nin yazıları devrinin tüm yazı ve süsleme özelliklerini barındıran kılavuz niteliğinde bir örnektir. Minber kitabesinin çalınmasından sonra yerine konan aynalık ve aynalık üzerindeki yazı ise hat sanatının inceliklerinden yoksundur ve sakil bir görüntü sunmaktadır. Ancak mihrap yazıları ve minberdeki iki küçük kitabe onarımlar sonrasında da dönem özelliklerini koruyabilmiştir. Bu yapı, yazıları, süslemeleri, duvarlarında ve sütun başlarında kullanılan devşirme taşlarıyla dönemine ait tüm belirleyici özellikleri taşıyan nadide bir örnektir.

Niğde Alâeddin Camii

i. **Yapının Adı:** Niğde Alâeddin Camii.

ii. **Bulunduğu Yer:** Niğde Alâeddin Camii, Alâeddin Tepesi'nde iç kalenin bulunduğu tepede, şehre hâkim bir konumda inşa edilmiştir¹¹. Kitabelere göre yapının mimarları Üstad Sıddık ve kardeşi Gazi'dir. Doğu cephesindeki taç kapının üstünde yer alan inşa kitabesine göre Hicri 620, Miladi 1223 yılında yapılmıştır.

¹¹ Mehmet Ekiz; *Niğde Alâeddin Camii'nin Anadolu Selçuklu Mimarisi İçindeki Yeri ve Önemi*, (Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Niğde- 1998, s. 8.).

iii. Yazı Karakteri: Alâeddin Camii'nin inşa ve usta kitabesinde Selçuklu sülüsü kullanılmıştır. Devrinin özelliklerini taşıyan güzel bir yazı ile yazılmıştır.

iv. Tarihçesi ve Bugünkü Durumu: Eseri inşa etmek üzere seçilen bölge, kentin ticari ve sosyal hayatının merkezî hüviyetine sahip bir konumdadır ve bu da yapıya verilen önemi işaret eden önemli bir göstergedir. Farklı tarihlerde yapılan onarımlarla günümüze gelen Alâeddin Camii, özgünlüğünü büyük ölçüde korumakta ve ibadete açık durumdadır. Anadolu'nun en iyi korunmuş yapılarından biri olan cami, Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından tamir edilerek, duvarlarda ve örtü sistemlerinde harap olan taşlar yenilenmiş ve cephe duvarlarının yaklaşık yarı yüksekliğine kadar kesme taştan payandalar yapılmıştır. Kuzey – güney doğrultusunda hafif eğimli bir arazi üzerine inşa edilen cami, çok hafif çarpık planlıdır. Fakat camide önemli bir çarpıklık olmadığı gibi, arsanın durumuna göre de şekillenmiş olabilir.

Oktay Aslanapa'ya göre Niğde Alâeddin Camii, şekli ve plânı bozulmadan zamanımıza gelen ve Anadolu Selçuklularının klâsik cami mimarisinin bütün unsurlarını orijinal hali ile içinde barındıran bir eserdir¹². Dış yüzeydeki renkli taşlar abartıya kaçmadan sadece abidevî mimariyi renklendirmek için kullanılmıştır. Minare tamamen kesme taştan, tek şerefeli ve mukarnalıdır. I. Alâeddin Keykubâd tarafından yaptırılan orijinal minare olması sebebiyle de ayrıca önemlidir. Kapı söve ve kemerleri mermerdir. Oldukça sade tutulan yapının, caddeye bakan batı cephesine daha fazla özen gösterilerek dikdörtgen formlu pencereler sivri kemerli alınlıklarla dekore edilmiştir. Cephenin kuzey tarafındaki basık kemerli kapı, içerideki mahfil katına açılmakta olup buradan ahşap bir merdivenle harime inilmektedir. Kuzey cephe orta aksına yer alan cümle kapısına ise yol seviyesinden aşağıda kaldığı için taş merdivenle inilir. Profilli silmelerle dikdörtgen çerçeve içerisine alınan kapı açıklığı basık kemerlidir. Örtünün yükünü taşıyan ahşap sütunların kaidesinde korint tarzı devşirme başlıklar da kullanılmıştır. Harimin kuzey tarafında, ahşap ayaklara istinat eden mahfil yer alır. İçten bir ahşap merdivenle çıkılan mahfile, batı cephesindeki kapı ile dışarıdan da girilebilmektedir¹³.

Anadolu Selçuklu mimarisinin belirgin özelliği olan taç kapı, Alâeddin Camii'nde de oldukça öne çıkmaktadır. Kuzey portalindeki mukarnaların oluşturduğu insan silüetine benzer gölge bir tarafa bırakılacak olursa mukarnalar ve onları çevreleyen geçme motifleri ile diğer geometrik süslemeler taş işçiliğinin ne kadar ileri düzeyde olduğunu göstermektedir. Yarım dairelerle işlenen frizlerden sonra taç kapının en geniş süslemeye sahip çerçevesinde sekiz kollu yıldız motifleri bir geçme oluşturacak şekilde düzenlenmiştir.

---

¹² Oktay Aslanapa; *Anadolu'da İlk Türk Mimarîsi Başlangıcı ve Gelişmesi*, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, Ankara- 1991, s. 35.

¹³ Dündar Mesut; “*Bor Camileri*”, *Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi*, Sy. 26, 2009 Güz, s.62.

v. **Kitabe:** Taç kapının kemer sırası içinde bir kitabe (Fotoğraf: 10) bulunur. Kitabe klâsik Selçuklu sülüsü ile yazılmıştır.

Üç satırlık kitabenin yazılışı, okunuşu ve anlamı şöyledir;

1” **أَمَرَ بِعِمَارَةِ هَذَا الْجَامِعِ فِي أَيَّامِ الدَّوْلَةِ السُّلْطَانِ الْمُعْظَمِ الشَّهْنَشَاهِ الْأَعْظَمِ مَلِكِ**
2 **الْمُلُوكِ الْعَالَمِ سَيِّدِ السَّلَاطِينِ الْعَرَبِ وَالْعَجَمِ عَلَاءِ الدُّنْيَا وَالِدِينِ غِيَاثِ الْإِسْلَامِ وَالْمُسْلِمِينَ**
3 **كَيْفَبَادِ بْنِ كَيْخُسْرُوْ وَ عَزَّ وَ نَصْرَهُ الْعَبْدِ الْمُحْتَاجِ إِلَى رَحْمَةِ اللَّهِ بِشَارِهِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ إِتْشَانَهُ**
مُسْتَنْبِرِ الدِّينِ بِتَارِيخِ عِشْرِينَ وَ سِتْمَايَةَ “

1. Emera bî-imâreti hâze'l câmi'i fî eyyâmî-d' devleti's-sultâni'l-muazzam eş-şehenşâhü'l-a'zam melikü

2. 'l-mülûki'l-âlem seyyidü's-selâtîni'l-Arab ve'l-Acem alâu'd-dünyâ ve'd-dîn gıyâsi'l-islâm ve'l-müslimîn

3. Keykubâd bin Keyhusrev ve azze ve nasruhû el-âbdü'l-muhtâcü ilâ rahmeti'llahi Beşâre bin Abdullah inşâehu Müstenîreddîn bi-târîhi ısrîn ve sitti mi'e.

Günümüz Türkçesiyle çevirisi şöyledir;

“İslâm'ın ve Müslümanların yardımcısı, dinin ve dünyanın gelişmesine yardım eden, Arap ve Acem sultanlarının efendisi, meliklerin meliki, şahların şahı büyük sultan Keyhusrev'in oğlu Keykubâd'ın hükümdarlığı zamanında, Allah'ın yardımına muhtaç kul Abdullah'ın oğlu Beşâre dinden nasibini umarcasına 620 (H.) yılında câminin inşası konusunda ona yardım edip onu destekledi.”

Bu kitabelerden başka yapının orta sahininde kemere yerleştirilmiş olan taş kitabe, üç satır halinde Selçuklu sülüsüyle yazılmıştır. Bu kitabede ustaların isimlerinden sonra yapının inşa tarihi verilmiştir. Kitabenin (Fotoğraf: 11) tarih satırı yıpranmış durumdadır ve net olarak okunamamaktadır. Kitabenin Arap harfleriyle yazılışı, günümüz Türkçesiyle okunuşu ve anlamı şöyledir;

1 **عَمِلَ صَدِيقُ بْنُ مَحْمُودٍ**

2 **رَحْمَةً اللَّهِ عَلَيْهِ عَمَرَ**

3 **هَذَا الْمَسْجِدَ الْمُبَارَكَ سَنَةَ ... سِتْمَايَةَ ...**

1. Amile Sıddık bin Mahmûd
2. Rahmetullâhi 'aleyhi 'ammere
3. Haze'l-mescide'l-mübâreke sene (...) sitti mi'e (...)

“Mahmud'un oğlu Sıddık'ın eseri, Allah'ın rahmeti (onun) üzerine olsun. Bu mübarek mescidi altı yüz (...) senesinde yaptı”.

Yıpranmış olan kısım tam olarak okunamasa da burada, yapının inşa edildiği yıl olan H. 620 senesinin yazıldığı düşünülmektedir. Mihrabın üst kısmında bulunan bir diğer kitabede (Fotoğraf: 12) Rahman Suresi 26 ve 27. Âyetler yazılmıştır. İki satırlık bu kitabe Selçuklu sülüsü ile yazılmış olup, satır arası yatay

bir silme ile ayrılmıştır. Kitabenin Arap harfleriyle yazılışı, günümüz Türkçesiyle okunuşu ve anlamı şöyledir;

1 كُلُّ مَنْ عَلَيْهَا فَانٍ وَ يَبْقَى
2 وَجْهَ رَبِّكَ ذُو الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ

1 Küllü men aleyhâ fânin ve yebkâ

2 Vechü Rabbike zü'l-celâlî ve'l-ikrâm.

“Yeryüzünde bulunan her canlı yok olacak. Ancak azamet ve ikram sahibi Rabbinin zâtı bâki kalacak¹⁴.”

Bu kitabeden farklı olarak iç kısımda, mihrap kavsarasının üst kısmında (Fotoğraf: 13) bulunan iki rozet motifinin ortasında yine Selçuklu sülüsü ile kelime-i tevhid yazılıdır. Bu yazının altındaki mukarnaslarda ise “Allah” (الله) ve “el-mülkü lillâh” (المملك الله) -mülk Allah’ındır- yazılıdır.

vi. Yazının Hüsn-İ Hat Sanatı Bakımından Değerlendirilmesi: Satır araları yatay silmelerle ayrılan kitabede herhangi bir süsleme unsuru görülmemektedir. Kitabenin en çok dikkati çeken özelliği, ilk iki satırın seyrek üçüncü satırın ise oldukça sıkışık yazılmış olmasıdır. Son satırın yarısından sonrası farklı bir taş üzerine fakat aynı karakterde yazıldığı anlaşılmaktadır.

Harimin güney duvar aksına yerleştirilen mihrap ve bunun hemen batısındaki minber döneminin özelliklerini yansıtan özgün eserlerdir. Anıtsal bir görünüşe sahip olan taş mihrap içe doğru taşınılıdır. İki yandan burmalı sütuncelerle sınırlandırılan mihrabı üstten palmetler taçlandırır. Mukarnas kavsaralı nişi yanlardan geniş bir kuşak, üstten yazı kuşağı çevreler. Kuşaklar altıgen ve on iki kollu yıldızlardan oluşan geometrik motiflerle bezelidir. Üstteki iki satırlık kufi yazı kuşağı da hat sanatının güzel bir örneğini sunar. Beş kenarlı nişin köşelerinde balıksırtı desenli ve çan şeklinde başlıklara sahip sütunceler bulunur. Mihrabın batısına yerleştirilen ahşap minber, kapısındaki süslemeleriyle dikkati çeker¹⁵.

Kayseri Sıraceddin Medresesi.

i. Yapının Adı: Sıraceddîn (Seraceddîn) Medresesi.

ii. Bulunduğu Yer: Kayseri ilinin, Melikgazi İlçesi Gavremoğlu Mahallesi’nde bulunmaktadır. Yapıya ait dört satırlık kitabeden M. 1238 yılında inşa edildiği okunabilmektedir. Banisinin Seraceddîn Lala Bedir olduğu yine kitabesinden anlaşılmaktadır.

iii. Yazı Karakteri: Yapının kitabesi Selçuklu sülüsü ile yazılmıştır.

iv. Tarihçesi ve Bugünkü Durumu: Kareye yakın dikdörtgen plâna sahip bir yapıdır. Oldukça sade bir yapı olan medresenin plânına ait en sıra dışı özelliği ana eyvanıyla diğer iki eyvanın birleşmesi ve çapraz tonozla (Fotoğraf: 15)

¹⁴ A. Fikri Yavuz; *Kur'an-ı Kerîm ve Meâl-i Âlîsi*. Sönmez Yayınevi, İstanbul- 1967, s. 533.

¹⁵ Dündar Mesut, *a. g. m.*, 2009, s.63.

örtülü ana mekâna açılan üçlü bir grup oluşturmasıdır. Bu plân özelliğine Anadolu’daki diğer medreselerde rastlanmaz.

Günümüzde kitap satış yeri olarak işletilen yapının dış cephesi oldukça sadedir. Kesme taş (Fotoğraf: 14) kullanılarak inşa edilmiştir. Yine çok sık rastlanılmayan bir özellik olarak dış duvarların üst kısmında kale burçlarına benzer parmaklıklar mevcuttur. Binanın iç kısmında süsleme unsuru yer almamaktadır.

Büyük eyvan kullanımı bu yapıda taç kapının yerini almaktadır. Sayılan tüm bu farklılıklara rağmen Sıraceddin Medresesi, klâsik medrese mantığına uygun şekilde tasarlanmıştır.

v. Kitabe: Bu medreseye Küçük Hunat Medresesi adı da verilmektedir. Hunat Medresesi ile tertip ve yapı tarzı benzerliğinden binaya bu ad verilmiştir. Ancak binanın Hunat Hatun tarafından değil, Kayseri emiri Seraceddin tarafından yapıldığı portal üzerindeki dört satırlık kitabeden (Fotoğraf: 16) anlaşılmaktadır¹⁶

Günümüzde camekânlı bir muhafaza ve kamera ile korunan kitabenin yazılışı, günümüz Türkçesi ile okunuşu ve tercümesi şöyledir;

- 1 أَمَرَ بِعِمَارَةِ هَذِهِ الْمَدْرَسَةِ فِي أَيَّامِ السُّلْطَانِ
- 2 الْأَعْظَمِ غِيَاثِ الدُّنْيَا وَالدِّينِ أَبُو الْفَتْحِ كَيْخُسْرُو بْنُ
- 3 كَيْقُبَادِ قَاسِمِ الْأَمِيرِ الْعَبْدِ الضَّعِيفِ الْمُحْتَاجِ إِلَى
- 4 رَحْمَةِ اللَّهِ سِرَاجِ الدِّينِ بَدْرُ الْأَمِيرِ قَيْسَرِيَّةِ فِي سَنَةِ سِتِّ وَثَلَاثِينَ وَ سِتِّمِائَةَ

“Emera bi-imâreti hazihi’l medreseti fi eyyâmi’s-’sultâni
‘l-a’zam gıyâsü’-d-dünyâ ve’-d-dîn Ebu’l-feth Keyhusrev bin
Keykubâd Kasim el-emîr el-abdu’z-za’ifu ell-muhtâcü ilâ
Rahmetillâhî Sırâcuddîn Bedrû’l-emîr Kayseriye fi seneti sitte ve selâsîne
ve sitti mi’e.”

“Müminlerin emiri, Dünyanın ve dinin koruyucusu büyük sultan
ebu’l feth Keykubad’ın oğlu Keyhüsrev’in kardeşi

Allah’ın rahmetine muhtaç zayıf kulu Kayseri Emiri

Sıracuddin Bedr 636 (M. 1238) senesinde bu medresenin yapımını emretti.”

vi. Yazının Hüs-n-İ Hat Sanatı Bakımından Değerlendirilmesi:
Oldukça sıkışık bir istifle yazılan kitabede herhangi bir süsleme unsuruna rastlanılmamıştır. Dört satırlık kitabenin satır araları ince silmelerle birbirinden

¹⁶ Albert Gabriel, *Kayseri Türk Anıtları*, Ankara, 1954, s. 72. Yy.

ayrılmaktadır. Genel itibarla teşrifat kurallarına uyulmakla birlikte son satırdaki tarih kısmı üst üste istiflenmiştir.

Sivas Çifte Minareli Medrese.

- i. **Yapının Adı:** Çifte Minareli Medrese.
- ii. **Bulunduğu Yer:** Sivas şehir merkezinde, Medreseler Sokağında yer almaktadır. Tam karşısında İzzeddin Keykavus Şifahanesi bulunmaktadır.
- iii. **Yazı Karakteri:** Anadolu’da yapılan en gösterişli Selçuklu devri yapılarından biri olan Çifte Minareli Medrese, aynı zamanda en çok tahribata maruz kalan yapılardandır. Tüm bu yıpranmalara karşın yapıda kullanılan yazı türü incelendiğinde devrinin özelliklerinin taşıyan Selçuklu sülüsü ile yazıldığı anlaşılmaktadır.
- iv. **Tarihçesi ve Bugünkü Durumu:** Bugün taç kapısı ayakta kalabilen yapının kapı üzerindeki kitabesinden H. 670 (M. 1271-1272) yılında yapıldığı anlaşılmaktadır. Kitabe oldukça yıprandığından, yapının ustasının ismi okunamamaktadır. Ancak taç kapının plânı ve işçiliği Gök Medrese, Erzurum Çifte Minareli Medrese gibi yapılarla kıyaslandığında; Sivas Çifte Minareli Medrese’nin de Kelük bin Abdullah tarafından yapılmış olma ihtimali yüksektir. Günümüzde yalnızca ön cephesi ayakta kalan yapının süsleme plânındaki benzerlik dikkate alınırsa yukarıda sayılan örneklerle benzer inşa plânı ve kat sayısına sahip olduğu düşünülebilir.
- v. **Kitabe:** Yapının abidevî taç kapısında yer alan inşa kitabesi, Selçuklu sülüsünün güzel bir örneğini yansıtmaktadır.

Abidevî taç kapı oldukça ince işlenerek süslenmiş haldedir. Kuşaklarda yer alan geometrik motifler ve bu motiflerin arasında görülen bitkisel süslemelerden sonra yine bitkisel desenlerle çevrelenmiş mukarnaslı taç kapı Anadolu Selçuklu dönemi taş işçiliğinin en güzel örneklerinden birini oluşturmaktadır.

Taç kapının üstünde, dıştaki kuşaktan hemen sonra yapının ayet kitabesi (Fotoğraf: 17) yer almaktadır. Bu bölümde Tevbe sûresinin 122. âyet-i kerîmesi yazılmıştır ki bu yazı, bu medresede özellikle fıkıh ağırlıklı bir eğitimin verildiği izlenimi uyandırmaktadır. Çünkü ayetteki “li-yetefekahû” (لِيَتَفَقَّهُوْا) kaydı, İslam ilimler geleneğinde genelde fıkıh ilmi tahsil etmek ve fıkıh ilminde derinleşmek şeklinde anlaşılmıştır.

Âyetin Arapça yazılışı, günümüz Türkçesiyle okunuşu ve anlamı şöyledir;

وَمَا كَانَ الْمُؤْمِنُونَ لِيَنْفِرُوا كَافَّةً فَلَوْلَا نَفَرَ مِنْ كُلِّ فِرْقَةٍ مِّنْهُمْ طَائِفَةٌ لِّيَتَفَقَّهُوْا فِي الدِّينِ وَلِيُنذِرُوا قَوْمَهُمْ إِذَا رَجَعُوا إِلَيْهِمْ لَعَلَّهُمْ يَحْذَرُونَ

Ve mâ kâne’l-mu’minûne li yenfirû kâffeten felev lâ nefere min kulli firkatini minhum tâifetun li yetefekkahû fi’ d-dîni ve li yunzirû kavmehum izâ receû ileyhim leallehum yahzerûne.

“Bununla beraber müminlerin hepsi toplanıp birden savaşa çıkmaları uygun değildir. Her kabileden büyük bir kısım savaşa gitmeli, onlardan bir kısmı da, din

ilimlerini öğrenmek ve kabileleri savaştan kendilerine döndüğü zaman, onları Allah’ın azâbı ile korkutmak için, geri kalmalıdır. Olur ki, Allah’ın azâbından sakınırlar”¹⁷.

Bu kitabenin altında, kapıyı çevreleyen mukarnasların hemen altında inşa kitabesi (Fotoğraf:18) yer almaktadır. Kapının sağ kanadından başlayıp sola doğru üç küçük şerit halinde devam eden ve mermer üzerine kabartma olarak Selçuklu sülüsü ile işlenen kitabenin Arap harfleriyle yazılışı, günümüz Türkçesiyle okunuşu ve anlamı şöyledir;

1 أَمَرَ بِعِمَارَةِ هَذِهِ الْمَدْرَسَةِ الصَّاحِبِ الْأَعْظَمِ

2 مَلِكِ مُلُوكِ الْوَرَانِ فِي الْعَالَمِ شَمْسُ الدُّنْيَا وَالِدِ الْدِّينِ مُحَمَّدُ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ مُحَمَّدِ صَاحِبِ الدِّيْوَانِ

3 خَلَدَ اللَّهُ دَوْلَتَهُ فِي سَنَةِ سَبْعِينَ وَسِتِّمِائِهِ

1. Emera bi-‘imâreti hâzihi’l-medreseti es-sâhibü’l-a’zamü

2. Melikü mülûki’l-virâni fi’l-‘âlemi şemsü’d-dünyâ ve’d-dîni Muhammed bin Muhammed bin Muhammed sâhibü’d-divan

3. Halled Allahu devletehu fi sene seb’in ve sitti mi’e.

“Bu medreseyi yüce dost, âlemin viranesinin krallarının kralı, dünya ve dinin güneşi, divan sahibi Muhammed oğlu Muhammed’in oğlu Muhammed 670 senesinde inşa ettirdi. Allah onun devletini ebedi kılsın”.

Taç kapı kitabelerinden başka yine beden duvarında, taç kapının sağında ve solunda bulunan pencerelerin sağ kenarından başlayıp yukarı ve ortada düğüm oluşturarak soldan devam eden yazı şeridi (Fotoğraf: 19) görülmektedir. Taç kapıya kıyasla çok daha fazla yıpranmış olan bu bölümlerde yazının tamamı okunamamakta, ancak “ve’saadeti” (و السعادة), “ve’l-kudreti” (و القدرة), “ve’l-azameti” (و العظمة) gibi bazı kelimeler seçilebilmektedir.

Pencere kenarında bulunan kitabeler de Selçuklu sülüsü ile taşta işlenmiştir. Yazının zemininde rumî ve palmetlerden oluşan süsleme örnekleri görülmektedir. Bu yazı şeridinin hemen dışında yine rumî zencerek motifi ve onun dışındaki geniş kuşakta da geometrik geçme motiflerinden oluşan süsleme bulunmaktadır. Bu kitabede kullanılan harflerin ölçüleri ve formları birbiriyle uyumlu değildir. Bu durumun ortadaki düğümden kaynaklandığı anlaşılmaktadır.

vi. Yazıların Hüsn-i Hat Sanatı Bakımından Değerlendirilmesi:

Sivas Çifte Minareli Medrese, süsleme özellikleri, yazıları ve abidevi taç kapısıyla Anadolu Selçuklu dönemi sanatının en başarılı ve gösterişli örneklerinden biridir. Yapının inşa tarihini bildiren inşa kitabesi, medresenin hangi alanda eğitim verdiğini gösteren ayet kitabesi ve tam olarak okunamasa da cephe duvarlarında yer

¹⁷ A. Fikri Yavuz, *a.g.e.*, s. 207.

alan pencereleri etrafındaki kuşak yazılarıyla Selçuklu sülüsünün tüm karakter özelliklerini yansıtmaktadır.

Genel itibarla yuvarlak karakterli harfler, rumî motifine benzer zülfeler ve incelerken biten dik harfler XIII. yüzyıl Selçuklu sülüsünün temel özellikleri olmakla birlikte Çifte Minareli Medrese örneğinde açıkça görülebilmektedir. Yine yazı arasında kalan boşlukların rumî motifleriyle doldurulması, yazıya zemin oluşturacak şekilde rumî süslemenin kullanılması da bu dönemin belirgin özelliği olarak bu yapıda karşımıza çıkmaktadır.

Konya Alâeddin Camii¹⁸.

- i. Yapının Adı:** Alâeddin Camii.
- ii. Bulunduğu Yer:** Şehir merkezinde sondaj ve arkeolojik kazıların dahi yapıldığı bir höyük üzerinde, Alâeddin Tepesi’nde yer almaktadır. İç kalede kasrın ortasında Taht Mahallesinde yer almaktadır.
- iii. Yazı Karakteri:** Alâeddin Camii’nin kitabeleri devrinin en güzel örneklerini temsil edebilecek nitelikte Selçuklu sülüsü ile yazılmıştır. Yazı karakterinin göstergesi olarak dik harflerin kalın başlayıp ince bitişleri, çanaklı harflerin yuvarlaklığı ve harf zülfelerindeki rumi motifleri örnek gösterilebilir.
- iv. Tarihçesi ve Bugünkü Durumu:** Günümüzde tadilat halinde olan yapı, inşâ edildiği döneme ait mimarî özellikleri korumaktadır. Alâeddin Camii şimdiki halini almasına kadar geçirdiği onarımlar ve zaman içerisinde yapılan eklentiler dikkate alındığında Anadolu Selçuklu tarihi içerisinde önemli bir yere sahip olduğu anlaşılmaktadır.
- v. Kitabe:** Alâeddin Camii, kitabe bakımından oldukça zengin ve güzel örneklerle sahiptir. Caminin harime giriş kapısının iç tarafında hattat ketebesini bulunması bakımından da Alâeddin Camii ayrı bir önem taşımaktadır. Yapının tarihlendirmesinin yapılabilmesi ve mevcut kitabeler arasında en eski tarihi vermesinden dolayı minber giriş kapısının üzerindeki tek satırlık kufi kitabe (Fotoğraf: 20) önemlidir.

Bu kitabenin Arap harfleriyle yazılışı, günümüz Türkçesiyle okunuşu ve anlamı şöyledir;

عَزَّ الدُّنْيَا وَ الدِّينِ أَبُو الفَتْحِ مَسْعُودُ بْنُ قَلِجٍ أَرْسَلَانَ نَاصِرِ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ

“İzze’ d-dünya ve’ d-din ebu’l-feth Mes’ud bin Kılıçarslan nasır emir el-müminin.”

¹⁸ Konya Alâeddin Camii, hem selâtin camii olması, hem de geçirdiği onarımlardan dolayı pek çok kitabe ve yazı kuşağına sahip bir yapıdır. Bu bölümde Alâeddin Camii’ne ait kitabelerin, Selçuklu sülüsü bahsini açıklamaya yetecek kadar örneğine yer verilecektir.

“Dinin ve dünyanın yardımcısı, fetihler babası, müminlerin emiri Kılıçarslan oğlu Mesud.”

Bu tek satırlık kitabe, kufi hatla yazılmıştır. Yazının süsleme ile iç içe oluşu, çanaklı olması gereken harflerin köşeli halde yazılışları ve zemindeki geçme motifinin yazıya yaklaştıkça rumi motifine dönmesi erken dönem özelliklerindedir.

Ankara Arslanhane Camii mihrabında uygulanan yazı ve süsleme özellikleri ile büyük benzerlikler gösteren Konya Alâeddin Camii mihrabı da devrinin tüm özelliklerini yansıtan oldukça güzel bir örnektir. Mihrap kuşağında ve alınlık panosunda görülen çini süsleme ve Selçuklu sülüsü ile yazılan Ayet-el Kürsi de Selçuklu üslubunu taşımaktadır. Mihrap kuşağındaki altıgenlerden oluşan geçme motifi, kenar suyu deseni olarak işlenen rumi zencerek ve çinilerde tercih edilen patlıcan moru, turkuaz gibi renkler Arslanhane Camiinde de karşımıza çıkan dönem özellikleridir.

Mihrap sütuncelerinin üst kısmındaki alınlık panosu kufi celisinin (Fotoğraf: 21) çok iyi bir örneğidir. Dik harflerin pano ortasında oluşturduğu düğümler ve sonrasında üst kısımda yine bu harflerin uçlarına bağlanan rumi motifleri erken dönem Selçuklu yazı sanatının örneğidir. Bu tip kufinin daha gelişmiş hali olarak karşımıza çıkan Selçuklu sülüsü, daha kıvrak hatlara sahip olmasının yanı sıra dik çizgilerdeki keskin duruşuyla da bu kufiden farklı bir görünüm sunmaktadır. Tüm bu yazıların ve düğümlerin zemininde turkuaz renkle işlenmiş helezon ve rumi motifleri de kufi celisinin karakterini yansıtmaktadır.

İç kısımdaki bu kitabelerin haricinde, yapının dış duvarlarında da çok sayıda kitabe bulunmaktadır. Bu kitabelerden biri, yapının kuzey duvarındaki beş satırlık kitabedir. Selçuklu sülüsü ile mermere işlenen bu kitabenin (Fotoğraf: 22) Arap harfleri ile yazılışı, günümüz Türkçesi ile okunuşu ve tercümesi şöyledir;

1 بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ اَمْرٌ بِعِمَارَةِ
2 هٰذَا الْجَامِعِ السُّلْطٰنِ الْغَالِبِ عَزَّ الدُّنْيَا وَالِدِ
3 يٰنِ سُلْطٰنِ الْبَرِّ وَالْبَحْرِ يٰنِ الْفَتْحِ كَيْكَاوُسَ بِنِ كَيْخُسْرُو
4 بِنِ قَلِجِ اَرْسَلٰنِ بَرْهَانَ اَمِیْرِ الْمُؤْمِنِیْنَ فِیْ شَهْرِ سَنَةِ سِتِّیْنَةِ عَشَرَ وَ سِتِّمِائَةِ
5 مُتَوَلِّی الْعَبْدِ الْمُخْتٰجِ اِلٰی رَحْمَةِ اللّٰهِ اَبَاسِ الْاِتَابِیِّ

1. Bismillahirrahmanirrahim emera bi-'imâreti
2. Hâze'l-câmi'i es-sultânü'l-gâlibü izzü'd-dünyâ ve'd-
3. Dîni sultânü'l-berri ve'l bahreyn ebu'l-fethi Keykâvus bin Keyhusrev
4. Bin Kılıçarslan burhânü emîri'l-mu'minîn fi şühûr-i seneti sittete aşera ve sitte mi'e

5. Mütevellî el-abdü'l-muhtâcü ilâ rahmet'illâhi Ayas El-Atabekî.

“Bağışlayan ve esirgeyen Allah’ın adıyla. Bu caminin yapımını dinin ve dünyanın imdadına koşan, karaların ve denizlerin sultanı, fetihler babası, müminlerin emiri Kılıçarslan oğlu, Keyhusrev oğlu Keykavus, 616 yılında Allah’ın rahmetine muhtaç kulu ve Atabeki Ayas’a emretti.”

Dış cephedeki bir diğer kitabe ise yine Selçuklu sülüsü ile dört satır halinde yazılmıştır. Yer yer tahrip olan bu kitabe (Fotoğraf: 23) yine Ayas El-Atabeki ismini ve dönemin sultanının isimlerini taşımakla beraber tarih de içermektedir. Tahrip olmasına karşın, kitabe geleneği gereği, tamamı kolayca tahmin edilebilen kitabenin Arap harfleriyle yazılışı, günümüz Türkçesi ile okunuşu ve anlamı şöyledir;

1 أَمَرَ بِنَا هَذَا الْمَسْجِدِ وَ التُّرْبَةِ الْمُبَارَكَةِ
2 السُّلْطَانَ الْعَزَّ دُنْيَا وَ الدِّينِ أَبُو الْفَتْحِ
3 كَيْقَاوُسَ ابْنَ السُّلْطَانَ الشَّهِيدِ كَيْخُسْرُو بْنِ قَلِجِ أَرْسَلَانَ
4 نَاصِرِ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ مَتَوَلَّى الْعَبْدُ أَيَّاسُ الْآتَابِكِيِّ سَنَةَ سِتِّةَ عَشَرَ وَ سِتِّمَانَةَ

1. Emera binâ hâze'l-mescidi ve't-türbeti'l mübareketi
2. Es-sultânü'l'izzü'd-dünyâ ve'd-dîni ebu'l-feth
3. Keykâvus ibn'i-sultâni's-şehîdi Keyhusrev bin Kılıçarslan
4. Nâsirü emîri'l-mü'minîn mütevellî Ayas El-Atabekî sene sittet'i aşera ve sitti mi'e.

“Bu mübarek türbe ve mescidin yapımını dinin ve dünyanın yardımcısı, müminlerin emiri, fetihler babası sultan Kılıçarslan’ın oğlu şehid Keyhusrev’in oğlu Keykavus’un Atabeki Ayas’a 616 senesinde emretti.”

Dış cephede yer alan kitabelerden biri de taç kapı ile kemeri arasındaki üçgen boşluk içerisine yerleştirilen üç satırlık kitabedir. Bu kitabe de yine devrinin sanat zevkine uygun olarak Selçuklu sülüsü ile mermer üzerine kabartma olarak işlenmiştir. Satır araları ince yatay silmelerle ayrılan kitabede yer yer tezyini ve okutucu işaretler kullanılmıştır ki bu durum nadir görülmektedir. Önceki kitabelere göre daha seyrek bir istifle yazılan bu kitabede özellikle tarih satırı rahatça okunabilecek durumdadır.

Taç kapı kitabesinin (Fotoğraf: 24) Arap harfleriyle yazılışı, günümüz Türkçesiyle okunuşu ve anlamı ise şöyledir;

1 بِسْمِ اللَّهِ السَّلَامِ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ تَمَّ هَذَا بَيْتِ اللَّهِ السُّلْطَانَ الْمُعْظَمِ عَلَا الدُّنْيَا
2 وَ الدِّينِ أَبُو الْفَتْحِ كَيْقَبَادَ ابْنَ السُّلْطَانَ السَّعِيدِ الشَّهِيدِ كَيْخُسْرُو بْنِ قَلِجِ أَرْسَلَانَ بْنِ مَسْعُودِ
3 نَاصِرِ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ عَلَى يَدِ الْعَبْدِ الْفَقِيرِ الْمُحْتَاجِ إِلَى رَحْمَةِ اللَّهِ مَتَوَلَّى أَيَّاسُ الْآتَابِكِيِّ سَنَةَ
سِتِّةَ عَشَرَ وَ سِتِّمَانَةَ

1. Bismillâhi es-selâmü alâ Resûlillâhî temme hazâ beytellâhi es-sultanü'l-muazzâmü alâ'ed-dünyâ
2. Ve'd-dîni ebu'l-fethi Keykubâd ibn'i-sultân es-saîd eş-şehîd Keyhusrev bin Kılıcarslan bin Mes'ûd
3. Nâsıru emîri'l-mü'minin alâ yedi'l-abdi'l-fakir el-muhtâc ilâ rahmetillâhi mütevellî Ayâs El-Atabekî sene seb'a aşrate ve sitti mi'e.

“Allah’ın adıyla, Selam Onun Resulü üzerine, Bu Allah’ın evi Muazzam Sultan, fetihler babası, müminlerin Emirinin yardımcısı, din ve dünyanın yardımcısı, din ve dünyanın yücesi Mesud oğlu, Kılıç Arslan oğlu şehitlerin efendisi Keyhüsrev oğlu Keykubad’ın Atabeki ve mütevellî, Allah’ın rahmetine muhtaç fakir kul Ayaz eliyle, 617 (1220- 1221) senesinde tamamlandı.”

Yine dış cephede bulunan bir başka kitabe ise avlu girişinin üzerindeki mermere yerleştirilmiş yuvarlak formlu çiniye iki sıra halinde yazılmıştır. Dıştaki sıra Selçuklu sülüsünün celisiyle yazıldığı için yıpranmalar okunmasına engel olmamaktadır. Ancak iç sıra oldukça ince bir hatla yazıldığı için yıpranan kısımların okunması zorlaşmaktadır. Anadolu Selçuklularının çini sanatındaki üslubunu ortaya koyan bu küçük kitabe (Fotoğraf: 25) açık mavi ve beyaz renklerle bezenmiştir. Yer yer rumi motifleri kullanılarak doldurulan boşlukların yanı sıra dik harflerin zülfeleri de rumi şeklindedir.

Bu kitabenin Arap harfleriyle yazılışı, günümüz Türkçesiyle okunuşu ve anlamı ise şöyledir;

السُّلْطَانُ الْمُعْظَمُ عَلَا الدُّنْيَا وَ الدِّينِ

هجرت پيغامبر عليه السلام عمل كريم الدين اردشاه ... شهور سنة سبعة عشر و ستتمايه

Dıştaki halkada Selçuklu sülüsü ile;

“Es-sultânü'l-mu'azzamü alâ'ed-dünyâ ve'd-din” yazmaktadır. Dinin ve dünyanın muazzam sultanı anlamına gelmektedir. Celi (iri) karakterde yazıldığı için yıpranmış olmasına rağmen rahatlıkla okunabilmektedir. İç halkada, nesih yazı ile;

“Hicret-i peygamber aleyhi's-selâm amile Kerîmü'd-dîn Erdişah (okunamamıştır) şuhûru seneti seb'ate 'aşere ve sitte mi'e.

Bu kısmın Türkçe anlamı ise şöyledir;

“Peygamber aleyhi's-selâmın hicretinin 617. senesinde Kerimüddin Erdişah (okunamamıştır) tarafından yapılmıştır.”

vi. Yazının Hüsn-i Hat Sanatı Bakımından Değerlendirilmesi:

Alâeddin Camii kitabeleri incelendiğinde, Selçuklu sülüsünü tam anlamıyla temsil edecek nitelikte örnekler görülmektedir. Bu yazıların ortak ve en önemli özelliği her birinde zülfeli harflerin zülfelerinde rumi motifinin üsluplaşmış hallerinin görülebilmesidir. Yine dik çizgilerin tamamının kalından başlayıp incelererek sona

ermesi ve kelime aralarında seyrek de olsa kullanılan rumî tepelik motifleri de Anadolu Selçuklu üslubunun başlıca göstergeleridir. Bu anatomik özelliklerin yanı sıra kitabelerde görülen satır aralarındaki yatay silmeler ve satır nizamında görülen kısmi teşrifat ihlalleri ve noktalama işaretlerinin eksikliği de Anadolu Selçuklu dönemine ait özelliklerdendir.

Bazı kitabelerde görülen okutucu ve tezyini işaretler ilkel bir forma sahip olsa da hat sanatı bakımından bunların kullanılmış olması önemlidir. Büyük Selçuklu ve Anadolu Selçukluları dönemine kadar yazı içerisinde oluşan boşlukları doldurmada kullanılan süsleme elemanlarının yavaş yavaş yerini hüsn-i hat sanatına ait olan tirfil ve tırnak gibi işaretlere bırakması hüsn-i hattın kullanım sahasını ve sıklığını genişlettiğini göstermede bir delil olarak düşünülebilir.

SONUÇ

Yapılan araştırmanın sonuçları ve bu sonuçlara ilişkin değerlendirme 13. yüzyıl Anadolu Selçuklu dinî mimarî eserlerinde görülen yazı karakterinin kendine ait ölçülerinin ve yazım estetiğinin olduğunu ortaya koymaktadır. Bu bağlamda Fotoğraf: 3 ve 8’de örnekleri incelendiği üzere Selçuklu sülüsü olarak detaylarını verdiğimiz yazı karakterinde göze çarpan belirgin farklılıklar arasında harf zülfeleri, kalından inceye doğru giden dikey çizgiler, harfler arasındaki yakınlık, satırların genellikle aşağı doğru bitirilmesi, kitabelerde bile ortaya çıkan sıkışıklık, belli bir bölgede toplanan hareke ve tezyinî işaretler, harf aralarında kalan boşluklarda görülen bitkisel veya geometrik süsleme elemanları sayılabilir. Yine Selçuklu sülüsünü kendinden önceki yazılardan ayıran farklar arasında en önemlisi makûlî hattına kıyasla fazlaca yuvarlak; kufî hattına göreyse kalemle yazılmasından ötürü daha doğal oluşu sayılmalıdır. Kendinden önceki dönem yazılarıyla arasındaki benzerlik olarak ise yazı zemininde görülen rumî ve diğer bitkisel süslemeler ile döneme bağlı olarak yazı ve süslemelerdeki renk benzerlikleri sayılabilir. Zaten Anadolu Selçukluları sonrasında Beylikler dönemiyle birlikte, hüsn-i hat alanında yavaş yavaş Türk ekolü (Şeyh üslûbu) şekillenmeye başlamıştır. Selçuklu sülüsünü diğer yazı türlerinden ayıran farklar harf anatomilerinden başlayarak, satır nizamından, kelime grupları içerisindeki yatay ve dikey harflerin dağılımından, harflerin zülfelerinden, harf bağlantılarından, kullanılan tezyinî işaretlere kadar kendini göstermektedir. Selçuklu sülüsünün kendinden sonraki Anadolu Beylikleri ve Osmanlı İmparatorluğu dönemlerine ait mimarî eserlerde ve kitap sanatlarında da etkisini bir süre devam ettirmiş olması ve “Türk hat sanatı” ekolünün gelişimindeki etkileri; onun kûfî, muhakkak vs. gibi farklı bir isimle sınıflandırılması gerektiğini düşünme sebebimizdir.

KAYNAKÇA

Aslanapa, Oktay (1991), *Anadolu’da İlk Türk Mimarîsi Başlangıcı ve Gelişmesi*, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, Ankara.

“Divriği Ulu Camii”

- <https://www.semerkanddanbosnaya.com/portfolio/divrigi-ulu-cami/> (15.11.2017).
- Ekiz, Mehmet (1998), *Niğde Alâaddin Camii'nin Anadolu Selçuklu Mimarisi İçindeki Yeri ve Önemi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Niğde.
- Gabriel, Albert (1954), *Kayseri Türk Anıtları*, (Yy.) Ankara.
- Hollingsworth, Mary (2009), *Dünya Sanat Tarihi*, İnkılâp Yayınları, İstanbul.
- Konyalı, İbrahim Hakkı (1978), *Ankara Camileri*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara.
- Mesut, Dünder (2009), “Bor Camileri”, *Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi*, s. 26, 2009 Güz, s.62.
- “Muğak Attari Camii”
- <https://okuryazarim.com/mugak-attari-cami/> (15.11.2017).
- Oral, M. Zeki (1962), “Anadolu’da San’at Değeri Olan Ahşap Minberler, Kitabeler ve Tarihçeleri”, *Vakıflar Dergisi*, Sayı: 5, Ankara- 1962, s. 23-77.
- Öney, Gönül (1990), *Ankara Arslanhane Camii*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Öney, Gönül (1992), *Anadolu Selçuklu Mimarî Süslemesi ve El Sanatları*, İş Bankası Yayınları, Ankara.
- Özkarıcı, Mehmet (2001), *Niğde’de Türk Mimarisi*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- “Ribat-ı Melik Kervansarayı”
- <https://okuryazarim.com/ribat-i-melik-kervansarayi/> (15.11.2017).
- Şahinoğlu, Metin (1977), *Anadolu Selçuklu Mimarisinde Yazının Dekoratif Eleman Olarak Kullanılışı*, Türk Eğitim Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Tüfekçioğlu, Abdülhamit (2001), *Erken Dönem Osmanlı Mimarisinde Yazı*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Yavuz, Ali Fikri (1967), *Kur'an-ı Kerîm ve Meâl-i Âlîsi*, Sönmez Yayınevi, İstanbul.
- Yetkin, Suut Kemal (1954), *İslam Sanatı Tarihi*, Ankara.

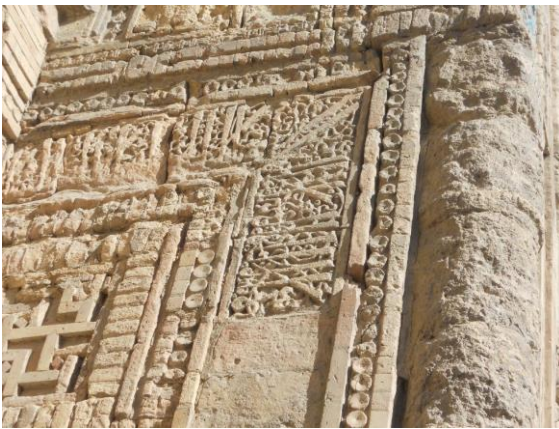
EK-1. FOTOĞRAFLAR

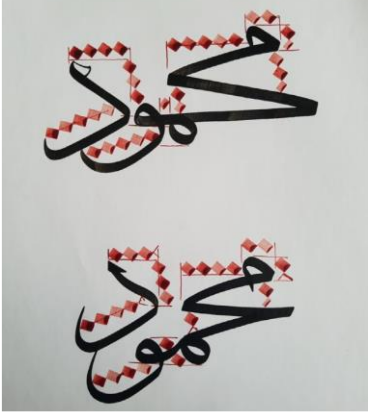
Fotoğraf 1:Divriği Ulu Camii portalinden yazı ve süsleme detayı <https://www.semerkanddanbosnaya.com/portfolio/divrigi-ulu-cami/> (15.11.2017).

Fotoğraf 2: Ribat-ı Melik (M. 1152) portalı ve yazı kuşağı. Ribat-ı Melik (M. 1152) portalı ve yazı kuşağı. <https://okuryazarim.com/ribat-i-melik-kervansarayi/> (15.11.2017).

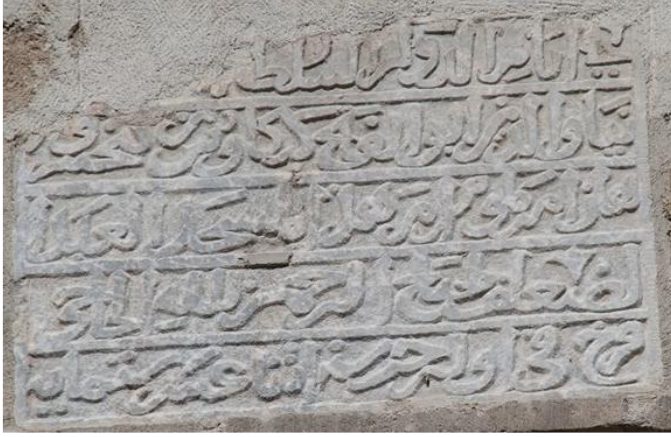
Fotoğraf 3: Muğak Attari Camii (12. Yy.) portal detayı.
<https://okuryazarim.com/mugak-attari-cami/> (15.11.2017).

Fotoğraf 4: Amasya Burmalı Minare Camii usta kitabesinin günümüz celi sülüsü ile kıyaslanması.

Fotoğraf 5: Akçagizlenmez Camii usta kitabesi. Anadolu Selçuklu dönemi M. 1215.

Fotoğraf 6: Akçagızlenmez Camii inşa kitabesi. Anadolu Selçuklu dönemi, M. 1215.

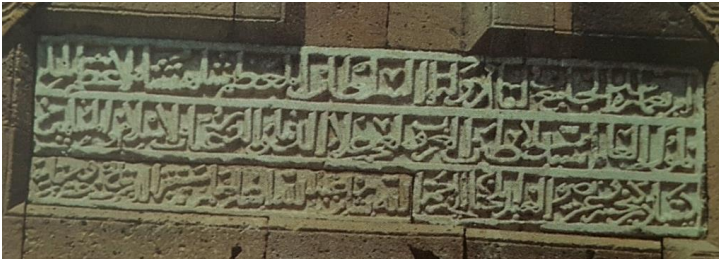
Fotoğraf 7: Arslanhane Camii minber korkuluğundaki dua kitabesi, Anadolu Selçuklu dönemi, H. 689.

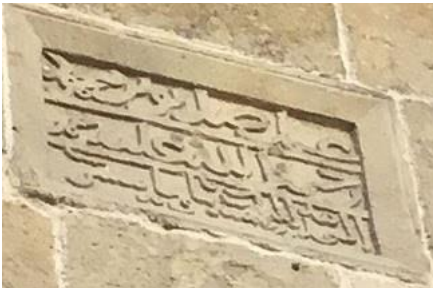
Fotoğraf 8: Arslanhane Camii minberindeki usta kitabesi, Anadolu Selçuklu dönemi, H. 689.

Fotoğraf 9: Arslanhane Camii kitabesindeki “amile” kelimesinin günümüz celi sülüsü ölçülerinde yazılışı ve selçuklu sülüsü ile arasındaki farklar.

Fotoğraf 10: Niğde Alâeddin Camii inşa ve usta kitabesi, Anadolu Selçuklu dönemi, M. 1223 (Fotoğraf: Mehmet Özkarcı, Niğde’de Türk Mimarisi, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2001, s. 435.).

Fotoğraf 11: Niğde Alâeddin Camii usta kitabesi, Anadolu Selçuklu dönemi, M. 1223 (Fotoğraf: Mehmet Özkarcı, Niğde’de Türk Mimarisi, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2001, s. 435.).

Fotoğraf 12: Niğde Alâeddin Camii (M. 1223) mihrap kitabesi, Anadolu Selçuklu dönemi.

Fotoğraf 13: Niğde Alâeddin Camii dua kitabesi, Anadolu Selçuklu dönemi, M. 1223 (Fotoğraf: Mehmet Özkarcı, Niğde’de Türk Mimarisi, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2001, s. 437.).

Fotoğraf 14: Sıraceddin Medresesi (M. 1238) cephesi. Anadolu Selçuklu dönemi.

Fotoğraf 15: Sıraceddin Medresesi (M. 1238) iç mekânı ve tonoz sistemi. Anadolu Selçuklu dönemi.

Fotoğraf 16: Sıraceddin Medresesi (M. 1238) kitabesi. Anadolu Selçuklu dönemi.

Fotoğraf 17: Sivas Çifte Minareli Medrese (M. 1271) taç kapısı ve ayet kitabesi.

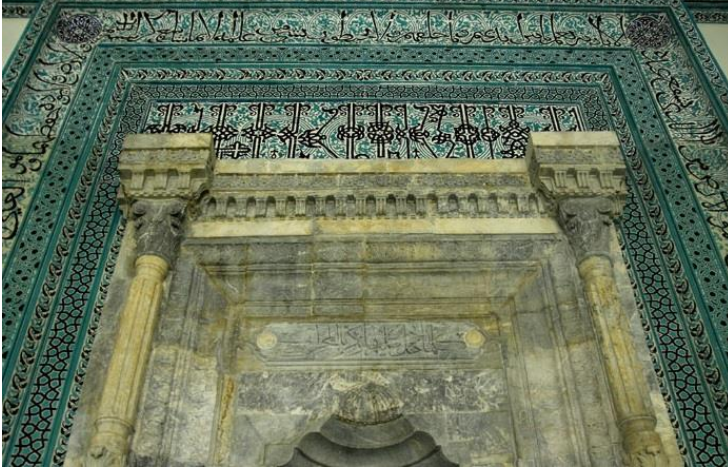
Fotoğraf 18: Sivas Çifte Minareli Medrese (M. 1271) taç kapısı ve inşa kitabesi. Anadolu Selçuklu dönemi.

Fotoğraf 19: Sivas Çifte Minareli Medrese (M. 1271) taç kapısı yanındaki pencere kitabesi. Anadolu Selçuklu dönemi.

Fotoğraf 20: Konya Alâeddin Camii (M. 1220) minber kitabesi. Anadolu Selçuklu dönemi.

Fotoğraf 21: Konya Alâeddin Camii (M. 1220) mihrap yazı ve süslemeleri. Anadolu Selçuklu dönemi.

Fotoğraf 22: Alâeddin Camii (M. 1220) kuzey cephe kitabesi. Anadolu Selçuklu dönemi.

Fotoğraf 23: Alâeddin Camii (M. 1220) inşa kitabesi. Anadolu Selçuklu dönemi.

Fotoğraf 24: Alâeddin Camii (M. 1220) taç kapı kitabesi. Anadolu Selçuklu dönemi.

Fotoğraf 25: Alâeddin Camii (M. 1220) avlu girişindeki çini kitabe. Anadolu Selçuklu dönemi.

Can Social Networks Create Public Sphere? Gezi Park Protests and Intersections with the Media

Fikret GÜVEN

Phds.

Kayseri Erciyes Üniversitesi- Sosyal Bilimler Enstitüsü - Kayseri-Türkiye

ORCID: 0000-0002-9313-7166

fikretguven@gmail.com

Erdem AYBAY

Öğr. Gör.

Bitlis Eren Üniversitesi-Rektörlük Yabancı Diller Bölümü- Bitlis-Türkiye

0000-0002-6251-9380

eaybay@beu.edu.tr

Abstract

Social network provides a good opportunity for coordination and exchange of opinions. However, those exchanges through social media can be misleading because it could be used to manipulate people, distorts facts, and give wrong impression about the real public opinion. The case of the May 2013 protests for the redevelopment of Taksim Gezi Park serves a good example of distorted public opinion. Those protests started as a peaceful movement, however later turned into protests for which the intention and meaning became unclear. Protests and strikes took place across Turkey under the banners of freedom of speech, press, and the government's authoritarian attitude towards public concerns. Social media was a galvanizing force in the protests; it was the most popular means of exchange and dissemination of ideas amongst those participants.

This paper discusses Stuart Hall' s essay "Encoding Decoding" to evaluate how messages were produced and disseminated in the context of the Gezi Park protests. Jodi Dean' s essay "The Net and Multiple Realities" is used to analyze whether net represents accurate public opinion and Nancy Fraser's essay "Rethinking The Public Sphere" is used to bring a better understanding of social media over representation of public opinion. The study will try to reveal whether social media truly reflects public opinion by analyzing Gezi Protests.

Keywords: Social Networks, Public Sphere, Gezi Protests, Facebook, Twitter.

Sosyal Ağlar Kamusal Alan Yaratabilir mi? Gezi Parkı Protestoları ve Sosyal Medya ile Kesişmeler

Öz

Sosyal medya fikir alışverişi ve koordinasyonu gibi konularda elverişli bir platform sağlamaktadır. Ancak, bu fikir alışverişleri, gerçeklerin çarpıtılması veya kamu fikri hakkında yanlış bir izlenim vermesi gibi sebeplerden insanlar yanlış yönlendirilebilir. Taksim Gezi parkının yeniden inşasını protesto eden Mayıs 2013 protestoları gerçek kamu fikrinin çarpıtılmasına iyi bir örnek teşkil eder. Bu protestolar barışçıl bir hareket olarak başlamıştır, fakat sonrasında amaç ve yöntemi belirsiz bir hal almıştır. Türkiye'nin değişik yerleri ifade ve basın özgürlüğü, kamu düzeni konusunda hükümetin otoriter tavrını protesto eden gösteri ve protestolara sahne olmuştur. Sosyal medya protestolarda katılımcıların fikir alışverişi ve bu fikirlerin yayılımı konusunda önemli bir araç olarak kullanılmış ve tetikleyici bir rol üstlenmiştir.

Bu çalışmada Gezi park protestoları bağlamında Stuart Hall tarafından yazılan "Kodlama Dekodlama" adlı makale ile mesajların nasıl üretildiği ve dağıtıldığı anlatılmaktadır. Jodi Dean tarafından yazılan "Net ve Sayısız Gerçeklikler" makalesi internetin gerçek kamu fikrini yansıtmadığı tartışılmaktadır. Diğer taraftan Nancy Fraser'ın "Kamu alanının tekrardan ele alınması" adlı makalesi sosyal medyanın gerçek kamu fikrinin temsilini konu etmektedir. Bu çalışmanın amacı Gezi parkı protestolarını inceleyerek sosyal medyanın gerçek kamu fikrini yansıtmadığını ortaya koymaktır.

Anahtar Kelimeler: Sosyal medya, Kamu alanı, Gezi Parkı protestoları, Facebook, twitter.

INTRODUCTION

In his essay "Encoding Decoding", Hall explains how messages are produced and disseminated. He puts forth the stages of communication, which are production, circulation, use, and reproduction. While each stage has its respective determining limits, possible outcomes, they are interdependent as well. Hall's approach proposes that TV and media audiences are introduced to messages that are decoded in several ways which could change according to individual's economic standing, cultural background, personal experiences and choices. Hall states that audience can actively participate in decoding messages, "each stage will affect the message being conveyed as a result of its discursive form. However, the sender of information can never be sure that the message will be perceived by the target audience in the way that was originally intended, as a result of this chain of discourse" (Hall, 2011: 508). The message decoding depends on society's dominant ideologies, beliefs and values. How consumers perceive things and interpret the message are based on their cultural background, values, and social background.

In his essay, Hall also claims that consumers take three distinctive positions during encoding process. The first position is the "hegemonic position", in which Hall claims that the consumer takes the message directly, and decodes it exactly the way it was meant to be decoded. The consumer is located in the dominant view, and interprets the codes intended meaning completely, accepting and responding to the intended meaning. Here, there is no misunderstanding in interpretation because both the sender and receiver have the same cultural biases:

"The domains of preferred meanings have the whole social order embedded in them as a set of meanings, practices and beliefs: the everyday knowledge of social structures, of how things work for all practical purposes in this culture, the rank order of power and interest and the structure of legitimations, limits and sanctions" (Hall, 2011: 510).

The second position is "negotiated", in which there are both accepting and rejecting elements. Readers are accepting the dominant message, but do not show any willingness to accept completely the way the encoder had originally intended. The reader, to a certain extent, shares the texts code and generally accepts the preferred meaning, but is resisting at the same time and modifying it in a way which reflects their own experiences, interests and point of view. Hall states,

"Decoding within the negotiated version contains a mixture of adaptive and oppositional elements: it acknowledges the legitimacy of the hegemonic definitions to make the grand significations, while, at a more restricted, situational level, it makes its own ground rules- it operates with exceptions to the rule" (Hall, 2011: 510).

The third position is "Oppositional", in which a consumer understands the literal meaning, but due to different backgrounds, each individual has his/ her own way of decoding messages while forming their own interpretations. The readers' social situation has placed them in a directly oppositional relation to the dominant code, and although they understand the intended purpose, they do not share the text's code and end up rejecting it.

Based on Hall's classification of consumer's assumption, a position and decoding relayed messages, the reaction on social media to major political events, as in the example of Gezi Protests, differed a great deal from public opinion. Operating under the belief that social network users comprise only a small stratum of the greater population it can be said that social network users during those protests did not represent the public opinion. Most notably, users of Twitter and Facebook during those protests were considerably younger than the general public and therefore only represent a fraction of the population. In another respect, participating groups, those utilizing social media, had a mutual cause as well as shared cultural background, values, and social background as those groups shared a position in a specific segment of an elite group. The mutual cause of the protestor's was their dissatisfaction with the government's practices. Their position of discord with the practices of the government represent only one side of the argument at hand. When taking into consideration the opposing position, that of agreement and support for the government's practices, in addition to those members of the populace not involved in social media communications, they remain a minority. Their minority status becomes further emphasized when taking into consideration those members living outside the country when those conversations are taking place.

GEZİ PARK PROTESTS AND INTERSECTIONS WITH MEDIA

The Gezi Park protest movement marked a special moment because it indicated a point at which negotiated code, through the mass communication force of the media, instantaneously burst into oppositional coding. The, until then, dormant

perceptions of the minority mobilizing and perpetuating the protests had engaged in a mostly negotiative means of coding information and positions put forth by the government up until that point. However, with the help of the social media catalyst, a mass movement into an oppositional mode of interpretation of the events occurred. The opinions of social media users assumed a direct contrary to the negotiated positions that had existed before and, due to the communicative fluidity of the internet, spread rapidly and exhaustively, perpetuating the illusion that the positions held by this group were of public opinion.

Furthermore, the role of social media in this shift is important, not only as a means of communication of information, but as a means of portrayal of it. Along with words, media items, such as photographs and video footage were disseminated. These photographs and video footage were largely disturbing and violent images were quickly assumed a "preferred" or "dominant" meaning that was misused by social media users for perpetuation of a non-universal idea. Hall's definition of "preferred meanings" are meanings which, "have the whole social order embedded in them as a set of meanings, practices and beliefs: the everyday knowledge of social structures, of 'how things work for all practical purposes in this culture', the rank order of power and interest and the structure of legitimations, limits and sanctions" (Hall, 1997: 134). Because the images explicitly displayed violent acts committed against the population who were protesting the Gezi Park reconstruction- the same population utilizing social media networks- the media associated with the protest quickly assumed the dominant meaning of a transgression on certain socio-political expectations and beliefs held by the community spreading it. Namely, those of the government's protection of its people. As this dominant belief represented what social media users considered a violation on their understanding of "how things [should] work" and an overall severely negative meaning, the images and their negative portrayal under this dominant belief spread rapidly.

NET AS A PUBLIC SPHERE

Hall's essay on how messages are produced and disseminated can be applied in conjunction with an understanding of the importance of exchanges through the net. On the most significant invention with regard to dissemination of information, Dean presents her understanding of the net. In her essay, "The Net and Multiple Realities", Dean analyzes the significance of considering net as a public sphere. The internet provides the opportunity to interact and register thoughts in several

ways. She suggests that it is similar to democracy in terms of a functionality, which is based on discussion, inclusion and participation. Thanks to advancements in technology and the Internet, there has been the emergence of a 'world Public Sphere', which means that information is no longer the privilege of the elite but everyone might have access to information and register their thoughts freely,

"The internet is a great facility to enhance democracy and individual participation in politics, only if the thoughts and voices of different people are posed properly, with organization and clarity, through a website that is recognized by the state and government, a website that has legitimacy" (Dean, 2007: 524).

However, the challenge in considering net as a true public sphere is due to the fact that even today, net is limited to the urban population, and to the urban middle-class or wealthy population in developing countries. Again, people who engage in net debates and discussions are the elite and not the masses. Those communities participating in the Gezi Park protests were largely those with reliable and frequent access to technology and the Internet. This group, by no means, comprises the exhaustive population and therefore cannot be assumed to represent public opinion. Thus, the notion of the net as a completely incorporative public sphere is far from being accurate when considering the demographics and socioeconomic factors of a society.

To add, Dean redefines net as communicative capitalism. The most significant aspect of net is that it is a medium of communication. Today it has become a system like capitalism with its own rules, regulations and structure: "Communicative capitalism designates that form of late capitalism in which values heralded as central to democracy take material form in networked communications technologies" (Dean, 1997: 528). Even though the net is encouraging participation, in fact "it is a financially mediated exchange centered on advertising, public relations and the means of mass communication" (Dean, 1997: 529). Thus, it operates on a system of gains and losses, and the incurrence of value upon certain types of information.

More importantly, Dean indicates that, "with the commodification of communication, more and more domains of life seem to have been reformatted in terms of market and spectacle" (Dean, 1997: 530). which means it has pull on the Internet world tends to be that which has value and an ability to draw audience with its audacity. She puts it quite clearly when she states, "finance and consumption-

driven entertainment culture" are the facets of democratic governance today, and assuming the Internet is a democratic governance, attribute value to media that is transmitted rapidly on the Internet. Consistent with discussed critics approach to media's role, Noam Chomsky in the *Media Control* asserts two models of democracy - one in which the public actively participates, and the other in which the public is manipulated and controlled.(Chomsky, 2002: 67). Chomsky observes that "propaganda is to democracy what the bludgeon is to a totalitarian state", and the mass media is the primary mechanism for delivering propaganda. (Chomsky, 2002: 75) Chomsky examines how the mass media and public relations industries have been used as propaganda apparatus to generate public support. Chomsky states that the 20th century has been characterized by three developments of great political importance: "the growth of democracy, the growth of corporate power, and the growth of corporate propaganda as a means of protecting corporate power against democracy" (Chomsky, 2002: 17). Contrary to the ideal of public participation, media has been used as a manipulative vehicle to control the public in modern democracies. The mass media industries abrogate their responsibilities and exacerbate fear, manipulate public opinion, distort facts and give wrong impression about reality and thus generate public support for their hidden agendas. Thus, the public is meant to be observers, not participants, consumers of ideology as well as products.

These points are particularly noteworthy in the case of the Gezi Protests for many reasons, starting with the belief that the information disseminated during the protests was highly commodified and artificially imbued with value. The heightened entertainment-value of the histrionic video footage made it a commodifiable quantity on the Internet. While violent images have a high value as it is on the Internet, the fact that the images in question were meant to further a particular political agenda further inflated their value. Furthermore, highly stylized images and artwork that spread during the protests had all the advertising verve of a well-placed television ad. As Dean states rather bluntly, "democracy demands publicity" and the false Internet democracy perpetuated by the provocative imagery meant to "advertising" a certain political viewpoint gained momentum and popularity due, at its core, to inappropriately commodified communication. By questioning the objectivity of the media, and the relations among knowledge, power and the Western media, Edward Said claims in *Covering Islam: How the Media and the Experts Determine How We See the Rest of the World* (1981) that, "if knowledge is power, those who control the modern Western media are most powerful because they are able to determine what they should know and must not know about themselves" (Said, 1997: 76).

This commodification of information during the Gezi Protests on the basis of its violence value and politically motivated allure falls into line further with Dean's attempts to discredit, or at the very least, question the nature of the internet as a true public sphere. She asserts that, "market competition as public good thus displaces attention from the actual antagonisms, the actual conflict going on in the world in various forms and spaces" (Dean, 1997: 570). The media that gained speed during the Gezi Protests, imbued with its violent and political Internet market value, became a currency and catalyst for competition in what Dean would consider the Internet democracy. Catalyst in that those with differing political beliefs were compelled to counter social media users' comments and media shares and currency in the sense that once understanding of the Internet value of these media items became known their proliferation multiplied and their value increased further. That being said, this catalysis and inflated valuation given to social media items, as Dean posits, just took attention away from greater real-life concerns of the greater populace. Those individuals to whom the political agendas allegedly being addressed by social media users comprised only a small portion of the internet-using community, while in real-life, the greater public sphere was left without access or contribution to this marketplace of media. The exclusion of this portion of society in the context of the Gezi Protests cannot be overlooked and serves to further invalidate the notion that the Internet represents a viable notion of the public sphere.

While one may believe that an important aspect of social media is that the reaction to political events reflects the comments and views of active users and that this provides a perspective into how communities of interest respond to certain circumstances, it does not reliably present the overall reaction of public. In our era, communication with hundreds of people has been easy and cheap thanks to social media. However one major handicap social media presents is that the number of online activists who engage in a fierce battles does not always match the number of activists who appear on the streets. There is an undeniable gap between individuals who are willing to represent their political agendas via the internet and individuals willing to represent their political agendas on the internet and in person. This co-existence of different public spaces allows more people to speak out and disseminate ideas to influence others, but at the bottom line, it is far from realizing a true public opinion due to disconnect from real-world activities that it intrinsically represents.

Perhaps a notion that Dean puts forth that can best illustrate the fallacy that social media users fell into during the Gezi Protest, is that of the Internet as a "zero institution" (Dean, 1997: 570). She suggests that the net may just be, "an institution that has no positive function at all-its only function is to signal the actuality of social institutions as opposed to pre-institutional chaos." (Dean, 1997: 571) As the social media users in the Gezi Protests were primarily protesting political institutions via the Internet, it goes to say that their online proliferation of hyperbolic media with regard to political institutions only served to further actualize the political institutions that they were protesting in the first place. Meanwhile, the political institutions themselves as well as the greater population represent, in real life, what it was the protestors were attempting to protest without the buffer of the net. In this "zero-institution" interpretation of Dean's, although the public at large is not represented via the online ruminations of a select group like the Gezi protestors. It makes no difference as that public is undoubtedly the real-life manifestation of what internet users, in their attempts to display communicative capital with politically motivated media often times against this public, only end up reaffirming.

On the other hand, social media provides a fast flow of information exchange to disseminate the most intriguing messages, create opposition and spread ideas. According to Jürgen Habermas, "the public sphere is conceived as a neutral social space for critical debate among private persons who gather to discuss matters of common concern in a free, rational and in principle disinterested way" (Habermas, 1991: 91). Habermas' emphasis on the bourgeois conception of the public sphere seems to claim to be open and accessible to all citizens. Habermas saw the media as contributing to the "decay of the rational-critical discourse and causing the decline of the public sphere" (Habermas, 1991: 95).

THE GEZI PROTESTS AND PUBLIC SPHERE

The Gezi protests fail to fulfill Habermas' criterion for the notion of the public sphere in this respect. First, that the nature of social media use during the protests was inherently sided, making the Internet and certain social media sites in particular a non-neutral space. Social media platforms became volatile grounds of discourse with Gezi supporters hurling comments at those who disagreed with their political notions. The fervid nature of the discourse that took place on these platforms also eliminated the possibility that users were "disinterested". This lack of "disinterest" eliminates the possibility of "rational-critical discourse" that Habermas posits is necessary for the notion of a public sphere.

Habermas recognized three institutional criteria that act "as the preconditions for a public sphere to exist..." (Habermas, 1991: 75). The first precondition refers to the "disregard of status" that is to say one could participate in those public discussions regardless of their status, position or profession. If status is disregarded, the influence of rank will be diminished and thus the better argument will uphold against the hierarchy imposed by the society. In this way, the uniformity of "common humanity" will be asserted.

The Gezi protests do not adhere to this criteria. As stated before, with technology as the harbinger for discourse there is the undeniable truth that in developing regions of the world, computer and Internet access is not a universal availability. Therefore, status, position, and profession as they correlate with wealth and financial ability and, namely, the ability to access, with some regularity, the computer and the net, prevent universal participation in online discourse. In the case of Turkey and the Gezi protests, its classification as a still developing country means that profession and status undoubtedly interfere with an individual ability to participate in online discourse. Assuming individuals of such a status comprise a reasonable stratum of the public, it can be said that, in this respect, the Internet does not represent a public sphere.

The second precondition for a public sphere to emerge is that it needs to be a "domain of common concern." If the discussed issue is a common concern to participants, it is likely to have a fruitful participation. Before the development of the public sphere, authority of interpretation laid in the domains of the state and the church. These two institutions had a monopoly of interpretation in the fields of literature, philosophy and art. During this time philosophy, literature and art became commercialized and were accessible to private citizens only. As time went by, these matters no longer remained domains of the church and courts. Thus the private individuals, for whom these cultural products became available, determined meaning of it by the use of rational communication with others, voiced it and stated the implicitness for so long that they could assert its authority: "Cultural products and information became the common concern of private citizens and this paved the way for other issues of common concern to be introduced as topics of deliberation" (Habermas, 1991: 36).

Once again, the issue of access to technology in the case of the Gezi protests nullifies the notion of the Internet as a public sphere on the basis of Habermas' criterion. Limited public access to computers, Internet access and social media

websites ensure that the Internet is not, as Habermas calls it, a "domain of common concern" (Habermas, 1991: 55). With that in mind, the positions and ideas perpetuated by the Gezi protestors do not fall within the public sphere.

The last precondition is the idea of "inclusivity" which is the process that commercialized cultural products and information makes it inclusive. Even at times when the public strengthened its boundaries to exclude people, it was never able to shut itself down to disallow participation. Thus, the public sphere has always been immersed within a more inclusive public of private individuals. These private individuals could gain from this process. Issues discussed, which were previously confined to the debates amongst secluded groups now became general and common in their accessibility. Thus everybody was able to participate. The Gezi Park protests can not be considered to meet this precondition because it does not include every stratum of the society.

Within the internet, these three criteria are, to some extent, adhered to people who have access to the internet via virtual identities. If individuals' socio-economic status allows it and they have the skills needed to use the internet, anybody can use it. Yet, the Internet does not only allow for private individuals to access it. The mass communication medium is used by interest groups and other organizations to explore and use the information available,

"Social media has the potential to form a public sphere for the dissemination of counter hegemonic discourses, or to mobilize public opinion outside the centralized authoritative state control" (Habermas, 1991: 75). Most of the actions pop up spontaneously after information is exchanged on social media. The actions such as these have started to change the perception and the dynamics among citizens, government officials and economic interests.

Therefore, the Gezi Protests created a political sphere in which political participation enacted through the medium of talk and communicative action. Thus the sphere allowed democratic participation and demand for rights and privileges of a specific segment of Turkish society through contemporary institutions of deliberative democracy. By employing social media for a rapid dissemination of false information, though, the protests lost its credibility. Thus, a peaceful protest with all the good intentions which could have helped towards a stronger participatory and deliberative democracy turned into a masquerade. The disorganized structure of protestors, lack of ability to turn opposition into

meaningful demands had a negative effect on the creation of a true public sphere. Consistent with this assessment, Baudrillard argues that, "the role of the images is highly ambiguous. For, at the same time as they exalt the event, they also take it hostage. They serve to multiply it to infinity and, at the same time, they are a diversion and neutralization... the image consumes the event, in the sense it absorbs it and offers it for consumption (Baudrillard, 2002: 27).

It seems both the government and protestors are competently and effectively using the media to control the minds of ill-fated audience for their purposes. Both are emboldened to exploit the incidences for their agendas, and also to look forward to the next one not with an apparent anxiety, but an inner longing. Likewise, Stanley Fish sees the contemporary culture as one where "everything is permitted, but nothing is to be taken seriously." (Fish, 2006: 88). This sort of hollow pluralism functions as "the morality of a withdrawal from morality in any strong insistent form." (Fish, 2006: 73). Tolerance is possible only to the extent that one is not forced to take the other seriously. When the other reacts in a way that confronts the liberal subject directly – say in the case of Gezi Park Protests one finds instead an aggressive intolerance toward the other. Tolerance is only possible if it costs the self nothing and all too often harbors a deeper intolerance.

The public sphere is an ideal model that has probably never existed. According to Habermas, people are encouraged to participate "in a process of deliberation and access is guaranteed to everybody; they are respected as equals and are expected to contribute to the common good; power elites are held accountable to the independent public body". (Habermas, 1991: 88). In the contemporary context, however, the modern public sphere and public discourse cannot be separated from the social media. Public opinion has been facilitated by various forms of media including newspapers, magazines, television talk programs as well as the Internet. The Internet has been taken as a new potential public sphere as it opened new channels for political communication and public discourse. Within the Internet, exchanges are seen as a potential development that could act as a new form of this public sphere.

CONCLUSION

This study explained the power of social media on creating a public sphere and the rise of social opposition through social media. Even though, social media facilitates the creation and sharing of information, ideas, and other forms of expression, it also

introduces substantial and pervasive challenges such as disparity of information available, issues with trustworthiness, and reliability of information presented. These issues cast doubts on the conventional wisdom that social media is open and participatory. The study described notion of the Internet as a public sphere. Thus, the social media helped to organize massive protests demanding justice and call for action. The role of social media in the Gezi Protests can be understood through its relation to social networks and mobilization mechanisms. In Gezi Protests, social media provided space and tool for the formation and the expansion of networks that the government could not easily control. Social media helped a popular movement for political change to expand the sphere of participation.

BIBLIOGRAPHY

- Baudrillard, Jean. (2002) *The Spirit of Terrorism and Other Essays*. Trans. Chris Turner. London: Verso, 2002. Print.
- Chomsky, Noam. (2002). *Media Control: The Spectacular Achievements of Propaganda*. New York: Seven Stories, Print.
- Dean, J. (2007). "The Net and Multiple Realities" *The Cultural Studies Reader*. Eds. Simon During, London: Routledge
- Eisenberg, Deborah. *Twilight of the Superheroes: Stories*. New York: Picador, 2006. Print.
- Fish, Stanley. "Our Faith in Letting it all Hang Out." *New York Times* 12 Jan. 2006. 10 Mar. 2006
<http://www.nytimes.com/2006/02/12/opinion/12fish.html>.
- Güven, Fikret. (2015). *Destruction of Nature and Its Effects in 'Endgame'*: EIJEAS, <http://www.eijeas.com/index.php/EIJEAS/article/view/3>
- Habermas, J. (1991). *The structural transformation of the public sphere: An inquiry into a category of bourgeois society*. MIT press.
- Hall, Stuart. (1997). "The Spectacle of the Other." *Representation: Cultural Representations and Signifying Practices*. Ed. Stuart Hall. London: Sage, 223-279. Print.
- Hall, Stuart. (2011). "Encoding/Decoding." *Floating Data RSS*. The Word Press Experts, Web.27 Feb. 2013.

Said, Edward. (1993). "An Interview with Edward W. Said." *Boundary 2* 20.1, 1-15. Print.

Said, Edward. (1994). *Culture and Imperialism*. New York: Vintage, Print

Said, Edward. (1997). *Covering Islam: How the Media and the Experts Determine How We See the Rest of the World*. New York: Vintage, Print.

A Critical Approach to Soft Power

Umut YUKARUÇ

Dr.

ORCID: 0000-0001-9107-5961

umutyukaruc@gmail.com

Abstract

The concept of soft power has been widely used since it was first coined by Joseph Nye in the 1990s. Since then, academics and politicians have addressed this ‘new’ approach to power and states have built their strategies according to this concept. Yet, this concept has also been criticised and this work will contribute to these criticisms. While it explains what soft power is and its instruments are, it also aims to argue its limitations under three headings: originality of soft power, immeasurable nature of soft power and its excessive focus on agent.

Keywords: Soft Power, Public Diplomacy, Critical Approach

Yumuşak Güce Eleştirel Bir Yaklaşım

Öz

Yumuşak güç konsepti Joseph Nye'in ilk ortaya atmasıyla birlikte 1990'lardan beri kullanılmıştır. Akademisyenler ve politikacılar bu konseptte başvurmuşlar ve devletler bu konsept doğrultusunda yeni stratejiler oluşturmuşlardır. Fakat aynı zamanda bu konsept birçok akademisyen tarafından eleştirilmiştir ve bu makale de bu eleştirilere katkıda bulunmayı hedeflemektedir. Yumuşak güç kavramını ve araçlarını açıklarken aynı zamanda üç başlıkta sınırlı kaldığı yerler tartışılacaktır. Bunlar yumuşak güç konseptinin özgünlüğü, doğasının ölçülemez olduğu ve yapana aşırı odaklanması olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Yumuşak Güç, Kamu Diplomasisi, Eleştirel Yaklaşım

INTRODUCTION

The concept of soft power created attraction among academics and politicians. It has widely been accepted and discussed within these fields since the 1990s when Joseph Nye first coined the term. Countries accepted this 'new' understanding of power and applied to their foreign policies. For instance, House of Lords in the UK Parliament (2013) established a committee and invited academics to the parliament in order to understand what soft power is and what the UK's soft power assets are. Recent special adviser to Turkish President and the presidential spokesperson of Turkish President, Ibrahim Kalin also wrote an article in 2011 on soft power and public diplomacy in Turkey (Kalin, 2011). More recently, the Global Soft Power Index attempts to measure the world's top 30 soft powers and it claims France is in the first place while Turkey is in the 30th place.

Although this theoretically underdeveloped concept is accepted by thinkers in the field of International Relations (IR), it is also criticised by academics as well. This article aims to contribute to critical approach to soft power and claims that soft power can be criticised in three points: first, it has a measurability problem. It is hard to measure soft power or to prove that one country's behaviour is a result of other countries soft power. Second, the article claims that the concept is not so original and has similarities with the other approaches in It and hegemony concept of Italian thinker, Antonio Gramsci. Third, there is ambiguity about the agent/structure of the concept. There is no difference between hard power and soft power in terms of its aims. It is not clear whether it is only in the control of a state or there can be other actors such as NGOs and popular culture icons or the structure in which the concept works within. In this article, thus, I will firstly explain what soft power and its sources are and then I will give more details those criticisms of soft power I mentioned above.

WHAT IS SOFT POWER?

The definition of power in IR has been scrutinised by many academics. Joseph Nye coined the term of soft power in 1990 (Nye, 1990: 188-197) and he stated that there is a transformation in the definition of power. According to him, power is becoming less fungible; the effect of coercion in power behaviour is losing its importance and it is leaving its place to co-optive power which tends to arise from resources such as cultural and ideological attraction. Indeed, intangible power resources such as information, knowledge and interdependence are becoming more important. Nye defines soft power as co-optive power or indirect power which can help in "getting others to want what you want" and it shapes preferences of others by attraction of intangible resources such as universalistic popular culture or political cohesion (Nye, 1990: 31-35).

After he conceptualises the soft power, he first describes hard power as economic and military capabilities which rest on inducements and threats (Nye, 2004: 5). These capabilities are tangible and material powers that are known by everyone.

Then, he describes soft power as the second face of power which is intangible, and rests on "the ability to shape the preferences of others", in other words; rest on attraction (Nye: 2004: 5). Nye (2004: 11) states that there are three sources of soft power: culture, political values, and foreign policy. He explains that culture can be high culture such as literature, art, and education, and popular culture; then he claims that if a country's culture includes universal values and promotes interests and values which other countries share, it can produce soft power because of the relationship of attraction (Nye, 2004: 11). Moreover, recent researches show that sources of soft power can be expanded as government, culture, diplomacy, education and business/innovation (McClory, 2011: 15). Nye (2004: 11) believes that universal values are crucial in producing soft power. He mostly applies the concept to the US foreign policy; therefore, he explains mostly soft power of the superpowers, or superpower candidates.

Foreign and domestic policies are also the sources of soft power, but sometimes they can undermine soft power if they are hypocritical or arrogant (Nye, 2004: 13-14). For instance, the US's human rights policies were rejected in Argentina because there was a military junta in the 1970s, while it increased its soft power in the 1990s when Peronists came to power, and they supported the US policies in the UN (Nye, 2004: 13). However, in the 2000s, there has been a decline of US attractiveness after the Iraq War because many people were against the war (Nye, 2004: 14).

Public diplomacy and nation branding are also evaluated as instruments of soft power. It can be simply explained as "direct communication with foreign peoples, with the aim of affecting their thinking, and ultimately, that of their governments" (Nisbet et al., 2004: 15). It can also be described as "the process by which direct relations are pursued with a country's people to advance the interests and extend the values of those being represented" (Sharp, 2006: 106). However, the definition and usage of public diplomacy has changed. While previously it was accepted as a tool under only state control, some scholars believe that NGOs, private individuals, and groups are using public diplomacy (Gilboa, 2008: 57). In addition to that, development in communication technologies makes public diplomacy more important because nowadays it is easier to reach foreign publics than before. The Internet was one of the most crucial developments in communication technologies and its role has risen, it has become a centre of information, and affected public diplomacy strategies through providing states, NGOs, communities, firms, and individuals with opportunities to exchange ideas about world affairs (Gilboa, 2008: 56). As a result, public diplomacy needs attention for countries which aim to increase their soft power.

Media is one of the most important channels for public diplomacy. It is believed that media is an instrument for bringing the nations together, imbuing a sense of community. Van Ham (2010: 91) states that "Where culture is the glue keeping societies together, media offer the required infrastructure through which these

social attachments are made and solidified. Global media companies can influence other media spaces and eventually affect international politics. For instance, scholars argue that because of the CNN effect "officials have lost control over decision-making to global television" (Gilboa, 2000: 276). In 1990s, global media networks showed images of people in humanitarian crisis areas such as in Iraq, Bosnia, or Somalia and triggered humanitarian interventions. However, it can also be claimed that those images were shown to legitimise the interventions. Moreover, some scholars such as Corcoran (2007: 90) claims that the mainstream media is constrained by the states especially after the 'war on terror' and the environment for media in 1990s cannot be seen in the 21st century; political elites interfere in the news agendas for their aims. It can also be argued that the major or elite media has a role in agenda-setting by selecting topics, distributing concerns, emphasising and framing issues and filtering information in order to serve the interests of the dominant groups in the society. They saw the dominant media as profit-seeking businesses, owned by conglomerates and funded by other profit-seeking advertisers who wanted their advertisements to appear (Herman and Chomsky, 1988; Herman, 2000: 102). Then, when we think about public diplomacy as an instrument of soft power, it can be said that it is not that 'soft' because it is used to manipulate societies especially when we remind ourselves that this is the post-truth era.

When we look at the examples of public diplomacy, it can be seen that American newspapers, radio and TV stations such as Radio Sawa, Al Hurrah, or Voice of America have played a crucial role in transmitting the US values to the Middle East (Dalacoura, 2005: 964). Similarly, Turkey uses media instruments. The Anatolia News Agency (AA) and TRT, which are state-run agencies, started to publish in Bosnian, Serbian, and Croatian through its office in Sarajevo; and in Arabic through its bureau in Cairo (Yesil, 2015: 50). TRT also launched TRT Arabic channel to broadcast in Arabic and is expected to reach 350 million people in the Middle East after signing agreements with the region's countries and TRT World channel to broadcast in English. In addition to those attempts, the Office of Public Diplomacy was established in 2010. As a result it can be said that Turkey invests for public diplomacy especially for the people in the neighbouring regions.

Similar to public diplomacy, nation branding can be another tool for changing perceptions of people on another. It is a rather new concept than public diplomacy and it started to be accepted widely. Although it is more close to public relations, there are some features which can be connected to soft power concept. Van Ham believes that nation brand thinking and brand asset management are changing the dynamics of US politics. It can be seen when US Secretary of State Colin Powell said about American diplomacy after 9/11: "we're selling a product. That product we are selling is democracy" (Van Ham, 2002: 250).

Although there are similarities between public diplomacy and nation branding, there are also some differences. Gilboa (2008: 68) states that while they are similar in terms of "image and symbols management, relationship building, and extensive

use of the mass media" they are different in terms of aims and outcomes. He claims that public diplomacy cannot be reduced to only slogans and images. Nevertheless, it can be claimed that creating or changing perceptions of a target society is the main goal of both therefore they are actually very similar in terms of aims.

There is also another concept called smart power which Nye defines as "the ability to combine the hard power of coercion or payment with the soft power of attraction into a successful strategy" (Nye, 2010: 9). Nye states that the US was a smart power during the Cold War, and successfully managed the hard and soft power balance (Nye, 2010: 9). It is an integrated strategy; it acknowledges military strength, invests in expanding the American influence and establishing legitimacy of American policies by creating alliances, partnerships, and institutions (Armitage and Nye, 2008: 3). Yet, this concept can be understood as nothing new about the power concept because it accepts material capabilities to measure power in international relations so it is close to realist theory by including hard power to the equation.

CRITICISMS OF SOFT POWER

Is it original?

This article states that Nye's concept of soft power shows resemblance with many other approaches in IR. In this subsection, thus, this study will give examples from other approaches. To start with, there is a similarity between Nye's approach to power and E. H. Carr's, a prominent Classical Realist in IR. Carr sees power as an end in international politics and divides political power into three categories: military power, economic power and power over opinion (Carr, 1946: 108). According to him, states use them to control others and ensure their security by changing others' actions. Although material resources such as military or economic power are in the centre of Realist theory, Carr believes that non-material concepts such as human psychology or public opinion are also important. Although state elites are the only actors for state behaviours they put an emphasis on individuals because leaders need approvals. Carr (1946: 132) states that "The art of persuasion has always been a necessary part of the equipment of a political leader. Rhetoric has a long and honoured record in the annals of statesmanship. But the popular view which regards propaganda as a distinctively modern weapon is, none the less, substantially correct". Then, when we think that public diplomacy attempts, today, work as an instrument for international propaganda, it can be said that it coincides with Carr's approach. Moreover, smart power, which is defined as combination of hard and soft power, also coincides with Carr's approach to power because he believes non-material power sources are essential as well in addition to economic and military power.

Another approach similar to Nye's soft power is Steven Lukes's three-dimensional power. In his famous book *Power: A Radical View* he defines this approach as: "A may exercise power over B by getting him to do what he does not want to do, but

he also exercises power over him by influencing, shaping or determining his very wants" (Lukes, 1974: 23). By this way, *A* prevents any potential conflict with *B* by shaping *B*'s preferences and make *B* think that *B*'s preferences are its own although they are actually *A*'s. Lukes states that thought control is an important process in this dimension and it can be done through the control of information, the mass media, and the processes of socialisation (Lukes, 1974: 23). In addition, people accept their role in this structure because either they can see no alternative to it, or they see it as natural, or it is sacred and beneficial (Lukes, 1974: 24). According to Lukes this is the most supreme and insidious exercise of power. Soft power can be considered in this third dimension. Since it is based on attraction and aims to affect and change the perceptions of others, it is compatible with Lukes's arguments.

There is also similarities between soft power concept and the Gramscian Approach. In the hegemony concept of Gramsci, political society and civil society are equally important because the exercise of hegemony needs "the combination of force and consent, which balance each other reciprocally without force predominating excessively over consent" (Gramsci, 1971: 80). The ruling class has to use the private sphere, or civil society, to justify and maintain its dominance, and for this it needs the active consent of the subordinated class (Bieler and Morton, 2004: 92). In the Gramscian sense, then, the political and civil spheres are intertwined: "Hegemony filters through structures of society, economy, culture, gender, ethnicity, class and ideology" (Bieler and Morton, 2004: 87). The private sphere of a society, such as the church, media and education, become a part of the places where hegemony functions (Bieler and Morton, 2004: 92). Therefore, hegemony, according to Gramsci, is "intellectual and moral leadership whose principal constituting elements are consent and persuasion rather than coercion" (Fontana, 1993: 140). In this concept, Gramsci believed that intellectuals have a specific role which is to help a certain class to form a particular structure of a knowledge and values system, and to transform them into general and universally applicable conceptions (Fontana, 1993: 140). Intellectuals are the intermediators between the dominant and the subordinated class, and they function not only as the creators of a particular way of life and a particular conception of the world, but also as translators of the interests and values of a social group into general values and interests (Fontana, 1993: 141).

Then, both approaches demonstrate the importance of consent rather than coercion. While Gramsci emphasises the role of intellectuals from media, church, popular culture and etc. as a part of hegemony, Nye thinks they also create soft power. Neo-Gramscian scholars within IR have focused mostly on world order, the hegemony of states over other states, by addressing Gramsci's concepts of hegemony, common sense and historical bloc. Cox (1983), for instance, adapted Gramsci's understanding of hegemony to understand the problems of the world order. Gill (2012) also engaged with the problems of the world order and focused on US hegemony on the global scale by offering a critique of US organic intellectuals. As

in Cox's approach, Gill thought that world hegemony is a result of an internal or national hegemony which expands to become international. Thus, it can be said that Nye's approach is very similar to those scholars from Neo-Gramscian School.

Christopher Layne also claims that soft power coincides with IR theories, the role of norms is a part of democratic peace, institutionalism, and constructivism (Layne, 2010: 54). However, Nye explains that soft power is not a theory, it is an analytical concept which fits realist, liberalist, and constructivist perspectives; therefore, it should not be compared with other theories (Nye, 2010: 219). Yet, this is not a sufficient explanation of its originality.

Can it be measured?

One of the problems of soft power is its inability to measure. It is not possible to prove that one country changes its behaviours because of other country's soft power. When IR theories are examined, it can be seen that Realists, whether classical or structural, focus on power and the international system as the only variables for explaining state behaviour. As Kenneth Waltz (1979: 126) observed "In anarchy, security is the highest end" and "power is a means and not an end". Power is mostly defined as military and economic capabilities of the states. Neoliberals focus on institutions, practices and interdependency, used a systemic approach as neorealists, and focus mostly on economic capabilities to overcome insecurity created by the anarchical nature of the international system. Then, both theories claim international system and material capabilities are the causes of changing behaviours of the states and overlook soft power sources. With these approaches it is easier to show a state behaviour. For instance, international agreements could be a proof or nuclear capabilities of one country could be a cause of a change in state behaviour.

In Nye's approach on the other hand, "soft power is fundamentally about improving the USA's image among populations in other countries. Its premise is that the better America's image in the world, the more allies it will have, the more support its policies will receive from other states, and the more secure it will be" (Layne, 2010: 53). Yet, it is not possible to prove that one country changes its actions according to other country's image. More specifically, it can be better explained with an example. When we look at the relations between Turkey and the Middle Eastern countries we see that Turkish culture such as television series are very popular and President Erdogan is respected and loved in the region. It attracts many people from this region to popular destinations in Turkey therefore we can say Turkey has an influence over the 'hearts and minds' of the individuals in the Middle East. Yet, it is not possible to claim that a Middle Eastern country changed its behaviour and support Turkey, in the UN for instance, because of Turkey's popularity in the region. Layne also states that soft power resource operates is fuzzy, whether shared values or multilateralism affect the minds and hearts cannot be understood, the outcome might be the consequence of democracy or institutions (Layne, 2010: 54).

Here it should also be mentioned that as it is stated in the beginning of this article there are some attempts to measure soft power of countries. One of these attempts, The Global Soft Power Index constructs its research on polling. This index ranks countries in terms of soft power and its research is based on questions asked to people from 25 countries (the sample for Turkey is 500 people). It evaluates the results according to eight factors including favourability towards foreign countries, perceptions of foreign cuisines, desire to visit foreign countries or perceptions of luxury goods. Yet, this research does not solve the problem mentioned above. For instance, it says about Turkey:

"The country's strengths lie in the Engagement subindex where it performs particularly well in development assistance, its willingness to resettle millions of refugees, and permanent missions to multilateral organisations. Moreover, Turkey commands a critical geopolitical position as the Europe-Asia bridge. It has also made intelligent use of some soft power assets, like the way Turkish Airlines serves as a strong brand ambassador. But Turkey would benefit from working on its international perceptions – it ranks at the bottom of our polling data this year. Negative perceptions have likely not been helped by the failed military coup; a referendum to secure greater powers for President Erdogan; and country-wide restrictions on media, civil society, and academia" (McClory, 2017: 50).

Although it says many things about Turkey's soft power assets and what creates positive and negative perceptions about Turkey, we cannot claim that since Turkey has a global brand it has more power among other states or since it has problems in its democracy, it has less power in the region. Thus, this attempt to measure soft power cannot say anything about the ambiguity of soft power.

Too much focus on agent?

Last criticism of Nye's concept in this article is that Nye focuses on either agency of actors such as the US or structure which determines what it means to be attractive, he does not conflate agent and structure; because he sought to develop a power concept for the US (Lock, 2010: 36). Since Nye focuses on agents more than structure and it draws our attention from subject to agent soft power turns into almost tangible resource like hard power materials which can be enhanced or produced (Lock, 2010: 36). Bilgin and Elis (2008: 12) also states that this agent-focused approach makes the soft power concept 'not so soft' because Nye focuses on the stockpile of soft power of the US and is not worried how US soft power affects the rest of the world. This makes the concept inconsistent, because its definition is changing, for instance whilst the first definition of soft power was based on only attraction, Nye included economic and military power when he defined smart power, and he claimed that everything can be soft power nowadays (Layne, 2010: 55). In his article in *Foreign Policy*, Nye (2006) even asserts that "A well-run military can be a source of admiration".

Nye focuses on agents more than on subjects of power; he did not consider relational or structural forms of power and those forms of power conflate with each

other (Lock, 2010: 34). For instance, on the one hand, Nye stated that the US can use its cultural products such as films and television shows to promote democracy and the rule of law in China. On the other hand, universal values and ideologies such as democracy can be used as attractions when those values and principles are being shared by others (Lock, 2010: 34-35). Lock explains this problem as that while in the former there is a relational form of power in the latter there is a structural form of power and this creates ambiguity in the nature of soft power.

Moreover, In Nye's concept, the distinction between agencies is not clear as well. Which agents, state or society, in terms of wielding soft power is not clear (Zahran and Ramos, 2010: 20). Soft power cannot explain the linkage between civil society sources of soft power and different states. According to Nye, states are not the only agents who have soft power; there are other actors such as corporations, popular idols and civil society groups, and states do not have control over them (Zahran and Ramos, 2010: 20). When we think of Turkish television series for instance, they are very popular in many countries and it is believed that they create soft power for Turkey. Yet, they are not controlled by the Turkish state, thus, they should not be accepted as if they are tools of Turkey. This also creates ambiguity when we think about agents that create soft power.

CONCLUSION

This article first explained what soft power is and second brought three criticisms about it. Soft power has a changing definition and its sources expand since it was first used by Nye. Other concepts such as public diplomacy, nation branding and smart power are also articulated with soft power and accepted as its instruments. Soft power concept is widely used by politicians and academics. Although it is tempting for them, it has limitations.

This limitations were investigated under three sections. First, soft power's originality was examined and other approaches in IR were addressed for this purpose. Intangible sources of soft power can also be found in Classical Realism in IR. Three-dimensional power approach of Lukes is also similar to Nye's concept and there are common points between Gramscian hegemony concept and soft power. Thus, it can be said that soft power is not so original. Second, immeasurable nature of soft power was examined and as a result, it was demonstrated that it could not be possible to prove which soft power sources had influence on state behaviours. Intangibility of soft power makes harder to prove the influence over hearts and minds. Third, Nye focused on agent and was not interested in structure and subject. It examined soft power as if something tangible and this made soft power as if it was hard power. Moreover, agents in Nye's concept were not clear as well and it made soft power ambiguous.

REFERENCES

- Armitage, R. L. & Nye Jr., J. S. (2008), 'Implementing Smart Power: Setting an Agenda for National Security Reform', *Statement before the Senate Foreign Relations Committee*, 24.
- Bieler, A., and Morton, A. D. (2004), 'A critical theory route to hegemony, world order and historical change: neo-Gramscian perspectives in International Relations', *Capital & Class*, Vol. 28 No.1, pp. 85-113.
- Bilgin, P. and Elis, B. (2008), 'Hard Power, Soft Power: Toward a More Realistic Power Analysis', *Insight Turkey*, Vol.10 No.2, pp.5-20.
- Carr, E. H. (1946), *The Twenty Years' Crisis 1919-1939: An Introduction to the Study of International Relations*, London: Macmillan.
- Cox, R.W. (1983), 'Gramsci, Hegemony and International Relations: An Essay in Method', *Millennium- Journal of International Studies*, Vol.12 No.2, pp.162-175.
- Dalacoura, K. (2005), 'US Democracy Promotion in the Arab Middle East since 11 September 2001: a Critique', *International Affairs*, Vol. 81 No.5, pp. 963-979.
- Fontana, B. (1993), *Hegemony and Power: On the Relation Between Gramsci and Machiavelli*, Minneapolis; London: University of Minnesota Press.
- Gilboa, E. (2008), 'Searching for a Theory of Public Diplomacy', *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, Vol.616 No.1, pp. 55-77.
- Gill, S. (Ed.). (2012), *Global Crises and the Crisis of Global Leadership*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Gramsci, A. (1971), *Selections from the Prison Notebooks*, London: Lawrence and Wishart.
- Herman, E. S., and Chomsky, N. (1988), *The Political Economy of the Mass Media*, New York: Pantheon Books.
- Herman, E. S. (2000), 'The propaganda model: A retrospective', *Journalism Studies*, Vol. 1 No.1, pp. 101-112.
- House of Lords Committee on Soft Power and UK Influence (2013) Available at <https://publications.parliament.uk/pa/ld201314/ldselect/ldsoftpower/150/15002.htm> (accessed 9 October 2017).
- Kalin, I. (2011), 'Soft Power and Public Diplomacy in Turkey', *Perceptions*, Vol. 16 No: 3 (Autumn), pp. 5-23.
- Layne, C. (2010), 'The Unbearable Lightness of Power' in Inderjeet Parmar and Michael Cox (eds.), *Soft Power and US Foreign Policy: Theoretical, historical, and contemporary perspectives*, London; New York: Routledge.
- Lock, E. (2010), 'Soft Power and Strategy: Developing a 'Strategic' Concept of Power' in Inderjeet Parmar and Michael Cox (eds.), *Soft Power and US Foreign Policy: Theoretical, historical, and contemporary perspectives*, London; New York: Routledge.

- Lukes, S. (1974), *Power: A Radical View*, London: MacMillan Press.
- McClory, J. (2011), 'The New Persuaders II: A 2011 Global Ranking of Soft Power', *Institute for Government*, Available at: <<http://www.instituteforgovernment.org.uk/publications/new-persuaders-ii>>.
- McClory, J. (2017). *The Soft Power 30: A Global Ranking of Soft Power*. Report. London: Portland Communications, available at: < <https://softpower30.com/wp-content/uploads/2017/07/The-Soft-Power-30-Report-2017-Web-1.pdf>>
- Nisbet, E.C., Nisbet, M.C., Scheufele, D.A., & Shanahan, J.E. (2004), 'Public Diplomacy, Television News, and Muslim Opinion', *The Harvard International Journal of Press/Politics*, Vol.9 No.2, pp. 11-37.
- Nye Jr., J. S. (1990), *Bound to Lead: the Changing Nature of American Power*, New York: Basic Books.
- Nye Jr., J. S. (2004), *Soft Power: The Means to Success in World Politics*, New York: Public Affairs.
- Nye Jr J. (2006) Think again: Soft Power. *Foreign Policy* 22/2. Available at: http://www.foreignpolicy.com/articles/2006/02/22/think_again_soft_power (Accessed 9 October 2017).
- Nye Jr., J. S. (2010), 'The Future of Soft Power in US Foreign Policy' in Inderjeet Parmar and Michael Cox (eds.), *Soft Power and US Foreign Policy: Theoretical, historical, and contemporary perspectives*, London; New York: Routledge.
- Van Ham, P. (2002), 'Branding Territory: Inside the Wonderful Worlds of PR and IR Theory', *Millennium-Journal of International Studies*, Vol.31 No.2, pp. 249-269.
- Waltz, K. N. (1979), *Theory of International Politics*, Reading: Addison-Wesley.
- Yesil, B. (2015), 'Transnationalization of Turkish dramas: Exploring the convergence of local and global market imperatives', *Global Media and Communication*, Vol. 11 No. 1, pp. 43-60.
- Zahran, G., and Ramos, L. (2010), 'From hegemony to soft power: implications of a conceptual change' in Inderjeet Parmar and Michael Cox (Eds.), *Soft power and US foreign policy: Theoretical, historical and contemporary perspectives*, pp. 12-31, New York: Routledge.

Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 11.10.2017 • Kabul Tarihi / Accepted: 07.12.2017

Sedanter Yaşam Tarzının Yüceltilmesi: Tuncay Akgün'ün Mizahi Bakış Açısı Üzerine Bir Değerlendirme

Uğur KESKİN

Doç. Dr. Anadolu Üniversitesi, İşletme Fakültesi
ORCID: 0000-0003-2740-4120
ugurkeskin@anadolu.edu.tr

Kadir ÇALIŞKAN

Arş. Gör. Anadolu Üniversitesi Spor Bilimleri Fakültesi,
ORCID: 0000-0001-7794-5991
k_caliskan@anadolu.edu.tr

Öz

Bu çalışmada, çağımızın sinsi hastalığı olarak değerlendirilen sedanter yaşam, karikatürist Tuncay Akgün'ün mizahi bakış açısıyla ele alınmıştır. Çalışma, nitel analiz yöntemlerinden içerik analizi tekniği kullanılarak yürütülmüştür. Çizerin 'Bezgin Bekir' isimli karakteri, hareketsiz yaşamın gerek fiziksel gerekse de ruhsal açıdan çok da makul karşılanmayan olumsuz yönlerine vurgu yapılması açısından önemli bir figür olarak ön plana çıkmaktadır. Çalışma kapsamında yürütülen incelemeler neticesinde, hareketsizliği bir yaşam biçimi edinen Bezgin Bekir karakterinin, yakın çevresinde bu durumu normal karşılamayan ve değişimi için çaba gösteren bireylerin olduğu; durağanlık ve bazı durumlarda karikatür sanatının doğasında var olan abartı unsuruyla aşırı derecede hareketsizliğin endişe verici boyutlara ulaştığı belirlenmiştir. Çalışma, günümüzde sedanter yaşamın giderek yaygınlaşması sebebiyle, olumsuz sonuçların dile getirilmesi ve bu yolda bir sanat ögesi olan karikatürün kullanımı açısından özgün bir nitelik taşımaktadır. Sanatsal anlatım biçimlerinin kullanımını alternatif bir unsur olarak ön plana çıkarması ve bu sayede hareketsiz yaşamın getirdiği olumsuzlukların vurgulanması bakımından bu ve benzeri türden çalışmaların alan yazına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Sedanter Yaşam, Fiziksel Aktivite, Tuncay Akgün, Mizah.

Sublimation of Sedentary Life Style: An Evaluation on Tuncay Akgün's Humorous Perspective

Abstract

This study deals with sedentary life style, which is considered to be an insidious illness of today’s modern life, from the humor-based perspective of Tuncay Akgün. The study uses content analysis, which is a qualitative analysis method. Akgün’s character called ‘Bezgin Bekir’ is an outstanding figure that emphasizes the negative sides of sedentary life style in terms of both mental and physical aspects. The results of the study show that there are some people who do not consider such a life style reasonable and try to change the character Bezgin Bekir, who adopts sedentary and motionless life style. In addition, it is also found that such an extremely motionless life reaches an alarming level due to the effects of exaggeration, a natural element of caricature. Because sedentary life styles are becoming more common in today’s world, this study is significant in terms of providing data about possible negative consequences of sedentary life style and the use of caricature, a type of art, to achieve this purpose. The study is expected to contribute to the literature by highlighting art-based expression forms as an alternative for future similar studies and focusing on the negative consequences of sedentary life style.

Keywords: Sedentary Life, Physical Activity, Tuncay Akgün, Humor

GİRİŞ

Çağımızda teknolojinin hızla ilerlemesi, çalışma hayatında insan gücüne olan ihtiyacın giderek azalmasına yol açmıştır. Bunun doğal bir sonucu olarak ise bireylerin boş zamanları, göreceli olarak artış kaydetmiştir. Teknolojinin bu etkilerini günlük hayatta da gözlemlemek mümkün hale gelmiştir. Artan boş zamanın değerlendirilmesi açısından çok çeşitli alternatifler ortaya çıkmıştır. Bireylerin bu tür alternatifleri tercih etmesi, genellikle fiziksel aktivite içeren boş zaman faaliyetleri etrafında yoğunlaşmaktadır. Boş zamanın değerlendirilmesi açısından, eğlence içerikli aktivitelerin tercih edilmesi, aynı zamanda katılımcının belli bir düzeyde fiziksel aktivite içerisinde bulunmasını da sağlamaktadır. Ancak bu genellenmenin dışında kalan bir kesimin varlığını da kabul etmek gerekmektedir. Kelime anlamı olarak hareketsiz, durağan anlamına gelen “sedanter” kavramı, bu durumu tanımlamada kullanılan başlıca kavram olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu çalışmada sedanter yaşam tarzı, karikatürler ve bu sanatın doğasında var olan mizah unsuru ile ele alınmıştır. Karikatürist Tuncay Akgün, çizimlerinde bir bakıma tersten söyleme sanatı şeklinde bir anlatımı benimsemektedir. Kara mizah unsuru olarak da değerlendirilebilecek bu tür anlatımlarda aşırı tembelliği ve sedanter davranışı eleştirmektedir. Bunun yanı sıra, çağımızın hastalığı olarak ortaya çıkan aşırı derecedeki hızlı yaşam tarzlarının da eleştirildiği görülmektedir. Nitekim bu çalışmanın aşağıdaki görsellerle desteklenmiş betimsel anlatımlarında da her iki uç noktanın eleştirilmekte olduğu görülmektedir. Hem aşırı derecede hareketsizlik, hem de insanları yıpratıcı derecede hareketli yaşamlar hicvedilmektedir. Sedanter yaşam biçiminin yüceltilmesi de, çok hareketli yaşamın hor görülmesi de kategorik olarak iki zıt kutbu okuyucuya hatırlatmakta ve ikisinin arasında bir denge bulmaya davet edici bir nitelik taşıması bakımından Akgün’ün çizimleri dikkat çekici ve içeriğinde bilimsel açıdan da incelemeye değer nitelikler barındırmaktadır.

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Çalışmanın burada yer alan alt başlıklarında sedanter yaşam tarzı ve karikatürist Tuncay Akgün’ün genel tanıtımına yer verilmiştir.

Sedanter Yaşam

Yürüme, koşma, sıçrama, yüzme, bisiklete binme, kol ve bacak hareketleri gibi vücudun temel hareketlerinin tümünün ya da bir kısmının yapılması fiziksel aktivite olarak kabul edilmektedir (Baltacı ve diğ., 2008’den akt. Bulut, 2013: 209). Diğer yandan günlük olarak belirli bir düzeyde fiziksel aktivitenin altında yaşayan kişilere de “sedanter birey” denilmektedir. Bu davranışı belirli bir rutine dönüştüren ve alışkanlık edinen kişilerin yaşam tarzları da sedanter yaşam tarzı olarak ifade edilmektedir. Fiziksel aktivite düzeyi düşük bireylerde, genellikle yürüyerek ulaşabilecekleri yerlere otomobille gitmeleri, çıkılması makul kabul edilebilecek

yerlerde merdiven yerine asansörü tercih etmeleri, boş zamanlarında sıklıkla hareketsiz kalacakları seçimlere yönelmeleri (TV izleme, bilgisayar oyunları, uzun süreli masa başı faaliyetleri vb.) gibi davranışlar ön plana çıkmaktadır.

Sedanter yaşamın insan sağlığına olan olumsuz etkileri üzerine yapılan çalışmalar alan yazında sıklıkla görülmektedir. Çünkü insanoğlu hareket etme üzerine kurulmuş bir sistemden oluşmaktadır ve organizmanın dinç ve sağlıklı kalabilmesi için birtakım bedensel hareketliliğin korunması gerekmektedir. Uçar’ın (2010) çalışmasında da belirlenen hususlar bağlamında ifade etmek gerekirse, hareketsiz yaşam tarzının olumsuz etkilerinin dikkate alınmaya başlanması ve araştırılmasında popülerlik kazanmasına neden olan öncül çalışmalar 1960’lı yıllarda başlamıştır. Bu yıllarda uzay yolculukları faaliyetleri sağlık açısından ele alınmış, yer çekimsiz ve hareketsiz yaşam koşullarında organizmada oluşan değişikliklerin kardiyovasküler açıdan olumsuz sonuçlara yol açtığı tespit edilmiştir. Öte yandan düzenli olarak yapılan fiziksel aktivitenin, vücut metabolizmasında düzen sağlama, obeziteyi engelleyebilme ve bireylerin psikolojik olarak daha zinde hissedebilmelerini sağlama açısından yararları birçok çalışmayla ortaya konmuştur (Bulut, 2013: 208).

Üretimden kopan insanların giderek yalnızca tüketen ve söz konusu tüketime bağımlı hale gelmeleri, hareketsiz yaşamın ve bol kalorili beslenme alışkanlıklarının sonucu olarak obezitenin ve buna bağlı rahatsızlıkların daha çok artmasına yol açmaktadır (Tepe, 2015: 25). Bu denli ciddi sorunları işaret eden bir yaşam tarzı söz konusu olduğu için, bireylerin farkındalıklarının artması ve doğasında var olan hareket etme gereksinimini sürekli olarak zinde tutmaları gerekmektedir. Aksi takdirde özellikle orta yaş ve üzeri dönemlerde obezitenin yanı sıra yüksek tansiyon, kassal zayıflık, postürel bozukluk ve kalp-damar hastalıkları gibi ciddi sağlık sorunları baş gösterebilmektedir (Çolakoğlu, 2003: 276).

Dünya Sağlık Örgütü’nün (WHO) her yıl düzenli olarak yayınladığı raporlarda, fiziksel aktiviteden giderek uzaklaşan nesillerin yetişmekte olduğu belirlenmiştir. 2015 yılında yayınlanan raporda dünyada önde gelen 10 ölüm nedeninden birinin yetersiz fiziksel aktivite olduğu tespit edilmiştir (Tok, 2017: 5). Sağlığın korunması açısından düşünüldüğünde, düzenli fiziksel aktivite yapılması bireyin sağlığına olumlu katkı sağlayacağı gibi toplumsal düzeyde de sağlıklı bir kitle oluşmasına imkân tanıyacaktır. Koruyucu ve önleyici sağlık hizmetlerinin, tedaviye yönelik hizmetlerden daha az maliyetli ve pratik olduğu göz önüne alındığında, sağlığa olumlu etkileri ve düşük maliyetli oluşu sebebiyle fiziksel aktivite, birincil korunma yöntemi olarak ön plana çıkmaktadır.

Tuncay Akgün ve Bezgin Bekir Çizgi Karakteri Hakkında Genel Bilgiler

Tuncay Akgün, 1962 yılında İstanbul’da doğmuştur. Lisans eğitimini resim bölümünde yapan Akgün, ilk çalışmalarını 1977 yılında, *Gırgır* dergisinin ‘Çiçeği Burnundakiler’ köşesinde yayınlamaya başlamıştır. Akgün, “Bezgin Bekir”

karikatür bandını 1985 yılından itibaren çizmeye başlamıştır. Akgün’ün “Bezgin Bekir” karikatür bandı, halen devam etmekte olup, karikatür karakterinin ismi “Bekir Erbezmiş” olarak ifade edilmektedir. Sedanter yaşam tarzının bütün unsurlarını yansıtan Bezgin Bekir karakteri üzerinden bu denli fazla karikatür üretilebileceğini ve uzun soluklu bir karakter oluşturulabileceğini başlangıçta çizerin kendisi bile öngörmemiş fakat Bezgin Bekir karakteri, zaman içinde kendi iç ve dış dinamikleri doğrultusunda varlığını sürdürme gelmiştir. Aylık bir dergiye vermiş olduğu söyleşide Akgün, çizeri olduğu Bezgin Bekir karakterine ilişkin söz konusu durumu şu sözlerle ifade etmiştir: “Bezgin Bekir’i 1985’te Limon’un ilk sayısında çizdim. Bezgin, o günden beri yaşıyor, savaşıyor. Böylece yaşayan en eski tipimiz olmuş oldu... Çok ölçüp biçerek yaptığımı söyleyemem. Çizdikçe gelişti ve bir ruh kazandı... Bezgin Bekir sonuçta hareketsiz, tembel gibi görünen biri ama tutkuları olan bir adam” (Galatasaray Dergisi, 2004: 68).

Dölek (2009: 49), kültürel incelemeler alanındaki bir çalışmasında, Bezgin Bekir karakterini şu şekilde tanımlamıştır: Bezgin Bekir tipi, Doğu mistisizmiyle harmanlanmış bireyin, eylemsizliğe ve içe çekilmesini estetize ederken, genç kuşağı ileride yaşanabilecek bir ‘tutunamama’ durumuna da hazırlamaktadır. Bu karikatürlerde, bir çeşit kendine gülme söz konusuymuş gibi görünmektedir. Bezgin Bekir karakterinin 20. yılı münasebetiyle oluşturulmuş bir haftalık dergi ekine yazan karikatürist Kaan Ertem ise, Bezgin Bekir çizimlerini şu sözlerle ifade etmiştir:

“Yirmi sene olmuş... Otuz sene de olur, kırk sene de... Bir çizgi karakter için uzun bir süredir bu... Dergilerde çizilen çizgi karakterler, genellikle çizerleriyle aynı ruh özelliklerini taşırlar. Ya da taşımazlar. Taşımadığı zaman çizer kafasında kurgulamak zorunda kaldığı olayları o karaktere yaptırır. Bu da inandırıcı olmaz. Örneğin Amerikalıların bir sürü çizgi karakteri böyledir; yaşamazlar. Fakat bizim Türklerin karakterleri yaşar... Tuncay’ın Bezgin Bekir’i de yaşar... Kendine göre bir yaşam biçimi ve felsefesi vardır. Adam gibidir. Pijamayla filan evinizde böyle bir adam dolaşsa şaşırılmazsınız. Ben bunca yıldır çizeriyle bu derece bütünleşen başka bir çizgi karakter daha görmedim. Bezgin Bekir, başlı başına bir ekol olmuştur.” (Ertem, 2005: 5).

Yine Tuncay Akgün, dünya karikatür literatüründe Bezgin Bekir’i çağrıştırabilecek “Hasbi Tembeler” ve “Garfield” gibi karakterler de bulunmasına karşın Bezgin Bekir’in ayırt edici temel niteliklerini şu sözlerle ifade etmiştir:

“Dünyada böyle karakterler var. Hasbi Tembeler var, Garfield var... Bekir, öyle bir tembel değil. Tembellekte neşe arayan birisi o. Ama Bezgin daha felsefi yaklaşıyor... İlk çağlardan bu yana yavaşlıkla hızın karşı karşıya geldiği paradoksal bir durum var...

Yavaşlık ya da hız aynı zamanda insanlığın temel, evrensel problemlerinden biri... Bir tercih olarak yaşar bunu. Bizde yani Doğu’ya ait bir kavram olarak “halde olmak” diye, “hale girmek” diye bir durum var. Sufiliğe ve Doğu öğretilerine baktığımızda bunu görürüz. Serüvenciler Batı’dan çıkar. Giderler ve keşfederler. Doğu’da bu mesele daha derindir ve aslında farklıdır... Şimdi bu Doğu-Batı meselesine girmek istemiyorum. Algı farklılığını açıklamak için bunlardan söz ettim.” (Esendemir: 2005: 3-4).

ÇALIŞMANIN YÖNTEMİ VE SINIRLILIKLARI

Bu çalışma, nitel bir karaktere sahip olup; çalışmada doküman, kayıt veya arşiv gibi materyalin incelenmesinde başvurulan tekniklerinden olan içerik incelemesi yöntemi kullanılmıştır. İçerik analizinde temelde yapılan işlem, birbirine benzeyen verileri, belirli kavramlar ve temalar bağlamında bir araya getirmek ve bunları okuyucunun anlayabileceği bir biçimde organize ederek yorumlamaktır (Yıldırım ve Şimşek, 2006).

İnceleme kapsamına, yazar tarafından kitap hâline getirilmiş olan birincil kaynak eserler dâhil edilmiştir. Çizere ait olan ve çeşitli dergilerde yayımlanmış olduğu halde kitaplaştırılmamış çizim ve anlatımlar, çalışma konusu dışında tutulmuştur. Bunun nedeni, makalede işlenen “sedanter yaşam tarzı” konusunda fazlasıyla veriye ulaşılmış olduğundan ileri gelmektedir. Zira yazarın kitapları, veri sağlama açısından yeterince cömert davranmakta ve araştırmacı açısından veri doygunluğuna ulaşılmasını sağlamaktadır.

Bu makalede, Akgün’ün kitaplarındaki karikatürlerin, içinde buldukları bağlam (karikatür karesinde yer alan görsel unsurlar ve ayrıntılar) çerçevesinde bütünüyle okuyucuya aktarılabilmesi mümkün olamamaktadır. Bu makalede ve benzer türden diğer çalışmalarda, görsel materyalin içinde yer alan sadece yazıların aktarılması söz konusu olmaktadır. Bu tür aktarımlar ise doğal olarak kendine has birtakım sınırlılıkları ortaya çıkarmaktadır. Zira görsel bir unsur olan karikatürün, yazı aracılığıyla aktarılması ve açıklanmaya çalışılması, görsel sanatların tabiatında var olan üstünlüklerin belirli ölçülerde kaybedilmesi sorunsalını beraberinde getirmektedir (Keskin 2016: 5539). Söz konusu kısıtlılığın belirli ölçülerde giderilebilmesi için yapılan bazı anlatımlara ilave olarak görseller de yer verilmiştir.

TUNCAY AKGÜN’ÜN KİTAPLARINDA SEDANTER YAŞAM TARZI

Tuncay Akgün, farklı konularda karikatürler çizmiş olmasına karşın, “Bezgin Bekir” karakterine ilişkin olarak yapmış olduğu çizimlerle dikkat çekmiş ve geniş bir okuyucu kitlesi tarafından yakın bir ilgiyle takip edilmiştir. Bezgin Bekir karakteri; çevresinde olup bitenlere karşı duyarsız/kayıtsız davranan, tembel ve uyusuk tavrı nedeniyle sürekli olarak uyumayı, dinlenmeyi, hareketsizliğini bozmamayı tercih etmektedir. Bir insanın bu denli ağırkanlı olması, bazı

durumlarda sempatik olarak algılansa da, diğer birçok durumda karşıdaki insanlar için çeşitli sorunlara yol açabilmektedir. Nitekim Akgün’ün çizimlerindeki Bezgin Bekir’in bezmiş tavırları, sonuçları itibariyle olumlu ve sempatik görünse de, çizerin birçok çiziminde, Bezgin Bekir’in söz konusu bilindik tembel tavırları, etrafındaki diğer insanların üzerine yük olabilmektedir.

Akgün, yapmış olduğu çizimlerde çoğunlukla Bezgin Bekir karakterinin sergilemiş olduğu sedanter yaşam tarzını adeta yücelten bir yaklaşım benimsemiştir. Bilimsel literatür incelendiğinde, sedanter yaşam tarzının olumsuz yönlerinin izah etmekle bitirilemediği görülmesine karşın Akgün, tam aksine bu yaşam tarzını Bezgin Bekir karakteri aracılığıyla sempatik gösterebilmeyi büyük ölçüde başarmıştır. Sanatçılar için özgün bir tema yakalamak, niş bir alanda derin izler bırakabilmek ve belirli bir konuda zihinsel çağrışım bakımından ilk akla gelen (stereotype) yapıtlar ortaya koyabilmek oldukça önem taşımaktadır. Akgün, bu çağrışımı yakalayabilmiş; “bezgin”, “yorgun” “miskin” ve kendi tabiriyle “sünepe”^{*} denildiğinde ilk akla gelen karakter olarak Bezgin Bekir’i adeta zihinlere nakşetmiştir. Hatta Akgün daha da ileri giderek, Bezgin Bekir çizgi karakterini “yorulmuşluğun peygamberi” (Akgün, 1990: 31) olarak lanse etmiştir.

Aşağıdaki anlatımlarda öncelikle, Akgün’ün kitaplarında, sedanter yaşam tarzına ilişkin olarak kaleme aldığı çizim kareleri betimlenmiş ve söz konusu çizim karelerinde yer alan diyalog metinleri aktarılmıştır.

15 kareden oluşan karikatür çiziminde, bekâr evi anılarını yâd etmek için bir araya gelen aralarında Bezgin Bekir’in de bulunduğu dört erkek karikatür karakteri yer almaktadır. Dört eski arkadaşı, toplandıkları evde, bekarlık günlerine ilişkin nostaljik sohbetler ederken polis baskını ile yüzleşirler. Polis, teslim ol çağrısında bulduktan sonra evin içine göz yaşartıcı bomba atar. Bombanın etkisiyle üç erkek, evi koşarak terk eder. Bezgin Bekir ise, göz yaşartıcı bombadan ziyadesiyle etkilenmiş olmasına rağmen, tembelliğinden dolayı oturmakta olduğu koltuktan kalkmaz. Polisler, evi terk etmeyen şahsın (Bezgin Bekir’in), maske kullandığını düşünerek eve girer. Polisler eve girdiklerinde, maske kullanmayan Bezgin Bekir’in gözyaşlarının küçük bir göl oluşturmasına rağmen, oturduğu koltuğundaki rahatından ödün vermediğine büyük bir şaşkınlıkla şahit olmaktadır (Akgün, 1995: 11).

Bezgin Bekir’in arkadaşı olan Timurlenk çizgi karakteri, Hindistan’a gitmiş ve uzun uğraşların sonunda çivili yatakta yatabilmeyi başarmıştır. İç huzuru bulma, “Nirvana” olarak ifade edilen mertebeye yaklaşma konusunda büyük bir yol kat ettiği kanaatine ulaşmıştır. Ülkeye döndüğünde bu kazanımını/hünerini Bezgin Bekir’e göstermek istemektedir. Bezgin Bekir’i çiçeklerin üstünde yatar halde gören Timurlenk, şunları söyler: “Alçak herif!.. Biz Hindistan’larda çivi üstünde

---

^{*}Sünepe: Uyuşuk, sümsük kimse anlamına gelmektedir (<http://www.tdk.gov.tr> Erişim Tarihi: 11.10.2017).

bedensel acılara katlanırken üstad burda çiçeklerin üstünde kebab yapıyor... Üstelik de çiçekleri kırıp doğaya hanel getiriyor!.. Şuna bir çivili tahta olayımı göstereyim de biraz kendine gelsin...” Bezgin Bekir’in yerde yatma pozisyonuna daha yakından ve dikkatli bir şekilde bakan Timurlenk, yanılısama yaşadığını anlamakta, “Fakat.. Fakat... hakkında ne kadar yanıılmışım” diyerek şaşkınlığına ve göz yaşlarına hakim olamamaktadır. Zira anlatımın 12. ve son çiziminde, Bezgin Bekir’in yatma konusunda eriştiği üstün merteye abartılı bir çizimle betimlenmekte, çiçeklerin üzerinde onlara zarar vermeden ve adeta asılı bir şekilde yatmakta olduğu görülmektedir (Akgün, 1995: 13).

Resim 1: Bezgin Bekir’in Yatma Konusunda Eriştiği Mertebeyi Betimleyen Çizim Kareleri

Bezgin Bekir sayfasında yer alan çizimlerin birinde Bekir, mahkemede sanık sandalyesinde oturmakta ve yargılanmaktadır. Mahkeme hâkimi, Bekir hakkındaki kararı açıklamaktadır. Karar açıklanırken ayağa kalkmadığı için mahkemeye karşı saygısızlık ettiği gerekçesiyle hâkim, Bekir’in cezasının katlanarak arttırılmasına hükmeder. Bu olumsuz duruma tepki vermeyip kayıtsız kaldığını gören hâkim, cezayı giderek artırır. Sandalyedeki oturma pozisyonunu ve rahatını bozma niyetinde olmadığı anlaşılan Bekir, mahkemedeki kolluk kuvvetleri tarafından zor kullanılarak sanık sandalyesinden kaldırılır. Bekir’in bu tavrı karşısında sinirleri bozulan hâkim, sonunda Bekir’in cezasını artırma kararından (hâkim kanaatinden) vazgeçmekte ve şunları söylemektedir: “Yok yok, sana ceza falan vermiyorum!.. Görevsizlik kararı.. Hayır hayır! Beraatine hükmediyorum!.. Çık dışarı, atın dışarı!” (Akgün, 1995: 14).

15 karelik karikatür anlatımında polis, Bezgin Bekir’in evine girer ve onu soruşturma için merkez şubeye götüreceğini belirtir. Koltuğunda oturmakta olan

Bekir, polise “Yerimden kalkamam” sözleriyle karşılık verir. Bu sözleri devlet memuruna (emniyet güçlerine) mukavemet olarak algılayan polis, Bekir’i cebren nezarete götürür. Bir süre sonra isim benzerliğinden dolayı alıkondduğu anlaşılan Bekir, nezarethaneden çıkarılmak istenir fakat nezarethanede oturmakta olduğu yerden de kalkmak istemeyen Bekir, yıllarca burada hareketsiz bir şekilde oturmaya devam eder (Akgün, 1995: 16).

Bir başka karikatür bandında Bekir, arkadaşının kapısını çalmakta ve şunları söylemektedir: “Hakkımda aranıyor müzekkeresi çıkmış... Ortalık duruluncaya kadar bir süre sende kalabilir miyim?..” Arkadaşı, Bekir’in bu isteğini kırmayıp onu evine kabul eder. Karikatür anlatımının 4. karesinde, evdeki sedirde oturmaya başlayan Bekir, aradan yıllar geçmesine rağmen yerinden kımıldamaz. Karikatür çizimlerinin 12. ve son karesinde arkadaşısı “Hadi bakalım, davan zaman aşımına uğrayıp düştü...” diyerek Bekir’i kedi yavrusu gibi ensesinden sürükleyerek kapı dışarı eder (Akgün, 1995: 17).

Beş kareden oluşan karikatür çiziminde polis tarafından güvenlik uygulaması yapılmaktadır. Üst araması sırasında, kollarını havaya kaldırmak ve bacaklarını hareket ettirmek mecburiyetinde kalan Bekir, son çizim karesinde şunları söylemektedir: “... Acayip hamlamışım. Her yerim tutuldu” (Akgün, 1990: 12). Spor biliminde bu tür durumlar için “gecikmiş kas ağrısı” kavramı kullanılmaktadır. İskelet kaslarının yüksek şiddette ve alışkın olunmayan tarzda yüklenmelere maruz kaldığında, ertesi gün neredeyse tüm vücudu saran bir ağrı tablosuyla karşı karşıya gelmektedir. Bu ağrı türü, gecikmiş kas ağrısı (GKA) olarak adlandırılmaktadır (İpek ve diğ., 2009: 37). Hareketsiz yaşam biçimine sahip bireylerin daha sıklıkla yüzleşmiş oldukları bu durumda birey, gündelik yaşam rutininin üzerindeki bir hareketli sürecin içine girmektedirler. Akgün söz konusu durumu, karikatür anlatımlarına özgü abartılı bir şekilde betimlemiştir.

Resim 2: Aşırı Derecede Tembelliğin Sonucu Olarak Düşük Dereceli Bedensel Aktivitede Bile Gecikmiş Kas Ağrısı Yaşanabileceğini Gösteren Bir Karikatür Çizimi

rüyadan ibaret olduğu görülmektedir. Çizimin son karesinde Bezgin Bekir, rüyasında kendini “yorulmuşluğun peygamberi” olarak nitelendirdiğini görmektedir. Yorgunluk ve bezginlik konusunda üstün bir mertebeye sahip bireylerin, ölüm acısı karşısında bile hareketsizliklerini sürdüreceklerini ise şu sözlerle dile getirmektedir: “Yorulmuşluğun peygamberleri, ölüm acısıyla bile kollarını kıpırdatmazlar”. Karikatür anlatımlarının doğasında var olan abartılı söylemlere bu çizimde de yer verilmiştir. Ölüm acısında bile kılını kıpırdatmama hususunda, Hz. Eyüp peygamber gibi kararlılık sergilemesi gerektiği vurgulanmaktadır (Akgün, 1990: 31).

Resim 4: Bezgin Bekir’i Aşırı Bir Gayretkeşliğin İçinde Betimleyen Çizimler (Başlangıç karelerinin aslında bir yanılsama/rüya olduğu ancak son karede anlaşılabilir.)

Bezgin Bekir’in yaşamsal olaylar karşısında takınmış olduğu hareketsizliğe meyilli tavırlar, başta ailesi olmak üzere yakın çevresi tarafından alışıldık olarak karşılanmaktadır. Buna karşın, özellikle eşi Şükran, Bezgin Bekir’in bu durumdan kurtulabilmesi için çeşitli yollar aramaktadır. Şükran, Bekir’in bilinen durumundan çıkış yolu olarak çeşitli yöntemlere başvurmuş, Bekir’e kurşun döktürmüş (Akgün, 1990: 17), onu psikoloğa götürmüş (Akgün, 1990: 18) fakat arzu ettiği sonucu elde edememiş, Bekir’in davranışlarında herhangi bir değişim gerçekleşmemiştir.

Bekir’in üşengeç halleri yüzlerce karikatür karesine yansımıştır. Hareketsiz yaşam biçiminin en çarpıcı noktalara ulaştığı çizimlerden birinde, Bekir konuşmaya bile imtina etmekte ve isteklerini bakışlarıyla ifade etmektedir (Akgün, 1990: 27).

Resim 5: Bezgin Bekir Her Türlü İsteğini Bakışlarıyla İfade Etmektedir.

Genç bir erkek karikatür karakteri, Bezgin Bekir’e hitaben şunları söylemektedir: “Kalksana lan yerinden biraz!.. Yükselen değerlerden haberin yok mu senin?.. Medyayı okumuyor musun?.. Kalk biraz diskolarda, barlarda, davetlerde görün. Havuza atla resmin çekilsin... Sen kenti ve kentle birlikte yükselen değerleri simgelemelisin... Aktif, dinamik, heyecanlı Euro Türk gibi davransana oğlum...”. Bezgin Bekir, bu sözlere şöyle karşılık vermektedir: “Ben yükselen değerleri diil yatan değerleri simgeliyorum... Hadi şimdi ikile...” (Akgün, 1995: 38).

Resim 6: Bezgin Bekir Kendisinin Yükselen Değerleri Değil, “Yatan Değerleri” Simgelediğini İfade Etmektedir

Asker uğurlaması yapan coşkulu bir kalabalık, Bezgin Bekir’in evinin önünden geçmektedir. Kalabalığın gürültüsüne göz ucuyla bakmaya başlayan Bekir, bakışlarıyla coşkulu kalabalığı adeta hipnotize eder. Coşkulu kalabalık, Bezgin Bekir’in ağırkanlı tavrından öylesine etkilenmiştir ki asker adayını görev yerine uğurlamaktan vazgeçer. Bunun üzerine askeri inzibat, Bezgin Bekir’i “halkı askerliğe karşı soğutma” gerekçesiyle tutuklayıp kelepçeleyerek evinden götürürler (Akgün, 1995: 40).

Bezgin Bekir’in bilindik hareketsiz yaşamının temelinde, anne karnından gelen karakteristik özelliğinin olduğu anlaşılmaktadır. Bir karikatür çiziminde annesi, Bekir’in evine ziyarete gelmektedir. Bekir’i küçük bir çocuk gibi kucağına alıp sevmeye başlayan annesi, Bekir’e sevgi dolu sözlerinin arasında şunları söylemektedir: “Ah benim bezgin oğlum. 9 ay karnımda taşıdığım, karnımın içinde tekme atmayan... Ne uslu çocuktun sen... Hiç yaramazlık yapmazdın, oyuncaklarınla bile oynamazdın... bezlerini 6 ay değiştirmesem sesin çıkmazdı!... Ah benim biricik oğlum... Ağlamazdın, inlemezdin... Babanla geceleri huzur içinde uyurduk!” (Akgün, 1990: 16).

Bu sözler, Bekir’in ana karnından itibaren fazlasıyla yavaş bir karaktere sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Bu çizim kareleri, insan karakterinin kalıtsal olarak aktarılan genetik yönünü vurgulamak veya tartışmaya konu etmek amacından ziyade, Bekir’in hareketsizliğe meyilli yaşam biçiminin varoluşsal kaynağını açıklaması bakımından dikkat çekmekte ve annesinin ağzından çocukluk yaşamına ışık tutması bakımından dikkat çekmektedir.

Resim 7: Bezgin Bekir’in, Sedanter Tavırları, Onu Yakından Tanıyan Annesi İçin Alışılabilir Bir Durumu İfade Etmektedir

SONUÇ

Bu çalışma, karikatürist Tuncay Akgün’ün Bezgin Bekir karakterini konu edinen kitaplar özelinde yürütülmüştür. Zira Akgün, söz konusu karakter haricinde birçok başka çizgi karakter ve anlatımlara yer verdiği kitaplar yayınlamıştır. Bezgin Bekir çizgi karakterinin yaşam biçimi, spor alanında durağan ve hareketsizliği vurgulamakta kullanılan sedanterliği belirgin ölçüde yansıtmaktadır. Çizerin, doğrudan doğruya aslı çizgi kahraman olan Bezgin Bekir ve onun yanında zaman zaman yer alan ve “yan tip” olarak adlandırılan ikinci, üçüncü karakterler aracılığıyla hareketsiz yaşama ve onun olumsuzluklarına yönelik vurgulamalar yapılmaktadır. Çağımızın sinsi hastalığı olan hareketsizliğin, ülkelerin sağlık

politikalarına da girmiş olması ve öncelikli çözüm bulunması gereken sorunlardan biri olarak görülmesi, bu çalışmanın da üzerinde durduğu konu olması bakımından dikkat çekici bir özellik taşımaktadır. Çalışma, günümüzde sedanter yaşamın giderek yaygınlaşması sebebiyle, olumsuz sonuçların dile getirilmesi ve bu yolda bir sanat ögesi olan karikatürün kullanımı açısından özgün bir nitelik taşımaktadır. Özellikle son yıllarda resmi kurumlarca kamuoyunun dikkatine sunulan (yazılar, afişler, kamu spotları) yoğun uyarılara rağmen sedanter yaşam biçimi her geçen gün giderek yaygınlık kazanmaktadır. Bu da söz konusu çabaların, bireylerin dikkatini cezbedecek niteliğe sahip olmadığı kanaatini güçlendirmektedir.

Spor, bireyi dar dünyasından kurtararak farklı ortamlarla ve farklı kişilerle buluşturma olanağı sağlamaktadır. (Çaha, 2000’den akt. Dalkıran ve diğ. 2015). Bu çalışma kapsamında, yüzlerce karikatür çiziminin incelenmesinin neticesinde Bezgin Bekir karakterinin, hareketsizliği bir yaşam biçimi haline dönüştürdüğü hususu, belirgin bir tema olarak ortaya konulmuştur. Abartı unsuru içeriyor olmasından dolayı, kimi çizimlerde saatlerce hatta günlerce asgari düzeyde hareketle yaşamını idame ettiren Bezgin Bekir, çevresi tarafından da olumlu karşılanmamaktadır. Sedanter yaşam biçiminden ziyade, spor ve egzersize vakit ayıran bireylerin sosyalleşme imkânları ve bu sebeple çevreleriyle olan iletişim düzeylerinin yüksek olduğu gerçekliğinin farkında olan her okur; üstü kapalı anlatımlarda, bazı durumlarda ise mesajın tersten verilmekte olduğu çizimlerde, hareketsizliğin kaynaklık etmiş olduğu olumsuzlukları anlamakta ve içselleştirmektedir.

Bu çalışma kapsamında yürütülen incelemeler sürecinde ön plana çıkan bir diğer husus ise, Bezgin Bekir karakterinin sıklıkla çevresinde olup bitenlere karşı kayıtsız kalıyor olmasıdır. Bu davranışın ortaya çıkmasındaki nedensellik üzerinde bir değerlendirme yapmak gerekirse, kök neden olarak Bezgin Bekir’in, sedanterliği ve bunun beraberinde ortaya çıkan çevre ile olan iletişimin azalması, dış dünyadan soyutlanarak yabancılaşma, kötümser olarak algılanma, çağdışı ve itici algılanma gibi durumlar da söz konusu olabilmektedir.

Literatürde sıklıkla sözü edilen ve bilimsel olarak şüpheye yer vermeyecek nitelikteki bir olgu olan sedanter yaşamın olumsuz etkilerine burada tekrar değinmek gerekmektedir. Sedanter yaşamın, sağlıklı yaşam açısından en belirgin olumsuzluğu, kardiovasküler sisteme yansımaktadır. Oysa bu çalışmada incelenen karikatürler kapsamında Bezgin Bekir’in yaşam tarzının, sağlıklı yaşam bakımından söz konusu yönlerini dile getiren anlatım ya da çizime rastlanmamıştır. Çizer, bu konudaki yorumu okuyucuya bırakmış olabilir ya da bezgin/tembel davranışları yücelten onca çizim ve anlatımdan sonra bunun olumsuz yönleri üzerinde durmaktan özellikle kaçınmış olabileceği kanaatini uyandırmaktadır. Sonuç olarak, bu çalışmada karikatür aracılığıyla çağımızın mustarip olduğu başlıca konular arasında gelen hareketsiz yaşama, mecazî yolla da olsa vurgu yapılmış olması, başlı başına bir anlam taşımaktadır. Dolayısıyla, bilimsel

ispatların/çabaların ve kamusal bildirimlerin/çabaların toplumda yaratmaya çalıştığı çözüme dönük gayretten çok daha fazlasının, ilk bakışta önemsenmeyecek gibi görünen karikatür sanatı aracılığıyla ortaya çıkarılabileceği görülmektedir.

KAYNAKÇA

- Akgün, T. (1990). *Bezgin Bekir (2. b.)*. Joker Yayın: İstanbul.
- Akgün, T. (1995). *68’li Bezgin Bekir (2. b.)*. Lemay Yayıncılık: İstanbul.
- Baltacı, G., Irmak, H., Kesici, C., Çelikcan, E. ve Çakır, B. (2008). *Fiziksel Aktivite Bilgi Serisi*. (1.bs.). Sağlık Bakanlığı Yayını: Ankara.
- Bulut, S. (2013). Sağlıkta Sosyal Bir Belirleyici; Fiziksel Aktivite. *Türk Hijyen ve Deneysel Biyoloji Dergisi*, 70(4), 205-214.
- Çaha, Ö. (2000). *Spora Yaslanarak Bir Nefes Alma*. Beta Yayınevi: Ankara.
- Çolakoğlu, F. F. (2003). 8 Haftalık Koş-Yürü Egzersizinin Sedanter Orta Yaşlı Obez Bayanlarda Fizyolojik, Motorik Ve Somatotip Değerleri Üzerine Etkisi. *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 23(3), 275-290.
- Dalkıran, O., Aslan, C. S., Gezer, E. D. ve Vardar, T. (2015). Sporcu ve Sedanter Öğrencilerin Sosyal Beceri Düzeylerinin Karşılaştırılması. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(13), 224-230.
- Dölek, E. D. (2009). Yeni Orta Sınıfın Geçirdiği Değişimler Paralelinde Haftalık Türk Mizah Dergileri. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi, İstanbul.
- Ertem, K. (2005). ‘O Başlı Başına Bir Ekol’ *Haftalık Dergisi, Bezgin Bekir (Dergi Eki)*, 101, 5.
- Esendemir, K. (2005). ‘Yaşasın Bezgin Bekir 20 Yaşında’ *Haftalık Dergisi, Bezgin Bekir (Dergi Eki)*, 101, 2-4.
- İpek, D., Özkaya, Ö., Sözen, H. ve Tekat, A. (2009). Pasif Germe Hareketlerinin Sedanterlerde Oluşturulan Gecikmiş Kas Ağrısı Üzerine Etkileri. *Sportmetre Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 7(1), 37-40.
- Keskin, U. (2016). Necdet Şen’in Eserlerinde Bireyi Ve Toplumu Baskı Altına Alan Yönetimsel Uygulamalara Yönelik Eleştiriler. *Journal of Human Sciences*, 5537-5550.
- Galatasaray Spor Kulübü Aylık Resmi Dergisi, (2004). İstanbul: Sayı: 21.
- Tepe, H. (2015). “Unesco Türkiye Milli Komisyonu ve Anadolu’da Felsefeye Yolculuk”, Tepe, H. ve Çotuksöken B. (Hazırlayanlar), (2015). *Sinoplu Filozof Diogenes*. Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları.
- Tok, Ö. (2017). Türk Toplumunda Transteoretik Model Sedanter Yaşam Ölçeklerinin Geçerlik ve Güvenirliği. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.

Türk Dil Kurumu. <http://www.tdk.gov.tr>. Erişim Tarihi: 11.10.2017.

Uçar, S. (2010). *Medyanın Sedanter Bayanların Bireysel Spor Yapma Alışkanlıkları Üzerindeki Etkisi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.

Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2006). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Kitap Tanıtımı/Book Review

Geliş Tarihi / *Received*: 12.10.2017 • Kabul Tarihi / *Accepted*:19.12.2017

Vatandaşlık Bilgisi, Demokrasi ve İnsan Hakları

Merve ERGÜNEY

Araş. Gör. Dr.

Gazi Üniversitesi Radyo-Televizyon Sinema Bölümü
erguneymerve@gmail.com

Çiftci, Ahmet. (2017). *Vatandaşlık Bilgisi: Demokrasi ve İnsan Hakları*. Ankara: Gazi Kitabevi, 371 s.

Çiftci, Ahmet. (2017). *Citizenship Knowledge: Democracy and Human Rights*. Ankara: Gazi Bookstore, 371 p.

"Herkesin istediğini yapabileceği bir yerde hiç kimse istediğini yapamaz.

Baş olmayan yerde herkes baş, herkesin baş olduğu yerde herkes köledir."

Bossuet

Bu çalışmada Prof. Dr. Ahmet Çiftci'nin "Vatandaşlık Bilgisi: Demokrasi ve İnsan Hakları" kitabının Gazi Kitabevi tarafından 2017 yılında yayınlanan genişletilmiş beşinci baskısının bir değerlendirmesi yapılmıştır.

İletişim hukuku, fikrî haklar ve eğitim hukuku alanlarında çalışmalar yapan Ahmet Çiftci, 1976 yılında Gazi Eğitim Enstitüsü İngilizce Bölümünden ve 1984 yılında Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesinden mezun olmuştur. "Basının Hukukî Sorumluluğu ve Özellikle Manevi Tazminat Davaları" ve "Basının Cezaî Sorumluluğu" adlı tezleri ile Özel Hukuk ve Kamu Hukuku dallarında iki ayrı yüksek lisans çalışması yapmıştır. 1995 yılında Marmara Üniversitesi Avrupa Topluluğu Enstitüsü'nde "The Horizontal and Vertical Enlargement" adlı İngilizce tezi ile Doktor ünvanını almıştır. Halen Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi Radyo-Televizyon ve Sinema Bölümünde görev yapan Prof. Dr. Ahmet Çiftci Basın-Yayın Hukuku, Fikrî Haklar ve Temel Hukuk dersleri vermektedir. Pek çok bilimsel araştırma ve makalesi bulunan Çiftci'nin Türk Eğitim Hukuku, Radyo ve Televizyon Yayıncılığında Çoğulcu Sisteme Geçişin Hukukî Yönü, Farklı Dil ve Lehçelerde Yayın Hukuku, Türk Fikrî Haklar Mevzuatı, İçtihatlı Türk Basın-Yayın Mevzuatı adlı kitapları bulunmaktadır.

Bu çalışmanın konusu olan "Vatandaşlık Bilgisi: Demokrasi ve İnsan Hakları" adlı eserin ilk baskısı Gündüz Eğitim ve Yayıncılık tarafından 2006 yılında çıkarılmıştır. Kitabın kısa sürede piyasada tükenmesi ve bu süreçte başta Anayasa

olmak üzere Türk Mevzuatında pek çok değişiklik nedeniyle 2006 yılından bugüne dek kitabın beş baskısı yapılmıştır. Kitap, yedi ayrı ana bölüm, ilk baskıya ait özsöz, beşinci baskıya ait önsöz, kısaltmalar, kaynakça ve kavram dizini olmak üzere toplam 371 sayfadan oluşmaktadır.

Çiftci, vatandaşlık (yurttaşlık) bilgisi konusuna girmeden önce, “Temel Hukuk” adı altında, toplum düzeni, toplum düzenini sağlayan kurallar ve bu kurallar içinde hukukun yeri, hukukun tanımı, özellikleri, amaçları, kaynakları, dalları, hukuk kurallarının türleri, hukuk sistemleri ve hukuk kurallarının yorumlanması konularının ele alınması gerektiğini vurgulayarak (s.1), tüm bu konuları birinci bölümde “Temel Hukuk Bilgisi” başlığı altında işlemektedir. Çiftci, hukuku, etrafı saran havaya benzetmiş, nasıl ki havasız (oksijensiz) yaşanamaz ise hukuksuz da yaşanamayacağını ifade ederek, her medenî insanın, günlük hayatında karşılaşacağı problemlere çözüm bulmak, haklarını aramak ve korumak, sorumluluklarını yerine getirmek bakımından temel hukuk bilgisine sahip olması gerektiğini vurgulamıştır (s.1). Kitabın ikinci bölümünde “Vatandaşlık Bilgisi” başlığı altında vatandaşlık bilgisinin tanımı, konusu, kapsamı, önemi, amaçları ve tarihçesi ayrı alt başlıklar halinde işlenmiştir. Yine ikinci bölümde “Türkiye Cumhuriyeti Anayasası ve Temel İlkeleri” başlığı altında anayasa kavramından başlanmış ve Türkiye’de anayasacılık hareketlerine tarihsel bir perspektiften bakılarak, günümüze kadar olan süreçte anayasal bakımdan yaşanan gelişmeler hakkında geniş bilgiye yer verilmiştir. Çiftci bu bölümde, Vatandaşlık Bilgisi öğretiminin genel amacını, “kişiye, pratik ve günlük hayatta kullanılır genel hukuk bilgisi vermek, toplumun medenî bir ferdi olarak hak ve yükümlülüklerinin bilincinde bir vatandaş haline getirmek” şeklinde ifade etmiştir (s. 159). Kitabın üçüncü bölümünde yer alan “Devlet, Devlet Türleri ve Yönetim Şekilleri” başlığı altında devletin tanımı, unsurları, fonksiyonları ve görevleri, devlet türleri, yönetim şekilleri, demokrasi kavramı, demokrasinin gelişimi, çoğulcu demokrasi ve ilkeleri gibi konulara yer verilmiştir. Çiftci, bir önceki bölümde üzerinde durulan demokrasi olgusunun sadece devlet yönetiminde söz konusu olmadığını vurgulayarak (s.235) aile, okul ve toplum hayatını demokrasi ile bağdaştırmıştır. Bu bağlamda “Aile, Okul ve Toplumda Demokratik Hayat ve Değerler” başlığını taşıyan dördüncü bölümde önce aile kavramı ve Türklerde aile anlayışı ele alınmış, daha sonra “Okulda Demokratik Hayat ve Değerler” ve “Toplumda Demokratik Hayat ve Değerler” ana başlıkları altında pek çok ara başlık ile konu açıklanmıştır.

Kitabın beşinci bölümünde yer alan “İnsan Haklarının Felsefi ve Toplumsal Temelleri” başlığı altında Çiftci, öncelikle “hürriyet” ve “hak” kavramları üzerinde durarak bir girizgâh yapmış ve daha sonra “İnsan Haklarının Tarihçesi” başlığı altında eski çağlarda, orta çağda, yeni çağda ve yakın çağda insan hakları düşüncesi, pozitif hak anlayışı, temel hak ve hürriyetlerin anayasalarda ve uluslararası alanda düzenlenmesi gibi konulara yer vermiştir. Çiftci, kitle iletişim araçlarının kişi ve toplum bakımından çok yararlı olmakla birlikte, özellikle küçükler bakımından erotizm, müstehcenlik ve pornografi gibi muzır neşriyat ve şiddet görüntüleri nedeniyle zararlı duruma geldiğini ifade etmiştir (s.340). Bu gerekçe ile kitabın altıncı bölümünde basın yayın organlarının yani kitle iletişim araçlarının demokrasi bakımından önemi ve küçüğün (çocuğun) kitle iletişim araçlarına karşı korunması üzerinde durulmuştur.

Kitabın yedinci ve son bölümünde, Türkiye'nin uluslararası kuruluşlarla ilişkileri ele alınmış ve bu bağlamda, Türkiye'nin Birleşmiş Milletler Teşkilatı (United Nation), Avrupa Konseyi (Council of Europe), Kuzey Atlantik Antlaşma Teşkilatı (NATO), diğer uluslararası kuruluşlar ve Avrupa Birliği ile ilişkileri hakkında bilgi verilmiştir.

Kitapta yer alan bilgilerin akıcı, duru ve yalın bir dille aktarılmış olmasının yanı sıra yer yer önemli terimlerin İngilizce karşılıklarına ve bazılarının da eşanlamlılarına yer verilerek anlatım zenginleştirilmiştir. Çiftci, kitabın önsözünde, önemli terimlerin İngilizce karşılıklarına yer vermesindeki amacını, “okuyucunun ufkunu genişletmek” şeklinde ifade etmektedir. Zengin bir kaynakçaya sahip olan kitap, detaylı, doyurucu ve yeterli ölçüde verdiği bilgilerle okuyucular için, 'temel hukuk bilgisi', 'vatandaşlık bilgisi' ve 'insan hakları' konularında pek çok bilginin öğrenilmesi bakımından fayda sağlayacaktır.

Kitap, hem bir başvuru kitabı, hem de bir ders kitabı olarak hazırlanmıştır. Çiftci, medenî bir insanın sorumluluklarını ve haklarını bilmesi gerektiği gibi, değişen hukuk kurallarından da haberdar olması gerektiğini ifade ederek kitabın önemini vurgulamıştır. Kanaatimizce de bu kitap, her vatandaşın bilmesi gereken temel hukuk bilgilerini içeren, bunun yanında kişilere kendi hak ve sorumlulukları hakkında detaylı bilgi veren önemli bir kaynak konumundadır. Kitap sadece hukukçulara, hukuk dersleri alan öğrencilere değil, eğitim-öğretim hizmetleri alanında çalışan herkese yönelik hazırlanmıştır. Herkese temel hukuk bilgisi verilmesinin yanında; vatandaş olarak herkesin hak, görev ve sorumluluklarının

neler olduğu da ele alınmıştır. Kamu Personeli Seçme Sınavı'na hazırlık kitabı niteliğinde de olduğu anlaşılmaktadır. Bu kitap sadece bir ders kitabı veya sadece bir temel hukuk kitabı mahiyetinde değildir. Kitapta bireylerin insan olarak hak ve görevlerinin neler olduğunun ve insan hak ve hürriyetlerinin tarihçe ile birlikte geniş olarak ele alınmış olması, eğitim hukukuna ve kitle iletişim araçlarına da yer verilmiş olması eseri diğer temel hukuk (hukuka giriş) kitaplarından farklı kılmaktadır. Kitap, temel bir başvuru eseri nitelik ve özelliğine sahiptir.

MAKALE YAZIM KURALLARI

Dergimize gönderilen yazılar, ulusal ve uluslararası araştırma ve yayın etiğine uygun bir şekilde hazırlanmalı ve sosyal bilimler alanında, bilime katkısı olan özgün çalışmalar olmalı ve aşağıda belirtilen nitelikleri taşımalıdır.

1. Türkçe ve yabancı dildeki başlıklar; yazının kapsamıyla uyumlu; yazının konusunu kısa, açık ve yeterli ölçüde yansıtmalıdır.
2. Türkçe ve yabancı dildeki özetler; yazının amacını, kapsamını ve sonuçlarını yansıtmalıdır. Türkçe makalelerin başına Türkçe ve İngilizce; İngilizce makalelerin başına Türkçe ve İngilizce; Arapça yazılmış makalelerin başına ise Türkçe, İngilizce ve Arapça özet eklenmelidir. Türkçe ve yabancı dildeki özetlere beşer tane anahtar kelime eklenmelidir.
3. Makaleler, dil ve ifade bakımından dilbilgisi kurallarına uygun olmalı, makalede açık ve yalın bir anlatım yolu izlemeli, ayrıca amaç ve kapsam dışına çıkan gereksiz bilgilere yer verilmemelidir.
4. Makalenin hazırlanmasında bilinen bilimsel yöntemlere uyulmalı, çalışmanın konusu, amacı, kapsamı, hazırlanma gerekçesi vb. bilgiler yeterli ölçüde ve belirli bir düzen içinde verilmelidir. Makalede kullanılan şekil, tablo, fotoğraf ve diğer belgeler, bilimsel kurallara uygun olarak hazırlanmalı, yazının amacına ve kapsamına uygun olarak seçilmeli, makalede değinilmemiş gereksiz belgelere ve kaynaklara yer verilmemelidir.
5. Makalede kullanılan şekil, tablo, fotoğraf ve diğer belgelerin altında kolayca anlaşılacak biçimde yalın ve yeterli bir açıklama bulunmalıdır.
6. Makalede kullanılan kaynaklar yazım kurallarına uygun olarak düzenlenmeli, kullanılan her belge kaynaklar kısmında yer almalı, ancak yazıda değinilmeyen belgelere kaynaklar kısmında yer verilmemelidir.
7. Sonuçlar, araştırmanın amaç ve kapsamına uygun olmalı, ana çizgileriyle ve öz olarak verilmeli, metinde sözü edilmeyen veri ya da bulgulara sonuçta yer verilmemelidir.

YAZAR REHBERİ

Gönderilen çalışmalar hakem değerlendirmesi için aşağıda belirtilen yazım kurallarımıza uygun olarak hazırlanmalıdır:

- Makale başlığı ilk harfler büyük, sola yaslı, 14 punto olacak şekilde yazılmalıdır.
- Teşekkür yazısı ve çalışma ile ilgili açıklamalar varsa dipnot olarak bildiriniz.
- Paragraflar ve başlıklar içerden başlamamalıdır. Metin iki yana dayalı, satır aralığı tek olmalıdır. Sayfa düzeni normal, sayfa yapısı üstten 4cm, alttan 4.5 cm, sol 3.5 cm, sağ 3.5 cm, cilt payı 0, üst bilgi 1.25 cm. alt bilgi 3,5 cm olmalıdır.
- Metinler Times New Roman, 12 punto, normal, her iki tarafa dayalı olarak yazılmalıdır.
- Metin içinde satır aralığı 1 satır olacak şekilde hazırlanmalıdır.
- En fazla 20 sayfa olmasına özen gösterilmelidir.
- Metin içinde özel olarak vurgulanmak istenen cümlelerde italik yazı karakteri kullanılmalıdır:
- Paragraf sonrasında aralık (spacing) değeri olarak 6 nk boşluk verilmelidir.
- Makaleyi bölümlere ayırırken numaralandırma kullanılmamalı; başlıklar büyük ve bold, alt başlıklarda kelimenin ilk harfi büyük ve bold, üçüncü düzey başlıklarda

kelimelerin ilk harfi büyük, dördüncü düzey başlıklarda yalnızca kelimelerin ilk harfi büyük ve italik olmalıdır.

Örnek:

KAMU PERSONEL YÖNETİMİNİN GELİŞİMİ

Planlı Dönem Öncesi Çabalar

Yabancı Raporlar

Fritz Neumark Raporu

- Tablolara başlık ve sıra numarası verilmeli ve sayfaya ortalanmalıdır. Başlıklar tabloların üstünde yer almalı ve iki yana dayalı olmalıdır.
- Tablo dışındaki tüm grafik, harita ve fotoğraflar şekil olarak adlandırılmalıdır. Şekillere başlık ve sıra numarası verilmeli ve sayfaya ortalanmalıdır. Başlıklar şekillerin altında yer almalı ve iki yana dayalı olmalıdır.
- Şekiller ve tablolar metin içerisinde yer almalıdır. Şekil ya da tablonun kaynağı, şeklin ya da tablonun altında metin içi kaynak gösterme şartlarına uygun bir şekilde belirtilmelidir.
- Formüller ve denklemler, denklem editörü ile yazılmalıdır. Tüm denklemlere sıra numarası verilmelidir. Formüller ve denklemler paragraf başından başlamalıdır. Sıra numarası parantez içinde ve satırın en sağında bulunmalıdır.
- Kaynakların gösterimi dipnotlarla değil, metnin içerisinde parantezlerle yapılmalıdır. Açıklama notları ise sayfa altında dipnot şeklinde belirtilmelidir. Metin içerisindeki kaynak gösterimlerinde sıra şöyle olmalıdır: Yazar(lar)ın soyadı, kaynağın yılı ve eğer belirli bir sayfadan aktarma yapılmışsa sayfa numaraları. Karşılaşılabilecek bazı farklı durumlar aşağıdaki gibi olabilir:

Tek yazarlı ise; (Acar, 2000: 86).

İki yazarlı ise; (Akalin ve Aktuğlu, 1992: 80-85).

İkiden çok yazarlı ise; (Ünlen vd., 1979: 33-35).

Aynı yazar(lar)ın aynı yıldaki birden çok çalışmasına gönderme yapılıyorsa; (Sönmez, 1980a: 15-20; 1980b: 18-40) şeklinde olmalıdır.

- Çalışmada metin içerisinde atıf yapılan kaynaklar mutlaka kaynakçada yer almalıdır. Yazara(lara) atıf ile kaynakçanın uyum gösterip göstermediğini mutlaka kontrol etmelidir.

Kaynakça tek satır aralığında yazılmalı ve mutlaka yazar soyadına göre sıralanmalıdır. Yazar(lar)ın soyadı açık bir şekilde yazılmalıdır. Birden fazla yazar olması durumunda, tüm yazarların soyadları, adlarından önce belirtilmelidir. Tüm yazar soyadları büyük harfle gösterilmelidir. Kaynaklar arasında bir satır aralığı boşluk bırakılmalıdır. Kaynakçada aşağıda örneklenen biçime uyulmalıdır:

Not: Kaynakça için aşağıda verilen örnekler word dosyalarında yer alan “APA Altıncı Baskı” formatına uygun olarak hazırlanmıştır. Yazarlar Word dosyasında, “Başvurularım –Alıntılar ve Kaynakça – Alıntı Ekle- APA” aşamalarıyla alıntılarını yaparlarsa, kaynakçalarını kolay hazırlayabilecekleri gibi genel olarak dergide bütün kaynakların biçiminin aynı olmasına yardım etmiş olacaktadırlar.

Kitap

Foucault, M. (2011). *Entellektüelin Siyasi İşlevi*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Gülalp, H. (1993). *Kapitalizm Sınıflar ve Devlet*. İstanbul: Belge Yayınları.

Tekeli, İ., & İlkin, S. (2009). *Uygulamaya Geçerken Türkiye'de Devletçiliğin Oluşumu*. İstanbul: Bilge Kültür sanat.

Makale

Akdoğan, A. A. (2012). Aydınlanmadan Neoliberalizme Kamu Politikalarının Sarsıl(a)mayan Egemenliği. *Amme İdaresi Dergisi*, 45(4), 1-24.

Yontar, İ. G., & Savut, E. (2016). Seçilmiş Avrupa Ülkeleri ve Türkiye'de Göçmenlerin Siyasal Katılımı. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 14(28), 251-288.

Konferans Bildirisi

Kutay, N., Tükenmez, M., & Akkaya, G. C. (2005). Creative Accounting: In yhe View of Ethics Past Experiences and future Perspectives. *AACF 2nd Annual International Accounting Conference*, (s. 10-12). İstanbul.

Kitap içi Bölüm

Akdoğan, A. A. (2013). Gündem Belirleme. M. Yıldız, & M. Z. Sobacı içinde, *Kamu Politikası Kuram ve Uygulama* (s. 210-227). Ankara: Adres Yayınları.

İnternet Referansları

MIPEX. (2015b). *Methodology*. 04 22, 2017 tarihinde Migrant Integration Policy Index: <http://www.mipex.eu/methodology> adresinden alındı.

MIPEX. (2015d). *Access to Nationality*. 05 01, 2017 tarihinde Migrant Integration Policy: <http://www.mipex.eu/access-nationality> adresinden alındı.